

1998

2-3

AETAS

Gergely András

A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban

Hermann Róbert

Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai
1848 október végén

Csikány Tamás

A honvédtüzérség megszervezése és szervezeti
fejlődése 1848-ban

Hajagos József

Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban
(1848 március-június)

Szíjártó M. István

A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség
a 18. században

Bemutatjuk Csáky Móric történészt

Következő számunk tartalmából

KUKOVECZ GYÖRGY

Az 1898. évi spanyol–amerikai háború hadtörténeti vonatkozásai

FISCHER FERENC

Hatalmi ambíciók a spanyol–amerikai háború után a Galapágos-szigetek megszerzéséért (1898–1914)

CSEJTEI DEZSŐ

A 98-as nemzedék és a spanyol történelem

Válogatás az 1898-as spanyol–amerikai háború dokumentumaiból

Bemutatjuk Donald S. Lutz amerikai politológust

DONALD S. LUTZ

Az alkotmányosság 1945 óta: tapasztalatok és elméleti áttekintés

1998/2-3

AETAS

Történettudományi folyóirat

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.,
a Fund for Central and East European Book Projects,
a Magyar Kulturális Alap,
a Soros Alapítvány,
a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
és a szegedi József Attila Tudományegyetem
Közművelődési Bizottsága
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

GALAMB GYÖRGY
KOSZTA LÁSZLÓ
PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ
VAJDA ZOLTÁN

BENKES RÉKA
(olvasószerkesztő)

TARTALOM

Tanulmányok

- GERGELY ANDRÁS
A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban 5
- HAJAGOS JÓZSEF
Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban (1848. március–június) 24
- CSIKÁNY TAMÁS
A honvédtűzérség megszervezése és szervezeti fejlődése 1848-ban 54
- HERMANN RÓBERT
Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848 október végén 74
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN
A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században 107

Műhely

- MISKOLCZY AMBRUS
Szemere Bertalan napja: 1849. július 28. (A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig) 143
- PAP JÓZSEF
A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”. (Heves és Külső-Szolnok vármegye politikai elitjének a története, 1844–1853) 159

Múltidéző

- „...18 éves fiatal koromból egyszerre gondolkodó emberré lettem...”
ALMAI GYULA elbeszélése az 1848/9-ik évi honvéd szolgálataim történetének – maradandó emlékül családom és leszármazóim részére –, töredékes jegyzeteim s emlékeim alapján. (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta NYÉKI TAMÁS) 177
- Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért Eötvös-emlékbeszéde, 1872.
(Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta GÁNGÓ GÁBOR) 203

Vita

- RÓNA-TAS ANDRÁS
Folytassuk a vitát (Megjegyzések Makk Ferenc könyvbírálatához) 216
- MAKK FERENC
Gondolatok a megjegyzésekre 227

Határainkon túl

„Európa kicsiben”. Beszélgetés Csáky Móriccal. (Az interjút készítette DEÁK ÁGNES) 238

Csáky Móric műveinek válogatott bibliográfiája 243

CSÁKY MÓRIC

Pluralitás (Az osztrák történelem egy lehetséges elméleti megközelítése) 250

Figyelő

Egy eltűnt autonómia nyomában, a Jászkun Kerület története
(Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 51. Szolnok, 1995.*)

PAP JÓZSEF 261

Nemzet és nacionalizmus

(Guy Hermet: *Histoire des nations et du nationalisme en Europe. Seuil, Paris, 1996.*)

SZÁSZ GÉZA 269

Az csküjéhez hű katona

(Hermann Róbert: *Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka. A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány kiadása, Budapest, 1997.*)

ZAKAR PÉTER 274

A francia forradalom – belülről

(Edna Hindie Lemay–Alison Patrick: *Revolutionaries at work. The Constituent Assembly 1789-1791. Voltaire Foundation, Oxford, 1996.*)

SZÉLINGER BALÁZS 277

Számunk szerzői 279

GERGELY ANDRÁS

A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban

Az 1848-as forradalmak győzelmét – vagyis valamilyen rendszerváltozást – Európa-szerte elősegítette, hogy a szétesett szentszövetségi rendszer romjai között a legtöbb ország egyedül, elszigetelten és fenyegetve érezte magát. A német udvarokban és a *Német Szövetség* (*Deutscher Bund*) frankfurti központjában attól féltek, hogy a köztársasággá alakult Franciaország, mint fél évszázada tette, támadni fog. A liberális közvélemény inkább a cár galíciai vagy Rajna-vidéki „segítségnyújtásától” tartott. Hamarosan, még márciusban kiderült, hogy a feszültségek némelyikéből csakugyan háború fakad: a szárd királyság hadat üzent a Habsburg birodalomnak, hogy az innen sikeresen kiszakadni látszó olasz tartományokat magához csatolhassa; a dánok pedig formailag örökösödési, de vegyes népessége folytán nemzeti jellegű háborút kezdtek Schleswig-Holstein birtoklásáért. Néhány hónap múlva részben a cári intervenció fenyegetés is valósággá válik: Havasalföld és Moldva orosz megszállás alá kerül. A magyarországi polgárháború (a szerb és román ellenforradalmi felkelés) veszélyérzete is ott van a kortársak tudatában: Kossuth a márciusi napokban korántsem biztos abban, hogy mindvégig vér nélküli lesz az átalakulás.¹

A régi hatalmasságokat lehetett riogatni a válságjelekkel, de a változtatás igényének csak akkor engedtek, amikor már csaknem szó szerint „égett a ház”. Bécsben az egyetemisták március 10-i kérvényét, amely a párizsi eseményekre való hivatkozással utazási- és tanszabadságot, felekezeti egyenlőséget, általános népképviselést követelt, Ferdinánd császár 13-án – a forradalom reggelén – még mindig azzal intézte el, hogy a szervezőket büntetőjogilag kell felelősségre vonni.² A felső bürokrácia és a tartományi rendek együttes nyomása is csak annyit ért el, hogy március 12-én elrendelte: minden tartomány mindegyik rendjéből egy-egy személy jöjjön Bécsbe, hogy bizottsággá szerveződve javaslatokat terjesszenek az uralkodó elé.³

Március 13-án ült össze Bécsben az alsó-ausztriai tartományi gyűlés, amely a tömegek közvetlen nyomására küldöttséget menesztett a közeli Burgha, a császárhoz. De ott nem találtak senkit, akivel mint a kormányzásra képtelen, gyakorlatilag gyámság alatt álló császár képviselőjével szót váltsanak: a forradalom kardja a levegőt szabdálja. Csak annyit akarnak ott megengedni, hogy indítványokat terjesszenek elő, amelyeket majd egy bizottság megvizsgál. Metternich az estefélét már engedményekre hajló Lajos főhercegre is rászól: van felhatalmazása a császártól minderre? – S minden maradna a régiben. Az utcán mind nagyobb a tömeg, a katonaság tüzet nyit, a nép felfegyverkezik. Polgárok küldöttségei könyörögnek, Hartig miniszter egyszerűen kidobja őket. De a rendekkel már nem tetheti meg: azok tiltakoznak; ők nem alárendelt hivatalnokok, nekik nem parancsolhat, ők a főhercegekhez jöttek! Végül, a főhercegek felszólítását is beárva, Metternich estére beadja lemondását. Másnap engedélyezik a nemzetőrséget, harmadnap – 15-én – (nem utolsó sorban István főherceg-nádor határozott

¹ Kossuth Lajos *Összes Munkái* XI. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1951. 664. (a továbbiakban: KLÖM XI.)

² Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien (a továbbiakban: HHStA) Kabinettsakten (a továbbiakban: KA) Minister Kolowrat Akten (a továbbiakban: MKA) Karton (a továbbiakban: Kt) 225 N° 624.

³ HHStA KA MKA Kt 225 N° 629.

fellépése nyomán, tudva a magyar országgyűlési küldöttség érkezéséről) az uralkodó alkotmányt ígér népcinek.⁴

A magyar forradalom eseményei, Kossuth március 3-i felirati beszédétől kezdődően, amely jelentősen hozzájárult a császárváros forradalmasodásához, Pest március 15-i forradalmán át az udvar első, elvi engedményeiig, Batthyány március 17-i kinevezéséig, közismertek. A magyar miniszterelnök kinevezésének másnapján, március 18-án Metternich régi riválisa, Kolowrat kap miniszterelnöki megbízást, egyelőre hatáskör és minisztertársak nélkül. (Tisz-tét röviddel utóbb, április 9-én Ficquelmont, május 4-én Pillersdorf, vagyis a régi bürokrácia más öregemberei veszik át.) A forradalom tehát győzött, de Bécsben sem a polgári, sem a rendi ellenzéki liberálisok nem kerültek hatalomra. Ez volt az egyik oka az állandósuló belpolitikai válságnak – a másik a nagyváros szociális feszültségeiből fakadt. A legitimációs és a társadalmi válság megoldásának igénye együttesen egy „népies” (*volkstümlich*) kormány iránti óhajban jutott kifejezésre, amely folytonos kormányalakulásokhoz vezetett. Az osztrák politika igazi belső baja azonban a koncepciótlanság: a forradalom nyomán előálló helyzet a birodalom felbomlása felé mutat, a bécsi kormányok ugyanakkor inkább a dinasztia és a birodalom megmentését tekintenek hivatásuknak, csak nem tudják, hogyan is kezdjenek hozzá.

Március végén az osztrák-német tartományok rendi gyűléseinek küldötteiből végül mégis összejött rendi bizottság a legsürgetőbbnek elismert feladatként kezdi meg a jobbágyfelszabadítás tárgyalását, „annál is inkább, mivel a Pozsonyban ülésző magyar országgyűlés egyik legelső rendszabálya volt, hogy az alattvalói viszonyokat és vele együtt szolgáltatásaikat, és pedig kifizetésük nélkül, megszüntesse, továbbá Ausztriában is a falusiak nem ritkán vonakodnak attól, hogy kötelezettségeiket teljesítsék”.⁵ Az ausztriai rendek azonban itt nem jutottak el a Magyarországon gyakorlatilag megvalósított érdekegyesítési politikáig: képtelenek voltak kimondani az azonnali jobbágyfelszabadítást, csak fokozatos engedményekre hajlottak 1849-től kezdődően, s akkor is a paraszttal fiztették volna meg a megváltás nagyobbik felét. A jobbágyfelszabadítás részleteinek kidolgozását pedig az egyes tartománygyűlésekre bízták volna.⁶ Az örökös tartományok jó részében összeülő tartománygyűlések (Csehországban összejöttec nem került sor) azután különböző módon, néha nagyvonalúan (Tirolban szabad parasztk lévén a feladat eleve megoldott volt), néha meglepő szűkkeblűséget mutatva néztek szembe a kérdéssel, amelyet végül a júliusban összeülő *Reichstag* vont hatáskörébe.⁷ A bécsi kormány is foglalkozott a jobbágyfelszabadítással, legelsőként a cseh-morva tartományokban határozta el (s egy március 31-i pátensben meg is jelentették), hogy ott egy év múlva megszűnnek a földesúri szolgáltatások. Majd hozzákezdtek az osztrák tartományok jobbágyfelszabadításának kivitelezéséhez, de látva a problémák bonyolultságát, a tartományi nemesség féltékenységét, átengedték azt az egyes tartománygyűléseknek.⁸

Egyetlen kivétel akadt: Galícia. A történeti legenda szerint a tartomány kormányzója, *Stadion gróf* itt önhatalmúlag hirdette ki a jobbágyfelszabadítást. Valójában Stadion inkább

⁴ HHStA KA MKA Kt. 225. N° 640; Bundesarchiv Außenstelle Frankfurt (a továbbiakban: BAF) Nachlaß (a továbbiakban: NL) Schmerling I. 12-47.; Srbik, Heinrich: Metternich, der Staatsmann und der Mensch I-III. Wien, 1925. II. 285-291.; Dürig, Günter: Die Stellung Englands zur österreichischen Revolution. Dissz. Wien, Nationalbibliothek B 1-10. (a továbbiakban: WNB); Violand, Ernst: Die soziale Geschichte der Revolution von 1848 in Österreich. Wien, 1984. 62-63.

⁵ BAF NL Schmerling I. 50.

⁶ Beiträge zum Verständnis der ständischen Bewegung in den deutschösterreichischen Provinzen. Leipzig, 1848.

⁷ Rosdolsky, Roman: Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848/49. Wien, 1976. 14-16. (a továbbiakban: Rosdolsky)

⁸ Hügelmann, Karl: Der ständische Zentralausschuß in Österreich in April 1848. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 12. 1913.; Hügelmann, Karl: Die österreichischen Landtage im Jahre 1848. Archiv für österreichische Geschichte, 111. 1929., 114. 1938., 115. 1940. (a továbbiakban: Hügelmann)

idegösszeroppanást sejtetően a tartomány feladását javasolta: adják át a hatalmat a lengyel nemzeti bizottságnak. Erre két lehetőség kínálkozik – állapította meg az osztrák minisztertanács –: vagy kivonják a hadsereget is, és hagyják, hogy a tartomány a paraszt és a nemes közötti csataterre váljon, s így végül az orosz zsákmánya legyen; vagy osztrák védelem alatt szerveznék meg a lengyel nemzeti kormányt. Stadion maga efelé hajlik, ezt azonban nem lehet megengedni, mert ugyancsak orosz beavatkozást volna maga után.⁹ Az osztrák minisztertanács figyelmét a magyar kormány is felhívta Galíciára, s egy harmadik irányba próbálta befolyásolni. Már a legelső magyar minisztertanácsi ülés – még Pozsonyban, április 12-én – Galíciában lengyel nemzetőrség szervezését javasolta, „továbbá az úrbéri tartozások annak rende szerint megszüntetnek, így lévén elérhető az egész népben az érdekegység, melytől egyedül lehetne várni a szükség óráiban a kellő erő kifejtést”, s azt kérték, hogy Esterházy herceg, a király személye körüli miniszter (egykorú kifejezéssel élve: magyar külügyminiszter) figyelmeztesse mindeerre a bécsi kormányt.¹⁰ A magyar kormány tehát saját érdekegysítő liberalizmusát szerette volna Galíciában is érvényesíteni, azt remélve, hogy az azonnali jobbágyfelszabadítás megnyugvást hoz a lengyel nemesek és a többségben nemzetiségi jobbágyok viszállyaiban. A galíciai lengyelek ugyancsak ehhez kértek Budapesttől segítséget, s a magyar minisztertanács néhány nap múlva újra elhatározta, hogy „a külügyminiszter a galíciaiak kérelemlevelét Bécsben a magyar minisztérium nevében is pártolja, s igyekezzék annyit kivinni számukra, mennyi a cscheknek máris megadott ... a monarchia egysége oly viszonyokat kíván ... melyek a miénkhez hasonlítanak.” Esterházynek jeleznie kellett a külpolitikai megfontolásokat is: „a kérelemnek ezen pártolása az orosz előtte által sem tekintethetik kihívásnak, mert ennek alapján azon vezérszeme [nem] a lengyel ország reconstitúciója s felélesztése, hanem Galíciának az ausztriai magyar tartománynak bel kifejlése”.¹¹

Ezt azonban a fogalmazványból mégis kihúzták.¹² Az orosz veszélyérzet ezúttal megalapozott volt: Miklós cár március 28-án megjelent harcias és sokakat megfélemlítő nyilatkozata ugyan inkább *lemondás* volt az azonnali intervencióról (ennek tervét ugyanis mindenütt elutasították, továbbá Oroszországon belül is mozgolódtak a parasztok, végül pedig a hadsereget csak nyárra lehetett nagy nehezen harcra kész állapotba helyezni). A cár azonban ugyanekkor szűk körben kijelentette: ha Galíciában „ellenünk lázítanak”, akkor „Ferdinánd császár nevében én magam szállom meg a tartományt, és ezáltal keresztülhúzom számításait”.¹³

Április 17-én az osztrák minisztertanács az azonnali galíciai jobbágyfelszabadítás mellett döntött, s e tartomány számára az állami kármentesítést mondták ki, hogy a parasztokat maguk mellé állítsák. Ennek kihirdetésére hatalmazták fel Stadiont. (A döntésről bécsi röpirat is megjelent, Ferdinánd császár és Pillersdorf aláírásával.¹⁴) A bécsi határozat tehát elébe vágott (mert megkésettsege folytán elébe vágható) egy galíciai *lengyel* kezdeményezésű érdekegysítői politikának. Az osztrák minisztertanács maga állapította meg: „az egész rendszabálynak csak az volt a célja, hogy a galíciai falusi alattvalóknak az osztrák kormány iránti ragaszkodását megerősítsük és a lengyeltséghez húzók ezen fontos eszközt elvonjuk”.¹⁵ A *Reichstag* későbbi tárgyalásai bizonyították be, hogy e politika sikerrel járt: könnyűszerrel lehetett ott a „frakkos lengyeleket” (nemeseket) és a „zubonyos lengyeleket” (a paraszti képviselőket) egymással szembe fordítani.

⁹ Rosdolsky 33-35.

¹⁰ Az 1848-49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Sajtó alá rendezte F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Magy. min. tan.) 17-20.

¹¹ Magy. min. tan. 21-24. (1848. ápr. 15.). Széchenyi erről jegyzi fel naplójában: „Kossuth will dem polnischen Bauer die Robot nachlassen.” Széchenyi István: Napló. Budapest, 1978. 1228.

¹² Magy. min. tan. 21-24. (1848. ápr. 15.)

¹³ Nifontow, A. S.: Rußland im Jahre 1848. Berlin, 1954. 236.

¹⁴ Stadtbibliothek Frankfurt, Sammlung von Flugschriften (Fft. SF) 16. 100. Bd. 2. N° 53.

¹⁵ Rosdolsky 35.

Ahogy a jobbágyfelszabadítás kérdésében, úgy adminisztratív téren is a magyar kihívásra született válaszként modernizálódott a bécsi államvezetés. Utaltunk már Kolowrat március 18-i kinevezésére. Ugyanakkor a régi testületek sem szűntek meg. Pillersdorf belügyminiszter aggódva látta, hogy a régi kormányzervek tárgyalják meg a magyaroknak nyújtandó engedményeket, s inkább vonakodnak azok megadásától. Ezért sürgős előterjesztést tett Lajos főhercegnek arról, hogy mindazok a férfiak, akik a legfelsőbb bizalmat élvezik, rendszeresen összegyűljenek, „hogy mindazon rendszabály, amelyeket a Monarchia rendkívül veszélyes állapot katonai, pénzügyi, igazgatási vonatkozásban megkíván, összehangzóan gyorsan elhatározassék és energikusan összefogva kivitelezessék. Csak így lát még a dinasztia és a haza számára üdvöt és menekvést. *Ha a magyar viszonyokról még nem döntöttek volna, akkor ezeket a vázolt nézőpontok alapján kellene megtanácskozni. Magyarország gyors megbékítése megadandó engedmények által Pillersdorf báró számára a dolgok jelen állásában a szükség-szerűség kikerülhetetlen parancsának és a legfőbb állambölcsességnek tűnik.*”¹⁶ Erre határozták el a minisztertanácsi ülések rendszeres tartását. (A magyar liberálisok még a régi bécsi hatalmi tényezőkkel folytatott tárgyalásokon érték el a törvényben biztosított vívmányokat.¹⁷ Formai szempontból joggal említhette az uralkodó István nádorhoz intézett április 7-i levelében, amelyben az államadósságok egy részének magyar átvállalását szorgalmazta, s amelyet a *Wiener Zeitung* nyilvánosságokra hozott, hogy osztrák minisztériuma csak az újságokból értesült a magyar kormány megalakulásáról.¹⁸)

A „kamarilla” kezéből így kicsúszott az ügyek intézése: az uralkodó mindig a pillanatnyi erőviszonyoktól függő személyekből álló döntéselőkészítő környezetbe most a háttérbe szorult, helyét a bécsi minisztertanács vette át. A „kamarilla” rögvést ellentámadásba lendült. Pipitz, a nemrég kinevezett államtanácsos Kolowrat nevében arra hívta fel a figyelmet, hogy mostantól ugyan ott van a *német* (!) kül-, had- és pénzügyminiszter, akiknek „a magyarokat a továbbiakban figyelemmel kell kísérniük”, de tőlük nem jöhet mégsem magyar ügyekben egy legfelső elhatározás tervezete, mivel ez magyar részről féltékenységet váltana ki. A király személye körüli magyar miniszterre, Esterházyra sem lehet ezt bízni, mert ő a magyar álláspontot képviseli. (A magyar kormány a problémát úgy oldotta meg, hogy rögtön mellékelte, magyar nyelven, a legfelső elhatározás tervezetét – Ferdinándnak nem döntenie, még csak nem is adminisztrálnia, hanem csak aláírnia kellett.) Pipitz szerint viszont a felség környezetben szükség lesz egy vagy egynehány tanácsosra, aki az ügyintézés (vagyis, tekintettel Ferdinánd képességeire: a döntés) munkáját elvégzi. (Ferdinánd, arra hivatkozva, hogy néhány tanácsost úgysis megtart maga mellett, nem intézkedett.)¹⁹

A bizonytalankodó, támaszt kereső bécsi kormányt főként a németországi események, a frankfurti gyűlés előkészületei, leginkább azután a berlini forradalom és Poroszország királyának a német egység mellett kiállása mozdította ki passzivitásából. A bécsiek maguk is a német egység mellett foglaltak állást. Áprilistól a félhivatalos *Wiener Zeitung* határozottan nagynémet irányba fordult. A változás szelét a március 30-i *Schwarz-rot-gold* című vezércikk

¹⁶ HHStA MKA Kt. 226. N° 895.

¹⁷ A magyar áprilisi törvények megszületéséről: Az 1848. évi törvények az udvar előtt. Sajtó alá rendezte Károlyi Árpád. Budapest, 1936.; Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest, 1971.

¹⁸ Strohbach, Wolfgang: Ungarn im Spiegel der öffentlichen Meinung Wiens im Revolutionsjahr 1848. Dissz. 1947. (WNB) 60. (a továbbiakban: Strohbach); Wiener Zeitung, 1848. ápr. 16.; Augsburger Allgemeine Zeitung, (Augsburger) 1848. ápr. 19. 1749.; Augsburger Allgemeine Zeitung, (Augsburger) ápr. 21. 1787. Szarvasy kommentárjával! – Az Augsburger névtelen cikkeit a marbach Schiller-Archivban őrzött szerkesztőségi irattár (Cotta-Archiv) szerkesztőségi példánya segítségével oldjuk fel.

¹⁹ HHStA MKA Kt. 227. N° 1095. – Ismeretesen Pipitz államtanácsos volt a bécsi kormánykörök „magyar szakértője”, az ő fogalmazványa nyomán készül az 1848. augusztus végi ún. Wessenberg-féle emlékirat, amely a magyar különállás teljes felszámolását célozza.

érzékeltette először: „Ahogyan a kölni dómról a német Rajna partjaihoz, úgy lobogjon a Szent István dómról a hatalmas Duna partjaira a fekete-vörös-arany lobogó, és messzire hirdesse, hogy keleten éppúgy, mint délen is, csak egy szív, egy gondolat uralkodik.”²⁰ A jámbor óhaj rövidesen valósággá változott. Április másodikától (egészen október 31-ig) hatalmas, hosszú fekete-vörös-arany zászló lengett a *Stephansdom* tornyáról. Közvélemény és közhangulat lelkesen fogadta: az osztrák-német tartományok egyesülnek Németországgal, s Bécsben mindenki magától értetődőnek tartotta, hogy a Habsburg-dinasztiából kerül majd ki Németország császára. S a többi, nem német tartomány? – Kénytelen-kelletlen tudomásul vették Bécsben, hogy kapcsolatuk a perszonális unióig menően meglazul. Április elején az ausztriai rendek bizottsága is megkezdte a tanácskozásokat a birodalom jövőendő berendezkedéséről. A rendek tervezetének készítője, *Keyle*, Magyarország vonatkozásában a perszonális unió mellett foglalt állást. Egyetértett ezzel akkor Alexander Bach is.²¹

Az olasz tartományok már az elszakadás útján voltak, s a szárd királyság fegyverrel támogatta kiválásukat. Nem meglepő, ha Bécsben messzemenő engedményekkel próbálták megtartani azokat a birodalom keretei között. Az államadósság egy részének átvállalása, vámközösség, külháború esetén csapatok küldése – ez a bécsi vélemény, így akarja az egyezkedést velük a kormány – közli egy frankfurti lap. Először április 6-án veszi fontolóra a bécsi minisztertanács Lombardia átadását. A béketárgyalásokra kiküldött diplomata, Hartig gróf, április 10-i utasítása három lehetőségre terjed ki: (1) a régi állapotok helyreállítása (amire alig van remény), vagy (2) a tartományok önállósága, amelyet egy Habsburg főherceg odaküldése is megerősítene, s amely védelmi közösséget mondana ki, az államadósság részleges átvállalásáról egyezményt kötne, s ezt egy kereskedelmi megállapodás egészítené ki. (Félreismerhetetlenül Magyarország már elért különállása nyújtja itt a modellt az olasz tartományok számára.) De felmerül már az is, hogy (3) Lombardiát egészen a Mincioig leadják, s csak az államadósság egy részének átvállalásához ragaszkodnak. (Lombardia átengedését javasolja ekkor a freiburgi nyugalmát még fel nem adó öreg osztrák diplomata, a későbbi miniszterelnök, Wessenberg báró is.) A magyar kormány ugyancsak komoly nyomást gyakorolt az olasz háború mielőbbi befejezése érdekében: Esterházy külügyminiszter „jelentse ki Bécsben, miképp a magyar minisztérium legjobb akarat mellett sem hátráltathatja, hogy a közvélemény külsőleg is ki nem törjön, ha az Olaszországban levő sereg visszajötté még soká elmarad. Sürgesse tehát az olasz kiegyenlítést”.²² Lombardia önállóságát ekkoriban a bécsi sajtó is elfogadta. A milánói ideiglenes kormány elutasította a Hartiggal folytatandó tárgyalásokat, így egyelőre nem maradt más eszköz, mint a katonai nyomás fokozása. Az ígért engedmények nyilvánosságra hozatala mellett döntött április 22-én a bécsi minisztertanács, amely azonban nem következett be. Az április 30-án egy napja hadügyminiszter Latour gróf rögtön javasolja az ezredeknél a harmadik zászlóalj felállítását, tartalék hadosztályok szervezését, s ezt a 80 000 főnyi hadsereg-gyarapítást a miniszterek egyhangúlag támogatják, de e mögött még nincs külpolitikai fordulat: az erős hadsereg csakugyan szükség van.²³

²⁰ Wiener Zeitung, 1848. március 30.; Strohbach; Pözl, Karl: Die öffentliche Meinung in Wien und die Neuordnung Deutschlands. Dissz. 1948. (WNB) (a továbbiakban: Pözl)

²¹ Redlich, Joseph: Das österreichische Staats- und Reichsproblem II 1. Leipzig, 1925.; Satzinger, Elisabeth: Alexander Bach während des Jahres 1848. Dissz. 1934. (WNB); Hügelmann.

²² Frankfurter Ober-Post-Amt-Zeitung (Frankfurter), 1848. ápr. 8.; Prinz, Friedrich: Prag und Wien 1848. Probleme der nationalen, und sozialen Revolution im Spiegel der Wiener Ministerratsprotokolle. München, 1968. 30. (a továbbiakban: Prinz); Birnbacher, Walburga: Die Pazifikationsmission des Grafen Hartig in Obcitalien (April-Juni 1848.). Dissz. 1969. (WNB) 87-91. (a továbbiakban: Birnbacher); Helfert, Joseph: Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848-49. Freiburg – Wien, 1907-1909. I. 468.; A magyar minisztertanács jegyzőkönyvek 24-26. (1848. ápr. 16.)

²³ Frankfurter, 1848. április 12.; Birnbacher 99-110.; Lorenz, Florian: Karl Ludwig Graf Ficquelmont als Diplomat und Staatsmann. Dissz. 1968. (WNB) 157.

Prágában még március 11-én a Vencel fürdőben került sor nevezetes tanácskozásra, amelyen a cseh liberálisok és demokraták követeléseiket megfogalmazták, majd azokat a cseh-nemzeti rendi ellenzék képviselői, főként a társadalmi reformot illetően, tompították. A birodalom jövője szempontjából fontos két követelést emeljük ki: az egyik, hogy a csehországi két nemzetiség, a cseh és a német, kapjon teljes egyenjogúságot, s a másik, hogy a cseh, morva, sziléziai tartományok számára hívjanak egybe egyesített, népképviselői alapon nyugvó parlamentet. A csehek tehát félreismerhetetlenül elindultak a magyar úton: a történeti jogot igyekeztek egy modern nemzetállami konstrukció alapjává tenni. A kérvényt delegáció adta át a császárnak Bécsben, amelyre 23-án lényegében kiterő választ adtak: a két nemzet, a cseh és a német tartományi egyenjogúsításának elvét elfogadták, a tartományok egyesítését a három tartománygyűlés hozzájárulásától tették függővé. Egy prágai népgyűlés delegációja nem volt eléggé legitim, eléggé súlyos Bécsben, hogy célt érjen, viszont a cseh liberálisoknak nem volt más eszközük nyomás gyakorlására. Március 29-én erőteljesebb formában ismételték meg követelésüket: az egyesített három tartomány élére most már – megint csak magyar mintára – cseh királyt kívántak, saját központi kormány szervet, „a belügyek elkülönült felelős minisztériumával”. És kérik, hogy mindezt ne tegyék függővé a tartománygyűlések hozzájárulásától, hanem az uralkodó maga adja meg. Helytartójukként április 6-án ki is nevezik az általuk javasolt főherceget, Ferenc Józsefet, a trónörökös fiát. (Csakhogy ő nem költözött Prágába.) A bekövetkezett hatalmi vákuumban viszont követelésikkel csaknem célhoz értek. Maguk fogalmazták meg (ebben megint csak a magyarokat követve) a kiadandó uralkodói választ. Ez lett az április 8-i híres „cseh charta”, amelyet a cseh nemzeti mozgalom a 20. századig érvényes, vissza nem vont, jogalapot képező iratnak tartott (noha gyengéje éppen az volt, hogy nem volt törvény, csak uralkodói elhatározás), s amely nagy általánosságban méltányolta a cseh követeléseket, de kijelentette, hogy a végleges megoldás az összehívandó *Reichstag*-tól függ. Tehát csak előzetes ígéret volt, afféle elő-trónbeszéd egy birodalmi *Reichstag* számára. Kétségtelen, hogy a *cseh charta* ugyanakkor, ha lakonikusan is, egy cseh felelős hatóságról tesz említést, éspedig „*kiterjedtebb hatáskörrel*”, tehát a tartományi különállásnál mintha többet ígérne – de a *minisztérium* szót nem használja. A *chartát*, a benne megígért egyesülést a morvakkal és a sziléziaiakkal e két utóbbi tartományi rendjei viszont ellenezték (ők ugyanis összegyűlhettek), s ez is gyengítette a cseh mozgalmat, nem is szólva a csehországi németek tiltakozásáról: már másnap ott voltak a Burgban, s őket Pillersdorf belügyminiszter nyugtatja: a végleges megoldást a *Reichstag* dolgozza ki. (A csehországi németység a centralizáltabb Habsburg birodalom és a német egység között ingadozott, ha lehet, mind a kettőt óhajtotta.) A Vencel fürdői bizottság mindezek után *nemzeti bizottsággá* alakult, ideiglenes választási szabályokat fogadtatott el a bécsi kormánnyal, s kírta a tartománygyűlési választásokat. Megnyitását június 7-re tervezték.²⁴

Óriási feltűnést keltett, amikor április elején a frankfurti parlamentet előkészítő ötvenes bizottságba Ausztriából *František Palacký*, a cseh történetírót is meghívták, s ő egyértelműen lemondta a részvételt: „Palacký úr bejelenti, hogy sem maga nem tud jönni, sem képviselőjét nem küldheti – Csehország érdekeit az itt [Frankfurtban] képviseltekkel összeegyeztethetetlennek tartja, attól fél, hogy Ausztria törekvéseink sikere által széteshetnék, kétségessnek tartja emellett, hogy egyáltalán a népakarat bázisán ezt a művet létre lehetne hozni”.²⁵ Palacký határozott, konzervatív hangsúlyú álláspontja jelezte először a nyilvánosság számára, hogy a Habsburg birodalom és a német egység ügye *egyszerre* nem képviselhető. Palacký félreérthetetlenül a meglévő Habsburg birodalom (és annak föderalizálása) mellett foglalt állást, érthetően félve attól, hogy a Németországba tagozódó Csehország szlávjai felolvadnak a né-

²⁴ Prinz 20-29.; Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder Bd. III. Die böhmischen Länder im Habsburgerreich 1848-1918. Hrsg.: Bosl, Karl. Stuttgart, 1968. 33-39. (a továbbiakban: Bosl)

²⁵ A Vorparlament ötvenes bizottságának jelentését idéztük: Verhandlungen des deutschen Parlaments. Offizielle Ausgabe I-II. Hrsg. v. Jucho, Fr. S. Frankfurt, 1848. I. 77.

met tengerben. A nemzeti irány nála – másodfőben a horvátok után – konzervativizmussal párosult, amennyiben a német fejlődést inkább a republikanizmussal, az osztrákot feltétel nélkül a császársággal azonosította. Frankfurtot, az ötvenes bizottságot megdöbbsentette a hír, most ébredtek rá az egység művének roppant bonyolultságára (korábban sokan azt sem tudták, hogy Csehországban a csehek vannak többségben). Küldöttséget menesztettek Frankfurtból Prágába, hogy a csehekkel tanácskozzanak. Eredmény azonban nem született. Május elején viszont a bécsi kormányba invitálták Palackyt: vegye át az oktatásügyi tárcát. A bécsi vezetés ezzel akarta jelét adni, hogy nemcsak a németek, hanem a szlávok ügyét is szívén viseli. Palacky azonban ezt az ajánlatot is elhárította.²⁶

Galíciából is megérkezett április 6-án az önállóságot követelő küldöttség Bécsbe. Auszriánál akartak maradni (más választásuk nem is lehetett.) „Ez a kapcsolat azonban csak a közös és korszerű szabadságok alapján állandósulhat, úgy, ahogyan ez ténylegesen már Magyarország és különösen a Poszni Nagyhercegség esetében végbement.” A galíciai lengyelek *nem* tartománygyűlés összehívását kérték, hogy az hozzon új alkotmányt, hanem azt követelték, hogy hagyják jóvá egy *nemzeti bizottság* létrejöttét, amely nemzeti alkotmányt dolgozna ki a tartomány számára. Az érdekegyesítési politika hiányai, vagyis a félelem a parasztoktól, továbbá a lengyel-rutén nemzetiségi szembenállás felismerése tette ilyen óvatossá a tartomány lengyel liberálisait. Az államjogi átalakulást illetően viszont a perszónális unió elképzelés itt is félreérthetetlen, hiszen konkrétan megfogalmazódik a nemzeti hadsereg iránti igény.²⁷

Többször említettük már a magyarok példáját, azt, hogy vívmányaik több tartomány számára mintául szolgáltak. Magyarországnak sikerült Európában először – és lényegében a forradalmon átment országok közül egyedülként – a forradalmi vívmányok legitim, törvényes formában történő rögzítése. Alapvető okát abban lelhetjük fel, hogy a magyar forradalmat intenzív politikai élet, egy „reformkor” előzte meg, melynek során az 1840-es évekre kiérlelt, részletes liberális program született, amely csak a megvalósítás lehetőségét várta. Emellett ez az alkalom szerencsés történelmi pillanatban érkezett el, amennyiben – történelmi véletlen folytán – 1848 tavaszán együtt ült az a *rendi országgyűlés*, amelynek törvényességét sem a magyar konzervatívok, sem az udvar nem vonhatta kétségbe. S ez az országgyűlés elvégezte a másutt a később összehívandó alkotmányozó nemzetgyűléseknek szánt munkát: rögtön *törvénybe iktatta* a társadalmi és alkotmányos átalakulást. (Itáliában, Csehországban még a törvényhozó gyűlés munkájának *megkezdésére* sem került sor. Lombardia és Velence népszavazás útján csatlakozott a szárd királysághoz, ezért ott tartománygyűlések nem kezdtek alkotmányozó munkába, Csehországban pedig a nemesi mérsékelt és a liberális, demokratikus polgári erők közötti összefogás hiánya, továbbá a német-cseh szembenállás gyengítette az erőket annyira, hogy az udvar folyvást elnapolhatta, s így meghúszhatta a tartománygyűlés egybehívását.) A többi Habsburg birodalmi tartománnyal, illetve európai országgal egybevetve kétségtelen magyar alkotmányozási siker tényezői között végül harmadikként nem feledkezhetünk meg arról a tudatos politikáról, azokról a politikusokról, akik felismerték, hogy a történelmi cselekvés kivételes alkalmat jött el, s a kompromisszumokat is vállalva egy továbbfejleszthető törvényalkotási munkával legitimé, megalapozottá, a hadsereg feletti rendelkezés megszerzése révén pedig megvédhetővé tették a forradalmi vívmányokat.

A magyar liberális politika credmőnyei közül elsőként a reformkorban kimunkált *érdekegyesítés* érvényesítését emelhetjük ki, vagyis azt a koncepciót, amely szerint a társadalmi átalakulásnak, a feudalizmusból való kilábalásnak úgy kell végbemennie, hogy az átalakulásnak minél több haszonélvezője és minél kevesebb kárvallottja legyen. A túlnyomórész agrárországban konkrétan a jobbágyfelszabadítás végrehajtása alkotta a legnehezebb feladatot. Az érdekegyesítési politika e téren 1848-ban úgy érvényesült, hogy a jobbágyi szolgálta-

²⁶ Bosl III. 42.; Prinz 40-41.

²⁷ Hügelmann 249.

tások egyszerre és azonnal megszűntek, a paraszt az általa művelt föld tulajdonosa lett, ugyanakkor a földesurak kármentesítését teljes egészében az állam vállalta magára. A paraszt tehát érdekltté vált az átalakulásban, előnyösebb helyzetbe jutott, a földesurakat pedig a kármentesítés ígérete elgítette ki. Így sikerült a jobbágy-földesúri ellentétek mérséklése, s noha számos konfliktus bontakozott ki éppen a jobbágyfelszabadítás végrehajtása során, Magyarországot parasztfelkelés mégsem fenyegette, sőt a magyar parasztság mozgósítható volt a vívmányok megvédése mellett.

Az ország politikai életében 1848-tól a modern alkotmányosság szempontjai érvényesültek. A rendi gyűlés népképviselői országgyűléssé alakult, a végrehajtó hatalom felelős kormány kezébe került. Az uralkodó bármely intézkedése csak akkor volt érvényes, ha azt a „Buda-Pesten székelő miniszterek egyike aláírja” (ellenjegyzí).²⁸ Mindennek folytán Magyarországnak a birodalom többi részéhez fűződő kapcsolata *eleve* perszonális uniós jellegűvé alakult (noha kezdetben fel sem fogták a törvény hordercjét Bécsben). A perszonális uniós kapcsolatot tovább gyengítette, vékonyította, hogy ha az uralkodó nem időzött az országban – s ez volt a „normális” állapot – akkor csaknem teljhatalmú helyettese az ország (országgyűlés által választott) nádora, vagyis 1848-ban István főherceg. Az új magyar kormánynak tehát forma szerint alig-alig kellett kapcsolatot tartania Béccsel. (Volt a magyar királynak néhány ún. „rezervált” jogkör, amelyet „külföldi” tartózkodása idejére is fenntartott magának: a legfontosabb ezek közül a magasabb katonai rangokra történő kinevezés volt.) Akadt azonban a végrehajtó hatalomnak egy területe, amelyet mégsem intézhettek Budapestről, s ez a perszonális uniónál mégiscsak szorosabb kapcsolatot eredményezett: a külügyekre gondolunk. A perszonális unió a kor államjogában nem alap a külügyek szétválasztására, mivel a követek az uralkodó személyét, *tehát* összes országait képviselik. A külügyeket így a magyarok nem választhatták le, azokat továbbra is Bécsből intézték. A magyar kormány csak beleszólási lehetőséghez jutott, amennyiben felállították a *király személye körüli minisztérium* intézményét, amelyet a tapasztalt idős diplomata, Esterházy Pál herceg töltött be, s akit egykorúan „az osztrák tartományokkal érintkezés miniszterének”, vagy egyszerűen csak – osztrák iratokban is! – „magyar külügyminiszternek” nevezték. (A magyar kormány azonban nem adta fel a reményt, hogy majdan önálló külügyi hálózatot teremthet.)²⁹

A magyar kormány a törvények szentesítése, április 11-c után, hivatalba lépve két, államjogi különállással rendelkező tartomány felett próbálta megszerezni a rendelkezést.³⁰ Részint Horvátország felett, amelyet a törvény – a korábbi jogrend alapján – egyértelműen a pestbudai kormány alá rendelt. Horvátország azonban, élén az udvar bizalmából éppen az engedtlenség céljával még az új törvények életbe léptetése előtt kinevezett új bánnal, Jellačićyal, kezdettől felmondta az engedtlenséget: Pest-Budával, István nádorral még tárgyalni sem volt hajlandó. Jellačić ügyes manipulációja az áthidalható államjogi viszályt nemzetiségi konfliktussá fejlesztette, amelyet – elsősorban nem a horvátok, hanem a bécsi udvar érdekében – a „magyarok” fegyveres legyőzésével akart „megoldani”. A másik tartomány az államjogilag különálló Erdély volt, amellyel mindkét ország magyar lakossága szorgalmazta az

²⁸ 1848. III. tc. 3. §

²⁹ Szabad György: A polgári átalakulás megalapozása 1848-ban. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Szerkesztette Spira György. Budapest, 1976.; Szabad György: Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán. Századok, 1982.; Gergely András: A polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban. In: A magyarországi polgári államrendszerek. Szerkesztette Pölöskci Ferenc – Ránki György. Budapest, 1981.; Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Budapest, 1987². (a továbbiakban: Hajnal)

³⁰ Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. Kolowrat már március 20-án előterjesztést tesz: e két tartományt nem lehet átengedni a magyaroknak, mert akkor hatalmas, kompakt országtömb keletkezik, amely már antidinasztikus célok megvalósítására is alkalmas. HHStA MKA Kt. 226. N° 721.

egyesülést, s azt a pozsonyi országgyűlés áprilisban ki is mondta. Hátra volt még az erdélyi országgyűlés határozata, s ehhez megint meg kellett szerezni az uralkodó jóváhagyását. Az udvarban az amúgy is megerősödött, önállósodott Magyarország újabb megnövekedésétől tartva, többen elleneztek az „uniót”, nem szólva arról, hogy a bécsi rendelkezés alatti, ellenforradalmi bázisul szolgáló tartományként tartották volna meg. Váratlan szövetségesre akadtak ebben az *unió* ellen tiltakozó románságban, amely saját nemzetiségi törekvései, a két román fejedelemséggel (Havasalfölddel és Moldvával) való majdani egyesülés akadályát látta az *unió* kimondásában. Államjogi lehetőségek nem voltak a románok kezében, hiszen az országgyűlésen nem volt képviselőjük. Más eszközök híján tömegmozgalmaik, utóbb fegyveres felkelésük fenyegette Erdélyt.³¹

Az új magyar kormány a meggyengült birodalomból kénytelen volt kitekinteni, külpolitizálni. A magyar érdekek érvényesülését szorgalmazták a birodalmi külpolitikában, elsősorban a bécsi magyar minisztériumon, a külügyin keresztül. A pesti sajtó nem vitatta az olasz tartományok függetlenségének elismerését, s az onnan kivont csapatokat Galíciába, az orosz támadás elleni védekezésül kívánták átcsoportosítani.³² A későbbiekben azonban Lombardia-Velence mellett Galícia is átadásra ítélt tartomány lesz, az önálló Lengyelország fogja visszakapni. De ezután az operáció után a birodalom helyzete biztos, rendezett lesz, az ekkori magyar sajtóban nem kívánják felbomlását.³³

A birodalmon kívül tekintve a miniszterelnök, Batthyány előbb az angolok irányába tájékozódott, s a magyar-angol kapcsolatfelvétel meghiúsulása után fordult a németek, Frankfurt felé.³⁴ Kossuth kezdetől a német orientáció híve volt. Az oroszellenes harcban „áldozatul esni csak akkor nem fogunk, ha nem elszigetelve állunk a viadalon ... bennünket, hacsak a szláv faj által elenyésztetni nem akarunk, függetlenségünk megóvása mellett önlétünk érdeke köt a germán faj szövetségéhez”.³⁵ Igen korán, már egy április eljei pesti népgyűlésen felbukkan a gondolat: a frankfurti német nemzetgyűléshez Magyarország részéről követ küldendő.³⁶ Kossuth, a liberálisokra általánosan jellemző módon, veszélyt csak az abszolutisztikusan kormányzott országok felől tartott elképzelhetőnek: „a szabad népek egymás ellen harcot nem folytathatnak ... hódítás csak a zsarnokok nyeresége”.³⁷

Az 1848 tavaszán, a forradalom nyomán létrejött új szervezetek, kormányok működésében világosan kitapintható a *kölcsönhatás*. Figyeltek egymás társadalmi, politikai, külpolitikai törekvéseire; másolták vagy gátolták az egyes lépéseket. (*Berlin* kormányainak működése, alkotmányozó gyűlésének egybehívása és törekvései csak erősítenék ezt a képet, ennek bevonására azonban itt terjedelmi okokból nincs mód.) A forradalommal az élre került új elit, az új hatalom azonban nemcsak abban különbözött a régitől, hogy liberálisokként új bel- és külpolitikai konstellációkban gondolkodott, hanem abban is, hogy csakugyan szélesebb alapokra kívánta helyezni működésének bázisát; társadalmi támogatottságot akart és remélt. A viszonyokat akként próbálták elrendezni, hogy rövidesen a *parlamentekben* megnyilvánuló népakarat érvényesülhessen, vagyis a nép képviselői mondják majd meg ott, hogy hogyan és miként

³¹ Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. In: Erdély története III. 1830-tól napjainkig. Szerkesztette Szász Zoltán. Budapest, 1986. 1347-1379.

³² Pesti Hírlap, 1848. ápr. 13.

³³ Pesti Hírlap, 1848. ápr. 3.; Erdődy Gábor: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Budapest, 1988. 49.

³⁴ Sproxton, Charles: Palmerston and the Hungarian Revolution. Cambridge, 1919. 63.; Hajnal 71-72.; Blackwell, Joseph Andrew magyarországi küldetési 1843-1851. Sajtó alá rendezte Haraszi-Taylor Éva. Budapest, 1989. 155-156; Kabdebó Tamás: Blackwell küldetése. Budapest, 1990. 179.

³⁵ KLÖM XI. 743. – Kossuth egyszersmind a német hegemonia, túlsúly, hódítás veszélyére is figyelmeztetett. Szabad György: Kossuth Lajos ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977. 135.

³⁶ Pesti Hírlap, 1848. ápr. 12. 323.

³⁷ KLÖM XI. 743.

működjenek. Addig is azonban szabadabbá tették a *sajtót*, hogy hallják a *közvélemény* hangját, illetve a liberális elit röpiratai, cikkei révén maga is befolyásolni, irányítani próbálta a közvéleményt. Anélkül, hogy a szélesebb közvélemény és a döntéshelyzetben lévő, legalábbis a hatalom látszatával rendelkező (*liberálisaként* meghatározható) elit között mindenkor éles különbséget tennék, fordítsuk most figyelmünket e parlament nélküli március-áprilisi hónapokban a közép-európai röpiratok özönére, a sajtó egy részének cikkeire, amelyek a térség újjáalakulását felrajzolták, átalakítását tervezgették. (Mint látni fogjuk, az átalakulási processzus *leírása* és az események *alakításának igénye* nem különíthető el élesen egymástól, nem utolsó sorban azért, mert világnézetileg a történelmi tendenciák *érvényesülése és érvényesítése* között nemigen tettek különbséget.)

Az általános népek közötti béke és megértés hatja át a március-áprilisi időszakban Közép-Európa sajtóját. Nagy érdeklődés kíséri a népmozgalmakat, a követeléseket, beszámolókat delegációkról, szónoklatokról. A magyar események közül a *Deutsche Zeitung* ismerteti például Pest-Buda forradalmát, közli a *tizenkét pontot*. Felfigyelnek a nádornak adott teljhatalomra, Batthyány kinevezésére, majd ismertetik a magyar kormány összetételét, követik az országgyűlés gyors törvényalkotó munkáját, jelzik bevégeztét.³⁸ Felfigyelnek a horvát-magyar viszály első jeleire is: „Lehet, hogy eredménye háború lesz a magyarok és a délszlávok között.”³⁹ A Magyarország önállósodásával kapcsolatos politikai értékelések ingadozóak: a birodalom gyengeségére éppúgy következtetnek belőle, mint arra, hogy Ausztria őszintén akarja a német egységet, s ezért tisztázza viszonyát nem német tartományaival.⁴⁰

A jövőt röpiratok özöne jóslgatja. Noha csek többsége naiv tervezgetés, jámbor óhaj, eszmetörténeti szempontból mégsem érdektelenek. A börtönéből kiszabadult orvos, a würzburgi Gottfried *Eisenmann*, a frankfurti parlament későbbi magyarbarát politikusa, szinte hetente bocsátja közre röpiratait, saját hetilapjában hirdeti a jövőt. Számos konzervatív nézete – így a kétkamarás német birodalmi gyűlésről, a választójogi cenzusról – teljes elutasításra talál. Eisenmannak a német társadalmat és alkotmányosságot illető elképzelésein túlhaladt az idő. (Jellegzetes korai liberális, a középosztályi társadalomfejlődést egyengető gondolata még ekkor is az, hogy a házassági engedély „egy biztosító-intézetbe való belépéstől függjön”.⁴¹ Eisenmann az egész társadalmat szeretné, állami segítséggel, egy általános biztosító társaság keretén belül megszervezni.⁴²)

³⁸ Pözl; Homolka, Emma: Die Wiener Presse vom März bis Oktober 1848 und die außenpolitischen Beziehungen Österreichs zu Italien, Frankreich, England und Rußland. Dissz. 1948. (WNB); Mentschl, Joseph: Die Wiener Presse und das Problem der Bauernbefreiung des Jahres 1848. Dissz. 1948. (WNB); Rossiwal, Gertrud: Die Kritik der Augsburger Allgemeinen Zeitung an der österreichischen Revolution des Jahres 1848. Dissz. 1934. (WNB); Strohbach; Szabó, Gertrude: Die Revolution des Jahres 1848 in der Österreich-Ungarischen Monarchie im Spiegel der Memoiren und der Tagebücher der Zeitgenossen. Dissz. 1948. (WNB); Augsburger, 1848. márc. 17. 1270. (Szarvasy), ápr. 19. 1749. (Wagner), ápr. 21. 1787. (Szarvasy) stb.; Deutsche Zeitung 1848. márc. 23., 24., ápr. 3. stb.

³⁹ Frankfurter, 1848. ápr. 5. (N° 96 B 1.)

⁴⁰ Deutsche Zeitung, 1848. márc. 30. 714.; márc. 31. 716.; Frankfurter, 1848. márc. 29. (Robert v. Mohl szerint Ausztria seregét is szétbontja majd); márc. 31.; ápr. 1.

⁴¹ Eisenmann, G.: Ideen zu einer Teutschen Reichsverfassung. Erlangen, 1848. 16. (a továbbiakban: Eisenmann 1848/1)

⁴² Eisenmann 1848/1. 39. „Ein unbedingtes actives und passives Wahlrecht führt direkt zum Communismus und zur Barbarei.” Eisenmann 1848/1. 30. Határozottan bírálja konzervativizmusát az Eisenmann und die deutschen Wähler című röpirat. Életrajza: Birngässer, H.: Gottfried Eisenmann. Ein Kämpfer für die deutsche Einheit und Vertreter des bayrischen Machtgedankens. Frankfurt, 1931.; Hoffmann, Hans: Johann Gottfried Eisenmann (1795-1867). Ein fränkischer Arzt und Freiheitskämpfer Würzburg, 1967.

A politikus azonban lassan profilt vált, külpolitikával kezd foglalkozni, s ezen a területen éppen a nemzetállami fejlődés elvénél elismerésével fokozatosan a baloldalhoz közeledik. Az átmenetet az ugyancsak régi, és társadalmi meghatározottságú kivándorlás-észme biztosítja: a társadalom feszültségeit az al-dunai irányú kivándorlás hivatott levezetni: a külpolitika Németország számára életkérdés.⁴³ A háború Oroszországgal elkerülhetetlen. Ha a porosz király ettől vonakodnék, a nép háborút kezd, még a porosz királlyal is. Orosz-Lengyelországból és Galíciából ugyanis mielőbb helyre kell állítani Lengyelországot. Ausztria a dunai fejedelemségekkel kárpótolhatja magát. Posen viszont legyen német terület, akár lakosságcsere árán is, helyette Lengyelország kapjon tengerpartot. Az oroszellenes háborúban a franciák, a lengyelek és a skandináv országok a németek mellé állnak. „Negyedikként a magyarok személyében nemes nép áll oldalunkon. Magyarország pompás ország és nagyszerű népe van ... a magyarság magvát, a magyar nemességet úgy köszöntöm, mint egy virágzó állam valóban nemes építőkövét, mivel ők a «szabadság és jog mindenkinek» nemes elvét emelték az állam legfőbb jelszavává, és ezáltal a haladás pályájának olyan útjára léptek, mint amilyenre születési arisztokrácia még sohasem.”⁴⁴ Eisenmann egyenesen sajnálja, hogy „teljességgel lehetetlen” ezt a szép országot közvetlenül az alakuló német államhoz csatolni, de igazi barátát, hű szövetségessé tethetik.⁴⁵

Az osztrák szerzők viszont nem adták volna fel oly könnyen a Habsburg birodalom különállását. Ausztria önállóan szerezte meg a szabadságot a maga forradalmával, önálló is marad – hirdeti meg Bernhard *Friedemann*. Igaz ugyan, hogy Itália már csak esetlegesen tartható meg, egy alkirály és önálló alkotmányosság segítségével, Galíciától is meg kell válni, emellett „Magyarország már ... gyakorlatilag elvált Ausztriától”. Utóbbi megszűnik ugyan, mint nagyhatalom, de a német egység segítségével valahogy regenerálja önmagát. A belső integráció fontos eszköznék a szerző is az oroszellenes háborút tartja.⁴⁶

A legismertebb liberális osztrák publicisták egyike, a forradalmat megelőző időkből „szibillai könyveivel” jelentkező Karl *Moering*, ugyancsak nap-nap után ontja iratait. A régi erők nem jöhetnek többé elő – írja néhány nappal a forradalom után –, mivel akkor „a magyar tartományok, tizenöt millió ember, kiknek elege van a csalódásból és a hazugságból, elszakadnának”, továbbá szláv királyságok alakulnának, az olaszok és lengyelek végleg elválnának. Márpedig Ausztria keleti hivatását csak Magyarország segítségével gyakorolhatja. A jelszó ezért: *Germánia és a Duna*.⁴⁷ Másnap újabb röpirattal jelentkezik, megint csak *Cameo* álnéven. Ebben már bécsi egyesülésre szólítja fel a magyarokat, cseheket. „Bécsben van a Ti birodalmi gyűlések ... nem Prágában, nem Pesten! és Frankfurtban trónol a civilizáció parlamentje, ahol a nagy, szabad, erős Ausztria elnököl ... Frankfurtban van *Ausztria jövőjének szibillai könyve*” – utal végül saját könyve címére.⁴⁸ Az erre következő nap Moering módosítja a tegnapi jelszavát. Ha eddig Germániát és a Dunát emlegette, most új jelszava: Fel, fegyverbe! Vagyis oroszellenes háború biztosítsa a Duna torkolatát. Konkrétan Magyarország feladata a dunai tartományok visszahódítása, Magyarországot pedig csak Ausztria

⁴³ Bericht des Dr. Eisenmann an seine Wähler in Nürnberg und Bayreuth über unsere Zustände und Aufgaben. Nürnberg – Erlangen, 1848. 7.

⁴⁴ Eisenmann, Dr.: Aufruf zur Herstellung des Königreichs Polen. Erlangen, 1848. 9-18., 20. (a továbbiakban: Eisenmann 1848/2.) – Eisenmann Magyarország iránti szimpátiái tehát még a Vormärzből származnak, s nem 1848-ból.

⁴⁵ Eisenmann 1848/2.

⁴⁶ Friedemann, B.: Oesterreichs Wiedergeburt seit dem 13. März 1848. III. Die gegenwärtige Lage Oesterreichs. Anhang: Kossuths Rede in der Ständesitzung vom 3. März. Leipzig, 1848. 42-51.

⁴⁷ [Moering, Carl:] Cameo: Oesterreichs Lage und sein Weltberuf. Ausgegeben am 27. März. Wien, 1848. 10.

⁴⁸ [Moering, Carl:] Cameo: Der rechte Augenblick. An die Völker Deutschlands und Oesterreichs. Wien, 1848. 1-6.

tarthatja meg a németek számára, tehát Ausztriának kell vezetnie Frankfurtban is.⁴⁹ Következő röpirata – cz már nem egy nap múlva, hanem egy hét múlva jelent meg – belenyugszik Itália, Galícia elvesztésébe, viszont a csehekkel, magyarokkal közös *Reichstagot* követel Bécsben, amelyhez előbb-utóbb a dunai fejedelemségek is csatlakoznak.⁵⁰ A jelenlegi Ausztria – figyelmeztet a következő hét újabb röpirata – túlságosan gyenge, szinte csak földrajzi fogalom. „Már most oldódik, és további visszalépésekkel teljesen feloldódik Ausztria Magyarországon. Ezért Ausztriának magával kell ragadnia Magyarországot, és ez csak Németország által történhet ... Magyarország és Csehország szeparatista tendenciái csak áltál béníthatók meg, ha Ausztria csatlakozik Németországhoz. Ezen csatlakozás (*Anschluss*) nélkül Ausztria magyar vagy szláv birodalom lesz.”⁵¹

Moering éles szemmel vette észre, már április elején, hogy Magyarország önállósult, törvényes belső és külső viszonyai rendezettek, ezért mágnesként maga köré rendezheti a széteső Habsburg birodalom (nem német és nem olasz) maradványát. A korabeli magyar külpolitikai gondolkodásban megfogalmazódó elképzelések szerint a német egység kiteljesíti majd Magyarországot önállóságát. Moering számára viszont éppen a német egység akadályozza majd a magyar hegemoniát, mivel Németország lesz az a mágnes, amely az osztrák lágyvason keresztül Magyarországot magához vonzza.

Van olyan vélemény is, amely ekkor tudomásul veszi a Habsburg birodalom felbomlását. A magyarok gyakorlatilag már elszakadtak, „még egy lépés, és kinyilatkoztatják tökéletes függetlenségüket”.⁵² Mindezt tudomásul kell venni. Németországot orosz háború fenyegeti, segítségére nem lehet számítani. Ezért Ausztria német tartományaival olvadjon be a német egységbe, a többi nemzetet bocsássa szabadjára. A „barokk, természetellenes fércmű” szétcsik. Az eddigi térség felett mégis megszerezhető a *német* fölény, csak éppen nem hatalmi, hanem modern, kereskedelmi eszközökkel. Osztrák *Reichstagra* ezért semmi szükség.⁵³ Ugyancsak az álláspontot képviseli *Beidtel* morvaországi hivatalnok is: az egész alkotmánykérdés a német tartományokra korlátozódik, amelyeknek Frankfurtban a helyük, nincs szükség bécsi parlamentre. Magyarország teljes függetlenségét el kell ismerni, s német–magyar szövetséget kell kötni. A megszűnt birodalomért talán jut annyi kárpótlás, hogy egy Habsburg lesz a német császár.⁵⁴

Habsburg legyen a német császár – hangsúlyozza a *Wiener Zeitung*beli vezércikkait kiadó bécsi orvos-publicista, *Egger*. Ausztriának döntő szava lehet egy egyesült Németországban. Magyarország német nemzetiségi Németország előőrset képezik. A magyarok külön alkotmányossága nem szerencsétlenség Németország számára, azonban „Magyarország saját akaratából el fog és el kell hogy térjen a szeparatizmus ösvényéről, amelyre mostanság rálépett ... nagyon közelinek látjuk azt a jövőt, amikor Magyarország, nemzetiségének és alkotmányának tökéletes megőrzésével, még szorosabban csatlakozik Ausztriához és Ausztriával Németországhoz; mert ki tagadná, hogy a Németország, Ausztria és Magyarország közötti vámsorompók csak lefékeznek Európa szívében az áruforgalmat, és ki tagadná, hogy a vámege-

⁴⁹ [Moering, Carl:] *Comco: Unsere Gegenwart*. 1. Die neue deutsche Kaiserzeit. 2. Der drängende Moment. Ausgegeben am 29. März. Wien, 1848. 8-11.

⁵⁰ [Moering, Carl:] *Politische Miscellen*. Guther Rath für Österreich. Wien, 1848. 82. (a továbbiakban: *Politische Miscellen*)

⁵¹ *Politische Miscellen* 301-302.

⁵² *Oesterreich und die Constitution*. Politische Fragmente von einem oesterreichischen Juristen. Leipzig, 1848. 34. (a továbbiakban: *Oesterreich und die Constitution*)

⁵³ *Oesterreich und die Constitution* 35-51.

⁵⁴ *Beidtel, Ignaz: Die politischen Zustände der österreichischen Staaten nach dem Zustande vom 16. April 1848*. Wien, 1848. 26-36.

sült Németország súlypontja Ausztriában nyugodhatna?”⁵⁵ Ausztriának önálló császárságként kell fennmaradnia, ha másként nem megy, Frankfurtot otthagya, de a legjobb mégis az lenne, ha egyesülhetne Németországgal.⁵⁶

Egy ulmi jogász, Göriz erősen központosított német hatalmat szeretne, a Habsburgok vezetésével. Németország jövője a dunai tartományoktól, az ide irányuló német kivándorlástól függ – fogalmazza újra a *Vormärz* közhelyét. Éppen ezért viszont nem kívánatos Magyarország önállósága, ez csak a poroszoknak kedvezne. A Habsburgok német császársága révén a nem német tartományok közvetlenül Németországhoz kapcsolódnának. „Ausztria feloldása Németországban az egyetlen eszköz, hogy Ausztriát megmentjük a szlávoknak történő alávétéstől.”⁵⁷

Az ismert liberális, Constantin *Frantz* névtelen röpirata Ausztria nem német tartományait éppen azáltal ellensúlyozná, hogy Poroszország viszont majd Lengyelországgal teremt olyan föderatív kapcsolatot, mint Ausztria Magyarországgal. Ha pedig a dunai fejedelemségek csatlakoznának Ausztriához, északon balti szövetségi rendszer alakulhatna ki. Németországot így szövetséges, föderált országok veszik körül keletről, s később talán nyugatról is.⁵⁸

A lapok szerkesztői általában nem adtak teret a röpiratírók többnyire alap nélküli spekulációinak, az újságokban így alaposabb, realisabb helyzetlelmzések láttak napvilágot. A *Deutsche Zeitung* egyik elemző cikke arra is felhívja a figyelmet, hogy Magyarország ugyan az elszakadásra spekulál, azonban a délszláv veszély folytán, politikai megfontolásból, mégis Ausztriához fog közeledni.⁵⁹ Az *Augsburger* elemzője, *Laube* (Metternich minisztériumból, persze névtelenül) egyenesen azt mondja: talán magukra is kellene hagyni a magyarokat, s azután a szláv és az orosz veszély majd közelítésre kényszeríti őket. Hiszen nagy kérdés, meg tudják-e szervezni önállóan az egész térséget. Nyilván jobb lenne számukra is a szövetség Ausztriával, s ezen keresztül Németországgal.⁶⁰ A *Deutsche Zeitung* a maga részéről nem bánja, hogy – egy vezércikk címével élve – „Ausztria felbomlásban”. Így még inkább kiderül, hogy azoknak lett igazuk, akik kezdetől a poroszokra támaszkodva kívánták megvalósítani a német egységet.⁶¹

Ákár a Habsburg birodalom újjászervezését, akár felbomlását tudomásul véve politizáltak is a német és osztrák liberálisok március-április folyamán, megoldást, segítséget, rendezést a német egységtől, Frankfurttól vártak. „Egy királyságot egy osztrákért!” – kiáltott fel a *Weiner Zeitung* cikkírója, mivel mindenki a német egység hívének mutatkozott Bécsben.⁶² A fekete-sárga birodalmi mentalitás látszólag teljesen a háttérbe szorult. A „schwarzgelb” még Bécsben is a „reakció” szinonimájának számított.⁶³ A látszólagos Frankfurt iránti lelkesedés hátterében azonban sokszor, mint láttuk, ott rejtett a megfontolás: majd Frankfurt valahogyan segít reorganizálni az osztrák monarchiát. Találón jegyzte fel az író, *Hebbel* ekkoriban naplójába: „A kedves osztrákok! Most az iránt vágyakoznak, hogy hogyan közösködhetnének Németországgal, anélkül, hogy Németországgal egyesüljenek. Ez nehezen lesz kivitelezhető, éppoly nehezen, mintha ketten, akik csokolódnai szeretnének, egyszersmind a há-

⁵⁵ Egger: Deutschlands Wiedergeburt vom österreichischen Standpunkt. Wien, 1848. 18. (a továbbiakban: Egger)

⁵⁶ Egger 19-28.

⁵⁷ Göriz, C.: Das neue deutsche Reich. Ulm – Stettin, 1848. 99.

⁵⁸ [Frantz, Constantin:] Polen, Preußen und Deutschland. Ein Beitrag zur Reorganisierung Europas. Halberstadt, 1848. 11.

⁵⁹ Deutsche Zeitung, 1848. ápr. 6. 775. (Aus dem österreichischen Südslavenlande.)

⁶⁰ Augsburg, 1848. ápr. 21. 1846.

⁶¹ Deutsche Zeitung, 1848. ápr. 7. 778. (Österreich in Auflösung.)

⁶² Pözl

⁶³ Pözl; Stiles, Henry: Austria in 1848/49 I-II. London, 1852. I. 119.

tukkal szerencsnének egymásnak támaszkodni!”⁶⁴ A március-áprilisi röpiratok szerzői közül a nem osztrák szerzők jó része viszont elfogadná, tudomásul venné a Habsburg birodalom szétesését, s kárpótolva érezné magát a (lehetőleg Habsburg vezetésű) német birodalommal.

A konkrét tervezgetések jóindulatúak: nem a saját érdekek kíméletlen érvényesítését akarják. Kevés szó csak gazdasági, hatalmi szempontokról. Azt a jövőt tervezgetik, amely állítólag mindenkinek, mindegyik nemzetnek megfelelő lesz. Csak éppen – s ez a történelem menete felismerésének, a tudás birtokának hitéből fakad – a szerzőknek észébe sem jut, hogy eltöprengjenek azon: vajon mit akarnak *maguk az osztrákok, a csehek, a magyarok, a délszlávok*? Mindenki jóakarátú, de a tervezgetések nem úgy szólnak, hogy várjuk meg a népképviseltek állásfoglalásait, a népkarát valaminő kinyilvánítását (a cseh, magyar, délszláv sajtóra sem kíváncsiak!), hanem akként, hogy a helyzet logikája, a nemzetek érdeke ilyen és ilyen fejlődést valószínűsít. Így azután a nemzeti érdekütközések meg sem jelenhetnek, akarva-akaratlan átengedve artikulálódásukat a konzervatív tábornak.

A *hatalom, erő, erőszak* politikai kategóriái hiányoznak a liberálisok politikai szótárából. Mindcz a múlté, vallják a demokratákkal együtt, csak míg a demokraták *tabula rasát* kívánnak, s újrendeznének mindent, a liberálisok a történelmi alapokról, az adott helyzetből indulnak ki. Egyetlen röpirat sem foglalkozik a hadsereg feletti rendelkezés kérdéscével, s a legtöbb szorgalmazza a háborút Oroszország ellen!

A Habsburg birodalmat szétesésben látókat korántsem kívánjuk ugyanakkor naivitásban elmarasztalni. A hivatalos diplomácia is hasonlóan ítélte: „Ausztia szétesik és úgyszólván eltűnik számunkra” – fogalmaz a cár egyik követe, s külügyminisztere is kijelenti, hogy Ausztia többé nem töltheti be azt a helyet, amelyet elfoglalt Európában.⁶⁵ Mécész terveket szó az új helyzetben az új diplomácia. Freiherr Heinrich von Arnim-Suckow, az új porosz külügyminiszter március 20-án, névtelenül ugyan, de szerzőségét sejtetve jelenteti meg röpiratában külpolitikai programját: Lengyelország helyreállítandó, Franciaországgal szövetségben háború kezdődjék Oroszország ellen. Ausztia szétesik, német-Ausztia csak másodrendű tényező lehet Németországban. A német egység élére álljon Poroszország.⁶⁶ Németországnak vigyáznia kell arra, hogy ne keveredjék bele Ausztriának nem német tartományaival folytatott háborújába (vagyis az itáliai ügyekbe). – Április közepén Franciaország visszaautsítja a szövetségi ajánlatot, a „forradalmi” külpolitikának ettől kezdve nincs többé realitása. Az orosz fenyegetés viszont megmarad, s hathatósan befolyásolja a porosz politikát: a liberálisok közül a hivatalban lévő politikusoknak nehéz dolguk lesz.

Heinrich von Gagern, a délnémet liberálisok vitathatatlan tekintélyének, a parlament későbbi elnökének politikai elképzelései a tervezgetések bemutatásától ismét a realisabb számítások felé irányíthatják figyelmünket. Testvére, Max von Gagern március első napjaiban a fedjedelmi udvarokat körbejárva érvelt a porosz vezetésű német egység mellett. Korántsem osztatlan sikerrel. „Báró, Ausztriát nem hagyhatjuk ki” – jelentette ki neki I. Lajos bajor király.⁶⁷ És még csak ezután érkezett meg a bécsi forradalom híre! „Minő következményekkel jár még ez majd Ausztia Németországhoz való viszonyára!” – sóhajtott fel Heinrich von Gagern.⁶⁸ A berlini forradalom nem várt eseményként tovább bonyolította a helyzetet. Berlinben március 21-én a porosz király, IV. Frigyes Vilmos ugyan kijelentette, hogy „mostantól Porosz-

⁶⁴ Hebbel, Friedrich: Tagebücher I-II. (Werke IX-X.) Berlin – Leipzig 1908. II. 124. (1848. ápr. 18.)

⁶⁵ Birke, Ernst: Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert. Beiträge zur Politik und Zeitgeschichte. Köln – Graz, 1960. 130.

⁶⁶ [Arnim, H. v.:] Die politische Denkschrift vom 17. März über die französische Februar-Revolution und ihre Folge für Deutschland. Berlin, 1848. (A külügyminiszter Freiherr Heinrich Arnim-Suckow nem tévesztendő össze a berlini forradalom utáni első miniszterelnökkel, Graf Arnim-Boitzenburggal.)

⁶⁷ Valentin, Veit: Geschichte der deutschen Revolution 1848-49. I-II. Berlin, 1930-1931.; Köln, 1970². (a továbbiakban: Valentin)

⁶⁸ Gagern, Heinrich von: Das Leben des Generals Friedrich von Gagern. I-III. Leipzig, 1856. II. 653.

ország felolvasd Németországban”, ám a berlini vércngzések folytán az uralkodó népszerűsége Németország-szerte a mélypontra süllyedt. Még mindig rá alapozva teremtdjék meg az egység?

E kérdésekre választ keresve Heinrich von Gagern március 24-én a darmstadti tartománygyűlésen ismét nagy beszédet mondott. Előre megjósolta a magyarok önállóságát, elismerte az olaszokét. Gyakorlatilag Ausztria felbomlásával számolt. Sok időbe telik – mondotta –, amíg Ausztria belső viszonyai tisztázódnak, s addig nem lehet várni a német egységgel. „Egy akként fennálló Ausztria összképviselésének lehetetlensége – emlékszik vissza –, következképp a birodalom parlamenti kormányzatának lehetetlensége mihamarabb ott volt szemünk előtt.” Ha létrejött volna egy teljes körű osztrák *Reichstag*, talán Bécsben folytatni lehetett volna a *divide et impera* manipulatív politikáját. „A magyarok és olaszok kiválása után, amelyet a slávok győzelmi kiáltással köszöntöttek, egy osztrák *Reichstag* csak mint a különböző sláv törzsek nagy randvújának szintere jelent meg, hogy befolyásolják a kisebbségben fellépő német nemzetiséget, amelynek így nem lehetett hivatása, hogy parlamentáris *birodalmi kormány* tényezője legyen.”⁶⁹ Ausztria később természetesen egysülhet Németországgal. De egyelőre egy szűkebb német egység jön csak létre, s ehhez szövetségi viszonyban csatlakozhat Lengyelország, vagy akár Itália, Magyarország. – Gagern itt körvonalaazza először, még csak halványan, egy szorosabb szövetségi államra és egy lazább állam-szövetségre vonatkozó elképzeléseit.

Ekkor idciglenes német államfőként egy nem uralkodó hercegre gondolt, vagyis Gagern észrevette forradalom előtti tervének gyenge pontját, azt, hogy a porosz király vonakodik elvállalni a neki szánt szerepet, továbbá, hogy Poroszországban egyáltalán nehéz bázist találni egy olyan program számára, amely a porosz alkotmányosságot csak azért teremtené meg, hogy azután Poroszország korlátozza magát az új, birodalmi alkotmányosság érdekében.⁷⁰ (Érdekes, hogy István főherceg német szerepvállalása, csetleges államfősége ekkor és itt, Darmstadtban fogalmazódik meg először!⁷¹) Gagern külpolitikai elképzelései – megint csak a *Vormärz*-hez viszonyítottan – változatlanok: Posen tartomány átadandó a lengyeleknek, s Lengyelország helyreállítása érdekében hadat kell üzenni az oroszoknak.⁷² Gagern programját, porosz irányultsága miatt, nem fogadta Darmstadtban lelkesedés.⁷³

Mit szolt a hivatalos osztrák politika? Többnyire csak hallgatott. Az osztrák miniszterium, mivel nem kapott „hivatalos” értesítést Magyarország államjogi önállóságáról, *hallgatólagosan* illetékesnek tekintette magát az egész birodalom, tehát Magyarország tekintetében is.⁷⁴ Fiquelmont külügyminiszter arra utasította frankfurti követét, Collorcdot, hogy a *Német Szövetség* meglévő rendszerét őrizze. „Elkerülhetetlennek tartjuk, hogy az összesség ügyeit intéző nép- avagy jobban mondva rendi képviselőtben részt vegyünk; és ezt az ügyet magunkévá tesszük, amennyiben nem vezet Németország tényleges köztársaságosodásához,

⁶⁹ BAF NL Gagern (H 81. Selbstverteidigung) p. 75. A március 24-i beszéd: Darmstadter Zeitung, 1848. márc. 28. Au. o. Beilage zu N° 88. Gagern előző, február végi darmstadti nagy beszéde tartalmában és a szituációt tekintve Kossuth 1848. március 3-i nagy felirati beszédével állítható párhuzamba: Gergely András: Egy európai analógia: Kossuth és Heinrich von Gagern. Rubicon, 1992. 2. 28-29.; 1995². 1-2. 34-35.

⁷⁰ Meinecke, Friedrich: Radowitz und die deutsche Revolution. Berlin, 1913. 348.

⁷¹ Valentin I. 466.

⁷² Valentin I. 465. – Kétségkívül van valami paradox abban, amikor a haladó pártok azt állítják: az ő háborújuk cleve más jellegű – hangsúlyozza Rothfels, Hans: 1848. Betrachtungen im Abstand von Hundert Jahren. Darmstadt, 1972². 74.

⁷³ Legálábbis az osztrák követ beszámolója szerint: HHStA Staatskanzlei (a továbbiakban: St. K.) Deutsche Akten (a továbbiakban: Dt. A.) Kt. 80. p. 127.

⁷⁴ Pillersdorf, Franz: Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1849. 31.

vagyis az összes német kormánynak ezen népképviseletnek történő *alárendelődéséhez*.⁷⁵ Colloredo határozottan kinyilatkoztatta: Ausztria nem rendeli magát alá a szövetségi gyűlésnek. „Ennél már az is jobb, ha az osztrák császár Pesten rendezkedik be és a szláv nemzetiségek élére áll.”⁷⁶ A bécsiek kezdeti lelkesedésükben a birodalmi jelképeket, a császári koronát vissza akarták küldeni Frankfurba. Majd ha lesz birodalom, odaadjuk – jelentette ki diplomatikusan Ficquelmont.⁷⁷ A külügyminiszter még azt az indítványt is elutasította, hogy egy területek felett nem uralkodó főherceg legyen a császár: pápánál még elképzeltető az efféle, egy német császárnál lehetetlenség.⁷⁸

A leendő össznémet nemzetgyűlés hatáskörét viszont a frankfurti *Vorparlament* előre kijelölte: a gyűlés hivatott lesz, a fejedelmek egyetértése nélkül, az alkotmány elfogadására. Az osztrák kormány, ha elveihez ragaszkodik, nem engedélyezhette volna, hogy képviselőket küldjenek Frankfurtba. „Az osztrák állam nem adhatta fel német alapjait anélkül, hogy romba ne döntse magát” – ismeri be Ficquelmont utólag.⁷⁹ Eleget tettek tehát Frankfurt felszólításának. A birodalom vezetésének *német* jellege is kockán forgott, de főleg arról volt szó, hogy még egy kihívást, még egy ellenséges központot, még egy népszerűtlen intézkedést az elszigetelt, nehéz helyzetben levő bécsi kormány (gondoljunk csak az itáliai hadszíntérre, a magyarok különválására, a csehek követelésére) nem vállalhatott. Ficquelmont szerint „nem tudtunk, nem akartunk elválni Németországtól, és nem volt szabad vele úgy egyesülnünk, ahogy ezt Frankfurtban szándékoztak.”⁸⁰ Amit tehát Hebbel előbbi idézetünkben az osztrákok naiv, ellentmondásos politizálásáról jegyzett fel, az egyúttal a bécsi vezetés „konceptiózus” politikája is volt. A bécsi kormány a tartományi rendi gyűléseken választotta volna meg a küldötteket, de végül meghajolt a *Vorparlament* akarata, az általános választójogon alapuló, választási körzetekben történő (egyébként közvetett) választás előtt. Az új német szövetséget úgyszólván csak akkor hagyja jóvá az osztrák császár, ha az megfelel a Német Szövetséghez tartozó osztrák tartományok érdekeinek éppúgy, mint az *összmonarchiának*.⁸¹ A bécsi kormány érezte, hogy „Frankfurt sokkal messzebbre ment, mint ameddig a mi szándékunk volt menni”⁸², csak éppen nem volt hova máshová mennie! Más szövetségesük nem lehetett. Ha még a frankfurti támogatásról is lemondanak, az belpolitikájukban végképp a szláv nemzetiségek felé fordulást eredményezte volna. „Itt még nem tudják, hogy mint német vagy mint európai hatalom viselkedjenek” – jegyzi fel a szász követ.⁸³ Mindenesetre azt az indítványt, hogy a birodalom más területeit is vegyék fel a Német Szövetségbe, Pillersdorf határozottan visszautasította. „Magyarország melléktartományaival, melyekhez Dalmáciát is oda kell számítani, ez ügyben egyáltalán nem lehet kérdéses.” Lombardia és Velence vagy Galícia éppúgy nem jöhet szóba. A többi tartomány pedig – Isztria kivételével – tagja a Német Szövetségnek.⁸⁴

⁷⁵ HHStA St. K. Bundespräsidium, Gesellschaft Frankfurt. Kt. 15. Weisungen p. 574.

⁷⁶ Meinecke, Friedrich: *Weltbürgertum und Nationalstaat*. Berlin, 1909². 85.

⁷⁷ Ficquelmont, Ludwig: *Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848*. Leipzig, 1850. 66-67. (a továbbiakban: Ficquelmont)

⁷⁸ HHStA St. K. Dt. A. Kt. 80. p. 313.

⁷⁹ Ficquelmont 53.

⁸⁰ Ficquelmont 51.

⁸¹ Ficquelmont előterjesztése a császárnak: HHStA Ministerrats-Akten (a továbbiakban: MRA) Kt. 1. N° 57. p. 193.

⁸² HHStA MRA Kt. 2. N° 292-294. p. 809.

⁸³ Vitzthum von Eckstädt, Carl Friedrich Graf: *Berlin und Wien in den Jahren 1845-1852. Politische Privatbriefe des –*. Stuttgart, 1886. 88.

⁸⁴ Colloredo frankfurti követ javaslatát utasítja el, aki Nyugat- és Kelet-Poroszsország felvételét akarta ezzel ellensúlyozni. St. K. Bundespr. Ges. Fft. Weisungen Kt. 15. p. 677. A fogalmazványban Pillersdorf Dalmácia Magyarországhoz tartozását „wenigstens nach seiner (Ungarns [?] Pillersdorfs [?] – G. A.)

Április 21-én, a német nemzetgyűlési választások alkalmával a kormány végül színt vett. A *Wiener Zeitung*ban kis közlemény jelent meg, amely a *Német Szövetség*hez tartozó területek feltétlen alárendelését nem volt hajlandó elismerni, és kijelentette, hogy minden frankfurti határozat érvényét saját jóváhagyásuktól teszi függővé, sőt esetleg be sem lépnek az új szövetségbe.⁸⁵ Körlevél közölte a német követségekkel: ez a kormány hivatalos álláspontja.⁸⁶ Az *Augsburger* találon jegyezte meg: a Habsburg birodalomban azonban két kormány van; az *osztrák* kormány a *magyar* nevében pedig nem nyilatkozhat!⁸⁷ A kisebb német udvarokat bátorította, a liberálisokat és demokratákat felháborította a bécsi kormány nyilatkozata.⁸⁸ Gagern az előkészületi időszakban csak felesleges izgatási anyagot látott benne.⁸⁹

Az április 21-i nyilatkozat nem külpolitikai, hanem belpolitikai jelentőségű. Bécsből rögtön megüzenték a csehnek: most már nyugodtan részt vehetnek a választásokon, mert a szlávok érdekeit Frankfurtban is meg tudja vétojjával védeni a bécsi vezetés.⁹⁰ Április 24-én a prágai cseh nemzeti bizottság mégis elutasította a választást, s Ausztria iránti ragaszkodásuk kifejezésékként a cseh nemzeti színek mellett az osztrák színek kitűzését és viselését is elhatározták.⁹¹ Ha Frankfurt döntései nem kötelezik Bécsset, nem szükséges, hogy oda elmenjenek.⁹² Ami a német szövetségi ügyeket (kereskedelmi szerződések, flotta, közös katonaság) illeti, „csak akkor lehet a tartósság valószínűségével megtanácskozni és elhatározni, ha Németország és Ausztria benső állapota újjáalakíthatik és megállapíthatik.”⁹³ Érdemes felfigyelnünk erre az érvelésre: először fogalmazódik meg 1848–49 során, de nem utoljára, hogy Németország addig nem tudta elrendezni magát, amíg Ausztria nem nyilatkozott arról, hogy kívül kíván-e maradni vagy részt kíván-e venni a német egységállamban. Ördögi kör keletkezett tehát, amely körül mesteri ügyességgel forog majd az év vége felé Schwarzenberg ördögi diplomáciája ...

Végül az osztrák kormány a csehországi választásoknál passzívan viselkedett, így csak a németlakta területek választottak Frankfurtba; a csehek Palacky döntéséhez igazodtak.⁹⁴

A Habsburg birodalom egybentartásának igényét még világosabban jelezte, hogy éppen a választások idején, április 25-én az uralkodó – Pillersdorf belügyminiszter ellenjegyzésével – alkotmányt bocsátott ki. Az alkotmány hatálya az örökös tartományokra terjedt ki (tehát az olasz tartományokra és Magyarországra nem), s elrendelte egy bécsi népképviselőt, a *Reichstag* egybehívását. Az alkotmány garantálta „minden néptörzs számára nemzetiségének és nyelvének egyenjogúságát”, de éppen azért, hogy közleclibbről meg nem határozott „néptörzsek” jogait ismerte el, homályban hagyta (főként a cseh) történeti-jogi igényeit. Számos kritika érte az alkotmányt amiatt is, hogy nem népképviselői döntés, hanem uralkodói oktroj eredményeként látott napvilágot, továbbá bíralták választójogának szűkösségét.⁹⁵ A lényeg az volt, hogy a bécsi kormány az alkotmány kihirdetésével mintegy bejelentette:

Meinung” megszorítással látta el, majd kihúzta. HHStA St. K. Dt. A. Kt. 80. (2) p. 202. – Pillersdorf továbbá aligha sejtette, hogy Isztria felvételét a Vorparlament titokban már elhatározta!

⁸⁵ Wiener Zeitung, 1848. ápr. 21.

⁸⁶ HHStA St. K. Dt. A. Kt. 80. (2) p. 303.

⁸⁷ Augsburg, 1848. ápr. 29. 1913. (SW [Bröcker]: Die Wiener Zeitung vom einundzwanzigsten April.)

⁸⁸ HHStA St. K. Gesandtschaft Dresden Berichte 1848. N° 40.; Dt. A. Kt. 80 (2) p. 351.

⁸⁹ HHStA St. k. Gesandtschaft Darmstadt Berichte 1848. Kt. 7 N° 184. p. 151-153.

⁹⁰ BAF NL Gagern (H67) 37. (Zuschrift des Wiener Central-Comité an das böhmische National-Comité)

⁹¹ BAF NL Gagern (H67) 34. (Stadion jelentése)

⁹² BAF NL Gagern (H67) 39-40. (Promemoria des böhmischen Nationalcomité an s.M.)

⁹³ BAF NL Gagern (H67) 39.

⁹⁴ BAF NL Gagern (H67) 42. (Pillersdorf nyilatkozata)

⁹⁵ Funk, Werner: Die Verfassungsfrage im Spiegel der Augsburger Allgemeinen Zeitung von 1818–1848. Berlin, 1977. 168.

a birodalmat újjá kívánja szervezni. Mivel azonban az olasz tartományokhoz és Magyarországhoz fűződő kapcsolatokról abban egy szó sem esett, tisztázatlan is maradt: hogyan képzelik el a Habsburg Birodalom reorganizációját.

A magyar kormány, mint ismeretes, a teljes, Ausztriára is kiterjedő német egység megvalósulására építette jövőterveit, legalábbis ezt tartotta a lehetséges legkedvezőbb variánsnak.⁹⁶ Ekként kialakult egy német-magyar érdektalálkozás, amelyben az „osztrák” elem hol a némettségbe olvadónak, s ekként a magyarokkal együttműködőnek mutatkozott, hol pedig a birodalom fenntartását hangoztatva a magyar különállás kritikájának, ellenzésének adott (májusig csak!) hangot. A csehnek, mint ismeretes, és röviden jeleztük is, a föderatív Habsburg birodalom híveiként elutasították a teljes német egységet és a magyar különállást, s ebben szövetségesre találtak a Habsburg birodalom többi szláv népében, akiknek sajtója ismertetését itt mellőzni voltunk kénytelenek.⁹⁷

Érdektalálkozás és szembenállás jellemzi tehát már 1848 áprilistól a forradalom kihívására adott közép-európai liberális válaszokat. Az *ancien régime*, illetve az azt elsöpörő *forradalom*, végül a még csak felszálló *ellenforradalom* crői ezért szövetségeseket keresve egymás felé is tájékozódtnak. A liberálisok, mint erre újabban a marxista történetírást bírálva mind többen rámutatnak, kezdettől, a *Vormärz* időszakban kialakított elképzeléseiknek megfelelően, többnyire az *alkotmányos monarchia* keretei között képzeltek el a liberális államberendezkedés megvalósítását, s ekként érthető, és nem volt „árulás”, ha a dinasztikus körök felé tájékozódtak, velük a kompromisszumot keresték.⁹⁸ Még érthetőbb, ha a *gyengébbek*, crós liberális mozgalmat kifejlesztetni nem tudók szövetségest keresve ugyanebbe az irányba tájékozódtak; s az is, ha ott, illetve a nyilvánosság előtt határozott program, követelések helyett általános óhajtásokkal jelentkeztek.⁹⁹

A forradalmak kihívására adott rögtöni, március-áprilisi válaszok szemügyre vétele már jelzi, hogy az érdekvizonyok bonyolultsága, az átalakulás konkrét formáinak keresése legalábbis igen nehézé fogja tenni a liberális nemzeti, államszervezési célok akár csak részleges megvalósítását. A tervezetéseik utópikus elemei pedig arra mutatnak, hogy a nehézségek nem mindig tudatosodtak eléggé, a győzelem, a biztos áttörés ígértében sem a szükséges kompromisszumokra, sem a már elért vívmányok megvédésére nem mindig, nem mindenütt gondoltak. A „népek tavaszán” a közép-európai népek hosszú, évszázados tanulási folyamata kezdődött.¹⁰⁰

⁹⁶ Hajnal

⁹⁷ Két okból vagyunk kénytelenek mellőzni: nyelvtudásunk hiányosságai miatt (németnyelvű röpirataikat, a németnyelvű sajtóban megjelent cikkeiket igyekeztünk bevonni vizsgálatunkba); illetve amiatt, hogy a forradalom kihívására adott liberális válaszokat elemezzük, ilyenek viszont a Habsburg Birodalom szláv népeinek 1848-as törekvéseiben, a csehek kivételével, nem voltak erőteljesek. A szláv nemzeti törekvésekről újabban: 1848/49. Revolutionen in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 30. November bis 1. Dezember 1990. Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum Bd. 18. (Hrsg. v. Jaworski, Rudolf, u. Luft, Robert) München, 1996.

⁹⁸ Langewiesche, Dieter: Europa zwischen Restauration und Revolution 1815–1849. München, 1985. 164–166.

⁹⁹ Jól mutatják ezt a prágai szláv kongresszus (1848. június 2–12.) politikai törekvései: Jordan, J. P.: Aktenmäßiger Bericht über die Verhandlungen des ersten Slavenkongress in Prag. Prag, 1848.; Orton, L. D.: The Prague Slav Congress of 1848. New York, 1978.

¹⁰⁰ A problémakör további feldolgozásának kezdeteként lásd Gergely András: Közép-Európa és liberálisai 1848-ban. (Akadémiai doktori értekezés, kézirat, 1995.)

ANDRÁS GERGELY

The challenges of the revolutions in Central Europe in 1848

The essay gives a survey of the political ideas in Central Europe during the period between the middle of March and May, 1848.

The victorious European revolutions in 1848 surprised not only the followers of the *ancien régime*, but also the liberals who found themselves in power. In Austria, that is in the western part of the Hapsburg Empire, the abolition of serfdom was recognized as the most urgent task, but its realization began very slowly although several people called attention to the necessity of following the Hungarian example. The laws passed by the Hungarian Diet in April made governmental factors in Vienna modernize the state administration. Most people in Vienna started to regard joining the process of German unification as the road to political stability.

The liberals of the Czech provinces were, on the other hand, for the survival and federalization of the Hapsburg Empire; similar views were expressed by the Polish liberals in Galicia.

The Hungarian liberals found themselves among orderly, constitutionally secured conditions from April 1848, and all that connected Hungary to the Empire was the *personal union*, the person of the king. The emancipation of serfs had been proclaimed and put into effect by that time, and, apart from the nationality issue, the stability of the country had been. The demand to control Transylvania and Croatia, that is the objective to create a centralized Hungarian state, however, heightened national antagonisms.

The paper describes the ideas of the German language leaflets and the German language press in March and April which indicate that some of them regarded the dissolution of the Hapsburg Empire as a fact, while others deemed it desirable or at least possible. However, concrete aspects of economy, hegemony and legitimacy were hardly mentioned: the events were seen as realizing the "spirit" of history (*Weltgeist*), and their views were seen rather as exposed to than as able to influence historical processes.

Looking for support, the government in Vienna accepted the invitation to the German Diet at Frankfurt and pretended to be for German unity, when it was in fact playing for time. This became quite clear when, forestalling the plans regarding Frankfurt, they issued a constitution for the western part of the Empire on April 25.

HAJAGOS JÓZSEF

Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban (1848. március – június)

Heves megye a forradalmi változások előestéjén

Heves megye 1848-ban nevében és területében is eltért a maitól. Területi eltéréseit jelzi hivatalos elnevezése is: Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék. A két rész egyesülésére még a török hódoltság időszakában került sor, amikor azoknak vezetése kiszorult mindkét vármegyéből. A törökök kiűzése után ténylegesen is egybeolvadó kettős vármegyét leginkább csak Hevesként emlegették, s ez magába foglalta a mai Jász-Nagykunszolnok megye tiszántúli területeinek jelentős részét, de a Jászság egyes területeit is. Hozzá tartozott a jelenleg Békés megyében lévő Dévaványa és a Nógrádhoz tartozó Pásztó és környéke is. Az egykori külső-szolnoki területek a négy járásra felosztott megyének csak egyik járását, a Tiszait alkották. A járasok közül a Tiszai volt a legnagyobb és a legnépesebb. Fényes Elek adatai szerint 1849-ben a következő volt a járasok népessége: Mátra 25 878, Gyöngyösi 51 017, Tarna 76 159, Tiszai 107 996 fő. A megye központja Eger volt, ami elhelyezkedésénél fogva torzulást okozott a vezetésben. A Tiszai, de a Gyöngyösi és a Mátra járás távolabb fekvő részei is meglehetősen lazán kapcsolódtak a megyei központhoz, s a megyei tisztviselők körében is domináltak a Tarna és a Gyöngyösi járásbari lakók, a megyei közgyűlésekre is zömmel ezekből a járasokból érkeztek. Ez a torulás megmaradt 1848-ban is.

A reformkorban Heves sokáig a konzervatív vármegyék sorába tartozott. Erhez nagymértékben hozzájárult az, hogy a megye örökös főispánja a mindenkori egri érsek volt. Ezt a tisztséget korszakunkban 1847-ben bekövetkezett haláláig Pyrker János töltötte be. A kultúra támogatójaként kiváló érdemeket szerzett Pyrker elkötelezett aulikus volt, aki főispáni befolyásával az 1840-es évek közepéig a konzervatívokat juttatta vezető pozíciókhoz a megyei vezetésben. Konzervatívok voltak a főispáni teendőket ellátó főispáni helytartók (adminisztrátorok), az alispánok, valamint a megyei országgyűlési követek is. A tisztújítások és követválasztások gyakran véres tömegverekedésekké fajultak, amelyek országosan is hírhedté váltak. Ezek tették ismertté a megyei ellenzék több vezetőjét, többek között gr. Keglevich Miklóst, Puky Miklóst és Csiky Sándort. Negatív példaként emlegette az egri közgyűléseket Kemény Zsigmond báró is az 1843-ban megjelent *Korteskedés és ellenszerei* című művében: „ha reményeink a gyűlésterem felé ösztönzenek, és mi például Nagykarolyba, Szigetre, Nagykállóba, Rimaszombatra, Zalacszerzsegre, Szombathelyre, **Egerbe**, Zágrábra útnak indulunk, ... hallunk az országos béke közepette csataterokról, sebesültekről és elestekekről.”

A Pyrker által támasztott akadályok ellenére azonban 1843-tól tér nyertek a megyében a reformok hívei. 1843-ban Almásy Pál és Fehér Lajos személyében két ellenzéki követet választottak az összeülő országgyűlésre. A megyei vezetés legfontosabb tisztségei is a reformerek kezébe kerültek: 1844-ben elsőalispánná Almásy Pált, másodalispánná Blaskovics Gyulát választották meg. Tevékenységüket azonban erősen korlátozta az új főispáni helytartó, Brezovay József. Noha az utóbbi kinevezését a megyei közgyűlés nem ismerte el törvényesnek, elmaradtak a korábbi botrányok, kölcsönös visszafogottság jellemezte a konzervatívokat és a liberálisokat is. Az 1847-ben összeülő rendi országgyűlésre ismét az ellenzék jelöltjeit, Schneck Lászlót és Radics Miklóst választották követnek, így 1848-ra a megyei vezetés – igaz erősen adminisztratori korlátozással – a reformerek kezébe került.

Az 1848-as esztendő azonban kissé hiányos vezetéssel kezdte meg Heves megye. Nem volt főispánja, mivel még nem neveztek ki új érseket Pyrker halála után. Nem volt betöltve az

clsőalispáni tisztség sem, mivel Almásy Pál – feltételezhetően a 200 000 Ft-ot is meghaladó adósságaiból adódó problémák miatt – még 1847-ben lemondott, így a megyei adminisztráció vezetője Blaskovics Gyula másodalispán lett. A megyei főjegyzői tisztség Madarassy János lemondásával betöltetlen maradt, tiszteletbeli főjegyző Luby István, az aljegyzők Schneé László és Subich György voltak. A járási tisztségeket a következőképpen töltötték be:

Mátra járás: főszolgabíró Almásy László – alszolgabírák Rottenstein Pál, Balázsovcics József.

Tarna járás: főszolgabíró Halasy Gáspár – alszolgabírák Almásy Sándor, Mlinkó Lajos, Vratarics József, Németh Albert.

Gyöngyösi járás: főszolgabíró Gosztonyi János – alszolgabírák Izsák László, Borhy Imre, a lemondott Földváry László helye betöltetlen maradt.

Tiszai járás: főszolgabíró Okolicsányi Gusztáv – alszolgabírák Soldos Imre, Balogh János, Halasy Kázmér, Szombathelyi János.¹

A megyei vezettség 1848. március közepéig szokványos tevékenységét folytatta. A követi jelentések és a követutasítási bizottság révén figyelemmel kísérte az országgyűlés munkáját. Nincs adat arra, hogy ez utóbbit 1848 februárjában, illetve márciusában összehívták volna. Február 14-én megyei közgyűlést tartottak, a megyei jegyzőkönyv ezzel kapcsolatban semmi lényegeset nem tartalmaz. Március 1-jén betáblázási közgyűlésre került sor, jelentősebb részvétel nélkül, ugyanezen a napon a jelen lévő hivatalnokok, táblabírák s kevés érdeklődő részvételével megyei kisgyűlést is tartottak. Az ülésről kapcsolatban a jegyzőkönyv 10 hivatalnokot és táblabírárt említ. Február 28-tól egy hétig rendkívüli törvényszék is tartottak. A felsorolt fórumokon a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem érződött a közeledő politikai vihar szele.²

A forradalom megyei visszhangjai

A különböző színhelyekről érkező tudósítások özöne zúdult március 15-e után Heves megyére, s azok nem maradtak visszhang nélkül. A földrajzi közelség miatt előbb a pesti események váltak ismertté a megyében. Szolnok órák alatt elérhető volt vasúton, de gyorskocsikkal egy nap alatt Gyöngyös is, s Eger innen már csak pár órányira volt. Így a pesti forradalomról az első híradások március 17-én megérkeztek Egerbe is, ahol a hírek a legnagyobb felbolydulást okozták. Itt március 18-án nagyszabású népgyűlésre került sor a városháza előtt, ahol éppen a városi képviselő testület ülésezett. Gáhy József főbíró az gyülekező tömeg hatására óriási lelkesedés közepette felolvasta a Pest-Buda városi hatóságok által megküldött *Mit kíván a Magyar Nemzet?* című kiáltványt, amely a 12 pontból és annak bevezetőjéből állt. Ezután ismertette a Pest városi Közbátorsági Választmányának a rend fenntartására tett intézkedéseit is. A felolvasás után 5 pontba foglalták javaslataikat az összehívandó városi közgyűlés számára. Az első a 12 pont vita nélküli elfogadását ajánlotta. A 2.-ban indítványozták annak egy 13. ponttal való kiegészítését: „A népnevelés ügye egészen a nemzet kezébe adassék minden idegen befolyás kizárásával!!” A 3.-ban javasolták azt is, hogy a szöveget a 13. ponttal kiegészítve Pest városához hasonlóan terjesszék a pozsonyi

¹ A népességre lásd Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára I-II. Reprint. Szeged, 1984. (a továbbiakban: Fényes 1984.). A reformkori politikai viszonyokra lásd Sebestyén Sándor: Csiky Sándor életpályája 1805-1892. Eger, 1981. 3-17. (a továbbiakban: Sebestyén 1981.); Juhász István: Egy 48-as kormánybiztos élete. Karácsond, 1986. 9-15.; Kemény Zsigmond: A korteskedés ellenszerei. In: Változatok a történelemre. Szerkesztette: Tóth Gyula. Budapest, 1982. 63. A tisztségviselőkre Orosz Ernő: Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906. 323-336. (a továbbiakban: Orosz 1906.); Közlöny, 1848. június 8.

² Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban: HML) IV-1/a 151. k. 1848-as megyei közgyűlési jegyzőkönyv 681.

országgyűlés elé petíció formájában. A 4. pont egy 2 000 főből álló nemzetőrség felállítását javasolta, az 5. pedig a 13 pont népcnek való megmagyarázását, „nehogy az imádságból bűn, – a béke, és rend kívánatából *zavar*, és *izgatás*, – a mézből *méreg* alakíthatassék a *rossz akaratt*, s *balmaggyarázatok közbejűhetése miatt*.” Az 5. pont megvalósítása céljából célszerűnek tartották kinyomtatni a 13 pontot és annak magyarázatait, hogy azokat elhelyezzék a város nyilvános helyein. Végezetül arra kérték Gáhy főbíró, hogy másnapra hívja össze a városi közgyűlést.³

Március 19-én Egerben két jelentősebb eseményre is sor került. Az előző naphoz kapcsolódva összeült a városi közgyűlés több ezer fő részvételével a városháza udvarán, s hét pontba foglalt határozatot hozott. Elfogadta a városi képviselők 5 pontba szedett javaslatát, s elrendelte annak 4000 példányban való kinyomtatását. A 12 (Eger esetében 13) pontból az első a sajtószabadságot, a cenzúra eltörlését követelte. A közgyűlés döntött ennek azonnali életbeléptetéséről, s egy három tagú küldöttséget (Blaskovics Gyula, Zábrazky István, Csiky Sándor) menesztett Bezzegh András kanonokhoz, helybeli könyvvizsgálóhoz, hogy azonnal hagyjon fel a cenzúrával. A küldöttség még a közgyűlés alatt eljárt feladatában, s arról számolt be, hogy a kanonok eleget tesz a felszólításnak. A cenzúra eltörléséhez kapcsolódott a határozat 7. pontja is, mely a sajtó szabaddá válása kapcsán előfordulható visszaélések megakadályozására egy tervezet kidolgozását rendelte el egy 22 tagú választmány által. A határozat 3. pontja a nemzetőrség felállítására, működésére és alkalmazására rendelte el egy szabályzat készítését az előbbi választmány által. Ennek elnökévé Gáhy Józsefet, míg alelnökévé Blaskovics Gyulát választották. A 4. pont arról tudósít, hogy a közgyűlés ideje alatt érkezett meg a hír a pozsonyi országgyűlés felirati javaslatának uralkodói elfogadásáról és gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezéséről. Az érkezett hírek méltó megünneplésére március 25-re délelőtt 9 órára ünnepi mise tartását határozták el, amelynek celebrálására Lévy Sándor nagyprépost ajánlkozott. Ugyanczen a napon az esti órákra ünnepi díszkivilágítást írtak elő.

Március 19-ike másik jelentős eseménye az egri fiatalsághoz kapcsolódott, akik utánozni kívánták pesti társaikat. Helyi „forradalmukról” Blaskovics Gyula március 24-én a következőképpen számolt be Batthyány Lajos grófnak: „A nemzeti öröm mámorában, a nem sokat fontolgató fiatalság egy Mahovszky József nevű papot a minorita szerzet zárdájából – hol állítólag szabadabb elvű írásai, egyházi beszédei és egyéb bűneiért, ítélet mellett több évek óta fogva tartatott, Mártius 19-kén délelőtt kiszabadított, a város némely utcáin ujjongva hozzám vezetett.” Az idézet további részéből kiderül, hogy Mahovszky nem bizonyult Táncicsnak, s Blaskovics sem gróf Zichy Ferencnek: „A fiatalság azonban tettének botoságáról általam meggyőzötve, s megnyugtatta eloszolván, Mahovszky saját kívánságához képest visszavezettettem a zárdába, hol rabsága jövődjére a papi kormánynak rendeletéből a zárda többi lakóinak szabadságától keveset fog különbözni.”

Az ifjúság forradalmi hevülete azonban csak pillanatnyilag csillapult. Március 23-i tettük-ről Blaskovics szintén előbb idézett levelében számolt be: „deleután az egri tanuló ifjúság a szünnapok és nemzet ujjászületésén való örömük zavarában, különben pedig az egri postaállomás tulajdonosa családjához tartozók egyike által *gyávának* neveztetésén felindulva, a 2 fejű sasos címert nemcsak a posta, hanem a hadfogadó kormány házáról, és egy szivaros bolt elcjáról is leverte, s a megyc házánál nálam letette.” Blaskovics szokásához híven megdorgálta s a törvényes rend betartására szólította fel őket, mire eloszlottak.⁴

³ A pesti forradalomról érkező híradásokra lásd Dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös, 1939. 3. (továbbiakban: Dezséri Bachó 1939.), illetve Pesti Divatlap, 1848. április 1. A március 18-i egri népgyűlésre lásd Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 1 Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai, 1848:82 a. b. (a továbbiakban: MOIB)

⁴ A március 19-i közgyűlésre MOL H 92 Országos Nemzetőrségi Haditanács általános iratai, 1848:1406. (a továbbiakban: ONHT). Mahovszkyra és a március 23-i eseményekre MOL H 1 1848:82.

Mielőtt széttekintենek a megye más településein is, röviden szólunk kell az egeri nemzetőrsegről. Alakulása március 19-én, míg rendszeres szolgálata a március 25-i ünnepi díszkivilágítás alkalmával kezdődött meg. Blaskovics április 1-jei jelentése a nemzetőrség létszámát 1400 főre tette. Ezredes parancsnokává Csiky Sándort, míg zászlóaljparancsnokaivá Lenkey Károly nyugalmazott huszárszázadost és Miklóssy Antal nyugalmazott főhadnagyot választották.

A megye más településeiről csak szórványos információk állnak rendelkezésünkre. A forradalomra való pozitív reagálásokra jórészt csak a nemzetőrség márciusi és áprilisi eleji szerveződéséből következtethetünk. Egerrel egy időben Gyöngyösön is megindult a nemzetőrség szervezése, és a rend fenntartására rendőri választmány alakult. A gyöngyösi nemzetőrség létszáma április 7-én már elérte a 612 főt. Rendszeres szolgálatát április 1-jén kezdte meg. Parancsnokává Brezovay Imre nyugalmazott főhadnagyot választották. A szolnoki nemzetőrség létszámát Blaskovics április 10-i közgyűlési beszámolójában 184 főben adta meg. Április 7-i jelentésében további két helységben is említette nemzetőrség alakulását: Pásztóban 60, Kenderesen 80 főre tette annak létszámát. A nemzetőrség szerveződésén kívül, ezekben a településekben az alispáni beszámoló helyi rendre felügyelő választmányok megalakulását is említi. Április 10-i beszámolójában már Törökszentmiklóst is azon települések között említi, ahol megindult a nemzetőrség alakulása. A közgyűlésen résztvevők újabb két településről – Hevesről és Pusztamonostorról – tudósítottak, ahol már alakult nemzetőrség.⁵

Az előzőekben említettek alapján tehát Eger, Gyöngyös, Szolnok, Pásztó, Kenderes, Törökszentmiklós, Heves és Pusztamonostor voltak a megyének azon települései, ahol a forradalom és a nemzeti átalakulás iránti lelkesedés pozitív tetteikészségben is megnyilvánult. Feltűnő, hogy nem szerepel közöttük a megye második legnépesebb városa, Mezőtúr. A hangadó értelmiség viszonylagos kis száma mellett, ebben feltehetően a mezővárosnak a Kállay nemzetséggel évek óta húzódó úrbéri megváltó pere is közrejátszhatott, amiről még bővebben megemlékezünk. Szembeötlő azonban az is, hogy a pozitív példák között egy egészen kis népességű település, Pusztamonostor (1200 lakos) is ott található. Ez azzal magyarázható, hogy itt lakott több olyan személy, akik elkötelezett hívei voltak az ország politikai átalakulásának, s aktív szerepet játszottak a megyei közéletben. Közéjük tartozott Thassy Dániel és Lajos ügyvédek, valamint Eperjessy Ferenc lelkész. Megnyerve néhány más helyi lakost, máris megalakíthatták a nemzetőrséget. Hangadó befolyásos személyek természetesen kellett az olyan néhány ezer fős népességű településekben is, mint Pásztó, Kenderes és Heves, de a jóval népesebb Törökszentmiklós esetében is. Ezek a mezővárosok zömmel mezőgazdasági népességgel, igen kevés értelmiséggel és kézművessel rendelkeztek. A hangadók itt is a megyei ellenzék helyben lakó prominens képviselői voltak. Heves esetében például Németh Albert és Soldos Sándor. A szintén nem túl nagy lélekszámú Kenderesen feltételezhetően a szomszédos Kakat-pusztán birtokos Recsky András volt a kezdeményező. A későbbiekben őt választották a helyi nemzetőrség parancsnokává.⁶

Természetesen néhány személy önmagában nem lett volna elegendő. Kelltek az is, hogy a lakosságnak egy jelentős csoportja önmaga számára kedvező lehetőségként fogja fel a változásokat, s ne zsihbasszák múltból öröklött sérelmek, például tagosítási percek. Eger, Gyöngyös és Szolnok mellett Pásztó és Törökszentmiklós lehetőséget látott 1848-ban arra is, hogy első hatóságú városokká váljanak, vagyis belső igazgatásuk teljesen függetlenedjen a vármegyei befolyástól. A nemesi származású lakosság esetében arra volt szükség, hogy a változásokat, így az adómentesség és az úrbéri szolgáltatások eltörlését ne egzisztenciális hátrányként te-

⁵ A nemzetőrsegek alakulására lásd MOL H 1 1848:49 k. 82 a., 335, 334, 539; H 92 ONHT 1848:352, 1406, HML IV-1/a 151. k. 681.

⁶ Pusztamonostorra adalékokat közöl Eperjessy Ferenc tábori lelkész naplójeljegyzései az 1848-i szerb hadjárat idejéből. Sajtó alá rendezte: Lukinich Imre. In.: Hadtörténeti Közlemények 54. 1941. 214-217., Németsre, Soldosra, Recskyre HML IV-106. A nemzetőrsegre vonatkozó iratok 1. d.

kintsék. Azok számára, akik nem annyira a gazdálkodásból, hanem valamilyen értelmiségi tevékenységből éltek, a változások könnyebben elfogadhatók voltak. Ezt példázza a Pusztamonostoron, de még inkább az Egerben és Gyöngyösön élő nagyszámú nemesség viszonyulása a változásokhoz.

Az egyes településeken kívül a vármegyei vezetést is spontán rögtönzésekre készítették a forradalmi csemények. A megyét ténylegesen irányító Blaskovics Gyula másodalispán a magánúton már elterjedt híradások után, március 19-én kapta az első hivatalos tudósításokat, rendeleteket a bekövetkezett eseményekkel kapcsolatban. A Helytartótanácsnak két rendeletet vette kézhez az említett napon. Az egyik még március 7-i keltezésű volt, amelyben meghagyatott az alispánnak, hogy amíg meg nem tartják az április 10-re kitűzött megyei közgyűlést, addig is „a mostani korkérdések megoldása közben a közbátorság és rend fenntartásáról, s minden keletkezhető zavarok erélyes megelőzéséről a körülményekhez képest” gondoskodjon. Ez a rendelet még a februári párizsi forradalomnak az országban is érezhető következményei, így például a pozsonyi országgyűlés március 3-i felirati javaslatának a hatására született. A törvényhatóságokhoz való szétküldésére csak a pesti március 15-i forradalom után került sor. A rendelet aktualitását ez még időszerűbbé tette. Az előzővel együtt érkezett március 16-i keltezéssel egy másik rendelet, amelyik gyakorlatilag a sajtószabadságot tartalmazta azon „időiglenes szabályokkal”, amelyek „a sajtónak veszélyes kihágásai utólagos törvényszerű megfenyítésére jövőben alkalmazandóak lennének”. Megérkezett az Alispáni Hivatalhoz Pest vármegyének a március 16-ról keltezett hivatalos levele is, amelyben „a rend és a béke fenntartására” irányzott intézkedéseiről értesítette Heves vármegyét.⁷

A különböző magánhírek és hivatalos értesítések hatására Blaskovics másnapra – március 20-ra – megyei kisgyűlést hívott össze, „a bekövetkezett népmozgalmak között teendőket felveti tanácskozás végett”. Ezen Blaskovics a kisgyűléshez képest szokatlanul nagyszámúban megjelent résztvevők előtt „velős szavakkal fejezte ki a Hon felvidulása feletti örömét, s jelen átalakulási korszak igényeinek a mozgalmak terén csendes s békés útoni kifejlését...”. A sajtószabadságot a törvényes rendezésig is biztosító helytartótanácsi rendelet közhírré tételét rendelték el a megyében. Az „időiglenes szabályok” 1000 példányban való kinyomtatása céljából pedig közadokozást kezdeményeztek egy aláírási ív nyitásával. Pest vármegye március 16-i értesítése kapcsán hasonló intézkedésről döntöttek. Elrendelték kinyomtatni a pozsonyi országgyűlés felirati javaslatának kivonatát, a pesti csemények rövid leírását s a bekövetkezett változások kapcsán Pest vármegye támogató nyilatkozatát. A kinyomtatni rendelt szöveg felsorolt részeti jórészt megegyeznek Pest vármegye átiratával, csak az utolsó 3 bekezdés tekinthető a Heves megyei kisgyűlés hozzatoldásának. Ezek tartalmazták a kisgyűlési határozat elegendő példányban való kinyomtatását, másrészt azt, hogy a fő- és alszolgabírák, valamint az esküdtek világosítsák fel a népet a bekövetkezett eseményekről. A megyei hivatalnokoknak elsősorban azt kellett hangsúlyozniuk, hogy „különösen az adózó osztály érdeke, és java előmozdítására szükséges intézkedések létesülése teljes reménnyel és biztonsággal várható az országos rendek által már tett munkálatoktól, s a királynak alkotmány és törvényesség iránti vonzalmától és kegyeletétől.” A határozat utolsó bekezdése a papírpénzek iránt Heves megyében is tapasztalható bizalmatlanság megszüntetésére irányult: „...a Megye szükségesnek látja közhírré tenni ... miszerint a *bankjegyek értékükben nem süllyedtek, továbbá is érvényesek és bármely pénztáraknál teljes értékükben felválthatók* s e tekintetben semmi aggodalom létezésének helye nincsen, úgy az is közhírré tételük: hogy akik a nép e részbeni hiszékenységgel még ezután is *viszafelé* fognának a Megye által mint, *csendzavarók s csalók szigorúan lesznek fenytendőek*” (kiemelés a kisgyűlési határozatban – H. J.).

A kisgyűlési határozatot a megyei tisztviselőknek Blaskovics azonnal ki is adta elnöki külön levél kíséretében. A határozat azonnali megjelenését, amelyet szintén 1000 példányban

⁷ A Blaskovics által vett rendeletekre HML IV-1/a 151. k. 643, 644, 645, 681.

kívántak kinyomtatni, Almásy Emánuel tette lehetővé, aki önkéntes adományként biztosította a szükséges nyomdaköltséget. Blaskovics a március 18-i és 19-i intézkedésekről és a kisgyűlési határozatokról még március 20-án értesítette a Helytartótanácsot. Március 21-én pedig a Magyar Kamarához fordult, „hogy a nép közt becsben csökkent bankjegyek hitelének, és az érdemben hozott megyei végzés hatályosságának biztosítása végett sürgetőleg gondoskodják Egerben elegendő ezüst pénzek küldéséről.”⁸

Blaskovics március 21-én vette gróf Batthyány Lajosnak március 17-i keltezésű, I. számú körlevelét, melyben az tudatta miniszterelnöki kinevezését, s amelyben a törvényhatóságok elnökeit tette felelőssé a béke és a nyugalom erélyes fenntartásáért. A miniszterelnöki körlevél másolatát Blaskovics még aznap megküldte hozzáalkalmazkodás végett a fő- és alszolgabíróknak, másnapra pedig ismét kisgyűlést hívott össze. Ezt az is szükségessé tette, hogy időközben megérkezett Schneck László és Radics Miklós országgyűlési követek jelentése is.

Mint említettük, már a 20-i kisgyűlésen megjelenők létszáma is elűtött a szokványostól, a március 22-i azonban ezt is jóval felülmúlta, olyannyira, hogy az egybegyűltek jelentős része nem fért el a tanácssteremben és kívül rekedtek. Blaskovics ismertette a miniszterelnöki körrendeletet, amelyet „mint a Nemzet rég óhajtván várt átalakulásnak első s valóságos záloga általános polgári örömmel, – és éljen a Király – polgári béke, nemzet s szabadság – zúgás szünni nem akaró felkiáltásokkal fogadtatott”. Blaskovics előző napi intézkedéseink elfogadása után a kisgyűlésnek, egy, a megyei irányítást érintő kérdésben kellett döntenie. Blaskovics a korábbi igazgatási eljárástól függően 3 nap alatt már a második kisgyűlést hívta össze. Az alispán úgy vélte, „hogy a körülmények, s a nemzet kifejlődésének ily napjaiban, több a haza viszonyait s jövődjét tárgyzó oly irományok érkezhettek, melyek rögtön igényelhetik a tárgyalást, ennél fogva annak elhatározására hívta a Rendekeket, hogy az ily rögtön tárgyalandó irományok egy kinevezendő választmány által vagy kinevezendő kisgyűlés előtt intéztessenek-e el?” A jelenlévők Blaskovics célszerűtlenségi aggodalmait ellenére továbbra is a kisgyűlések összehívása mellett döntöttek, „melyeknek ugyanannyiszor megtartását, valányszor azt a körülmények kívánják, elnöklő másodalispán *szíves kétséggel igényte*”. Mint látni fogjuk, a következő napok az alispán aggodalmát igazolták, a felmerülő problémák a hagyományos módon, hagyományos keretek között megoldhatatlannak bizonyultak.

A kisgyűlésen felolvasták az országgyűlési követek jelentését is, amely tartalmazta a felirati javaslat után hozott alsó táblai határozatokat, így az országgyűlési követek szavazatáról hozott döntést, a köztcherviseletről hozott törvényjavaslatot, a Pestre küldendő országgyűlési küldöttség névsorát, az egyházi tized eltörléséről hozott alsó táblai átiratot, illetve annak felső táblai elfogadása utáni törvényjavaslatát és az úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot. A követek jelentését a jelenlévők zajos éljenzéssel fogadták. A megváltozott viszonyok értelmezésének problémáira utal azonban az is, hogy a jelentést a követutasításokat kidolgozó megyei bizottnánynak határozták el átadni, azzal a meghagyással, hogy „azokról véleményes tudósításait a legközelebb tartandó közgyűlésre haladéktalanul beadják”. Ez már azért is ellentmondásos, mert a követek jelentése tartalmazta azt is, hogy a követutasítások mellőzésével fognak a továbbiakban szavazni, így értelmetlenné vált az elhangzottaknak bármilyen bizottsági véleményezése. Blaskovics átlátta a döntés ellentmondosságát, s a határozat ellenére sem hívta össze a későbbiekben a követutasítási választmányt. Az alispán nem mulasztotta el figyelmeztetni a lelkesedőket arra sem, „miképp a felolvasott törvényjavaslatok még nem valóságos törvények, hanem csak az alsó tábla határozatai (illetve országgyűlési javaslatok – H. J.), s arra, hogy érvényesek legyenek elkerülhetetlenül szükségesek, hogy azok a felső tábla, s őfelsége a király által helyben hagyassanak, s szokott úton kihirdessenek.” Ezért arra intette a megjelenteket, „hogy az olvasottak értelmét balra ne magyarázzák...”⁹

⁸ A március 20-i kisgyűlési határozatokra és Blaskovics intézkedéseire HML IV-1/a 151. k. 643, 644, 645; MOL H I MOIB 22, 82 a., b.

⁹ HML IV-1/a 151. k. 648, 651, 681.

A megyei irányítás átalakulása és az áprilisi törvények életbeléptetése

A március 22-i kisgyűlést követő napokban újabb, az előzőektől is fontosabb utasítások érkeztek Blaskovicshoz. Március 25-én vette Batthyány március 23-i, 2. számú miniszterelnöki körlevelét, amely elrendelte több, még nem szentesített törvényjavaslatnak, így a köztelherviselést, az egyházi tizednek és az úrbéri viszonyoknak az eltörlését kimondóknak a kihirdetését. Batthyány ezzel a rendelettel elejét akarta venni a bécsi udvar módosítási törekvéseinek. A miniszterelnök számolt azzal is, hogy a törvényjavaslatok nyilvánosságra hozatala zavart is okozhat, ezért a törvényhatóságok elnökeinek kötelességévé tette a rend és béke fenntartását. Felhatalmazta őket arra is, hogy szükség esetén közgyűlést hívjanak össze, s állandó rendre ügyelő választmányt hívjanak életre. A miniszterelnöki körlevél vétele után Blaskovics még aznap délutánra kisgyűlést hívott össze. Ezen úgy döntöttek, hogy az április 10-re kitűzött megyei közgyűlést már nem tudják előrehozni. Ennek ellenére a törvényjavaslatok nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos intézkedéseket a közgyűlésnek tartották fenn. Abban is bíztak, hogy azok addigra már szentesített törvény formájában is meg fognak érkezni. Ezzel a döntéssel gyakorlatilag elhalasztották – meglehet, óvatosságból – a miniszterelnöki rendelet végrehajtását. Csak arra utasították a fő- és alszolgabírákat, hogy a március 20-i kisgyűlési határozatnak megfelelően „a népet a jelen átalakulási korszak fejleményeiről felvilágosítván, minden lehető kihágástól eltartóztatni” igyekezzenek. A kisgyűlés „feltartotta magának a jogot, hogy a rend és béke fent tartása tárgyában a szükség és körülményekhez képest a közgyűlést be nem várva a parancsolt rendőri választmány helyét pótolja ki.”¹⁰

Az állandó rendőri választmánnyal kapcsolatos kisgyűlési határozatot azonban elégtelenné tette Batthyány március 22-i rendelete, amely annak megalkotását és a nemzetország felállítását a rend fenntartása szempontjából halaszthatatlannak minősítette. Ezt a rendeletet Blaskovics március 28-án kapta kézhez. Az állandó rendőri választmány létrehozása megegyezett az alispán elképzeléseivel is, aki már március 22-én felvetette hasonló testület felállítását, „jól tudván azt, hogy a leginkább cgrickből rögtönzött kisgyűlésekben a Megye különböző vidékeinek lakói, s azoknak érdekei nem képviselteknek...” A miniszterelnöki rendeletnek eleget téve, az április 1-jei újabb kisgyűlésen Blaskovics elnökletével 27 tagú állandó rendőri választmány alakult a megye liberális elkötelezettségű prominens személyeiből. Tagjai között található például Puky Miklós, Csiky Sándor és Pap Pál, akik országgyűlési képviselőként, illetve kormánybiztosként nemcsak megyei, hanem országos szinten is ismertté váltak a későbbiekben. A következő napokban újabb 14 taggal bővült a rendőri választmány, amelynek megalakulásával kezdetét vette a megyei igazgatás átalakulása. Mint már korábban említettük, rendre ügyelő választmányok a megye más településein is alakultak, így Gyöngyösön, Szolnokon, Pásztón és Kenderesen.¹¹

Az országos szintű igazgatás átalakulásának kezdeteként, még a felclós kormány hivatalba lépése előtt, március 23-án megalakult a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (a továbbiakban: MOIB), amelynek tagjai Szemerc Bertalan, Klauzál Gábor és Pulszky Ferenc lettek. Batthyány március 22-i rendelete alapján a törvényhatóságoknak a rendre vonatkozó, három naponkénti jelentéseiket ehhez a szervhez kellett intézniük. A MOIB első, március 27-ről és 28-ról kelt utasításait Blaskovics március 31-én kapta kézhez, melyekben „rendőri országos bizottmányként felhatalmazásukat tudatják, és a közbátorság és rend fenntartása tekintetéből a Nemzeti Örseregnek a megyei választmány működése által, az e részbeni törvények szentesítése előtti felállítását szorgalmazzák”.¹²

¹⁰ A március 25-i kisgyűlésre HML IV-1/a 151. k. 654, 681; MOL H 1 MOIB 1848:305.

¹¹ Az április 1-jei kisgyűlésre és a rendőri választmányra HML IV-1/a 151. k. 681; MOL H 1 MOIB 1848:305.

¹² MOL H 1 MOIB 1848:1, 3; HML IV-1/a 151. k. 681.

A megyei rendőri választmányra az április 10-i közgyűlést megelőzően is már komoly feladatok hárultak. Egyrészt hatáskörébe kerültek a MOIB nemzetőrséggel kapcsolatos intézkedési. Blaskovics minden harmadik nap jelentésre szólította fel a fő- és alszolgabírákat kerületi állapotáról és a nemzetőrség szerveződéséről. A jelentéseket Blaskovics ismertette és megtárgyalta a választmánnyal. A nemzetőrség szervezésének szerteágazó problémájára a későbbiekben még részletesebben ki kívánunk térni. A rendőri választmány április 10-ig terjedő tevékenysége során itt most csak a közrend állapotával foglalkozunk. Ehhez jó támpontot nyújtanak Blaskovicsnak Batthyányhoz írt március 24-i és 29-i, illetve a MOIB-nak írt április 1-jei, 4-i, 7-i, illetve 11-i jelentései.

Amint már utaltunk rá, Batthyány március 23-i, 2. számú körlevele számolt a parasztek körében az úrbírség eltörlése nyomán jelentkező esetleges mozgalmakkal. Ezek szórványosan be is következtek, s nem maradt ez alól kivétel Heves megye sem. Kezdetben az jelentette a problémát, hogy a pesti és pozsonyi hírek hatására több helyen önkényesen megtagadták az úrbíri szolgáltatásokat. Minderről Blaskovics március 24-én még megnyugtatólag számolt be Batthyánynak: „...mindenütt hadják magukat felvilágosíttatni; a rendre és engedelmesre kényszerítés nélkül önkényt vissza térnek”. Március 29-i jelentésében Blaskovics a földbirtokok eltérő eljárását jelölte meg a problémák forrásaként, mivel többen a törvény kihirdetése előtt megszüntették az úrbíri szolgáltatásokat, míg mások továbbra is követelték azt. Jelentésében kitért az úrbíri szolgáltatásokat eltörlő törvény egyik sarkalatos kérdésére is: „ingerültséget okozott a szőlős vidékeken; különösen Egerben az is, hogy az úrbér és tized megszüntetéséről szóló törvény cikkekben a szőlő nem látszik kivéve lenni az úri adózások alól, – melyekre nézve ha kivétel nem történik, nehezebb lesz itt az e feletti ingerültség kitörését békés úton gátolni, mint az úrbírségnek nem mindenütt egyszerre megszüntetéséből jobbágy és földes Ur között támadt, eddig fékezett, és a törvények kihirdetése után tellyesen megszűnendő ingerültséget.” Az április 1-jei MOIB-nak írt jelentésében már említést tett a parasztek körében jelentkező „foglalási vágyról”, vagyis földosztási törekvésekről is. A vágyat Gyöngyöstarjánban tett is követte, amelyről Izsák László alszolgabíró szóbeli jelentése alapján számolt be Blaskovics a MOIB-nak április 7-én: „a volt jobbágyok a nemes Ludányi családbeliek közül néhányak, és szinte volt úrbíri telken lakók által vezéreltve a földes uraknak őszi vetéseit kiszántani, és magoknak foglalni kezdték, és az ez érdemben közbevetett felsőbbbségi rendeletnek makacsul ellene szegültek.” Blaskovics Izsák László jelentése után azonnal összehívta a rendőri bizottmányt és a „föld foglaló lázadók lecsillapítására és érdem szerinti megfenyítésére, a hely színén haladék nélkül munkálandó Törvényszéket rendelt ki a választott Táblabírákból.” A kiküldött törvényszék Izsák április 7-i jelentése alapján 18 lázító elfogásával helyreállította a rendet. Hevesben ez a gyöngyöstarjáni eset volt a parasztek legnagyobb rendbontása, aminck kiváltóját Blaskovics és Izsák László alszolgabíró is egy előző évi tagosítási sérelemben vélte felfedezni. Tagosítási sérelemek máshol is voltak, de azok nem eredményeztek hasonló incidenst.

Az idézett jelentésekből kitűnik, hogy a parasztek körében fokról-fokra növekedett a nyugtalanság. A végbemenő folyamatról Blaskovics beszámolt az április 10-i közgyűlésen is: „az egész Megyében a volt jobbágyok és földes Urak között az eddig fen állott törvényes viszonyok bomladozni, az engedelmség engedetlenséggé, a tisztelet gúnnyá, az úri joggyűlölet és lázadás tűz fokává alakulni kezdettek”, amit több földesúr, sőt hivatalnok félre-magyarázásai is növeltek. Az egyre nagyobb aggodalomra okot adó helyzetben április 4-én úgy döntött a rendre ügyelő választmány, hogy módosítva a március 25-i kisgyűlés határozatát, elrendeli az úrbírség és a papi tized eltörléséről, valamint a köztelherviselésről szóló törvények kihirdetését a megyében. Ezt a döntést megkönnyítette az, hogy időközben a követek jelentéseivel együtt megkapták az országgyűlés határozatát V. Ferdinánd március 28-i leiratára. Ebben a határozatban az országgyűlés szentesítettnek nyilvánította a köztelhervisélést bevezető, valamint az úrbírséget és a papi tizedet eltörlő törvényeket. Úgy is összegezzük azonban a megyei vezetés április 4-i döntését, hogy az késlekedett, s csak akkor csele-

kedett, amikor előzetes váráhozait túlhaladottá tették a megyében és a Pozsonyban végbenéző események.

A törvények kihirdetése Blaskovics április 10-i beszámolója szerint megnyugtatóan hatottak a kedélyekre. A problémák és félreértelmezések azonban ezzel még nem szűntek meg. Blaskovics április 13-án arról számolt be a MOIB-nak, hogy: „Naponként jönnek hozzám kérelmezők, kik a zsellereknek is föld adatását, és a szállóknek dézma, s minden más földesúri adózások aloli felszabadítását kérik eszközöltetni. Nehéz őket kérelmeknek részint helytelen, részint ez idő szerént nem tellyesíthetése felöl meggyőzni, még is eddig engedtek a jó szónak, s tűnődve bár, de békésen térnek haza küldőikhez.”

Sajátos probléma jelentkezett Tiszaföldváron. Itt a korábban megkötött örökváltási szerződés vezetett konfliktushoz. A tiszaföldváriak 1846-ban a Podmaniczkyakkal 38 185 Ft összegű megváltási szerződést kötöttek, amiből 1846-ra ki is fizettek 34 000 Ft-ot. Úgy érezték, hogy „ők kik szorgalmukért a hazától méltányos elősmerést és kitüntetést érdemlénének, mintegy büntetve lesznek, ...midőn a szorgalmatlanok s magokat eddig megváltani nem akaró lakos társaiak helyett a Status fog a váltási díjt tekintetében a volt földes Uraknak kárpótlást nyujtani...” Problémájukra Blaskovics a MOIB-nak írt április 7-i jelentésében is kitért, megjegyezve, hogy „a béke és csend itt is helyre állott, és feszült figyelemmel bár, de békésen várják az ország gyűlésnek intézkedését a magokat részben megváltott községek irányában”. A korábbi örökváltási szerződés Mezőtúr mezőváros esetében is feszültségeket okozott. Itt a szerződő felek között perre is sor került, amely 1848 márciusában még folyamatban volt. A Kállay nemzetség az úrbériség eltörlését a per megszüntetésének tekintette. A mezőtúriak problémája csak azután került a megyei vezetés elé, hogy Deák Ferenc igazságügy-miniszter májusban a probléma kivizsgálására szólította fel őket. Az áprilisi törvények a tiszaföldváriak és a mezőtúriak váráhozása ellenére nem foglalkoztak e problémával. Így az önkéntes örökváltást korábban megkötő települések valóban a jobbágyfelszabadítás kárvallottjainak érezhették magukat.¹³

1848 tavaszán az országban több helyen antiszemita megmozdulásokra is sor került, például Székesfehérváron, Pesten és Pozsonyban. E mozgalmak hatására a MOIB április 3-án arra utasította a törvényhatóságokat, hogy ha békésen nem tudják megakadályozni a zsidókat érő sérelmeket, fegyveres erőt is igénybe vehetnek a rend helyreállítása érdekében.

Heves azon megyék közé tartozott, ahol a zsidók szabad letelepedését engedélyező 1840. évi XXIX. törvénycikk hatására az izraelita vallásúak száma jelentősen megnövekedett, 1840-hez képest 1850-re két és félszeresre. Így a megye több településén viszonylag nagy számban éltek zsidók, például Gyöngyösön (385 fő), Pásztón (270 fő), Hevesen (208), Tiszafüreden (180 fő), Verpeléten (139 fő), Tiszaigaron (113 fő), Kenderesen (95 fő) és Csepán (80 fő).¹⁴ Komolyabb antiszemita megmozdulás csak Egerben történt. Az itt élő zsidó lakosok pontos számát nem ismerjük, betelepedésükre csak 1840 után került sor, mivel addig tiltott település volt számukra az érseki birtoknak számító Eger. Április 7-én a városháza előtt népgyűlést tartottak, s „a Mózes vallású lakos társaiakat ép azon módon, mint a régi századokban a pogányok a keresztényeket üldözni, s a Városból kiüldözni készültek”. Blaskovics Gyula határozott fellépése azonban elejét vette a székesfehérvári eset megismétlődésének. Az alispán a népgyűlés résztvevőivel ismertette a MOIB április 3-i rendeletét, mire azok eloszlottak. Aznap jelentésében az esetről beszámolt a MOIB-nak is. A zsidók elleni fellépést a kereskedők és az iparosok részéről „kenyér irígységből” fakadónak minősítette. Kifejezte azt a reményét, hogy sikerül visszatérítenie az izgatókat „a felebaráti szeretet és polgári törvény rendeletei épségben tartására”. A MOIB április 3-i rendeletét elküldte a fő- és

¹³ Blaskovics március 24-i, 29-i, április 4-i, 13-i, 7-i jelentései H 1 MOIB 1848:82 a., b., 305, 334, 408, 539; Blaskovics április 10-i beszámolója, Tiszaföldvár és Mezőtúr problémái HML IV-1/a 151. k. 681, 844, 849, 909.

¹⁴ Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Budapest, 1992. 70., Fényes 1984.

alszolgabíráknak, valamint a rendre ügyelő választmányoknak is, amelyek akkor már szoros együttműködésben álltak az egrivel.

A feszültség jelei mutatkoztak Gyöngyösön is, ahol az állandó jelleggel letelepedettek mellett nagy számmal voltak tartózkodási engedéllyel nem rendelkező zsidók is. Fényes Elek 1850-ben 385, míg egy egyházi szemafizmus 1851-ben 1003 gyöngyösi zsidót említ. A nagy eltérést Fényes Elek pontatlan forrásán kívül a tartózkodási engedéllyel nem rendelkező, illegálisan ott tartózkodók okozhatják. Gyöngyösön a zsidók elsősorban a piaci kereskedelemben támasztottak nagy versenyt a keresztény lakosoknak. A korábban is szokásos piac-ügyi összecsapáson azonban már január folyamán túlestek, s talán ennek is köszönhető, hogy az ellenszenv békés keretek között maradt. Az egyetlen zsidók elleni fellépést az jelentette, hogy a városi tanács elrendelte április 1-jén az illegálisan betelepültek összeírását. A bizalmatlanságot azonban mutatja, hogy nem kerültek be az önkéntesen alakuló városi nemzetőrségbe, és a májusi összeírásba sem vették fel őket. A későbbiekben ez a diszkrimináció megszűnt.

A megye többi településéből nincs adat zsidók elleni fellépésről. Pásztó esetében azt jegyzi meg Blaskovics április 7-i jelentésében, hogy az ott szerveződő nemzetőrségbe a zsidókat is felvették. A májusi nemzetőri összeírások szintén arról tanúskodnak, hogy abból nem zárták ki a zsidókat sem.¹⁵

A forradalmat követő napok átalakulási zavarait egy 10-12 fős rablóbanda is igyekezett kihasználni. Fegyveres rablást követtek el Alatkán, Atkár közelében és Tarnamérán is. Elfogásukra Blaskovics intézkedést tett a rendőri választmánnyal egyetértve.¹⁶

Heves megye átalakulási folyamatában fontos szerepet töltött be az 1848. április 10-én megtartott megyei közgyűlés, amelyen az országban bekövetkezett események hatására nagyon sokan jelentek meg. Már a változást fejezte ki az is, ahogy Blaskovics Gyula másodalispán a jelenlévőkhöz fordult. A korábbi „Méltóságos és Tekintetes Rendek!” megszólítás helyett az „Uraim, tisztelt honfi s polgár társaim!” formulát használta. Részletesen beszámolt az alispánként megtett intézkedéseiről, a rendőri választmány működéséről és a nemzetőrség szerveződéséről. A közgyűlés jóváhagyta az intézkedéseket, s a rendőri választmány létrehozását. Az utóbbit új, elsősorban vidéki tagokkal is kiegészítették, például a gyöngyösi Vachott Sándorral és a már korábban említett pusztamonostori Thassy Dániellel. A közgyűlés jegyzőkönyvében és hivatalos levélben kifejezendő köszönetnyilvánítást szavazott meg az országos politikai változásokban játszott szerepéért István főherceg nádornak, gróf Batthyány Lajosnak, Kossuth Lajosnak és Nyáry Pálnak.¹⁷

A közgyűlésen a Tiszai és Tarna járás több települése is írásban, illetve szóban kifejezte köszönetét a bekövetkezett változásokért. Kál esetében azonban ez súlyos incidenst eredményezett. A település nemes és nem nemes lakosai, valamint az előljárók között ugyanis verekedésre került sor április 11-én a késő esti órákban. Blaskovics MOIB-nak írt április 13-i jelentése szerint „a verekedés onnan származott, hogy a volt jobbágyság az úrbéri viszonyok megszüntetése és a közügyekbe képviselő útján jövődjére befolyása feletti nagy örömeiben, a nemzeti zászló körül köz költségen nagy áldomást ivott. Az áldomásban részt vett az egész lakosság. – Iddogálás közben a nemesek és nem nemesek között mind inkább hevesebb szóváltás támadt arról: vallyon a nemesek a törvény előtti egyenlőségnek az ő hitük szerint már be álltával – alá vannak-é most mindjárt rendelve a helybeli nem nemes bíróságnak, úgy mint a többi nem nemes lakosok, vagy jövődjére is külön nemes Előljáróik alatt lesznek? – A Bíró, és nem nemes lakosok a nemeseket is ugyan azon, bár nemesi kiváltsággal nem bíró hatóság alá tartozóknak lenni állították, s ki jelentették, hogy többé nemesek Hadnagyát

¹⁵ MOL H 1 MOIB 1848:539; HML IV-1/a 151. k. 681, Dezséri Bachó 1939. 8., Horváth László: Adatok a gyöngyösi zsidóság történetéhez. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1995. 83-84. Májusi nemzetőri összeírások településként HML IV-106 1. doboz.

¹⁶ HML IV-1/a 151. k. 681.

¹⁷ HML IV-1/a 151. k. 681.

mint külön bíróságot Kaálban nem ösmernek. A nemesek ellenkezőt állították, s állításaiknak botokkal adtak erőt, mi közben mind két részről néhányat vérengzőleg megverettek, s a Bírókról ruháik leszaggattak”. A központi rendőri választmány április 12-én az incidens kivizsgálására utasította Halasy Gáspár főszolgabíró.¹⁸

A központi rendőri választmánynak a megyében állomásozó sorkatonasággal kapcsolatban is több problémát kellett megoldania. A megyében állomásozott a 34. Porosz-nyalogezred III. zászlóalja, amelynek zöme (766 főből 625) Egerben tartózkodott; valamint a 6. Wrbna-könnyűlovasezred 1. őrnagy osztálya. Ez utóbbinak 1 százada Mezőtúron, 1-1 százasa Mezőtárkányon, Füzesabonyban, Feldebrőn és Verpeléten szállásolt. Rajtuk kívül Gyöngyösön tartózkodott a 4. Császár-ulánusezred tartalék századának egy része, illetve Egerben működött a 32. Estei Ferdinánd-nyalogezred hadfogadó irodája. Egerben az ott állomásozó katonaság és a városi hatóság között meglehetősen jó viszony alakult ki. Blaskovics április 4-i MOIB-nak írt jelentésében arról számolt be, hogy „már a katonai laktanyán is lobog a nemzeti zászló ... mit itt a katonai főnökök ... minden felszólítás nélkül önként tettek”. A Porosz-nyalogezredi tiszték a város felszólítására hajlandónak mutatkoztak az egri nemzetőrség kiképzésében is részt venni. A nemzetőrség őrszolgálatá kapcsán azonban ellentétbe került egymással a katonai és a polgári hatóság. Április 10-én az egri tanács elrendelte, hogy a nemzetőrség a lőportoronynál is teljesítsen őrszolgálatot, ezt azonban a katonaság tisztjei indokolatlannak és ellenük irányuló bizalmatlanságnak tekintették. Komolyabb incidensre a Porosz-nyalogezredi katonák és a lakosság között csak egyszer került sor. Április 11-én a késő esti órákban Kápolnán összetűzésbe keveredett egymással egy szállítmányt kísérő őrmester és a helyi lakosság. A részegen lövöldöző őrmestert a zászlóalj parancsnoksága lefogatta, s ügyét katonákból és civilekből álló vegyes bíróság elé utalták.

Incidensre ugyan nem került sor a Wrbna-könnyűlovásokkal, de ezeket a nem magyarországi katonákat a lakosság és a megyei vezetés nagyobb bizalmatlansággal figyelte, mint a felvidéki kiegészítésű Porosz-nyalogezredi katonákat. Blaskovics március 29-én azt írta Batthyánnak, hogy „ezen külföldi katonaság helyett, magyar nyelvű tiszték kormányzása alatt álló Magyar ezredbeli katonaságot óhajt a Közönség”. Ugyanez vonatkozott a Császár-ulánusokra is. A bizalmatlanságnak is köszönhető, hogy a MOIB április 5-i rendeletét, amely azoknak „a történhető rendezavarások biztosab elnyomása tekintetéből nagyobb csapatokbani” elhelyezését írta elő, az április 10-i megyei közgyűlésen elhalasztották „a katonaságnak szállásolása cránt hozandó törvények kihirdetéséig”. Csak egy fél századnak Mezőtúrról Török-szentmiklósrá való áthelyezéséhez járultak hozzá.¹⁹

Mint korábban már említettük, március 25-én a megyei kisgyűlés azzal számolt, hogy április 10-én a király által szentesített törvényeket kihirdetheti. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert V. Ferdinánd csak április 11-én szentesítette a törvényeket Pozsonyban. Így az április 10-i közgyűlés Blaskovics Gyula másodalispánt felhatalmazta, hogy a törvények megérkezése után nyolc napon belül rendkívüli közgyűlést hívjon össze a kihirdetés céljából. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a törvényhatóságoknak április 19-én küldte meg a törvényeket. Blaskovics a törvények vétele után május 1-jére hívta össze a rendkívüli közgyűlést. Ez rendkívüli volt abból a szempontból is, hogy noha a törvények még nem voltak kihirdetve, a közgyűlés „A megyei hatóság idciglenes gyakorlatáról” szóló XVI. törvény cikk 2. §. b. pontja szerint lett összehívva, vagyis „szavazattal birandnak a törvény által jogosítottakon kívül azok, kiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőkül utasítand-

¹⁸ HML IV-1/a 151. k. 684, 685; MOL H 1 MOIB 1848:408.

¹⁹ MOL H 1 MOIB 1848:305, 334, 408, 539; HML IV-1/a 151. k. 681, az egri lőportoronnyal kapcsolatos incidensre lásd MOL H 3 a miniszterelnök hadügyi és nemzetéri iratai 1848:10 (a továbbiakban: HNI), Hajagos József: Kneztich Károly aradi vértanú (1808-1849). Archivum, Heves Megyei Levéltár Közleményei 15. Egzer, 1998. 160.

nak”. Ennek következtében rendkívül sokan jelentek meg a közgyűlésen, s gyakorlatilag minden település képviseltette magát.

A közgyűlésen előbb az országgyűlési követek, Radics Miklós és Schneé László olvasták fel hivatalos jelentéseiket, amely „zajló örömmel és többszöri éljen kiáltásokra kitörő lelkesedéssel fogadtatott”. A követek érdemeit, hogy „a benne helyezett bizodalomnak tökéletesen megfelelték, és a Megye várákozásának mindenkben eleget tettek” jegyzőkönyvben is megörökíteni határozták el, s elrendelték a követi jelentés több példányban való kinyomtatását szétosztás végett. Ezek után sor került a törvények ünnepélyes kihirdetésére. Helységenkénti kihirdetésére, „s pontról pontra leendő felvilágosítására” 2-2 személyes küldöttségeket jelöltek ki. Erre a feladatra a fő- és alszolgabírák mellé a megyei közélet tekintélyes és népszerű személyiségeit választották meg.

- Mátra járás:** Almásy László főszolgabíró és Novotha Péter
Rottenstein Pál alszolgabíró és Utassy István
Balázsovics József alszolgabíró és Marzsó Sámuel
- Tarna Járás** Halasy Gáspár főszolgabíró és Puky Miklós
Németh Albert alszolgabíró és Molnár Lajos
Vratarics József alszolgabíró és Nemes János
Mlinko Lajos alszolgabíró és Pap Pál
- Gyöngyösi járás:** Gosztonyi János főszolgabíró és Brezovay Imre
(Gyöngyösre vonatkozóan helyette Schneé László)
Borhy Imre alszolgabíró és Győrffy Ignác
Izsák László alszolgabíró és Thassy Dániel
- Tiszai járás:** Okolicsányi Gusztáv főszolgabíró és Borbély Sámuel
Szombathelyi János alszolgabíró és Elck Menyhért
Soldos Imre alszolgabíró és Fehér Lajos
Balogh János alszolgabíró és Hubay Bertalan (betegsége miatt helyette Für Lajos)

A közgyűlés a törvények értelmében foglalkozott a következő országgyűlés megválasztásához kapcsolódó feladatokkal is, erre a későbbiekben még részletesebben kitérünk. A közgyűlésnek foglalkoznia kellett a XVI. törvények azon rendelkezésével is, amely előírta, hogy a törvények kihirdetését követően „tekintettel a megyének kiterjedésére, népességére, a megyei honpolgárok minden osztályaira, s a megyei közigazgatásnak és különösen a jelen országgyűlésen hozott törvényeknek sikeresítésére, egy nagyobb számú állandó bizottmány fog, minden születésrei különbség nélkül, a szokott módon választatni”. Az állandó bizottmány a főispán, vagy az alispán elnökletével és a megyei tisztviselők részvételével „annyiszor s addig, a mint s a meddig szükséges leendő, összegyűlvén, mindazon hatóságot fogja ideiglenesen gyakorolni, melly törvény s alkotmány szerint a megyei közgyűléseket minden tekintetben illeti”. A „megye közönségének nevében” tartja a kapcsolatot a miniszteriummal, s rendelkezik a megyei tisztviselőkkel. Ez az állandó bizottmány addig töltötte volna be a legfőbb megyei hatóság szerepét, míg a következő országgyűlés nem rendezi a vármegyék szerkezetét. Tehát a pozsonyi országgyűlés csak ideiglenes jelleggel kívánta létrehozni az újabb törvényi szabályozásig. A XVI. törvényekből kiindulva a közgyűlés megválasztotta az állandó bizottmányt, amelynek a létszáma 314 fő lett, s ehhez jöttek még hozzá a megyei tisztségviselők. A tagok 88 településből kerültek ki. A megyei települések száma a kisebb pusztáktól eltekintve 178 volt, tehát megközelítőleg azok fele (49%) képviseltette magát az állandó bizottmányban. Amennyiben a tisztségviselőket is figyelembe vesszük, 97-re növekszik a települések száma. A legtöbb képviselővel Eger (38 fő) és Gyöngyös (29 fő) képviseltette magát. Ugyanakkor a Gyöngyöstől (14 870 lakos) népesebb Mezőtúr (16 150 lakos) csak 9,

Szolnok (11 720) pedig 4 fővel volt jelen. Olyan népesebb településeknek sem állt arányban a képviseltek lakosainak számával, mint Törökszentmiklós (8037 lakos, 4 fő), Dévaványa (7570, 3), Pásztó (4532, 4) és Kenderes (3503, 1). Kisebb népességű települések viszont jelentősen felülreprezentálták magukat, így például Tenk (462 lakos, 6 fő), Egerszólát (1111, 5), Nagyfüged (1263, 12), Tiszabura (1411, 5), Karácsond (1698, 5), Tiszaroff (1880, 9), Maklár (1990, 5), Tiszaszentimre (2014, 5), Csány (2321, 7) és Besenyőtelek (2538, 9). A kisebb, de viszonylag sok bizottmányi tagot adó települések azok, amelyekben viszonylag nagy számban éltek földbirtokos nemesek. Az innen kikerülő személyek többsége korábban is aktívan részt vett a megyei közéletben. Különösen igaz ez Nagyfügedre, Tiszaroffra, Besenyőtelekre és Tenkre. Azt is megállapíthatjuk a bizottmányi tagok településenkénti megoszlásából, hogy a Tiszai járás továbbra is meglehetősen lazán kapcsolódott a megyei központhoz. Ugyancz igaz Pásztó és környékére is. Vagyis a földrajzi fekvéshez kapcsolódó torzulást az 1848-as igazgatási reformok sem tudták megszüntetni.

Az állandó választmánynak a népképviselő elvének is meg kellett felelnie. A tagok többsége azonban továbbra is nemesi származású maradt. A nem nemesi származásúak jelentős része települési bíró és jegyző, például Kovács József (Tiszaszőlős), Maksa Ferenc (Ecséd), Sári János (Tiszaörs), Nagy Mihály (Tiszaroff), Nagy József (Kál), Bial János (Sirok), Horhauser Péter (Kápolna), Ambrus József (Maklár), Képes Ignác (Maklár), illetve lelkes példaként Balla József (Sarud) és Csáth Ferenc (Tiszaigar). A nagyobb városokból bekerült bizottmányi tagoknak is csak kisebb része volt nem nemesi származású, olyanok akik korábban aktívan részt vettek a városi közéletben. Gyöngyösön például Spetykó Gáspár városi jegyző, Hellmann József pedig városi ügyész volt. Foglalkozásra nézve Gyöngyösön azonban talánunk közöttük földművest (Csépány János) és tímárt (Cserha Ferenc) is.²⁰

A megválasztott állandó bizottmány másnap döntött üléskezési rendjéről. E szerint üléskezést a „pótlandó s elintéztet igénylő tárgyak tekintetéből” május 3-án, illetve 15-én, ezután pedig „minden holnap első napján vagy ha ez vasárnap vagy ünnep lenne utána következő napon” fogja tartani, szükség esetében pedig az elnök alispán által 8 nap alatt összehívják. Az állandó bizottmány megválasztásával a központi rendőri bizottmány funkciója megszűnt, Blaskovics feloszlottnak nyilvánította, s a működéséhez kapcsolódó iratokat bemutatás után a megye levéltárába helyezte.²¹

Miután az első népképviselői országgyűlésnek nem volt lehetősége további törvénnyel szabályozni a vármegyék belső igazgatását, az ideiglenesnek szánt állandó bizottmány létrehozása minősül 1848/49-ben a vármegyék szerkezetében végrehajtott leglényegesebb változtatásnak. Erre hárult az áprilisi törvények megyei megvalósítása és a hivatalba lépő felelős kormány rendeleteivel összhangban álló helyi intézkedések meghozatala.

Az áprilisi törvények megyei megvalósítása

Az áprilisi törvények május 1-jei megyei kihirdetése még nem jelentette azonnali megvalósulását. Az azonnali hatály csak az úrbíriség és az egyházi tized megszüntetésére, illetve mint érintettük az állandó megyei bizottmány létrehozására vonatkozott. A megvalósítás kapcsán több várható probléma már a törvények kihirdetésekor előre jelezhető volt. Május 3-án az állandó bizottmány úgy értékelte, hogy a legkörültekintőbb magyarázatot a nemzetőrség létrehozása és az úrbíri szolgáltatásokat eltörlő törvények igényelnek. Az úrbíriség megszüntetéséhez kapcsolódó félrcétekre már utalt Blaskovics idézett április 13-i jelentése is.

²⁰ 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikk. Reprint. Budapest, 1988. 49-51. (a továbbiakban: 1847/8-ik.) A települések népességére és a bizottmány tagjaira lásd HML IV-1/a 713, 715. Származásra és foglalkozásra a nemzetőri összeírások alapján HML IV-106 1. doboz.

²¹ HML IV-1/a 151. k. 723.

Ezek májusban sem szűntek meg, s a félrcétsből származó problémákkal a megyei vezetőknek foglalkoznia kellett. Hatvanban például a földesúri kisebb haszonvételeket is megszüntetnek vélték, s többen borkimérésbe kezdtek. Tiszasagon a tagosítás során elveszített földeket kezdtek visszafoglalni. Több helyen, így Dorogházán a majorsági haszonbérlok megtagadták a korábbi szerződésben rögzített szolgáltatásaikat, tévesen értelmezve az úrbériség megszüntetését. A szőlőtermelő vidékeken, például Eger és Gyöngyös környékén pedig komoly elégedetlenséget váltott ki a dézsmának a meghagyása. Gyöngyösön általában úgy értelmezték az úrbériség törvényt, hogy a házak után taksát és a szőlők után dézsmát nem kell fizetni. A városi tanács petícióval fordult a kormányhoz, hogy a taksát és a dézsmát örökre törölje el. Az úrbériséget megszüntető törvény hiányosságaiból adódó nyugtalanság jelentősen hozzájárult a nemzetőrséggel szembeni ellenszenvhez és az ahhoz kapcsolódó félrcéltelmezésekhez. Erre a nemzetőrség szervezésénél még részletesebben kitérünk.

Az érezhető nyugtalanság következtében Blaskovics Gyula május 16-án terjedelmes rendeletben hívta fel a rend és a nyugalom fenntartására a megye lakóit, elsősorban a volt jobbágyokat. Miután hosszasan előadta a földbirtokosok jótéteményeit a parasztok irányába, s felsorolta a legnagyobb rendzavarásokat az országban és a megyében (Gyöngyöstarján, Hatvan, Tiszasas), a következőkre figyelmeztette a megye lakosait: „...magokat békességben viseljék, mások vagyonát elfoglalni, azoknak jogait csorbítani ne merészeljék, – ha valami dologban kétségük van, Előljárójokhoz forduljanak felvilágosításért, és tanácsért inkább, mintsem némely rossz akaratóú izgága emberek szava után veszedelembbe, s vaknak vezetése mellett – verembe essenek. Különösen a jobbágyi és zselléri sorban volt polgárok gondolják meg, hogy azon szabadság mit most nyertek, nem másban csak abban áll, hogy eddig úrbérben bírt földüket szabadon birhatják, nem robotolnak, dézsmát, s füstpénzt nem adnak, továbbá, hogy a vármegye gyűlésére szabad bemenniök, helybeli Bíró, és egyéb Előljárók és országgyűlési követ választásában részt vehetnek, és mint nemzet örök fegyvert viselhetnek, ha becsületes és jó magaviseletű szorgalmok után meghatározott mennyiségű biztos jövedelemmel, vagy házzal, vagy legalább 1/4 telek mennyiségű földel bíró emberek”.²²

A törvények többségéhez a részletes megvalósítási utasításokat a kormánynak kellett kidolgoznia. A megye és az egyes szakminisztériumokkal való kapcsolatfelvételt májusban került sor. Az átalakulás szempontjából a legtöbb feladat a belügy- és az igazságügyi minisztérium részéről hárult a megyére. Szemere Bertalan belügyminiszter Heves megyéhez intézett első rendeletei a megyei igazgatást korábban ért sérelmeket szüntette meg. A 319. számú belügyminiszteri rendelet megszüntette a megyei közgyűlések és a városi tanácsok jegyzőkönyveinek a felsőbb szervekhez való felküldését, illetve egy április 16-i keltezésű rendelet hivatalosan is felmentette beosztásukból a működésükkel országszerte nagy felháborodást kiváltó főispáni helytartókat, közkeletű nevükön az adminisztrátorokat. Az adminisztrátorok tevékenysége gyakorlatilag már március folyamán megszűnt. Heves megye volt adminisztrátorának, Brezovay Józsefnek, talán az országban egyedülként a május 1-jei közgyűlés jegyzőkönyvben is rögzített dicséretet szavazott meg, „nem ugyan mint illyes minőségben voltak, mert a Megye a helyetteseket törvényesnek el nem ösmervén, az ellen tiltakozott, hanem ... a Megyére nem nyomasztólag nehezkedő, s nem önkénykedő eljárásáért...”. Az április 16-i rendelet 4. pontja vonatkozott Heves megyére is. Ez kimondta, hogy „mely megyében jelenleg Fő ispán nincsen, azokban addig is míg Fő Ispán neveztetnék ki, törvény értelmé szerint a kormányzás az alispánt illeti”. Heves azon kevés vármegyék közé tartozott,

²² HML IV-1/a 151. k. 733, 743, 904; a gyöngyösi problémákra Dezséri Bachó 1939. 5.; a nemzetőrséggel kapcsolatos problémákra Hajagos József: Heves megyei nemzetőrök részvétele a délvidéki harcokban. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1995. 97-98. (a továbbiakban: Hajagos 1995.); MOL H 123 Heves megyére vonatkozó iratok. Blaskovics Gyula május 16-i rendelete.

ahol a forradalom idején nem volt főispán, s az év hátralévő részében sem neveztek ki. Így 1848 folyamán másod-, majd június 2-tól elsőispán állt a megyei adminisztráció élén.²³

Szemere további rendeletei már konkrét feladatokat róttak a megyére. Május 13-án az antiszemita mozgalmakra reagálva, hogy elejét vegye a kiűzési kísérleteknek, elrendelte településként a tartózkodási engedéllyel rendelkező zsidó lakosság összeírását. Miután korábban általában csak a családfőket írták össze, s ez lehetővé tette a közelebbi és távolabbi rokonnok engedély nélküli megtelepedését, Szemere a hozzátartozókat is elrendelte nyilvántartásba venni. A tartózkodási engedély nélkülüket, elegendő határidő megszabásával korábbi lakóhelyükre rendelte el kiutasítani. A május 18-i kisgyűlés a rendeletet végrehajtásra kiadta a városi hatóságoknak, valamint a szolgabíráknak és az esküdteknek.

Május 19-i rendeletében Szemere az országot fenyegető veszélyre, a szerbek mozgolódására hívta fel a törvényhatóságok figyelmét, s felszólította őket, hogy rendezzék minél előbb a nemzetőrséget, s gyűjtsenek önkéntes adakozást a haza javára. A rendeletet május 25-én az állandó bizottmány rendkívüli gyűlésen tárgyalta meg, s adakozást gyűjtő bizottmányokat alakítottak. A nemzetőrségre vonatkozó utasítást kiadták a szervezésükkel már foglalatossá váló fő- és alszolgabíráknak. Május 18-án Szemere az országgyűlés júliusi összehívásából adódó feladatokra hívta fel a megye figyelmét, s ehhez kapcsolódott május 20-i rendelete is, amelyben a megyében lakó arisztokraták összeírását rendelte el. Az összeírásra vonatkozó utasítást május 22-én adta ki Blaskovics. Ekkor tette közzé az országgyűlés összehívásának tervezett időpontját is.²⁴

A belügyminisztérium irányába a megye is fellépett több olyan kérelemmel, amely érintette a megyei igazgatást. A Gyöngyösi járásba például egy 4. esküdt rendszeresítését kérték. Az igény nem volt új, de a korábbi kérelmeknek a Helytartótanács nem adott helyet. A belügyminisztérium azonban még a megye május 15-i hivatalos kérelme előtt, május 8-án helybenhagyta a Helytartótanácsból hozzá átutalt korábbi kérelmet. A járási tisztségviselők számának növelését egyébként lehetővé tette a XI. törvénycikk 1. §-a is, amely kimondta, hogy az úriszék eltörléséből származó megnövekedett bírósági feladatok ellátására a szükségsehez képest növelhető a szolgabírák és az esküdtek száma. Május folyamán több megyei mezőváros első bírói hatóságú várossá válás iránt nyújtott be kérelmet, például Eger, Gyöngyös, Szolnok, Mezőtúr, Törökszentmiklós és Pásztó. Kérelmeiket a megyei vezetés is támogatta. Eger, Gyöngyös és Szolnok kérelme teljesedett is, ezzel belső igazgatásukra nézve teljesen függetlenedtek a megyei vezetéstől, s a szabad királyi városokéval megegyező új szerkezetű városi önkormányzatot hozhattak létre, amely élén a polgármester állt. Az új városi hatóságok megválasztására májusban és júniusban került sor. Eger első polgármestere Rózsa Károly, Gyöngyösé Jakab Mihály, Szolnoké pedig Nagy István lett.²⁵

Az igazságügy és a bíraskodás területén a minisztérium közbejött nélkül, a megismert törvényekhez és a helyzethez igazodva több intézkedést önmagától is megtett a megyei állandó bizottmány. Az úrbériség megszüntetéséről szóló IX. törvénycikk 4. §-a megszüntette az úriszékelt, s ideiglenesen a polgári ügyekben a „sommás pereket” a szolgabírákra, míg a rendes folyamatú polgári pereket és a büntető pereket a megyei törvényszékekre bízta. Ebből kiindulva május 3-án az állandó bizottmány felszólította a pallosjoggal rendelkező uradalmakat, hogy „még be nem végzett bűnvádi eljárásaikra vonatkozó minden hivatalos irományokat még el nem ítélt rabjaiknak legközelebbi fenyítő törvényszék elébe jelentés kíséretében beállításuk mellett legfeljebb egy hónap alatt táblás kimutatással adják be”. Az uradalmi tömlöcökben őrzött foglyokra vonatkozóan azonban azt a sajátos intézkedést hozták, hogy

²³ HML IV-1/a 151. k. 720, 785, 836.

²⁴ HML IV-1/a 151. k. 885, 969, 970, 971; MOL H 123 Blaskovics Gyula 1848. május 22-i hirdetmény.

²⁵ HML IV-1/a 151. k. 805, 820, 824, 825, 953, 1510, 1571, Közlöny, 1848. június 16., Dezséri Bachó 1939. 27-28., 1847/8-ik 43-44.

miután „befogadásukra a Megyei börtön nem elegendő, addig míg e részben intézkedés történhet – tömlözcikkekben tartsák meg”. A megyei börtönben Blaskovics április 10-i beszámolója alapján 267 személyt tartottak fogva. Az úrbériség megszüntetésével fölöslegessé vált a peres ügyekben a jobbágyok érdekeit képviselni hivatott „megyei tiszti pártvéd” intézménye is, és május 3-án a megyei bizottmány úgy rendelkezett, hogy „ügyeik viselésére nézve illetők magok gondoskodjanak”. Ugyancsak május 3-án a „közbátorság tekintetéből” járasonként állandó törvényszékeket alakítottak: a Tiszai járásban Borbély Sámuel, a Tarnaiban Bernáth András, a Gyöngyösiben Szentmártony József, a Mátraiban pedig Novotha Péter táblabírók elnökléte alatt. Ezeknek a törvényszékeknek a járási tisztségviselők által az alispáni hivatalhoz bejelentett ügyekben kellett eljárniuk. Minden egyes ügy kivizsgálása után a vonatkozó jegyzőkönyveket, a kapcsolódó okmányokat 8 napon belül be kellett mutatniuk a megyei hatóságnak. Az állandó bizottmány nemzetőrségi vagy katonai karhatalom igénybevételével is felruházta őket.²⁶

Deák Ferenc igazságügy-miniszter május 5-i keltezésű levelében ismertette a törvényhatóságokat minisztériuma hatásköréről. Azonban már ezt megelőzően is több rendeletet intézett a megyéhez. Így például elrendelte a XVIII. törvénycikkhez kapcsolódóan a sajtóvétségek felett ítélkező esküdtszékek létrehozását. A megyei állandó bizottmány május 3-án két tagú bizottságokat küldött ki az esküdtszéki tagságra képes egyénenként összcírására. Ennek során a 200 Ft évi jövedelemmel rendelkezőket kellett összcírni. Az összcíró bizottságok száma alkalmazkodott a járások kiterjedéséhez és a vagyoni feltételnek megfelelőek várható számához.

Tiszai járás:	Papszász Ignác és Lipcsey Sándor Borbély Miklós és Okolicsányi György Fazekas Károly és Tornynos István Halasy Imre és Benkó János Szodoray Elek és Makay Ferenc
Tarna járás:	Almásy Emánuel és Molnár Lajos Gyulay Pál és Babics István Vratarics Lajos és Soldos Sándor
Eger város:	Rózsa Károly és Vigh József
Gyöngyösi járás:	Oláh Gábor és Plathy Sándor Darvas Lajos és Vachott Sándor
Gyöngyös város:	Szentmártony József és Gondos István
Mátrai járás:	Ivány Gábor és Bozsik János leleszi Kovács József és Zay Ferenc

Az elkészített összcírásokat június 2-án mutatták be az állandó bizottmánynak, amely további intézkedéseket tett e tárgyban. Az összcírás felülvizsgálatára különbizottságot választottak Zábráczy István elnökletével, illetve kinevezték bűnvizsgáló bírónak az illetékes főszolgabírákat, közvádlóknak a megyei fő- és alügyészeket, a perbefogási törvényszék elnökének az egyik alispánt, s annak 12 tagját is, köztük az irodalomban is jeleskedő Vachott Sándort. Az esküdtszéki eljárás vezetőjének és a büntetést kimondó bíróság elnökének Szentmártony Józsefet, ülnököknek Nánásy Mihályt és Polonkay Jánost, jegyzőnek pedig Schneé Lászlót választották.²⁷

Az igazságügyi minisztérium legtöbbször tagosítási perek kapcsán kereste meg a megyét. A X. törvény cikk 3. §-a a folyamatban lévő összesítési és legelőelkülönözési pereket az al-

²⁶ 1847/8-ik 39-41.; HML IV-1/a 151. k. 681, 728, 731, 732.

²⁷ HML IV-1/a 151. k. 726, Közlöny, 1848. június 10.

ispáni bíróságok hatáskörébe utalta. Így a korábban a Királyi Táblához került úrbéri perek kapcsán az igazságügyi minisztérium a problémás ügyek kivizsgálására szólította fel a megyéket. Heves megyében több településnél is komoly problémák merültek fel a korábbi tagosítások során, így például Vezekény, Tiszasas, Tiszaug, Abád, Mezőtárkány, Gyöngyöshalász, Vécs, Átány, Ecséd, Tiszavárkony és Halmaj esetében, amelyek kivizsgálására bizottságokat küldött ki.²⁸

Az állandó bizottmány nemcsak a rendeletek végrehajtása terén, hanem politikai állásfoglalásával is támogatta a Batthyány-kormányt. Május 10-én a budai főhadparancsnok, Ledercer tábornok ellen a pesti ifjúság „macskazenét” adott, amelynek a katonaság beavatkozása nyomán 23 komolyabb sérültje lett. A Marcziusi Clubb a május 12-i népgyűlésen erélytelenséggel vádolta a kormányt és lemondásra szólította fel. Erre reagált az állandó bizottmány május 15-i ülésén, „vétkes merénylet” jelzővel illetve a pesti radikálisok követelését. Indítványozták, hogy szólítsák fel az ország minden törvényhatóságát, „hogy a hon polgárok minél nagyobb számmal országunk szívébe Budapesten megjelenvén, Honnunk legnépszerűbb fiaiból alakított felelős ministereink irányában tellyes bizodalmat szavazzanak...”. A megye részéről a fővárosban való megjelenést június 20-ra tűzték ki Blaskovics Gyula vezetésével, szónoknak pedig Puky Miklóst jelölték ki.²⁹

A törvények végrehajtása során a legnagyobb erőfeszítéseket a népképviselői országgyűlési válaszok előkészítése és a nemzetőrség megszervezése jelentette. Ezek nemcsak nagy munkát, hanem sok időt is igényeltek. Az ezekkel járó tevékenységek júniusban is zajlottak, az utóbbi még az azt követő hónapokban is. Megvalósításukba június folyamán újabb megyei hivatalnokok is bekapcsolódtak. A háromévenkénti tisztújítás 1848-ban lett volna esedékes a megyében, erre azonban a korábbiaktól lényegesen eltérő módon került sor. A megyei hivatalnokok választásával a pozsonyi országgyűlés is foglalkozott, s a XVIII. törvényekben ideiglenesen szabályozta azt. Ez kimondta, hogy tisztújító közgyűlést nem fognak tartani, „a hiányt pótolni s illetőleg az újonan alkotandó hivatalokat betölteni ideiglenesen és helyettesítésként a főispán” fogja a központi választmánnyal egyetértőleg. Mint utaltunk rá, 1848 tavaszán a megye hivatalnokai kara hiányos volt. Nem volt betöltve az elsőispáni, a főjegyzői és a Gyöngyösi járás egyik alszolgabírói tisztsége. Május folyamán többen lemondtak hivatalukról, így Mlinsk Lajos (Tarna járás) és Balogh János (Tiszai járás) alszolgabírák, valamint Soldos Zsigmond csendbiztos (Tiszai járás). Megvált esküdti hivatalától Schaffner János (Tarna járás) is, miután május 27-én Eger főbírájává választották. Lemondott a Tiszai járás főszolgabírája, Okolicsányi Gusztáv is, de őt az állandó bizottmány arra kérte, hogy a tisztújításig lássa el feladatát. Be kellett tölteni a belügyminisztérium által engedélyezett új tisztségeket is, így a Gyöngyösi járásban a 4. esküdtit és a két megyei útbiztosít. Május 15-én az állandó bizottmány június 2-át határozta meg a felsorolt tisztségviselők megválasztására. A kijelölt napon azonban ismét többen bejelentették lemondásukat, így Szombathelyi János (Tiszai járás), Vratarics József (Tarna járás) és Németh Albert (Tarna járás) alszolgabírák, Szabó Gusztáv esküdt (Tarna járás), valamint Subich György 2. aljegyző.

A lemondások nem feltétlenül politikai okokkal magyarázhatók. A konzervatív beállítottság legfeljebb Okolicsányi Gusztávnál és Vratarics Józsefnél feltételezhető. Okolicsányi hivatali pályafutásának a kezdete (1829) a megye konzervatív időszakába nyúlik vissza, míg a Vrataricsok idősebb nemzedéke szintén a „Pyrkeri érában” töltött be fontos tisztségeket. A lemondások hátterében sokkal inkább a megnövekedett feladatokat kell keresnünk. A lakosság felvilágosítása, megnyugtatósa, a különböző összefrások, a megsokasodott bírói feladatok, az egyre gyakoribbá váló bizottmányi ülések és jelentések komoly megterhelést jelentettek a korábbi tevékenységhez képest. Mindezek következtében a későbbi hónapokban is gya-

²⁸ 1847/8-ik 54-55., 41-42.; HML IV-1/a 151. k. 737, 777, 778, 813, 831, 849, 878, 895, 902, 903, 1478, 1474, 1495, 1612, 1621, 1720.

²⁹ HML IV-1/a 151. k. 808.

kori volt a lemondás a hivatalnokok körében. A hivatalukban megmaradók is gyakran lazítottak, s több bírálattal érte Heves megye hivatalnoki karát, 1848 szeptemberében az önkéntes nemzetőrség szervezésekor például Görgei Artúr részéről.

A tisztségviselők megválasztásakor Okolicsányi Gusztáv leköszönő főszolgabíró elnökölt az állandó bizottmány ülésén, mert Blaskovics jelölve volt az elsőalispánságra, amire közfelkiáltással meg is választották. Másodalispánná, szintén közfelkiáltással Puky Miklóst választották meg. Megyei főjegyző Schneé László 1. aljegyző; 1. aljegyző Luby István tiszteletbeli főjegyző; míg 2. aljegyző Erdélyi József árvaszéki választmányi jegyző lett. A Tiszai járásban főszolgabíróvá Soldos Imre alszolgabírót, helyére Kürthy Ferenc esküdtet, az ő korábbi hivatalára pedig Vörösmarthy Endrét választották meg. Balogh János alszolgabíró helyére Nagyfejő Mátyás esküdtet, míg az ő korábbi helyére Szarka Lajost. Szombathelyi János alszolgabíró közfivánatra visszavonta lemondását. A Tarna járásban a lemondott 3 alszolgabíró helyére Almásy Sándor, Molnár Lajos és Bíró Alberte került közfelkiáltással. (Molnár nem fogadta el a tisztséget, így helyére másnap Majzik Viktor lett megválasztva.) A lemondott két esküdt helyét Rakovszky Károllyal és Fehér Józseffel töltötték be. A Gyöngyösi járásban a megüresedett alszolgabírói tisztségre Kürthy Károly esküdtet, míg az ő helyére Kürthy Antal választották meg. Az új esküdti állást Pethő Imre töltötte be. Megválasztották a megüresedett kisebb tisztségviselőket, s az új útbiztosokat is. A rendszeresített hivatalnokokon kívül tiszteletbeli alszolgabírákat, esküdteteket és egyéb hivatalnokokat (alügyvéd, jegyző, orvos, sebész) is választottak. A későbbiekben ezek a tiszteletbeli hivatalnokok adták a hivatalukról lemondottak utánpótlását. Az új, illetve magasabb beosztásba került hivatalnokok közül munkájával a következő hónapokban Puky Miklós, Schneé László, Soldos Imre és Almásy Sándor tüntette ki magát.³⁰

A nemzetőrség megyei szervezése

Az áprilisi törvények közül a XXII. törvénycikk rendelkezett a „személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása” érdekében a nemzetőrség felállításáról. Ez a szintén csak ideiglenesnek szánt törvény lett volna hivatva a polgári jogegyenlőséget megteremteni a belső rend fenntartása terén. A nemzetőrség intézményét a törvény a minisztérium hatáskörébe rendelte (35. §.). A kormányon belül a nemzetőrség feletti rendelkezést gróf Batthyány Lajos miniszterelnök magának tartotta fenn, melynek irányítására létrehozta az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot. Ennek vezetésével 1848. április 20-án báró Ottinger Ferenc vezérőrnagyot, majd május 15-én báró Baldacci Manó ezredest bízta meg. A törvény szerint azon 20 és 50 év közötti férfiaknak kellett nemzetőrségi szolgálatot teljesíteni, akik a királyi városokban, illetve rendezett tanácsal rendelkező településeken (például Eger és Gyöngyös) 200 pengő forint értékű házzal vagy földdel, egyéb községekben legalább 1/2 volt úrbéri telekkel megegyező birtokkal kizárólagos tulajdonként rendelkeztek, illetve ha 100 pengő forint évenkénti tiszta jövedelmük volt (1. §.). Feltétel volt az is, hogy ne álljanak atyai vagy gazdai hatalom alatt. Az ezeknek a kritériumoknak megfelelő személyek összeírására a törvényhatóságokat a miniszterelnök április 21-én utasította. A nemzetőri szolgálat ellen több helyen mutatkozó ellenszenv következtében egy másik, szintén április 21-i rendeletben arra is utasította a törvényhatóságokat, hogy „csak ott tartja szükségcsnek a nemzetőri összeírás megkezdését, ahol a nemzetőrséggel szemben nincs ellenszenv ... és bátorságosan fel lehet a népet fegyverezni”. Májusban hasonló rendelkezések születtek. Május 18-án a Nem-

³⁰ 1847/8-ik 51.; a tisztségviselők lemondására és a június 2-i választásokra HML IV-1/a 151. k. 798, 801, 805, 868, 980, Közlöny, 1848. június 8., június 10., június 16., Orosz 1906. 323-336., Hajagos József: A Heves vármegyei 26. honvédszázalaj története 1848-1849-ben. In: A tavaszi hadjárat. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. Hatvan, 1996. 112-113.

zetőrségi Haditanács az összeírások haladéktalan felterjesztésére szólította fel a törvényhatóságokat, május 19-én pedig Szemere Bertalan szólított fel a hazát fenyegető veszély, elsősorban a szerbek mozgolódása miatt a nemzetőrség minél előbbi megszervezésére. Gróf Batthyány Lajos ugyanakkor május 25-én azt közölte, hogy „ott ahol a nemzetőrség iránt el-lenszenv nyilatkoznak, az összeírás életbeléptetése megtiltatik”. A június 6-tól kibontakozó délvidéki szerb lázadás a korábbinál is sürgetőbbé tette a nemzetőrség rendezését, hogy azt is fel tudják használni a lázadás elfojtására. Ennek is köszönhető, hogy júniusban megkezdődött a nemzetőri zászlóaljok parancsnokainak a kinevezése.³¹

A forradalom megyei hatásai során már kitértünk arra, hogy Hevesben több helyen április 21-e előtt is alakult nemzetőrség. Ezek a XXII. törvénycikk előírásaitól függetlenül alakultak. Létszámuk április 10-én Egerben 1500 körüli, Gyöngyösön 612, Szolnokon 184, Kenderesen 80, Pásztón 60 fölötti, Törökszentmiklóson 18 fő volt. Létszám megnevezése nélkül alakult Hevesen és Pusztamonostoron is. Mint már említettük, Egerben két zászlóaljra osztották fel a nemzetőrséget, amelynek ezredes parancsnokává Csiky Sándort, zászlóaljparancsnokokká őrnagyi címmel Lenkey Károly nyugalmazott huszár századost, illetve Miklóssy Antal nyugalmazott huszár főhadnagyot választották meg. Szolgálati szabályzatát a március 19-i egri népgyűlés által, Gáhy József főbíró elnöklétével kiküldött bizottmány még aznap kidolgozta. E szerint tagjai vagyonnal rendelkező polgárok lehettek, de ennek mértékét nem nevezték meg. Összeírásuk szabad ajánlkozás útján történik. A ruházat tekintetében mindenki ideiglenesen sajátját használhatta, megkülönböztetésül fővegükön kokárda, bal karjukon pedig nemzetiszínű szalag használatát írták elő. A fegyverzetre vonatkozóan úgy rendelkeztek, hogy részint saját vadászfegyverekkel, részint pedig „közölkötségen készíten-dő négy öles nyélre szegzendő lándzsákkal” lesznek felszerelve, s így puskák és lándzsás osztályokra lesz felosztva az egész nemzetőrség. A tisztikarra vonatkozóan az ezredes és a két őrnagy mellett századonként egy századost, két hadnagyot, két őrmestert és minden 10 emberre egy tizedest írtak elő. A századok tisztjeiket és altisztjeiket maguk választhatták meg. A szabályzat előírta azt is, hogy a nemzetőröknek a rend fenntartása tekintetében mindenki köteles engedelmessékedni. A nemzetőrséget a szervezésére kiküldött bizottmánynak rendelték alá. A kiküldött bizottmány által készített szabályzatot a március 27-i városi közgyűlésen fogadták el, s jóváhagyta azt a megyei rendőri bizottmány is. A tervezetet április 4-én Blaskovics alispán jelentéséhez mellékelve felküldte a MOIB-nak is. A nemzetőrség szolgálatát március 25-én kezdte meg. Mint már említettük, a löportoronynál történő őrszolgálat kapcsán nézeteltérésre került sor a városi katonai hatóságokkal. Batthyány báró Lederer Ignác budai főhadparancsnok tiltakozására, április 24-én nem járult hozzá a löportoronynál történő nemzetőri őrszolgálatához.

Blaskovics Gyula április 7-i MOIB-nak írt jelentése 612 fős gyöngyösi nemzetőrségről számolt be, amely 4 csapatra volt felosztva.

„1., vadász osztály – 101 ember; fegyvere kétsüvű puska, öv mellett két kétsüvű piszto-ly; öltözete: szürke kabát és nadrág zöld hajtókára, kis karimájú kerek magyaros kalap. Függ egyenest a megyei középponti választmánytól.

2., Attila dolmányos osztály 129 ember; fegyvere egyedül kard.

3., Rövid reklis osztály – 280 ember, fegyverc különbözőle, leginkább fokos.

4., Lándzsás osztály – 102 ember, fegyverc dzsida alakú lándzsá kis nemzeti zászlóval: – Öltözete kitől mint tellik. – Ezen 3 utóbbi osztály közvetlen a városi rendőri választmány hatósága alatt áll. – Mind a 4 osztálybeliek kivétel nélkül folyvást örköndnek éjjel nappal,

³¹ 1847/8-ik 64-71.; a Nemzetőrségi Haditanácsra MOL H 3 HNI 1848:19, 23, 171, 414; MOL H 92 Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai 1848:40. (a továbbiakban: ONHT), Pesti Hírlap 1848. április 23.; Batthyány április 21-i rendeleteire MOL H 3 HNI 1848:15, 26, 31; a május 18-i rendeletre MOL H 3 HNI 1848:296., Pesti Hírlap 1848. május 20.; Szemere május 19-i rendelete HML IV-1/a 151. k. 969, Batthyány május 25-i rendelete MOL H 3 HNI 1848:323; Hajagos 1995. 95-96.

óránként felváltva a város házánál és a városban szakaszonként fel alá járkálva.³² Gyöngyösön a nemzetőrség az őrszolgálatát április 1-jén kezdte meg. Parancsnokává Brezovay Imre nyugalmazott főhadnagyt választották.

A megye többi településén alakuló legkorábbi nemzetőrsegről létszámukon kívül keveset tudunk. A szolnoki rendre ügyelő választmány április 6-án azzal a kérelemmel fordult a MOIB-hoz, hogy a helyi nemzetőrség őrszolgálatot teljesíthessen a sóraktáraknál. A MOIB másnap ehhez hozzájárult, s Blaskovics Gyula alispán április 13-i jelentésében már arról számolt be, hogy a sóraktáraknál megkezdték az őrszolgálatot.

Blaskovics jelentése alapján arra következtethetünk, hogy a gyöngyösiekhez hasonlóan az egri löfegyverrel ellátott nemzetőrök is közvetlenül alá voltak rendelve a megyei rendőri választmánynak.³²

Mint már utaltunk rá, az úrbériség megszüntetése mellett a nemzetőrségi törvényhez kapcsolódott a legtöbb félreértelmezés. Blaskovics Gyula április 7-i MOIB-nak írt jelentésében a nemzetőrség iránti komoly ellenszenvről számolt be: „Igen számos kisebb helyeken a katonaság felőli elfogult nézetekből a tudatlan köznép iszonyatot látszik érezni a nemzeti őrseregbe állás iránt. A jelen mozgalmakról szerte keringő helytelen hírek és felizgatott kedélyek lecsillapulta, s a köznépnek volt földcsurái iránti bizodalma megszilárdulása, s a népnek a nemzeti rendőrség célja, állása s kötelessége felől az egész megyében okszerű felvilágosítása előtt nem is igen kívánja a megyei választmány a nemzeti őrseregnek falukon felállítását eszközölni.” Ilyen körülmények között Batthyány már említett április 21-i, mérsékeltre intő rendelete az összcírással kapcsolatban találkozott a megyei vezetés elképzeléseivel.

Batthyány nemzetőri összcírást elrendelő április 21-i rendeleteivel a megyei állandó bizottság május 2-i ülésén foglalkozott. Az összcíráások elvégzésére a szolgabírák mellé saját soraikból egy-egy helyileg ismertnek számító tagot küldtek ki:

- Tiszai járás:** Okolicsányi Gusztáv főszolgabíróval Hellebronth Antal Szombathelyi János alszolgabíróval Borbély Miklós Soldos Imre alszolgabíróval Recsky András (Andor) Halasy Kázmér alszolgabíró és Bogyó Gusztáv Balogh János alszolgabíróval Fazekas Károly
- Tarna járás:** Halasy Gusztáv főszolgabíróval Fáy Sámuel Németh Albert alszolgabíróval Bíró Albert Vratarics József alszolgabíróval Szirmay István Mlinkó Lajos alszolgabíróval Radics Miklós
- Gyöngyösi járás:** Gosztonyi János főszolgabíróval Kováts József Borhy Imre alszolgabíróval Büller János (ilyen nevű személy nem szerepel az állandó bizottságban, feltehetően elírás) Izsák László alszolgabíróval Benitzky Artlla
- Mátra járás:** Almásy László főszolgabíróval Brezovay Pál Rottenstein Pál alszolgabíróval Beóthy Sámuel Balázsovics József alszolgabíróval Rátz Pál

³² Az alakuló nemzetőrsegek létszámára – HML IV-1/a 151. k. 681; az egri nemzetőrségre MOL H 1 MOIB 1848:305, 334, MOL H 92 ONHT 1848:1406, őrszolgálatra MOL H 1 MOIB 1848:82; MOL H 3 HNI 1848:10. Hajagos 1998. 160.; a gyöngyösi nemzetőrségre – MOL H 1 MOIB 1848:539, Dezséri Bachó 1939. 4., Csikány Tamás: Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtsíztje, honvédszázados. In: Egy küzdelmes év katonái. Szerkesztette: Horváth László. Mártai Tanulmányok 1998. Gyöngyös, 1998. 8-9., 14-17.; a szolnoki nemzetőrségre MOL H 1 MOIB 1848:49, 408.

Egerben és Gyöngyösön a városi tanácsra lett bízva az összeírás iránti intézkedés meg-
téléte. A bizottságoknak mihez tartás végett május 9-én kiadták Batthyány április 21-i máso-
dik, bizalmas utasítását is.³³

Blaskovics május 7-én Batthyáynak azt jelentette, hogy „a nemzeti őrseregbei összeírás
a népnek e tárgyban előlegesen kellőképp felvilágosítása után egész Heves Megyében meg le-
het ugyan kezdeni, kivételével azon néhány helyeknek, hol a lakosság nagyobb része ingerült
állapotban van az úrbéri rendezés miatt, s az összeírás iránt ..., de a felfegyverzést az illető
szolgabíráktól eddig beérkezett jelentések szerint egész biztossággal csak a következő helye-
ken” javasolta:

Tiszai járásban Mezőtúr, Törökszentmiklós, Kisköre, Szolnok, Alattyán, Pély, Tisza-
püspöki, Besenyszög, Kenderes, Tiszafüred, Tiszabó, Dévaványa, Nagykőrös és Kótelek;
Tarna járásban Eger, Heves, Verpelét, Füzesabony, Mezőtárkány, Nagytállya, Kerecsend,
Deménd, Kápolna, Detk, Ludas, Halmaj, Visonta, Feldebrő, Tarnabod, Vezekény, Kará-
csond, Kál; Gyöngyösi járásban Gyöngyös, Adács, Pusztamonostor, Szentjakab, Csány és
Pásztó; Mátrai járásban Aranyos, Terpcs, Felnémet, Fedéms, Bükkszék és Szajla.

Az összes településhez (a pusztákat nem számítva Tiszai járás 43, Tarna járás 45, Gyön-
gyösi járás 28, Mátra járás 35) képest igen szerénynek tűnik a felsorolt helységek száma. Blas-
kovics május 11-én sem tudott kedvezőbb hírekről beszámolni a miniszterelnöknek: „...a pót-
lólóg beérkezett szolgabírói jelentések szerint, a nemzeti őrseregbeni szolgálat iránt másutt
sehol sem mutatkozik rokonszenv, mint amely helységeket május 7-i jelentésében felsor-
olt...”. Közölte azt is, „hogy az összeírást a megye aképpen rendelte el, hogy az csak olly
helységekből hajtassék végre, melyekben a népesség nagyobb száma a nemzeti őrsereg iránt
az összeíró küldöttség előtt rokonszenvet tanúsít”. Az ellenszenvet elsősorban az okozta,
hogy a volt jobbágyok sok helyen tévcsen egy rájuk kényszerített 30 éves katonai szolgálata-
nak fogták fel a nemzetőrséget. A vonakodás azonban köszönhető volt annak a többször
említett problémának is, hogy a szőlők után nem törölték el a dézsmát, így a Mátraalján a pa-
rasztkörében nem volt meg a kellő bizalom az áprilisi törvények által teremtett változások
iránt. Kerecsenden a település bírása, Babróczky Pál szította fel a kedélyeket, aki kijelentette,
hogy „ne hidjen senki annak hogy a törvény a királytól jött, s hogy az ország rendelte (sic!)
az őrkatonaságot, hanem az urak által szerzettvé, ez által csak a parasztságot lázítják...”.
A megyei állandó bizottmány május 25-i ülésén Vratarics József alszolgabíró bízta meg az ügy
kivizsgálásával, s mellé kiküldték a bizottmány három tagját is. A május 25-i bizottmányi ülés-
sén Blaskovics Gyula kitért arra is, hogy az összeíró bizottságok jelentéseiket még nem adták
be, s tudomása szerint több települést eleve kihagytak. Az alispáni tájékoztatóra a következő
figyelmeztetést küldték az összeíró bizottságoknak, „hogy méltó tekintetbe véve a hon véde-
lemre olly annyira megkívánt nemzet őrség halaszthatatlan felállításának szükségét, megbíza-
tásukban – ha meg nem történt volna – kitelhetőleg járjanak el, a nemzet őrségi köteleesség
teljesítésére a netaáni balvélemények elől látása mellett mindenkit erélyesen lelkesítsenek,
mind azon helyeken melyek az összeírás alól egészen ki hagytak az összeírás utjabban
kísértsék meg, s azt csupán akkor függesszék föl, ha előre bocsátott fölvilágosítás és buzdítás
után is a lakosság többségénél általános ellen szenvet tapasztalának.”³⁴

A bizottmány által újólóg is sürgöttett összeírások nagyobb részé május végére és június
közepére elkészültek. Az összeírások teljesen nem állnak rendelkezésünkre. Egyes települések
csetében teljesen hiányoznak, például Hatvan, Hort, Encs, Apc, Tizzasas, Szelevény, Visz-
nek, Zaránk és Kál. Más településeknek, elsősorban a Mátra járáshoz tartozóknak pedig csak

³³ Blaskovics április 7-i jelentése MOL H 1 MOIB 1848:539; az összeíró bizottságokra és összeírásai uta-
sításokra HML IV-1/a 151. k. 725, 782, 783, 784.

³⁴ Blaskovics május 7-i jelentése MOL H 3 HNI 1848:138, május 11-i jelentése MOL H 3 HNI
1848:456, a kerecsendi incidensre HML IV-1/a 151. k. 975, az állandó bizottmány május 25-i hatá-
rozata HML IV-1/a 151. k. 973, Hajagos 1995. 97-98.

az augusztusi javított összeírásai állnak rendelkezésre. A legjobban értékelhetők azok a települések, ahol az eredeti és a javított összeírások is fennmaradtak. Az első dolog ami megállapítható az összeírásokból, hogy az összeíró bizottságok egymástól eltérően jártak el, amikor megnevezték a nemzetőri képesség alapját. Voltak, akik csak azt írták be, hogy földműves, kézműves, illetve jövedelem alapján, mások azonban pontosan feltüntették a földbirtokok nagyságát, illetve a kézműves foglalkozását. Teljesen eltérő gyakorlatot követtek a feltételeknek meg nem felelő önkéntesek kimutatásánál is. Vannak akik csak azt írták a „Megjegyzés” rovatba, hogy önkéntes, s csak az 50 évestől idősebbeknél következtethetünk annak okára, míg mások pontosan megnevezték azt a feltételt, aminek nem feleltek meg, például atyai hatalom alatt állnak vagy 1/4 telekkel rendelkeznek. Az összeírások azonban arról is árulkodnak, hogy több településen nagyobb volt a nemzetőrség iránti lelkesedés, mint ahogy arról Blaskovics Gyula beszámolt a szolgabírói jelentések alapján. A Gyöngyösi járásban a május 7-i jelentésben nem szereplő Gyöngyössolymoson (1627 lakos) május 30-án 94 nemzetőrt írtak össze, akik közül 20 volt az önkéntes (12 fő 50 évesnél fiatalabb). Az összeírt nemzetőrök között azonban más településeken is jelentős volt az önkéntesek aránya, például Csányon (25 főből 9) és Egerbakrán (100 főből 70). Az utóbbi esetben 66-an csak 1/4 telekkel rendelkeztek. A pozitív példaként említett Adácson (1811 lakos) május 19-én 160 (!) nemzetőrt írtak össze, amelyből 139 fő volt önkéntes (50 év feletti 9, fiatal 7, atyai hatalom alatt 25, zsellér 24, 1/8 telkes 9, 1/4 telkes 60, iparos 1, bérlő 1). Adács nem volt szőlőtermesztő település, így az itteni nem különösebben tehető parasztok valóban terheik csökkenéseként élték meg az úrbériség eltörlését. Más hasonló helyzetű településeknél is nagyobb volt a lelkesedés, mint a szőlőtermesztő vidékeken, de az adácsi szintet nem érték el. Sok helyen, például Gyöngyöshalászon az önkéntesek a falvak 50 évnél idősebb előjáróiból, az úgynevezett „hitesekek” közül kerültek ki, akik kötelességüknek érezték jelentkezni a nemzetőrségbe.

Az összeírásoknál csak egy esetben, Szücsinél tüntették fel, hogy az összeírtak (29 fő) többsége ellenszenvezik a nemzetőrséggel. Az összeírók és több helyen valóban az önkéntesen jelentkezők lelkesedéséből kikerkedett nemzetőri létszámokon augusztus folyamán jelentős változtatásokat hajtottak végre az azokat felülvizsgáló szolgabírák. A jelentős csökkenés okát egyrészt abban kereshetjük, hogy a nemzetőrségnek már Heves megyét is érintő katonai célú mozgósítása jelentősen lehűtötte az iránta való lelkesedést, másrészt a vagyonszűkebbek a szegényebbeket ki akarták zárni a rendfenntartás feladatából. Kimutatható jelentősebb csökkenés a következő településeknél figyelhető meg: Gyöngyössolymos (94-ről 35-re), Pásztó (416-ról 322-re), Egerbakta (100-ról 46-ra), Besenyőtelek (175-ről 130-ra), Füzesabony (265-ről 136-ra), Heves (200-ról 156-ra), Tiszanána (228-ről 162-re), Pély (63-ról 38-ra) és Sarud (97-ről 41-re). Egy adatunk van arra, hogy a kihagyottak tiltakoztak. Sarud nemzetőrségének választott századosa, Dubniczky János és a helybeli előjáróság az állandó bizottmányhoz címzett folyamodványukban előadták, hogy „szegényebb sorsu helybeli társuk közül azokat, kik fél telket vagy ezzel felérő egyéb ingó javakat kimutatni nem bírnak, úgy szinte kik már valamely bűn végett fenytve voltak, szolgabírájok az őrseregi tagok sorába felvétetni nem engedte, kik is jelenleg igen nagy elkeseredettséggel nézik, s fájlalják, hogy a többi társaiknál ebbeli tekintetben sem mérkőzhetnek; mely végből igen kéri a bizottmányt, lenne szíves nevezett kizáróttakat is őrseregi tagokul felvenni rendelni”. A sarudiak problémáján azonban a július 2-án kiküldött vizsgáló bizottság sem segített, hiszen nemzetőrsége augusztus folyamán a már említett 41 fővel szerepelt.³⁵

Egerben és Gyöngyösön a városi hatóságok végezték el a nemzetőrség összeírását. Gyöngyösön június első napjaira fejeződhetett be ez, mivel június 12-én már tisztjeiket is megválasztották. Egy keltezés nélküli összeírás 1317 fő gyöngyösi nemzetőrt tartalmaz, beszá-

³⁵ Májusi és júniusi összeírások HML IV-106. A nemzetőrségre vonatkozó iratok 1. doboz, augusztusi felülvizsgálatok 1. és 2. doboz, sarudiak panasza HML IV-1/a 152. k. 1613.

mítva az egészségileg „tehetetleneket” és a törvény előírásainak meg nem felelő önkénteseket is. A „Megjegyzés” rovatnak ezen bejegyzései egyértelművé teszik, hogy az irat a májusban elrendelt összeírás során keletkezett. Az egri összeírás befejezését június 13-án jelentette a városi tanács. Eszerint 2032 fő nemzetőrt vettek jegyzékbe. A leírtakból kitűnik, hogy az összeírások meglehetősen elhúzódtak a megyében, ami nem volt egyedi eset. Az összeírások befejezése, módosítása már túlnyúlik vizsgált időszakunkon, ezért csak utalni akarunk annak végeredményére. A megyei állandó választmány augusztus 1-jén azt jelentette az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy várhatóan 15 000 fő körüli lesz a megyei nemzetőrök száma. A végleges összeírással október végére készültek el, melyet november 2-án terjesztettek fel a Nemzetőrségi Haditanácshoz. Ebben a nemzetőrök száma 13 634 főt tett ki.³⁶

Az összeírás elhúzódása mellett súlyos probléma jelentkezett a felfegyverzés terén, csakúgy mint az ország más megyéiben is. A nemzetőrségnek csak töredékét tudták ellátni lőfegyverekkel, azok is általában sajátok vagy másoktól kölcsönkértek voltak. Blaskovics még április 7-én 3000, majd május 15-én 2000 darab lőfegyvert igényelt a nemzetőrök számára, de kéréseit a kormány nem tudta teljesíteni. Fegyver iránti kérelmet nyújtottak be a városok is: május 9-én Szolnok, május elején Mezőtúr, május 15-én ismét Szolnok. A kormány ezeket az igényeket sem tudta kielégíteni, egyedül Gyöngyös kapott május 28-án 200 darab régi kovás puskát. Így a nemzetőrök jelentős része csak lándzsákkal, kiegészített kaszákkal és kardokkal volt felszerelve, s mint láthattuk, Gyöngyösön a fegyverek között előfordult a fókos is.³⁷

A legtöbb helyen az összeírt nemzetőrök a törvénynek megfelelően még május végén, illetve június elején megválasztották tisztjeiket századosig bezárólag. Az összeírások több településnél feltűntették a megválasztott tisztet is, így például Dévaványán, Kenderesen, Törökszentmiklóson, Tiszaroffon, Pásztón, Adácson, Csányban, Nagyfügeden, Verpeléten, Füzesabonyban, Egerben és Gyöngyösön. Az egyes településeken a nemzetőrség tisztjei jórészt a megyei hivatalnokok, a helyi földbirtokosok, értelmiségiek, illetve a települések előjárói közül kerültek ki, földművesek és kézművesek csak elvétve találhatók közöttük. Ezt jól tükrözik az alábbiakban felsorolt települések.

Törökszentmiklós	<i>Százados:</i> Soldos Imre főszolgabíró és Polgár József postamester <i>Főhadnagy:</i> Csapó Lajos mérnök és Sánta István jegyző <i>Alhadnagy:</i> Billerz Márton kereskedő, Kuthy Jenő gyógyszerész, Bolgár Mihály egész telkes gazda és Dorka István ügyvéd
Kenderes	<i>Százados:</i> Recsky András földbirtokos és Tornynos István „polgár” <i>Főhadnagy:</i> Csiky Károly megyei útbiztos és Pádár Mátyás főbíró <i>Hadnagy:</i> Szilassy Gergely jegyző és Putnoki György kántor
Dévaványa	<i>Százados:</i> Várady György ügyvéd <i>Főhadnagy:</i> Szarka Lajos megyei esküdt <i>Alhadnagy:</i> Bogya János és Csaba István földművesek
Tiszaroff	<i>Százados:</i> Borbély Antal földbirtokos <i>Főhadnagy:</i> Magyary István földbirtokos <i>Alhadnagy:</i> Nagy Mihály bíró, H. Szabó János földműves

³⁶ A gyöngyösi nemzetőrségre lásd Dezséri Bachó 1939. 11., Mátra Múzeum Történeti Adattár 1237. 90. (a továbbiakban: MM.TA). A Gyöngyösi nemzeti őrsereg össze írtása (1848)., egri nemzetőri összeírásra MOL H 92 ONHT 1848:921, 1320, augusztus 1-jei jelentés H 92 ONHT 1848:2438, november 2-i felterjesztés H 92 ONHT 1848:7578.

³⁷ MOL H 1 MOIB 1848:305, 539; H 3 HNI 1848:136, 142, 293, 332; H 92 ONHT 1848:1320.

Adács *Százados:* Berényi János jegyző és Misnai József molnár
Főhadnagy: Ács Boldizsár és Juhász József 1/2 telkes gazdák
Alhadnagy: Zavaskó József 1/4 és Varga István 1/2 telkes gazdák

Mint a felsorolt példából látszik, a legsajátosabb tisztikar Adácson alakult meg, ahol nem laktak földbirtokos nemesek, és az értelmiséget és a kézműveseket is csak 2-2 fő képviselte. Egerben és Gyöngyösön szintén a helyi földbirtokosok, az értelmiség, és a városi tisztviselők alkották a tisztikart.³⁸

Az összeírás során, illetve a közvetlenül utána választott tisztek azonban csak ideiglenes jellegűeknek minősültek. A végleges tisztikar a területi elven szerveződő nemzetőri zászlóalj kereteinek a kialakulása után lett kinevezve. Heves megyében június folyamán a zászlóalj központjaiul Eger és Gyöngyös lett kijelölve. A megye kiterjedése következtében egy harmadik zászlóalj megszervezéséről is döntött az Országos Nemzetőri Haditanács, amelynek központjául Mezőtúrt határozták meg. A zászlóalj parancsnokává májusban Eger Lenkey Károlyt, Gyöngyös pedig Brezovay Imrét ajánlotta. Hivatalos kinevezésükre június 19-én került sor. Brezovay azonban kinevezésével egy időben lemondott beosztásáról. Helyére Gyöngyös és a megyei állandó bizottmány az egri hadfogadó parancsnokát, Okolicsányi József főhadnagyot ajánlotta. A Nemzetőri Haditanács azonban addigra már június 29-én kinevezte gróf Almásy Ernő kilépett főhadnagyot a megüresedett tisztségre. A Mezőtúr központtal szerveződő 3. zászlóalj parancsnokává július 6-án Mesterházy István vértés kapitányt nevezték ki. A zászlóalji központok kijelölése és a parancsnokok kinevezése ellenére a tényleges zászlóalji keretek csak az összeírás befejezése után alakulhattak ki, vagyis októberben. Addig az egyes települések nemzetőrségét a zászlóaljparancsnokok koordinálásával korábbi választott tisztjeik irányították.³⁹

A népképviselési országgyűlési választások előkészítése és lebonyolítása

A pozsonyi országgyűlés 1848 márciusában és áprilisában, mint már több vonatkozásban említettük, egy sor ideiglenesnek szánt törvényt hozott, amelyeket a következő, Pesten összehívandó népképviselési országgyűlésen akartak pontosabban kidolgozottakkal felváltani. Magát az V. törvénycikket is ideiglenesnek szánták, amely a népképviselési országgyűlési képviselők megválasztását szabályozta. Ideiglenes jellegre gyökeresen szakított a korábbi országgyűlési választások hagyományával és népképviselési alapokra épült. A törvény meghatározott sorrendben egy sor végrchajtandó feladatot írt elő a törvényhatóságok számára. Az első feladat a választókerületek kialakítása volt. Az 5. §. értelmében az önálló választókerületnek számító Eger és Gyöngyös mellett, Heves megyében még nyolcat kellett kialakítani a törvények szentesítését követő 20 napon belül. Erre a célra Blaskovics még április 28-án a törvény rendelkezése szerint (7. §. a.) kisgyűlést hívott össze, s bemutatta az általa már előzetesen elkészített körzetek beosztását. Ezt kisebb módosításokkal el is fogadták. Kijelölték a körzetek központi helyeit is, ahol a választóknak majd le kell adniuk a szavazataikat. Ezek a következők lettek: Szolnok, Mezőtúr, Abádszalók, Tiszanána, Kápolna, Nagyfűged, Gyöngyöspata és Pétervására. A körzetek közül a legnagyobb népességű a szolnoki (31 646 fő), míg legkisebb a gyöngyöspatai (29 200) volt. (Eger és Gyöngyös a gyöngyöspataitól jóval kisebb népességgel rendelkezett – 20 128, illetve 14 870 –, így a lakosság számát tekintve a törvény cleve aránytalanságot okozott.) A felosztást jóváhagyta a május 1-jei közgyűlés is. A választási törvény végrchajtására és a választási ügy minden ágának kezelésére egy külön,

³⁸ A települések tisztikarára HML IV-106 1. és 2. doboz, MM.TA 1237. 90., MOL H 92 1848:1320.

³⁹ Zászlóalji központokra MOL H 92 ONHT 1848:2438, parancsnokokra H 92 ONHT 1848:352, 2438; MOL H 3 HNI 1848:525, 599, 633, Közlöny 1848. június 22., július 10., július 14.

a belügyminiszterrel közvetlenül érintkezésben álló központi választmányt kellett létrehozni (7. §. b.). Ennek tagjait szintén a május 1-jei közgyűlésen választották meg. A 78 tagú bizottság elnöke az előírás szerint Blaskovics Gyula alispán lett. A népképviselőt elve a központi választmányban is megvalósult, nagyjából a tagok 1/3-a nem nemesi származású, akiknek többsége itt is települési bíró és jegyző volt. Másik 1/3-ot a megyei közéletben korábban is aktív szerepet játszó személyek alkották, például Almásy Pál, Novotha Péter, Bernáth András, Borbély Lajos, Almásy Sándor, ifj. Dobóczy Ignác, Soldos Sándor, Thassy Dániel, Gyórfly Ignác és Papszász Ignác. A központi választmány első ülését május 8-án tartotta. Ekkor tették le az előírt esküt (11. §.), s Dobóczy Ignácot megválasztották választmányi jegyzőül. Az előírásnak megfelelően (12. §. a.) ekkor jelölték ki a választási kerületek 3 fős összcíró bizottságait is, akiknek többsége egyébként nem volt a központi választmány tagja. Többségében két meghatározó helyi személyiségből s egy települési jegyzőből álltak.

Szolnoki kerület:	Pesther János, Makay Ferenc és Gál János tiszaföldvári jegyző
Mezőtúri kerület:	Puky Miklós, Magyary Lajos és Luka Lajos mezőtúri ügyvéd
Abádszalóki kerület:	Recsky Andor, Lipcsey Gedeon és Tóth András tiszaroffi jegyző
Tiszanánai kerület:	Boros Orbán, Radics Miklós és Kurdy József poroszlói jegyző
Kápolnai kerület:	Pap Pál, Liptay András és Bognár István feldebrői jegyző
Nagyfügedi kerület:	Gosztonyi Antal, Gr. Wartensleben Ágoston és Szabó István tarnamérai jegyző
Gyöngyöspatai kerület:	Kaszap János, Fáy József és Majzik Ferenc hatvani jegyző
Pétervásárai kerület:	Utassy István, Marzsó Antal és Forgó Imre siroki jegyző

Eger és Gyöngyös, mint törvényben rögzített külön kerületek (5. §. A.) saját központi választmányt hoztak létre a választás előkészítésére és lebonyolítására (8. §.).⁴⁰

A május 8-i ülésen június 9-ét jelölték ki az összeírások kezdeti időpontjául. A központi választmány újabb ülését pedig a törvény által előírt (12. §. b.) 14 napos folyamatos összeírási munka befejezése utánra, június 24-re tervezték összehívni. Ezeket az időpontokat azonban hamarosan módosítani kellett. V. Ferdinánd Bécsből Innsbruckba való távozásának hatására, a Batthyány-kormány május 19-én a tervezettnél korábban, július 2-ára határozta el az országgyűlés összehívását. A törvényhatóságokat az országgyűlés összehívásának új időpontjáról május 20-án értesítette István nádor. A rendelet kihirdetése és propagálása a megyékben a központi választmányok feladata volt (25. §.). Heves megyében június 2-án hirdették ki a rendeletet. Így a határidő szorítása miatt a június 3-tól 18-ig tartó időszak lett kijelölve a választói összeírások elkészítésére, magát a választást pedig június 26-ra tűzték ki. A választók névjegyzékére a 20. életévet betöltött férfiak többféle jogcímen kerülhettek fel. Választójoggal automatikusan rendelkeztek továbbra is a nemesi származásúak (1. §.). Mások számára vagyoni cenzust állapított meg a törvény. Választópolgárok lehettek azok, akik királyi városokban vagy rendezett tanáccsal ellátott községekben (ennek számított Eger és Gyöngyös az összeírásokkor) 300 ezüsterint értékű házzal vagy földdel, egyéb községekben pedig 1/4 volt úrbéri telekkel, vagy ezzel egyenértékű földdel rendelkeznek. Másrészt azok, akik kézművesként, kereskedőként vagy gyárosként állandó lakhellyel, saját műhellyel rendelkeztek. (A kézműveseknek legalább egy segéd foglalkoztatása is feltétel volt.) Választók lettek azok is, akik saját földbirtokukból, vagy tőkéjükből évi 100 ezüsterint jövedelmet tudtak ki-

⁴⁰ 1847/8-ik 19-36., a választókerületekre lásd HML IV-1/a 151. k. 690, 751, a központi bizottságra HML IV-1/a 151. k. 714, az összcíró bizottságokra MOL H 123 jegyzőkönyvi másolatok.

mutatni. Jövedelmükre való tekintet nélkül választók lettek a nem nemesi származású értelmiségiek, a honoráciorok is (2. §. a., b., c., d.).⁴¹

A névjegyzékek elkészítését az összeíró bizottságok a városokban egy-egy központi helyen végezték. Egerben ettől eltérően házról házra jártak az összeírók. A községekben a bizottságok településről településre jártak. Túl sok időt nem tölthettek egy-egy helyen, mivel igen magas volt az egyes kerületekben a települések száma. A legtöbb település a pétervásári kerületben (51), míg a legkevesebb a mezőtúriban (12) volt. A megye területén összeírt választók létszáma 14 131 fő volt, ennek kerületenkénti megoszlását azonban nem ismerjük. A választók összeírása hiánytalanul csak a gyöngyöspatai kerületből maradt fenn. Annak tekinthetjük azonban a mezőtúrit is, mivel onnan csak a 60 fős lakosságú Gabonás adatai hiányoznak, meglicht, ott nem is volt olyan személy, aki megfelelt a választójogi előírásoknak. A szolnoki, az abádszalóki és a tiszánánai kerületek adatai hiányosak, míg a többi kerületből egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal. Így az egész megyére vonatkoztatható következtetést nem tudunk levonni, legfeljebb csak tendenciákat tudunk érzékeltetni. A 29 200 fős népességű gyöngyöspatai körzetben 2494, míg a 31 378 fős népességű mezőtúri kerületben csak 1121 személy került fel a választók névjegyzékébe. Ezek az előbbi kerületben a lakosság 8,56%-ának, míg az utóbbiban 3,57%-ának feleltek meg. Ismert az egri választók száma is, amely 2062 fő volt, amely elképesztően magas, 11%-os aránynak felel meg. Gyöngyösre vonatkozóan csak egy 600-700 fős becslés áll rendelkezésre, ami nagyjából 4%-os aránynak felel meg. Országosan a választójogosultak aránya 5-7%-ra becsülhető, így azt megállapíthatjuk, hogy Egerben és a gyöngyöspatai kerületben az arány az országos átlagot meghaladta, míg a mezőtúri kerületben s feltehetően Gyöngyösön alatta maradt annak. Gyöngyösön egyébként komoly bírálat érte az összeírókat: „...néhány összeírók szeretnék, ha minél kevesebb választó lenne s ennél fogva túlzó szigorral s gyöngédtelenséggel tartanak szemlét a képességek felett...”. Így itt esetleg ezzel a túlzó szigorral is magyarázható a választók alacsonyabb száma. A választók összes megyei számából és az ismert adatokból arra is következtethetünk, hogy a fennmaradó 6 választókörzetben 1000 fő körül lehetett a választójogosultak száma. Ez alapján arányuk a mezőtúri kerülethez hasonlóan ezekben is feltehetően az országos átlag alatt maradt. Érdemes összevetnünk azt is, hogy miként oszlanak meg a választásra jogosultak az ismert összeírások alapján.

választásra jogosultság	gyöngyöspatai kerület (%)	mezőtúri kerület (%)
„régebbi jog” (nemesi cím)	17,6	23,2
ingatlan (ház és birtok) alapján	70,8	59,6
kézműves és kereskedő	6,5	11,7
jövedelem alapján	2,8	1,4
értelmiségi tevékenység alapján	2,3	4,1

Az arányok eltérése a különböző települési típusokkal magyarázható leginkább. A gyöngyöspatai kerületben több kisebb népességű település volt, amelyekben kevesebb kézműves,

⁴¹ 1847/8-ik 19-36., május 8-i ülésre MOL H 123 jegyzőkönyvi másolatok, az országgyűlés előrehozatalára lásd Urbán Aladár: Az első napok és hónapok. A nagy év sodrában. Budapest, 1981. 140.; a megyei kihirdetésére MOL H 123 Blaskovics Gyula május 22-i hirdetménye.

illetve nemes élt. A mezőtúri kerület népességének zömét 3 nagyobb népességű település, Mezőtúr, Törökszentmiklós és Dévaványa adta, ehhez képest viszonylag több kézműves és nemesi származású élt. Csak következtethetünk arra, hogy a többi kerületben milyen arány lehetett. A szolnoki leginkább a mezőtúrihoz hasonlíthatott a központi település túlsúlya miatt, bár itt nagyon kevés volt a nemesek száma. A tiszánai, a kápolnai és a nagyfügedi kerület pedig leginkább a gyöngyöspataihoz hasonlíthatott településeit, illetve az itt élő nemesség számát tekintve. Az abádszalókinak az lehetett az érdekessége, hogy itt a többitől magasabb lehetett a nemesség száma, miután több településen is (például Tiszaroff, Tisza-bura, Tiszaigar, Tiszaörs, Tiszaszőlős, Tiszafüred, Tiszabó stb.) igen nagy lélekszámban éltek. A legnehezebb képet alkotni a pétervásáriról, miután itt rendkívül aprófalvak voltak, s lakosaik a nemzetőri feltételeknek is csak kis számban feleltek meg. Így feltehetően jelentős arányt tettek ki itt is a jórészt nemesek által lakott falvakból (például Tarnalecsz, Bükkszenterzsébet, Mikófalva és Ivád) kikerülő választók. Egerben és Gyöngyösön magasabb arányt képviselhetek a kézművesek, kereskedők, illetve az értelmiségiek.⁴²

A központi választmány határozata értelmében az elkészült választói névjegyzékeket június 18-án kellett bemutatni, majd három napra a megyei jegyzői hivatalba „mindenki által való megtekintés végett” kifüggesztették (18. §.). A három nap alatt felmerült és beadott panaszok, észrevételek orvoslására (21. §.) még június 21-re összehívták a központi választmányt. A problémás esetek orvoslása után június 26-án sor kerülhetett a választások megtartására. Egyébként ez az időpont az országgyűlés összehívásának előrehozása miatt nem felelt meg a törvény azon előírásának, hogy 4 héttel megelőzze a nyitólést (24. §. b.). (Gyöngyösön az előkészítő munkálatokkal sokkal korábban végeztek, így ott június 13-ára lett kitéve a választás, Egerben a megyei kerületekhez hasonlóan szintén június 26-ra tűzték azt ki.) A központi választmány ülésén kijelölték az egyes körzetekbe a követválasztási elnököket, a jegyzőket és helyetteseket is (26. §.). Az elnökök és helyetteseik a következők lettek: szolnoki kerület Papszász Ignác és Marton János; mezőtúri kerület gróf Szapáry József és Hellebronth Antal; abádszalóki kerület Borbély Miklós és Für Lajos; tiszánai kerület Elek Menyhért és Mlinkó Lajos; nagyfügedi kerület gróf Wartensleben Ágoston és Okolicsányi Ignác; kápolnai kerület Fáy Sámuel és Gyulay Pál; gyöngyöspatai kerület Győrffy Ignác és Sipos Károly; pétervásári kerület Kovács József és Utassy István. E felelősségteljes munkára külső személyeket is felkértek, mert a felsoroltak közül csak 9 fő volt tagja a központi választmánynak. Az elnökök, de a jegyzők közül is többen tagjai voltak az összehívó bizottságoknak is.⁴³

Az előkészületi munkákat a választások megtartásának a sikere minősíti. Az V. törvény-cikk a választás több módját tette lehetővé. Ahol csak egy jelölt indult, s legalább 10 választó nem kért szavazást, ott lehetséges volt a közfelkiáltással történő megválasztás (30. §.). Ez Heves megyében három körzetben fordult elő. Június 13-án Gyöngyösön Almásy Pált (az országban az egyik legkorábban megválasztott képviselő), június 26-án Egerben Csiky Sándort és a kápolnai kerületben Pap Pált választották meg így. Az, hogy nem volt ellenfelük, feltehetően nagy helyi népszerűségükkel magyarázható.

Több jelölt esetén nyílt szavazást kellett tartani. Ekkor a kerület választási elnökségét a jelöltek 2-2 megbízottja is kiegészítette (31. §.). A szavazás nyíltan, a jelölt nevének az elnökség előtti bemondataival történt, amit a jegyző a választó nevével együtt rögzített (32. §.). A szavazást annak megkezdése után addig kellett folytatni, míg szavazó jelentkezett (33. §.).

⁴² A megyei választók számára lásd Borovszky Samu: Heves vármegye. Budapest, 1909. 613-614., a gyöngyöspatai és mezőtúri választók névjegyzékére Bátonyi Krisztina: Népképviselői országgyűlési választások Heves megyében 1848-ban (kézirat, a továbbiakban: Bátonyi), az egri választók számára Scbestyén 1981. 40., gyöngyösi adatra és problémákra Dezséri Bachó 1939. 12-13.

⁴³ 1847/8-ik 19-36., a központi bizottság június 21-i ülésére és a követválasztási bizottságokra MOL H 123 jegyzőkönyvi másolatok, Bátonyi.

A választást az a képviselőjelölt nyerte meg, aki általános többséget, vagyis mai kifejezéssel élve 50% + 1 szavazatot szerzett (34. §.). A megyében 7 kerületben indultak többen, s így ezekben tényleges szavazást tartottak. A szolnoki körzetben Graeffl József Pest város főkapitánya győzött Halasy Kázmér alszolgabíróval szemben. A mezőtúri kerületben Borbély Lajos győzött Péczy József és Békffy (keresztneve ismeretlen) ellen. Ebben az egy körzetben ismerjük a leadott szavazatok számát is. Borbély 426, Péczy 400 és Békffy mindössze 4 szavazatot kapott. Ezekből az adatokból a részvételi arányt is ki tudjuk számolni, mivel ismerjük a választójogosultak pontos számát is. Itt a részvétel 74%-os volt. Az abádszalóki kerületben Recsky Andor győzött Lipcsy Péterrel szemben. A tiszánai kerületben Németh Albert volt alszolgabíró győzött Okolicsányi Gusztáv volt főszolgabíró és Horkey Péter tiszánai földbirtokos ellenében. A pétervári kerületben Fejér Lajos szerezte meg a győzelmet a korábbi főjegyző, Madarassy János ellen. A felsorolt kerületekben a választás incidens nélkül befejeződött június 26-án. A nagyfügediben és a gyöngyöspataiban azonban problémák jelentkeztek. Nagyfügeden a három jelölt – Puky Miklós másodalipán, Schaffner János egri főbíró és Molnár Lajos karácsondi földbirtokos – egyike sem szerezte meg az általános többséget. Puky ugyan komoly előnyre tett szert Schaffnerrel szemben, de ez nem volt elegendő a győzelemhez. A választási bizottság elnöke, gróf Wartensleben Gusztáv a törvényi előírásnak (35. §.) megfelelően másodszori szavazást rendelt el Puky és Schaffner között. Miután azonban az idő már előrehaladt, és aznap nem lehetett befejezni a szavazást, azt másnapra halasztotta, amit lehetővé tett a törvény (36. §.). A másnapi döntést azonban a Schaffner-párt nem fogadta el, mert ők a korteskedés újbóli megindítása szempontjából azt június 29-én kívánták megtartani. Wartensleben nem adott helyt ennek a kívátnak, így a másnapi választáson a Schaffner hívek nem jelentek meg. Ez pedig Puky Miklós győzelmét jelentette. Schaffner megóvta a választási eredményt, de ezt július 14-én elutasította az országgyűlés mandátumokat vizsgáló bizottsága. A nagyfügedi esetben Wartensleben határozott, törvényeknek megfelelő eljárása elejét vette a nagyobb bonyodalmaknak.

Gyöngyöspatai kerületben azonban ennek éppen ellenkezője történt. Itt Gosztonyi János főszolgabíró és Horváth Mihály hatvani prépost és ismert történetíró indultak a választáson. Az első incidenst egy pap okozta, aki hivatásának ellentmondva, becsmérelte a választási bizottságot. Ennek következménye a két jelölt hívei közötti verekedés lett. A választási elnöknek, Győrffy Ignácnak ekkor még sikerült helyreállítania a rendet úgy, hogy a két tábor közt fegyveres hadnagykot állítottatott. Ezt lehetővé tette a törvény (42. §.). A rendbontás következtében azonban az idő már annyira előrehaladt, hogy a szavazás folytatását másnapra halasztotta a választási bizottság. Erre a két rivális tábor vezetői elhatározták a korteskedés újbóli megkezdését. A választási bizottság ezt csökkenteni akarva, olyan döntést hozott, hogy azon településekből már nem fogadnak el szavazatokot, amelyek aznap leadták voksukat. Másnap azonban olyan településekből is megjelentek választani, amelyek előzőleg már szavaztak. A választási bizottság nem tudott egységes álláspontra jutni az ügyben, amivel csak növelte a zavart. Győrffy Ignác nem állt a helyzet magaslatán, s arra az álláspontra helyezkedett, hogy „senkit, kinek követválasztási joga van, attól megfosztani nem lehet”. Ezt azonban azok, akik tartották magukat az előző napi megállapodáshoz, kijátszásuknak tekintették. Végül a választás elhalasztása mellett döntöttek, de addigra a feszültség olyan fokra emelkedett, hogy a két tábor között ismételtelen verekedésre került sor, s ennek egy halálos áldozata is lett. Az új törvények meghozatalával maguk az emberek még nem változtak meg. Gyöngyöspatán felelevenedtek azok a jelenségek, amelyek korábban Egerben játszódtak le követválasztások és tisztújítások alkalmával. Ez nem volt egyedi jelenség, az ország más részeiben is előfordult, például Bihar megyében 1 választási körzet kivételével mindenhol sor került verekedésekre, amelyeknek több halálos áldozata is lett. Másrészt a törvények ismerete és betartása sem állt azon a szinten, amely elvárható lett volna az ország átalakításának végigviteléhez. Győrffy Ignác eljárása a „nemesi szabadsággal” nosztalgizáló földbirtokos magatartása volt, aki csak annyiban követte a kor szavát, hogy azokat szélesebb körben, adott

esetben a választásra jogosultak körében kívánta érvényesíteni. A megismételt választást július 6-án tartották meg Berecz Ferenc megyei főügyész elnökletével, s a rend biztosítására Gyöngyösről rendelték ki egy nemzetőr századot. A győzelmet végül Gosztonyi János szerezte meg. Így azt állapíthatjuk meg, hogy a megyében egy súlyos incidenssel ugyan, de a törvénynek megfelelően lebonyolódtak a népképviselői országgyűlési választások.⁴⁴

*

A választások megtartásával a megye forradalmat követő átalakulási folyamatát le is zárhatjuk. Mint több esetben említettük, az áprilisi törvények gyakran csak ideiglenesnek tekintett változtatásokat, módosításokat írtak elő. A véglegesnek szánt törvényi szabályozásokat a júliusban összeülő népképviselői országgyűléstől várták. Ennek kellett volna meghoznia azokat a törvényeket, amelyek teljesebbé tették volna a polgári átalakulás folyamatát. Ezeket a törvényeket azonban az összeülő országgyűlés csak részben hozhatta meg, mert a kibontakozó rendkívüli körülmények – a délvidéki lázadás, majd az Ausztriával kibontakozó fegyveres küzdelem – a törvényalkotástól elvonták a figyelmet. Jószerivel csak a június végéig terjedő időszak tette lehetővé a békés átalakulást. Júliustól kezdve már az egyes megyékben is a rendkívüli intézkedések kerültek előtérbe, mint például a nemzetőrség mozgósítása a szerbek és a horvátok ellen, vagy szeptembertől a honvédek újoncozása. Így kissé félbehagyott maradt a megyékben végbemenő társadalmi, gazdasági és igazgatási modernizáció. Azonban ebben az állapotban is formailag és tartalmilag is lényegesen eltért az 1848 előttről. Megvalósították a jogegyenlőséget, a népképviselőket és a polgári földmagántulajdont.

Az áprilisi törvényekből adódó feladatok a korábbtól jóval nagyobb energiát kívántak a megyék átalakuló vezetésétől. Az egyes tevékenységeknél a személyekre való gyakori kitérés szemlélteti azt, hogy Heves megyében az átalakulás folyamatát egy jól körülhatárolható csoport hajtotta végre. Ők többnyire a birtokos középnemesség, illetve a nemesi értelmiség sorából kerültek ki, s korábban is aktív résztvevői voltak a megyei közéletnek. A konzervatívok és liberálisok szembenállása megyei szinten jórészt tartalmát veszítette a forradalmat követő hónapokban. A megye valamennyi meghatározó családja jelen volt az átalakulás nagy munkájában, befolyásukat az újonnan létrehozott testületekben, illetve a törvények végrehajtásához kapcsolódó bizottságokban igyekeztek érvényesíteni. Így megállapíthatjuk, hogy szerepüket nem a változások elszenvedőiként, hanem azok irányítóiként találták meg.

Az átalakulás vitathatatlanul jelentősen javított a volt jobbágyok jogi és társadalmi helyzetén, de a mindennapjaikat leginkább érintő gazdasági helyzetén nem. Így sok esetben az előbbi pozitívumok sem váltottak ki osztatlan örömet. Másrészt társadalmi alulnézetből a változások gyakran teherként is jelentkeztek. Elég arra gondolnunk, hogy a megyei tisztviselők hányszor mentek ki az egyes településekre törvényekről felvilágosítást tartani, illetve különböző összcírásokat készíteni. Minden alkalommal kizökkentették a parasztokat mindennapjaik megszokott életéből. Ezek a terhek azután júliustól kezdve tovább növekedtek. Valóságossá vált a nemzetőri szolgálat, még pedig annak rendkívüli formájában, a más megyékbe történő katonai célú mozgósítással. A honvédek kiállítása során a nyolc évenként esedékes újoncozás mértékénél sokkal nagyobb számú 19–22 éves fiatalat soroztak be. Komoly megterhelést jelentett több település számára a fuvarozási, szállítási kötelezettségek betartása is. Így akkor járunk el helyesen, ha a változások pozitív oldalainak a kiemelése mellett, figyelembe vesszük azok alulnézetből jelentkező pillanatnyi árnyoldalait is.

⁴⁴ 1847/8-ik 19-36., a választási eredményekre Közlöny, 1848. június 22., június 29., július 3., július 13., Dezséri Bachó 1939. 13., Bányai.

JÓZSEF HAJAGOS

County Heves in the months of transformation (March-June 1848)

In 1848, County Heves was different from what it is today, including parts of counties Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád and Békés. A number of places in the county, such as Eger, Gyöngyös, Szolnok, Törökszentmiklós, Heves, Pásztó, Kenderes and Pusztamonostor, were strongly stirred by the March revolution in Pest. These towns and villages elected committees to maintain law and order, and formed militia [*nemzetőrség*] units. On April 1, the county committee of law and order was also elected, headed by Deputy Sub-prefect [*másodalispán*] Gyula Blaskovics. The abolition of serfdom caused minor disturbances in the county, and lands were even occupied by force at Gyöngyöstarján and at Tiszásas. In the regions of Eger and Gyöngyös most of the complaints related to the continuing existence of the grape tithe. On April 7, there was an anti-semitic disturbance in Eger, but Sub-prefect Blaskovics, with energetic measures, managed to prevent the expulsion of the Jews. The acts passed by the Diet at Pozsony in April were proclaimed in the county on May 1. They were executed mostly during May and June. The committee for law and order was replaced by the chief administrative body in the county, a permanent committee of 314 members, who were elected partly in accordance with the principle of popular representation. The permanent committee elected the missing members of the county government on June 2. Gyula Blaskovics was elected Chief Sub-prefect, Miklós Puky Deputy Sub-prefect. The judiciary was also changed, for example the feudal manorial courts [*sedes domini*] were abolished, and cases concerning the press were tried by courts of jury. Most of the work in the county was done for the organization of the county militia and in connection with the preparation of the popular elections to the national representative assembly. On account of the aversion among the peasants, the conscription of persons fit for service in the militia dragged on till October. The county's ten members to the national assembly were elected on June 13 and 26. The elections took place in an orderly manner, with one exception. At Gyöngyöspata, due to a disagreement that left one person dead, the election had to be repeated on July 6. With the elections over, the process of the transformation of the county was complete. In the following months, the emergency measures in connection with the Serbian revolt in the south and supporting the war of independence came to the foreground.

CSIKÁNY TAMÁS

A honvédtüzérség megszervezése és szervezeti fejlődése 1848-ban

Az 1848-as honvédsereg szervezése számtalan területen rendkívüli nehézségekbe ütközött, mivel az országnak korábban nem volt önálló, állandó hadserege, hadiipara, és nem rendelkezett az ezekhez szükséges feltételekkel sem. Az öszbirodalmi „munkamegosztás”-ban Magyarországon nem szerveztek tüzérséget, ami nélkül pedig egyetlen hadsereg sem lehet harcképes. Nem volt tehát magyar tüzér alakulat, s néhány önkéntest leszámítva még tüzér tiszt és katona sem, minek következtében a szervezést a meglévő egyéb feltételek legteljesebb kihasználásával, az alapoknál kellett kezdeni. Mintaként a birodalmi tüzérség szolgált.

1848 tavaszán a császári-királyi (cs. kir.) tüzérséget Bécsből a tüzérségi igazgató irányította, munkáját egy törzs segítette. Közvetlen alárendeltségébe tartozott a főszérhivatal, ami a tüzérség béketevékenységét irányította. Az érvényben lévő szervezetnek megfelelően a tüzérszervezeteket vezető szervekre, táborig tüzérségre, helyőrségi tüzérségre és táborig szerhivatalra osztották fel.

A vezető szervek feladata a különböző tüzérszervek egységes vezetése és ellenőrzése volt. Ide tartoztak a dandárparancsnokságok, melyek az országok, tartományok tüzérszervezeit irányították, felügyelték, illetve a bécsi tüzérhadosztály-parancsnokság, ami az előzőek munkáját fogta össze. A táborig tüzérséget az öt tüzérezred kivül a továbbképzést szolgáló bombászkar, a tűzmesteri kar képezte.

1847 végén a birodalomban tizennégy helyőrségi tüzérigazgatóság működött, melyek a várak tüzérségi- és löszerkészletét és az ezt kiszolgáló állományt felügyelték. A korona országainak megfelelően tagolva, a tüzér táborig szerhivatalokban őrizték a tüzérségi eszközöket.

Magyarországon a cs.kir. tüzérség állományából több szervezet is állomásozott. Ezek irányítását a pesti tüzérdandár-parancsnokság látta el, amelynek vezetője Emanuel Dietrich vezérőrnagy volt.¹

A táborig tüzérséget az 5. tüzérezred képviselte. Ez az alakulat 1816. augusztus 1-jén állt fel a másik négy tüzérezred két-két századából, valamint az akkor megszüntetett segédmunkásereg 450 emberéből. A századok száma 1818-ban tizennyolcra emelkedett.² Rendszeresített létszáma 3817 fő volt, ebből 3707 legénységi állományú.³ Tulajdonosa 1840-től Natalis von Bervaldo-Bianchini tábornok, parancsnoka 1848-ban Anton Pointer ezredes. Az alakulat szervezetébe a törzs és négy zászlóalj tartozott. Az első zászlóalj hat, a többi négy-négy századból állt. A legénységi állomány kiegészítési területe 1830-tól Csehország volt. Itt nem érvényesült azon elv, ami a többi ezrednél, hogy saját országból, tartományból újoncozzanak. Magyarországról és az észak-itáliai tartományokból csak szükség esetén vontattak be embereket a tüzérséghez.

Az ezred – a többihez hasonlóan – nem egy helyőrségben, sőt nem is egy országban települt. A törzs, illetve a századok többsége Pesten volt. 1848 nyarán öt század Dalmáciában, egy-egy század Erdélyben, illetve Szlavóniában, három a Lombard-velencei Főhadparancs-

¹ Militär Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1848. 42.

² Az osztrák birodalom tüzérségének szervezeti változásairól lásd Semek, Anton: Geschichte der K. und K. Wehrmacht IV. Band. Wien, 1909., továbbá A magyar tüzér. Szerzői munkaközösség. Budapest, é.n.

³ Kassay Bertalan: Az 1848-49-i magyar tüzérség megalakítása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. Magyar Katonai Szemle, 1935. 10. szám. 209.

nokság állományában, egy pedig Komáromban állomásozott. Július végén a törzs – amely ötvenegy főt számlált – a pesti, valamint a komáromi századokról tudott kimutatást készíteni, mely szerint e nyolc században 1678 fő szolgált.⁴

A helyőrségi tüzérgazgatóságok közül az országot a magyarországi, az erdélyi, a bánáti, a szlavóniai és a horvátországi fogta át.

Az 1722-ben felállított magyarországi igazgatóság állomásai Budán, Komáromban, Liptóváron, Pozsonyban és Kassán voltak. A szervezet élén egy ezredes állt, akinek 1848 nyarán 369 fő beosztottja volt. Ebből legtöbben az igazgatóság székhelyén, Budán szolgáltak.⁵

Az erdélyi helyőrségi tüzérgazgatóság székhelye Kolozsvárott, a bánátié Temesváron volt, melynek fiókkállomása Aradon működött. A szlavóniai Péterváradhoz négy, a horvátországi Károlyvároshoz öt további állomás tartozott.

A tábori szeríntézetek magyarországi székhelye Pesten volt, s itt egy főhadnagy vezetésével a tábori tüzérségi anyagok előállításáról, kezeléséről, tárolásáról gondoskodtak. Fő feladatuk a lőporkészítés, az ehhez szükséges salétrom nyersanyagok számontartása, ellenőrzése, a „lőszerház” üzemben tartása volt. Öntöde – ágyúk és lövedékek öntéséhez – az országban ekkor nem üzemelt.

Az időszak egyik legfontosabb jellemzője az, hogy a háborús szervezet merőben eltért a békehadrendtől. Békében a meghatározó szervezeti egység mindhárom fegyvernemnél az ezred volt, s a dandár- és hadosztályparancsnokságok is területi elven irányították a csapatokat. Háborúban ugyanakkor áttértek a dandár – hadosztály – hadtest – hadsereg szervezetre. Ezen hadrendek sajátossága az volt, hogy mindhárom fegyvernem csapataiból, a kor általános felfogásának megfelelő arányban, szervezték őket. A clausewitzi elvek szerint a lovasság létszáma negyede, hatoda kellett legyen a gyalogság létszámának. A porosz katonai teoretikus az ezred főre eső lövegek számát a hadjárat kezdetén kettő-háromban határozta meg, amely a veszteségek miatt később három-négy-öt-re emelkedhetett.⁶ Egy feltételezett milliós hadsereg állományába 790 000 gyalogost, 125 000 lovas, 70 000 tüzért és 15 000 műszaki katonát tartott helyesnek szervezni.

A cs.kir. haderő szükség esetén több hadsereget is ki tudott állítani. Egy 1845-ös hadsereg-felállítási tervben hatvanhat gyalogzászlóalj, száz lovasszázad mellett negyvenhat üteg megalakítása szerepelt. A birodalom öt tüzérezredéből, illetve a bombász és tűzmesterei kar állományából megközelítőleg kétszáz üteget tudtak felállítani.⁷

A hadsereg alapvető harcászati egysége a gyalogzászlóalj, a lovasszázad, illetve a tüzéruzteg volt. Ezeket a szervezeteket tartották megfelelő mozgékonyságúnak, ellenállóképességűnek, és ezt tudta a parancsnok még hanggal átfogni. Az ütegszervezést az Osztrák Császárság hadseregében Károly főherceg 1808-ban vezette be az addigi ezredlövegek összevonásával. A különböző változások után a következő negyven évre kialakult gyakorlat szerint a tábori tüzérségnél 3, 6, 12, 18 fontos gyalog-, 6 fontos lovas- és röppentyűütegeket rendszeresítettek.

A legelterjedtebb a 6 fontos gyalogüteg volt, amely négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból állt. Az üteg személyi állománya egyrészt tüzércsészből, másrészt szekerescsészből állt. A parancsnokon kívül egy tűzmester, négy tizedes, valamint hatvan bombász és tüzér, illetve egy tisztiszolga képviselte a fegyvernemet. A szekerescsészeket egy őrmester vezette. Alárendeltségbe tartozott három tizedes vagy altizedes, harminckilenc közlegény, két kovács és egy

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL) Hadügyminisztérium vegyes iratok. (H 89), 8. csomó. Katonai állományi és szolgálati táblák. Az ezred augusztus havi kimutatása.

⁵ MOL H 89 8. csomó. Katonai állományi és szolgálati táblák. Az Budai Helyőrségi Tüzérgazgatóság augusztus havi kimutatásai.

⁶ Clausewitz, Carl von: A háborúról. Fordította Dr. Réczey Ferenc. Budapest, 1962. II. k. 24.

⁷ Dollaczek, Anton: Geschichte der österreichischen Artillerien. Graz, 1973. 460. (a továbbiakban: Dollaczek)

nyerges katoná. A hat lövegen kívül hat lőszeres kocsi, egy kovácsműhely kocsi, két pogygyászokocsi, két takarmányos szekér, illetve egy további fedeles kocsi tartozott az üteghöz.⁸ A lövegeket és a lőszerkocsikat négy-négy ló húzta, ezenkívül még további harmincegy ló volt az ütegnél rendszeresítve. Az üteg lőszerkészletét az ún. „böröctárban” és a lőszerkocsikon tárolták. A tüzekek a lövegeket általában gyalogosan kísérték, csak szükség esetén ültek fel a kocsikra.

Erre az időszakra már elavultnak számított a 3 fontos löveg, így az ilyen űrméretű üteg összeállítása nem volt jellemző. Arányaiban jóval alacsonyabb számban, hadtestenként két-három 12 fontos üteget szerveztek, amely hasonló szervezettel rendelkezett, mint a 6 fontos. Itt azonban a 7 fontos tarackok hosszú csövűek voltak, hogy lőtávolságuk igazodjék a nagyobb űrméretű ágyúkhöz.

18 fontos üteget, melyet álló vagy pozíciós ütegeknek is neveztek, hadseregenként rendszerint csak egyet szerveztek, és ez a hadseregparancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozott.

Az ütegek másik jelentős csoportját a lovasütegek képezték. Az első ilyen típusú ütegeket 1759-ben Nagy Frigyes állította fel. Létrehozásukra azért volt szükség, mert a könnyebb, s ezért gyorsabban manőverező osztrák lövegekkel szemben az ő tüzésége hátrányba került. Mivel minden tüzeznek saját lova volt, és több lovat fogtak a lövegek elé is, a tüzéségnek ez a fajtája az adott körülményeihez képest rendkívül mozgékonyvá vált. Ezen ütegek elsősorban a lovasságot támogatták, de gyorsabban közelebb tudtak menni az ellenség harcrendjéhez is, így hatásosabban tevékenykedhettek, mint a gyalogos ütegek. Ez az újítás annyira bevált, hogy 1779-ben az osztrák hadseregben is bevezették.

A lövegek tökéletesedése, súlyuk csökkenése lehetővé tette, hogy a lovak terheinek növelése nélkül a kezelők „börhurrkára”, a talpszárra üljenek. Ezt a változatot vezették be a cs.kir. hadseregnél is, a lovasütegek létrehozásakor. A többi államban általában visszatértek az eredeti változathoz. Az osztrákok elsősorban azzal indokolták elhatározásukat, hogy így a kezelők jobban a löveghöz vannak kötve, nem áll fenn annak a veszélye, hogy otthagyják ezeket, másrészt az osztrák lövegek könnyebbek voltak. Az így valamivel lassabbá vált tüzéség azzal ellensúlyozta hátrányát, hogy nagyobb arányban szervezett lovasütegeket. Míg a poroszoknál például huszonhét, a franciáknál huszonhárom százaléka volt az ütegeknek lovagló, az osztrákoknál a tüzéség negyvenkét százaléka.⁹

A lovasütegek 6 fontos lövegeit hat ló húzta, illetve a lőszerkészlet egy részét is lőszer szállító lom-lovakra helyezték.

Az ütegek harmadik csoportjába a röppentyűk tartoztak. Ezen eszközöket a cs. kir. hadseregben az 1808-ban elkezdett kísérletek után 1815-ben rendszeresítették. A felállított röppentyű és a hegyi tüzezredhez szervezett ütegek legfontosabb beosztású kezelőit a tűzmesteri karnál képezték ki. A röppentyűütegben hat állvány volt, állványonként az ütegnél kettő, illetve a különböző szintű tartalékoknál további kilenc lőszerkocsi. Az ütegnél egy tiszt, egy tűzmester, három tizedes és harminchat fő legénység szolgált. Egy állványt öt fő szolgált ki.¹⁰

Az 1809-ben kialakított új hadseregszervezethez – dandár, hadosztály, hadtest – igazítva az ütegeket különböző szintekre osztották be. A dandártüzéség rendszerint egy üteg volt, mely a dandár hadrendjébe tartozott, számára az adott kötelek parancsnoka határozta meg a feladatot. A hadosztály tüzésége a dandárok ütegeiből állt, más tartalék ezen a szinten általában nem volt.

A hadtesttüzéség vagy lövegtartalék az önállóan tevékenykedő hadtest parancsnokának rendelkezésre álló kettő-négy üteg volt. A hadsereg tüzéségi vagy löveg fő tartalék a had-

⁸ Tábori Utasítás gyalogság, lovasság, tüzéség. Pest, 1849. 11. b. táblázat. (a továbbiakban: Tábori Utasítás)

⁹ Müller: Die Entwicklung der Feld-Artillerie. Berlin, 1873. 59.

¹⁰ Tábori Utasítás 19. táblázat.

seregparancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozó különböző űrméretű ütegekből állt. Az ütegeket, ezen belül, űrméret szerint ideiglenesen egységes irányítás alatti ütegosztályokba vonták össze.¹¹

A fenti elvek figyelembevételével állították össze az osztrák hadsereget is az 1848 decemberében végrehajtandó támadó hadjáratához. Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy parancsnoksága alá az I., a II. és a tartalékhadtest tartozott.

A hadsereg dandárainál rendszerint egy 6 fontos gyalogüteg volt, kivéve a Wyss-dandárt, ahová egy lovas és egy röppentyűüteget szerveztek. A hadosztályonkénti két gyalogdandár szervezéstől csak a Hartlieb-hadosztály tért el, ahol még egy lovasdandár is volt, melynek állományába egy lovasüteg tartozott. A hadtestek tartaléktüzérsége hasonlóan szerveződött, mindegyik két 12 fontos és két 6 fontos gyalogütegből állt. Eltért ettől a tartalékhadtest szervezete, ide hadosztályonként is osztottak be tartalék tüzérséget, a Schwarzenberg-hadosztályhoz egy röppentyű és egy 12 fontos üteget, a Lichenstein-hadosztályhoz egy rakétaüteget. Szintén ehhez a hadtesthez tartozott a tüzér főtartalék, amely három 12 fontos, négy lovas és négy röppentyűütegből állt.

A hadsereg és a hadtestek tüzérségének élén tüzerigazgató állt, hasonlóképpen a tartalék hadtest hadosztályánál és a tüzér főtartaléknál is.

A hadsereg közel 44 000 fős állományára 216 löveg jutott, a tüzérség aránya tehát öt löveg volt ezer főre.¹²

Az 1848. évi III. törvénycikk 6. §-a a magyar minisztérium katonai ügyekkel kapcsolatos hatásköréről úgy intézkedett, hogy ezen túl a király ezen kormányszerven keresztül fogja gyakorolni végrehajtó hatalmát. Az uralkodónak a hadsereg országon kívüli alkalmazásáról, illetve a katonai beosztások ellátásáról szóló döntését a király személye körüli magyar miniszter ellenjegyzése által tudta a kormány befolyásolni. Ez a törvénycikk – bár felsorolta azon közigazgatási szerveket, amelyek feladatát a magyar kormánynak át kellett vennie – nem tartalmazta az Udvari Haditanács Magyarországgal kapcsolatos jogainak korlátozását.

A magyar minisztérium a törvény bizonytalan megfogalmazása miatt kénytelen volt tehát olyan intézkedést kérni, ami egyértelművé tette azt, hogy a főhadparancsnokságok, dandárparancsnokságok, várak és más katonai intézmények irányába közvetlenül intézkedhessen. Ezen erőfeszítések sikerét az a május 7-én kiadott rendelet jelezte, melyben a király utasította a főhadparancsnokságokat, illetve a Magyarországon állomásozó katonai szerveket, hogy a magyar minisztérium parancsainak engedelmességedjenek.

Ez az uralkodói leirat már teljes egészében törvényessé tette azon parancsokat, melyeket a hadügyminiszter a tüzérség vonatkozásában addig kiadott. Ez elsősorban a katonai szervek vezetői számára volt fontos – hisz eddig nem volt egyértelmű, hogyan viszonyuljanak a magyar kormány által kiadott intézkedésekhez –, egyben eloszlatta azokat a kétségeket, hogy ezek végrehajtása törvényes-e, hiszen a magyar kormánytól utasításokat már ezelőtt is többször kaptak.

Az április 16-i minisztertanácsi határozat felszólította a budai és a temesvári főhadparancsnokot, hogy a fennhatósága alatt álló hadianyag megvizsgálására, felmérésére alakított bizottság számára készítsenek jelentést.¹³ Az egyik első feladat tehát azon készlet felmérése lett volna, amely felett a minisztérium rendelkezhetett. Az intézkedés nem maradt teljesen eredménytelen, hisz több vár készletéről pontos értesülés volt a katonai vezetésnek.¹⁴

¹¹ Dolleczek 459.

¹² Nobili, Johann: Der Winter-Feldzug 1848-1849. in Ungarn. Wien, 1851. 7-13.

¹³ Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette: F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989. 24-25. (a továbbiakban: Mtv. jvk-k)

¹⁴ Ezt az a tény bizonyítja, hogy a későbbiekben a hadügyminisztérium tudott az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) számára javaslatot készíteni a Péterváradról és Eszékéről elszállítandó készletekről. MOL Az ÖHB iratai. (H 2) 1848: 2005/c október 30.

Intézkedett a minisztertanács csapatok küldéséről is, már május 7-c előtt. A május 3-i határozat értelmében felszólították a budai főhadparancsnokot, hogy egy üteg állományát rendelje ki Kikindára.¹⁵

A magyar kormány azonban igyekezett a bécsi hadügyminisztériummal is fenntartani a jó viszonyt. Ennek jeleként eleget tettek a bécsi hadügyminiszter felszólításának, miszerint két tüzérszázadot küldjenek Fiuméba, a tengerpart védelmére. A minisztertanács határozat értelmében teljesítették ugyan a kérést, de hogy a bizalom nem volt teljes, arra utal az a tény, hogy a századokat olyan útvonalon indították el, amely kikerülte Zágrábot, ahová ezekben a napokban tüzerfelszerelést szállítottak Graz felől.¹⁶ A századok elindítása érzékenyen érintette a magyar vezetést, hisz így a rendelkezésükre álló tüzérszázadok száma a már említett nyolcra apadt.¹⁷

A magyarországi állandó katonaságon kívül, az 1848. évi XXII. törvénycikk értelmében, megindult a „nemzeti őrsereg” megszervezése is. Bár a törvényalkotók elképzelései szerint ennek a szervnek elsősorban „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke” biztosítása lett volna a feladata, a sorkatonaság körül kialakult kötélhúzás miatt a testület szervezete és feladata gyorsan megváltozott.

A nemzetőrség szervezésével és irányításával kapcsolatos feladatok végzésére április 20-tól felállították az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot (ONHt). Létrehoztak osztályokat a fegyvernemek irányítására, valamint külön fegyelmi, politikai és gazdasági osztályt is. A tüzérségi osztály megszervezésére, majd irányítására Batthyány Lajos miniszterelnök április 24-én Lukács Dénes hadnagyot, az 5. tüzérezred tisztjét nevezte ki.¹⁸

Az ONHt irányítása mellett az ország több helyén megindult a nemzetőrségi tüzérség megszervezése. Vidéki városok kértek, öntöttek lövegeket és minden lehetőséget kiaknáztak arra, hogy felállítsák saját tüzérségüket. Az Andrásyak krasznahorkai várából származó lövegeket is felhasználták, Esterházy Pál pedig Kismartonból egy 6 fontos üteget ajánlott fel a nemzetőröknek. A későbbiekben az aradi nemzetőrök ütege tett szert nagy jelentőségre, akik a vár készletéből hat löveget kaptak. Hasonlóképpen a kincstárból kaptak egy 6 fontos üteget a jász-kun nemzetőrök, akik július végén indultak Szabadkára.¹⁹

A továbbiakban a nemzetőri tüzerekkel kapcsolatban a gyakorlat az volt, hogy a tüzérséget felállítani szándékozó városok néhány embert Pestre küldtek kiképzésre, majd ezek visszatérve begyakoroltatták a többieket. Előfordult az is, hogy Pestről küldtek kiképzőket ezekbe a városokba.²⁰ A nemzetőri tüzerek felállítása elsősorban helyi érdekeket szolgált, igénybevételük a hadszíntereken kevés kivétellel alig jöhetett szóba. Ez utóbbira pedig egyre nagyobb szükség lett volna.

A tüzérezred egy része ugyanis – július közepén már négy üteg – a Délvidéken, illetve a Drávánál volt lekötve. A szerb felkelőkkel szemben a magyar kormány számára komoly harcértékkel rendelkező, használható erőként kezdetben a cs. kir. csapatok álltak rendelkezésre. Ezen erő azonban sem létszámában, sem megbízhatóságában nem volt megfelelő. A cs.kir. csapatok irányítása az első hónapokban megoldatlan volt. A hadügyminisztérium szervezésénél a békeidőszak irányításnak megfelelő szervezetet igyekeztek létrehozni. Ez indokolta, hogy a hadügyminisztériumban fegyvernemi osztályokat nem hoztak létre. Így ebben az időszakban nem volt a tüzérségnek önálló vezető szerve. Az ezzel kapcsolatos fel-

¹⁵ Mtv jkv-k 40.

¹⁶ Mtv jkv-k 44.

¹⁷ MOL H 89. 8. csomó. A tüzérezred augusztusi kimutatása.

¹⁸ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 51. (a továbbiakban: Urbán)

¹⁹ Urbán 37. A parancsnok Jónák József hadnagy volt.

²⁰ MOL ONHt Közösén kezelt általános iratok. (H 92) Lukács közölte Losonc városával, hogy amennyiben oda az ONHt-től elküldött fegyverek megérkeznek, kiképzőket is biztosít.

adatokat a „Katonai mozdítási és elhelyezési osztály” végezte. A nemzetőri tüzérség szervezésében a minisztérium kezdetben nem vett részt, ez az ONHt-ra hárult. Ha külön irányítása volt is a két katonai szervnek, a tüzérség esetében ez hamar egybefonódott.

Az állandó katonaság létszáma legfeljebb a tartalék zászlóaljak feltöltésével lett volna növelhető. A magyarországi toborzású csapatok hazahozatalára irányuló törekvések kevés eredménnyel jártak, az alárendeltségi viszonyok körülményesen alakultak, illetve az egyes parancsnokok megbízhatatlansága azt eredményezte, hogy keresni kellett egy új hadsereg-szervezési formát. Ezt igyekezett megvalósítani a gróf Batthyány Lajos miniszterelnök által május 15-én aláírt rendelet, mely egy tízezer főből álló önkéntes sereg felállítását tűzte ki célul. A rendelettel kapcsolatban Baldacci Manó ezredes, az ONHt újonnan kinevezett elnöke többek között olyan feladatot is kapott, hogy tájékozzék az Újépületben lévő tüzérségi löveganyagról, és gondoskodik a felállítandó lovasüteg felszereléséről is.²¹ A felállítandó sereg a terv szerint tíz gyalogzászlóalj mellett egy lovasüteget is magában foglalt. Ezen üteg felállítása az 5. tüzezred állománya és feltételeinek felhasználása nélkül aligha történhetett volna meg.

A magyar állandó tüzérség felállítására a *Reform* című hetilap március 23-i, majd a 25-i számában egy tüzezred altiszt, Mack József bombász tűzmester tette meg javaslatát. Elképzelése szerint, mivel a cs.kir. tüzérség bővítésének készülő tervzetében nem szerepel magyarországi kiegészítésű csapatok szervezése, az ország azonnal állítson fel egy 1500 fős tüzezalakulatot, melynek állománya száz löveg kiszolgálására lenne alkalmas. A felhívás után kialakult élénk vita ráirányította a közvélemény figyelmét arra a körülményre, hogy tüzérség nélkül hadseregpépítés aligha lehetséges. Ez is hozzájárult a kormány május 15-i döntéséhez. „Végre minthogy az ország rendes nemzetőrségi lovas ágyútelepet is állítandó fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólítatnak ugyanazon ezredesnél [ti. Baldacci Manónál – Cs. T.] magukat haladéktalanul jelenteni.”²²

A felhívást követően Pesten megindult a tüzezred jelentkezők összehívása és bevonultatása. Mivel kezdetben csak Pesten lehetett jelentkezni, a szükséges létszám biztosítása nehezen haladt, június közepéig mindössze 150 fő jelentkezett.²³ Húszer pengő forint foglalt, majd a gyalogosoknál egyharmaddal több zsoldot kaptak. Számuk július 6-ára érte el a szükséges létszámot, egyelőre több jelentkezést nem fogadtak el.²⁴ A tüzérség első parancsnoka Psotta Móric lett, akinek kinevezése július 10-én jelent meg a kormány hivatalos lapjában. A kinevezést az 1848. évi XXII. törvénycikk 9. §-ára hivatkozva a nádor és a miniszterelnök írta alá, s Psottát az 5. tüzezredtől történt átvételével egy időben századosá léptették elő.

A kiképzés irányítói – Psottán kívül – a júniusban hadnaggyá előléptetett Mack József és az 5. tüzezrednél szintén altisztként szolgáló Gruber Fülöp és Ullrich Ágoston voltak. őket júliusban vették át a honvédtüzérséghez, ugyancsak hadnagyi rendfokozatba.²⁵ A szervezés egyik legnagyobb gondja az volt, hogy ebben az időben továbbra is csak Pesten lehetett tüzezrednek jelentkezni.

A jelentkezőkkel szemben kezdetben elsődleges követelmény az iskolai végzettség volt. Jogászok, mérnökök, papok, hivatalnokok és diákok adták az első üteg állományának többségét, ami a kiképzést nagyon megkönnyítette. A pesti Újépület egyik pavilonját jelölték ki a honvédtüzéreknek, ahol az elhelyezés mellett a kiképzés is folyt. Ez utóbbit az első hónapokban – míg az idő megengedte – alaposan megszervezték. Az egyik visszaemlékező szerint

²¹ Urbán 229.

²² Közli Bánlaky (Breit) József: Magyarország 1848-49-i függetlenségi harcának katonai története. I. k. Budapest, 1930. 41. (a továbbiakban: Bánlaky)

²³ Szöllősy Sándor: Az 1848-49-i magyar tüzérség magalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. Magyar Katonai Szemle, 1935. 7. szám. 200.

²⁴ Közlöny. Hivatalos lap. 1848. július 6.

²⁵ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1983. Mackra vonatkozóan 225., Ullrichra 326.; Gruberre lásd Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 243. Gödrössy (Gruber) Fülöp címszó alatt.

a hajnali órákban ágyúk körüli gyakorlattal kezdődött a napi tevékenység, amely hét óráig tartott, majd szünet után a délelőtti hátralévő részében löelmelettel foglalkoztak. Délután általános katonai ismereteket sajátítottak el, és a napi kiképzést hat óra körül irányásgyakorlással fejezték be. Emellett beiktattak még lőszerkészítést, golyóöntést, valamint álcázókosárcsészítést is. A löveggel való gyakorláshoz az ezred adott kiképző ágyúkat, melyhez egyébként az Újépület hatalmas udvara jó lehetőségeket biztosított.²⁶

A tüzezéred és a honvédtüzérség között a közös elhelyezés ellenére komolyabb nézeteltérések nem fordultak elő. Több tiszt, altiszt – az említettekén kívül is – rendszeresen járt foglalkozásokat tartani. A legénységi állomány körében is legfeljebb a honvédek valamivel kötetlenebb élete váltott ki némi irigységet.²⁷

Az ország déli vidékein élő szerbek fegyveres felkelése és az ennek következtében egyre jobban kiszélesedő háború az országgyűlést arra készítette, hogy a fegyveres erő növelését határozza el. A július 11-i országgyűlési határozat életbeléptetése után ismét megindult a tüzezrek toborzása. Fel kellett gyorsítani a kiképzést, ami azonban nem mehetett a minőség rovására. Ennek bizonyítására szervezték meg augusztus közepén azt az éleslövészetet, amelyre a kormány tagjait és az országgyűlés képviselőit is meghívták.

A bemutató előtt már néhány héttel kitelepültek a honvédtüzérek. Barakkokat építettek, melyek mellett két 6 fontos ágyút állítottak fel, ezeken lehetett gyakorolni. A cél egy 600 lépésre felállított deszkapalánk volt. Itt a kiképzés már korántsem volt olyan szervezett, mint a laktanyában, a bemutatóra azonban már összeállt egy olyan üteg, amely teljesítményével lenyűgözte a szemlélőket. A bemutató első része célbalövés volt 1200, majd 600 lépésről. Ezt olyan sikerrel hajtották végre, hogy a céltárgy helyét jelölő zászló rúdját is szétlőtték. Ezután következett a köteléklövészet, amikor azt mutatták be, hogy az üteg hogyan közelíti meg a célt. A feladatot itt is 1200 lépésről kezdték sortúzzal, majd 200 lépésenként előrehaladva, 600 lépésről már minden löveg a lehető legnagyobb tűzgyorsasággal tüzelt. Az utolsó állásváltás után kartáccsal lőttek, ezzel fejezték be a cél leküzdését. A vezényszavakra pontosan és eredményesen végrehajtott bemutató nagy visszhangot váltott ki. Az újságok dicsérték a fiatal tüzezséget és vezetőit, elsősorban azt, aki leginkább ismert volt közszereplőként, Mack Józsefet.²⁸

Az Újépületbe visszatérve azt a kiképzési rendet már nem tudták megvalósítani, ami a nyár elején jellemző volt. A kiképzendő növekvő száma, a kiképzők számának csökkenése sok gondot okozott. Ezt bizonyítja Rosty Zsigmond naplója, aki a szeptemberi tüzezrőkiképzésről a következőket írta: „A betanítás oly hanyagul ment, hogy többször újonc létemre én voltam az oktató.”²⁹ Pedig a kiképzést ekkor már segítette az augusztusban kiadott tüzez kézikönyv, amelyet a miniszterelnök intézkedése alapján az ONHt adott ki. Megjelenése után a tábortüzezrek kiképzésének alapvető, nélkülözhetetlen eszköze lett.³⁰

A kézikönyv első fejezete a tábortüzezrek, azok lőszerait és egyéb felszereléseit ismerteti. Ez a szabályzat írja le a honvédtüzezrek szervezését, amely szerint az hat ágyúból és kettő tarackból állt. A honvédtüzez felépítése ugyanakkor mindenben megfelelt a cs.kir. hadsereg tüzezségc ütegcinek, de arányosan nagyobb volt annál. A második a lövegek kezelését ismer-

²⁶ Sz. Gy.: Tüzez voltam 48-ban. Nemzeti Könyvtár 65. Budapest, 1875. 7., ugyanez Hadtörténelmi Levéltár (HL), Az 1848-49-es szabadságharc iratai. (1848-49) 57. doboz. 9. Emlékiratok, naplók. Szabó György visszaemlékezése.

²⁷ Szlauka Károly: Naplótöredékek és följegyzések az 1848-49-iki szabadságharcról. Nagyatapolcsány, 1901. 10.

²⁸ Sáfrány Mihály 1848-49. honvédtüzez hadnagy református lelkipásztor emlékiratai. Összeállította: Vitéz Sáfrány Géza ny. altábornagy. Miskolc, 1941. 42-43.

²⁹ Jellacsicscsali csatározások. Rosty Zsigmond naplójából. In.: Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ik magyar hadjáratról. Szerkesztette: Vahot Imre. I. k. 59. (a továbbiakban: Jellacsicscsali csatározások)

³⁰ Mack József: Kézikönyv a tüzezség számára. Pest, 1848. (a továbbiakban: Mack)

reti, a lövésmódokat, az irányzással kapcsolatos tudnivalókat. A következő fejezet az alapvető geometriai ismeretekkel foglalkozik, amely elsősorban az irányzók számára volt hasznos. A negyedik fejezet a lövegirányzók és a kezelők feladatait ismerteti a löveg átvételekor menetben és ütközetben. Ez utóbbi esetben nagy önállóságot vár az irányzótól a feladatok megoldásánál, a lövésmód kiválasztásánál. Ez a fejezet ismerteti a tüzelőállás kiválasztásának szabályait is. Az ötödik fejezet az ütegaltiszt kötelmeit tartalmazza az előbbiekhöz hasonló felosztásban, ütegekre vonatkozóan. Ez utóbbi két fejezet némi betekintést ad a tüzérség harcászataiba általános és különleges viszonyok között. A továbbiakban szabályozza a tüzérműhelyekben, raktárakban elvégzendő munkálatokat, a raktárkezelést, intézkedik a fogatokról, a lövegek huzamosabb tárolásáról, mellvéd-készítésről.

Az elméleti tudnivalók után a kézikönyv ismerteti a lövegkezeléshez szükséges gyakorlati ismereteket, egyes lövegenként és ütegekötélékben. Ennek az alaki ízü résznek a lényegét a zárófejezet előszavában fedezhetjük fel. „A lövegkezelés célja az, hogy az álgú tüzelés legrövidebb idő alatt hatással kezdenék, és a további parancsig minden akadály nélkül folytassék, hogy ezen célt elérhessük, szükséges, hogy a löveghez rendelt minden egyén egészen a szabályok szerint, minden változás nélkül köteleességét megtegyje, és hogy a legnagyobb éke, rend és vigyázat uralkodjék köztök, hogy figyelmökem semmiféle vezényszó ki ne kerülje.”³¹

A tüzérség számára készült kézikönyv több szempontból jelentős előrelépés a tüzérség kiképzése, alkalmazása terén. Azon túl, hogy rendkívül gyorsan kiadásra került, fő érényének tűnik, hogy egyszerűsége törekedett, ugyanakkor a legapróbb részletekre menően tárgyalja a szükséges tüzeismereteket. Minden kezelőszám az irányzó és az ütegaltiszt is megtalálhatta benne szolgálati kötelmeit. Ez utóbbi két beosztás ellátásához olyan ismereteket adott, amely birtokában képesek voltak szükség szerint önállóan cselekedni.

A kézikönyv bár alapvető jelentőségű volt, mégsem aratott osztatlan sikert. A Máramaros megyei tüzezek 1849. április 24-én Kossuthnak írt levelükben sületlenségnek minősítették és sürgették, hogy egy alkalmasabb ember írjon vagy fordítson le egy német vagy francia „tüzezi” könyvet magyarra.³²

A pesti Újépületből az első kiképzett üteg szeptember 19-én indult el Székesfehérvár felé, Psotta vezetésével, a tüzeiparancsnok azonban hamarosan visszatért Pestre, ahol továbbra is a kiképzés szervezése volt a feladata.

Miközben az 5. tüzeirend létszáma fogyott, egyre több honvéduteg felállítását kellett végrehajtani, mind a főhadszíntér, mind más hadszínterek ellátása érdekében. Folyamatosan csökkent a kiképzésre fordított idő, néhány napos oktatás után már összeállították az ütegeket, és elindították őket a csapatokhoz. Október végén az ONHt kimutatása szerint Psotta százados parancsnoksága alatt már 1661 tüzei szolgált.³³

Novemberben megszűnt a tüzérség kétféle irányítása. Az egységes magyar honvédsereg megteremtése, a sor-, a honvéd és a nemzetőri katonaság közti különbség eltűnése fölöslegessé tette a megosztott vezetést. Az ONHt beleolvadt a hadügyminisztériumba, ahol létrehozták a Tüzérségi és fölfegyverzési osztályt, Láhner György vezredes vezetésével. A tüzérségi szak főnökévé Kaufmann Károly őrnagyot nevezték ki. Mellette két tiszt, egy helyettes iktató, egy fordító, két írnok, egy rajzoló tüzemester és egy osztály szolgálja teljesített szolgálatot.³⁴

Láhner, az ONHt eddigi osztályvezetője most már minden energiáját a löveg- és löszergyártás irányítására, felügyeletére fordíthatta. A tüzérségi anyagok teljes körű felmérése, majd a honvédsereg számára ennek biztosítása, ami ha nem is sikerült teljes egészében, a meglévő

³¹ Mack 95.

³² MOL H 2 1849: 6071

³³ HL 1848-49 2/508 Az ONHt kimutatása az ország nemzetőrei és honvédeci számáról.

³⁴ MOL Hadügyminisztérium. Általános iratok. (H 75) 1848:10 084., továbbá Urbán Aladár: Az 1848-as Hadügyminisztérium megszervezése. Hadtörténelmi Közlemények (HK). 1976. 1. szám 61.

anyagok a gyártás beindításáig biztosították a szükséges mennyiséget. A szerinteztek által kezelt tüzéségi anyag – elsősorban a fővárosban, Péterváradon, Eszéken és Komáromban – azonban nem minden esetben felelt meg a követelményeknek. Ez elsősorban a 3 fontos lövegekre vonatkozott. Ezek a cs.kir. tüzéségnél 1842 óta csak hegyi lövegeként alkalmazott ágyúk, ha kezdetben nem is túl nagy számmal, de bekerültek a honvédtüzéség szervezetébe. Mivel a nemzeti tüzereknek is küldtek ilyen lövegeket, ezek hadrendbe állításával, illetve a raktárak készletéből is alakítottak ilyen ütegeket.

November végén a főcsregnél a pozsonyi üteg hat lövege, illetve Imcly hadnagy 3 fontos ütege volt ilyen űrméretű.³⁵ A délvideki táborban november közepétől a bánági hadtestnél volt egy ilyen űrméretű üteg,³⁶ Perczel Mór tábornok „drávi” csapatainál nem volt 3 fontos löveg. Küldtek viszont Erdélybe, erre a hadügyminisztérium október 22-én utasította a tüzérandár-parancsnokságot. A hat darab 3 fontos lövegcső a szükséges készletekkel löveg-talppal és mozdonnyal, valamint lőszerkészlettel együtt indult útnak.³⁷ Ezen lövegek november 2-ára értek Kolozsvárra, ahol kiszolgált tüzer altisztek irányítása mellett többnyire a város értelmiségi fiataljaiból megalakult egy 3 fontos üteg. A fogatoláshoz szükséges lovakat a város ajánlotta fel.³⁸ A fenti lövegek elküldésével a 3 fontos lövegek a pesti raktárból elfogytak, így Perczel október 18-i kérésére már nem tudtak küldeni.³⁹

A 3 fontos lövegek azonban később kerültek a hadsereghez, így a pesti öntöde első lövegei is ilyen űrméretűek voltak, illetve a székelyföldi öntödékben is készültek ilyenek. Nagyobb számban azonban majd csak a következő év közepétől lehet ezen lövegekkel számolni. A magyar hadseregénél 1848 végén – az említettekén kívül – a Pulszky Sándor parancsnoksága alatt lévő csapatoknál volt egy 3 fontos üteg.⁴⁰

A raktárakban található különböző űrméretű lövegek számáról megbízható adat nem áll rendelkezésre. A hadrendbe került lövegek mennyisége alapján azonban lehet erre következtetni. A lövegek nagy része 6 fontos gyalog- és lovaslöveg volt. A Pesten rendelkezésre álló 12 fontos lövegek száma azonban alacsony volt, így ilyeneket október végén Péterváradról kellett felhozatni.⁴¹

A felsorolt űrméretű lövegeken kívül volt néhány 18 fontos ágyú is, viszont nem állt rendelkezésre röppentyű, amire szükség lett volna. Ezen hiány áthidalására vizsgáltatta meg a hadügyminisztérium az Alexander Moser főhadnagy által kifejlesztett eszközöket.⁴² A kezdeti biztató eredményeket figyelembe véve Mészáros Lázár hadügyminiszter négy tagú minisztériumi bizottságot alakítottatott, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmánytól (OHB) is kértek megfigyelőket a november 11-i kísérlet megtekintésére.⁴³ Ez azonban olyan rosszul sikerült, hogy 17-ére újabb lövészetre volt szükség. A bizottságot azonban ez sem győzte meg a fegyver használhatóságáról. Ullrich százados a lövészetekről készített jegyzőkönyvben javasolta, hogy a további kísérletekre 500 forintot célszerű lenne előlegezni. Ezen összeget az OHB november 20-án kiutalta. A további kísérletek sikeresebbek voltak, így Lukács december közepén már értesíthette Kossuthot, hogy hat állvány három hét alatt elkészülhet és ezeket a főváros védelmére fel lehetne használni.⁴⁴

³⁵ MOL A Görgey-család levéltára. (P 295) 42. csomó b/47. November 29-i kimutatás.

³⁶ HL 1848-49. 3/558

³⁷ MOL H 2 1848:1508/c.

³⁸ 1848-49. Történelmi Lapok (TL), 1892. június 1. A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848–49-ben.

³⁹ MOL H 2 1848:1493.

⁴⁰ HL 1848- 49. 5/557. A kimutatás már Mészáros parancsnoksága alatt készült.

⁴¹ MOL H 2 1848: 2005/c.

⁴² MOL H 2 1848:1595. Október 31-én.

⁴³ MOL H 2 1848: 2221.

⁴⁴ Kossuth Lajos összes munkái XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. I. rész. 1848. szeptember-december. Szerkesztette: Barta István. Budapest, 1952. 855. (a továbbiakban: KLÖM XIII.)

A rendelkezésre álló lövegek, lövegcsövek, illetve lőszerkészlet biztosította a szükséges mennyiséget. A lövegek esetében a raktáron lévő ágyúk hadrafoghatóságának helyreállítása, a lövegcsövek lövegtalpakkal történő ellátása volt a fő feladat. Ez utóbbiban nagy segítséget nyújtott a Clark Ádám vezette hidépítő vállalat.

A lőszergyártás Ullrich Ágoston vezetésével a pesti Újépületben indult be. A tüzérezred katonái dolgoztak a műhelyekben, munkájuk elengedhetetlen volt. Máshol azonban egyre kevésbé voltak használhatók.

Bár különböző hadszínterekre – a délvidéki táborba a magyar főserceghez – küldött ütegek kiválóan megállták a helyüket, a tüzérezred tisztikara nem lelkesedett az eseményekben való egyre nagyobb arányú részvételért.⁴⁵ Levelet fogalmaztak a hadügyminiszterhez, melyben kérvényezték, hogy két tiszt az ezredből Bécsbe utazhasson a helyzet tisztázására, ugyanis az OHB által megkövetelt hűségeskü letételével kapcsolatos fenntartásokat kívánták a tüzér főigazgatósággal tisztázni. Mivel a legénység nem magyar volt, Mészáros a kérést támogatta ugyan, de ennek engedélyezését az OHB-tól várta. Az OHB a kérést elutasította, hivatkozva azon királyi rendeletre, hogy az országban állomásozó csapatok a magyar hadügyminisztérium alárendeltségébe tartoznak. Mivel a csapatok kicserélése nem járt sikerrel, így az ezred kérése nem teljesíthető. Az OHB ugyanakkor tudatta az ezred állományával, hogy amennyiben nem teszik le az esküt, a tiszteket fizetés nélkül az országból kiutasítják, az altiszteket, illetve a legénységet pedig hadifogolynak tekintik.⁴⁶

Hasonló gond jelentkezett november közepén a fel-dunai seregnél is, valamint a Komáromban állomásozó 6. századnál. Mivel a tisztek továbbra is vonakodtak aláírni az esküt, Kossuth november 22-én a főhadparancsnokságok megszüntetéséről kiadott intézkedésében felhívta Mészáros figyelmét, hogy az ezred megbízhatatlan tisztjeit el kell távolítani.⁴⁷ Három nappal később a fel-dunai hadseregnél kialakult személyi ellentétek megoldására Kossuth intézkedéseket hozott.⁴⁸ A tüzérezred állományát érintő előléptetéseket, melyeket a különböző szintű magyar katonai vezetők adtak ki, az ezrednél nem ismerték el. Ezen állapot megszüntetésére az érintetteket áthelyezték a honvédtüzérséghez, az engedetlen tüzéreket pedig eltávolították a hadseregből. Hasonló rendelkezést adott ki Kossuth, Majthényi István vezérőrnagy komáromi várparancsnok kérelmére is az átlépni nem hajlandó tüzérek Pestre, majd „ártalmatlan” helyre szállítására vonatkozóan.⁴⁹ Ezen parancs végrehajtásáról Majthényi 17-én tett jelentést, de valószínűleg mégis némi késedelemmel indultak el, ezért Kossuth figyelmeztette a várparancsnokot.⁵⁰ A Pestre érkező 6. századot késedelem nélkül továbbszállították „magyar helyekre”. Az OHB december 24-én a hadügyminisztérium tüzérosztályától megkérte a szolgáltni nem akaró tüzérek létszámát, annak érdekében, hogy az OHB elnökségnek határozata értelmében falun számukra helyet tudjanak előkészíteni. Az Újépületben csak a lőszerkészítéshez, illetve a lövegtalp gyártásban résztvevő tüzéreket akarták hagyni.⁵¹

1848 végén tehát kialakult az egységcs honvédtüzérség, amelynél azonban a békcservezet kialakítására nem volt lehetőség.

⁴⁵ Október 29-én az 5. tüzérezred Péterváradra beérkező tisztjei egyre nagyobb számban kértek szabadságot. HL 1848-49 2/449.

⁴⁶ KLÖM XIII. 254. Kossuth október 20-i intézkedése a HM-nak.

⁴⁷ KLÖM XIII. 529.

⁴⁸ KLÖM XIII. 549.

⁴⁹ KLÖM XIII. 748.

⁵⁰ KLÖM XIII. 802. és 812.

⁵¹ MOL H 75 52. doboz 12 417., 12445. és 12 455. számú iratok. A Délvidéken is állandó probléma 1849. január elején éleződött ki. Ekkor jelentette Esterházy Sándor ezredes, hogy a cs.kir. tüzérek csak a szerbek ellen hajlandók harcolni. HL 1848-49. 8/533. A tüzérezred parancsnoka december 26-ig maradt a beosztásában. KLÖM XIII. 898.

A honvédtüzérség toborzására az egyre feszültebb délvidéki helyzet adott okot. Csernovics Péter temesi főispán és királyi biztos jelentését és kérését május 3-án tárgyalta a minisztertanács, melyben a kialakult helyzet miatt egy üteghez kezelőket, illetve fogatokat kért. A kormány a kérésnek eleget téve intézkedett a budai főhadparancsnokságnak a megfelelő számú tüzér Kikindára küldésére. A lövegeket Temesvárról kellett elszállítani, míg a fogatok kiállításával Csernovicsot bízták meg.⁵² A határozatnak megfelelően Pestről Szolnokon keresztül Anton Pekarna főhadnagy vezetésével hatvanhárom fő május 5-én el is indult.⁵³ Május 21-én őket a 3. század 205 embere követte gőzhajón Péterváradra. Innen hat négyfogatú kocsival mentek a táborba. Július 18-án már hat üteg volt a táborban, ebből csak egy, az aradi nemzetőri tüzérüteg nem tartozott a tüzérezredhez.⁵⁴

Aradon a régi polgárőri szervezetet felhasználva szervezték újjá a tüzérséget. A lövegeket a vár készletéből kapták, a már kiképzett 120 tüzér mellé további harminc főt javasolt a nemzetőrség parancsnoka felvenni. Bár a szervezet kialakítása nehezen ment, a harcok helyszínére kiküldött üteg helyállása bizonyította létjogosultságát.⁵⁵

Augusztus elején már nyolc és fél üteg szerepelt a délvidéki haderő harcrendjében. A Kiss-dandár állományában egy 6 fontos gyalogüteg, az aradi nemzetőri üteg, valamint az ellenségtől zsákmányolt öt löveg volt. A Wollnhof-dandár tüzérségét egy másfél 6 fontos és egy lovasüteg képezte. Az Eder-dandár egy 6 fontos gyalogüteggel rendelkezett. Tartalékként két 12 fontos és egy lovasüteg állt a hadtest parancsnokának, Philipp Bechtold altábornagynak a rendelkezésére.

Az ütegek a régi szervezésnek megfelelően hat lövegesek voltak, ennek megfelelően ötvenhat löveg támogatta a sorozred gyalogzászlóaljaiból, lovasszázadokból, honvédszászlóaljakból és nemzetőrsapatokból álló erőt.⁵⁶ Az 5. tüzérezred kimutatása szerint állományából augusztusban négy 6 fontos gyalogüteg, két 12 fontos üteg, három lovasüteg és két 30 fontos mozsár kezelői szolgáltak a Délvidéken, összesen 769 fő.⁵⁷ A hadszíntér első ütegpáncsnokai Pekarna főhadnagy, Jonák hadnagy, Wanner József hadnagy, Krauser hadnagy és Wenzel Titz hadnagy voltak.

Szeptember végétől a hadseregszervezés fő területe a Josip Jellačić horvát bán ellen harcoló, majd az osztrák határnál álló haderő lett. Ennek ellenére, ha lassabban is, de folyt a délvidéki hadsereg fejlesztése. Október hónapban a hadügyminiszter a déli haderőt két hadtestre, a bácskaira és a bánátira osztotta. Az ütegeket is úrméret szerint arányosan osztották el. A bánági hadseregnek harminckét lövege volt. Állományába november 1-jén egy négylöveges 12 fontos üteg, a II. és a III. 6 fontos gyalogüteg, egy 3 fontos honvédüteg, a verseci tüzérek négy lövege, valamint a főheremplomiak két lövege tartozott.⁵⁸ A 3 fontos üteg parancsnoka Markó István százados, a 12 fontos ütege Fuchs hadnagy, a II. gyalogütege Zrovnalik főtűzmester volt.⁵⁹ A Kossuth által elküldött lovasüteggel,⁶⁰ illetve további 18 és 3 fontos löveg rendszerbe állításával november 24-én már negyvennégy löveggel rendelkeztek. A hadtest ütegei közül már csak a 12 fontos, illetve egy 6 fontos gyalogüteg nem vette fel a „honvéd” jelzót.

A bácskai táborban november 17-én az I., a III. és a IV. lovasüteg hat-hat lövege, az I. és a fél VI. 6 fontos gyalogüteg hat, illetve három lövege, továbbá három fél 6 fontos gyalog-

⁵² Mt. jkv-k 40-43.

⁵³ HL 1848-49. 1/302.

⁵⁴ Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken. Budapest, é.n. 20.

⁵⁵ Urbán 117.

⁵⁶ Nógrád megyei levéltár. Nógrád megyei állandó választmány IV. 102. 6. doboz.

⁵⁷ MOL H 89. 8. doboz.

⁵⁸ MOL H 2 1848: 3622.

⁵⁹ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. Csányi Levéltár. I. csomag, No 4747.

⁶⁰ KLÖM XIII. 468.

üteget, valamint két 1 fontos löveg volt. Összesen harminckilenc löveg.⁶¹ A hadtesteknél december végéig jelentős változás nem történt.

Szeptember 11-étől a Dráván átlépett Jellačić horvát bán seregével szemben, a Teleky Ádám tábornok vezette Dráva-menti haderő – elsősorban elégtelen volta miatt – kénytelen volt visszavonulni. Teleky serege ekkor megközelítőleg 6000 főből és két ütegből állt. A horvát bán ellen vezényelt ütegek szeptember 19-étől vonultak ki. Először az I. 6 fontos gyalogüteg, Gruber Fülöp, a III. 6 fontos gyalogüteg, Sztrakoniczky Bazil és az I. lovasüteg Ullrich Ágoston vezetésével indult el. A II. 6 fontos gyalogütegeknek csak a személyzete érkezett Pestről, a lövegeket a déli táborból kapták, ahol ezeket a harcok során zsákmányolták. Ezen ütegek már nyolc-nyolc löveggel voltak felszerelve. Székesfehérvárnál az I. 6 fontos gyalogüteg kettévált, az üteg második felének négy lövegét a Roth és Phillipovich tábornokok hadoszlopa ellen készülő sereghez küldték. A két és fél üteg csatlakozott a Dráva-menti sereg két ütegehez, a IV. 6 fontos gyalogüteggel, amely Karl Jungwirth és a III. 6 fontos lovasüteggel, amely Helm hadnagy parancsnoksága alatt állt. Ezen ütegek még hat-hat löveggel rendelkeztek.⁶² Szeptember 24-én este indult el Pestről Mack József a II. lovasüteg 6 löveggel.⁶³ A tábor tüzérsége szaporodott még az Ivánka Imre őrnagy, a Dunáninneni kerület önkéntes nemzetőrinek főparancsnoka által összeállított, ún. Ivánka-tüzérség négy löveggel, Friwiz Ferenc hadnagy vezetésével.

Móga János tábornok hozzávetőleg 20 000 fős hadseregét szárnyakra osztotta. A Milpökh József ezredes vezette jobb szárnyhoz osztották be a III. 6 fontos gyalogüteget. A Franz Holtsche vezérőrnagy vezette közép tüzérsége az I. lovasüteg második feléből, a IV. 6. fontos gyalogütegből az I. 6 fontos gyalogüteg első feléből és a II. lovasütegből állt. A balszárnyat az I. lovasüteg első fele, a III. lovasüteg és az Ivánka-tüzérség támogatta.⁶⁴ A főlényben lévő ellenség ellen a tüzérség kiválóan szerepelt.

A csata után a martonvásári táborban már ismét növekedett a tüzérség száma, ugyanis megérkezett az október elsején Pestre indult I. 12 fontos üteg, Raksányi Imre hadnagy parancsnoksága alatt.⁶⁵ A II. 12 fontos üteg október 16-án indult útnak Párendorf felé, ahol ekkor már a magyar sereg táborozott.⁶⁶

Október hónap folyamán az ütegek számát tovább szaporították, Kossuth október 16-án értesítette a Lajta melletti tábor kormánybiztosait, hogy másnap egy 6 fontos üteg indul útnak. 24-én a táborba érkező Kossuth az előbbi üteggel együtt összesen 22 löveget hozott.⁶⁷ A főhadserget Móga 30-án szintén a harcrendnek megfelelően tagolta. A jobbszárnyat képező Bárczay-dandárnál tizenhat, az előőrsi feladatokat ellátó, majd a közép bal oldalán harcoló Görgey-dandárnál nyolc, a közép jobbszárnyán támadó Lázár-dandárnál huszonnégy, a balszárny Répásy-dandárnál szintén huszonnégy, a tartalék dandárnál, amelyet Karger Ferdinánd ezredes vezetett, 16 löveg volt.⁶⁸ A legnehezebbnek látszó feladatot megoldó bal-szárnyánál, illetve a tartaléknál volt a két 12 fontos üteg.

⁶¹ MOL H 2 1848:3622.

⁶² A kivonuló ütegekről, valamint a pákozdi csatában részt vevő tüzérségről egy ismeretlen által összeállított, részben ceruzával, részben tollal írt kimutatás található. MOL P 295 42. csomó b/49.

⁶³ Jellacsicscsali csatározások 59.

⁶⁴ HL 1848-49. 2/177/a. Móga hadseregének hadrendje.

⁶⁵ Butykay József: Az 1848-49-iki első 12 fontos honvéduteg történetéből. In.: Vasárnapi Újság, 1883. 33. szám 530.

⁶⁶ Garzó Imre: Élcetem és abból merített gondolatok. Sajtó alá rendezte: Blazovich László és Varsányi Péter István. Budapest, 1978. 57. A két 12 fontos üteg lövegeit a délvidéki táborból rendelték föl. Ugyanerre lásd még Varsányi Péter István: Hetvényi István emlékiratai. In.: HK. 1983. 3. szám.

⁶⁷ KLÖM XIII. 268.

⁶⁸ Bánlaky I. kötet 96.

Bár a lövegek megfelelő arányban álltak a hadsereg rendelkezésére, a gyengébb tüzérséggel rendelkező Jellačić a magyar sereget minden nehézség nélkül megverte.

A schwechati csata után a magyar politikai vezetésnek volt ideje levonni a tanulságokat, hisz az osztrák hadsereg a bécsi forradalom leverésével és a rendteremtéssel volt elfoglalva. Kinevezték az immár tábornokká előléptetett Görgei Artúrt fővezérré és nagyrészt jóváhagyták a hadsereg átszervezésére vonatkozó elképzeléseit is.

Görgei a munkát azzal kezdte, hogy kiválogatta közvetlen munkatársait, összeállította állandó táborkarát. A tüzérség parancsnoka Psotta Móric lett. A tüzérparancsnok feladatai általánosságban a következők voltak: a hadjáratok során a tüzérütegek általában a gyalog-, illetve a lovasdandárok kötelékébe tartoztak, eltekintve a hadosztály- és a hadtest tartalékát képező tüzérségtől. Ellátásukról – öltözködés, ételmezés szempontjából – az adott egység parancsnoka gondoskodott, felsőbb parancs hiánya esetén ő intézkedett harci alkalmazásukról. A tüzércsapatok minden más vonatkozásban a tüzérparancsnok irányítása alatt álltak. Ő javasolta a szervezetek kialakításánál, hogy hová, milyen üteget szervezzenek, neki kellett az esetleges átszervezések tüzéroidalát kidolgoznia. A csatatereken személyesen kellett vezetnie a tüzérséget ott, ahol több üteg együttesen tevékenykedett, illetve a legveszélyeztetettebb pontokon. Ilyen esetekben nem kellett felsőbb parancsra várnia, önálló intézkedéseit utólag mindig jóváhagyták. Az egyik legnehezebb feladata a lőszerellátás folyamatos biztosításának megszervezése volt, mivel ebben más szervezetekkel is együtt kellett működnie. Ez okozta talán a legtöbb gondot. Mindezekon kívül a tüzérparancsnok volt felelős a tüzérek kiképzettségéért, de fegyelmi helyzetükért is. Az ő feladata volt az előléptetésre, dicséretre, illetve a fenyítésre való felterjesztés.

Psottának november elején a legfontosabb feladata az átszervezett dandárok tüzérségének biztosítása volt. A további szolgálatot nem vállaló csapatok hazaengedése után Görgei 21 000 fővel és 81 löveggel rendelkezett.⁶⁹

Görgei hadseregét ekkor három hadosztályra osztotta, az egyikben három, a másikban két-két dandár volt. A dandárok különböző nagyságúak voltak, így a oda beosztott ütegek száma is változott. Psotta a kiegészített hat és nyolc löveges ütegek közül négyet a legnagyobbhoz, a Kosztolányi-dandárhoz rendelt, négy dandárhoz kettő-kettő, míg a két legkisebbhez egy-egy üteget szervezett. Az átszervezés folyamata azonban egészen a cs. kir. főcsereg támadásáig elhúzódott. Lassan nőtt az állomány létszáma és a dandárok száma is. Az ütegek száma is növekedett, sőt aránytalanul nagy lett.

Görgei november 17-én írt levelében arra kérte Kossuthot, hogy több ágyút ne küldjön, mert már túl sok van, nem tudja őket megvédeni.⁷⁰ Ez volt az oka, hogy a fővezér a Kosztolányi- és az Ivánka-üteget Komáromba visszarendelte.⁷¹

Az ütegeknek jó néhány át- és alárendelést is el kellett szenvednie. A december közepéig kialakult helyzet szerint a dandárok egy-két üteggel rendelkeztek. A főparancsnok rendelkezett továbbá öt kikülönített üteggel, ezek közt hét 12 fontossal. 3 fontos lövegből a csapatoknál összesen tíz darab volt.

Nehéz volt kezelnit azt a feszültséget, amely a „németnek” nevezett tüzérezredbeli ütegeknel jelentkezett. Az itt szolgáló tüzérek lassú, elhúzódo döntése elodázta annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy biztosan lehet-e számítani a szolgálatukra. A tiszték esetében ez már többnyire megoldódott erre az időszakra, hisz aki nem akart szolgálni, eltávozhatott. A legénység azonban a harctér, illetve a fogság között választhatott. Ez utóbbi a tüzérek esetében lőszergyári, fegyvergyári munkát jelentett, ami a harctéri helyzet és a tábori körülmények romlásával egyre vonzóbb lett ugyan, de a hadrendből nehéz volt kilépni.

⁶⁹ HL 1848-49. 3/192. November 9.

⁷⁰ MOL H 2 1848:3716. Pozsony, november 17. Közli Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Budapest, 1924. 172.

⁷¹ Mol P 295 42. csomó b/49. November 29.

Egy november 24-i kimutatás a Franz Helm százados vezette III. lovasüteget, Schmidt főhadnagy 12 fontos üteget, valamint a Karl Jungwirth százados parancsnoksága alatt álló III. 6 fontos gyalogüteget tüntette fel úgy, mint „német” üteg, Ezenkívül a II. lőszertartalékot és a fő-lőszertartalékot.⁷²

December 15-én a főhadserg a következő tüzérséggel rendelkezett:

- öt és fél lovasüteg,
- négy és két fél 6 fontos gyalogüteg,
- két 12 fontos üteg,
- másfél 3 fontos üteg.

Összesen tizennégy üteg, 103 löveggel.⁷³

A dandárok általában egy-két üteggel rendelkeztek, de például az 5. dandár állományában két és fél üteg volt. A hadrendben szerepelt két fél üteg is, egy fél 6 fontos üteg és Imély hadnagy fél 3 fontos ütege, ezeket az 1. dandárhoz osztották bc. Azon dandároknál, ahol voltak lovasszázadok, lovasüteg képezte a tüzérséget. Ennek biztosítása érdekében az V. lovasüteget ketté osztották. A legnagyobb lovassággal rendelkező 5. dandár így másfél lovasüteget kapott.

A fővezér közvetlenül öt üteg felett rendelkezett, ezek a két 12 fontos, egy lovas és két fél 6 fontos gyalogüteg, valamint a Kosztolányi- és az Ivánka-üteg voltak. A két 12 fontos üteg hat-hat lövegből állt, az I. ütegbe két 7 fontos hosszú, a másodikba rövidcsövű tarack tartozott.

A 6 fontos gyalogütegek közül három volt 6 löveges, a lovasütegek közül a II. és a III., a többi az előírásnak megfelelően 8 lövegből állt. Az Ivánka- és a Kosztolányi-üteg 4-4 löveges volt. A 3. dandárnál lévő Pozsonyi-üteg különleges ütegformáció volt, ugyanis hat 3 fontos és három 6 fontos lövegből állt. A 3 fontos félütegnek négy lövege volt.

A főhadserg tüzérsége tehát néhány üteg kivételével egységesnek volt tekinthető. Az ütegek létszáma ugyanakkor teljesen változó, általában nem érte el a szükségeset. A III. 6 fontos gyalogüteg létszáma december 15-én 165 fő volt, ami már megközelítette az előírt 167-et.⁷⁴

A főhadserg, melynek nagysága december közepéig meghaladta a 26 000 főt, megfelelő nagyságú és szervezetű tüzérséggel rendelkezett. A tüzérség aránya 3,8 volt. Ez azonban mind létszámában, mind a tüzérség vonatkozásában jóval alatta maradt Windisch-Grätz támadó csapatai nagyságának. Ez volt a legfőbb ok – de nem az egyetlen –, hogy Görgei szinte meg sem kísérelhette az ellenállást.

A december 15-i nagyszombati ütközetben a tüzérséget komoly veszteség érte, öt löveget veszített. Ennek következményeként az I. fél 6 fontos üteget és Imély 3 fontos ütegeinek maradványait, illetve a III. lovasüteget is felosztották, és ezen lövegekkel egészítették ki a többi.⁷⁵ Helm századost a III. lovasüteg parancsnokát egyébként megbízhatatlansága miatt a táborból Komáromba küldték, ahol azonban újra kapott egy 12 fontos üteget, melyet Pestre kellett vinnie. Itt azonban Kossuth intézkedésére leváltották.⁷⁶

A Budáig tartó visszavonulás alkalmával több löveget a főhadserg nem veszített, a Komáromba irányított hadosztálynál tüzérséget nem hagyott, sőt a várból kapott egy fél üteget.⁷⁷

A főhadsergen kívül azonban máshol is folyt a tüzérség szervezése, így a Perczel Móric ezredes parancsnoksága alatt lévő csapatoknál. Tüzérségének első egységét az I. 6 fontos

⁷² MOL H 2 1848:5510. Pozsony, november 24.

⁷³ MOL P 295 42. csomó b/47.

⁷⁴ HL 1848-49. 5/326.

⁷⁵ MOL P 295 42. csomó b/49.

⁷⁶ KLÖM XIII. 689.

⁷⁷ MOL P 295 42. csomó b/47. A január 5-i kimutatás a Kern hadnagy parancsnoksága alatt álló ütegről.

gyalogiüteg második fele, Jánossy Sándor főhadnagy vezetése alatt képezte, amelyet a szeptember 19-én Jellačić ellen kivonuló ütegek állományából, Székesfehérvárról irányítottak Perczelhez. Az üteg kiegészítése a Roth és Phillipovich tábornokok vezette horvát hadoszlop fegyverletétele után a szakmányolt lövegekkel történt. A tizenkét löveg közül nyolcat Pestre küldtek, a megmaradt négyből pedig, a gyalogságból toborzott állománnyal felállították az üteg másik felét.⁷⁸

A sereg másik ütegét a IV. 6 fontos üteg képezte, amelynek feladata a Csepel-sziget biztosítása lett volna. Ennek megfelelően – mivel jelentős mozgásukkal nem számoltak – hajóval szállították az üteget, és állandó szekereszet helyett kocsisokat béreltek fel a vontatáshoz.⁷⁹ A szigetről vezényelték az üteget Perczel táborába, Turcsányi János főhadnagy parancsnoka alatt. Perczel serege ezt követően a Muraközbe vonult.

Perczel október 18-án Csáktornyról kérte Kossuthot, hogy a vár megerősítésére négy 18 fontos ágyút, két 10 fontos tarackot és két 30 fontos mozsarat a szükséges lőszerrel, illetve a sereg számára 6 fontos ágyúlőszert, valamint egy 3 fontos üteget küldjön. A távollévő Kossuth helyett az OHB válaszolt: eszerint a 18 fontos ágyúk ügyében intézkedett, a mozsarak igényléséről magyarázatot kér, illetve közölte, hogy 3 fontos lövegek már nem állnak rendelkezésre.⁸⁰

Az ütegek összetételére a lőszerigénylésből lehet következtetni, ugyanis Perczel tizenkét 6 fontos és három tarack számára kért megfelelő utánpótlást. Az ütegek felszereltsége nem volt teljes, így a Friedeau elleni támadáshoz a muraközi sereg parancsnoka csak 12 löveget vitt magával.⁸¹

November közepén is még czen két üteg szolgált a Dráva-melléki seregben 165, illetve 147 fővel. Lövegci azonban két 1 fontos ágyúval és két 10 fontos tarackkal szaporodtak.⁸² Egy december eleji hadsereg-összesítés azonban a Drávai Mozgó Sereg állományában már húsz lövegről tud.⁸³

Az osztrák főszereg támadása után Perczelt is északra rendelik, hogy vegye fel az összeköttetést Görgeivel. A magyar fővezér is kirendel két huszárszázadot négy löveggel Pápára a kapcsolattfelvétel megkönnyítésére.

Perczel december 30-i hadrendjében már szerepel Fischer Ferenc hadnagy lovasütegenek négy lövege is. A móri ütközetben Perczel másfél 6 fontos gyalogüteggel, fél lovasüteggel, két 1 fontos ágyúval és két 10 fontos tarackkal rendelkezett.⁸⁴

A decemberi osztrák általános támadási terv szerint Galícia felől a Franz Schlik altábornagy vezette hadtestnek kellett Magyarországra betörni. A várható támadás elhárítására Irányi Dániel kormánybiztos, majd Pulszky Sándor alezredes szervezett haderőt az ország északkeleti megyéiben. December elejére Pulszky néhány honvédszázaddal, a lengyel légio egy századával, a környező megyék nemzetőreivel és tizennégy ágyúval rendelkezett, amelyet négy félüteggbe osztott.⁸⁵ Ezek közül az egyik lovas volt, a többi állományában tizenkét 3 fontos, két 6 fontos ágyú és három tarack volt.

⁷⁸ Adatok Jalovics György az első 6 fontos ágyúüteg első ágyúja 11 hónapos és 32 csatás irányzója, később tűzmester jegyzeteiből. In.: Honvédek Könyve, I. k. 42.

⁷⁹ Korányi Viktor: Honvédek naplójegyzetei. Pest, 1861. 35., 41.

⁸⁰ MOL H 2 1848:1493.

⁸¹ Hermann Róbert: A 47. honvédszázalaj története. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Szerkesztette: Molnár András. Zalegerszeg, 1992. 137.

⁸² MOL HM Katonai osztály (H 79) 1848:10 008.

⁸³ KLÓM XIII 709. December 16-i összesítés.

⁸⁴ MOL P 295 39. doboz b/21. Állománykimutatás december 30-ról.

⁸⁵ MOL, Farkassányi Sámuel iratai. (H 105) 5. doboz 970. fol. A december 11-i budaméri ütközet előtti harcrend.

A december 11-i budaméri ütközet elvesztése után a sereg zöme Torna és Miskolc irányába vonult vissza. Az OHB a helyzet rendezésére Mészáros hadügyminisztert rendelte az érintett vidékre, aki december 18-án érkezett Miskolcra. A városban állomásozott a sereg tüzérségének zöme, ami ekkor a következő ütegekből állt:⁸⁶

- I. üteg parancsnoka Freichinger hadnagy,
hat 3 fontos ágyú,
két 7 fontos tarack,
- II. üteg parancsnoka Szép hadnagy,
öt 6 fontos ágyú,
három 7 fontos tarack,
- III. üteg parancsnoka Szopkó hadnagy,
hat 3 fontos ágyú,
- IV. üteg parancsnoka Jancsó hadnagy,
egy 6 fontos ágyú,
egy 7 fontos tarack,
- V. üteg parancsnoka Sándor hadnagy,
két 6 fontos lovaságyú,
egy 7 fontos tarack.

A IV. ütegtől hiányzott egy 6 fontos ágyú, amelyet Kassán elvesztettek. A tüzérségről készült kimutatás ütegeknek veszi a IV., V.-et is, de ezek csak félütegek voltak. Az ütegek felöltöttsége alacsony volt, a III. üteg ötvenöt főből, az V. üteg összesen huszonhárom főből állt. Az egész tüzérség mindösszesen 192 főt foglalt magába.⁸⁷ Ezen összes tüzérség azonban nem állt Mészáros rendelkezésére, mert öt löveg Lócsén, négy Varranón és kettő Tornán volt kikülönítve.⁸⁸

Észak-Magyarországon az említett Pulszky Sándor, majd Mészáros által vezetett hadsereg kívül több helyen állt fel különböző nagyságú haderő. Ezek általában rendelkeztek kisebb-nagyobb tüzérséggel. Ezek közül a legjelentősebbek a Benicky Lajos bányavidéki kormánybiztos által felállított ütegek voltak.

Benicky az észak-magyarországi nemzetiségi mozgalmak féken tartására már októberben felszereltetett hat löveget, melyekhez a tüzéreket is kiképezte. Ezen lövegek azonban régi, a cs.kir. hadseregben nem rendszeresített lövegek voltak. A két 6 fontos mellett hét 4 fontos és hét 2 fontos löveggel rendelkezett.⁸⁹ Ezen lövegek már kevésnek bizonyultak, amikor a cs. kir. csapatok támadtak a Felvidékre, így Karl Frischeisen alezredes, majd Baltasar Simunich altábornagy támadása idején. Ezért bízta meg az OHB Beniczkyt november 11-én, hogy további két üteget szervezzen, egy mozgó- és egy a bányavárosokban maradó üteget.⁹⁰ A feladatot, valamint a kezelők kiképzését is rövid időn belül megoldotta. December elején

⁸⁶ HL 1848-49. 5/557. December 18.

⁸⁷ HL 1848-49. 6/70. és a 6/160.

⁸⁸ Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Összeállította: Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 305. Szemere jelentése az OHB-nak 1849. január 1-jén. Mészáros emlékirataiban 20 lövegről írt, egy 6 fontos gyalog-, egy 3 fontos és egy fél lovasütegről. Mészáros Lázár emlékiratai. Közrebocsátotta Szokoly Viktor. Pest, 1867. I. k. 327. Asbóth Lajos 25 lövegről, másfél 5 fontos, egy három fontos és egy fél lovasütegről tett említést. Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. Pest, 1862. II. k. 47.

⁸⁹ Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Budapest, 1924. 235. (a továbbiakban: Steier)

⁹⁰ Steier 70.

a Frischeisen alczredes újabb támadásának elhárítására összegyűjtött seregekhez, melynek hét lövegc volt, Beniczky is elküldte a hét besztercei, négy selmeci és négy lévai lövegét. A lövegc úrmérete teljes változatosságot mutatott, a beszterciek között másfél fontosak is voltak. Beniczky tervei közt szerepelt egy bányavidéki nehézüteg mozgathatóvá tétele is.⁹¹ A fenti ütegek azonban inkább tekinthetők nemzetőrségi tüzérségnek, mint honvédszervezeteknek.

Az erdélyi főparancsnoknak, Anton Puchner altábornagynak 1848 végén a főhadserg szervezésén kívül talán legfontosabb feladata volt – a magyar kormánnyal való szembehelyezkedése után – az erdélyi sereg megszervezése.

Az 5. tüzérezred egy százada Erdélyben állomásozott, ami megfelelő lehetőséget biztosított volna a tüzéruetek felállítására. Puchner azonban nem engedte ki kezéből az irányítást és megalakított hét 6 fontos és egy 3 fontos üteget, amellyel több mint 11 000 fős haderejét támogatta.

Ezzel szemben november végén Baldacci Manó czredes alig 3670 fős haderejét két üteg támogatta.⁹² A lövegc száma december elején is mindössze huszonegy volt, ami a nemzetőrökkel együtt számított 14 400 fős hadcrő számára rendkívül kevés volt.⁹³

A helyzet nem javult december közepéig sem, ezért is fordulhatott elő, hogy Czetz János őrnagy csapatait Erdélyből Puchner, és a hozzá csatlakozó felkelő csapatok kiszorították. Bem megérkezéscskr a magyar sereg megviselten, de hadrendjét megtartva állt Erdély határainál. Az időközben csatlakozott nyolclövegc 6 fontos üteggel együtt a következő erők álltak Bem rendelkezésére:⁹⁴

- Csucsán és a Feketetón Riczko Ignác őrnagy parancsnoksága alatt 22 000 gyalogos, 345 lovas és tizenegy ágyú állt;
  - Krasznán Tóth Agoston a 31. honvédszázláljjal és két ágyúval rendelkezett;
  - Zsibón Kcmény Farkas őrnagy két nemzetőri zászláljjal és szintén két ágyúval állomásozott;
  - Nagybányán az 1500 fő gyalogos és egy osztály Vilmos huszár állt, itt nem volt lövegc.
- Bem kezdetben tehát tizenöt löveggel rendelkezett, amelyhez azonban egy újabb 6 fontos és egy 3 fontos üteg érkezett.⁹⁵

Ezen időszakban a Székelyföldön is megkezdtek a tüzérség megszervezését. Itt a legnagyobb gondot a lövegc hiánya okozta, amit azonban Gábor Áron és Turóczi Mózes lövegcso öntéssel sikeresen megoldott. November-dccember folyamán egy másfél fontos rézágyút, két 6 fontos vaságyút és négy 3 fontos rézágyút öntöttek és láttak el megfelelő felszereléssel. Ezen lövegc vettek részt Háromszék önvédelmi harcában.⁹⁶

Az országban máshol szerveződő kisebb egységc nagyságuk függvényében rendelkeztek a fent említettekén kívül is néhány löveggel. Az éppen megszűnő ONHt december 3-i rendeletére beküldött jelentések alapján – leszámítva a várak tüzérségét – 233 lövegc állt a fel-dunai, a drávai, a bácskai, a bánáti, az aradi és az erdélyi seregnél. Ehhez hozzáadva az ország északkeleti megyéiben harcoló csapatok huszonhét lövegcét, a székelyföldi tüzérség hét lövegcét, illetve a Pesten elkészült hetvenhat lövegcet, összesen 343 szervezetszerű lövegcet számlált a magyar honvédsereg dccember végén.

⁹¹ Steicr 84. és 649.

⁹² KLÖM XIII. 591. Czetz János jelentése.

⁹³ KLÖM XIII. 709.

⁹⁴ Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli Makray László. Pest, 1870. 119.

⁹⁵ Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 54.

⁹⁶ 1848-49. TL, 1895. augusztus 15. Bodola Lajos: A székelyágyúk története. Továbbá: Egyed Ákos: Háromszék 1848-49. Bukarest, 1979. 111.

Az 1848 végére kialakult tüzérszervezet a magyar hadsereg akkori állapotának megfelelő volt. A legfelső szintű vezetést a hadügyminisztérium egyik osztálya látta el, ahol együtt kezelték a tüzérség és más fegyvernemek fegyverekkel és lőszerekkel való ellátását, valamint a tábori és a vartüzérség szervezeti és fenntartási ügyeit. Ezen területek együttes kezelését az indokolta, hogy a lőszergyártás akár gyalogsági, akár tüzérfegyverről volt szó, tüzértisztek irányítása alatt állt. Ez az osztály felügyelte az Újépületben létesített lőszergyárat, a fegyvergyárat, az öntödét. Innen osztották el az elkészült hadianyagot, a csapatok igényei, illetve az OHB rendeletei alapján. Ez utóbbi azonban rendszerint a hadügyminisztériumból felterjesztett javaslatok alapján történt. A tüzérség felszerelésével kapcsolatban még egy minisztériumi osztály, az Újoncozói és pótlóvázási osztály játszott jelentős szerepet. Ennek az osztálynak kellett az ütegekhez és a tüzértartalékokhoz a szekerészeket biztosítani, valamint megfelelő számban hámos- és hátslovakat.

Az országban harcoló csapatok felszerelésével kapcsolatban előzetesen kimunkált tervszerű tevékenységről nehéz lenne beszélni. Szeptemberig a Délvidéken harcoló csapatok ellátása az 5. tüzérezred részéről még minden tekintetben megfelelt az érvényben lévő elveknek. A kiindított ütegeket úgy állították össze, hogy arányban legyenek a gyalog-, illetve a lovas, valamint a nehézütegek. A Jellačić, majd Windisch-Grätz ellen szervezett sereg esetében már a minél gyorsabb felszerelés volt a cél. Ahogy egy üteg összeállt, indították a hadszíntérre, és ezt elsősorban a löveg felszerelése és a megfelelő fogatok kiállítása határozta meg. Különösen októbertől már néhány napos kiképzés után a tüzéreket ütegekhez osztották be.

A sietség ellenére a főhadsereg tüzérségének összetétele arra utalt, hogy az ütegek összeállításában igyekeztek figyelembe venni a szervezési elveket. Ezt lehetővé tették a rendelkezésre álló lövegek is. Ezen időszakban javította a lehetőségeket a még nagy számban rendelkezésre álló lóállomány is, amelynek következtében a lovasütegek aránya magasabb volt mint a szembenálló félnél. A főszereg tüzérsége november közepén arányaiban és nagyságában is helyes szervezettséget mutat.

Lényegesen kedvezőtlenebb volt ugyanakkor a helyzet a mellék hadszíntereken, ahol kevesebb löveg küldésére volt lehetőség, teljesen felszerelt üteg pedig már alig jutott. Ezeken a területeken ugyanakkor minden lehetőséget megragadtak a tüzérek és a lövegek számának növelésére, helyi öntödékben készített lövegekkel, régiek igénybevételeivel, a nemzetőri tüzérség mozgósításával, az ellenségtől való zsákmányolással igyekeztek növelni harcértéküket. Itt már nem elsősorban a tudatos, a rendelkezésre álló haderőnek megfelelő tüzérség szervezése volt a cél, hanem az, hogy minél több lövegük, ütegük legyen. Az első év szervezőmunkája mindenképpen sikeresnek nevezhető, ezt 1849 eseményei igazolták.

Melléklet

A Fel-Dunai Hadsereg Tüzérsége
1848. november 24.⁹⁷

Szám	Minősítés	ü	Parancsnok	3	6	12	7	Állomás
1	honvéd	1	Temper hdgy.		6		2	Zorndorf
2	honvéd	1	Kramper hdgy.		4		2	Neusidl
3	német	1	Helm szds.		4		2	Pozsony
4	honvéd	1	Faváry hdgy.		6		2	Köpcsény
5	honvéd	1	König hdgy.		6		2	closztva
6	honvéd	1	Fischer hdgy.		6		2	Pozsony
1	honvéd	gy	Gruber fhdgy.		3		1	
2	honvéd	gy	Sztrakonitzky szds.		6		2	
3	német	gy	Jungwirth szds.		4		2	
4	honvéd	gy	Harsay fhdgy.		6		2	Pozsony
1	honvéd	12 f	Kovácsy hdgy.			4	² hosszú	Komárom
2	német	12 f	Schmidt hdgy.			4	2	Pozsony
1	honvéd	Schöller hdgy.		L ő s z e r - t a r t a l é k				Pozsony
2	német	Baumgartner hdgy.						Pozsony
3	honvéd	Grüll tüz.m.						Parndorf
Fő	német	Veilgeni szds.						Komárom
1	Ivánka	Friwisz szds.			3		1	Pozsony
2	Kosztolányi	Makk hdgy.			3		1	Pozsony
3	pozsonyi	Wagner szds.		6	3			Pozsony
4	3 fgy.	Imely hdgy.		4				Pozsony
Összesen:				10	60	8	23+2	
Mindösszesen:				103				

⁹⁷ MOL H2 1848:5510, Pozsony, november 24.; l=lovás, gy=gyalog

TAMÁS CSIKÁNY

*The organization and organizational development of revolutionary
[honvéd] artillery in 1848*

One of the most difficult tasks of organizing the Hungarian army in 1848 was the establishment of the artillery. The work done was, on the other hand, in proportion with the praises this branch received not only from its leaders but from the enemy as well. They went as far as claiming that the batteries of the Hungarian army were handled by French gunners.

The *honvéd* artillery was organized after the Austrian model; it was a similar organization, containing similar organs. This was natural since that was what the organizers knew. However, the organization of the Imperial and Royal artillery was extremely complicated. Apart from “combat” troops, it included the system of storerooms [*szerházak*] storing and handling weapons and munitions. The artillery also included the so-called garrison or fortress artillery units.

The organization of the Hungarian artillery started in May 1848, using the Fifth Austrian Artillery Regiment as a basis. That is where the officers, the instructors and even the batteries came from. In order to speed up the process of learning the tasks that were regarded as very complicated in those days, usually young people from professional families, or men with mechanical knowledge were recruited as gunners. This proved to be the proper approach, and the first batteries were set up by early September. These would perform very well later, already in the battle of Pákozd on September 29. The batteries were set up, one after the other in Pest, but the *honvéd* army also had a few batteries from the Fifth Austrian Regiment, as well as gunners from the militia and other artillery units set up at various other places. After their unification in November, however, the batteries were uniformly treated.

The batteries and equipment of the Hungarian artillery met the requirements of the day. Its organization was different from that of the Austrian artillery, but this was justified by later events. The calibres of the batteries as well as the proportion of foot and mounted batteries were also in accordance with the principles of the times. The Hungarian army was able to maintain the important indicator of having three or four batteries to every one thousand troops. The artillery was able to provide adequate support for the troops and the formation of battle orders fit for contemporary conditions.

The organization of the Hungarian artillery was an outstanding achievement of the establishment of the *honvéd* army.

HERMANN RÓBERT

Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848. október végén¹

Az 1848. október 3-i királyi manifesztum feloszlatta a magyar országgyűlést, törvénytelennek minősítette annak az uralkodó által nem szentesített határozatait, Magyarországot ostromállapot alá rendelte, s az ország teljhatalmú királyi biztosául és a magyarországi fegyveres erők főparancsnokává Josip Jellačić horvát bánt, cs. kir. altábornagyot nevezte ki. A magyar történetírás – teljes joggal – tartja fordulópontnak e manifesztum kibocsátását, hiszen ez arra mutatott, hogy az önálló Magyarország megregulázására törekvő bécsi körök immáron nem csupán anyagi, hanem nyílt erkölcsi támogatásban is kívánják részesíteni az e feladatra kizemelt Jellačićot.² Fordulópont ez az csemevény azért is, mert ezt követően a két szembenálló fél között a diplomáciai érintkezés a sikertelen magyar tárgyalási kísérletekre és titkos akciókra, illetve a cs. kir. főserg decemberben megindult támadása után fegyverletételi felszólításokra korlátozódott. A vitás kérdések békés rendezésének lehetetlenségét mutatta az, hogy a Kossuth által október 27-én Windisch-Grätz tábornaghoz küldött Ivánka Imre ezredes visszatérőben a horvát határőrök letartóztatták, s az is, hogy az 1849. január 5-én a magyar fővárosba bevonuló cs. kir. csapatok január 8-án letartóztatták a néhány nappal korábbi magyar küldöttség egyik résztvevőjét, Batthyány Lajos grófit, a volt miniszterelnököt.

Hasonlóan eredménytelenek voltak Kossuth 1848. november–decemberi titkos kísérletei is. Előbb az Amerikai Egyesült Államok bécsi követét próbálta meg közvetítésre bírni, de Schwarzenberg kormányfő és Windisch-Grätz egyaránt elutasították az ajánlatot. V. Ferdinánd lemondása és Ferenc József trónra lépése után Kossuth a kemsicri osztrák parlament baloldali képviselőit próbálta meg közbenjárásra rávenni. Végül december elején a konzervatív Festetich Leó gróf kezdeményezte saját kiküldetését, ám az osztrák fél őt is elutasította. Ezt követően a magyar és osztrák hadviselő felek érintkezései osztrák részről a lipótvári, eszéki, komáromi és pétervárad, magyar részről az aradi, temesvári, gyulafehérvári és budai erődök, illetve várak megadásra való felszólítására korlátozódott. Ebbe a sémába illeszthető az a két fegyverletételi felszólítás is, amelyet 1849. január végén Windisch-Grätz herceg juttatott el Görgeihez, illetve február elején Puchner altábornagy Bemhez.

E szempontból érthető, hogy a magyar történetírás szinte semminemű figyelembe nem részesítette azt a fegyverszüneti kísérletet, amelyre 1848. október végén a Dráva mentén állomásozó magyar 5. hadosztály vezetője, Perczel Mór ezredes, illetve a stájerországi és a horvátországi cs. kir. csapatok vezetői között került sor. Csupán Gelich Rikárd idézte Perczel november 9-i hadijelentésének erre vonatkozó passzusát, s Novák Mihály, Zala vármegye 1848-49-es történetének monográfusa nagyjából ennek alapján ismertette a fegyverszüneti

¹ A tanulmány anyaggyűjtését a Magyar Ösztöndíj Bizottságtól kapott, 1996. május-júniusában a bécsi Collegium Hungaricumban letöltött ösztöndíjam alatt végeztem. Ezúton mondok köszönetet a Hadtörténelmi Levéltár Állandó Bécsi Kirendeltsége munkatársainak, dr. Czigány Istvánnak és dr. Szakály Sándornak, illetve a Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettesének, dr. Ujváry Gábornak munkámban nyújtott segítségükért!

² Közli Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848-1849. II. k. Pest, 1869. 69-71. (a továbbiakban: Pap II.)

tárgyalás történetét.³ Ezt követően először jómagam foglalkoztam e kísérlet történetével Perczel zalai hadműveleteiről szóló munkámban, elsősorban a hazai levéltári és sajtóanyag adatai alapján.⁴ Bécsben végzett kutatásaim során azonban újabb, az eddigi képet némileg módosító adatokra bukkantam, s ezért indokoltnak vélem, hogy ezek alapján összefoglaljam e fegyverszüneti tárgyalások történetét és megghiúsulásuk okait.

Jellačić szeptember 11-én megkezdődött támadása és az október 3-i manifesztum kibocsátása között a magyar és a horvát fél között több ízben került sor félig-meddig hivatalos tárgyalásokra. Noha a horvát és cs. kir. inváziós hadsereget vezető Jellačić többször is kijelentette, hogy a magyar kormányt nem tekinti legitimnek, maga is érzékelte, hogy saját küldetésének legitimitása is megkérdőjelezhető. Csak czzel magyarázható, hogy a közbeeső időben valamennyi hozzá indított magyar küldöttséget fogadta, ám érdemi tárgyalásokra, azaz politikai megoldásra nem volt hajlandó. Így az őt szeptember 16-án felkereső magyar tiszti küldöttségnek csak a fegyverbarátságról és a cs. kir. hadsereg vitézségéről tartott hangzatos szónoklatokat; nem volt hajlandó megjelenni az István nádorral folytatandó tárgyalások színhelyül szolgáló Kisfaludy-gőzösn szeptember 21-én; szeptember 28-án pedig Lamberg altábornagy főparancsnoki kinevezésének hírére véve sem volt hajlandó leállítani csapatainak a főváros felé történő előnyomulását. Szeptember 30-án is csak katonai feltételekről állapodott meg a magyar hadsereggel kötött fegyverszüneti egyezményben. Október 3-a után a bán már katonai természetű tárgyalásokat sem volt hajlandó folytatni a magyarokkal. Ugyanakkor a többi cs. kir. parancsnok a bán magyarországi hadjáratának kudarca, az október 3-i manifesztum és az október 6-i bécsi forradalom után furcsa helyzetbe került. Bizonyos, hogy többségük rokonszenvezett a bán ügyével, amelyet egynek tartottak a birodalom érdekében, s az október 3-i manifesztum megerősíthette őket e meggyőződésükben. Ugyanakkor Jellačić magyarországi fiaskója és a bécsi forradalom óvatosságra inthette őket. Ezek a derék hadfiak nem az önálló cselekvés szellemében nőttek fel, s miután eddigi vezérlő szellemük, Theodor Baillot de Latour gróf tábornagy és cs. kir. hadügyminiszter október 6-án a bécsi forradalom áldozatául esett, „hadügyminiszter hiányában”⁵ nem tudták, mitévők legyenek az új helyzetben. Hiszen az osztrák Reichstag továbbra is Bécsben volt, s a kormány tagjainak is csak egyik része menekült az uralkodóházzal együtt a morvaországi Olmützbe. Nem lehetett tudni, hogy az alkotmányosság és abszolutizmus újabb konfliktusában az uralkodó melyik felet fogja támogatásban részesíteni.

Nem voltak könnyű helyzetben a Magyarországgal határos horvát és stájer széléken található cs. kir. csapatok parancsnokai sem. Jellačić seregének megindulása után 10 nappal megszakadt az összeköttetés a horvát főszereg és hátországa között, s szeptember 21-e után Nagykanizsán túlra már egyetlen szállítmánynak vagy futárnak sem volt tanácsos merészkednie. Október 3-án Nagykanizsán népfelkelés tört ki a kb. 2000 főnyi horvát megszálló sereg ellen, s a város környékén Vidos József parancsnoksága alatt állomásozó Vas, Zala, Somogy és Sopron megyék nemzetőrei is beavatkoztak a küzdelembe. Ennek eredményeként Albert Nugent alezredes határőrei kénytelenek voltak Légrádon át a Dráva túlpartjára, illetve Kottorin át a Muraközbe visszavonulni.

Vidos eredeti szándéka az volt, hogy a Vas megyéből beérkező huszárokkal és a többi erővel visszafoglalja a letenyei hidat, de aztán azt az utasítást kapta az Országos Honvédelmi

³ Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. Budapest, é. n. I-II. kötet. I. 479. (a továbbiakban: Gelich). Novák Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906. 132-134. (a továbbiakban: Novák)

⁴ Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg, 1995. 30-33. (a továbbiakban: Hermann 1995.a)

⁵ Latour halála után Cordon vezérőrnagy így írta alá a hadügyminisztérium kiadmányait. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-23. No. 5600. & 5686/M.K.

Bizottmánytól, hogy akadályozza meg Jellačić és a Bécsből számára érkező erősítések egyesülését. Október 6-án serege nagy részével északnak, Veszprém, majd Vas megyébe indult.⁶

Jellačić még október 7-én, a bécsi forradalom hírére Mosonból Horvátországba indította seregének értéktelenebb részét némi tüzérséggel és két határőrzászlóaljjal, mintegy 14 000 embert. A magyar fővezér, Móga János altábornagy abban reménykedett, hogy a Vas megyei mozgósított nemzetőrség, a Perczel Mór parancsnoksága alá rendelt és a főszeregből kikülönített két dandár beérheti és fegyverletételre kényszerítheti a Todorović vezérőrnagy vezette oszlopot. A Móga által kiküldött két dandár október 11-én utol is érte Todorovićot Salamonfánál és Horpácsnál, de annak túlereje miatt nem tudta komolyan zavarni a horvátok visszavonulását. Vidos számra jelentős nemzetőri ezrede október 9–10-én nagyjából feloszlott, a nála lévő két század huszár pedig szintén csak arra volt alkalmas, hogy némi zavart keltsen a horvátok között. A Vas megyei népfelkelés erői a Szombathely felé vezető utakat védtek. Az október 11-i ütközetet követően azonban Todorović Kőszeg határán átvonulva osztrák területre vitte seregét. Így aztán sem a Veszprém megyei nemzetőrség, sem Perczel hadosztala nem vehetett részt az üldözésére indított hadműveletben. A Todorovićot üldöző, s a Mura felé tartó Ferdinand Karger vezette magyar csapatokat Móga október közepén a lajtai táborba rendelte.⁷

1848. október elején, Nagykanizsa felszabadítása után Zala megyét, illetve az ország délnyugati határszélét két cs. kir. csoportosítás fenyegette. Pontosabban egyikük, a Stájerországban szervezés alatt álló tartalék hadtest ekkor még alig volt abban a helyzetben, hogy bárkit is fenyegetsen. A 72. életévét taposó Laval Nugent von Westenrath tábornagy parancsnoksága alatt álló hadtest ekkor gyakorlatilag egy erős, kb. 2500 főnyi dandárból, illetve általában sorgyalogezredek negyedik zászlóaljai alkotta stájerországi helyőrségi csapatokból állott. Tüzérségének összetételéről és számáról nincsenek adataink. E csapatok összlétszáma aligha haladta meg az 5000 főt, s a stájerországi nyugtalanságok, különösen a grazi forradalmi mozgalmak miatt nem léphetett fel támadóan a magyar határszélen.⁸

A horvátországi, a Mura és a Dráva vonalán álló horvát határőri és cs. kir. csapatok létszáma ennél sokkal jelentősebb volt. A stájerországi dandártól „kölcsonkapott” egységekkel együtt 14-15 000 főt számlálhatott, s legalább 24 löveggel rendelkezett. Komoly hátrányt jelentett viszont, hogy a hadtest tömegét népfelkelő és tartalék zászlóaljak alkották, amelyek igen gyengén voltak ellátva kézi lőfegyverekkel.

Latour cs. kir. hadügyminiszter október 5-én küldte szét az október 3-i uralkodói manifesztumot a főhadparancsnokságok vezetőinek, az erődök és a mozgó csapatok parancsnokainak. Nugent a neki küldött példányt október 6-án Radkersburgban kapta meg. Másnap Spannocchi tábornagy, az illír és belső-ausztriai főhadparancsnokság vezetője révén is megkapta Latour rendeletét. Október 8-án este pedig Jellačić október 6-i levelének mellékleteként kapott egy példányt a manifesztumból. Ebből a levélből értesült a bán pákozdi kudarcáról és a szeptember 30-án kötött háromnapos fegyverszünetéről is.⁹ Az október 6-i bécsi

⁶ Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953. 205-250. (a továbbiakban: Varga). Urbán Aladár: Batthyány Lajos és a vasi fölkelőszereg 1848. szeptember-októberében. HK, 1985/4. 789-791. (a továbbiakban: Urbán). Hermann Róbert: Vidos József kormánybiztosi jelentései. Savaria Múzeum Évkönyve, 1995. 22/1. kötet. 58-60. (a továbbiakban: Hermann 1995.b) – Albert Nugent életrajzát lásd Ferdinand Hauptmann: Jellačić's Kriegszug nach Ungarn 1848 Graz, 1975. I-II. kötet. I. 179. (a továbbiakban: Hauptmann)

⁷ Varga 215-250., Urbán 792-800., Hermann 1995.b 61., 74-76. – Todorović életrajzát lásd Hauptmann I. 264.

⁸ Nugent életrajzát lásd Josef Hirtenfeld: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. Zweite Abteilung. 1131-1137., Gelich II. 101-102.

⁹ Latour – Nugent, Bécs, 1848. okt. 5. 5623/M.K. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-33. [No. 49.], Spannocchi – Nugent, Graz, d. n. [1848. okt. 6.] ugyanott 1848-10-34a.; Jellačić – Nugent, Óvár, 1848. okt. 6., ugyanott 1848-10-50a. [No. 62.]

forradalomról az első hírt valószínűleg Karl Auersperg altábornagy, alsó-ausztriai főhadparancsnok, s a bécsi helyőrség parancsnokának október 7-i levele hozta számára, melyet október 9-én kapott. Ezen a napon Jellačićtól is jött egy levél, amely még csak célozgatott a szomorú bécsi cseményekre.¹⁰ Nugent október 9-én több magyarországi erőd, illetve Magyarország állomásozó cs. kir. alakulat parancsnokának megküldte az október 3-i manifestum egy-egy példányát kihirdetés, terjesztés és érvényre juttatás végett. Így Jovich vezérőrnagynak az eszéki, Blagovitch altábornagynak a pétervárad-i erőd parancsnokának, Philipp du Rieux ezredesnek a 16. (Zanini) gyalogezred, Stephan Wernhardt ezredesnek a 41. (Sivkovich) gyalogezred és Friedrich Blomberg ezredesnek a 2. (Schwarzenberg) dzsidász-vezred parancsnokának.¹¹ A továbbiakban Nugent főleg a Bécs alatt történetekre fordította figyelmét. Október 15-én Fürstenfeldből közölte Benko vezérőrnaggyal, a varasdi horvát erők parancsnokával, hogy Jellačić serege egyre erősödik, és várja Windisch-Grätz tábornagy seregét. Ezek együtt kb. 70 000 főt számlálnak.¹²

Vidos seregének távozása után Zala megyében csupán 104 huszár, a zalai önkéntesek, a soproni nemzetőr század és a somogyi nemzetőrség maradt, de ezekre sem nagyon lehetett számítani.¹³ A Zala megyei önkéntesek négy százada felszerelés végett Zalacgerszegrre vonult, a huszárok szintén a város környékén táboroztak. A Somogy megyei nemzetőrség a Zala megyei népfelkelés egy részével Légrádtól Letenyéig tartotta szemmel a Mura vonalát, s október 7-én reggel 9 óra tájban sikertelenül próbálta meg visszafoglalni a kakonyai, légrádi és letenyei hidakat a horvátoktól. A támadás során a Somogy és a Zala megyei századok (egy kivétellel) inkább a hátrálás, mind az előnyomulás során árultak el buzgóságot. Egy huszár elesett. A horvátok átkeltek a Murán, feldúlták a letenyei kastélyt, s az egész vidéket felgyújtással fenyegették.¹⁴ Palocsay József őrnagy október 8-án kérte Zala megye bizottmányát, hogy mielőbb állítsa ki a nemzetőrséget, mert csak így hárítható el az újabb horvát betörés. Palocsay olyannyira nem bízott saját erőiben, hogy még Kiskanizsát is körülsáncoltatta, hogy a letenyei hídfőből esetleg kitörő ellenséget visszaverhesse.¹⁵ Így aztán őt is kellően lepte meg a hír, hogy az ellenség másnap felszedte a letenyei hidat, s visszahúzódt a Muraközbe.¹⁶ Aggodalomra adtak okot viszont az olyan hírek, hogy Nugent 4000 fővel Domborúnál átkelt a Dráván, s a Muraköz felől készülő Kanizsa ellen támadni. (Horváth Vilmos kormánybiztos összesen 5000 főre becsülte a Muraközben állomásozó erőket.)¹⁷ Aggodalomra adott okot az is, hogy az I. (János) dragonos ezred a Dráva túlsópartján megindult Varasd felé, s attól lehetett tartani, hogy Nugent az így nyert erősítéseket használja fel az újabb támadásra.¹⁸

¹⁰ Auersperg – Nugent, Bécs, 1848. okt. 7., ugyanott Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-33 1/2.; Jellačić – Nugent, Magyaróvár, okt. 7., ugyanott 1848-10-50b. [No. 65.]

¹¹ Fogalmazvány. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-43.

¹² Nugent – Benko, Fürstenfeld, 1848. okt. 15. AFA Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-ad 61. Benko a levelet okt. 17-én kapta, s azonnal továbbküldte Dahlennek. – Benko életrajzát lásd Hauptmann I. 264.

¹³ Hermann 1995. a 18-19.; Varga 210-213.

¹⁴ Sárközy Albert – OHB, Kaposvár, okt. 11. MOL KPA 202.

¹⁵ Palocsay József – Zala megye, Kanizsa, okt. 8. ZML ÁB 1848:2091.

¹⁶ Horváth Vilmos – OHB, Zalacgerszeg, okt. 10. MOL KPA 203., Sárközy Albert – OHB, Kaposvár, okt. 11. ugyanott 202.

¹⁷ MOL R 32. Az 1848-1849. évi forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok. 1848. október 10., Nemzeti, október 19. No. 137., Közlöny, október 18. No. 130. (Nagykanizsa, október 6.); Albert Nugent – Jellačić, Radkersburg, 1848. október 9. KA AFA Karton 1895. Kroatisch-slavonischen Armee, respektive. 1. Armeekorps unter Jellachich und dessen Operationen gegen Wien. 1848-10-36.; Varga 211.

¹⁸ Sárközy Albert – OHB, Kaposvár, október 10. MOL OHB 1848:1045.

A másik oldalon hasonlóan nagy volt az aggodalom. Dahlen altábornagy, zágrábi főhadparancsnok október 9-én azt a hírt kapta, hogy a magyarok két ponton átlépték a Drávát, ezért odasietett, ám a hír tévesnek bizonyult. Egyelőre tehát mindkét fél azzal töltötte idejét, hogy megerősítse saját védelmi vonalát, s azon törte a fejét, honnan vonhatna magához újabb erőket. E tekintetben a magyaroknak volt nagyobb szerencséjük. Október közepén megjelent Zala megyében Perczel Mór ezredes hadosztálya.

Perczel serege az október 7-i ozorai diadal után néhány napig pihent, majd Veszprém felé indult. Odaérve azonban Perczel úgy döntött, hogy csapataival mégsem csatlakozik a fő-sereghez, hanem Nagykanizsára vonul. Elhatározását azzal indokolta, hogy a kapott hírek szerint bármelyik pillanatban várható a Nagykanizsáról kiűzött Albert Nugent ezredes újabb támadása. Perczel ekkor még úgy tudta, hogy Jellačić Todorović vezérőrnagy vezette mellékoszlopa is Vas és Zala megyéken keresztül próbál hazatérni Horvátországba, s ezt is meg akarta akadályozni. Perczel összpontosította csapatait, majd megindult a Muraköz felszabadítására.

Október 17-én kb. 5000 főnyi serege Letenyénél és Kottorinál két oszlopban átlépte a Murát, s elűzte a folyót védő horvát és cs. kir. katonaságot. Több mint 800 foglyot ejtett, s 18-ára megszállta a Muraköz egész területét. A horvátok Légrádra és Varasdra vonultak vissza. A varasdi hidat egy darabon felszedték, s a híddal szemközt besáncolva táboroztak. Perczelnek nem voltak a folyóátkeléshez szükséges eszközei, de támadása így is nagy pánikot okozott.¹⁹

Benko vezérőrnagy október 17-én délután 5 órakor közölte Nugent-nal, hogy a letenyeci hidat egy kb. 6000 főnyi magyar sereg támadta meg, s hogy a magyarok Kottorinál is támadtak. A letenyeci hid biztosítására az otocsácsi határőrezred 2. zászlóalját és Lazarus Mamula ezredes különítményét (két-két hat- és háromfontos löveg, 650 határőri népség, a Piretyalozezred egy osztálya, fél zászlóalj népfőlkelő, fél század lovaság) küldte. A kottori támadással kapcsolatban valószínűnek tartotta, hogy Bogović tábornok Légrádról a magyarok oldalába kerülhet. Éjjélkor már azt jelentette, hogy Mamula kénytelen volt feladni a letenyeci hidat, s Csáktornyán át visszavonult Varasd felé. A Kottorinál támadó, sorozeredi csapatokból és lovaságból, illetve 6 hatfontos ütegből álló ellenség szintén a Dráváig nyomta vissza a saját csapatokat.²⁰ Hasonló értelmű jelentéseket küldött október 17-én este fél 10-kor és október 18-án Csáktornyáról. Mamula a Letenyénél támadó magyar sereget 10-12 000 főre, közte több száz lovasra, 12 lövegre, közte több tarackra becsülte.²¹ Dahlen altábornagy ennek alapján azt jelentette a cs. kir. hadügyminisztériumnak, hogy Letenyénél 10-12 000 magyar felkelő nyomult be a Muraközbe, egy másik hadoszlop pedig Kottorinál lépte át a Murát.²²

Benko vezérőrnagy, varasdi városparancsnok október 19-én reggel 9 órakor azt írta Nugent-nak, hogy a Csáktornya és Nedelic között álló magyar csapatok létszáma kb. 3000 fő.²³ Dahlen altábornagy október 19-én hajnali 3 órakor érkezett Varasdra, hogy Benko vezérőrnaggyal és Mamula ezredessel megtegye az intézkedéseket a Dráva-híd erőteljes védelmére. A magyarok e napon nyugodtan viselték magukat, csupán a túlpárti erdő szélén lehe-

¹⁹ Hermann 1995. a 12-30.

²⁰ Benko – Nugent, Varasd, 1848. október 17. délután 5. (No. 841.), éjjel 12. (ad No. 841.) KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-110b., c.

²¹ Mamula – Nugent, Csáktornya, 1848. okt. 17., 18. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-110d., c. és Mamula – Nugent, Zágrábi főhadparancsnokság, okt. 17., 18. No. 13-14. Ugyanott Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-68., 69.

²² HL Absz. ZGK No. 1156.

²³ Benko – Nugent, Varasd, 1848. okt. 19. reggel fél 9. No. 44. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-125. [No.173.] Nugent a levelet okt. 20-án éjjel 2-kor Radkersburgban kapta meg. Csonka fogalmazványa ugyanott Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-75.

tett nagy tömeget, közöttük munkásokat látni, akik a befejezetlen hídfőt félkörben körülvték. Dahlen szerint nem kétségs, hogy a magyarok egy ütegállást építenek, amely másnap reggel megkezdí működését. E nap estéjén érkezett meg Ernst százados a 9. (Miklós) huszárczredből, s azt óhajtotta, hogy a horvát parancsnokkal két varasdi polgár jelenlétében tárgyalhasson, „mely kívánásának nem hittem eleget tehetni” – írta Dahlen Nugent-nak. Ez alkalommal a horvátok megtudták, hogy a magyar csapatokat „az ismeretes Perczel Mór” vezeti. Dahlen igen lesújtó véleménnyel volt ellenállásának csélyeiről: „Ilyen kevés erővel igen nehéz lesz a meglehet, túlerejű ellenség támadásának ellenállni.”²⁴ Másnap, október 20-án este fél 10-kor Nugent-hoz írott levelében összesen 8000 főre becsülte a magyar sereget, amelyet huszárok, némi sorgyalogság, honvédok és nemzetőrök alkotnak. A tüzérség 2 tizenkétfontos és 4 hatfontos lövegéből és 2 tarackból áll. Véleménye szerint a magyarok Légrádnál fogják megpróbálni az átkelést a Dráván.²⁵ Október 22-én Dahlen még mindig semmi biztosat nem tudott a magyarok szándékairól, csupán azt, hogy Varasddal átellenben két ütegállást építenek. E napon délután 4 órakor megérkezett Todorović vezérőrnagy két varasd-kőrösi határőr zászlóaljjal, így Dahlen is némileg szilárdabbnak érezte a Dráva-vonal védelmét.²⁶ Mamula ezredes hírszerzői jelentések alapján összesen kb. 7-8000 főre becsülték a magyarok létszámát. A sereg, mint írja, nagyobb részt nemzetőrökből áll, de van közte egy-egy zászlóalj a 48. (Ernő) és a 60. (Wasa) gyalogezredből is. A lovasságot egy huszárosztály, a tüzérséget 8 löveg (2 tizenkétfontos, 4 hatfontos löveg, 2 tarack) alkotja.²⁷

Nugent október 23-án Pettauban értesült arról, hogy az uralkodó Windisch-Grätz tábornagyot nevezte ki az Itálián kívüli cs. kir. erők fővezérévé.²⁸ Szintén ezen a napon tudatta Burits vezérőrnaggal, a stájer határon álló dandár parancsnokával, hogy Windisch-Grätz rendelete szerint tartózkodnia kell minden támadástól.²⁹ Benkot pedig arról értesítette, hogy a magyarok aznap éjszaka megtámadták Polsteraut, s a 27. (Piret) gyalogezred ott található egy századát visszavetették.³⁰

Burits október 24-én közölte Nugent-nal, hogy a magyar sereg öt csapatban Csáktornya és Nedelic között áll. Létszáma 8000 fő, csak nemzetőrökből s más, egyébiránt jól ruházott és fegyverzett népségből áll. Újfajta határőri kamrás puskákkal is rendelkeznek, amelyeket bi-

²⁴ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 19. No. 1146. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-100. [No. 183.] Nugent a jelentést október 21-én hajnali két órakor Pettauban kapta meg. Fogalmazványa ugyanott Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-76.

²⁵ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 20. este fél 10. No. 1164. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-113. [No. 189.] Nugent a levelet okt. 21-én reggel 6-kor Pettauban kapta meg. Fogalmazványa ugyanott Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-80. Dahlen ugyanezt megírta a zágrábi főhadparancsnokságnak is Ugyanott 1848-10-96. No. 1172.

²⁶ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 22. No. 1175. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-130. [No. 221.] Nugent a levelet okt. 23-án Pettauban kapta, s betekintésre megküldte Burits vezérőrnagnak is.

²⁷ Mamula – Nugent, Varasd, 1848. okt. 22. délelőtt 11 óra. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-134. [No. 207.] Nugent a jelentést okt. 22-én este Pettauban kapta. – Perczelnek nem voltak sorozedi zászlóaljai, csupán négy szabadcsapati, illetve önkéntes zászlóalja. Lovasságát valóban két század, tüzérségét 12 (a Vidos által hátrahagyott mozsarakkal együtt 14) löveg alkotta. Hermann 1995.a 12., 20-22.

²⁸ KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-146., 147.

²⁹ Nugent – Burits, Pettau, 1848. okt. 23. este fél 11. Másolat. AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144c.

³⁰ Nugent – Grazi főhadparancsnokság és Benko vezérőrnagy. Pettau, 1848. okt. 23. (fogalmazvány). No. 219. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-145. A polsterauti összecsapásról szóló hír – a magyar források alapján – vaklármának tűnik. Hermann 1995.a 27.; Pordán Ildikó: Honvédtüzéreként a Muraközben. László Károly naplójából. Zalai Gyűjtemény 36/I. Szerkesztette: Molnár András. Zalacgerszeg, 1995. 227. (a továbbiakban: László Károly)

zonyára Roth seregének lefegyverzésekor szereztek. Szerezdedi csapatok nincsenek közöttük, van viszont 300 fő a 9. (Miklós) huszárezredből, akik Nedelicnél táboroznak. Tüzérségük két ütegből áll, amelyek közül az elsőt előző délután 4 löveggel megerősítették. A hírek szerint további 8000 fő érkezését várják, s maga Kossuth is ide fog jönni. Varasdtól ágyú-lövésnyi távolságra sáncokat építenek, s erősítik a csáktornyai kastélyt is. Ráckanizsától a stájer határ hosszúságában csak népfelkelők állnak, a második vonalat nemzetőrség alkotja. Az ellenség szándéka az, hogy mindenáron beüssön Horvátországba, s ha ez a varasdi hídnál vagy lejjebb nem sikerülne, Stájerországon keresztül fogja azt kieroszakolni.³¹ E napon Mamula czredes tudatta Nugent-nal, hogy a magyarok a varasdi Dráva-partról visszahúzódtak Nedelicre, de a támadást ennek ellenére nem tartja tanácsosnak, mert a magyarok visszavonulása a jellek alapján terv szerint és a legjobb rendben történt.³²

Perczel maga is meglepődött azon, hogy a horvátok milyen gyorsan kiűrtették az általa igen megerősítettnek tudott Csáktornyt. Úgy vélte, hogy a horvátok a Muraközt egy második szenttamási táborra építhették volna ki, ha az ő serege nem érkezik időben, és „sok ezer főnyi sereg sem foglalandja vissza”. Természetesen nem mulasztotta el kijelenteni, hogy a Muraközt 1848 szeptemberében „az akkor itt lévőnél kisebb erővel is pár hétre célszerű intézkedés mellett meg lehetett volna védeni”.³³ Csáktornyára érve, eredeti szándéka az volt, hogy erőt gyűjtve Varasdig tör előre, és birtokába keríti a Dráva-hidat. Ugyanakkor utasítást kért az Országos Honvédelmi Bizottmánytól – először október 7-c óta –, hogy „ha Isten kegyelme még továbbá is dicsőítené diadallal hadaimat, valljon átkeljek-e és mennyire Horvátországba?”³⁴

A Muraköz teljes megtisztítása és a varasdi kémszemle után némileg változott Perczel véleménye. Az átszegdelt terep miatt egyre nehezebbnek látta az előőrsi szolgálat ellátását, már csak azért is, mert a lovasságot a bokros, erdős tájak miatt nemigen lehetett erre alkalmazni. A felderítési adatok alapján úgy tudta, hogy Varasdon és környékén jelentős, a sajátját kétszeresen felülmúló ellenséges erő áll. Október 21-én már arról is értesült, hogy Karger dandárát visszarendelték a parndorfi táborba, s úgy tudta, hogy Todorović 12 000 főnyi hadoszlopa is Varasdnak tart. Ezek a hírek arra indították, hogy feladja a varasdi híd elfoglalására szőtt tervét, s minden erejét Csáktornya megerősítésére fordítsa. Október 21-i jelentésében már arról írt, hogy állása igen kényes, „és könnyen meglehet, hogy igen heroikus védelemre lesz szükség azt megtarthatni”.³⁵ Október 24-én pedig a csáktornyai erősítések befejeztéig minden „merészebb hadjáratot” lehetetlennek vélt.³⁶ Október 27-én azt jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy Varasdnál Dahlen és Benko tábornokok parancsnoksága alatt a János-dragonosok, az Itáliából visszarendelt otocsáci határőrök, Todorović 12 000 embere, a Muraközből kivont határőrök és népfelkelők állnak 18 löveggel és egy fél rakétaüteg-

³¹ Burits – Nugent, Friedau, 1848. okt. 24. No. 120. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-152. [No. 242.] Nugent a levelet okt. 25-én Pettauban kapta meg, s a benne foglalt híreket aznap közölte Jellačićsal és Windisch-Grätz-cel is. Ugyanott 1848-10-170., 174.

³² Mamula – Nugent, Varasd, 1848. okt. 24. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-156. [No. 233.] Nugent a levelet okt. 24-én Pettauban kapta meg.

³³ Perczel – OHB, Hodosán, 1848. okt. 18. reggel 5 óra. MOL OHB 1848:1570. Közli Hermann Róbert: Perczel Mór Muraközi hadjárata. (Hadijelentések 1848. október 11–november 9–10.) Pannon Tükör, 1998/2. 46. (a továbbiakban Hermann 1998.)

³⁴ Perczel – Kossuth, Csáktornya, 1848. okt. 18. délután 1 óra. MOL OHB 1848:1493. Közli Hermann 1998. 46–47.

³⁵ Perczel – Kossuth, Csáktornya, 1848. okt. 21. MOL OHB 1848:1754. Közli Hermann 1998. 47–48.

³⁶ Perczel – Kossuth, Csáktornya, 1848. okt. 24. MOL OHB 1848:1801. Közli Hermann 1998. 48. Vidos József okt. 18-án értesítette Perczelt arról, hogy „Varasdon nagyszerű készülétek történnek, s ifjú Nugent seregének gyámolítására a stájer kordon embereiből és ágyútelepcéből, úgy Todorović generálnak innend elűzött csapatjából nagy rész fordíttatni fog”. Ugyanott 1848:1332., közli Hermann 1995.b 78.

gel; Stájerországot pedig Nugent tábornoszernagy és Benko vezérőrnagy 4-5000 embere és 24 lövege védi. Október 27-i és 30-i jelentéseiben már egyértelműen a beérkező erősítésektől tette függővé az újabb támadó hadmozdulatokat.³⁷

Hasonló dilemmát fogalmaztak meg a politikusok is. Csertán Sándor kormánybiztos, aki a Muraköz mielőbbi visszavételének egyik legállhatatosabb szószólója volt, az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett egyik jelentésében úgy vélte, hogy Horvátországba csak olyan sereggel tanácsos betörni, „melynek ereje s nagysága előtt Horvátország vérontás nélkül meghajlik”. Horvátországban valószínűleg éhínség lesz, s ha sikerül is meghódítani, „az éhség kínjaitól Magyarországnak kellene kiségitni”. Ezért „igen hihető”, hogy ha Magyarország nem hódíthatja is meg Horvátországot, az „pártok által önmagában dúlatik fel és önként meghódul”. Csertán szerint csupán egyetlen ellenérv van: az, hogy ha most nem foglalják el Horvátországot, az a télén erőt gyűjthet, s így nehezebb lesz legyűrni; „mi ugyan nagy fontosságú ok, habár pénz és élelem nélkül igen nehéz erőt gyűjteni”. Vidos József vasi kormánybiztos pedig szintén úgy vélte, hogy egyelőre a Muraközt kellene megtisztítani a horvátoktól. „A mi seregünk nagyon ingerültek, ha Horvátországba juthatnának, nem hiszem, hogy barátot-ellenséget egyformán ne traktálnák [sic!]”.³⁸

Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) is óvatosságot ajánlott. Már Perczel benyomulásakor, az első győzelmi jelentést véve csupán a Muraköz visszafoglalását szabta az ezredes feladatául. Ha ez meglesz, az OHB nem késik „további teendői iránt kellő utasítást adni”. Az OHB ekkor még nem tudott Todorović seregének elszalasztásáról, s arra is utasította Perczelt, hogy tartsa szemmel ezt a sereget is, nehogy míg ő Horvátországba nyomul, az a hátába kerüljön. November 1-jén – a schwechati vereségről még nem tudva – is arról írt Perczelnek, hogy erősitésekre egyelőre nem számíthat. „Hadi operációira nézve azt hagyjuk meg, hogy míg tekintélyes erőt nem adhatunk Ön rendelkezése alá, állása csupán defenzív legyen. Ne felejtse Ön, hogy a visszafoglalt tartomány megtartása, kivált midőn az ellenség fenyegető állásban marad ellenünk, nem kisebb erény, mint annak visszafoglalása”.³⁹

A horvátok megdöbbenésére mutatott, hogy az általuk elfogott Séllyey László muraközi főszolgabíró, akinck kibocsátását Zala megye néhány nappal korábban még hiába kérte, október 20-án hazacngedték Varasdról. Ebben állítólag szerepe volt annak is, hogy Perczel elfoglalta Knezevits Ivánt, a magyarbarátnak éppen nem mondható bárót, s az ő felesége járta ki Dahlennél Séllyey szabadon bocsátását.⁴⁰

Perczel október 23-án késő este levelet kapott Burits vezérőrnagytól, a stájerországi cs. kir. hadtest elővédjének parancsnokától. Burits közölte, hogy feladata minden, bárhonnan fenyegető ellenségeskedést távol tartani. Ezt eddig sikerült elérnie, de hogy a Drávánál lejátszódtott legújabb eseményekre tekintettel is betölthesse hivatását, szeretne minél előbb találkozni Perczellel. Az értekezés színhelyéül Polsteraut javasolja, ahol 24-én délre megjelenik. Burits leveléből úgy tűnt, hogy egyelőre semlegesen szándékozik viselni magát. A levél címzésében Perczelt – név és rang nélkül – a Zala megyében Csáktornyán álló csapatok parancsnokának titulálta. Tehát vagy egyelőre fogalma sem volt a támadó magyar oszlop parancsno-

³⁷ Perczel – OHB, Csáktornyá, 1848. okt. 27., 30. MOL OHB 1848:2044. Közli Hermann 1998. 49–50.

³⁸ MOL ONóHt 7116., OHB 1848:1332., közli Hermann 1995.b 78.

³⁹ Kossuth Lajos összes munkái. XIII. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952. XIII. 248., 328. (a továbbiakban: KLÖM XIII.)

⁴⁰ Pesti Hírlap 1848. okt. 24. No. 195., Kossuth Hírlapja, 1848. okt. 29. No. 104., Perczel – OHB, Csáktornyá, 1848. okt. 24. MOL OHB 1848:1801. Közli Hermann 1998. 48., KPA 327., ONóHt 7116., Friedrich Walter: Magyarische Rebellenbriefe 1848. Acmtliche [sic!] und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger. München, 1964. 100. (Screley néven), Zrínyi Károly: Csáktornyá monográfiája. A vár és város története s az 1901-iki népszámlálás. Csáktornyá, 1905. 114-115., Novák 129.

kának személyéről (ami kevésbé valószínű), vagy – egyaránt tekintettel a magyar támadás sikerére, s az október 3-i királyi manifesztumra – úgy akart érintkezésbe lépni a magyar féllel, hogy még a látszatát is kerülje annak, mintha elismerné a magyar fél lépéseinek törvényességét.⁴¹ Perczel a Burits által megjelölt helyszínre Georg Ernst Miklós-huszár századost küldte, „egy magyar földöni értekezési hely meghatározása végett”.⁴²

A találkozás létre is jött, mert Burits október 24-én délelőtt 10 órakor közölte Benko vezérőrnaggyal, hogy Perczellel, az 5. magyar hadtest parancsnokával Ernst kapitány által folytatott előzetes egyezkedésen elfogadta azt az előterjesztést, hogy 25-én délben további megbeszélések végett Nedelicen találkoznak, s ő, Burits azt a további biztosítékot adta, hogy a megnevezett órában Nedelicen a horvát hadsereg részéről is egy teljhatalmú biztos jelenik meg. A megbeszélések befejezéséig az ellenségeskedéseket mindkét oldalról beszüntetik, s ezt a feltételt Ernst százados a magyar fél részéről is garantálta. Magától értetődik, hogy a Nedelicen összegyűlendő személyek biztonságát Perczel szavatolja. Perczel biztosította azt, hogy a Burits levelét vivő altiszt Csáktornyán keresztül utazhasson Varasdra, s a vonatkozó választ, valamint ennek Perczel számára adandó másolatát időnyerés végett neki adják át.⁴³

Benko aznap írott válaszában közölte, nincs abban a helyzetben, hogy Burits javaslatára, Nedelicen bármilyen egyezkedésbe ereszkedjen, ezért kéri, hogy az a szükséges lépéseket „őexcellenciája Nugent gróf, a vezénylő tábornok által tegye meg”. (Azaz kétségbe vonta Burits illetékességét.)⁴⁴ A levélváltást Dahlen altábornok még aznap megküldte Nugentnak is: „meg kellett ütköznünk azon, hogy Burits tábornok úrtól Polsterauból egy levelet kaptunk, amelyet Excellenciád e hó 23-i levelének tartalma szerint az ellenségtől kapott, anélkül, hogy a tábornok úr megmondaná, hogyan jutott erre gondolatra”. Benko választát ismertetve tudatta, hogy a meghívás elfogadását Nugent beleegyezésével teszi függővé.⁴⁵

Nugent október 24-én délután közölte Buritscsal, hogy a tervezett találkozóval egyetért.⁴⁶ Aznap maga is Friedauba érkezett. Innen közölte Dahlennel, miszerint Burits megállapodott Perczellel, hogy másnap a cs. kir. horvát hadsereg teljhatalmú képviselőjének jelenlétében tárgyalni fognak. Nugent azért értett egyet ezzel a rendszabállyal, mert – mint írja – célja a magyar és horvát határ két oldalán, a Dráva mentén élő lakosság helyzetének könnyítése volt. Szintén megfelelőnek találta, hogy a találkozóra ne magyar vagy horvát területen, hanem stájer oldalon, vagy ha ezt valamelyik fél nem fogadná el, a Nedelic és Polsterau közötti előőrsi vonalon kerüljön sor. Kérte tehát Dahlent, hogy Mamula ezredest vagy ennek nem remélt akadályoztatása esetén egy másik törzstisztjét küldjön a fenti értekezésre még aznap, tehát 24-én Friedauba, s lássa el őt a szükséges utasításokkal. E tiszt ott éjszakázhat, s másnap csatlakozhat Buritshoz. Nugent arra utasította Buritsot, hogy a kötendő meg egyezést a Dráva egész szakaszára, azon hosszúságban, ahogy az előőrsök egymással szemben állnak,

⁴¹ Burits - Perczel, Friedau, 1848. okt. 23. Másolat az eredeti tisztázatról. MOL OHB 1848:1801. Melléklet Perczel okt. 24-i jelentéséhez. – Érdekes módon ennek, a tárgyalások alapjául szolgáló levélnek sem a fogalmazványa, sem a másolata nem található meg sem Nugent, sem Dahlen iratai között.

⁴² Perczel – OHB, Csáktornya, 1848. okt. 24. MOL OHB 1848:1801. Közli Hermann 1998. 48.

⁴³ Burits – Benko, Polsterau, 1848. okt. 24. dc. 10 óra. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-123. Dahlen a levelet okt. 24-én délután kapta meg. Másolata ugyanott Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168b.

⁴⁴ Benko – Burits, Varasd, 1848. okt. 24. Másolatok. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168c. és ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-ad123.

⁴⁵ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 24. No. 80. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168a. [No. 248 1/2.] Nugent a levelet okt. 26-án Pettauiban kapta. Fogalmazványa ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-125.

⁴⁶ Pettau, 1848. okt. 24. délután 4 óra. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-154.

s ne csupán a Muraközszel szembeni szakaszra terjessze ki, mivel különben az ellenségnek nem kell aggódnia jobbszárnya miatt, s lefelé (tehát a horvátok ellen) vonhatja erőit.⁴⁷

Dahlen október 24-én, miután megkapta Nugent Friedauból írott levelét, minderről értesítette Mirko Lentulayt, a bán teljhatalmú polgári helytartóját. A tárgyalások célja egy fegyverszünet kötése a határ két oldalán élő magyar és horvát lakosság helyzetének könnyítésére – írta. A katonák saját álláspontjukból kiindulva, semmiféle alapot nem látnak egy fegyverszünetre. Nem tekintve csekély katonai erejüket – a tömeges felkelés nem sokat számít – is úgy gondolja, hogy az országot meg tudják védeni egy ellenséges beütéssel szemben. Sőt úgy véli, hogy az ellenség helyzete sokkal veszélyesebb, hiszen a Dráva és a Mura között állva, Burits és Dahlen együttes támadásának van kitéve. Valószínűleg ez az oka, amiért az ellenséges parancsnok tárgyalni akar. Ugyanakkor nem lehet tagadni, jelenleg nincsenek abban a helyzetben, hogy Szlavóniát megvédjék. Sem sor-, sem határőri csapataik nincsenek ott. Ami czezből kéznél van, annak nincs fegyvere, s ugyanez a helyzet a tömeges fölkeléssel is.⁴⁸ Mindezt megvitató, az itteni főbiztost és a Varasd megyei alispánt is tanácskozára hívta, s ők sincsenek a fegyverszünet mellett. A döntést azonban arról, hogy kössenek-e, mennyi időre, s milyen feltételekkel fegyverszünetet, Lentulayra és a báni tanácsra bízta. A Zágrábra menni ajánló Zigrović főbiztos abban a helyzetben van, hogy elmondja, mik szólnak a fegyverszünet mellett és ellen, s milyen hatással lenne az a hadműveletekre. Kéri tehát, hogy mielőbb közölje az ő s a báni tanács erre vonatkozó véleményét. A tárgyalásokon való részvétellel, nem pedig a fegyverszünet kötésével Mihić alezredest bízta meg, mert Mamula az itteni védelmi intézkedésekkel van elfoglalva.⁴⁹

Dahlen Nugent-nak október 25-én Varasdról válaszolt. Tudatta, hogy Mamula ezredes jelenleg a varasdi Dráva-híd védelmével kapcsolatos intézkedések miatt nem tartja tanácsosnak távozását, s ezért helyette Mihić alezredest, az otocsáci határőrezred 2. zászlóaljának parancsnokát bízta meg azzal, hogy a magyarokkal folytatandó tárgyalásokon jelen legyen. Nugent levelének megtárgyalásakor Benko, Mamula és Mihić egyaránt úgy vélték, hogy nincs értelme fegyverszünetet kötni. A magyarok a Mura és a Dráva közé vannak szorítva, s ezeken a magas vízállás és a jelentékeny kiöntések miatt csak végtelen nehézségek árán lehet átkelni. Ezért, valamint a stájer határon álló Burits-dandár miatt kényszerülnek fegyverszünetet kötni, mivel Burits és a varasdi csapatok kombinált támadása esetén azok kénytelenek lennének letenni a fegyvert. E véleményrel maga Dahlen is egyetértett, hozzátéve, hogy a Burits-dandár számban és minőségben elég erős ehhez a vállalkozáshoz; s a varasdi erő is jelenleg egy csekély számmal (1601 fő, 154 ló, 12 löveg) együtt tudna működni. A fegyverszünet mellett szól viszont, hogy végtelen nehézségekkel jár Szlavónia megvédése, ahol sem seregre, sem szervezett határőri egységekre nincsenek. Az ott lévő csapatok viszont igen kevés lőfegyverrel vannak ellátva. Dahlen csak 300 határőrt és 700 szerzsánt tudott odaküldeni. Aligha kell attól tartani, hogy a magyar csapatok, amelyek egy fegyverszünet által disponibilissá válnának, haderejük nagy súlyát vehetnék a mérlegben, mivel alig két zászlóalj sorsyalogóságuk s egypár huszárszázaduk van, amelyekkel szemben Nugent hadtestének szintén néhány zászlóalja más célra fordítható. Nugent levelében arról szól, hogy célja a Dráva mindkét oldalán élő magyar és horvát lakosság helyzetének könnyítése. E fontos ok miatt beszélt Zigrović báni főbiztossal és Varasd megye alispánjával is, akik szintén nincsenek a fegy-

⁴⁷ Nugent – Dahlen, Friedau, 1848. okt. 24. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-124. Dahlen a levelet még aznap megkapta. Fogalmazványa ugyanott Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-154a.

⁴⁸ Egy dátum nélküli kimutatás szerint Verőce környékén 508 határőr, 600 szerzsán és 600 nemzetőr biztosította a kordon jobbszárnyát, s további 100 nemzetőr várta beosztását. Ez összesen 1808 fő. KA AFA Karton 1949. Brigade Trebersburg. 1848-10-ad 15.

⁴⁹ Dahlen – Lentulay, Varasd, 1848. okt. 24. No. 79. Fogalmazvány. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-127.

verszünet mellett, mivel az a bán szándékai ellen volna. A kérdés eldöntésére Zigrovićot a Lentulay elnöksége alatti báni tanácsához küldik. Mihić este 10 órakor Friedauba utazik, hogy a magyar küldöttek ajánlatait átvegye, s azokat Dahlennek átadja, megállapodást azonban nem köthet, s Buritscsal a legszorosabb egyetértésben kell nyilatkoznia. Mihić visszatéréséig felfüggesztik az ellenségeskedéseket, azonban a fegyvern nyugvás időtartama nem haladhatja meg a 48 órát.⁵⁰

Nugent október 25-én hosszú jelentést küldött Windisch-Grätznek is, amelyben igen részletesen fejtegette a horvát- és stájerországi katonai helyzet összefüggéseit. „Jelenleg Horvátország helyzete a legmagasabb fokon veszélyeztetett, az Itáliával való összeköttetés ki van téve a véletlennek, amelyhez Hercegségednek még azt ajánlom megfontolásra, hogy az Eszéktről Bécsig húzódó hosszú szakaszon a Varasdon állomásozó 1700 főn kívül csupán csekély csapataim találhatók”. Jelen pillanatban az erősen fenyegetett Itáliában 30 000 határőr állomásozik, az ottani hadsereg jelentős része, s Jellačić alatt, Bécsnél bizonyára nem sokkal kevesebb. „Méltóztassék Hercegséged megfontolni, minő következményekkel járna, ha a magyaroknak sikerülne pusztítva betörniük eme tartományba, amely a leghihetlenebb áldozatokat hozta, fiai bizonyára mindenfélől ide özönlének, hogy saját tűzhelyeiket védjék, s ez a szerencsétlenség elkerülhetetlen, ha csapataim jelenlegi állásával – amelyek erejét a közvéleményben csak nevem és rangom emeli – alkalmat adok rá”. Ausztria Horvátországnak köszönheti, hogy jelenlegi szorongatott helyzetéből Windisch-Grätz körületekintő vezetésével kibontakozhatott, s éppen ezért szent kötelessége azt minden tekintetben megvédeni. Ezért kéri Windisch-Grätzet, engedje meg, hogy itt megerősödjön, annál is inkább, mert a neki juttatott szerep korántsem a leghálásabb, s meglehet, hogy minden erőlködése dacára sem tudja azt csekély eszközökkel megoldani. Egyébiránt tökéletesen tisztában van azzal, hogy a jelen elhatározó pillanatokban sem Bécs alól, sem Itáliából nem várhat erősítést. Egy éppen most érkezett jelentés szerint a Csáktornyan állomásozó magyar csapatok 8000 gyalogosból és 300 huszárból, illetve két ütegből állanak, 23-án újabb 4 löveg érkezett, s további 8000 fő, köztük maga Kossuth is várható. Továbbá a magyarok mindenáron be akarnak ütni Horvátországba, s ha a Dráván nem tudnának átkelni, a Stájerországon át történő benyomulást is ki akarhatják erőszakolni. Állítólag a csáktornyai kastélyt is erősítik, s e célra nehézlövegek is rendelkezésükre állanak.⁵¹

Nugent ezen a napon levelet kapott Jellačićtól, amelyben az közölte, nem kétli, hogy Nugent mindent megtesz Horvátország védelmére. A levelet hozó Czirka százados azt a szóbeli üzenetet hozta, hogy a bán semmilyen, a magyarokkal folytatandó tárgyalással nem ért egyet. Ezért Nugent Czirka századost Buritschhoz küldte, s felszólította a tábornokot, hogy jelentse, mi történt eddig. Alighogy ez megtörtént, megkapta Buritsch jelentését arról, hogy a tárgyalásokra nem került sor, s Dahlen október 25-i hosszú levelét arról, hogy a horvátok nem hajlandók fegyverszünetet kötni. Nugent ezt megírta Jellačićnak, s közölte vele, hogy a továbbiakban minden erejét a horvát határok fedezésére fordítja.⁵²

Közben október 25-én Perczel két levelet is küldött Buritschnak. Amilyen kellemesen meglepte, írta délelőtt elküldött első levelében, Buritsch október 23-i levele, amelyben Polsterauban

⁵⁰ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 25. No. 79. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168d. [No. 248 1/2.] Nugent a levelet okt. 26-án Pettauiban kapta meg. Fogalmazványa: AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-132. Mihić megbízólevelét okt. 24-én állította ki Dahlen. Lásd ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-129. No. 79.

⁵¹ Nugent – Windisch-Grätz, Pettau, 1848. okt. 25. No. 224. KA AFA Karton 1845. HA DA 1848-10-2a. Windisch-Grätz válaszában közölte, hogy egyetért Nugent nézetével, de sajnos nem tud számára erősítéseket küldeni. Herzendorf, 1848. okt. 26. 11-12/AO. Ugyanott 1848-10-2.

⁵² Jellačić – Nugent, Zwölfaxing, 1848. okt. 23. No. 508/Dt.K. és Nugent – Jellačić, Pettau, 1848. okt. 25. No. 240. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-170.; Nugent – Buritsch, Polsterau, 1848. okt. 25. Fogalmazvány. Ugyanott 1848-10-154.

tárgyalást indítványozott, s amelynek következtében Ernst huszárszázados és Burits között történt szóbeli megbeszélés alapján Nedelicet határozta meg a Burits által indítványozott tárgyalás színhelyéül, olyannyira különösnek tartja, hogy Nugent gróf, tábornagy módosítani akarja e megállapodást. Burits első levele alapján annál is inkább fel kellett tételeznie a stájerországi hadsereg teljes semlegességét és elkülönülését a horvátországitól, mert Burits ezt jónak látta értésére adni. Azonban Nugent tábornagy vele közölt levele, valamint más tapasztalatok és jelentések alapján nem látja ezt az elkülönülést és semlegességet, s egyébiránt „sem nemzetem becsületével, sem kötelességemmel nem tartom összegeyztethetőnek, hogy a Méltóságod által javasolt tárgyalási mód a magyar korona ellen nyílt harcban álló horvát csapatok egyik parancsnoka által változtatást szenvedjen, – így sajnálom, de – Méltóságod lekötelező ajánlatának minden elismerése mellett is, amelyet nemzetem tudtára adni kötelességnek érzem magam – Polsteraut a megbeszélések helyszínéül nem tudom elfogadni”. Mindenesetre tudatja, hogy aznap déltől délután 3 óráig Nedelicen várja Burits becses megjelenését.⁵³ Aznap délután 1 órakor Perczel Csáktornyáról ismét Nedelicre tolta előre csapatait. „A békeküldetés eredménye fog-e közzétettni, vagy pedig ostromra kelendünk Varasd alá, legközelebbi tudósításomban megírandom” – írta a Nemzetinek Bogáthi Ferenc. A magyar táborban az a hír terjedt el, hogy Perczel „békeküldetések útján kívánja” a magyar törvények iránti engedelmességre téríteni a horvát népet, s az alkudozások „igen rövid idő múlva végeredménnyel békésen kecsegtetnek”.⁵⁴

Burits október 25-én kapta meg Perczel aznap írott levelét. A levelet azonnal továbbküldte Nugent-nak, s közölte vele, hogy mind a levél arrogáns hangvételéből, mind kiküldött Ernst százados viselkedéséből arra a következtetésre kellett jutnia, „e hordával aligha jöhet létre fegyvernügvas”, s egy tényleges megállapodás esetén sem tanácsos megbízni az adott szóban. Ezért úgy vélte, hogy miután Windisch-Grätz utasítása értelmében tartózkodni kell a támadó fellépéstől, olyan állást kell elfoglalni, amely lehetővé teszi, hogy fegyvereikre ne hozzanak szégyent.⁵⁵ Nugent egyetértett ezzel a javaslattal, s még aznap éjjel fél 12-kor közölte Buritscsal, hogy a csapatok (egy teljes gyalogzászlóalj és 10 gyalogszázad, egy fél lovas- és egy teljes hatfontos gyalogúteg, valamint 4 század vértés és egy rakétaúteg) másnap reggel 6-kor elindulnak Gross-Sonntag felé.⁵⁶

Nugent Dahlen október 24-i és 25-i leveleire is október 25-én éjfélkor válaszolt. Közölte, hogy a magyarokkal folytatandó tárgyalásra nem került sor, s így semmi sem akadályozza hadmozdulataikat. Ezért másnap a Pettauban lévő erőekkel megindul Gross-Sonntag és Friedau felé. Ha csapatait támadás érné, kéri Dahlent, hogy vessze magát az ellenség jobb [helyesen: bal] szárnyának oldalába. Ha Dahlent támadná meg a magyarok, Nugent fogja őt támogatni. A két haderő egyesülési pontja Nedelic.⁵⁷

Burits október 25-én jelentette Nugent-nak azt is, hogy Varasdról a híd védelmével megbízott Mamula helyett Mihić, az otocsáci határegred alezredese érkezett meg Dahlentől, hogy a Perczellel folytatandó tárgyalásokon hallgatóként részt vegyen. A horvát hadsereg

⁵³ Perczel – Burits, Csáktornya, 1848. október 25. Eredeti tisztázat. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-154c.

⁵⁴ Bogáthi Ferenc: A muraközi táborból. Nemzeti, nov. 1. No. 148. Rövidítve: Pesti Hírlap, 1848. nov. 3. No. 204.

⁵⁵ Burits – Nugent, Friedau, 1848. okt. 25. No. 122. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-ad167. [No. 244.] Nugent a levelet október 25-én este 8-kor kapta meg, s utasította Buritsot, hogy csapataival Friedau mögött foglaljon állást. Ugyanott 1848-10-167.

⁵⁶ Nugent parancsa és Buritsnak írott levele. Pettau, 1848. okt. 25. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-162. Másolata ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144d. Ugyanczt tudatta Windisch-Grätzszel is. Ugyanott Karton 1845. HA DA 1848-10-2b. No. 255.

⁵⁷ Nugent – Dahlen, Pettau, 1848. okt. 25. éjjel 12. No. 248 1/2. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-131. Dahlen a levelet okt. 26-án reggel fél 8-kor kapta meg. Fogalmazványa ugyanott Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168.

ugyanis nem kíván semmifajta fegyverszünetet vagy nyugvást. Nugent parancsát megkapta, s ez szolgál számára zsinórmértékül. Csupán azt kívánja megjegyezni, hogy feltétlenül fontos az összpontosított csapatok előnyomulása a határra, hogy ott imponáló védőállást foglaljanak el, mivel a lázadókkal⁵⁸ folytatandó tárgyalások megszakadása a jelenlegi állás biztosítását igényli. Ha Polsterau és Gross-Sonntag között Luttenberg felé előnyomulnának, az feltétlenül imponálóan hatna az ellenségre, mivel ezáltal attól kellene tartania, hogy mind Varasdrol, mind innen egyszerre támadják meg, s az a feltételezés, hogy a zöm Pettaunál áll, megfélemlítene.⁵⁹

A forrásokban – mint az az eddigiekből kiderül – a tárgyalásokon, pontosabban az előzetes megbeszéléseken elhangzottakkal kapcsolatban van egyfajta ellentmondás. Burits Benkóhoz írott leveléből úgy tűnik, hogy Ernst százados az első egyezkedésen elfogadta azt az előterjesztést, hogy 25-én délben további megbeszélések végett Nedelicen találkoznak, s Burits arról is biztosította Ernstet, hogy a megbeszélés órában Nedelicen a horvát hadsereg részéről is egy teljhatalmú biztos jelenik meg. Nugent viszont már arról írt Dahlennek, Ernst elfogadta Burits azon előterjesztését, miszerint megfelelőnek találta, hogy a találkozási hely magyar vagy horvát területen, hanem stájer oldalon, vagy ha ezt valamelyik fél nem fogadná el, a Nedelic és Polsterau közötti előőrsi – tehát semleges területen – vonalon kerüljön sor. Perczel október 25-i első leveléből viszont kiténik, hogy Ernst és Burits első találkozásán egyedül arról állapodtak meg, hogy a tárgyalásokra Nedelicen (tehát magyar területen) kerül sor, de nem volt szó a horvátok bevonásáról. Mivel Burits október 24-én Perczelhez intézett levelére (leveleire) nem sikerült rábukkannunk, valószínűsíthető, hogy Burits némileg eltérő módon tájékoztatta Nugent-t és Perczelt a tárgyalásokról és a saját álláspontjáról. Nugent-nal csupán azt közölte, hogy Perczellel érintkezésbe lépett, s hogy Polsteraut javasolta a tárgyalás helyszínéül, de miután Ernsttel Nedelichen állapodtak meg, alternatív javaslatként közölte, hogy a tárgyalásokra esetleg Nedelic és Polsterau között (tehát az osztrák fél presztízsét kevésbé sértő helyszínen) kerül sor. Bizonyos, hogy az Ernsttel folytatott megbeszélésen szóba került a horvátok részvétele is, de nem a tárgyalás sine qua non-jaként. Burits azonban úgy tájékoztatta Nugent-t, mintha Perczel megbízottjával arról is megállapodott volna, hogy a horvátok bevonása nélkül nem tárgyalnak. Miután azonban Nugent-nal beszélt, Perczelnek már arról írt, hogy Nugent ragaszkodik a polsterai helyszínhez, s a horvátok részvételéhez. Miután Perczel ezt a módosítást nem fogadta el, s Perczel válaszában önérzetes hangvétele, illetve a horvát parancsnokok hajthatatlansága után Burits akár ki is bújhatott volna a tárgyalások kötelezettsége alól. Perczelnek azonban nem mert hasonlóan önérzetes választ írni, sőt elküldött (de szövegszerűen szintén nem ismert) válaszában udvariasan nyilatkozhatott, s kérte Perczel feltételeit, illetve vázolhatta saját elképzeléseit is. Lehet, hogy egyszerűen meg akarta téveszteni Perczelt, de lehet, hogy a katonai erőviszonyokkal számot vetve még mindig jobbnak tartotta a fegyverszünet megkötését, mint a horvátokkal közös katonai akciót.

Erre mutat az is, hogy Perczel október 25-én este 6-kor Csáktornyáról írott újabb levelében közölte: Burits kívánságát teljesítendő, megküldi a kétoldalú szerződés tervezetét, amelynek áttekintése után Burits szíveskedjék tudatni, hogy az összhangban van-e a részint szó-, részint írásbeli előterjesztésekkel. Amennyiben igen, kéri, hogy másnap, október 26-án délelőtt 11 és 12 óra között jelenjen meg annak ratifikálására a stájer-magyar határon, a Polsterau és Ternovec közötti úton.⁶⁰

Október 26-án írott első jelentésében Burits még Polsterau megszállásának fontosságát fejtegette Nugent-nak. Nem sokkal ezután, hajnali 3 órakor viszont megkapta Perczel fegy-

⁵⁸ Az eredetiben: Rebellen

⁵⁹ Burits – Nugent, Friedau, 1848. okt. 25. No. 123. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-154b.

⁶⁰ Perczel – Burits, Csáktornya, 1848. október 25. este 6. óra. Másolat. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144b.

verszüneti szerződéstervezetét, s ezt azonnal továbbküldte Nugent-nak a következő megjegyzések kíséretében: „Nem csupán a tábornagy [Windisch-Grätz] magas meghagyása, hanem a tartományok java érdekében is, önnön meggyőződésünkből készek vagyunk a már kitört ellenségeskedésnek békés úton annál is inkább kiegyenlíteni, mivel a haderónk által történő döntés a sikert nem biztosítaná”. Ezért úgy gondolja, hogy a velük közölt szerződés 2. és 4. pontjával tökéletesen egyet lehet érteni, s az 1. és 3., jelenlegi tartalmukban hátrányos pontok a következő értelemben kellene kiegészíteni.⁶¹

A Perczel által előterjesztett fegyverszüneti egyezmény tervezete és Burits kiegészítései a következők voltak:⁶²

Perczel javaslata

Szerződés,

amely egyrészlől a királyi magyar 5. hadtest parancsnoka és az országgyűlés által rendkívüli hatalommal ellátott Perczel Mór ezredes úr, másrészlől Burits báró, cs. kir. vezérőrnagy és a stájerországi elődandár parancsnoka – mint a stájerországi vezénylő tábornok meghatalmazottja között a mai napon a következőképpen állapítottatott meg, s amelyhez mindkét fél köteles magát pontosan tartani:

1-ször. Miután az 5. magyar hadtest annyiban már elérte célját, hogy a magyar oldalon többé nem található ellenség, s a stájerországi hadsereg mindaddig nem kezdett ellenségeskedésbe a magyar nemzet ellen, mindkét ország lakosságának helyzetén könnyítendő, s a szükségtelen vérontást elkerülendő megállapítatik: hogy a két ország közötti közlekedés megszakítás nélkül fennmarad, minden ellenségeskedés, területsértés avagy tüntetés teljesen és mindaddig abbahagyandó, amíg magasabb helyeken s az események következtében a két szomszédos ország egymáshoz való viszonyát meg nem állapítják, – minden előre nem látható esetben azonban legkevesebb negyvennyolc órával az ellenségeskedések megkezdése előtt szolgálati úton hadüzenetet kell átnyújtani.

2. Mindkét hadtestnek megfigyelés alatt kell tartania a határt, hogy e szerződés bárminő megsértése ellen biztosítva legyenek.

Burits kiegészítő javaslata

minden előre nem látható esetben azonban 48 órával korábban tudatni kell, hogy mindkét oldal csapatai jelenlegi állásaikba térhessenek vissza, s a körülmények állása szerint tetszőleges irányba irányozhassák magukat.

⁶¹ Burits – Nugent, Fricdau, 1848. okt. 26. No. 127., 128. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-178a, c. [No. 256.] Nugent mindkét levelet okt. 26-án Pettauban kapta. Másolataik ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144g-h.

⁶² Másolat. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-178 ad c. Burits szövegét lásd ugyanott 1848-10-178d., levele Nugent-hoz, okt. 26. reggel 3 óra. Egy másik példány: ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144a. (szerződéstervezetc), 144g. (Burits – Nugent, másolat.)

3. Határozottan és szorosan kikötetik, hogy a stájerországi hadtest a horvátországi zavarok teljes kiegyenlítéséig nem hajthat végre meneteket Horvátországba, amelyért Burits báró, vezérőrnagy úr becsületszavával kezekedik, mégpedig vezénylő tábornok ura nevében is.

4-szer. Ha a horvát polgári és katonai hatóságok hasonló szerződést kívánnának kötni, külön előterjesztést kellene erről tenniük az 5. magyar hadsereg parancsnokságának Csáktornyára.

E szerződést a két hadseregparancsnok, avagy meghatalmazottjaik aláírása emeli érvényre.

S hogy a szerződés tartama alatt a magyar királyi 5. hadtest éppen úgy nem hajt végre csapatmozgásokat nem csupán Stájer- és Horvátország, hanem Szlavónia Dráva-vidéke felé sem, amelyért Perczel Móric hadtestparancsnok úr saját becsületszavával kezekedik.

Burits e levél elküldése után nem sokkal kapta meg Nugent parancsát, hogy vonja vissza csapatait Polsterauból. Burits reggel 4 órakor kelt válaszában közölte, hogy az utasításnak csak akkor tesz eleget, ha erre Nugent-től újabb felszólítást kap, annál is inkább, mivel jelenleg a magyar királyi csapatparancsnokkal béketárgyalásokat folytatva, támadástól nem kell tartania.⁶³ (Nugent Burits visszarendelésével kapcsolatos döntését valószínűleg Windisch-Grätz utasítása magyarázza, de ez az utasítás a horvátok tárgyalási hajlandóságát is növelhette.)

Burits október 26-án Friedauból közölte Perczellel, hogy megkapta a kétoldalú fegyverszünetre vonatkozó ajánlatát. Miután azonban ezt egy horvát meghatalmazott nélkül nem lehet megkötni, s a Perczel 25-i levelében a szerződés megkötésére megjelölt idő nem elegendő ennek eszközzéséhez, kérte Perczelt, hogy a határidőt 27-éig halassza el, amikor Burits a meghatározott helyen abban a helyzetben lesz, hogy határozott választ adhasson.⁶⁴

Október 26-án Perczel – már e válasz ismeretében – nyilatkozatot küldött a stájerországi határszéli városok hatóságaihoz, amelyet másnap a grazi lapok le is közöltek. E nyilatkozatban kijelentette, „miszerint a parancsnokságom alatt álló seregeknek sem célja, sem szándéka oly népet és országot invázióval nyugtalanítani, mellyel Magyarország mindig, s kivált újabb időbe, a legjobb egyetértésben állott”. Elmondta, hogy a két ország közötti „kereskedelmi összeköttetés és barátságos szomszédokhoz illő korlátlan érintkezés” helyreállítására a stájerországi cs. kir. hadseregparancsnok hívta fel, s másnap, azaz 27-én délből került sor „eziránti véghatározat hozatala végett” a tárgyalásra. Közölte, hogy ő és serege „soha nem követendő el azon vétket, hogy egy szomszéd nemzet határait átlépje anélkül, hogy arra kényszerítették vagy fölhívatnák”. Végül megjegyezte, hogy ehhez a határozathoz még a Magyarországot és Ausztriát vesztélybe döntő „horvát lázadók” irányában is tartani fogja magát, „s csak a legvégsőbb szükség esetében, vagy a testvérország valódi hazafiúi s szabadelvű lakossága többségének egyenes fölszólítására álland” el tőle. „Én és seregem szorosan Isten parancsához tartandjuk magunkat, miszerint másnak nem teendjük azt, mit nem kívánunk, hogy mások mi irányunkban tegyenek” – fejezte be nyilatkozatát Perczel, „a muraközi magyar hadsereg parancsnoka és a nemzetgyűlés rendkívüli felhatalmazottja”. Az aláírás egyben azt is jelezte az érdekelteknek, hogy Perczel nem csupán egy magyar sereg parancsnokaként tette meg nyilatkozatát, hanem abban a magyar politikai vezetés véleményét is kifejezésre juttatta. A nyilatkozat azért is érdekcs, mert gyakorlatilag ugyanazokat a feltételeket tartalmazta, amelyeket az Országos Honvédelmi Bizottmány és az országgyűlés, majd pedig a táborban tartózkodó

⁶³ Burits – Nugent, Friedau, 1848. okt. 26. No. 129. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-178b. [No. 256.] Másolata ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144f.

⁶⁴ Burits – Perczel, Friedau, 1848. október 26. Másolat. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-142c.

kormánybiztosok a főserg határátlépésével és Bécs megsegítésére indítandó hadjáratával kapcsolatban megfogalmaztak.⁶⁵

Az október 26-án tartott újabb megbeszélésen Ernst százados, Mihić alezreces és Burits vett részt. Burits azzal a kéréssel állt elő, hogy a tárgyalások idejére a magyar-horvát határon álló seregekre is terjesszék ki a fegyverszünetet. Ernst – Perczel ajánlatának megfelelően – csak a Nugent vezette csapatokkal akart fegyverszünetet kötni, s kijelentette, hogy ha a horvát hadsereg is fegyverszünetet akar, külön kérje azt. Az első személyes találkozóra Perczel és Burits között október 27-én délelőtt 10 órakor került volna sor. Burits azonban csak újabb üzenetet küldött, amelyben 24 órai fegyverszünetet, és a tárgyalások másnapra halasztását kérte.

Perczel haditanácsot tartott tisztjeivel, s meghallgatásuk után úgy döntött, hogy „szenvédőleg”, azaz tényleges körelezettségvállalás nélkül, elfogadja Burits felhívását. Perczel ugyanis jelentős reményeket fűzött a tárgyalásokhoz. Erre mutat, hogy amikor október 27-én ismertette a vele szembenálló cs. kir. és horvát erőket, a stájerországi Burits vezérőrnagyot úgy jellemezte, mint „ki kész a jóra”, s saját helyzetének tulajdonította, hogy „az ellenség kényszerült lépéseket tenni pacifikációkra”. Úgy vélte, hogy a horvát lakosság egy része is elégedetlen az elzárt közlekedés, s az ennek nyomán fellépő élelmiszerhiány miatt. A tárgyalási hajlandóságot azzal is magyarázta, hogy a cs. kir. tábornokok nem bízhatnak olasz legénységű zászlóaljaikban sem. „Ez alkudozások csak a Stajer- és Magyarhon lakosai közötti közlekedésre vonul eddig, és a steyer császári sereg ellenében való állásra; és csak a steyer két general tegnap nyilvánított kívánságában fejeztetett ki, hogy ez a horvát seregekre is terjesztessék ki”.⁶⁶

A tárgyalások rövidesen bekövetkező megszakítására utalt, hogy október 26-án este 9 órakor a Nedelice előtti magyar előőrsök vonalán az 1. (János) dragonyosezred 30 lovasa jelent meg a stájerországi országúton. A 4. (Sándor) huszárezred 12 lovasából és a Hunyadi-szabadcsapat 40 gyalogosából álló előőrs tűzzel fogadta őket. Az előőrsparancsnok, Bogáthi Ferenc őrmester egy tizedest és hat közlegényt küldött segítségül előre, akik a sötétben az ellenség gyűrűjébe kerültek, de mindaddig tartották magukat, amíg a Nedelicről beérkező huszárok ki nem vágták őket. A huszárok egy lovat, a dragonyosok két halottat veszítettek. A támadás után Perczel Nedelicre rendelte a szabolcsi zászlóaljat.⁶⁷

Mihić a horvát kérésre vonatkozó magyar igényről értesítette Dahlent, valamint arról is, hogy Nugent parancsa szerint Buritsnak vissza kell vonnia csapatait Polsterauból. Ez csak hátrányos lehet a horvát állásokra, mivel így az ellenség veszclycztetett jobbszárnya, amely

⁶⁵ Perczel – Polsterau város polgári hatósága Csáktornya, 1848. okt. 26. Eredeti tisztázat. Az aláírás és a címek sk. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168e. Némileg átírozott szöveggel közli Johann von Janotcykh Adlerstein: Archiv des ungarischen Ministeriums des Inneren und des Landesvertheidigungs-Ausschusses. Altenburg, 1851. III. k. 221-222. Közlöny, nov. 6. No. 149. Ennek nyomán közli Pap II. 187-188. A német szövegből visszafordítva közli Gelich I. 478-479. és Novák 133-134. A nyilatkozatot röviden ismerteti, s a testvérország kitévelt Horvátországra értelmezi: Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás. Budapest, é. n. II. k. 477-478. (A munkának két második kiadása van, a másik 1871-es kiadású. A két szöveg megegyezik, a lapszámozás nem). Megrója Perczelt, hogy az a horvát értelmiség és a köznép egy részének bizonyítható rokonszenve ellenére a fent ismertetett elvektől vezetve nem tört be Horvátországba. Ezt kritika nélkül átveszi Áldor Imre: Kossuth és Perczel. Ajánlja a honvéd-egyleteknek és a magyar népnek. – Függelékül: Irányi Dániel megjegyzései és a közp. honv. biz. nyilatkozata. Pest, 1868. 53-55.

⁶⁶ Perczel – OHB, Csáktornya, 1848. okt. 27. MOL OHB 1848:2044. Közli Hermann 1998. 49.

⁶⁷ Perczel – OHB, Csáktornya, 1848. okt. 27. MOL OHB 1848:2044. Közli Hermann 1998. 49., László Károly 228., Bogáthi Ferenc: Csáktornya, nov. 9-kén. Nemzeti, 1848. nov. 16. No. 161., Borecsik Salamon: Nagykovács Komáromig. (Egy 48-as szabolcsi honvéd naplója). S. a. r. Soltész István. H. n. 1956. 11., Novák 132., Kedves Gyula: A 48. honvédszászlój története az 1848-49-es szabadságharcban, alakításától Budavár bevételéig. HK 1990/2. 99.

eddig 8 órai távolságra volt Burits csapataitól, tökéletesen felszabadul, s tekintettel tizenkétfontos lövegcire is, könnyen egyesített erővel támadhatja Varasdot. Dahlen szerint a 24 órás felmondási idő már önmagában elegendő alapot nyújt a további tárgyalások elutasítására, mivel ilyen rövid határidő alatt „nem lennénk abban a helyzetben, hogy csapatainkat elszállásolhassuk, még kevésbé abban, hogy a tömeges fölkelést hazaengedhessük”.⁶⁸

Dahlen október 27-én reggel válaszolt Nugent október 25-én éjfélkor írott levelére is. Közölte, hogy Mihić alezredes megjött Friedauból. „őxcelligája, a Bán úr véleményéről tudomással bírván, annál kevésbé akarhatok fegyverszüneti tárgyalásokba bocsátkozni, mivel nem tudok – mint a magyar meghatalmazott kívánta – azért folyamodni; valamint a 48 órás felmondási idő nem engedné meg, hogy csapatainkat a közeledő esős évszakban elszállásoljuk, s még kevésbé, hogy a tömeges fölkelést hazaengedjük”. Ezért többször már nem küldi Mihić alezredest Friedauba.⁶⁹ Még ezen a napon jelentést küldött Jellačićnak a tárgyalásokról, s azok megszakadásáról.⁷⁰

Perczel és Burits találkozására október 27-én délelőtt 10 óraker a stridói Dráva-parton került volna sor. Perczel meg is jelent, Burits azonban csak egy törzstiszteletet küldött maga helyett, „s az elmaradás okául adá, hogy Burits hirtelen megbetegedett”. „Hát nem tudja, hogy ily körülmények közt csak királynak van joga betegnek lenni” – kommentálta az elmaradt találkozót a tudósító.⁷¹ Perczel november 9-i jelentése szerint „Burits general két ízben megsegégé írásbeli ajánlatát, először a kitűzött napon Nedelicen, utóbb a határszélen megjelenni elmulasztotta volna, és az időt csalárdul szaporítására húzatá el”.⁷²

Október 27-én Burits – immár Dahlen döntésének ismeretében és Nugent utasítására – Friedauból tudatta Perczellel, hogy a varasdi cs. kir. osztrák-horvát csapatparancsnokság éppen most közölte vele: nincs abban a helyzetben, hogy fegyverszüneti tárgyalásokért folyamodjék. Mindezt azért közli, mert eszerint a határon a korábbi helyzet változatlan marad.⁷³

Lentulay október 27-én közölte Dahlennel, hogy tudatta Jellačićal október 26-i jelentésének tartalmát. Kérte, fordítsa minden energiáját arra, hogy Nugent-t az egyoldalú fegyverszünetben, amely csak a horvátok hátrányára szolgálhatna, megakadályozza. Hasonló értelembe írt Nugent-nak is, de őt arra kérte, hogy akadályozza meg Buritsot egy olyan fegyverszünet megkötésében, amely nem bírja Dahlen beleegyezését.⁷⁴ Nugent november 1-jén válaszolt Lentulaynak, s miután elnézését kérte a késésért, tudatta, hogy előző nap tárgyalt Dahlennel, aki már bizonyára beszámolt Lentulaynak a tárgyalások részleteiről. „Méltóságod ebből újólág meggyőződhet, hogy én Horvátország ügyeit a magaméiként tekintem, s hogy kedves és szent kötelességemnek tartom e bátor nemzetet, amelynek az általa megmentett Ausztria soha nem törleszthető módon adósa, minden rendelkezésemre álló eszközzel ellenségeink betörésétől megvédeni”. Egyébiránt pedig a bécsi események jó kimenetele a legala-

⁶⁸ Mihić – Dahlen, Varasd, 1848. okt. 26. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-144. és Dahlen – Lentulay, Varasd, 1848. okt. 26. 1848-10-143. No. 79.

⁶⁹ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 27. No. 83. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-191b. [No. 268.] Nugent ezt a levelet okt. 27-én Gross-Sonntagban kapta meg. Fogalmazványa, október 26-i dátummal: ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-134. Minderről Dahlen tudósította Lentulayt is, ugyanott 1848-10-143.

⁷⁰ KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-152. No. 105.

⁷¹ „N. Kanizsa, okt. 29.” Kossuth Hírlapja, 1848. nov. 3. No. 108. 481.

⁷² Perczel - OHB. Csáktornya, 1849. nov. 9. MOL OHB 1848:2885. Közli Hermann 1998. 50–52.

⁷³ Burits - Perczel, Friedau, 1848. október 27. Fogalmazvány. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-191a. A fogalmazvány szerzője nem Burits, hanem Nugent segédtsíjje, Hartmann ezredes volt. Másolat: ugyanott Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-ad163.

⁷⁴ Lentulay – Dahlen, Zágráb, 1848. okt. 27. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-145. No. 129. érk. okt. 28. hajnali 1. Lentulay – Nugent, ugyanott, ua. No. 129. ugyanott Karton 1886. 2. Rk. u. N. 1848-11-ad 11.

posabb reményeket nyújtja arra, hogy Horvátország helyzetének minden bizonytalansága néhány napon belül teljesen megszűnik.⁷⁵

Nugent október 28-án már arról írt Windisch-Grätznek, hogy a horvátok az ő közelségén felbátorodva nem akartak fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeni a magyarokkal. A magyaroknak imponál az általa elfoglalt állás, s seregének számáról és crejéről is teljes bizonytalanságban vannak.⁷⁶ E napon válaszolt Dahlen október 27-i levelére is, s megküldte a Burits nevében Hartmann ezredes által Perczelhez fogalmazott válasz másolatát, s közölte nézeteit a Perczel ellen folytatandó hadműveletekkel kapcsolatban.⁷⁷

Október 30-án Perczel is jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy az alkudozások nem vezettek eredményre, „és így szakadatlan harci nyugtalanságban élünk”.⁷⁸ Az Országos Honvédelmi Bizottmány már november 1-jén – Perczel október 27-i jelentésére válaszolva – óvatosságot ajánlott a tárgyalásokban, mert „olyan ellenséggel van dolgunk, ki a becsület szót ugyan nyelvéen hordja, de szívében mást érez, elméjében mást forral”.⁷⁹

Perczel – mint ez jelentéséből is kitűnik – három ok miatt állította le támadó hadműveleteit. Egyrészt csakhamar belátta, hogy a Muraköz biztosítása a rendelkezésére álló erőkkel korántsem olyan könnyű feladat, mint azt először gondolta, s a további védelmi intézkedésekhez időt akart nyerni. Másrészt eredményeket remélt a tárgyalásoktól is, azaz a stájer- és horvátországi csapatok közötti egység megbontását. Végül pedig, figyelemmel kellett lennie a magyar főszereg mozdulataira is. Karger visszarendelése, a főszereg kétszeri lajtai átkeléséről és visszatéréséről szóló hírek ugyanis azt mutatták, hogy a főszereg táborából nem számíthat segítségre. Perczel átlátta, hogy még ha ő maga – mint hitte – „20 ezer embert és 40 álgút tarta maga iránt tiszteletben”, „Bécsnél dől el a szabadság jövődjöje”. Ezért nem kért a főszereg táborából segítséget, s ezért – ahogy írta – a „kiegyenlítésék iránti alkudozásokba bémenni mint hasznosnak, mint ildomosnak kelle felismernem”.⁸⁰

Az utolsó tárgyalási kísérletet a magyar fél kezdeményezte. Dahlen november 2-án Varasdról tudatta Nugent-nal hogy 1-jén délelőtt 10 órakor a légrádi átkelőnél Kiss János

⁷⁵ Nugent – Lentulay, Gross Sonntag, 1848. nov. 1. No. 277. KA AFA Karton 1886. 2. Rk. u. N. 1848-11-11.

⁷⁶ Nugent – Windisch-Grätz, Gross-Sonntag, 1848. okt. 28. No. 267-274-275. KA AFA Karton 1845. HA DA. 1848-10-3.

⁷⁷ Nugent – Dahlen, Gross Sonntag, 1848. okt. 28. No. 268. Fogalmazvány. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-191.

⁷⁸ Perczel – OHB, Csáktornya, 1848. okt. 30. MOL OHB 1848:2044. Közli Hermann 1998. 50. – Parragh Gábor, a Zrínyi-szabadsapat segédtszje így foglalta össze a történeteket: „Megkísértett ez idő alatt Burits general felkérésére a békés egyezés vagy értekezés, de minden nyom nélkül”. Kossuth Hírlapja, 1848. nov. 14., No. 117., HL Filmtár. 262. doboz. Kroatish-slavonisches Armeekorps unter Dahlen. 2/461. Ernst életrajzát lásd Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 714. Perczel október 24-én alszázadosi kinevezésre terjesztette elő, november 25-én viszont azt jelentette, hogy Ernst „egészségi baj ürügyelt mellett” távozási engedélyt kérve, Bubna őrnaggyal együtt Stájerországba távozott. MOL OHB 1848:3767. Spannocchi november 25-én jelentette Nugent-nak, hogy az ottani városparancsnokság szerint Ernst huszárszázados már 18-án megérkezett Grazba, ott jelentette magát, majd 19-én továbbutazott Bécsbe. Ezért a november 20-i, utasításnak megfelelően nem tudja őt igazolásra felszólítani. Spannocchi – Nugent, Graz, 1848. nov. 25. No. 5391. [616.] KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-11-173. (Nugent utasítását nem sikerült megtalálnom). – Mészéna Ferenc szerint Perczel és Burits aláírták a szerződést arról, hogy a magyar és stájerországi csapatok semlegesen viselik magukat egymással szemben. Ennek semmi nyoma nincs. MOL R 31. Emlékezések, naplók. 1. csomó. No. 1007. Báró Mészéna Ferenc tábornoki alezredes adatai.

⁷⁹ KLÖM XIII. 328.

⁸⁰ Perczel – OHB, Csáktornya, 1848. okt. 27. MOL OHB 1848:2044. Közli Hermann 1998. 49., Perczel – Csány, Csáktornya, 1848. nov. 3. MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Iktatott beadványok. No. 409. Közli [Gyalóky Jenő]: Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez. Hadtörténeti Közlemények 1929. 376-377. (a továbbiakban: Gyalóky, HK 1929.)

magyar őrnagy parlamentert küldött, és tárgyalásokat ajánlott. Miután azonban azt követelte, hogy a horvát megbízottak „az ellenséges partra” menjenek, a tárgyalásokból nem lett semmi.⁸¹ Palocsay József őrnagy, a kottori magyar őrség parancsnoka november 1-jén „a kamarilla által e közös tartományok között” előidézett ellenségeskedések megszüntetésére hívta fel a másik felet.⁸² Úgy tűnik, hogy a magyarok még csak a magyar főserg újabb határátlépéséről tudtak, a schwechati vereségről azonban nem. A másik fél reagálására következtetni lehetett abból, hogy november 1-jének éjszakáján Varasdról „iszonyú ágyúdurrogás” és harangzúgás hallatszott át. Dahlen szabályos díszszemlével, sortüzekkel ünnepeltette meg a schwechati csata és Bécs csestének hírért. A magyar előőrsök egy része először azt hitte, hogy a varasdi polgárság és a környékbeli nép keveredett konfliktusba „az illír rablókkal”.⁸³

Palocsay levelét Todorović vezérőrnagy Légrádon november 3-án délután fél 1-kor kapta meg. Todorović a magyar nyelven írott levelet horvátra fordíttatta, majd saját válaszát is horvát fordításban küldte meg Palocsaynak. A levélváltást még aznap megküldte Dahlen altábornagynak, aki azt 4-én másolatban továbbította Nugent-nak is.⁸⁴ Todorović közölte, hogy Bécs hivatalos közlés szerint kényre-kegyelemre megadta magát. „Ezen örömteli eseményből remélhetjük, hogy a Magyarország és Horvátország között fennálló bonyodalmak rövidesen véget érnek”. Egyelőre nincs abban a helyzetben, hogy többet mondjon, s várja főparancsnokának további utasítását, akivel egyben közli Palocsay levelét is.⁸⁵

Nugent tábornagynak 1848. november 5-én Gross-Sonntagról küldte meg Jellačićnak Todorović és Palocsay „elégg jelentéktelen” levélváltását. „Megbízom ezért, hogy Palocsay őrnagy úrtól világos nyilatkozatot szerezzem, s megküldtem Todorović vezérőrnagy úrnak a november 1-én a hetzendorfi főhadiszállásról kibocsátott kiáltványt a nevezett lázadó őrnagy számára, amelyből az társainak a határon át történt menekülését láthatja”.⁸⁶ Ugyanezen a napon Dahlen altábornagy teljes meglegedését fejezte ki Todorovićnak a Palocsay levelére adott válaszáért, s utasította, hogy a következőket írja meg még Palocsaynak:⁸⁷

„E hó 1-éről Kottoriból írott levelét előljáró parancsnok uram alá terjesztettem, s tőle azt a megbízást kaptam, kérdezem meg Méltóságodat, valójában mit ért ön a levelében található hazafias-baráti kötelesség⁸⁸ kifejezés alatt?

Midőn Méltóságodtól czíránt felvilágosítást kérek, felhasználom az alkalmat, hogy közöljem Önnel Windisch-Grätz herceg, tábornagy, ómagassága, az itáliai kivételével az egész cs. kir. hadsereg főparancsnoka két kiáltványát, miszerint Ön tudhassa, hogy fölkelő társai Bécsnél merészelték átlépni a magyar határt, hogy zendülésüket osztrák földre vigyék, s hogy a törvényes király elleni lázadásuk bűnéhez még a szomszédos ország elleni invázióit is csatolják, egy kísérletét, amely a magyar⁸⁹ fölkelők menekülésével végződött, miután korábban

⁸¹ Dahlen – Nugent. Varasd, 1848. nov. 2. No. 198. [No. 343.] KA AFA Karton 1886. 2. Rk. u. N. 1848-11-22. érk. nov. 2.

⁸² Palocsay József – „T. c. Légrádon tanyázó főparancsnok úrnak.” Kottori, 1848. nov. 1. HL 1848/49. 3/19.

⁸³ Novák 135., Der Ungar, 1848. nov. 10., Nemzeti, 1848. nov. 16. No. 161. HL ZGK d. sz. (nov. 1.) A varasdi díszszemle, mint konfliktus: Der Ungar, 1848. nov. 10.

⁸⁴ Todorović – Dahlen, Légrád, 1848. nov. 3. du. fél 1. No. 69&70. [234.] KA AFA Karton 1913. Kr.-sl. AK u. D. 1848-11-25. Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. nov. 4. No. 234. [365.] ugyanott Karton 1886. 2. Rk. u. N. 1848-11-34b. Mellette Palocsay levelének horvát és német fordítása: ugyanott 34c.

⁸⁵ Todorović – Palocsay Jakab, Légrád, 1848. november 3. Másolat. KA AFA Karton 1845. HA DA 1848-11-81d.

⁸⁶ KA AFA Karton 1845. HA DA 1848-11-81b. No. 365-366-367. Jellačić a levelet és a másolatokat november 8-án küldte át Windisch-Grätznek. Ugyanott 1848-11-81a., 658/DtK., ad 494/AO.

⁸⁷ Dahlen – Todorović, Varasd, 1848. november 5. Fogalmazvány. No. 247. KA AFA Karton 1913. Kr.-sl. AK u. D. 1848-11-36.

⁸⁸ a margón: „hazafilli és barattyi kötelességénck” [sic!]

⁸⁹ az eredetiben is: „magyarischen”

sok kötelességű személy visszatért a törvényes zászlóhoz.”⁹⁰ Todorović az utasítást november 6-án este kapta meg, s tudatta Dahlennel, hogy másnap küldi el a választ Palocsaynak.⁹¹ Ezek után Perczel sem nagyon bízott a megegyezésben.⁹²

Perczel nem reagált különösebben a schwechati vereség hírére. November 3-án még arról írt Csányinak, hogy nincsenk biztos hírei a fősereg újabb támadásának eredményéről. Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak pedig azt jelentette, hogy az érkező „kőszá hírek” 1-jén még nyugtalanítók voltak, de 2-án már kedvezőbbek. November 3-án azt közölte az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal, hogy állását „csak felsőbb utasítás nyomán, vagy a bécsi dolgok kedvező kiútése után, vagy legfőbb veszélyben, és ezt is csak kemény védelem mellett” hagyná el. Perczel tehát egyelőre nem merte magára vállalni egy újabb hadjárat felelősségét, bár ugyanebben a jelentésében arról írt, hogy serege már alig várja „a támadásra indítást”.⁹³

A másik oldalon sem nyhült a bizonytalanság, amelyet főleg a magyar erőről érkező, nagyító jelentéseknek tulajdoníthatunk. Dahlen október 28-án közölte Nugent-nal, hogy újabb hírszerzői jelentések szerint a magyar sereg 15 000 főből áll, közte kevés sorozredi alakulattal, 3000 fő csak kaszákkal és fejszékkel van felszerelve, 12 000 fő viszont jól fegyverzett. A tüzéség 18 lövegből, közte 5 tarackból áll.⁹⁴ Todorović november 6-án Légrádból azt jelentette, hogy a túlpartról hírszerzői jelentések beszerzése igen nagy nehézségbe ütközik, mivel senki sem mer a túlpartra átmenni, 3 nappal korábban sikerült valakit átküldenie, de még mindig nem tért vissza, s attól lehet tartani, hogy a magyarok kezébe került.⁹⁵

Benko november 8-án Varasdról a hírszerzői jelentésekre hivatkozva közölte Nugent-nal, hogy Csáktornya környékén kevesbedik az ellenség, magán Csáktornyan némi lovasság és kevés gyalogság, Nedelicen a korábbi erő áll, Stridau környékén 300 fő, Krasczánnál (Hrasczánnál) egy 400 főből és 3 lövegből álló tábor, s a csapatok egy része Nagykanizsára vonult. Ellenben a magyar erők egy része Kottori felé látszik vonulni, maga Perczel is ott volt 6-án, de nem azért, hogy a horvátok ellen támadjon, hanem azért, hogy fenntartsa az átkelésrel kapcsolatos aggodalmakat, miután Légrádnál a horvát oldalon sáncokat emeltek. E véleményt az is megerősíteni látszik, hogy a Todorović vezérőrnagy parancsára Légrádnál Pečarić százados által történt legutóbbi parlamentírozás alkalmával, amikor Kiss őrnagy és Niczky gróf megjelentek, hogy a Palocsay csapatparancsnokhoz szóló, Windisch-Grätz herceg Bécs városára vonatkozó kiáltványát átvegyék, szorgalmasan kérdezősködtek az említett sáncok felől.⁹⁶

A muraközi magyar erőkre vonatkozó jelentéseknek, Nugent és Dahlen sürgetéseinek némi szerepe volt abban, hogy Jellačić november 4-én Windisch-Grätz utasítására négy határőrszászlóaljat küldött haza Horvátország védelmére.⁹⁷

⁹⁰ E kérdéscet Nugent fogalmazta meg, Gross-Sonntagról Dahlenhez írott nov. 4-i levelében. No. 365-366-367. KA AFA Karton 1886. 2. Rk. u. N. 1848-11-34.

⁹¹ Eredeti tisztázat, No. 95. KA AFA Karton 1913. Kr.-sl. AK u. D. 1848-11-57. Az utasításról Dahlen tudósította Nugent-t is. Ugyanott 1848-11-43.

⁹² Perczel – OHB. Csáktornya, 1849. nov. 9. MOL OHB 1848:2885. Közli Hermann 1998. 50–52.

⁹³ MOL OHB 1848:2044., 2291., 2885., Gyalóky, HK 1929. 377.

⁹⁴ Dahlen – Nugent, Varasd, 1848. okt. 28. No. 104. KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-197a. [No. 282.] Nugent ezt a levelet okt. 29-én Gross Sonntagnban kapta meg.

⁹⁵ Eredeti tisztázat. No. 95. KA AFA Karton 1913. Kr.-sl. AK u. D. 1848-11-57.

⁹⁶ Benko – Nugent, Varasd, 1848. nov. 8. No. 50. [404 1/2.] KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-11-60. Bemut. 1848. nov. 8. „Gross Sonntag. Schnitzer százados úrnak tudomásul – olvastam Schnitzer százados.”

⁹⁷ Jellačić – Windisch-Grätz, Bécs, 1848. nov. 4. 594/D.K. KA AFA Karton 1845. HA DA 1848-11-8b.

A csapaterősítések átvezénylése arra mutatott, hogy abszolutizmus és alkotmányosság konfliktusát az előbbi képviselői miatt már csak fegyveres kézzel lehet rendezni. Hiba volt-e hát, hogy Perczel czredes fegyverszünettel kísérletezett az október végi napokban? Kissé nyersbben fogalmazva: ki kit tett lóvá 1848. október végén az osztrák–magyar–horvát hármas határon? A magyar betöréstől rettegő Burits és Nugent járatták a bolondját Perczellel, avagy a magyar parancsnok járt túl az ő eszükön? Alighanem egyikük sem. Mint a fentebb elmondottakból kiderült, Perczel erői a Muraköz felszabadítására voltak elegendők, de a Horvátországba való behatoláshoz hiányoztak mind az ehhez megkívántató műszaki felszerelések, mind a folyóátkeléshez szükséges erőfőlény. A horvátországi csapatokat a Muraközben elszünetelt vereségek tették komolyabb akciókra alkalmatlanná, Nugent tartalék hadteste pedig legfeljebb Stájerország védelméhez rendelkezett elegendő erővel.

Perczelnek ugyanakkor számolnia kellett a Todorović vezérőrnagy parancsnoksága alatt visszaküldött erők megjelenésével is (még ha ezek harcértéke meglehetősen sok kívánnivalót is hagyott maga után). Perczel így is a lehető legjobbkor nyomult be a Muraközbe, hiszen ha csak néhány napot késlekedik, Nugent a Todorović-hadoszlopot a Muraközön keresztül irányíthatja volna vissza a horvát területre, s ebben az esetben 14 000 fő komolyan megnehezíthette volna Perczel támadását. Így azonban Stájerországból egycenszen Horvátországba küldték őket, ahol a zászlóaljok többsége hazatért. A hadoszlop ugyanakkor magának Nugent-nak is komoly gondot okozott, hiszen a horvát népfőlkélok nemcsak magyar, hanem osztrák oldalon sem a magántulajdon tiszteletben tartásával tették magukat nevezetessé, s félő volt, hogy Stájerország népe – hasonlóan Magyarországhoz – megtámadja a hazavonuló, inkább rablóbandára, mint hadseregére emlékeztető Waffēnbrudereket.⁹⁸

A fegyverszüneti tárgyalás (illetve annak kísérlete) inkább azt mutatta, hogy a főcőrök Bécs alatti összecsapása előtt egyik fél sem akarta vállalni a fegyveres konfliktus kockázatát. Perczel azért nem, mert – hasonlóan a magyar politikai és katonai vezetés többségéhez – még mindig reménykedett a békés megegyezésben. Nugent-t és Buritsot alighanem őszintén megdöbbenettek a magyar csapatok 1848. őszi zalai sikerei, s ezért Windisch-Grätz passzivitást előíró utasítását kissé szabadon értelmezve, ilyen módon próbálták meg visszatartani a magyar csapatok parancsnokát a katonai akciótól. De azt sem zárhatjuk ki, hogy a fordulatokban gazdag 1848-as év tanulságai alapján maguk sem zárták ki teljesen a megegyezés lehetőségét, s ily módon kívántak annak szerény munkásai lenni. Az már csak a sors ironiája, hogy ehhez éppen abban a magyar hadvezérben találtak megfelelő partnerre, aki néhány héttel korábban politikusként egyáltalán nem kompromisszumkészségével tündökölt a magyar képviselőház vitáiban.

Perczel a schwechati csata után előállt új helyzetben mindenesetre rugalmasabban reagált, mint Nugent és Dahlen. November 8-án megelőző támadást indított a stájerországi csapatok ellen, s Polsteraunál és Fricdaunál alaposan megszorongatta őket. Majd még mielőtt a magyarok elleni összpontosított támadást tervező Nugent és Dahlen egyeztethették volna elképzeléseiket, a támadás keltette zavart felhasználva kiürítette a Muraközt, s csapatait védhető állásokba vonta vissza. Ezt követően másfél hónapon át tartotta teljes bizonytalanságban ellenfeleit szándéka felől. Ezzel pedig a lehető legtöbbet érte el, amit ezen a mellékhadszíntéren a rendelkezésére álló erővel elérhetett.⁹⁹

⁹⁸ A Todorović-hadoszlop menete a következő volt: okt. 13. Friedberg, okt. 16. Gleisdorf, okt. 17. Feldbach, Mureck, okt. 18. Marburg, okt. 19-20. Pettau, okt. 21. Ankerstein. KA AFA 2. Karton 1885. Rk. u. N. 1848-10-95., 116., 122., 123a.; Karton 1911. Kr-sl. AK u. D. 1848-10-67g., 71., 72., 89., 123. Karton 1969. 13. Armeekorps. Generalkommando zu Agram. Hauptmann II. 156-157.

⁹⁹ A hadjárat további részleteire lásd Hermann 1995. a 33-52.

FÜGGELÉK

Marburg, 1848. október 18.
A Todorović-hadoszlop harcrendje

A tényleges létszám:

Ezred	Fő	Ló	Löveg
Likai	3247		
Otocsáci	2107		
Ogulini	2500		
Szluini	1725		
1. báni	761		
2. báni	1235		
Varasd-kőrösi	2434		
Háromfontos üteg	31		6
Horvát szekerészek	108		
Báni huszárok	11		
Lovak ¹⁰⁰		80	
Összesen	14159		

KA AFA Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-ad72.

Légrád, 1848. okt. 22.

A légrádi csapatparancsnokság kimutatása az alatta álló csapatokról

Nevezetesen	Parancsnok	Főtisztek	őrmester- től lefelé	Fő
Összetett fél zalj. a beosztottakkal	Glavasch szds.	11	998	1009
A varasd-szentgyörgyi és -kőrösi ezred népsége	Dimatschek őrgy.	17	4318	4335
A varasd-szentgyörgyi ezred népsége	Pcčarić szds.	6	977	983
Zágrábi megyei nemzetőrség	Rubido czr.	5	586	591
Kőrös megyei nemzetőrség	Wukatinović őrgy.	3	1109	1112
Szentiváni nemzetőrség	Pisarić őrgy.		2698	2698
Összesen		42	10686	10728

Megjegyzés: A Vidosecen elhelyezve volt 988 főnyi, Bornemissza ezredes parancsnoksága alatti nemzetőri egységről, csapatai hátrahagyása után, anélkül hogy az ellenséget látta volna, szégyenteljesen elmenekült, s Kaproncán a lakosság körében páni félelmet keltett, mindaddig nincs semmi hír.

Domborúí átkelő, 1848. október 22.

A tábornok úr szolgálta távollétében

Glavasch százados

KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-99.

¹⁰⁰ KA AFA Karton 1911. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-71.

Varasd, 1848. okt. 23.
A varasdi városparancsnokság alatt álló csapatok

Csapatok		alkotnak		Parancsnok	Kivonuló létszám
		Zalj.	Szd.		
Píret gyc.			2	Saffran szds.	360
I. báni, ogulini és szluini határóri fölkelés			6	Krompić szds.	577 ¹⁰¹
János főherceg dragonyosok			2	Wikenburg gróf, szds.	154
Windisch-Grätz könnyűlovas osztag				Mediny fhdgy.	69
Báni huszárosztag				Kushman fhdgy.	30
Szecsásánok	Zágráb		1	Karl Pajanovich	240
Tömeges fölkelés	Megyc	1	6	Sandor czr.	530
		1	6	Zorcé őrgy.	530
		1	6	Alois Stauduar őrgy.	814
	Varasd	1	6	Kazimir Jellačić őrgy.	1068
	Megyc		1	Sluinsky fhdgy.	120
Utászosztag				Gutta hdy., Englers fhdgy.	52
Otocsáci ezred		1	6	Mihić czr.	847
Összesen		5	42		5391 ¹⁰²

Varasd, 1848. október 23-án.

Ezekon kívül egy lábadozókból álló, kb. 300 főnyi szállítmány található itt, különböző csapatcetekből, Habliček Ferenc Károly gyalogezredű százados parancsnoksága alatt.

Benko vezérőrnagy

KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-119.

Varasd, 1848. október 23.
A városparancsnokság rendelkezésére álló csapatok kivonuló állománya

Megye	Ezred	Zalj.	Parancsnok	Fő
Zágráb	1. báni, ogulini és szluini határóri népfelkelés			1300 ¹⁰³
	Píret gyc.		Saffran szds.	360
	Sandor	1.	Emeric Sandor	530
		2.	Zorcé őrgy.	530

¹⁰¹ Miután a hazaengedendők egy része visszahívatik, körülbelül az ideírott állomány marad. [Kihúzza:] 1300. [Megjegyzés az eredetiben.]

¹⁰² Az eredetiben – a kihúzott 1300-szal számolva – 6114 fő szerepel.

¹⁰³ Miután éppen azon rész, amely hazaengedtetik, visszahívatik, még kb. 1300 fő marad. [Megjegyzés az eredetiben.]

	Pisačić	1.	Georg Pisačić	750
		2.	Anton Stauduar	750
		3.	Alois Stauduar	814
	Schweitzer	1.	Drušak	899
		2.	Maximilian Milošević	899
	Rubido	1.	Anton Rubido	700
2.		Georg Bornemissza	974 ¹⁰⁴	
Szerczsánok		Karl Pejanovich	240	
Varasd		1.	Kazimir Jellačić	1068
		2.	Ladislav Jellačić	600
	Petriancci szd.		Sluinski fhdgy.	120
Körös	Vukotiniović		Vukotiniović	2000 ¹⁰⁵
	Együtt			12534

Varasd, 1848. október 23.

Benko vezérőrnagy

KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-ad 119.

Graz, 1848. okt. 24.

A helyőrség állománykimutatása a vezényelték, távollevők, szabadságoltak és szolgálatképtelenek leszámítása után

Alakulat	Szd.	Fő	Ló
Vezérkar		4	
7. (Prohaska) gyc. 12. osztály	2	321	
13. (Wimpffén) gyc. 1. és 2. osztály	4	313	
27. (Piret) gyc. 11. és 12. osztály	4	490	
Hess gyc. LW zalj. 2. osztály	2	318	
3. (Szász király) vértsek különítménye		86	86
4. (Mengen) vértsek különítménye		26	26
Utászkar 4. szd.	1	163	
4. gyc. 2. és 3. LW, és 17. táborig szd., az 1. LW és 14. táborig szd. részci		350	
Szekerészkar		294	156
Összesen		2365	268
Ezek közül naponta szolgálatban		526	5
Maradnak kiállításra		1839	263

¹⁰⁴ Nagyonbrészt elszéledhetett. [Megjegyzés az eredetiben.]

¹⁰⁵ Nagyonbrészt szintén elszéledhetett. [Megjegyzés az eredetiben.]

Együtt 13 gyalogszázad

Ezek közül megbízhatók	Szd.	Fő
Prohaska báró gye.	2	321
Píret -/- gye.	4	490
Hess lovag gye.	2	318
Utász	1	163
Összesen		1292
Megbízhatatlan		
Wimpffen báró gye.		313
Összesen		1605

KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-ad 155. és 1848-10-208d. és Karton 1845. HA DA 1848-11-12d. A megbízhatókról stb. szóló rész csak az utóbbinál.

Pettau, 1848. okt. 24.

A Pettaunál álló stájerországi cs. kir. erők létszáma (rövidítve)

Alakulat	Szd.	Fő	Ló	Elhelyezés
26. (EH Ferdinand) gye. 1. zalj.	6	620		
13. (Wimpffen) gye. 2. zalj.	6	488		
27. (Píret) gye. 3. zalj.	4	649		
17. (Hohenlohe) gye. tart. zalj.	2	231		Pettau
47. (Kinsky) gye. tart. zalj. 2 szd.	2	169		Pettau
Utászkar	1	109		Pettau
	21			
3. (Szász király) vértés alczr. és őrgy. Osztály	4	406	405	
1. (János főherceg) dragonyos	4	397	396	
	8			
Tüzérparancsnokság és szekéresosztág		374	330	
Összesen	29	3443	1131	

KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-174.a.

Varasd, 1848. október 24.

A bevethető erők létszáma

Alakulat	Fő	Ló	Löveg
27. (Piret) gyc. osztály	360		
2. otocsáci hőr. czr. 2. zalj.	847		
Topolóci szercsánok	240		
Utászoztag			
1. (János főherceg) dragonyosezr. osztály	154	154	
Hatfontos üteg, fogatolt			6
1/2 háromfontos üteg, fogatolt			3
Rakéta lövegek, fogatolt			3
Tízfontos tarackok, fogatolás nélkül			4
Háromfontos üteg, fogatolás nélkül			6
Összesen	1601	154	22

KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168d. Dahlen - Nugent, Varasd, 1848. okt. 25. No. 79.

Varasd, 1848. október 26.

A bevethető erők létszáma

Alakulat	Fő	Ló	Löveg
27. (Piret) gyc. Osztály	360		
2. otocsáci hőr. czr. 2. zalj.	847		
4 összetett szd. határóri népség	577		
Népfölkelő zalj. Csavlović	814		
1. (János főherceg) dragonyosezred osztály	154	154	
Hatfontos üteg, fogatolt			6
½ háromfontos üteg, fogatolt			6
Rakétalövegek, fogatolt			3
Tízfontos tarack, fogatolás nélkül			4
Háromfontos üteg, fogatolás nélkül			2
Összesen	2752	154	22

KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-168d. Dahlen - Nugent, Varasd, 1848. okt. 26. No. 83.

Hely nélkül, 1848. október 26.
A Dráva-menti horvát csapatok harcrendje

Csapattestek	Parancsnokok	Létszám	Összesen	Megjegyzés
Sorezredi csapatok				
Piret gyc. 2 szd.	Saffran szds.	360		
János főherceg dragonyos ezred 2 szd.	Wikenburg gróf, szds.	154		
Windisch-Grätz könnyűlovas osztág	Meding fhdgy.	69		
Tüzérség	fhdgy. [sic!]	78		
Szekerészek	fhdgy. [sic!]	51		
Utászosztag	Gutta hdgy	52		
	Összesen		764	
Határőri csapatok				
Otocsáci táborig. zalj.	Mihić alezr.	847		
Szluini fél zalj. a beosztottakkal	Glavásch szds.	1009		
Az 1. báni, ogulini és szluini hór. ezred felfegyverzett hór. népsége	Krompić szds.	577		
A varasd-körösi és - szentgyörgyi hór. ezred felfegyverzett hór. népsége	Dimatschek őrgy.	4335		
Határőri tüzérek	Fhdgy. [sic!]	84		
	Összesen		6852	
Tömeges fölkelés				
Sandor ezredes	Saját zalj.	530		
	Zorcé őrgy.	530	1060	
Rubido ezredes	Saját zalj.		591	
Bornemissa ezredes	Saját zalj.		974 ¹⁰⁶	szétszóródott és még nem gyűjtetett össze
Gcorg von Pisačić őrgy.	Saját zalj.	750		Ludbreg
	Anton Stauduar	750		Légrad
	Alois Čavlović	814	2314	Varasd
Schweitzer	Drušak alszds.	899		
	Maximilian Milošević	899	1798	
Topolóci szercsánok	Karl Bujanovich		240	Varasd
Kazimir Jellačić	Saját zalj.	1068		
	Ladislaus Jellačić	600	1668	Varasd
Petriancci osztág	Sluinski fhdgy.		120	

¹⁰⁶ kihúzza

Vukotinović	Saját zalj.		1112	Szétszóródott és csak részben gyűjtetett össze
Összesen			9877 ¹⁰⁷	
Mindösszesen			17493 ¹⁰⁸	

Fogalmazvány. KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-ad 137.

1848. október 27.

A Dráva-menti horvát csapatok harcrendje

Gyszd.	Lszd.	Alakulat	Parancsnok	Lét-szám	Ló	Löveg	Diszlokáció
2		Piret-gyc. ¹⁰⁹	Saffran szds.	340			Varasd
6		2. otocsáci zalj. ¹¹⁰	Mihić alezr.	755			Varasd
	1/4	Windisch-Grätz könnyűlovas		?	?		
6		összetett 1. báni, ogulini és szluini népfelkelés ¹¹¹	Krompić szds.	612			Varasd
2		topolóci szerezsánok		240			
6		1. szentiváni zalj. ¹¹² (népfelkelő zalj.)	Paul Čavlović	564			
	2	János főherceg dragonyos czred, alezr. Osztály ¹¹³	Wickenburg szds.	147	147		Varasd
		utász		52			
		hatfontos üteg		?	?	6	
		szluini hőr. czr. 1. háromfontos üteg ¹¹⁴	Hassek fhdgy.	?	?	6	
		1/2 rakétaüteg		?	?	3	Varasdi hídórség
		2/3 tízfontos mozsárüteg		?	?	4	uaz.
		2/3 háromfontos üteg		?	?	4	ua.
		egy szakasz lábadozó		?			ua.
3		szluini határőr		969			Légrad
		felkelők		?			uo.
		Összesen		3683+?	147+?	23	

HL Filmtár. 262. doboz. Kr.-sl. AK u. D. 2/461.

¹⁰⁷ A kihúzást figyelembe véve 8933

¹⁰⁸ A kihúzást figyelembe véve 16519

¹⁰⁹ KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-149. 13. szd. 166, 14. szd. 174 fő. Puskánként 60 töltény.

¹¹⁰ KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-148. Puskánként 60 töltény.

¹¹¹ KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-147. Puskánként 60 töltény.

¹¹² KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-150. Ebből 311 löfegyverrel, a többi kaszával. Puskánként 36 töltény.

¹¹³ KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-151. 1. század 77; 2. század 70 fő.

¹¹⁴ KA AFA Karton 1912. Kr.-sl. AK u. D. 1848-10-217.

Hely nélkül, 1848. október 29-30.
A stájerországi cs. kir. erők létszáma

Burits báró, vezérőrnagy dandára.
Létszámkimutatás október 30-ára

Dátum			okt. 29.	okt. 30.	
Alakulat	Gyszd.	Lszd.	Fő		Elhelyezés
13. (Wimpffen) gyc. 2. zalj.	6		700	681	13-14. század Varasdon
27. (Piret) gyc. 3. zalj.	6		1030	1024	2 század Varasdon
26. (Ferdinand főherceg) gyc. 1. zalj.	4		401	404	
17. (Hohenlohe) gyc. tart. zalj.	2		232	232	Pettau
Utászkar szd..	1		114	114	Pettau
1. (János főherceg) dragonosok		4	304	304	
3. (Szász király) vértesezr. alczr. és őrgy. osztály		4	379	379	
Tüzérparancsnokság és szekerészosztág			261	261	4 löveg Pettauban
Összesen	21	8	3421	3399	

Kelt mint fent

Lövegek

1 lovasüteg

1 szabályos gyalogüteg

Két rakétaállvány

Ezek közül megbízhatók	Fő
Piret-gyc.	1024
Hohenlohe-gyc.	232
Utászok	114
Összesen	1370
Megbízhatatlanok	
Wimpffen-gyc.	681
Ferdinand d'Este főherceg gyc.	404
Összesen	1085
Mindösszesen	2455

Hartmann ezredes

KA AFA Karton 1885. 2. Rk. u. N. 1848-10-208.e., Karton 1845. HA DA 1848-11-12c. Az utóirat csak itt.

1848. november 1.
A Dráva-menti horvát csapatok harcrendje

Dandár szerinti felosztás

	Parancsnok	Szd.	Fő	Löveg	Elhelyezés
Todorović dandár					Az úszóiskolától jobbra, Légrád felé
27. (Píret) gyc.					
2. (otocsáci) hór. ezr. 2. zalj.		2			
4. (szluini) hór. ezr. 3 szd. a lábadozók mellett		3+?	1002		
6. (varasd-szentgyörgyi) ezr. határőri népség			990		
Topolóci szerzesánok	Pajanović		221		
Tömeges fölkelő zalj.	Schweitzer		790		Amelyek mind a 8 napban felváltandók
Tömeges fölkelő zalj.	Anton Standnar		630		
Tömeges fölkelő zalj. ¹¹⁵	Pissačić		2698		
Tömeges fölkelő zalj.	Rubido		616		
Tömeges fölkelő zalj. ¹¹⁶	Wukotinović		505		
Tömeges fölkelő zalj.	Lad. Jellačić		700		
1. (János főherceg) dragonyos		1			
Hatfontos löveg				2	
Háromfontos löveg				8	
Összesen				10	
Schwarzenau báró, vörgy dandára					Az úszóiskolától balra, Saurić felé, a Dráva-híd irányában
2. (otocsáci) hór. ezr. 2. zalj.		4			
Összetett határőr népségi zalj.	Krompić	4			
52. (Ferenc Károly) gyczr. lábadozók	Hartlieb szds.	2			
Tömeges fölkelő zalj.	Cavlović		557		Amelyek minden 8 napban felváltandók
Tömeges fölkelő zalj.	Zoretz		544		
Tömeges fölkelő zalj.	Sandor		506		
Tömeges fölkelő zalj.	Sluinsky		80		
Tömeges fölkelő zalj.	Baksai		660		

¹¹⁵ Pissačić állománya a Glavasch százados által benyújtott létszámkimutatásból vétetett, s valószínűleg túlzott; azaz kevesebb kell, hogy legyen. [Megjegyzés az eredetén.]

¹¹⁶ Wukotinovićnál az állomány szintén a fenti kimutatás alapján adatott meg. [Megjegyzés az eredetén.]

1. (János főherceg) dragonyos		1			
4. (Windisch-Grätz) könnyűlovas osztag					
Báni huszárczredi osztag					
Tüzérség	Berks fhdgy.				
Tízfontos tarack				4	A hídnál
Hatfontos löveg				4	
Háromfontos löveg				4	
Háromfontos városi lövegek (használhatatlanok)				2	
Összesen			10499	14	

KA AFA Karton 1913. Kr.-sl. AK u. D. 1848-11-ad 2. Ad Benko – Dahlen, Varasd, 1848. nov. 1. No. 1192. [195.]

Bécs, 1848. november 4.

A Jellačić által Horvátországba küldött erősítések

Alakulat	Tiszt	Legénység	Összesen
Varasd-kőrösi ezred 4. zalj.	9	1280	1289
Varasd-szentgyörgyi ezred 4. Zalj.	8	1000	1008
1. báni ezred 4. zalj.	8	1120	1128
2. báni ezred 4. zalj.	10	1200	1210
Utászosztag		70	
Összesen	35	4670	4705

KA AFA Karton 1845. HA DA 1848-11-8b.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

1848-49.	HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
2. Rk. u. N.	2. Reservekorps unter Nugent
ÁB	ZML Állandó Bizottmány iratai
AFA	Alte Feldakten
HA DA	Hauptarmee. Detailakten.
HL	Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)
KA	Kriegsarchiv (Wien)
KPA	MOL H 2. Kossuth Polizei Akten
Kr. i. U.	Krieg in Ungarn 1848-1849
Kr.-sl. AK u. D.	Kroatisch-slovenischen Armeekorps unter Dahlen
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
OnóHt	MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok
ZGK	HL Abszolutizmuskori iratok. A Zágrábi Generalkommando iratai. 143. csomó. (Acten des Generalkommando Agram. Drau Armeec FML. Dahlen. 13. Corps.) Dátum szerint rendezett iratok
ZML	Zala Megyei Levéltár (Zalaegerszeg)
HK	Hadtörténelmi Közlemények

alezr.	alezredes
ezr.	ezredes
fhdgy.	főhadnagy
gyc.	gyalopezred
gyszd.	gyalogszázad
hdgy.	hadnagy
hőr.	határőr
lszd.	lovasszázad
LW	Landwehr
örgy.	őrnagy
szds.	százados
tart.	tartalék
vörgy.	vezérőrnagy
zalj.	zászlóalj

GLOSSZÁRIUM
a harcrendekben szereplő megnevezésekhez:

- Abteilung = osztag
Aufgebot = népfelkelés
Detachment = különítmény
Division = osztály (két század)
Grenzlandvolk = határőri népség
Grenzvolk = határőri népség
Insurrektion = népfelkelés
Kapitainlieutenant = alszázados
Landvolk = határőri népség
Massal-Insurrektion = tömeges felkelés
Population, Populazion = határőri népség
Volksaufgebot = népfelkelés

RÓBERT HERMANN

Mór Perczel's armistice negotiations at the end of October 1848

The paper discusses an attempt hardly mentioned in historical literature, the armistice talks between Mór Perczel and the commanders of the Imperial and Royal [K.u.K.] troops in Styria and Croatia. Perczel's troops reconquered the region of Muraköz in mid-October 1848. The K.u.K. commanders in Styria and Croatia were afraid that his offensive would not stop at the river Drava and would proceed into Croatia. Therefore, Brigadier General Burits, officer of the army in Styria initiated armistice talks. Perczel was willing, but the negotiations had no results because he meant the armistice for the borderline of Styria only and wanted the Croatians to ask separately for the ceasefire if they wanted it. Colonel-General Nugent, commander of the troops in Styria, however, insisted on including the Croatians. On the other hand, Lieutenant General Dahlen, commander of the forces in Croatia thought that the armistice was not necessary because the Hungarians were in a more dangerous situation than the Croatians. The talks showed that neither party was willing to take the risk of an armed conflict before the main forces clashed near Vienna. Perczel was unwilling because he was still hoping for a peaceful settlement. Nugent and Burits had probably been deeply shocked by the successes of the Hungarian forces in County Zala during the autumn and this is how they wished to keep the commander of the Hungarian general from military activity.

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században

A vármegye a kora újkori magyar politikai fejlődés kulcsintézménye volt. Deák Ferenc az országgyűlés 1835. június 16-i kerületi ülésén úgy vélte, hogy a nemzet minden joga mögött, még a diétai törvényhozás joga mögött is a vármegye áll.¹ 1848-ban a népképviselői országgyűlés hajtott fejet a vármegye mint „a magyar alkotmányosság védőbástyája” előtt.² A rendi dualizmusban a központi végrehajtó hatalommal szabadon rendelkezett az uralkodó, a helyi hatalomgyakorlás monopóliuma viszont a nemesség bázisául szolgált. Péter László axiomatikus megfogalmazásában: „Az ország jogai (*jura regni*) a földbirtoklásban és a megyében gyökereztek.”³ A diéta mögött is a vármegyék álltak, s az országgyűlés politikai súlyát a vármegyecendszernek köszönhette. A megyék e fontossága adja a jelentőségét annak a kérdésnek, hogy a köznemesség – pontosabban annak elitje, a *bene possessionati* – csak lakta vagy uralta is a vármegyét. A jelen dolgozat erre a kérdésre keresi a választ Somogy megyei források alapján, a vármegye fejlődését a 18. század elejétől 1791-ig tekintve át. A megye birtokos társadalmának feltérképezése után az 1730-as és 1740-es évek egyes forrásai alapján, különösen az 1743. évi pannonhalmi tized kivételre kapcsán azt vizsgálja, vajon mely csoport érdekeihez lehet kötni a vármegye tevékenységét, igazán van-e Mályusz Elemérnek, aki szerint a 18–19. században a megye a köznemesség élettere volt: „a köznemesség, az aranykulcsos kamarástól és udvari tanácsos alispántól kezdve le egészen a compossessorátusban élő kisnemesség, társadalmi életét és politikai szereplését egyaránt megyéjének határai közt élte le.”⁴ Mivel a vármegyei politika egyes általános jellemzői és az 1790–91. évre vonatkozóan feltárható részletek hasonló következtetés levonására ösztönöznek, a dolgozat végül mindezeket értelmezve megfogalmaz egy társadalomtörténeti hipotézist a *bene possessionatus* nemesség felmelkedéséről.

Somogy vármegye birtokos társadalma

Somogy nemes férfilakossága 2108 fő volt az 1784–85. évi népszámlálási adatok szerint.⁵ A nemesség számát tekintve a megye köztes helyzetet foglalt el a többi újonnan visszafoglalt dél-dunántúli megye, a jóval alacsonyabb létszámú nemességgel rendelkező Baranya és

¹ Idézi Péter László: Verfassungsentwicklung in Ungarn. Angol nyelvű kézirat, 1995. 1. fejezet 32. jegyzet. (a továbbiakban: Péter) Ez úton köszönöm a szerzőnek, hogy a felhasználást lehetővé tette.

² Bónis György: The Powers of Deputies in the Hungarian Feudal Diet, 1790–1848. In: Liber memorialis Sir Maurice Powicke. Dublin, 1963. Louvain – Paris, 1965 (= Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des Assemblées d'états, 27.) 180.

³ Péter 14.

⁴ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 57. 1923. 64. (a továbbiakban: Mályusz) Somogy nemesi társadalmát vizsgálva a magam részéről úgy találtam a házassági kapcsolatok térbeliségének elemzése során, hogy a 18. századi viszonylag jómódú birtokos köznemesség rendszeres társadalmi kapcsolatok által kialakított élettere nagyjából a megye volt, a gazdag és befolyásos vezető köznemesi családok társadalmi életének valódi keretét pedig a megyénél szélesebb földrajzi tér jelentette. Lásd Szijártó M. István: Rokonok és mérföldek. A Somogy megyei köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége a 18. században. Somogy megye Múltjából. Levéltári Évkönyv, 23. 1992. 29–46.

⁵ Magyar Országos Levéltár A39 (= Kancelláriai levéltár, *Acta generalia*) 1786/4772: *Summarium der Bevölkerungs-Beschreibung von der Simegher Gespannschaft von Jahr 1784/5.*

Tolna, valamint a valamikori végvárövezetbe tartozó és igen magas létszámú nemességgel büszkélkedő Vas és Zala közt. Ennél is nagyobb súllyal csik viszont a latba az a két sajátos birtokos arisztokrata családok, másrészt köznemesek is rendelkeztek nagybirtokkal. E családok azután a 18. században vagy a 19. első felében maguk is sok esetben kaptak főnemesi címet (Hunyady, Festetics, Niczky, Somssich), társadalmilag azonban gyakran akkor sem különültek úgy el a somogyi *bene possessionati*tól, mint másutt az Esterházyak, a Széchenyiek vagy a Batthyányak.

Somogyban az egyházi tized ügyében egy hosszú pert követően 1726. december 13-án a nádor megbízottai előtt egyezsége lépett egymással a vármegye és a pannonhalmi főapát. A 18. században mindvégig maga a vármegye bérelte évi 6500 forintért az egyházi tizedet.⁶ 1726-ban ennek kapcsán vetettek ki 3000 forintot a megye birtokosaira.⁷ Hozzájárulásuk jól tükrözi a birtokosság rétegződését, durva kivetési kulcsai ellenére is feltehetőleg jobban, mint az úrbéres földek aránya. Az 1726. évi helyzet némileg meglepő módon a köznemességet már viszonylag crós pozícióban mutatja. Noha már ekkor érezhető, hogy a latifundiumok földjén járunk, és az Újszerzeményi Bizottság működése is az arisztokrata nagybirtokot segítette (különösen az idegen birtokosok tulajdonlását: de Prie márkí, Harrach gróf és gróf Rindsmaul közülük a legjelentősebb birtokosok), arányuk a teljes beszédett 3013,14 forintból 37,0% csupán. A köznemesség 47,6%-kal van jelen, s aránya a kurialisták nélkül is 39,8%-ot tesz ki.

Érdekes összehasonlításra nyílik mód, ha megvizsgáljuk az arisztokrata birtokosokkal megegyező számú (azaz 15) leggazdagabb köznemesi birtokos adófizetését. Az általuk lerótt összeg a megyeinek 20,8%-a volt. Ha pedig a birtokosokat nem személy szerint vizsgáljuk, hanem a kirovást követve az egyes osztatlan birtokokat, különösen a famíliákét egynek tekintjük, akkor részarányuk már 31,8%, ami a jómódú köznemesi birtokosság erejét jelzi. Azt persze figyelembe kell vennünk, hogy szemben a köznemesi elit nagyobbik részével többnyire más vármegyékben is bírtak földet, ami a különbséget birtokaik közt sokszorosára nagyítja. Viszont tárgyunk nem is a *bene possessionati* összevetése az Esterházy vagy a Batthyány családdal, hisz azok tagjai általában fel sem keresték vizsgált vármegyénket. A cél mindössze az egyes birtokos rétegek megyén belüli relatív súlyának megállapítása. A fenti képet kiegészíti a legnagyobb birtokosok listája (1. táblázat). Noha ebben a kimutatásban a köznemesi birtokosok rangsorában a 3–5. helyen családok állnak, melyek közvetlenül nem vehetők össze egy-egy arisztokratával, Festetics Kristóf és Jankovich István somogyi birtokaik alapján az arisztokraták közé illenének. Mindketten Harrach gróf mögött következnek a legnagyobb világi birtokosok sorában, megelőzve de Prie márkít.

Tehát egy erős arisztokrata nagybirtok mellett már ekkor megfigyelhető egy összességében még erősebb köznemesi szektor. Ebben fellelhető mind a főúrral versenycélzó nagybirtok, mind a még osztatlanul birtokló famíliák hatalmas birtoktetei.

Az összeírást követő változások tovább erősítették a jómódú birtokos köznemességet. Áruklodó a század elején gazdát cserélt uradalmak sorsa. A Rindsmaul-birtokokból Büssü, Baté és Bécz 1731 óta gyulai Gaál Gáboré volt, a babócsai és ladi uradalom 1750-ben került felsőbüki Nagy István kamarai tanácsos kezére. Az utóbbi pár évvel később ismét gazdát cserélve Czindery-birtok lett, a babócsai pedig felsőbüki Nagy István fiúsított lányával a Végh csa-

⁶ Reiszig Ede: Somogy vármegye története (a továbbiakban: Reiszig). In: Somogy vármegye. Szerkesztette Csánki Dezső. Budapest, év nélkül (1914). 548. (a továbbiakban: Csánki)

⁷ Somogy megyei Levéltár IV. 1. h. (= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Conscriptiones*) 14. doboz: A pannonhalmi apátságot illető dézsma, 1721–1789. (a továbbiakban: Pannonhalmi) Ó: 420: *Repartitio trium millium fl respectu causae decimalis peracta...* A pusztaakra 2,50 forintot, az első osztályba sorolt falvakra 3 forintot, a második osztályba tartozókra 6-ot, a harmadikba tartozókra pedig 15 forintot vetettek ki.

ládhoz került. A Harrach-birtokok a később főnemesi címet szerző Hunyady család tulajdonába jutottak, de Pric márkai birtokait pedig Festetics Kristóf szerezte meg.⁸

Ezen túlmenően a magyar birtokosok közt is jelentékeny birtokmozgások történtek. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés időszakára mindezen folyamatok eredményeként a 10 000 holdnál nagyobb úrbéres földterületet birtokló hat nagybirtokos közt gróf Széchenyi Zsigmond, herceg Esterházy Miklós és a veszprémi püspök társaságában találjuk Festetics Kristófit, báró Hunyady Jánost és gróf Niczky Kristótot is.⁹

Kaposi Zoltán a századfordulós állapotot leírva a köznemesi nagybirtok kategóriájába, 10 000 és 50 000 hold közé a Jankovich, Somssich, Lengyel, Inkey és Tallián családok birtokait sorolja.¹⁰ Ez a kategorizálás némileg önkényes ugyan, de ez szükségszerű. Ugyanekkor az említett öt család birtokai kiterjedésükre nézve meglehetősen széles sávban mutatnak szóródást. A Kaposi által felhasznált összeírás¹¹ szerint (kerekítve) a Jankovichok 39+9+3+7 ezer holddal rendelkeztek, az Inkeyek 43+3, a Somssichok 13+20, a Talliánok 5+3+3+2+1, a Lengyelek pedig 13 ezer holddal. Tehát az azonos családnévű birtokosok közt megoszottak csak a birtokok, mégpedig eléggé egyenlőtlenül: a Talliánok birtokai például öt kisebb darabból álltak össze, melyek közül egy sem érte el a 10 000 holdas méretet. Kaposi Zoltán kategorizálását alapul véve itt említendő viszont még a Boronkay (19+8 ezer hold), a Czindery (14 ezer hold), a Horváth (7+5+5 ezer), Kiss (19+2 ezer), a Végh (13 ezer hold) és a Zichy család (7+7 ezer). Ezek területei ugyan valóban nem vehették fel a versenyt a Festetics-, Széchenyi-, Esterházy-, Hunyady- vagy Batthyány-birtokokkal (80–180 000 hold), de erős bázist biztosítottak a nagybirtokos köznemesi családok számára arra, hogy kisajátítsák a vármegye vezető hivatalait – állapította meg Kaposi Zoltán. Mindehhez még azt is érdemes hozzátenni, hogy a Festetics (106+35+18+19+1 ezer hold), Hunyady (83 ezer) és Niczky család (29 ezer hold) csak a 18. század derekán emelkedett be az arisztokráciába, miként a Somssichok három ágából kettő a 19. század első felében szerezte grófi címét. Egyes köznemesi családok annyira sikeresek voltak, hogy az utókor vizsgálatai gyakran már fél sem ismerik őket.

A megye hitelviszonyait feldolgozó úttörő monográfiájában Tóth Tibor szintén a *bene possessionati* vezető csoportjának kiemelkedő voltára mutatott rá. A köznemességből kitűnt egy csoport – állapította meg – mely az összes hitel valamivel több, mint felét nyújtotta az általa vizsgált időszakban, 1756 és 1812 között. Közülük a kilenc legnagyobb hitelező család (Boronkay, Vajda, Inkey, Király, Paizs, Tallián, Gaál és Somssich) nemcsak az összes kölcsön egyharmadát folyósította, hanem egyben a vezető hivatalok (alispán, másodalispán, főjegyző, főügyész, főszolgabírák) hivatali éveinek több, mint 40%-át töltötték be. Házassági kapcsolatait is figyelembe véve a csoport szorosra zárta sorait, és így a megyében a 20. század közepéig vezető szerepet játszhatott.¹²

A jómódú birtokos köznemesség vezető somogyi csoportjának hatalma mellett tanúskodnak a birtokon, a hivatalviselésen, a pénzkölcsönzésen túl a presztízs olyan tiszta meg-

⁸ Baranyai Béla: Somogy vármegye nemes családjai. (a továbbiakban: Baranyai) In: Csánki 598.

⁹ Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Szerkesztette Felhő Ibolya. I. kötet: Dunántúl. Budapest, 1970. 182.

¹⁰ Kaposi Zoltán: Nagybirtok és népessége Somogyban a 18. század elején. In: Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerkesztette Á. Varga László. A Hajnal István Kör Konferenciája, Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Salgótarján, 1987. 209–210.

¹¹ Magyar Országos Levéltár, Filmtár 37097 (= Összeírások a Somogy megyei Levéltárból), Ö: 282: *Conscriptio possessionis* 1806. Özvegy Jankovichnénál eltekintettem 2000 hold bérlektől. A Zichyektől csak a köznemesi birtokosokat tüntettem fel, a grófi ág is rendelkezett ekkor több, mint 3000 holddal. Nem kizárt, hogy a Kiss és a Horváth családnál a név köznapi volta miatt nem rokon birtokosokat is feltüntettem a nagybirtokos mellett. De ha így volna, az sem érintené a levont következtetést.

¹² Tóth Tibor: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban, 1756–1812. (= Történeti Statisztikai Füzetek 2.) Budapest, 1979. 49., 51–52. (a továbbiakban: Tóth)

nyilvánulásai is, mint az, hogy egyeseket a köznemességben belül külön csoportba soroltak.¹³ 1806-ban és 1808-ban viszont a „Nemesi Rend”-től megkülönböztetett „Méltóságos Nemesek” közé nem több, mint öt-öt személyt soroltak: Horváth Zsigmondot, Jankovich Jánost, Zichy Józsefet, Végé Istvánt és Festetics Antalt.¹⁴

Somogy vármegye 18. századi birtokos társadalmában tehát kitüntetett helyet foglalt el a *bene possessionati* csoportja. De vajon mondhatjuk-e azt is, hogy a vármegye mint intézmény az ő érdekeik védelmezőjeként működött?

A vármegye uralkodó csoportja Somogyban 1743-ban

Az osztrák örökösödési háború folyamán másodszer 1744-ben szólították fegyverbe a nemességet.¹⁵ Augusztus 10-én, a második porosz támadást követően Mária Terézia Pozsonyban – Szekfű Gyula kifejezésével – „*concurus-szerű*” gyűlést tartott, és kérésére a rendek ismét felkelést ajánlottak meg.¹⁶ Ha megvizsgáljuk, miként állította ki Somogy kontingensét, azt találjuk, hogy noha a földbirtokosoknak kellett volna fizetni a teljes felkelést, annak fellállítását és ellátását, csak az ellátás egyik részét fedezték, másik részének fizetése a házipénztárból, vagyis a *miseria plebs contribuens* terhére történt. A létszámot pedig egyszerűen kivették a falvakra, pedig kiállításuk jogszerűen a birtokosokat terhelte volna. Ez minden bizonnyal komolyan leszorította a birtokosok költségeit. Erre utalhat tehát Somogy jegyzőkönyve, melyben a felkelés kiállításának módszerét indokolandó ez az árulkodó félmondat olvasható: „az egyes földesurak ... említésre méltó jótétemény hasznát fogják maguknak okozni.”¹⁷ Ebben az esetben a vármegye törvénytelen eljárása a megye teljes birtokos társadalmának érdekeit szolgálta. Egy másik, egy évvel korábbi eset kapcsán viszont még közlelbb juthatunk annak megállapításához, hogy mely csoport érdekeit érvényesítette tevékenységében a vármegye.

1743-ban a pannonhalmi tized kivetését a birtokosok közt a régi módon végezték el: a falvak birtokosaira a *dicaszám* arányában, a pusztákéira pedig aszerint rótták ki hozzájárulásukat, hogy azok melyik osztályba soroltattak.¹⁸ Annak ellenére történt ez így, hogy a vármegye közgyűlése már jóváhagyta azt a módot, melyet ennek a módszernek a felváltására szántak. Az új kivetés rendje két változatban maradt ránk. Az első egy bizalmas bizottsági

¹³ Somogy megyei Levéltár IV.1.b. (= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolia congregationum*, 1659–1848) P 1766–1767 20. 1001–1013. (A somogyi közgyűlési jegyzőkönyvekre a továbbiakban csak jelzetükkel hivatkozom, például P 1766–1767 20. 1001–1013.)

¹⁴ Magyar Országos Levéltár, Filmtár B1329 = Somogy megyei Levéltár IV.1.h. (= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Nobilitaria*) 42. csomó, T. N. Somogy Vármegyének Fő Papi, Zászlós, Előkelő és Nemesi Rendjeinek Laistroma. Készült 1806-ik Esztendőben Augustus 10-dikén. T. N. Somogy Vármegyének Fő Papi, Zászlós, Előkelő és Nemesi Rendjeinek Laistroma. Készült 1808-ik Esztendőben Augustus 8-kán.

¹⁵ Horváth Mihály: Magyarország történelme. 7. kötet. Budapest, 1873² 246.; Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815). (=A magyar nemzet története 8. kötet. Szerkesztette Szilágyi Sándor.) Budapest, 1898. 247.

¹⁶ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet 6. kötet. A tizennyolcadik század. Budapest, é.n. 247. (A kötet szerzője Szekfű Gyula.); Andorka K.: A magyar nemesi fölkelés harcza lépése II. Frigyes ellen 1744-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 6. 1893. 116.

¹⁷ P 1744–1746 8. 140. Az 1744. évi nemesi felkelés somogyi kontingensének kiállításáról részletesebben lásd Szijártó M. István: Adalék Somogy megye 18. századi betelepülésének kérdéséhez. Somogy megye Múltjából. Levéltári évkönyv, 28. 1997. (Megjelenés előtt.)

¹⁸ Pannonhalmi Ö: 427 *Repartitio decimalium expensarum*.

munka, a másik ennek négy hónappal később a közgyűlés által is elfogadott változata.¹⁹ A kettő közötti eltérések többféle módon, legvalószínűbben persze egyes okok kombinációjával magyarázhatók. Feltételezhető, hogy czek közt szerepel a kivetést véglegcsítók részrehajlása is a fizetésre kötelezettek egy része iránt. A következőkben a két összeírást vetem össze, remélve, hogy a kínálkozó következtetések közt lesznek olyanok, melyek fényt vetnek Somogy vármegye 1743. évi hatalmi viszonyaira.

Mindkét összeírás a vármegyei birtokosokat tartalmazza – ebben a tekintetben szerencsére csak kevés eltérés figyelhető meg. Sajnálatos körülmény azonban az, hogy a későbbi összeírás élen szereplő Esterházy herceg, Batthyány Lajos és Károly gróf nincs feltüntetve a korábbi lajstromban. Nem lehet kizárni azt sem, hogy az ő adataikat a legelső lap tartalmazta, s ez az idők folyamán elveszett, véleményem szerint azonban czek az adatok a november végi bizottsági munkát elkészítőinek még nem álltak rendelkezésére, s azokat csak az elkövetkező hónapok folyamán illesztették a többihez. Az összeírás sajnos nem adja meg a kivetés végösszegét, ami pedig választ adhatna a problémára. Emellett vannak még birtokosok, akik szerepelnek a második összeírásban, noha a novemberi bizottsági változatban még nem voltak feltüntetve. Ezek mindenképpen kisebb jelentőségű esetek.²⁰ Hasonlóképpen egyes birtokosok csak a korábbi, az eredeti összeírásban szerepelnek, s nem kerültek be a végleges kivetésbe. Ennek oka több esetben az, hogy a birtok (a novemberi összeírás szerint) „nem volt összeírva”, azaz felmérve, s ahhoz már akkor sem tudtak konkrét kivétést rendelni.²¹ Van néhány egyéb kimaradó, akikről nem tudom, miért feledkeztek meg, kihagyásuk okkal (jó okkal vagy mondvasínált ürüggyel) vagy véletlenül történt-e.²² Mindkét összeírás hét olyan birtokost tartalmaz, akik a másikban nem szerepelnek. A vármegye birtokos társadalmának túlnyomó többségét tehát a kivetés mindkét változata feltüntette.

Le kell azonban küzdenünk az összevetésnek egy további akadályát. A két számoszlopot, a birtokosokra kivetni szándékozott hozzájárulás kétféle forint-összegét mechanikusan nem lehet összehasonlítani, hiszen néhol az egyes birtokosoknál a végeredményeket kiadó tételek száma is eltér. Mindkét összeírás részletesen felsorolja ugyanis a birtokosoknál a tulajdonukat alkotó falvakat vagy pusztákat, esetleg czek törtrészét. Ebben a korban elegendő volt ez a részletesség, a települések aprólékosabb felosztása – előbb a jobbágyoké, azután a földé, tehát mindig az aktuálisan szűk keresztmetszetet jelentő termelési tényező – ekkor még nem vette kezdetét. A közgyűlés által jóváhagyott második változat, amennyiben egyáltalán eltér az első kivetéstől, az elsővel egyező sorrendben felsorolt birtokok után általában feltüntet még további birtokokat is – szinte minden esetben pusztákat. Véleményem szerint itt semmi másról nincs szó, mint egyszerű kiegészítésről, az első munkát hiányosságainak pótlásáról. Amennyiben az adott birtokosra nehezedő teher módosításának esetleges tendenciózuságára szeretnénk rávilágítani, az áprilisi kivetés számoszlopát módosítanunk kell, le-

¹⁹ Pannonhalmi Ó: 424 *Repartitio. Conscriptio penes deputationis anno 742 die 20 novembris confidentis opus inventu*. Pannonhalmi Ó: 426 *Extractus prothocolli generalis congregationis anno 1743 die 2 mensis aprilis celebrata. Pagina 732. Repartitio decimalis arendae inter comportionatos incltyi Comitatus Simighiensis terestres dominos, a modo imposterum observanda, secundum novissimum ejusdem incltyi comitatus institutum individualiter exponitur sequentibus*.

²⁰ Rittlopp Ferenc, Tamási puszta birtokosa 1,10 forint, Preszek „úrnő” Porrogh puszta birtokosa 1 forint kivetéssel, a Király család, mint Gyöngyösmellék és Földend puszta tulajdonosai 15 forint fizetni valóval és Vrancsics János, kire 10 forintot tervezett kivetni a bizottság, mint Örs falu tulajdonosára.

²¹ X (olvashatatlan) Sándor örökösci, akik Kercseligetet bírták, Antal György, Kozma tulajdonosa és Hanczfelder, akié Geréd (?) fele volt, tartoztak ebbe a kategóriába.

²² A Dob/Dobi család, akikre Markóc birtokosaiként eredetileg 4–5 forint körüli összeget akartak kivetni. (A sok javítás miatt nem állapítható meg, hogy mi a véglegesnek szánt összeg.) A Vidos és a Káldy család, akikre 45,77 forintot tervezett kivetni a novemberi változatban, és a Csombárdot birtokló, az eredeti kivetésben 80 dénárral szereplő Csák család. A bizalmas munkát feltünteteti 26,39 forinttal Szigetvárt mint kamarai jószágot is.

vonva a hozzáadott tételekre eső kivetést. Csak így juthatunk azonos alpra számított, s ezért összehasonlítható adatokhoz. Ritkábban ugyan, de némely esetben szükséges az első kivetés módosítása is.

A novemberi és az áprilisi kivetés végösszege jelentősen eltér egymástól: a korrekciókkal együtt 6853,75, illetve 5732,42 forint felosztásáért tartalmazzák. Azaz az egész birtokos társadalomra kisebb teher hárult végül, mint amekkorát eredetileg kivetni terveztek, pontosan annak 83,64%-a. Az a birtokos tehát, akinek esetében azonos birtokalapra vetítve az áprilisi kivetés a novemberi 83,64%-ánál többre rúgott, a tervezettnél nagyobb részt volt kénytelen viselni a közösség közös terhéből. Társaihoz képest a kivetést módosítók közreműködésének eredményeképpen javult viszont annak a helyzete, aki végül az eredeti kivetés 83,64%-a alatt fizetett. Érdemes abszolút összegben is összehasonlítani, hogy kinek hány forintot takarított meg a kivetés módosítása. A két összeírás kivétési adatait, az esetleges módosításokat és az áprilisi, valamint novemberi kivett összeg hányadosát és ezek különbségét a 2. táblázat tartalmazza.²³ Az ötödik rovatban szereplő 100 feletti és az utolsóban feltüntetett negatív szám tehát az adott birtokosnak kedvezőtlen változtatást jelzi.

Az eredeti kivetésben feltüntetett összegek módosításának, egyik útja – mint az a 9. táblázatból szembetűnik – az volt, hogy egyszerűen levágták az első kivetésben szereplő összeg dénárjait.²⁴ Kivételesen találkozni lehetett olyan esettel is, hogy felfelé kerekítettek a módosítók.²⁵ Előfordult, hogy ugyanannál a birtokosnál egy tételt lefelé, egy másikat felfelé módosítottak, egy harmadikat pedig változatlanul hagytak.²⁶ Ebben az esetben kevésbé valószínű a tendenciózus módosítás, mint ahol minden egyes tételt csökkentettek.²⁷ A módosítás tetemes is lehetett: majdnem a kétszeresére is emeltek tételt,²⁸ de felére is csökkentettek.²⁹ A csökkentés így persze összességében is lehetett kis és nagy mértékű. Gróf Széchényi László esetében éppúgy csökkentették (egy kivételével) a tételeket, mint gróf Széchényi Antalnál, de az előbbi ennek eredményeképpen csak 5,61 forinttal fizetett kevesebbet, míg az utóbbi 156,23 forint engedményhez jutott. A végösszeg csökkenése olymódon is előállhatott, hogy sok tételt változatlanul hagytak a módosítók.³⁰ Néhány esetben a két kivetés pontosan ugyanazt az összeget tartalmazta.³¹ Előfordult továbbá, hogy a novemberi kivetés végösszegét átjavították arra az összegre, amely azután az áprilisisban helyére lépett.³²

A két kivetés összefüggése s az első kivetés státusza mint a végleges „bizalmas” előmunkálatáé, kétségen felül áll. Lehetne azt is mondani, hogy az ilyen esetekben már novemberben kialakult az a végeredmény, amelyet áprilisban egyszerűen átvettek. Volt viszont

²³ Meg kell jegyeznem, hogy a bizottság „bizalmas munkálata” piszkozatszerű, sok javítással. Több esetben más adat feltüntetése a táblázatban is épp ilyen indokolt lett volna, mert néha nem lehet megállapítani, hogy melyik a véglegesnek szánt összeg. Somssich Antal alispán esetében például sok tétel át volt javítva, miközben a legelső összeget áthúzták, de nem írtak semmit a helyére. Magam adtam össze a számoszlopot. Egyfelől nem biztos, hogy a javítások esetében a végsőnek szánt számot vettem tekintetbe, másfelől könnyen lehetnek ezek későbbi javítások, s így esetleg az első kivetés rekonstrukciója nem sikerült. Balogh Ferenc esetében is nekem kellett összegeznem a javításokkal teletűzdelt számoszlopot.

²⁴ Mint például a kaposfői Szent Benedek prépostság esetében.

²⁵ Zajgár György birtoka, Dombó után eredetileg 5,75 forintot, a módosított listán 6 forintot róttak ki. Hasonló történt Petrovicsky „úrnóvel” is.

²⁶ Mint például a fehérvári örkanonokság esetében.

²⁷ Mint például a veszprémi káptalan vagy gróf Széchényi Antal esetében.

²⁸ Mint például a pécsi káptalan esetében.

²⁹ Mint például a majki konventnél.

³⁰ Ez történt például Hunyady István esetében.

³¹ Kenessy Péter és mások, Adamovics Ferenc, valamint Sárközy és Siklós társbirtokosok esetében.

³² Példa erre a vaskai Szent Márton apátság. Jeszenák Pál esetében pedig ez olyan jól sikerült, hogy az eredeti szám biztos felismerését lehetetlenné tette.

olyan is, hogy egyes tételek javításra kerültek, de nem módosítottak az összegben,³³ márpedig a novemberi munkálat lezárásakor biztosan állt valamilyen végösszeg minden név mellett. Ez viszont azt jelenti, hogy a „bizalmas munkálat” iratára novemberi lezárása után is rájegyeztek, időben korábbi forrásunk iratán későbbi, a második kivetés összeállításának idejéből származó bejegyzések is lehetnek, s ez problémákat vet fel. Például a Thulmon család esete egészen különleges. Az eredeti kivetés szerint 61,75 forint hozzájárulással tartoztak, de a számoszlopot helyescen összeadva 80,87 forint lett volna az eredmény, ráadásul ebben Nikla először 119,63 forinttal szerepel, aztán 53,23-ra javították, míg a közgyűlés által jóváhagyott változatban már csak 35 forintot róttak ki utána. Itt is szó lehet egy, az általam kimutatottnál is nagyobb mérvű kedvezményről, amennyiben az eredeti kivetési értéknek a 80,87 forintot tekintjük, s feltételezzük, hogy ez nem a novemberi kivetés alkalmával, csak később, a módosítás során csökkent 61,75-re. Mivel azonban itt a kedvezmény egy kiterjedt család tagjai közt amúgy is megoszlott, s így esetleges tévedésem a következtetésben adott névsort nem befolyásolja, azt hiszem, hogy nem okozhat különösebb problémát.

Volt azután olyan eset, amikor a novemberi kivetés tételi ügy kerültek módosításra a végösszeg megváltoztatása nélkül, hogy összegük, melyet nem jegyeztek ugyan az iratra, de megállapítható, pontosan az áprilisi kivetésben feltüntetett összeget adja ki.³⁴ Ezt szintén csak úgy tudom magyarázni, hogy a végleges kivetés meghatározásakor a döntéshozók előtt felkúdt az előmunkálat, arra ráírtak, ha mellékszámításokat végeztek, annak végösszegét átvették vagy módosították belátásuk szerint.

A fő kérdés persze az, hogy milyen alapon történtek ezek a módosítások. A nehézséget az jelenti, hogy egyrészt szét kell választani a véletlen tévedés korrigálását a tendenciózusétól, másrészt pedig a körülményeket nem ismerve kellene megállapítanunk azt, hogy az egyes esetekben mi motiválta a módosítókat. Az első probléma az, hogy van-e alapunk azt állítani, hogy az első kivetés tükrözi jobban a valós gazdasági erőt, s annak módosítása a torzítás chhez képest. Valószínűbbnek látszik azonban az az eljárás, hogy előbb végezték el a kivetést egy bizottság „szakértői” szintjén, s aztán ezt módosították egyes hatalmon lévő „politikuskok”, mielőtt a közgyűlés ráütötte volna a szentesítés bélyegét, mint az a forgatókönyv, hogy egy tendenciózusan eltorzított kivetést próbáltak volna helyreigazítani akár a vármegyét vezető tisztviselők, akár maga a közgyűlés.

Szintén emellett szólnak egyes kerek számok. A módosítók sokszor kerek összegre módosították az eredeti kivetést.³⁵ Néhány esetben ez nem szembetűnő, mivel ehhez járulhattak a – talán alárendeltjeik által később elvégzett – kiegészítések, a birtokok sorának végére egykét korábban tekintetbe nem vett pusztá került, s a kivetés végösszege ismét dénárookra végződött. Így lett a Balogh Ferencre eredetileg kirótt 26,66 forintból 25, majd 28,50, Bakó Farkas örökösci esetében 16,70 forintból előbb 6, majd 7,25 forint, a berzenczi uradalom birtokosainál pedig 71,12 forintból 91, majd 103,85.³⁶ A kerekítés az összes birtokos jó két-

³³ Lásd például báró Melczér, Horváth László, Révay Polixénia, Petrovszky úrnő, Szily Márton örökösci vagy a Zichy család esetét.

³⁴ Ez történt a Koroknay család esetében.

³⁵ Új birtokok hozzáadása nélkül ez a kerek szám maradt a végső áprilisi kivetés Patachich Sándor főispánnál, a sziléczi Szent Jakab apátságánál, a nagyszombati teológiai kollégiumnál, a veszprémi káptalan esetében, a majki konventnél, báró Majthényi György, báró Orczy és Viczay grófnő esetében, Véscey Ferencnél és Vasdényeynél, Balogh László, Vásonyi Gergely, Beleznyai János és Vichárd Ferenc, a Descő, a Zichy család és Mérey Ferenc özvegye esetében. Ugyanez esett meg Zajgár Györggyel, Antal Jánossal, Tallián Józseffel és Révay Polixéniával, valamint Niczky György, Tallián Ádám özvegye, Schott Gergely, Csányi Ferenc, Póka Miklós, Skublics Sándor és Nitray, továbbá „Kenessey István és mások” esetében.

³⁶ További példák: Petrovszky „úrnő”, a pécsi káptalan, Traun grófnő, báró Melczér, Hunyady István, Somssich Antal, a Lengyel urak és ugyanők Majthényi Györggyel, a Perncsy, a Bárány és a Mérey

harmadánál megtörtént, márpedig e kerekítés biztosan nem a pontosítás jelle, sokkal inkább a nagyvonalú, sok szemponttól motivált osztogatásé, mint az aprólékos tárgyilagosságé.

Valószínűsíthető tehát, hogy egy előmunkálattal és egy tendenciózus, tudatos módosítás-sal van dolgunk. Feladatunk az, hogy olyan következtetéseket vonjunk le, melyek elég szilárdan megállnak még akkor is, ha az esetek többségében nem tudjuk megmondani, hogy mely okok kombinációi állnak a módosítás mögött – vagy több eset átlagából vagy az egészen nyilvánvaló esetekből következtessünk. Lehetőség szerint pedig korroboratív bizonyítékokra van szükség, a nagyobb horderejű következtetések levonásához mindenképpen. Az 2. táblázat adataiból az elemzést segítő el készítettem a 3. és 4. táblázatot.

A sokaságot majdnem teljesen egyenlő osztályközökkel³⁷ részekre bontva a 3. táblázatból azt láthatjuk, hogy a változtatás (illetve a kedvezés, hiszen bizonyos mértékig ezt feltételezzük amögött) nem rendek szerint érvényesült, s nem korlátozódik még a köznemesség legmódosabb (az első kivetésben 100 forintnál több fizetésére kötelezett) rétegére sem. Igaz, hogy az egyháziak a leginkább kedvezményezett kategóriában nem fordulnak elő, és valamivel rosszabbul jártak az átlagnál a módosítás révén, ha a birtokosok számát nézzük (hisz közülük az átlagnál jobb helyzetbe csak négy birtokos került, míg rosszabbra hat). Amennyiben viszont a kivettelt összeget összehadjuk, azt találjuk, hogy ez a bánásmód is elegendő volt ahhoz, hogy az egyházi rend a módosítás eredményeképpen 260,87 forinttal kevesebbet tartozzon fizetni.

Ami az arisztokratákat illeti, szembeötlő, hogy terheik számottevő növekedését a módosítás egy esetben sem eredményezte. Ennek ellenére megoszlásuk a különböző kategóriák közt nem mondható teljesen egyenletlennek: hat birtokos járt az átlagnál jobban, három rosszabbul. A helyzetet azonban talán jobban tükrözi az a tény, hogy az arisztokraták kezelése általában az átlagéhoz közeli volt, ami végül is a kivetés 252,11 forint erejéig történő csökkentését eredményezte.

Noha feltételeztem, hogy a *bene possessionati* lehetett a módosítás valódi haszonélvezője, még a leggazdagabb köznemesek közt sem járt mindenki az átlagnál jobban a módosítás következményeképpen. Sőt a hétből csak hárman jártak jól, bár igaz, hogy közülük ketten nagyon jól, s a többieknek sem jutott az átlagosnál sokkal rosszabb elbánás – egy birtokos kivételével. Mindent összevetve viszont ez a (csak *ad hoc* jelleggel kreált) csoport 403,45 forintot takarított meg a kivetés módosítása révén. A köznemesi rend fennmaradó többségének megoszlása viszonylag egyenletes: e birtokosok közül az átlagosnál jobban 23, rosszabbul 21 fő járt. Összességükben 171,87 forinttal vetettek ki rájuk kisebb összeget a módosítás következtében. Bármennyire is esetleges határ meghúzása révén történt az első kivetésben 100 forintnál többre taksált köznemesek leválasztása, e csoport különválása a köznemesség tömbjéből szemmel látható.

A *bene possessionati* körébe sorolt köznemesek tűnnek tehát a módosítás legnagyobb haszonélvezőjének. E körön belül is találkozunk azonban „vesztcesekkel”, és ennek körén kívül is „nyertesekkel”, azaz a módosítás nemcsak mechanikusan egy réteg érdekében történt. Ha amögött tendenciózusan egy csoport önérdelke is meghúzódott, amint azt feltételezem,

---

vagy a Koroknay család, Gaál Gábor vagy Perczel József, Bakó Farkas és Szily Márton örökösei, Pulay Ferenc „és Katzéros”.

³⁷ A kiindulási pont a terhek átlagos csökkentését jelentő 83,64%. Ekörül +/- 5% adta a középső osztályközöt s ettől mindkét irányban három részhalmazt hoztam létre ezzel a 10%-os osztályközzel. Egyetlen kivételt ott tettem, ahol a 98,64% helyett a részhalmaz könnyebb – egyértelműbb – értelmezése kedvéért 100%-ot alkalmaztam, miáltal ez a részhalmaz valamivel nagyobb osztályközzel jött létre a többinél. Mivel a határként megjelölt értékeket egy elem sem érte el, azokat mindkét szomszédos részhalmaz esetében feltüntethetem. (Például 68,64–78,64% és 78,64–88,64%, nem pedig 68,64–78,63% és 78,64–88,64%.) Kivételt ebben a tekintetben a 100% képez, amely több elem esetében konkrét érték, azaz több birtokos volt, akire a két kivetés pontosan ugyanannyit rótt. Mivel ezek esetében az alsó osztályköz amúgy is nagyobb a többinél, ezeket a felsőhöz soroltam, a 100–110%-ba.

akkor ez nem lehet csupán horizontálisan, hanem legalább részben vertikálisan szerveződő csoport. Bizonyos egyházi tulajdonosok, arisztokraták és köznemcesek preferenciális elbánásban részesültek – más egyházi tulajdonosok, arisztokraták és köznemcesek rovására.

A 3. táblázatban viszont egymás mellé került a vaskai Szent Márton apátság és Zajgár György azon az alapon, hogy az áprilisi kivetés a novemberi 156,39, illetve 154,26%-a volt, miközben ez az apátság esetében 4,68 forint, míg Zajgár György esetében 30,25 forint többletköltséget takart. A másik végletet tekintve Gaál Gábor 41,68%-a 114,71 forintot, míg Mércy Ferenc özvegyének 58,39%-a csupán 5,70 forintot jelentett. Érdemes tehát azt is megvizsgálni, hogy kinck mekkora abszolút nyeresége származott a kivetés módosításából. Lássuk a 4. táblázatot!³⁸

Ennek elemzésekor abból kell kiindulnunk, hogy a nagyobb birtok esetében a kivetés átlagos mértékű módosítása is nagyobb könnyítést jelentett abszolút összegben. Míg az arisztokraták közt találunk mindenféle nagyságú összeggel kedvezményezettet, az egyházi birtokosok világosan a két póluson tömörültek: vagy rontotta helyzetüket a kivetés módosítása, vagy komoly kedvezményekhez jutottak abszolút számban kifejezve. Természetesnek tűnik, hogy a kisebb vagyonú köznemesség az 5 forintos pozícióromlás és a 11 forintos javulás közti sávban tömörül, s magyarázatot inkább az ezen az intervallumon kívül eső birtokosok esete igényel. Ami viszont a legnagyobb birtokú köznemceseket illeti, szembeötlő, hogy mindössze három személy, Hunyady István, Jankovics István és Gaál Gábor összesen közel 300 forintnyi kedvezményben részesült, jóval többen, mint a kilenc arisztokrata birtokos együtt. (Ezen a ponton ismételtelen meg kell jegyezni, hogy a forrás hiányosságai miatt ez az elemzés nem tér ki Esterházy hercegre és két Batthyányi grófra. Nem fér kétség ahhoz, hogy ha róluk is rendelkezésre állnának az adatok, akkor ez az állítás már nem volna érvényes. A következtetés viszont, e három köznemces birtokos különösen kedvezményezett volt, akkor sem lehetne kétséges.) De a számokból általában véve is a *bene possessionati* tagjainak figyelemre méltó helyzete tűnik elő. Azonban nem mindenki járt jól. Inkey János helyzete például átlagos kezelés esetén 24,72 forinttal javult volna, ehelyett 41,35 forinttal többet róttak ki rá a kivetés módosításakor.

Érdekes a köznemcesek közti két „nagyságos úr” kezelését egymás mellé állítani. Festetics Kristóf királyi tanácsos hatalmas birtokai után járó, 600 forint feletti összegű kivetéséből a módosítás mindössze öt és fél forintot vett le, azaz gyakorlatilag változatlanul hagyta. Ha úgy csökkentették volna hozzájárulását, mint az átlagos birtokosét, akkor ennél jó 90 forinttal kevesebbet tartozott volna fizetni. Niczky György viszont jóval kisebb somogyi birtokai után közel 30 forintnyi könnyítést élvezhetett a módosításnak köszönhetően. Ha átlagos elbánásban részesült volna, akkor csupán nagyjából harmadekkora könnyítést kapott volna. Festetics tehát éppúgy hátrányos helyzetben volt, mint Inkey. A *bene possessionati* érezhetően polarizálódott a kivetés módosítása következtében.

Érdemes végül ötvözni az előző két táblázatban alkalmazott megközelítéseket. Relatív komoly kedvezmények kis vagyonú birtokosok esetén csekély abszolút csökkentést képviseltek, míg a nagybirtokosok esetében komoly tehercsökkenést eredményezett a terhek kismértékű, akár az átlagost el sem érő szintű mérséklése is. Az igazi tendenciózusságot a két dolog egybeesése kellett hogy jelentse, ha egyáltalán szó volt ilyenről. Mindennek a fordítottját is elmondhatjuk: jelentést annak érdemes tulajdonítanunk, ha valaki a többi birtokos közt úgy került hátrányos helyzetbe, hogy ez egyúttal tényleges többletterhet is jelentett számára. Jelentékeny és kiemelkedő csökkentést (ami az eredeti terhet több, mint 41,36 százalékkal, az átlagnál több, mint 25 százalékkal mérsékelte), s amely egyúttal komoly, 20 forint feletti tchermérséklést jelentett volna, csak kevés birtokosnak hozott a módosítás. Még keve-

³⁸ Ez a táblázat nem egyenlő osztályközökkel készült, hanem azzal a szándékkal, hogy mindegyik részszámba hozzávetőlegesen ugyanannyi elem kerüljön.

sebben vannak azok, akik a két táblázat mindegyikében a legkedvezőtlenebb helyzetet képviselő szélső rovatba kerültek. Ezt mutatja az 5. táblázat.

Mivel az átlagos birtokos terheit 83,54%-ra csökkentették, a táblázat két oldalán a számok aszimmetriát mutatnak: a leginkább preferált birtokosok mind relatíve, mind pedig abszolút számban többet profitáltak a kivetés módosításából, mint amennyit a leginkább hátrányos helyzetű birtokosok veszítettek. Őket viszont már azáltal veszteség érte, hogy a rájuk kivetett összeget nem csökkentették az átlagos mértékben.

Úgy esett, hogy az 5. táblázat mindkét oldalán hat birtokos kapott helyet. Még meglepőbb, hogy köztük két-két egyházi birtokos is akad. Arisztokrata viszont csak egy van a leginkább preferáltak közt, és nem is a legnagyobb vagyonúak közül. Ez azt jelenti – ha feltételezésünket követjük, miszerint a módosítás, legalábbis részben, a hatalmon lévők érdekeit követte –, hogy a vármegye vezetése nem szándékozott újat húzni az arisztokráciával (bár Melcer bárótól például láthatóan nem féltek), de nem is preferálták őket kiemelkedően – még a főispánt sem. A köznemesek, s – a kiválasztás módja miatt természetesen – közülük is a jómódúak dominálnak mindkét póluson: a két leginkább preferált és a két leghátrányosabb helyzetű egyaránt jómódú birtokos köznemes. A továbbiakban rájuk, valamint Niczky Györgyre és báró Majthényira szeretnénk visszatérni.³⁹

Egyszer magukban, egyszer pedig Majthényi báróval közösen szerepelnek a „Lengyel urak” a birtokosok közt, és az összevetés lehetőséget ad arra, hogy kontrolláljuk egy megfigyelésünket, mely szerint Majthényi báró, egyedül az arisztokraták közül, különös kedvezésben részesült a módosítók részéről. Ha a Lengyelek magukban birtokolt jószágait nézzük, a módosítás csökkentette ugyan az ezekre eső terhet, de az átlagosnál kisebb mértékben: 9,15%-kal, ami forintban kifejezve 11,48 forintnyi csökkentést jelentett. A Majthényi báróval közösen birtokolt jószág ehhez képest mindenképpen jobban járt a módosítással: terhének 13,98%-os mérséklése révén 20 forintot és 48 dénárt takaríthatott meg. El kell viszont ismernem, hogy ez még mindig csak valószínűsíti a feltételezéseinket, de nem bizonyítja, hiszen sokféle egyéb ok is elképzelhető a módosítás mögött, melyeket további adatok híján nem zárhattunk ki.

Az özvegyeket az átlagosnál kedvezőbben érintette a kivetés módosítása. Ugyancz érdekes módon nem mondható el az árvákról. Az összeírásban szereplő három özvegy felét sem fizette az eredetileg kirótt összegnek. A vármegyének azonban ez a jótékonyság nem került sokba, azt kamatostul behajtotta Inkey Jánoson vagy Zajgár Györgyön, s ennek az összegnek több mint négyszeresét juttatták egyedül gyulai Gaál Gábornak a kivetés módosításakor. Az árvák közül Bakó Farkas örökösi kiemelkedő kedvezésben részesültek: az eredeti összeg alig több, mint harmadát rótták ki rájuk, ugyanakkor a Keczer- és a Szily-örökösöknek a módosítás az átlagnál is kevésbé csökkentette a terheit: csak 6 dénárral, illetve szűk 2 forinttal. Azaz árvának lenni önmagában nem volt elegendő a lényegesen kedvező módosításhoz, Bakó Farkas árváit feltételezhetően nemcsak árva voltak tette erre érdemessé.

A reformkori Tolna politikai életéről azt állapítja meg Glósz József, hogy – noha a pártok közt kétségkívül érdekülönbség is fennállt –, az „két baráti és rokoni szálakkal összekapcsolódó klán ... háborúskodása volt egymás ellen.”⁴⁰ Nem zárható ki, hogy hasonló motívumokat lehetne kimutatni Somogy 18. századi történetében is. Inkey János királyi tanácsosként szerepel 1735-ben a vármegyei *protocollum*-ban, mégpedig úgy tűnik, hogy a Batthyány ház *procurator*-aként tesz közzé egy eltiltást az ő nevükben. Ebben sok birtok feltehetően vitatott határától, haszonvételeitől tiltanak el egyes somogyi és baranyai településeket, illetve birtoko-

³⁹ Az egyházi szervezetek szempontunkból nem elsődlegesek, a berzencei uradalom tulajdonosai többen voltak, köztük megoszlott a teher, illetve sajnos Bogvay Juditról nem sikerült semmi közelebbit megtudnom, ami helyzetét magyarázhatta volna.

⁴⁰ Glósz József: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. (= A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, 16.) Szekszárd, 1991. 124.

sokat. Köztük van a „hercegi ház”, azaz az Esterházyak, Tallián József, Schott Gergely, Vrancsics „úr”, valamint Tuterspergh kamarai tisztartó és bírlói.⁴¹

Ebből a rövid névsorból a módosított kivetésben Vrancsics János szerepel ugyan, de mivel az eredeti kivetésből neve hiányzik, módosításról, annak esetleges tendenciózusságáról nem beszélhetünk, miként a kamara esetében sem. Schott Gergely viszont azok közt szerepel, akiknél a végleg kivetett teher csökkenése az átlagosnál jóval nagyobb, Tallián József és az Esterházy uradalmat képviselő Gaál Gábor pedig az utolsó táblázatban Inkey Jánossal szemben vannak feltüntetve azok közt, akik a módosítás legnyilvánvalóbb kedvezményezettjei voltak. Ennek a megjelenített szembenállásnak az említett *inhibitio* nem adhatja az okát, de láttathatja, hogy mögötte valós ellentétek fejeződtek ki, s valószínűsíthető, hogy a kivetés módosításának elemzése a többi ponton is Somogy vármegye birtokosságának valós strukturálódását, s nem csupán véletlenszerű elrendeződését tárta fel. Úgy tűnik, hogy az Inkeyvel feltehetően némiképp konfliktusos viszonyban lévő birtokosok az 1743. évi módosítás alkalmával erősen kedvezményezett helyzetben voltak, szemben vele, aki a másik pólusra került. Mindezek alapján természetesen nem tudom biztosan állítani, csupán felmerül a gondolat, hogy a két nagybirtok köré szerveződő társadalmi csoport ellentéte egyike lehetett a Somogy vármegye *bene possessionatus* társadalmát megosztó tényezőknél.⁴²

A kedvezményezett oldalán talákoztunk Tallián Józseffel és Niczky Györggyel. Tallián József 1727. május 3-án még hivatalban nem viselőként van feltüntetve a tisztújítás jegyzőkönyvében, de 1736. szeptember 5-én már táblabíró és alispánjelölt volt Jankovich István, Guary Gábor és Somssich Antal volt főjegyző mellett. A tisztségre ez utóbbit választották meg. Szintén sikertelenül szerepelt Tallián az 1748. november 12-i tisztújító székben, mikor is nem ő vagy Lengyel Gáspár, hanem Nagy János másodalispán első alispánválasztására került sor.⁴³

Niczky György viszont szorgalmas hivatalviselő volt, nem is egy, hanem két megye vezető tisztviselője.⁴⁴ 1716-tól 1732-ig viselte Somogy főjegyzőségét, miközben Zala megye alispánja is volt. Mint ilyen szerepelt az 1732. május 26-i somogyi tisztújításon alispánjelöltként, de nem őt vagy Zajgár Györgyöt, hanem Festetics Kristófot választották meg. 1719-ben Somogy *concursum* követő volt Sárközy János *perceptor* mellett. 1732-ben táblabíróvá választották, és 1748. november 12-én már királyi tanácsosként jelent meg a tisztújításon.⁴⁵

A másik oldalon, a kivetés módosításának veszteségi közt Inkey János Niczky elődje volt a zalai alispán székében. Somogynak már 1715-ben táblabírája volt, és 1727. május 3-án a tisztújítás jegyzőkönyve szerint zalai első alispánja mellett a somogyi másodalispán tisztét is betöltötte. Ekkor első helyen jelölte őt gróf Nádasdy Tamás főispán alispánnak, de

⁴¹ P 1732–1736 5.

⁴² Vö. Ódor Imre megállapításával, mely szerint a 18. század eleji Baranya tisztújításai a pécsi püspök, a Batthyányak és az Esterházyak összecsapásai voltak. (Ódor Imre: Nemesi társadalom és inszurrekció a török hódoltság utáni Baranyában. Kandidátusi disszertáció. Kézirat, 1992. 74–75. (a továbbiakban: Ódor)) Most sajnálhatjuk igazán, hogy a pannonhalmi tized kivetésének 1743. évi módosítása alkalmával sem az Esterházy, sem a Batthyány családról nem maradt ránk értékelhető adat. (Bár okkal rételezhető fel, hogy magát a két Batthyány gróftól nem sújtották volna úgy a kivetés módosításakor a somogyi köznemesség uralmon lévő csoportjának tagjai, mint velük egy társadalmi szinten élő képviselőjüket.)

⁴³ P 1724–1731 4. 554., P 1736–1741 6. 1., 4., P 1748–1752 10. 13–14.

⁴⁴ A hódoltság idején Somogyot Zalával egyesítették, és a két megye közt igen erősek voltak az összefonódások a 18. században, különösen annak első évtizedében. Somogy vármegye önállóságát hivatalosan csak az 1715. évi 86. törvénycikk állította helyre.

⁴⁵ P 1717–1722 3. 354–355./349–350. (régí/új oldalszám), P 1724–1731 4. 554., P 1732–1736 5. 3., 6–7., P 1748–1752 10. 13., Nagy Lajos: Levéltári kis tükrök. Kézirat. Kaposvár, 1870. 723–724. (A Somogy megyei Levéltárban, a továbbiakban: Nagy)

Niczkyhez hasonlóan kudarcot vallott, mivel Festetics Kristófot választották meg. Az 1736. szeptember 5-i tisztújításon királyi tanácsosként és táblabíróként jelent meg.⁴⁶

Zajgár György esetében a kivetés módosítóinak rosszulindulata szinte tetten érhető. Már az is kivételes eljárás volt részükről, hogy Dombóra, mely után eredetileg 5,75 forintot kértek, 6 forintot róttak ki, de Zákány felének terhére 50 forint helyett 80-ra emelni példátlan eljárás volt.⁴⁷ Vajon találunk-e valamit pályafutásában, ami indokolja mindezt?

Nem volt régi somogyi család tagja. Kastélyosdombót vette meg a zálogbirtokos Borbély Györgytől, és sikerült az eredeti birtokos Pottyodi családdal szemben 1740-ben adománylevelet szereznie rá.⁴⁸ Ez azonban még nem helyezte őt kívül a „jó társaságon”, hisz a későbbi vezető családok nagy része szintén csak a század első évtizedében érkezett. Zajgár György egyike volt az 1727. május 3-án alispánnak jelölt négy nemesnek, azonban visszalépett a jelöltségtől. Az 1732. május 26-i tisztújításon táblabírói minőségben volt jelen, amikor ismét alispánjelöltként szerepelt Niczky György, Jankovich István és Festetics Kristóf társaságában, de alulmaradt az utóbbival szemben.⁴⁹ A vármegye közéletétől talán némiképp (de semmi esetre sem teljesen) visszahúzódónak sejteti őt ez a pár adat, de nem látszik indokolni az 1743. évi kivetés módosítóinak ellenszenvét.

Érdekes adalék a fentiekhez az az 1734. évi, azaz az imént tárgyalt esetnél nyolc-kilenc évvel korábbi epizód, melyre a *protocollum* egy bejegyzése világít rá.⁵⁰ Megkapván a vármegyére eső kivétést az 1735. évi rendkívüli *subsidiumból*, amely 8324 forint 51 és fél krajcár-ra rúgott, Somogy nemesi közgyűlése aziránti szándékát fejezte ki, hogy ne nehezdedjék az egész teher „a szegény adózó nép” nyakába, s Jankovich István főadószedőhöz fordult, aki közölte a *congregatióval*, hogy tíz földesúr kötelezvényei után a megye egy év leforgása alatt 4000 forint kamatot vár. A megye nemességének egy csoportja tehát 67–80 000 forintos⁵¹ hatalmas kölcsönt használt a vármegye pénzből. Távolról sem érdektelen, hogy mely csoportot részcstitte a vármegye ilyen mértékű kedvezményben.

Okkal feltételezhetjük, hogy a legnagyobb tíz adós vagy nagyjából ők vannak a listán, hiszen komoly összeget kellett előteremtenie a vármegyének, s nem lett volna értelme a kis halakat – ha voltak egyáltalán kis adósai a vármegyének – tucatjával elősorolni. A felsoroltaknak külön terhet nem jelentett a szereplés ebben a névsorban, kamatot mindenképpen kellett fizetniük, ezért nem lett volna értelme eltitkolni egyes adósokat. A tíz nagy adós, akiknek a vármegye komoly kölcsönöket nyújtott, a következők voltak: Festetics Kristóf alispán, Grasso Villibald, báró Majthényi György, Gaál Gábor, Török András, Guary Gábor, Lengyel Gáspár, Bakó Farkas, Nagy János és Póka Miklós.

A listán csupa köznemes szerepel Majthényi György kivételével, akinek a *bene possessio-natus* köznemesi „társasághoz” tartozását már előző vizsgálatunk is sejtette, Grasso Villibald pedig tihanyi apát volt.⁵² Minden eset háttérét ismernünk kellene ahhoz, hogy mindegyikről véleményt formálhassunk, ennek híján viszont ragaszkodnunk kell ahhoz az elvhez, hogy csak a nyilvánvaló esetekből vagy több eset átlagából vonjunk le következtetéseket. Az alispán jelenléte például igen nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy a megyei adminisztráció keze is „maga felé hajlott”, s vezetője kihasználhatta helyzetét, hogy közel volt a húsos-

⁴⁶ P 1658–1726 2. 330–334./333–337. (régijűj oldalszámozás), P 1724–1731 4. 1., 554., 568., P 1736–1741 6. 1.

⁴⁷ Sajnos a falu másik fele egyszerűen nem lelhető fel az 1743. évi kivetésben.

⁴⁸ Baranyai 598.

⁴⁹ P 1724–1731 4. 568., P 1732–1736 5. 1., 3.

⁵⁰ P 1732–1736 5. 905–906.

⁵¹ A korszak 5, illetve 6%-os kamatlábával számolva, ehhez lásd Tóth 35.

⁵² Kétszer is ilyen minőségben jelent meg a somogyi tisztújításon. (P 1732–1736 5. 1., P 1736–1741 6. 1.)

fazékhoz.⁵³ Gaál Gábor régi ismerősünk mint a vármegye egyik potentátja, s a névsor szinte minden egyes tagja ismert *bene possessionatus* család sarja.

Guary Gábor régi család sarja volt, de pályafutását inkább kevesebb, mint több siker kísérte. 1724. július 17-én és 1727. május 3-án a szigeti főszolgabíró hivatalára jelölték, de nem választották meg, miként az 1732. május 26-i tisztújításon sem, amikor a kaposvári járásban volt főszolgabíró-jelölt. Ez alkalommal Nagy Jánosnak hívták sikeres ellenfelét. Az 1736. szeptember 5-i tisztújításon főadószedőként és táblabíróként jelent meg. Ő volt a második alispánjelölt Jankovich István után, Somssich Antal volt főjegyző, valamint Tallián József előtt. Mint láttuk, Somssich megválasztására került sor.⁵⁴ Kudarcai dacára komoly összegű kölcsönre azért érdemesnek tartották sikeresebb vetélytársai.

Lengyel Gáspár apját a Somlyay-Fajszy örökség hozta Somogyba.⁵⁵ Ő maga 1732-ben lett táblabíró, és az 1746. augusztus 16–17-i tisztújításon Nagy János főjegyző mellett a hivatalban lévő és abban meg is újított Somssich Antal alispán egyik ellenjelöltje volt. Két évvel később az ismételt tisztújító széken Lengyel Gáspár ismét alispánjelöltként szerepelt, mint Tallián József is, de az első helyen jelölt Nagy János másodalispánt választották meg. Vele együtt volt 1751-ben országgyűlési követ.⁵⁶ Ugyan nem töltött be vezető hivatalt, mégis a megye elítjébe számított, és ezt jelezte a kölcsön is.

Többször felbukkant már Nagy János neve. Az 1732. május 26-i tisztújításon választották többek közt Guary Gábor ellenében főszolgabíróvá a kaposvári járásban. Négy évre rá ugyanerre a hivatalra jelöltek közt szerepel Póka Miklós és Tallián János mellett. Ez utóbbit választották a hivatalra, valószínűleg azért, mert Nagy János Somssich Antal helyére, a főjegyzői hivatalba került. Mint ilyen az 1746. augusztus 16–17-i tisztújításon a hivatalban lévő és az ebben meg is hosszabbított Somssich Antal után második helyen alispánjelölt volt. Két évvel később felért pályája csúcsára: helyettes alispánként jelent meg a tisztújításon, első helyen jelölte az első alispáni hivatalra gróf Battyány Ádám adminisztrátor, és meg is választották. A sikertelen jelöltek közt találjuk Tallián József és Lengyel Gáspár táblabírokat, az utóbbival, mint láttuk, Nagy a diétára is eljutott.⁵⁷

Póka Miklós esete viszont külön vizsgálatot érdemelne. A kivetés módosításakor teljesen átlagos helyzetben lévő kisbirtokosként látjuk viszont, s magyarázatot igényel, hogy miként csúszott le ennnyire nyolc- kilenc év alatt. Hacsak ez a kölcsön éppen nem egy hajdan neves családnak a lecsúszása ellen adott egyik (eredménytelen) segítség volt, játékonysági tett. Póka Miklós hivatali pályafutása még Guary Gáborénál is kevésbé volt sikeres. 1727. május 3-án főszolgabíró-jelöltként lépett fel a kanizsai járásban, egyik ellenfele Bakó Farkas volt, de Descó Ádámot választották meg. Öt év múlva mindketten újra alul maradtak Descóval szemben. Póka az 1736. szeptember 5-i tisztújításon második helyen lett főszolgabíró-jelölt a kaposvári járásban. Nagy János addigi főszolgabíró volt az első, de ő most főjegyző lett. Főszolgabíróvá mégsem Pókát, hanem Tallián Jánost választották. Tíz évvel később sem járt sikerrel, amikor táblabíróként jelölték ugyanebben a járásban főszolgabírónak, mivel a hiva-

⁵³ Az 1743. évi kivetés módosításának iratán – mint említettem – Somssich Antal alispán esetében sok tétel át volt javítva, miközben a legelső összeget áthúzták, de nem írtak semmit a helyére. Én adtam össze a számoszlopot. Könnyen lehet, hogy az első kivetés rekonstrukciója nem sikerült. Továbbá a novemberi kivetésben szerepel az alispán Vrichárd Ferencel együtt Simonfa birtokosaként, melyre 18,70 forintot vetettek ki. Ez nem szerepel a végleges kivetésben. Mindezeket egybevéve lehet, hogy az alispán 1743-ban is komoly kedvezésben részesült, csak ezt nem tudtam feltárni.

⁵⁴ P 1724–1731 4. 1., 4., 569., P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1., 4.

⁵⁵ Baranyai 622.

⁵⁶ P 1732–1736 5. 8., P 1736–1741 6. 1., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1748–1752 10. 13–14., Nagy 730., Baranyai 622.

⁵⁷ P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1., 5–6., 8., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1748–1752 10. 13–14., Nagy 730.

talban lévő Vlassich Jánost crósítotték meg tisztségében.⁵⁸ Táblabírósa, mely ezekben az évtizedekben még komoly rangot jelentett, mégis azt jelezte, hogy a megyét kormányzó kör tagjának tekintette. Főszolgabírói jelölési talán jobban jelzik családjá, származása presztízsét, az ő státuszát, mint a konkrét hivatalviselés, mert ott már az ő személyes kvalitásai (hibái), illetve a vetélytársak tulajdonságai lehettek döntőek.

Festetics Kristóf nevével is már többször találkoztunk. Ő a nagybirtok-szerző és családját az arisztokrácia szintjére emelő köznemesek csoportjába tartozott. Nem véletlen, hogy egyike azon kevés köznemesnek, kik a 18. században hitbizományt alapítottak. Jogászi tudása mellett minden bizonnyal vagyona is szerepet játszott abban, hogy – noha a megye közéletében korábban is részt vett – első megyei hivatala rögtön a legmagasabb volt: 1727-ben az első helyen jelölt Inkey János és a visszalépő Zajgár György előtt alispánnak választották, majd az 1732. május 26-i tisztújításon meg is hosszabbították megbízatását egy második időszakra Niczky György és Zajgár György ellenében. Négy évvel később kilencévi szolgálat után királyi tanácsosként búcsúzott el, mivel helytartótanácsossá nevezték ki. 1769-ben hétszemély-nökként halt meg, kapcsolata a vármegyével csak halálával szakadt meg.⁵⁹

A kivetés módosításokról keletkezett adatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Festetics Kristóf 1743-ra már nem tartozott a kivételezettek közé.⁶⁰ Esetében mindkét irányban jelentős változtatások történtek, de végül alig vettek le valamit a rá kivetett összegből. A legkézenfekvőbb magyarázat erre az, hogy időközben elvesztette alispáni tisztét, és így visszamenőlegesen megerősítést nyer az a feltételezésünk, hogy a megye kedvezményt jelentő kölcsönéhez hivatala révén juthatott. Nyomós okunk van tehát azt hinni, hogy az 1734. évi forrás elemzése is jó információt szolgáltat nekünk arról, hogy mely csoport dominált Somogy megyében ebben az időszakban.

Majthényi György és Gaál Gábor pozíciója a vármegye domináns csoportjában Festeticsnél szilárdabb lábon kellett hogy álljon, hiszen ők 1743-ban is a leginkább kedvezményezett szűk csoportjába kerültek. Gaál Gábor esetében a magyarázatot erre az Esterházy hercegi uradalom vezetése jelentette. Sokkal komolyabb erőforrások felett rendelkezett, mint közben összegyűjtött – szintén nem elhanyagolható – saját javai. Az Esterházy hercegi ház és uradalom teljhatalmú képviselőjeként volt jelen a közgyűléseken, 1731–32-ben viszont főadószedői tisztséget viselt.⁶¹ Táblabíróságot kapott, és „nyugalomba vonulása” után már csak ekként jelent meg az 1748. november 12-i tisztújításon. Ekkor az Esterházy-ház tisztartójaként már Domján Ferenc volt jelen.⁶²

Báró Majthényi György volt Madarász László alispán mellett az 1721. október 25-re Pozsonyba összehívott *concursum* a vármegye egyik követe. 1724-től 1732-ig mindvégig részt vett a tisztújításokon, és ezeken kívül is aktív szerepet játszott a megye ügyeiben.⁶³ Mindenesetre a *bene possessionatival* egy társaságba tartozónak tűnik, különösen a kivetés módosításának és a vármegyei kölcsön tényének tükrében.

Bakó Farkas esetében fényes példáját találjuk annak, hogy jó úton jártunk, amikor tendenciózusságot tulajdonítottunk az 1743. évi kivetés módosításának. Fent azt kellett meg-

⁵⁸ P 1724–1731 4. 1., 569., P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1., 5–6., P 1744–1746 8. 1103.

⁵⁹ P 1724–1731 4. 1., 554., P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1–2., P 1744–1746 8. 1103., P 1748–1752 10. 13., Baranyai 615., Ember Győző: A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. Budapest, 1940. 202. (a továbbiakban: Ember 1940.)

⁶⁰ Esetleg nem véletlen egybeesés, hogy éppen 1743-ban távozott Festetics a Helytartótanácsról. Ember 1940. 202.

⁶¹ Ekkor az Esterházy-uradalmat Nagy Gáspár képviselte.

⁶² P 1724–1731 4. 554., P 1732–1736 5. 1., 4., 211., P 1736–1741 6. 1., P 1744–1746 8. 1103., P 1748–1752 10. 13.

⁶³ P 1717–1722 3.488./485. (régí/új lapszámzás), P 1724–1731 4. 1., P 1732–1736 5. 1., 1144., P 1736–1741 6. 1.

állapítanunk, hogy Bakó Farkas árváinak kiemelkedően kedvezményezett helyzete nem magyarázható pusztán azzal, hogy a vármegye védte az árvákat. Az apjuk számára folyósított vármegyei kölcsön pedig azt mutatja, hogy ő tényleg a „belső körhöz”, a *bene possessionati* vezető csoportjához tartozhatott. Gyermeküket ezért részesítette szokatlanul nagy kedvezményben a vármegye 1743-ban.⁶⁴ Bakó Farkas 1727. május 3-án főszolgabíró-jelölt volt a kanizsai járásban, de nem őt és nem is Póka Miklóst választották meg, hanem az első helyen jelölt Deseő Ádámot. A következő tisztújításon mint a főadószedőt addig helyettesítő tisztviselő jelent meg, és ismét főszolgabíró-jelölt volt a kanizsai járásban Póka Miklós mellett, de ismét Deseő Ádámot választották meg. 1736-ban táblabíró volt, majd tíz évvel később egy utolsó kísérletet tett a kanizsai főszolgabírósággal, de ismét csak alulmaradt Deseő Ádámmal szemben.⁶⁵

Újra és újra ugyanazok a nevek bukkannak fel. Ha nemcsak a tisztviselőket vizsgáljuk, hanem a vezető tisztségekre jelöltek is, akkor ez a szűlsebb kör meglepő állandóságot mutat. Egycs tagjai maguk nem vitték sokra, mégis táblabírósággal honorálták státuszukat, és esetleg a vármegye pénzével (legalábbis kölcsönével). Egy társaságról van szó. A hivatali rivalizálás nem bontotta őket látható pártokra. Inkey és Zajgár pályafutásuk alapján nem különülnek el a többiekől, akikkel együtt szerepelnek adatainkban. Ezért talán hátrányos kezelésük mögött inkább feltételezhetünk személyi tényezőket, mint pártarcokat vagy esetleg egy „Esterházy-párt kontra Batthyány-párt” ellentétet. De ha ez utóbbiak mégis léteztek, hisz láttuk, hogy vannak források, melyeket ezek feltételezésével lehet a legkönnyebben értelmezni, úgy azt mondhatjuk, hogy a somogyi *bene possessionati* csoportjának aktuális megosztottsága feltehetően nem volt olyan fontos, mint a csoport általában érvényesülő kohéziója.

Az arisztokráciáról azt látjuk – a rendelkezésre álló források alapján –, hogy nincs a színen, és ezért nem számít igazán.⁶⁶ Gróf Patachich Sándor főispán kezelése azt mutatja, hogy a köznemesi vezetők jelentős mértékben függetlenek voltak tőle, nélküle intézték a dolgokat, és még kedvét sem igen akarták keresni. Miképpen érvényesült akkor az arisztokrata *latifundiumok* hatása a megye társadalmi és politikai életében? Szinte lehetetlen, hogy az legyen a válasz, hogy schogyan sem.

Az 1743. évi, a pannonhalmi tizeddel kapcsolatos kivetés módosítása alkalmával a kedvezményezettek közt gyulai Gaál Gábort találtuk toronymagasan az első helyen. Szerepel az 1734-ben nagy kölcsönben részesülők közt is. Az övéhez hasonló eset a nagy összegű kölcsönrel kedvezményezett Török Andrásé, aki a veszprémi püspökség képviselője volt, és Somogy táblabírájává is kinevezték.⁶⁷ Mindkettő a legnagyobb uradalmak egyikének képviselői voltak a megyében.

A birtokos köznemesség 18. századi önállósulásának egy sajátos útját, a nagybirtok helyi képviselőtét, majd erőforrásainak részbeni eltérítését, saját célra fordítását példázza a gyulai Gaál család esete. A somogyi ágat alapító Gábor (1690–1754) végrendelete szerint szüleitől 200 forintot sem érő jószágot örökölt csupán, de herceg Esterházy Pál dunántúli jószágainak

⁶⁴ Úgy vélem, a *bene possessionati* vármegyét vezető csoportja részéről megnyilvánult bizonyos csoportszolidaritás, mely elcséges oka ennek a megkülönböztetett figyelemnek, s nem kell az árvák rokonainak nyomásgyakorlására gondolnunk (melyet természetesen nem tudok kizárni). Ez a vélemény alsószilvágyi Gaál László, a nyolcvanas–kilencvenes évek első alispánja árváinak ügye kapcsán erősödött meg bennem. Ő Vasból érkezett a megyébe, így árváinak apai rokonai nem éltek a megyében, akik a megye fellépését kikövetelheték volna a botrányos életmódot folytató és az árvák örökségét veszélyeztető anyjukkal szemben. A vármegye mégis vádat emelt az ügyben. (Somogy megyeci Levéltár IV. 10. s (= Somogy vármegye törvényszékének (scdria) iratai.) *Processus varii, Processus varii* 1781–1806, Tallián Mária perc.) Úgy látom, hogy miként az alispán árvaival szemben, Bakó Farkas árvái iránt is megnyilvánult a vezető csoport szolidaritása.

⁶⁵ P 1724–1731 4. 569., P 1732–1736 5. 1., 3., P 1736–1741 6. 1., P 1744–1746 8. 1103.

⁶⁶ Festetics Kristóf hétszemélynökkkel is ez lehetett a helyzet.

⁶⁷ P 1736–1741 6. 1., 6.

intézőjeként komoly jelentőségre tett szert, három vármegyének lett táblabírája, és lerakta a családi hatalom alapjait mind a vagyon, mind a befolyás tekintetében. (Egy adománylevél tanúsága szerint Padányi Bíró Márton püspöknek is teljhatalmú megbízottja volt.⁶⁸) A családban a következő nemzedékben már két másodalispán találunk,⁶⁹ és ettől kezdve jelenlétük Somogy vármegye elitjében majd 200 évig szinte megszakítatlan folyamatosságot mutat.⁷⁰

Általában véve is fontos szerepet játszottak a megyében az uradalmak képviselői, különösen a század első évtizedeiben. 1711. július 3-án úgy határozott Somogy kisgyűlése, hogy sem az alispán, sem a szolgabírák nem vehetnek ki többé adót a jószágigazgatók nélkül, akik rossz néven vették, hogy „némely idők óta” a vármegyei tisztviselők uradalmaik jobbágyaira illetéktelen adót vetnek ki.⁷¹

Nemcsak a gyulai Gaál család felemelkedése kapcsolódik egy nagybirtok képviselőjéhez.⁷² A Dél-Dunántúl többi megyéjében is tapasztalunk hasonlókat. Zala több vezető tisztségviselője kezdte pályafutását egy nagybirtokon.⁷³ A 18. századi Baranyában az uradalmi tisztviselők komoly birtokszerzők voltak. Egyes családok, mint a Hölding, a Friebausz és a Hegyi, a megye vezető családjai körébe emelkedtek.⁷⁴ Tolnában 1728-ban az országgyűlési követek utasításainak kidolgozására választott bizottságba Gaál Gábor, az Esterházy-uradalom „inspektora”, két uradalmi provizor és egy főszolgabíró került. 1764. április 9-én ugyanezen, többségében megyei tisztviselőkből álló bizottság munkájában – miként a határozat megjegyezte – az uradalmak ügyészei is részt vehettek.⁷⁵ Az uradalom fontossága mellett itt azt látjuk, hogy azt már az ügyészek képviselik, és nem a tisztartók.

Az uradalmak képviselői a századelő bizonytalanabb viszonyai közt feltehetőleg könnyebben találtak módot saját érdekeik érvényesítésére. Mindenesetre Somogyban a jómódú birtokos köznemességbe törtető beemelkedésnek ez az útja egy idő után lezárult. A tisztartók, számvevők, kasznárok és ispánok 1767. évi megyei összefírásában található 121 főből egyetlenegy sem akadt, aki olyan családot alapított volna, mely azután bekerült a vármegyei elitbe.⁷⁶ Ez azonban nem teljesen igaz az uradalmi ügyészekre, a nagybirtokot képviselő fis-

⁶⁸ Magyar Országos Levéltár P290 (= Kisebbségi családi és személyi fondok, a gyulai Gaál család levéltára) 3–4. és 6. Csomó. (a továbbiakban: MOL P290) Lásd továbbá például: P 1732–1736 5. 1494. (Gyulai Gaál Gábor Esterházy herceg megbízólevelével lép fel Somogyban.)

⁶⁹ A Gyulai Gaál család büssü-batái ágának története. Kéziratrövidék szerző feltüntetése nélkül. Özv. Gaál Gyuláné Vasdényei Mária és Jankovich Miklós letétje az O. L. Gyulai Gaál család levéltárában való megőrzése céljából. 1968. dec. 16. MOL P290 6. csomó. 603., 623.

⁷⁰ Baranyai 616.

⁷¹ Kanyar József: Somogy megye közgyűlése a hódoltság idején és a felszabadító háborúk utáni első évtizedekben (1658–1718). Somogy megye Múltjából. Levéltári évkönyv, 17. 1986. 91.

⁷² Sigray Károly főispán 1790. szeptember 29-én Budán kelt és Gaál László alispánhoz címzett levele a megye lemondott főjegyzőjét mint „praefectus Hegedüs Ferentz ur^o-t említi. (Somogy megyei Levéltár XIV. (= Személyek iratai) Gaál László alispán iratai, a továbbiakban: Gaál) Figyelemre méltó összefoglalást jelentett, ha valóban egyazon személy vezette a vármegye és egy uradalom apparátusát. Mindazonáltal Hegedüs Ferencről csak azt sikerült megtudnom, hogy 1786 óta viselte a főjegyzői hivatalát, és tisztségében 1790-ben Sigray is megerősítette (P 1790 77 8.) – uradalmi tiszt voltát sajnos más információval nem sikerült megerősítenem.

⁷³ Turbuly Éva: Zala megye fontosabb közigazgatási feladatai a XVIII. század első évtizedében. I. rész. Zalai Gyűjtemény 21. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából, 1984–1985. Zalaegerszeg, 1985. 36.

⁷⁴ Ódor 36–37., 74.

⁷⁵ Horváth Árpád: Tolna vármegye és a rendi országgyűlések (1712–1805). Tanulmányok Tolna megye Történetéből, 5. 1974. 102., 104. (a továbbiakban: Horváth)

⁷⁶ P 1766–1767 20. 525–530.

kálisokra.⁷⁷ Az 1760-ban vagy 1774-ben a nagybirtokot képviselő ügyvédek közt találunk ismert nemesi neveket is, de ezek már csak a kisebb vagyonú nemescsúknak pályát kínáló lehetőségek, s nem az elitbe való felkerülést megalapozó állások voltak.⁷⁸

Jóllehet csak pillanatfelvételszerűen, de láttuk, hogy a 18. század harmincas–negyvenes éveiben a megye elsősorban a jómódú birtokos köznemesség egy szélesebb csoportjának érdekeit szem előtt tartva működött. A nagybirtokos arisztokrácia nem látszik közvetlenül uralni Somogy vármegyéét, erőforrásait a *hene possessionati* csoportjába beépülő helyi képviselői feltehetőleg magánérdekeik szolgálatába állították. Hogy a vármegye a helyi nemesi közösség független szerve volt-e, s nemcsak a jelen nem lévő nagybirtokos arisztokráciával, hanem a kormányzat képviselőjével, a főispánnal szemben is, és nem állt-e annak hathatós ellenőrzése alatt, a vármegye politikai életének közvetlen irányítását, illetve befolyását feltáró források elemzése révén kísérlem meg felvázolni. Előbb általában a 18. századi tisztújításokat vizsgálom, majd részletesebben az 1790–91. év egyes cseményeit.

Sigray főispán és Somogy „néhány főbb uri vendei”

Amikor azt olvassuk, hogy a nemesség politikai szocializációjának színteréül alapvetően a megyegyűlések szolgáltak a kora újkorban⁷⁹, akkor a jómódú köznemesség elitjére és derék-hadára kell gondolnunk. Körükből került ki a vármegye vezetése,⁸⁰ és ők alkották a vármegyei tisztikart is, noha ez a két dolog nem minden esetben esett egybe. Hudi József hívta fel a figyelmet arra, hogy a vármegyei tisztikarban a közhiedelemmel ellentétben igen jelentős volt a kismemesek szerepe: Veszprém megyében a 18. században a 11 magasabb végzettséget is igénylő hivatali betöltő 72 családból csak tíz volt középbirtokos, míg 48 *armalista* és *curialista*.⁸¹ Más lenne azonban a kép, ha a valódi hatalommal rendelkező tisztviselők szere-

⁷⁷ A nagybirtok képviselte esetleg a század közepén vált következetesebben ketté a kisebb hatalommal és presztízzsel járó tiszttartókra és nagyobb befolyású uradalmi ügyészekre, legalábbis ezt mutatja a somogyi közgyűlési részvétel.

⁷⁸ Nedeczky Mihály hercegségi ügyvéd, Gaál Antal veszprémi püspöki ügyvéd és Bosnyák János, br. Pongrácz János ügyvédje tartoztak az ismertebb nemesi családokhoz, valamint Armpruszter Kristóf, aki a veszprémi püspök jószágkormányzója volt (*universorum bonorum praefectus*), bár ő előbb szerepel a jelenléti névsorban az ügyvédeknel, s nem a tisztartók közt. (P 1759–1761 14. 620–621.) 1774-ben Vály János a herceg Esterházy és a gróf Batthyány család ügyvédje, Árvay László a gróf Niczky, Siklósy János báró Majthényi, Székér Benedek pedig gróf Széchenyi családé volt. (P 1774 30. 404.) Megvan az összes somogyi ügyvéd lajstroma 1770-ból is, azonban ők már nem mind nagybirtokot képviseltek. 22 megyebeli és négy más megyében lakó, de Somogyban működő ügyvédet sorolnak itt fel. A jól ismert köznemesi családokhoz tartozik Boronkay József, Bakó Mihály, Záborszky László, Mérey József, Gaál Kristóf, Paiss Boldizsár és mások. (P 1770 23. 1786.) De ők nem nagybirtokosok voltak, s főleg nem emelték fel családjukat; úgy tűnik, hogy valamennyire már befutott – ha nem is az elit belső köréhez tartozó – családok egyes sarjai kerültek ezekre a pályákra.

⁷⁹ Lásd erről például Heckenast Gusztáv hozzászólását és Benda Kálmán egyetértő válaszát: Benda Kálmán: Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben. In: Benda Kálmán – Péter Katalin: Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. (= Előadások a Történettudományi Intézetben, 6.) Budapest, 1987. 26–27., 29.

⁸⁰ Hasonlóan: Gárdonyi Albert: A vármegye és a város társadalma. In: Barokk és felvilágosodás. Szerkesztette Wellmann Imre. (= Magyar művelődéstörténet IV. kötet. Szerkesztette Domanovszky Sándor.) Budapest, 1941. 318. (a továbbiakban: Domanovszky)

⁸¹ Hudi József előadása „A köznemesség és értelmiség a XVIII. században” című 1990. november 23–24-i szécsényi konferencián: „Curialista nemesek Veszprém vármegye tisztikarában”. 12 család státusza bizonytalan volt, illetve ketten nemtelenc voltak (ezek természetesen a jozefin évtizedben viseltek hivatalukat). A vizsgálatba az alispánokat, másodalispánokat, jegyzőket, aljegyzőket, a számvevőket és helyetteseket, az ügyészeket és alügyészeket, orvosokat és földmérőket vonta be Hudi József, a fősolgabírák nem szerepelnek ebben a csoportban. Hasonló végeredményhez vezethet-

pelnének listáján. Az alispán (vagy alispánok) mellett ide sorolható a közigazgatási apparátust közvetlenül irányító főjegyző,⁸² a vármegye hatóságát a járásokban egy személyben képviselő főszolgabírák és rajtuk kívül esetleg a *generalis perceptor*. E tisztviselők visszavonulva általában a táblabírói karba kerültek be.

A szakirodalomból az derül ki, hogy így volt ez nemcsak Somogyban, hanem a 18. századi Dél-Dunántúl többi megyéjében is. Baranyában a vármegyei politika irányítása fokozatosan egy szűkebb csoport kezébe került. Tagjai Pécsen laktak, a hivatalokat teljesen megszállták, és egymással szoros házassági és keresztkomasági viszonyban álltak.⁸³ Ugyanez volt a jellemző a század közepén Zalára és a sümegi nemesi társadalomra⁸⁴ vagy a nyolcvanas évek Tolnájára.⁸⁵ Nemcsak a vármegyei kisgyűlések, hanem a közgyűlések, sőt a tisztújítások résztvevőit is döntően a jómódú birtokos nemesség adta az uradalmak képviselői mellett. Rájuk nézve a szakirodalom általában alacsony számokat ad meg. Tolnában a 17–18. század fordulóján 11, illetve 21 résztvevője volt egy-egy közgyűlésnek, pedig az utóbbin tisztújítás történt. A kisgyűléseken feltehetően még kevesebben jelentek meg.⁸⁶ Mindencetre a Simontornyan építendő vármegycházába 1725-ben 20 lóra terveztek istállót. Az 1732. szeptember 15-i tisztújításon azután 22 szavazatot adtak le.⁸⁷ 1724. július 17-én a Somogy megyei alispánválasztáskor Madarász László hivatalban lévő alispán és jelölt társai visszavonultak az „ülcs asztaltól”⁸⁸ – vagyis még egy tisztújítás közönsége is elfért egy asztalnál. Ekkortájt Ódor Imre szerint 20 fő körüli közgyűlések jellemezték Baranyát. 1723-ban az alispánválasztáson összesen 19 szavazatot adtak le.⁸⁹ E megyék nemességének létszáma jelentősen eltérő volt, ezért figyelemre méltó a megyegyűlések szinte azonos látogatottsága.⁹⁰ Esetleg azt mondhatjuk, hogy mindenütt nagyjából a vármegye irányításához szükséges létszámban jelent meg a köznemesség a megyegyűléseken.

Somogy megye 18. századi közgyűlési résztvevőinek számát pontosan nem tudjuk, mert a jegyzőkönyvekben feltüntetett névsor mellett szinte mindig ott szerepel az „és még több nemes jelenlétében” formula. Ami a név szerint feltüntetetteket illeti, 1765. szeptember 2-a és 1767. április 6-a közt, tehát másfél év alatt 11 közgyűlést és öt kisgyűlést tartottak. Átlagban a közgyűléseken 40-en, míg a kisgyűléseken 23-an vettek részt.⁹¹ Hosszabb időtávon, de csak a tisztújításokat tekintve, ha nem is töretlen, de mindenképpen egyértelmű növekedést tapasztalhatunk. 1715-ben 18, 1727-ben 25, 1736-ban 32, 1746-ban 33, 1760-ban 53,

---

tett azonban az is, ha igen alacsony létszámú vagy – ideiglenesen vagy tartósan – főrendi ellenőrzés alatt álló nemességgel rendelkezett az adott vármegye. Baranyában Ódor Imre szerint a tisztviselők a szegényebb nemességből kerültek ki, illetve az uradalmakból érkeztek, és a század elején a tisztújítások Nesselrode püspök, az Esterházyak és a Batthyányak összecsapásai voltak. (Ódor 74–75.)

⁸² Vörös Károly: A feudális megye bürokráciája. História, 10. 1988. 1. szám 15.

⁸³ Ódor 72.

⁸⁴ Benda Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). Agrártörténeti Szemle, 26. 1984. 8. (a továbbiakban: Benda Gyula 1984.)

⁸⁵ Tolna megyében az 1780-as években a táblabírák alkották a megyei nemesség vagyonára, illetve gazdasági kompettségére nézve legtekintélyesebb, politikailag hangadó rétegét, állítja Holub József. Ezek a komolyabb birtokkal rendelkező családok adták a főszolgabírákat is. Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1730-ig. Tanulmányok Tolna megye Történetéből, 5. 1974. 186., 245–246. (a továbbiakban: Holub)

⁸⁶ Holub 70–71.

⁸⁷ Horváth 138., 142.

⁸⁸ P 1724–1731 4. 3. (régí számozás)

⁸⁹ Ódor 74–76.

⁹⁰ Benda Gyula vetette fel ezt a gondolatot. Ötletét ez úton köszönöm meg.

⁹¹ P 1765–1766 19., P 1766–1767 20.

1790-ben pedig 100 név szerint említett résztvevőt jegyeztek fel.⁹² A megye helyi politikai élete iránt érezhetően növekvő érdeklődést tanúsított a köznemesség.

Degré Alajos arról számol be, hogy Zala megyében a 18. században és a 19. első felében „*communium omnium voto*”, azaz mindenkinek egységes közös szavazatával, magyarán közfelkiáltással” választottak a főispán jelöltjei közül. Az 1790. évi tisztújítás alkalmával 23 tisztviselőt választottak összesen, de csupán két főszolgabírórt „*accedente pluralitate votorum*”, tehát szavazással.⁹³

Ritka volt a szavazás Tolnában is. Három rendes tisztújítást tartottak összesen 1740 előtt: az elsőn (1718. július 1-jén) az alispánt a főispán három jelöltje közül választották meg, de a többi tisztviselőt már úgy, hogy még jelölés sem volt. 1725. október 16-án azután már az 1723. évi 56. törvénycikk által előírt négy jelöltből választottak alispánt. Főszolgabírónak kettő volt első helyen jelölve, a többi „még”, és közülük összesen hármat választottak meg. A többi tisztségre azonban nem választottak, csupán megerősítették a hivatalban lévőket. 1732. szeptember 15-én az alispán mellett már a főszolgabírák hivatalára is négyes jelölés történt, de az alispánt közfelkiáltással újították meg, szavazás nem történt. A többi állásnál pedig ugyanígy erősítették meg a hivatalok akkori betöltőit.⁹⁴

Ha ellentétek vagy eljárás szabályok miatt nem jöhetett létre közmegegyezés (bár, mint láttuk, az alispánválasztás kötelező négyes jelölése sem zárta azt ki), akkor a szavazás fejeként történt.⁹⁵ Baranyában 1701-ben három jelöltből nyílt szavazással a főispán által jelölt személyt választották meg alispánnak.⁹⁶ 1723-ban az alispánválasztáson összesen 19 szavazatot adtak le a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint, melyből tizenkettő a győztesre, hét az ellenfélre esett.⁹⁷

Somogy megye 18. századi tisztújításainak 1790-ig terjedő áttekintéséből az látható, hogy a legtöbb esetben a jegyzőkönyv hallgat a választás módját illetően.⁹⁸ Feltételezhetjük,

⁹² A teljes adatsor: 1715: 18, 1724: 12, 1727: 25, 1732: 30, 1736: 32, 1746: 33, 1748: 29, 1753: 33, 1760: 53, 1767: 26, 1774: 68, 1790: 100. (P 1658–1726 2. 330/333–334/337. (régij/ú oldalszámolás), P 1724–1731 4. 1., 554., P 1732–1736 5. 1–2., P 1736–1741 6. 1–2., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1748–1752 10. 13., P 1752–1755 11. 752–753., P 1759–61 14. 620–621., P 1766–1767 20. 941–942., P 1774 30. 403–404., P 1790 77. 1–3.)

⁹³ Degré Alajos: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. Fejér megyei Történeli Évkönyv, 7. 1973. 122., 124. (a továbbiakban: Degré)

⁹⁴ Horváth 147–148.

⁹⁵ Az 1724. július 17-i tisztújító közgyűlés kapcsán a somogyi jegyzőkönyv szavazásról beszél, ahol „a szavazatok számát” veszik tekintetbe, sőt azt mondja, hogy a név szerint felsorolt „és más nemes urak” mellett „a taksás nemesek osztályába tartozók is” szavazásra ösztönöztek, és „a törvényeknek megfelelően pénzbüntetési terhe alatt a legnagyobb számban megjelentek.” P 1724–1731 4. 1. (régij/ú számozás) Ez utóbbi kitélt nehé elhinni.

⁹⁶ Béli Gábor: A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). Baranya megyei Helytörténelírás, 1987–1988. 40.

⁹⁷ Ódor 76.

⁹⁸ 1715. szeptember 30.: többes jelölés nincs, az alispánt szavazattöbbséggel („*ex pluralitate votorum*”) választják meg, sem nála, sem a többi tisztviselő esetében nincs szó többes jelölésről. Egy alszolgabíró megválasztásának („*electus est*”), egyet kineveznek („*denominatur*”), a többit megerősítik tisztségében („*manet*”, „*confirmatur*”). P 1658–1726 2. 334./337. (régij/ú oldalszámolás)

1724. július 17.: négyes jelölések, de csak egy főszolgabíró esetében hallunk a döntés módjáról: mindenki egybhangzó szavazatával. Az alszolgabírónál nem ismerjük a vesztes jelölteket, ha voltak egyáltalán. P 1724–1731 4. 3–6. (régij/ú számozás)

1727. május 3-án: négy-négy jelölt az alispáni és a főszolgabírói tisztségekre, nincs információ a szavazásról. P 1724–1731 4. 568–569.

1732. május 26.: Festetics Kristófot négy jelöltből „*coniunctisimis votis et communibus suffragiis*” választják meg, szintén négy-négy jelölt a főszolgabírónál, egy esetben szavazattöbbséggel, egyben az

hogy az esetek nem ismert többsége inkább a közmegegyezéssel történő választás kategóriájába esett, mintsem a nemesi közönség nyíltan megosztott voltát feltáró esetekébe. Ettől eltekintve is elmondhatjuk azonban, hogy azoknak a választásoknak is több, mint kétharmadában egyhangú döntés született, amelyeknek módját ismerjük: 75 esetből csak 19 alkalommal döntöttek szavazattöbbséggel, 46-szor viszont közmegegyezéssel.

A közmegegyezés elérésére való törekvés egy szép példáját szolgáltatja az 1790. május 4-én tartott tisztújítás. A szigeti járás főszolgabírójának megválasztásakor az első helyen jelölt Nedeczky Rudolf hivatalban lévő főszolgabíró és Gombay András közt „a szavazatok megosztottak”, és fejenkénti szavazatszámolás vált szükségessé. Ezt a megosztottságot viszont olyannyira nem viselte el a közgyűlés, hogy azt a javaslatot tették, hogy osszák meg a szigeti járást, úgyszólván nagy.⁹⁹ Ekkor egyhangú döntéssel határozták el, hogy felállítják a babócsai járást, Nedeczky Rudolfot megerősítették hivatalában, s az új járás főszolgabírájává pedig Gombay Andrást választották.¹⁰⁰

Noha szinte mindvégig érezhető a törekvés a 18. századi rendi politikában a minimális abszolút többségnél szélesebb alapú megegyezés keresésére, ez nem jelentette soha a konszenzus feltétlen szükségességét. Ha pedig megvalósult, akkor sem kell szó szerint értenünk. Gróf Sigray Károly somogyi főispánnak egy leveléből bizonyosodhatunk meg arról, hogy mi állhatott a jegyzőkönyvben rögzített egyhangúság mögött. Egy főjegyző főispáni hatáskörbe eső kinevezése kapcsán a vitázó urak egyikük jelöltje ellen egységfrontba tömörültek, és a főispánt „még in publico protestatiokkal” fenyegették.¹⁰¹ Azaz a nyilvános vita kivételes eljárás volt csak, a szokás pedig a színpalak mögötti megegyezés lehetett, mely aztán konszenzusként jelent meg. Nem akármiknek a megegyezésére volt persze szükség, hanem azokéra,

egész *universitas* támogatásával döntenek valamely jelölt mellett, a harmadikat „*communi universitatis voto*” választják meg. P 1732–1736 5. 3–5.

1736. szeptember 5.: négyes jelölések történtek a vezető hivataloknál, és három szavazásról is van információ: egy tisztviselőt „*communi consensu et voto*”, egyet „*pluralitate votorum*” és egyet „*voto et consensu universitatis*” választottak meg. P 1736–1741 6. 5–6.

1746. augusztus 16–17: majd minden hivatalnál négyes jelölés, az alszolgabíróknál is összesen, holott belőlük kettő-kettő van. A választás módjáról csak az alispánnál hallunk: „*communi omnium voto*”. P 1744–1746 8. 1103–1109.

1748. november 12.: A választás módjáról három esetben szerzünk tudomást: az alispánt „*communi omnium acclamatione*” választották meg, az egyik főszolgabíró „*communi voto*”, a másikat is egybehangzó szavazatokkal erősítik meg tisztségében. P 1748–1752 10. 14.

1753. november 5.: az alispán megerősítése „egybehangzó szavazatokkal, mindenki egyetértésével és felkiáltásával” történt, két szolgabíró (fő-, illetve alszolgabíró) szavazással („*per vota electiva*”, „*voto nobilium*”), hármat szavazattöbbséggel („*potiori voto, pluralitate votorum*”), egyet közfelkiáltással („*communi acclamatione*”) választottak, illetve hosszabbítottak meg. P 1752–1755 11. 752–753.

1760. június 2.: az első alispánt közfelkiáltással választják meg („*communibus votis ac uno omnium consensu et applausu acclamationeque*”), ugyanígy a helyettes alispánt is, egyhangú szavazással három szolgabíró, szavazattöbbséggel négy másikat. P 1759–61 14. 661–664.

1767. augusztus 12.: az alispánt közfelkiáltással választották meg, egyhangú döntés még három volt, szótöbbséggel egyet, „szavazással” négyet hoztak. P 1766–1767 20. 958–961.

1774. április 13.: szavazattöbbséggel csupán két döntés, a többi 11 esetben egyhangú döntés: „*concordi voce, unitis votis*”. P 1774 30. 405–408.

1790. május 4.: egyhangú döntés egy, közfelkiáltás egy másik esetben a döntés módja a tisztújításon, majd egy versengés feloldására felállítottak egy új járást, a két versengő felet főszolgabíróvá és tíz alszolgabíróvá egyhangúlag választottak meg. P 1790 77. 3–6.

⁹⁹ Ez azért talán nem volt mondva csinált ürügy. Sigray főispán 1791. április 1-jén szintén úgy fogalmazott, hogy a „szigeti processust fölöttébb mesze terjedésére nézve kölvetvén kétféle vágni”. Gróf Sigray Károly 1791. április 1-jén Kőszegen kelt és Gaál László alispánhoz intézett levele. Gaál.

¹⁰⁰ P 1790 77. 3–6.

¹⁰¹ Gróf Sigray Károly 1790. szeptember 29-én Budán kelt és Gaál László alispánhoz intézett levele. Gaál.

akik számítottak. Hogy kik voltak ők, azaz hogy valójában kik irányították Somogy megye helyi politikai életét, s hogy ez miképpen is történt a mindennapokban, a legjobban gróf Sigray Károlynak alsószilvágyi Gaál László alispánhoz írt levelei világítják meg.¹⁰² A levelek idézett darabjai 1790–91-ből valók, amit értéklésükkor nem szabad szem elől téveszteni. 1741 mellett ez a rövid periódus (gyakorlatilag a belgiumi felkeléstől a reichenbachi megállapodásig eltelt bő fél év) biztosította a legszélesebb politikai mozgásteret a magyar rendiségnek, melynek vezető erejeként ekkor már a *bene possessionati* csoportja lépett fel. A legjobb persze az volna, ha ilyen természetű forrás a vizsgált század minden évtizedéből ránk maradt volna, sajnos azonban ez nem mondható el.

Nemcsak a köznemesség előretörése hagyta rajta a bélyegét ezeken a leveleken, hanem magától értetődő módon a főispán személyisége is. Gróf Sigray Károly állandó időzavarban volt. Szemmel láthatólag a lehető legkevesebb erőfeszítéssel és a lehető legkevesebb idő ráfordításával próbált eleget tenni főispáni feladatainak. Beleznai birtoka arra feltehetően elgondoló volt, hogy somogyi vonatkozású kiadásait fedezze, de nem kötötte őt a megyéhez. Leveleit legtöbbször Kőszegről keletzte, de Bécsből vagy különböző birtokairól, illetve 1790-ben Budáról is, ahol az országgyűlés kezdetben ülésezett. A köz- és kisgyűlésekről rendszeresen jegyzőkönyvmásolatot küldtek neki, de ez már csak az utólagos tájékoztatását szolgálhatta: az események jórészt távollétében zajlottak.

A levelekből világosan látszik, hogy a főispán a lovak közé dobta a gyeplőt: a megye politikai életét nem kívánta maga irányítani. Elsősorban az alispánra hagyta saját feladatainak egy részét. 1790. március 30-án kelt levelében arra kérte, hirdesse ki helyette a királyi leiratot – ezt neki kellene megtennie, de nem tudja teljesíteni, és ebben egyezett meg a kancellárral. Ezen túlmenően arra kérte, hogy tartsanak egy megyei közgyűlést még a tisztújítás előtt, és a követutasítás előkészítésére állítsák össze a sérelmek és kívánatok listáját. Ha mindezt előre elvégeznék, a tisztújítást, melyen ő is jelen lesz, gyorsan el lehetne végezni a követválasztással és a követutasítás megvitatásával egyetemben. Neki pedig kevés volt az ideje: „nékem azután azonnal mind az diactához való készületre, mind pediglen egyébféle okra nézveis megint ide Bécsben költetvén jönnem tartok attul; hogy... minden üdöbül ki fogyok.”

1790. április 19-én valóban Gaál László alispán elnökölt azon a közgyűlésen, melyen ismertették II. Lipótnak a diétára szóló meghívó levelét, és kiküldtek egy bizottságot a követutasítások kidolgozására és a sérelmek összegyűjtésére. A május 4-i közgyűlés azután gróf Sigray Károly főispán elnöklete alatt zajlott, de ekkorra az idő rövidsége miatt ezek a dokumentumok még nem készültek el, s jóváhagyásukra csak a május 19-i, ismét csak az alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen került sor.¹⁰³

Sigray 1790. április 4-én kelt levelében szabad kezét adott Gaál Lászlónak nemcsak kisgyűlések, hanem a közgyűlések összehívására is, ha ezt szükségessnek látja, és ezt megerősítette szeptember 29-én, valamint 1791. április 1-jén is. A kormányzat általában persze nem ezt várta a főispántól, s amint a nemesi-nemzeti mozgalom visszaszorultával ismét nyeregben érezhette magát, nem is tűrte el az ilyen nagyvonalúságot. Alig nyolc nappal a fent idézett levél kelte után Sigraynak azt kellett Gaál Lászlóval közölnie, hogy terveivel elletében személyesen kell elnökölnie azon a megyegyűlésen, amelyen a nemrég véget ért

¹⁰² Összesen 30 levél található itt az 1790. március 30. és 1797. június 2. közti időszakból. Gaál. Gróf Sigray Károly 1772-től 1798-ig viselte Somogy vármegye főispánjának tisztségét, kivéve az 1785 és 1790 közötti időszakot, amikor gróf Széchenyi Ferenc, mint II. József kerületi biztosa töltötte be a somogyi adminisztrátor tisztségét. Sigrayról azt állítja Reiszig Ede, hogy 1772. évi első kinevezése után „egy évtizedet meghaladó idő alatt mindenkor a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett a vármegye ügyei iránt.” Nagy 856–857., Reiszig 493., 502. Mindez a kilencvenes évekre már semmiképpen nem volt érvényes.

¹⁰³ Melhárd Gyula: Somogy vármegye a rendi országgyűléseken. I. kötet. Veszprém, 1906. 56–57. (a továbbiakban: Melhárd)

diéta törvénycikkeit kihirdetik, és Somogy követci megteszik jelentésüket. Az ok egy királyi parancs volt, mely Sigrayt egyes királyi leiratok személyes elnökte mellett kihirdetésre kötelezte.

Azonban nem csak a főispán távollétéről van itt szó. Az 1790. május 4-i közgyűlésre az ő elnökte alatt került sor, de a követválasztás alkalmával – Melhárd Gyula szavaival – „a főispán úr ő excellenciája kegyesen kijelentette, hogy e megye eléggé bővelkedik oly jeles férfiakban, akikre ez a tisztség a haza javára bátorsággal bízható, miért is ezt a választást a tekintetes karok és rendek szabad elhatározására és szavazatára bízta...”¹⁰⁴

Nem állíthatjuk tehát, hogy gróf Sigray Károly ekkor, épp 1790-ben hajlandó lett volna eljátszani a kormányzat lojális képviselőjének szerepét. Az ellenzéki hevület némi mérséklése volt a legtöbb, amit a központi hatóságok elvárhattak tőle, melyek egyébként a rendi ellenzékiégtől maguk sem voltak teljesen mentek. A józsefi földmérés irataival kapcsolatban egyenesen ezt írta Sigray Károly 1790. április 7-én: „magamnakis az felséges Consilium intimálván, hogy azon dimensionális actakat az cameralis administrationnak resignállyam (mely rendelés felül az egész felséges Cancellaria nem tsak semmit sem tudott; hanem tőlem azt meg értvén nagyonis tsudálta) valamint Bétsben, minnyájoknak meg mondtam hogy en a dimensionális actakat eddig ugyan az illetlenségnek távoztatása kedvéért még az égetéstül meg menttettem, de az fönt jelentett feőbb rendelés engemis annyira meg bokrosítván, hogy magam jószágát illető actáknakis inkább füstjét, mintsem a cameralis gondviselés alatt látnom kívánván ugyszintén már e dologban ovatkoznom egy általlyában nem akarván, kiki az maga drága pénzen fizetett papirossait én miattam tetszése szerént akár sütheti, akár főzheti.” Mégis arról tanúskodik ez az eset is, hogy a megye ügyeit a főispán nélkül intézték a *bene possessionatus* nemesek, hiszen a földmérési iratokról azért írt Sigray, mert levelében *utólag* helyesli azt, amit a vármegye részgyűlése ezekkel kapcsolatban korábban és nélküle eldöntött. Ha meg akarta volna menteni a telekkönyvi iratokat, akkor sem tehetett volna már semmit.¹⁰⁵

1790. szeptember 29-i Budán kelt levele egy állás betöltésével kapcsolatban kivételesen közlőrl láttatja ennek valószínűleg szokásos eljárását, és mutatja azt a csoportot, mely a hatalmat közvetlenül gyakorolta a vármegyében. A főjegyzőt a főispán joga volt kinevezni, és ezt még 1790-ben sem vitatta a megye nemesi közönsége. „Valamely érdemes uri ember”-t keresett tehát Sigray, de nem maradt magára ebben a kutatásban – „az nemes vármegyének itten együvé jött némely föbb uri rendei” siettek segítségére. Olyan vehemenciával tették ezt, hogy „külömbféle ítélet”-cikből vita bontakozott ki, Sigray pedig „kedvetlen viszálkodásban vélok bocsájtkozni nem akar”-t, és az alispánt is egy Kaposvár és Buda közt többször utazó és valószínűleg levelét is kézbesítő úrhoz utasította a vita részleteit illetően, hogy „végtére kibem, és mikép nyugtatták meg elméjüket”. Csak annyit közölt, hogy Festetics Lajos a hivatalra Márffy Jánost ajánlotta, ki Sigray szerint is alkalmas lett volna, de „az több itten volt urak ... egyetemben ebben ellenkeztek ... sőt gróf Schmeideg ur (már clórcis) levele által Berkibül ezeránt lévő szándékkal minden tehetséggel ellenkezővén” foglalt állást. A vita tárgya régóta ismert kellett hogy legyen, ha levélben is hozzá lehetett szólni, tehát a főjegyző kinevezését nem pusztán azok vitatták meg a főispánnal, akik éppen Budán tartózkodtak a diéta miatt.

Sigray újabb jelöltjei, Gaál László alispán sógora, Zarka Károly és a levélben jelentkező Rosty Ferenc is általános elutasítással találkoztak. „Valóban sajnálom, hogy ezen emberséges uri embereknak kívánságára tehetségemet nem fordéhattam”, írta a főispán, nyíltan bevallva,

¹⁰⁴ Melhárd 56.

¹⁰⁵ Somogyban is megsemmisültek a *fassió*s könyvek, és a felmérési anyagból az összesítések sem maradtak meg, mint ahogy az a Hármaskerületben, Pest, Heves és Zala vármegyében történt. Dávid Zoltán: Magyarország első kataszteri felmérése (1786–1789). Forrástanulmány. In: Történeti Statisztikai Évkönyv, 1960. 35.

hogy nem az ő döntésén múlt a főjegyző kinevezése. Még jobban sajnálja azonban, hogy Sziűts László fűszolgabíró ajánlkozó levele nem érkezett két nappal korábban, mert íranta a megbeszélésen jelen voltak részéről általános bizalom nyilvánult meg, csak úgy gondolták, hogy rossz szemc miatt a feladatot úgysem vállalná el. A fűispán tchát úgy vélte, hogy a megszületett „testületi” döntést, hogy „végtére kibcn, és mikép nyugtatták meg elműjiket” a „somogyi földes urak”, ő két nappal később már nem tudja megváltoztatni. Esetleg már felkérte az utódot, kiről a levél csak annyit árul el, hogy „azmi vármegyénknek megyéji [határai] között (azmint mondák) nem találtaik, szomszédban kerest[et]jik.” A fűjegyzői állást végűil Novák Zsigmonddal töltötték be 1790-bcn.¹⁰⁶ Róla nem tudom bizonyosan állítani, hogy más megyéből jött, de családja korábban nem tartozott a somogyi *bene possessionati* soraiba.

1790 tavaszán a tisztűjításon Somogyban a nekibuzdult nemesek olyan jogköröket is magukhoz vontak, melyeket korábban a 18. században sohasem birtokoltak: a közgyűlés az alispán, a szolgabírák, az eskűdtek és a hadbiztosok megválasztása mellett a fűadószedőt, az adószedőt, a fő- és az alűgyészt is választotta, és a fűispán csak a fő- és az aljegyző kinevezésének jogát tartotta fenn magának.¹⁰⁷ Összel Sigray fűispán a lekűszűnt fűjegyzőt az alispánnak és a megyének táblabírónak ajánlotta. Azaz nem nevezte ki, hiába volt ez egyszerű „szokott hűtvűzetés”.¹⁰⁸ A táblabírók választása pedig szintén anakronizmus volt 1790-bcn. Zala gyakorlatáról tudjuk, hogy a táblabírákat kezdetben választották (az 1614. évi 24. törvénycikk értelmében), de a 18. századtól már a fűispán nevezte ki őket.¹⁰⁹ Somogy ebben a kérdésben nem követett teljesen egűsűges gyakorlatot, és ez nem csupán az említett 1790. évi hatáskűri rendellenessűgek miatt volt így.

A szabály a kinevezés volt, mely fűispáni jog. Táblabírák kinevezésűre pedig többnyire tisztűjítás alkalmával került sor, de nűha azon kívűl is. 1727-bcn, 1732-bcn, 1736-ban végűil kineveztek a táblabírákat, de 1746. augusztus 16–17-én táblabírák választására került sor. Ezután azonban egűsűen 1790-ig ismét korlátozás nélkül gyakorolta jogát a fűispán, illetve az adminisztrátor: 1753-ban, 1755-bcn, 1760-ban (ekkor 14 táblabíróat neveztek ki, ez a tisztűség késűbbi inflációjának elűjele volt), 1767-bcn és 1774-bcn (amikor csak öt, illetve három fű kinevezése törtűnt).¹¹⁰

A táblabírák kinevezése azonban árnyalatokban talán különbűzűtt a szakapparátusétól. 1755. január 21-én kisgyűlésen ismertették a fűispán levelét, melyben kinevez egy táblabíróat. A *denominare* helyett viszont az aljegyző kinevezésűre ugyanez a levél a *constituere ac talí declarare dignabatur* fordulatot alkalmazta, azaz talán volt nűmi különbűsűg. A szakapparátus szinte mindig tisztűjításon nevezte ki a fűispán vagy az adminisztrátor, s ehhez általában nem fűűzűtt kommentárt a nemesi közűnsűg, mint ahogy az a táblabírák kinevezésűnél törtűnt.¹¹¹ A tisztűjítások kérdésűben tehát a fűispán és a megye közűnsűge közt nem különbűltek el tisztán a hatáskűrűk. A megye belűphetett a fűispán szűférájába, és ott vagy csak jóváhagyó gesztusának nyilvánításával tartotta fenn jogait, vagy – jobb idűkben – magához is ragadott

¹⁰⁶ P 1795 90. 12.

¹⁰⁷ P 1790 77. 3–8.

¹⁰⁸ Grűf Sigray Károly fűispán levele Gaál László alispánnak. Kelt Budán, 1790. szeptember 29-én. Gaál.

¹⁰⁹ Turbully Éva: Zala megye fontosabb közigazgatási feladatai a XVIII. század első felűben. II. rész. Zalai Gyűjteműny, 21. Közleműnyek Zala megye közgyűjteműnyecinek kutatásából, 1986. Zalaegerszeg, 1986. 103.

¹¹⁰ P 1724–1731 4. 566., P 1732–1736 5. 6–7., P 1736–1741 6., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1752–1755 11. 752–753., 1494., P 1759–61 14. 661–664., P 1766–1767 20. 962., P 1774 30. 409.

¹¹¹ Hogy rűgtűn ellmpűldákat is hozzak, melyekről nem reműlhetem, hogy crűsűtik a szabályt: 1774-bcn a fűadószedői tisztűsűget három éve közmegelűgdésűre betűltű Paiss Boldizsár hivatalban törtűnű fűispáni megerűsűtésűhez a jegyzűkűnyben a „*concordibus votis approbatur*” fordulatot fűűtek. A fűent említett 1755-ből származű fűispáni levél pedig nemcsak egy táblabíróat nevezett ki, hanem egy fűszolgabíróat is. P 1752–1755 11. 1494., P 1774 30. 406.

egyes jogokat, másrészt a főispán tisztújítások közt a választáshoz kötött tisztségek tekintetében is gyakorolt kinevezést.

Hegedüs főjegyző utódlásában, mint láttuk, valójában nem is Sigray főispán, hanem a megye „némely főbb uri rendei” döntöttek: a somogyi birtokos köznemesség legalábbis 1790-ben teljesen uralni látszott a megye szervezetét. A megelőző évtizedet, II. Józsefét a vármegyék életében is a központi hatalom dominanciája jellemezte. Az 1744. évi nemesi felkelés terheinek sikeres áthárítása vagy a 18. századi országgyűlési követiapidíjak története¹¹² viszont arra utal, hogy a központi hatalom a 18. század nagyobbik részében nem tudott hatékony ellenőrzést gyakorolni a vármegye felett, azt jellemzően a *bene possessionatus* köznemesség uralta. Vajon miként jöhetett létre ez a helyzet?

A bene possessionati felemelkedése

Úgy vélem, hogy a 18. században nagy távlatokat nyitó folyamat zajlott, melynek során a megyei birtokos köznemesei társadalom emancipálódott a nagybirtokos arisztokrácia korábban kétségtelen dominanciája alól. Noha társadalomtörténészek hosszú sorának munkájára lenne szükség, hogy fény derüljön ennek a folyamatnak a pontos alakulására, s megvalósuljon a kétségkívül igen jelentős területi különbségek feltérképezése is, jó okunk van a folyamat kezdetét az országot dúló háború befejeződéséhez kötni. A 17. században a nemesi társadalom az arisztokrácia dominanciája alatt élt. A főurak széles körű hatalmát megalapozó uradalmak és magánhadsergek általában összefonódtak egyes közhatalmi funkciók ellátásával: nagybirtokos arisztokraták főispáni tisztségeket töltöttek be, gyakran parancsnokságuk alatt állt a régió királyi katonasága is, és ők látták el a határvédelmet, szedték be az adót, és részlegesen helyben fel is használhatták azt. A középbirtokos nemesek jórészt közvetlen függésükben éltek, mint az ő „főember szolgálói”, szervitoraik, de a nagybirtok befolyása alól azok sem tudták kivonni magukat, akik nem tartoztak valamely főúr familiájába.¹¹³

A 17–18. század fordulóján mélyreható változás történt e téren, melynek társadalomtörténeti következményeit egybehangzóan ábrázolja Wellmann Imre és Vörös Károly. A 17. század végén megszűnt a főúri várak és hadsergek hadászati jelentősége, s megszűntek a főnemesség helyi-regionális közhatalmi funkciói is. A főúri udvarok a 18. század első felére eltűntek, a főurak társadalmi vonzasköre beszűkült, és szétszakadt a familiaritás láncolata. Az érvényesülő főnemes most már nem emelt fel magával köznemesei tömegeket. A következő századok elején országgyűlési tele vannak panasszal, hogy mióta – miként Wellmann Imre mondja – „kihűlőben van a főúri udvarok patriarchális melege”, a köznemes nem érezheti jól magát a főnemes környezetében. Már csak a nagybirtok gazdasági irányítása jelentett állásokat, illetve az állami hivatalokra pályázó birtokos köznemes és arisztokrata pártfogója közt maradt fenn a familiaritás maradványaként a kérelmező-megkeresett viszony, amelyből viszont már hiányzott az együttműködés mozzanata.¹¹⁴

¹¹² Lásd Szijártó M. István: Követiapidíj és vármegyei önállóság a 18. században. Somogy megye Múltjából. Levéltári Évkönyv, 29. 1998. (Megjelenés előtt.)

¹¹³ Tóth István György: Három ország – egy haza. (= Magyarország krónikája 7. kötet) Budapest, 1992. 75–76.; Vörös Károly: A társadalmi fejlődés fő vonalai. In: Magyarország története 1686–1790. Szerkesztette Ember Győző, Heckenast Gusztáv. (=Magyarország története 4. kötet. Szerkesztette Pach Zsigmond Pál.) Budapest, 1989. 680–681. (a továbbiakban: Vörös 1989.); Wellmann Imre: Az udvari ember. In: Domanovszky 298. (a továbbiakban: Wellmann); Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981. 11–16., 60–65., 146., 162., 182., 187.

¹¹⁴ Wellmann 298., Vörös 1989. 680–681., 685–687.; lásd még Ember Győző: A barokk rendi társadalom. In: Domanovszky 152–153.

A 17. századihoz képest tehát a 18. század folyamán alapvetően átalakult a nagybirtokos arisztokrácia és a birtokos köznemesség viszonya. A köznemes – ismét Wellmann Imrét idézve – „magára marad, s ... fokozódó bizalmatlansággal tekint a tőle testben-lélekben távolodó, hovatovább elzárkózó főnemes fényes palotáira.”¹¹⁵ Ellentétük kiéleződése Vörös Károly szerint a harmincas évektől figyelhető meg, és ez elmélyült a század közepétől. Ő úgy véli, hogy az 1764–65. évi országgyűlésen végleg elvált az arisztokrácia és a köznemesség útja, és az 1790-ben újra, még nagyobb hevességgel nyilvánult meg.¹¹⁶ Nem fér ahhoz kétség, hogy az arisztokrácia és a *bene possessionati* viszonyát tekintve a regionális különbségek meghatározók. H. Balázs Éva a század utolsó harmadáról írva annak a véleményének ad hangot, hogy a nyugati és északnyugati vármegyék nemessége a „foglalkozásával, műveltségével és sokszor érzelmeivel is Bécshez kötődő” arisztokrácia függvénye, a Dunától keletre a familiáris kapcsolatok pedig még középszinten is élnek: a középbirtokos nemesek komolyabb társadalmi tekintélyre csak a patrónusaik támogatásával elérhető hivatalviselés útján tehetnek szert.¹¹⁷ A jómódú birtokos köznemesség kisebb részének kínált, kínálhatott csak kitörési lehetőséget az állami hivatalok betöltése, a többiek szükségszerűen megrekedtek a vármegye szintjén, és számukra szinte adott volt a rendi ellenzéki képviselés.¹¹⁸

A jómódú birtokos nemesség önállósulásának megvoltak a művelődési vonatkozásai is. Kosáry Domokos az 1770-es évek elejétől számítja a felvilágosult rendiség kezdeteit, a késő barokk túllépő, de a felvilágosult abszolutizmustól is független nemesi irányzat születését. Ez viszont azzal is járt, hogy a késő barokk irányzatán belül a „második szintre” tolodott át a hangsúly, és az „önálló hangot kapott”, „ekkor vált önálló irányzattá”.¹¹⁹ Benda Kálmán azt vizsgálva, hogy hogyan nőtt ki a 18. századnak a kortársak és a történetírás által műveletlennek és elmaradottnak lefestett nemességéből a 19. század nemesi elitje és ennek reformpárti vármegyei tömegbázisa, a változást a politika szférájában csak a századfordulóra teszi, de okát az oktatás iránt megnyilvánuló nemesi érdeklődésnek a 18. század második felében történő hirtelen megnövekedésében látja.¹²⁰ E tényező mögött nemcsak a kipélülő államapparátus által teremtett álláslehetőségek szívo hatását feltételezhetjük, hanem a háttérben gazdasági okok is megtalálhatók. A vagyonosabb köznemesség számára a 18. század második fele – az elsővel ellentétben – emelkedést hozott, 1740-től a század végének a nyolcvanas években kezdődő válságperiódusáig tartott egy hosszú konjunktúra.¹²¹ Ezt tükrözik a kastély- és kúriaépítkezések is: a század első évtizedeinek építkezéseihez képest 1740 után hirtelen meg-

¹¹⁵ Wellmann 299. Vörös Károly is „mélyülő szakadék”-ról ír (Vörös 1989. 687.), és Mályusz Elemér, aki pedig a főnemesség társadalmi szerepének csökkenésére vonatkozó állítással nem ért egyet, szintén a köznemességtől való elválásáról, sőt a két társadalmi csoport közti szakadék kialakulásáról beszél. A reformkorra nézve pedig hosszan taglalja a fő- és köznemesség közti ellentétet, a köznemességnek a mágnások iránt érzett gyűlöletét. (Mályusz 40–41. 53–59.)

¹¹⁶ Vörös 1989. 717.

¹¹⁷ H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Budapest, 1987. 129–130. (a továbbiakban: H. Balázs)

¹¹⁸ Vörös Károly szerint a birtokos nemesség két út közül választhatott, és ennek megfelelően oszódott meg az 1720-as évek végétől: vagy az udvar híveivé szegődtek kamarási vagy királyi tanácsosi címért, vagy a meddő kiváltságvédelemre szorító rendi ellenzéki szerepet szolgálták. Ebben a választásban pedig – mondja Vörös – a vallási kérdésnek nagy szerepe volt. (Vörös 1989. 687–688.) A magam részéről úgy vélem, hogy az első lehetőség értelemszerűen csak kevesek útja lehetett, és a többség nem is került valódi választás elé.

¹¹⁹ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983². 301., 321–322., 342–343. (Modelljében mindennek természetesen negatív értéktöltete van.)

¹²⁰ Benda Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve, 7. 1981. 88., 91.

¹²¹ Benda Gyula: A tárgyak termelése és fogyasztása a jobbágyfelszabadítást megelőző évszázadban. Néprajzi Értesítő, 76. 1994. 88–89.

ugrott számuk, s a csúcspontot az 1770 és 1785 közti időszak hozta meg.¹²² A század közepén a generációváltás a mentalitás terén is élesebb váltás jellemezhető a szokásosnál, amint azt Benda Gyula a Parraghyak példáján bemutatta.¹²³ Ilyenformán több oldalról is megteremtődtek a feltételei annak, hogy a köznemesség a század második felére – H. Balázs Éva kifejezésével – a magyar társadalomnak „ha nem is dirigens, de mérleget elbillentő réteg”-évé¹²⁴ váljon, s a főnemesség közvetlen gyámkodásától megszabadulva (más oldalról nézve: a főnemességtől magára hagyatva) előbb a vármegye szintjén legyen a maga ura, majd az országos politika színpadán is hallassa hangját.

További kérdés lehet azonban ennek a két cseménynek a datálása. Degré Alajos a 18. századdal veti össze a 19. század első felének Zala megyei közgyűlésein megjelentek számát (pontosabban azokét, akiknek nevét feljegyezték a jegyzőkönyvek). A négy-ötszörös növekedést úgy értelmezi, hogy a megyegyűlések hangadói már nem egyedül a nagybirtokosok voltak, hanem a kisebb középbirtokos táblabírák, az uradalmi ügyészek és ügyvédek és a növekvő létszámú tisztviselői kar (is). A nagybirtokosokkal szemben a középbirtokosok befolyása növekedett, akik az irányítást csak tömeges megjelenéssel tudták a kezükbe kaparintani. Ennek a „táblabíró többség”-nek a főispánnal is szembeszegülő fellépésére a legkorábbi példát Degré 1790-ből hozza.¹²⁵

A korábban ismertetett somogyi csemények azt sugallják, hogy 1790-ig sem kell egyöntetűnek tartanunk a 18. századot: nemcsak a közgyűlési részvétel emelkedő tendenciáját láttuk, hanem bizonyítékokat arra is, hogy ott már a harmincas–negyvenes években érvényesült a *bene possessionati* csoportjának vezető szerepe. Somogy viszont abszontista nagybirtokos arisztokráciájával és a különösen erős *bene possessionati*val kétségkívül nem volt tipikus vármegye. Következtetéseinknek mégis megvan az országos szintű jelentése is. A diéta intézményfejlődésében 1741-ben észlelhetők a vármegyei követek először 1790–91-ben megvalósuló, majd a következő századra jellemző hegemóniája kiépülésének első jelei. A kerületi ülések ekkor szabadultak ki a kormányzati tényezők ellenőrzése alól, és feladatkörük jelentősen kiterjedt. Nemcsak ekkor, a magyar rendeket kedvező helyzetbe hozó nemzetközi válság idején, hanem egy évtizeddel később is látható jelei vannak annak, hogy az alsótábla a felsőtábla fölé kerekedett. 1751-ben tovább fejlődött a kerületi ülés. Az 1764–65. évi adómegajánlási vita pedig a vármegyei követeket (azaz végső soron a jómódú köznemességet) mutatta az ügydöntő „*sanior autem et potior pars*” szerepében.¹²⁶ Hogy a diéta által megjelentett országos szintű fejlődésmentet mögött milyen helyi szintű változások húzódhattak meg, azaz az országos tendencia milyen konkrét helyi formát ölthetett magára, jól példázzák a somogyi adatok.

Az országos fejlődés mintegy a megyék társadalmi-politikai változásainak credője volt – a matematikából vett hasonlaltal élve azok vektorainak összegződésével jött létre. A fontosabb megyék hosszabb vektorai jobban befolyásolták az országos credő irányát, mint a jelentéktelenebbeké, a végeredmény azonban egy olyan (fejlődési) irány volt, mely nem esett szükségszerűen egybe a legerősebb megyékével, sőt esetleg csak kivételesen akadt olyan megye, mely társadalmi-politikai mozgásainak iránya megfelelt az országosnak. Somogy megye fejlődésmentecé azon vonatkozásaiban, melyeket az országos fejlődéssel azonosnak láttunk, szinte bizonyosan nem *modális*, azaz nem azt az utat jelzi, melyet a legtöbb megye bejárt, mégis *átlagos* a szó statisztikai értelmében. Természetesen kívánatos lenne, s több történetész-

¹²² Badál Ede: Kastályok és kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében. Budapest, 1987. 52.

¹²³ Benda Gyula 1984. 25–26.

¹²⁴ H. Balázs 134.

¹²⁵ Degré 123.

¹²⁶ Lásd Szijártó M. István: Rendiség és rendi intézmények a 18. századi Magyarországon. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1997.

nek adna hosszabb időre munkát a különböző fejlődési típusok bemutatása, hisz a nagy létszámú köznemességgel rendelkező volt királyi magyarországi vármegyék helyi politikai élete nyilvánvalóan igencsak eltérően alakult a volt végvár-övezeti, illetve hódoltsági megyékéhez vagy a tiszaháti protestáns megyéké a nyugat-magyarországiakéhoz képest. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a helyi politika somogyi alakulása éppen az országos fejlődés fő sodorvonalaiba esett.

ISTVÁN SZIJÁRTÓ M.

Counties and the wealthy gentry in the 18th century

The paper aims to find out what forces and the interests of what social group were behind the county, this definitive institution of Hungarian historical development from the beginning of the 18th century until 1791.

A survey of the landed society of the county shows that the group of wealthy gentry occupied an outstanding position in Somogy County. On the basis of records from the 1730s and 1740s, especially of the 1743 levy of the Pannonhalma tithe, it can be established that the functioning of the county served the interests of this group in general, and those of its individual members in particular. The effects of the *latifundia* of the aristocracy worked through their local representatives, and this made it possible for them to partially divert and use for their own purposes the resources of the large estates and thus to rise among the *bene possessionati*. Since certain general characteristics of county politicking and some of its details discernible in the years 1790-91 suggest the leading role of *bene possessionati*, the article concludes with a socio-historical hypothesis on the rise of the nobility *bene possessionata*.

This development in Somogy County, coinciding with the direction of the national development also reflected in the institutional history of the national assembly, exemplifies the forms of realization the local regrouping of the Hungarian estates took in the 18th century, with a definite fading of the dominance of aristocracy and the gentry taking the lead.

TÁBLÁZATOK

1. táblázat

Somogy legnagyobb arisztokrata és köznemes birtokosai 1726-ban, és részesedésük a megye által a birtokosokra kivetett 3000 forintból¹²⁷

	Arisztokraták	Forint	Köznemesek	Forint
1.	Gróf Széchényi Zsigmond	201	Festetics Kristóf	156
2.	Batthyány grófné	181	Jankovich István	153,50
3.	Herczeg Esterházy majorátus	178,50	Mérey és Lengyel család	124,33
4.	Gróf Harrach	171,50	Perneszy család	91,50
5.	De Prie márk	140	Koroknay család	77,83

¹²⁷ Ö: 420: *Repartitio trium millium fl respectu causae decimalis peracta...* (Pannonhalmi)

2. táblázat

A Somogy megye birtokosaira 1743-ban kivetett, a pannonhalmi apátságnak fizetendő tizedhez való hozzájárulás két különböző kivetés szerint, valamint a két összeg hányadosa és különbsége

Birtokos ¹²⁸	Ö:426 1743. 04.02. eredeti (ft)	Ö:426 1743. 04.02. módosított (ft) ¹²⁹	Ö:424 1742. 11.20. (ft) ¹³⁰	Ö:426/ Ö:424 (%)	Ö:424- Ö:426 (ft)
hg. Esterházy	639,55				
gr. Batthyány Lajos	125				
gr. Batthyány Károly	313				
gr. Patachich Sándor főispán	33		40,22	82,05	7,22
a veszprémi püspök	461,92	456,92	442,45	103,27	-14,47
a kaposfői Szent Benedek prépostság	59,84	57,84	58,87	98,75	1,03
a sziléczi Szent Jakab apátság	37		25,78	143,52	-11,22
a nagyszombati teológiai kollégium ¹³¹	30		53,31	56,27	23,31
a székesfehérvári örkanonokság ¹³²	401,07	386,26	415,93	92,87	29,67
Az esztergomi főkáptalan	159,50	143,50	189,22	75,84	29,72
a veszprémi káptalan	338		523,24	64,60	185,24
a pécsi káptalan	9,50	8	4,20	190,48	-5,30
a majki konvent	35		70,43	49,69	27,57
a vaskai Szent Márton apátság	12,98		8,30	156,39	-4,68
gr. Széchenyi Antal	524,55		680,78	77,05	156,23
gr. Széchenyi László	295,33	293,83	298,64	98,39	5,61
Traun grófnő	32	27	31,66	85,28	4,66
br. Majthényi György tábornok	25		55,88	44,74	30,88
Viczay grófnő	35		53,49	65,43	18,44
br. Orczy	20		29,13	68,66	9,13

¹²⁸ A táblázat az Ö:426 jelzetű kivetést követi, s a végére illesztettem azokat a birtokosokat, akik csak a másik összírásban szerepeltek.

¹²⁹ Ha a módosítás nem volt szükséges, a rovat üresen maradt. Ebben az esetben a hányadost az előző oszlop adataiból számítottam.

¹³⁰ Módosítani olyan kevés esetben kell, hogy ezt nem tüntetem fel külön oszlopban, hanem csetenként jegyzem meg.

¹³¹ *Collegium Rubicrum*, Bartalnál *Rubrorum Collegium*: a Pázmány Péter által alapított nagyszombati teológiai kollégium. (Bartal 1901. 583.)

¹³² Az 1743. áprilisi összírásban eredetileg 401 forint és 7 1/2 dénár szerepel. Érthetetlen, hogy hogyan kerül ide a fél dénár, amikor minden egyes tétel egész dénárra végződik. Az összeadás végeredménye egyébként helyesen 399,75 forint, s ezt helyesbítettem, amikor kivontam belőle 13,47 forintot, hogy az az időben korábbi összírással összehasonlítható legyen.

Birtokos ¹²⁸	Ö:426 1743. 04.02. eredeti (ft)	Ö:426 1743. 04.02. módosított (ft) ¹²⁹	Ö:424 1742. 11.20. (ft) ¹³⁰	Ö:426/ Ö:424 (%)	Ö:424- Ö:426 (ft)
br. Melczér	32	6	5,53	108,50	-0,47
Festetics Kristóf tanácsos	640,48	615,02	620,57	99,11	5,55
Niczky György	35		64,40	54,35	29,40
Hunyady István	559	553	634,60	87,71	81,60
Inkey János	192,42		151,07	127,37	-41,35
Jankovics István ¹³³	386,39	377,39	441,91	85,40	99,71
Somssich Antal alispán	32,10	24	36,50	65,75	12,50
a Lengyel urak	124	114	125,48	90,85	11,48
a Lengyel urak és br. Majthényi György együtt	148	126	146,48	86,02	20,48
a Perneszy család	136	124	209,24	59,26	85,24
Tallán Ádám özvegye	10		24,86	40,23	14,86
Bogyay Judit	49,90	48,90	37,86	129,16	-11,04
a Zichy család	30		35,54	84,41	5,54
Horváth László	20,93	19,80	30,48	64,96	10,68
Tallán József	63		109,51	57,53	46,51
Révay Polixénia	12		22,09	54,32	10,09
a Mércy család	59,50	34	36,23	93,84	2,23
a Koroknay család	93	79	81,84	96,53	2,84
Szegedy Ferenc	15	14,50	20,81	69,68	6,31
Rittlopp Ferenc	1,10				
Gaál Gábor	100	82	196,71	41,68	114,71
özvegy Dumányi ¹³⁴	4		9	44,44	5
Perczel József	19	12	21,52	55,76	9,52
a Descó család	15		28,41	52,80	13,41
a berzencei ura-dalom birtokosai	103,85	91	71,12	127,95	-19,88
a Kubinyi család	50	46	57,09	80,57	11,09
Balogh Ferenc	28,50	25	26,66	93,77	1,66
Czindery Ferenc	32,98		34,13	96,63	1,15
Petrovszky úrnő	7,40	6	5,49	109,29	-0,51
Mércy Ferenc özvegye	8		13,70	58,39	5,70
Kenessey Péter és mások	3,93		3,93	100	0
Kenessey István és mások	5		18,78	26,62	13,78
Zajgár György	86		55,75	154,26	-30,25

¹³³ A novemberi kivetésben szerepel egy olyan tétel, melyet sajnos nem tudok magyarázni: „ibid. Nobiles 35,19”. Ez mindenesetre nem került át a végleges kivetésbe, ezért a harmadik oszlopban megjelölt 441,91 forinttal számoltam az eredeti forrásban feltüntetett 477,10 forint helyett.

¹³⁴ „*Domina vidua Dumanyiana*”

Birtokos ¹²⁸	Ö:426 1743. 04.02. eredeti (ft)	Ö:426 1743. 04.02. módosított (ft) ¹²⁹	Ö:424 1742. 11.20. (ft) ¹³⁰	Ö:426/ Ö:424 (%)	Ö:424- Ö:426 (ft)
Preszek úrnő	1				
Bakó Farkas örökösei	7,25	6	16,70	35,93	10,70
Szily Márton örökösei	11	10	11,96	83,61	1,96
Antal János	55		93,78	58,65	38,78
Pulay Ferenc ""és Katzéros"	8	2	3,13	63,90	1,13
Vésscy Ferenc	25		36,73	68,06	11,73
Vasdénycy	5		3,59	139,28	-1,41
Balogh László	20		34,90	57,31	14,90
Kálmán Mihály	1,25				
Murlassy Mihály és Borda	1,25				
a Király család	15				
a Keczer örökösök ¹³⁵	3,10		3,16	98,10	0,06
Vásónyi Gergely ¹³⁶	10		15,68	63,78	5,68
a Bárány család	20	18	18,27	98,52	0,27
Adamovics Ferenc	22,47		22,47	100	0
Belcznay János	10		11,33	88,26	1,33
Vichárd Ferenc	28		32,01	87,47	4,01
Sárközy és Siklós	3,77		3,77	100	0
Jeszenák Pál	26,98		26,98	100	0
Schott Gergely ¹³⁷	20		29,78	67,16	9,78
Vrancsics János	10				
Csányi Ferenc	15		25,90	57,92	10,90
a Thulmon család	58,66	56,25	61,75	91,09	5,50
Póka Miklós	3		3,72	80,65	0,72
Skublics Sándor	10		10,23	97,75	0,23
a Viza család	3		8	37,5	5
Nitray	21		21,40	98,13	0,40
a Dob(i) család			4,5		
? Sándor örökösei					
Antal György					
Hanczfelder					
a Magyar Kamara			26,39		
Vidos és Káldy család			45,77		
a Csák család			0,80		

¹³⁵ Az Ö:424-ben vagy 3,16 vagy 3,18 forint szerepel összegként. Nem lehet megállapítani, hogy melyik a végső változat.

¹³⁶ Az Ö:426-ban tévesen Györgyként szerepel.

¹³⁷ Az Ö:424-ben szereplő eredeti adat 34,28 forint, de ez az összeg tartalmaz egy olyan 4,50 forintos tértelt is, amely mellett semmilyen magyarázó szöveg nem áll, s amely nem is szerepel az Ö:426-ban.

3. táblázat

A kivetés módosításának viszonylagos hatása¹³⁸

	A kivetett teher csökkenése kiemelkedő (-48,64%)	A kivetett teher csökkenése igen jelentékeny (48,64-58,64%)	A kivetett teher csökkenése az átlagosnál jóval nagyobb (58,64-68,64%)	A kivetett teher csökkenése az átlagosnál valamivel nagyobb (68,64-78,64%)
Egyháziak		a nagyszombati teológiai kollégium, a majki konvent	a veszprémi káptalan	
Arisztokraták	br. Majthényi György		Viczay grófnő	gr. Széchenyi Antal, br. Orczy
A leggazdagabb köznemesek ¹³⁹	Gaál Gábor	Tallán József		
A többi köznemes	Tallán Ádám özvegye, özv. Dumányi, Kenessey István és mások, Bakó Farkas örökösei, a Viza család	Niczky György, Révay Polixénia, Perczel József, a Descő család, Mérey Ferenc özvegye, Balogh László, Csányi Ferenc	a Perneszy-familia, Horváth László, Antal János, Pulay Ferenc és Katzéros, Véssey Ferenc, Vásonyi Gergely, Schott Gergely	Szegedy Ferenc

¹³⁸ Ó:424 Repartitio. Conscriptio penes deputationis anno 742 die 20 novembris confidentis opus inventu; Ó:426 Extractus prothocolli generalis congregationis anno 1743 die 2 mensis aprilis celebrata. Pagina 732. Repartitio decimalis arendae inter comportionatos incltyi Comitatus Simighiensis terestres dominos, a modo imposterum observanda, secundum novissimum ejusdem incltyi comitatus institutum individualiter exponitur sequentibus. (Pannonhalmi)

¹³⁹ Ebbe a kategóriába azon köznemesek kerültek, akikre az Ó:424 100 forintnál többet vetett ki. A Perneszy-familia egy örökséghez kapcsolódó, de már igen szerteágazó családcsoporthoz tartozott, melyet nem indokolt ebben az exkluzív kategóriában szerepeltetni.

A kivetett teher csökkenése átlagos (78,64-88,64%)	A kivetett teher csökkenése az átlagosnál valamivel kisebb (88,64-100%) ¹⁴⁰	A kivetett teher némileg növekedett (100-110%)	A kivetett teher érezhetően növekedett (110-120%)	A kivetett teher jelentős mértékben megnövekedett (120%-)
az esztergomi főkáptalan	a kaposfői Szent Benedek prépostság, a fehérvári örkanonokság	a veszprémi püspök		a sziléziai Szent Jakab apátság, a pécsi káptalan, a vaskai Szent Márton apátság
gr. Patachich Sándor főispán, Traun grófnő, a Lengyel urak és br. Majthényi együtt	gr. Széchenyi László	br. Melczér		
Hunyady István, Jankovics István	Festetics Kristóf, a Lengyel urak ¹⁴¹			Inkey János
a Zichy család, a Kubinyi család, Szily Márton örökösei, Beleznay János, Vichárd Ferenc, Póka Miklós	a Mérey család, a Koroknay család, Balogh Ferenc, Czindery Ferenc, a Keczer örökösök, a Bárány család, Jeszenák Pál, a Thulmon család, Skublics Sándor, Nitray	Petrovszky úrnő, Kenessey Péter és mások, Adamovics Ferenc, Sárközy és Siklósy		Bogyay Judit, a berzencei uradalom birtokosai, Zajgár György, Vasdényey

¹⁴⁰ A változatlanul hagyott kivetéseket, a 100%-okat nem ide soroltam, hanem a 100-110%-hoz.

¹⁴¹ A "Lengyel urak" többes száma okot adna arra, hogy mint fejenként 100 forintnál kevesebbet fizetni tartozókat ne ebbe a kategóriába soroljuk. Mivel azonban birtokosként Majthényi báróval közösen is fel vannak tüntetve, s e két kivetett együtt már 272 forintra rúgott az első összeírás szerint, indokoltnak tűnik, hogy itt szerepeltessem a Lengyeleket.

4. táblázat

A kivetés módosításának abszolút hatása¹⁴²

	A kivetett teher csökkenése 50 forint felett van	A kivetett teher csökkenése 20 és 50 forint közé esik	A kivetett teher csökkenése 11 és 20 forint közt volt	A kivetett teher csökkenése 8 és 11 forint közé esett
Egyháziak	a veszprémi káptalan	a nagyszombati teológiai kollégium, a székesfehérvári őrkánoknokság, az esztergomi főkapitány, a majki konvent		
Arisztokraták	gr. Széchényi Antal	br. Majthényi György tábornok, a Lengyel urak és br. Majthényi György együtt	Viczay grófnó	br. Orczy
A leggazdagabb közne- mcs ¹⁴³	Hunyady István, Jankovics István, Gaál Gábor	Tallián József	a Lengyel urak	
A többi közne- mcs	a Perncszy- família	Niczky György, Antal János	Somssich Antal alispán, Tallián Ádám özvegye, a Descő család, a Kubinyi család, Kencssey István és mások, Véssey Ferenc	Horváth László, Révay Polixénia, Perczel József, Bakó Farkas örökösci, Véssey Ferenc, Balogh László, Schott Gergely, Csányi Ferenc

¹⁴² Ö:424 *Repartitio. Conscriptio penes deputationis anno 742 die 20 novembris confidentis opus inventu;*
 Ö:426 *Extractus prothocolli generalis congregationis anno 1743 die 2 mensis aprilis celebrata. Pagina 732.*
Repartitio decimalis arendae inter comportionatos inclityi Comitatus Simighiensis terestres dominos, a modo imposterum observanda, secundum novissimum ejusdem inclityi comitatus institutum individualiter exponitur sequentibus. (Pannonhalmi)

¹⁴³ Lásd az előző táblázat 2. jegyzetét.

A kivett teher csökkenése 5 és 8 forint között volt	A kivett teher csökkenése 2 forintnál nagyobb volt, de az 5 forintot nem haladta meg	A kivett teher csökkenése nem érte el a 2 forintot	A kivett teher nem csökkent vagy növekedése 5 forint alatt maradt	A kivett teher növekedése meghaladta az 5 forintot
		a kaposfői Szent Benedek prépostság	a vaskai Szent Márton apátság	a veszprémi püspök, a sziléczi Szent Jakab apátság, a pécsi káptalan
gr. Patachich Sándor főispán, gr Széchényi László	Traun grófnő		br. Melczér	
Festetics Kristóf tanácsos				Inkey János
a Zichy család, Szegedy Ferenc, Mérey Ferenc özvegye, Vásonyi Gergely, a Thulmon család	a Mérey család, a Koroknay család, özv. Dumányi Richárd Ferenc, a Viza család	Balogh Ferenc, Czindery Ferenc, Szily Márton örökösei, Pulay Ferenc „és Kattáros”, a Keczer örökösök, a Bírány család, Beleznay János, Póka Miklós, Skublics Sándor, Nitray	Petrovszky úrnő, Kenessey Péter és mások, Vasdényey, Adamovics Ferenc, Sárkózy és Siklós, Jeszenák Pál	Bogyay Judit, a berzencei uradalom birtokosai, Zajgár György

5. táblázat

A módosítás által leginkább preferált illetve leginkább hátrányos helyzetbe hozott birtokosok

A leginkább preferált birtokosok			A leghátrányosabb helyzetbe hozott birtokosok		
Neve	A kivetés csökkenése (%)	Nyert így: (ft)	Neve	A kivetés növelése (%)	Vesztett így: (ft)
Gaál Gábor	58,32	114,71	Inkey János	27,37	41,35
Tallián József	42,47	46,51	Zajgár György	54,26	30,25
br. Majthényi György	55,26	30,88	a berzencei uradalom birtokosai	27,95	19,88
Niczky György	45,65	29,40	a sziléczi Szent Jakab apátság	43,52	11,22
A majki konvent	50,31	27,57	Bogyay Judit	29,16	11,04
A nagyszombati teológiai kollégium	43,73	23,31	a pécsi káptalan	90,48	5,30

MISKOLCZY AMBRUS

Szemere Bertalan napja: 1849. július 28.***A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig**

1849. július 28. – Szemere Bertalan életének, a politikusnak és ideológusnak talán legnagyobb napja volt. Az országgyűlésben három nagy kérdésről fejtette ki véleményét, és az egyre kilátástalanabb helyzetben nem a csüggeteg ragaszkodás hangján forgatta a szót. Először a hadi fejleményekről és ezzel összefüggésben a nemzetközi helyzetről tájékoztatott, majd a nemzetiségi kérdésben terjesztett elő „országos határozat”-ot, végül a zsidók emancipációjára vonatkozó törvényjavaslatot. Amikor Szemere Bertalan előterjesztéseit ismertetjük, azt akarjuk érzékelteni, hogy a zsidóemancipáció törvénybe foglalása mennyire kötődött a pillanathoz, évtizedes törekvésekhez és magához az európai helyzet megítéléséhez, miként illeszkedett a magyar liberális nemzeti diskurzusba és politikába.

Hadi helyzet – nemzetközi helyzet

Vajon tudatosan túlzott Szemere Bertalan, amikor először arról adott tájékoztatást, hogy mi történt a csatatereken? Komárom „olyan [...] mint a nap a maga sugaraival”. Görgey sikeresen vezeti le a főereget. Péterváradot felszabadították az ostrom alól és „bizton nyugatnak, mint a sas sziklafészékben”. Bem, „Erdélynek hőse”, miután a Székelyföldet biztosította, „felragadta a szabadság zászlóját és azzal Moldovába bement, hogy szövetségbe hozza velünk ezen népet, mely ugyanazon zsarnok alatt nyög, hogy azon hosszasan sanyargatott földre a szabadság szent fáját átplántálja és hogy megtanítsa a népeket arra, miként van egy hatalom, mellyel a szövetségzett zsarnokok erejét meg lehet törni, és ez: »a szövetségzett népek ereje.«” Ezért „Adja Isten, hogy a nép Moldáviában és Havasalföldön beléssa elvégre, hogy a magas Portának oltalma alatt frigyben kell velünk állania, mert velünk megélnék, de nélkülünk csak tengeni, csak síneni fognak a világ végéig. Adja Isten, hogy tanulják meg a világ apró népei, miként az apró népeknek sorsa az, hogy ha nem szövetségnek egymással, a nagyobb nemzetek által vagy elfelejtetnek, vagy eltiportatnak.” Ugyanakkor „Angliában a közvélemény részünkre teljesen megnyerett”, és „parancsolólag jegyzi ki azon ösvényt, melyet kell a kormány politikáját „általlátta [...], hogy azon felvilágosodott politikát, mely az övével rokon, csak Magyarországon keresheti mind a polgári ügyekre, mind a kereskedelmi érdekekre nézve”. A védővám-politikával szemben a magyar kormány „mindinkább fog hajolni a szabadkereskedelemnek azon nemes, tág, emberbaráti elvéhez, mely ha a végsőséig vive határos is a képtelenséggel, de egyedül azon elv, mely józanul felfogva a világ civilizációjának és a világkereskedelmi nézeteinek és kívánatainak leginkább megfelel. És azt hiszem, hogy már magában ez oly alap, oly érdek, oly elv, mely Angol és Magyarország között hosszabb életű frigy kötésének szolgálhat talpkövéül”. Franciaország nem kínált ilyen biztató képet, itt „elkövetkeztek a bánat napjai”, Róma elfoglalását a francia országgyűlés is „szégyenelte”, „de úgy látszik, nemsokára el fog következni az ébredés ideje s Franciaország szendergése után még nagyobb lesz, mint volt azelőtt”.

A jelen dolgozat az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvényt elemző, előkészületben lévő munka része, amely nemzeti mitológiák feltárását célzó OTKA pályázatunkhoz is kapcsolódik.

Ezek után némileg meglepetésként hathatott a miniszterelnök bejelentése és indítványa annak közlése, hogy a kormány székhelyét Szegedről máshova teszik, és annak javaslata, hogy az országgyűlés „függessze fel egy időre üléseit”. Okkal kérdezhetne mindenki, ha ilyen jól állnak a dolgok, akkor miért kell még délebbre menni, miért kell a kormánynak ilyen igyekezettel a külföldre vonulás lehetőségét biztosítania? Csakhogy Szemere Bertalan nem Aradra akart vonulni, hanem Nagyváradra, a további küzdelem elszántságával. A hadi helyzetet és a nemzetközi helyzetet kétségtelenül megszüpítette a miniszterelnök, de aligha olcsó demagógiától vezetettve. A harcot – mindenki tudta – végig kell vívni, és ehhez kellett a külfölddel való kapcsolattartás lehetőségének biztonsága. Szemere Bertalan szavaiból és gesztusaiból áradt a meggyőződés: minden olyan lépés, amely az európai eszményhez közelít, az ország és a nemzet érdekét szolgálja. Várakozások, sejtések és bizonyosságok olvadtak össze, de nem alaptalanul. Helyzetjellemzéséből sok mindent igazolt a történelem. Szeptember végén Komáromban sikerült olyan ellenállást kifejteni, hogy a védők amnesztiát kaptak, és hasonlóképpen amnesztiát nyertek a korábban önmagát megadó Pétervárad védői is. Bem moldvai hadjárata nem hozta meg a várt sikert, de megállította az Erdélyen keresztül Dél-Magyarország felé tartó orosz előrenyomulást. Az Angliával kapcsolatos várakozások túlzottnak bizonyultak, de az angol közvélemény valóban egyre inkább magyarbarát lett, és Palmerston nemcsak csípős megjegyzéssel bosszantotta az osztrák diplomatákat, hanem júliusban az angol alsóházban a Habsburg Birodalom érdekében a harcoló felek, mármint a magyarok és osztrákok „békés megegyezés”-ét tartotta helyesnek,¹ augusztus 2-án kelt utasításában pedig felszólította bécsi követét, hogy próbálja az osztrák kormányzatot a magyarokkal való megegyezésre szorítani.² Franciaország „nemsokára” való „ébredése”-hez fűződő remény illúzióknak bizonyult, de hát minden forradalomnak a francia forradalom volt az ihletője, példája, még akkor is, ha forradalom kultusz és forradalom vallás hívei közül jónéhányan maguk is tisztában voltak annak egyes ellentmondásaival, és igyekeztek negatívnak tűnő mozzanatokot kiküszöbölni. A francia nemzet modellje volt az eszmény, a nyelvi és érzésében homogen nemzeté, amelynek állama egységes és centralizált; részek és egész egysége nem ismeri az érdekek különbözőségét. De hogyan lehetett ezt a modellt Magyarországon követni, ahol különböző nemzeti törekvések oly élesen szembekerültek egymással?

A nemzetiségi határozat és vitája

Az „elfelejtett” magyar–román megbékélési tervet

Szemere Bertalan második beszédében erre a kérdésre, a különböző nemzeti törekvések egyazon állami keretben való érdekeinek egyeztetésére keresett választ. Részben már érintette ezt előző helyzetjellemzésében, amikor „az apró népek” szövetségének követelményéről szolt. De jellemző, hogy bölcsen hallgatott az időközben, július 14-én megkötött magyar–román megbékélési tervetről, amely éppen ilyen szövetségi szerződés volt, és amelyet a havaselti forradalom emigrációja és a magyar államfő kötött. Mi lehetett ennek a hallgatásnak az oka? Annál is inkább indokolt ez a kérdés, mert Szemere Bertalan beszéde nem rögtönzés, hanem jól kitervelt, korábbi fejleményekre válaszoló munka volt. Az országgyűlés titkos, illetve zárt ülésen három napon keresztül foglalkozott a most előterjesztett nemzetiségi határozattal, méghozzá élénk vita kíséretében, mint erről a képviselőház egyik jegyzőjének, Hunfalvy Pál-

¹ Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. I. Budapest, 1994. 55. (a továbbiakban: Kosáry)

² Kabdebo, Thomas: Diplomat in Exile. Francis Pulszky's political activities in England, 1849-1860. New York, 1979. 144.

nak a naplója tudósít.³ A miniszterelnöknek most, július 28-án – mint látni fogjuk – a korábbi ellenérvekre és legkülönbözőbb természetű aggodalmakra is válaszolnia kellett.

A magyar–román megbékélési tervezetben a magyarországi románok nemzetiségi mivoltát, kollektív jogokhoz való igényét ismerték el, olyformán, hogy az sejtette: az egész ország életét ennek megfelelően alakítják át. A 2. pontban leszögezték: „A magyar kormány óhajtván minden a Magyarhoz kiegyesítő részét képező népiségek [francia változatban: nationalité] szabad kifejlődését, a románok részére a következő népiségi biztosítékokat engedményezi”. Ezek közül azon ugyancsak elvi jelentőségű kitételel emeljük ki, amely az állami hivatalos nyelv hatáskörét a román nemzetiség kollektív jogaival és igényeivel próbálja összhangba hozni: „A magyar nyelv diplomaticai használata csak az országgyűlési, a közigazgatási és kormányzati ügyekre terjedvén ki, és pedig annyiban, mennyiben a magyar álladalom fenntartására okvetlenül szükséges; következőleg a községi ügyek a lakosok többségének nyelvén fognak kezeltetni.” De nem is a községi nyelvhasználat biztosítása volt a nagy előrelépés a románok kollektív jogainak biztosítása terén. Erre Kossuth már korábban – április végén – tett ígéretet, méghozzá a román országgyűlési képviselő, Ioan Dragoșhoz írt levelében, aki vállalta, hogy közvetít az erdélyi Érchegeységbe visszahúzódó román ellenállók és a magyar kormányzat között. (A megbékélési törekvés megfeneklett az előkészítetlenség és a legkülönbözőbb körülmények szerencsétlen összejátzásán.) Szemere Bertalan is hasonló értelmű nyilatkozatot küldött még június 15-én a szerbeknek.⁴ A minőségi fordulatot az jelentette, hogy most, 1849. július 14-én a megbékélési szerződésben a törvényhatóságokban is lehetővé tették a román nyelv hivatalos használatát. Mint tudjuk, a magyar fél nem akart nem magyar területi autonómiát engedélyezni, de ezzel területi autonómiát célzó igényt próbált kielégíteni. Ugyanakkor kilátásba helyezték a román nyelvű állami iskoláztatást, és a román nyelvhasználat biztosítását az igazságszolgáltatásban. A magyarországi románok helyzetének szabályozásához, a megbékélési tervhez kapcsolódott az első magyar–román államközi szerződés, amely olyan román légio felállítását célozta, amely „Romániára és Magyarországra” teszi le a hűségcsüit. A szó, Románia – most fordul elő először hivatalos dokumentumban. A szerződést román részről Nicolae Bălcescu és Császár Bolliac írták alá, a román emigráció megbízottaitként, magyar részről pedig Kossuth Lajos országkormányzó.⁵ A tárgyalásokban állítólag Szemere Bertalan is nagy szerepet játszott, és a megbékélési szerződés kitételeit a nemzetiségi határozattal ő terjesztette ki a többi nem magyar és nem román nemzetiségre.⁶ Viszont okkal tehetette fel a kérdést: miért nem írták vele is alá? Okkal kérdezhette volna bármelyik képviselő: őket miért nem kérdezték? És a miniszterelnök tudta ezt, de tudta azt is, hogy most erről célszerűbb hallgatni – a siker érdekében.

Szemere Bertalan javaslatát – mint jeleztük – a képviselők három napon keresztül titkos ülésen tárgyalták, míg eljött a próba napja: július 28., amikor újra szembe kellett néznie az ellenzőekkel, megvívva az utóvédharcot.

Szemere Bertalannak azt kellett bizonyítania, hogy elmélet és gyakorlat összhangba hozhatók, ezért hangsúlyozta, „Minden forradalomban csak annyi élet van, amennyi erő, amennyi igazság és amennyi életrevaló eszme van benne.”⁷ Úgy kellett érvelnie, hogy elhárítsa azok érveit, akik a magyar nemzeti lét sérelmét látták más nemzetiségek kollektív jo-

³ Hunfálvy Pál: Napló 1848–1849. Szerkesztette: Urbán Aladár. Budapest, 1986. 298–313. (a továbbiakban: Hunfálvy)

⁴ Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Szerkesztette: Hermann Róbert – Pelyach István. Budapest, 1990. 515. (a továbbiakban: Szemere)

⁵ Kossuth Lajos összes munkái. XV. Szerkesztette: Barta István. Budapest, 1955. (a továbbiakban: KLÖM)

⁶ Ruszoly József: Három borsodi örökgyagyó. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla. Miskolc, 1992. 90–97.

⁷ Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés, 470.

gainak elismerésében. Az uralkodó magyar nemzetszemléletet kellett egyeztetnie valami újjal, amire addig nem volt példa. Mert az osztrák alkotmányok kimondták ugyan a nemzetiségek egyenjogúságát, de ez olyan belső harccal és politikai manőverekkel járt, hogy lehetett látni, a nemcs elv vagy üres malaszt, vagy olyan káoszt legitimál, amely káoszt az állami rend érdekében fel kell számolni az elvvel együtt. A birodalmi vezetés a Bécsből Kremsierbe helyezett országgyűlést alkotmánytervezetét félredobta, és március elején maga adott olyan alkotmányt, amelynek visszavonása csak idő kérdésének látszott.

A magyar kormányzat őszintébb volt, tetszetős elvekkel sem nagyon kecsgetett. Mintha attól tartott volna, hogy ha kollektív jogokra utaló kitéltet foglal törvénybe, akkor olyan gátszakadást idéz elő, amely a magyar államot is félresepri, vagy éppen saját politikai bázisát osztja meg. Ugyanakkor magyar államférfiak komoly megbékítési elképzelésekkel is foglalkoztak, és nem hoztak olyan törvényeket, amelyek éppen a nem magyarok számára eleve lehetetlenné tették volna kollektív jogok biztosítását. A megbékülés kétoldalú folyamat, aki hatalmát nem látja veszélyeztetve, kevésbé hajlamos rá. Nicolae Bălcescu, említett havaseltvi emigráns 1848 őszén egyetértett a magyar kormány ellen az osztrák katonai ellenforradalommal szövetséző erdélyi román politikai vonallal. Abban bízott, hogy az alkotmányos Ausztrián belül ki lehet alakítani olyan román koronartományt, amely egyesülni tud a román fejedelemségekkel, amelyek a Porta fennhatósága alá tartoztak. Vágyak és valóság között nem húzódott mindig éles határ. Bălcescu későbbi megjegyzéseiből visszakövetkeztetve sejthető, Magyarországgal is abban a reményben szövetséget kötött, hogy aztán a román lakta vagy annak vélt országrész Erdéllyel a Tiszáig a nagy román egység része lesz, ugyanakkor az 1850-es évek elején olykor még olyan kompromisszumos megoldás felé is hajlott, amelynek jegyében Erdély önálló országgként tagolódik be az esetleges dunai konföderációba. A magyar kormányzat tisztában volt a román magatartás képlékenységgel. Kossuth Lajos és Szemere Bertalan is nemcsak ideológiai okokból, a népek szolidaritásának eszméjétől vezettetve hangoztatta oly következetesen a magyar–román szövetség gondolatát, hanem azért is, mert így akarták elejét venni az Erdélyt célzó román igényekből fakadó törekvéseknek. Mindkét fél úgy akart szolidáris lenni egymással, hogy a másik törekvéseit korlátozni akarta. A megbékélési szerződés valamiféle egyensúlyi helyzetet teremtett, de inkább az ideológiai mintsem a valós politikai térben. Nem véletlen, hogy a magyar liberálisok jelentős része inkább az Ausztriával való meggyezésre hajlott volna Magyarország belső önállóságának biztosítása fejében, hiszen a Habsburg Birodalom nagyobb külpolitikai, sőt belpolitikai biztonságot ígért. Jellemző, hogy a párizsi Czartoryski-emigráció, amely korábban föderalizált – román és még inkább szláv hatalmi igényeket messzemenően kielégítő, sőt szláv hegemóniát biztosító – Ausztriát igenlő, tartott is attól, hogy a magyar fél – amely a végén egyetlen lehetséges szövetségcse maradt – az osztrák kormányzattal kezd egyezkedni. A magyar–román szövetséget azért is pártfogolták, hogy ennek a kiegyezésnek elejét vegyék. Szemere Bertalan is tisztában lehetett mindezzel. Ezért kérte Istent, „hogy tanulják meg a világ apró népei”, amit azóta sem tanultak meg, annál is inkább, mert a nagyoknak is az az érdeke, hogy versengésüket kihasználják, és úgy integrálják őket saját hatalmi szférájukba. De ezért, a helyzet képlékenységnél ismeretében nem szólt erről a szerződésről, amikor a nem magyar népek kollektív jogainak biztosítására tett javaslatot. A kérdésnek bármennyire is voltak komoly külpolitikai vonatkozásai, ezekről mélyen hallgatott. A már megkötött szövetségi szerződés kivitelezésének csélcit sem akarta rontani annak bejelentésével. És talán nem akarta Kossuth Lajos kormányzó nevét sem emlegetni, részben személyes, részben politikai megfontolásokból. Szemere beszédének pártosza és gondolati szabadsága elfedte azt a hatalmi harcot, amelyet a szónok a maga elszántságával a kulisszák mögött vívott, és amelynek – ha rajta múlik, talán – ez a nagy nap is áldozatul eshetett volna. Szemere Bertalan az országgyűlést úgy akarta meggyőzni, hogy a nem magyar kollektív jogok biztosítása mellett szóló érveket a magyar liberális nemzeti diskurzusba akarta beilleszteni, miközben politikusként éppen eb-

ből a diskurzusból próbált kilépni, amikor július 21-én felvettette a diktatúra szükségességét. E drámai feszültség ismerete nélkül az emancipációs törvény története sem lehet teljes.

Hogyan alakult tehát a megelőző napokban a miniszterelnök és az államfő viszonya?

Közbevetés: Szemere Bertalan és Kossuth Lajos

Érdekes, hogy míg a Kossuth–Görgey viszonynak hatalmas az irodalma, a két később kérlelhetetlen ellenséggé váló államférfi, a hajdani kormányzó és miniszterelnök kapcsolatait csak az újabb időkben vizsgálták meg alaposabban, és mondhatjuk nyugodt lélekkel: objektíven, mégis találó az a historiográfiai helyzetjellemzés, mely szerint „Szemérével kapcsolatban is a tisztára mosás és a befektetés nagy munkája foglalkoztatja ma is az elméket és szíveket”.⁸ Igaz, ez a nagyszerű elme maga hozta magát ebbe a helyzetbe. Óhatatlanul kivívta az olyan minősítést, amely szerint „javíthatatlan ármányszövő és irodalmár”,⁹ „beteg, önmagát ide-oda dobáló lélek”, aki „helyben topogott ide-oda, pedáns modorossággal”¹⁰ vagy csak egyszerűen örök doktrinér és második¹¹ Kossuth mellett vagy inkább mögött, miközben senki sem tagadta, elméleti tudás és gyakorlati tevékenység kevés kortársában párosult ilyen magas fokon. Amit a halálbüntetésről írt, ma is élő szöveg, és kormánybiztosként is megálta a helyét a csatatéren is. Túlbecsülte saját képességeit – hangzik a kimondott vagy csak sejtetett vád. Ezzel odaadását kérdőjelezzük meg és némi fölényességgel siklunk el egyik nagy romantikus hősünk belső drámája fölött. E dráma lényege talán az, hogy szabadságharcunk e nagy szervezője a forradalmi dramaturgiában egyszerre akart szereplő és rendező lenni. Ez persze mindenkiről elmondható, csakhogy igazán érdekes legyen, ahhoz nagy szerepet kell kiharcolni. Kortársak és történészek gyakran valamiféle megbotránkozással szokták nyugtázni, hogy amikor miniszterelnök lett, köztársasági programot hirdetett meg, miközben olyanokra támaszkodott, akik inkább az alkotmányos monarchia, és az uralkodó házzal való meggyezés hívei voltak. Valóban nem rokonszenvezett azokkal a radikálisokkal, akik Kossuth támogatásával szereztek hatalmi pozíciókat, és akiket részben azért is támadtak jobbról olyan hévvel, hogy Kossuthra sújtsanak. Ezeket Szemere sem kedvelte. Tapasztalata szerint – mint Kossuthnak április 20-án írta –: „A forradalom nem hozott elő új embereket, a régiek legkitűnőbbjei elnémultak vagy elporlottak.”¹² És miért kételkednénk őszinteségében, amikor úgy vallott: „Félek a kasztszellemtől.”¹³ Éppen olyan pártok fölötti, össznemzeti politikát akart, mint Kossuth, csak más emberekre támaszkodva. Sokan „szegődékény jellemű”-nek hitték,¹⁴ mert nem látták benne a politikai gondolkodót, hanem csak a politikust. Van valami bámulatos következetesség az ő pályájában is, ő az egyetlen nagy liberális államférfi, aki magát már 1847-ben republikánusnak nevezte. A népszuverenitás eszméjének következetes végiggondolása mondatta ezt vele.

Amikor beszélt, akkor Szemere Bertalannak mindenekelőtt a magyar politikai gondolkodás sajátos vonásait kellett figyelembe vennie, melyeknek ő maga is hordozója és éltetője volt. Azok közé tartozott, akik a vármegyei politikát az országos politika igényével tudták egyesíteni. „Igen – mondta 1845. január 9-én a miskolci megyegyűlésen –, szabad föld, szabad ember kell, s kell felelős kormány – azonban [...] felelős kormányban a szabadság magasb ér-

⁸ Takács Péter: Szemere Bertalan miniszterelnöksége. In: Szemere Bertalan és kora. II. Szerkesztette: Ruszoly József. Miskolc, 1991. 335.

⁹ Pethő Sándor: Görgey Artur. [1930]. 205.

¹⁰ Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Budapest, 1957. 71.

¹¹ Lásd erre Hermann Róbert és Pelyach István bevezető tanulmányát, Szemere 38., 41., 71.

¹² Szemere 469.

¹³ Szemere 482.

¹⁴ Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. I. Szerkesztette: Szabó T. Artilla. Kolozsvár, 1939. 127. (a továbbiakban: Pálffy)

dekreire nézve biztosíték csak úgy van, ha mellette s körülte már erős, kifejtett, bátor nemzet örökdik.”¹⁵

A magyar liberális nemzeti mozgalom ideológusai a polgári nemzet kialakítását jogkiterjesztésként jelenítették meg. Nem egyszerűen természetjogi és történeti jogi fikciókra hivatkoztak, például arra, hogy milyen nagyszerű, szép lelkű és nemes népet alkotnak, hanem hol meglévő törvényeket magyaráztak át, hol azok hatályát akarták egyszerűen kiterjeszteni. A köztcherviselés eszméjét, a nemesség adóra kötelezését annak hangsúlyozásával hirdették meg, hogy precedensként megidézhető régi törvényekre hivatkoztak. A nemességet nem kiirtani akarták, mint például a Francia Forradalom rasszistái, akik azzal az ötlettel manipuláltak, hogy nemességük frank eredetű lévén, cleve néptől idegen. Persze nem azt hirdették, hogy a jobbagyból nemest csinálnak, hanem azt, hogy a jobbagyságot „az alkotmány sáncaiba” emelik, politikai jogokat nyújtva nekik is. A nemesi nagylelkűség mítosza ez, amelynek mozgósító, meggyőző és lefegyverző erejét nem lehet kétségbe vonni. Ennek „a jogkiterjesztő asszimiláció”-nak első nagy aktusa a jobbagyfelszabadítás.¹⁶ Utolsó a zsidó-emancipáció. Ezért mondhatta 1848. március 25-én a pesti népnek, „Csaknem valósággá vált hazánkban is azon szent elv: egyenlő jogok és egyenlő terhek.” Viszont – mint látni fogjuk – akkor minden oka megvolt rá, hogy akkor a zsidók ügyével ne hozakodjon elő. 1849. július 28-án is elmondhatta volna, amit idézett beszédében mondott: „Most minden perc komoly és szent, mint az életé s mint a halálé.”¹⁷ A nagylelkűség, mások felszabadításának tudata adta a nemzet, mint morális közösség élményét. Szemere Bertalan és Kossuth Lajos felfogása között aligha lehetett e téren eltérés.

Nem is itt volt, hanem a hatalmi ágak megosztásában, és a hatalommal való élés technikáiban. Mindketten a nemzet nevében beszéltek, mindketten – a romantikus szemléletnek megfelelően – énjük és nemzetük közé egyenlőségjelet tettek. Nincs is ebben semmi rendkívüli. Mindenki önmagában kellett hogy érezze a nemzetet. Csakhogy miután 1849. április 14-én kimondták az ország függetlenségét, Kossuth Lajos az ország kormányzójaként, Szemere Bertalan pedig miniszterelnökként tette ezt. Az ellentét elkerülhetetlen volt. Már a két jogkör elkülönítésében meghasonlottak, és erre az ellentétre igyekeztek rájátszani azok a mérsékelt liberálisok, akik Kossuthot jobbról akarták megbuktatni.

Hogy éppen egyik jellegzetes képviselőjüket, Csengery Antalt – 1851 januárjában atyjához írt leveléből – idézzük, Szemere Bertalan miniszterelnöksége alatt azért vállaltak állást, mert „azt hittük, hogy Szemere által más befolyás alá vehetjük Kossuthot, vagy megbuktatjuk”.¹⁸ Ezek inkább az Ausztriával való kiegyezésre hajlottak volna, ha az osztrák kormányzat ennek jelét adta volna, és a törvényhozó hatalmat próbálták erősíteni. Azt viszont tudták, hogy Kossuth megbuktatása saját helyzetüket és az országét is megrendítette volna.

Ugyanakkor néhányan közülük még megpróbálták a kossuthi politikára balról is rálicitálni. Mert kénytelen-kelletlen elfogadták, hogy Kossuth kezdeményezésére április 14-én az országgyűlés és ott ők maguk is megszavazzák a Habsburg-ház trónfosztását és kimondják az ország függetlenségét. Az államforma kérdését viszont Kossuth nyitva hagyta, míg a mérsékelt liberálisok közül néhányan némi Kossuth-ellenes éllel a Szemere által képviselt köztársaság eszméjét karolták fel, és sokan még ezért is Kossuthot kárhoztatták – főleg utólag.¹⁹

¹⁵ Szemere Bertalan követjelentési beszéde. Miklósvár, 1847. 47.

¹⁶ Dénes Iván Zoltán: A magyar liberálisok szellemi horizontja és értékvilága, 1830–1848. Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán. Budapest, 1993. 133.

¹⁷ Csengery Antal: Szemere Bertalan. In: Magyar szónokok és statusférjak. Szerkesztette Csengery Antal. Pest, 1851. 71.

¹⁸ Csengery Antal: Hátragyott iratai és feljegyzései. Szerkesztette: Csengery Loránt. Budapest, 1928. 432.

¹⁹ Pálffy II. 29.

A miniszterelnök a renitenskedő radikális tábornokot Perczel Mórt – május 22-én – annak hangsúlyozásával is próbálta megnyugtanni, hogy „a minisztériumot odarántottam a republika és a demokrácia részére, valamint a nemzetgyűlést”.²⁰ A nagy kérdés az volt, hogy április legvégén és május legelején Szemere Bertalan az országgyűlés, a kormányzó és a miniszterelnök hatalmi körét nem tudta körülírni. Kossuth Lajos nem is nagyon akarta, mert a részletes szabályozást „abszurdumnak” tartotta.²¹ Szemere Bertalan valamiféle sajátos hatalmi neurózis kerítette hatalmába, amikor – feltehetően április 29-én – törvénytervezetet állított össze „Az országgyűlésről, a kormányzóról, a ministerekről”, és annak első paragrafusában nem tudott határt húzni a népszuverenitás elvéből egyaránt fakadó, ám egymással mégis ellentétes képviselői rendszer és közvetlen demokrácia között, mely a felelősség olyatén való átruházását jelenti, amelyet a francia forradalom diktatúrát gyakorló testületi valósítottak meg. Fogalmazványa is példázza, miként őrlődött az európai politikai gondolkodás és gyakorlat a nagy dilemmáján. Ugyanis: „A fölség – írja Szemere – a nemzet egyetemben fekszik, [utólag beszúrva a következő mellékmondat lapszélén:] mint minden hatalom örök kútfőjében, melyet csak maga a <z ország> nemzeti gyűlés avagy, [a következő megszorító szó a lapszélén, utólag beszúrva:] részint az általa megbízott testület vagy egyén gyakorolhat.” Míg Kossuth – Csányi Lászlónak írt április 1-jei levele szerint – új országgyűlésre szeretne volna bízni az alkotmány kidolgozását,²² Szemere Bertalan ennek elébe akart vágni, már akkor, amikor javaslatát szövegezte. A második paragrafusban leszögezte: „A nemzetgyűlés állandó és feloszthatatlan. Ülését legfőlebb csak 4 hónapra és csak maga halaszthatja el.” Majd a negyedik paragrafus fogalmazása közben már elhessegette a kossuthi ötletet: „A végrehajtó hatalmat a nemzeti gyűlés <vagy a rendelethez szerint összehívandó alkotmányozó gyűlés> fogja rendezni.”²³ Kossuth hatására Szemere ezeket az elvi kijelentéseket eljettette, és meggyeztek az állami gyakorlati rendelkezésekben, elsősorban abban, hogy „a kormányzó csak a miniszterek által kormányozható”, és majd esküjét is letette az ország függetlenségére, valamint az országgyűlés „törvényi és határozatait” iránti hűségre, hangsúlyozva: „A népfelleg alajján kívül pedig nincsen szabadság.”²⁴ A hatalmi ágak versengése azonban megmaradt. Szemere Bertalan többször is figyelmeztette az államfőt, hogy túllépi hatáskörét, de az ellentétek elsimultak, hiszen a miniszterelnököknek, mint embernek meg kellett hajolnia Kossuth nagysága előtt. Hamu alatt azonban izzott a parázs. És némi oldalvágásnak szánva, komolyan játszott az új alkotmány gondolatával. Június 20-án Csongery Antalnak, Kemény Zsigmondnak és Kuthy Lajosnak, mint miniszteri tanácsosoknak így írt: „Önök cseréljenek eszméket az írandó alkotmányról, mi, egyik érdemes képviselő szerint, legalább 800 évig megálljon.” [...] „Vegyenek körzöt, és ügyes mérnököt és országismerőt is segedelmiül vévén, csináljanak felosztási tervet, amint a magyar álladalom felosztandó lenne.”²⁵ Azaz: készítsenek új területi beosztást, húzzanak új határokat a korábbi megyék számára. Velük dolgoztatta ki a zsidó-emancipációs törvény előmunkálatát, valamint indoklását is.

A katonai helyzet egyre komorabbá válása azonban megakasztotta a törvényhozó munkát. Felszínre hozta a hatalmi ágak megosztásával kapcsolatos minapi ellentétet. A törvényhozó hatalom és a minisztérium szoros szövetségét képviselő Szemere Bertalan július 21-én sajátos anémiára valló levélben fejtette ki a Görgey tábora felé tartó Kossuthnak: „nem értem a kettős felelősséget”, tehát vagy a minisztériumi vagy a kormányzói hatalmat korlátozni kell: „Ha Ön enged nekünk szabad tért, paralizálva van; ha mi engedünk, szükségképp el kell veszteni törekvő erélyünket, ez lélektani törvény.” Megoldás: „Ön a forradalom legfőbb

²⁰ Szemere 496.

²¹ KLÖM XV. 174.

²² KLÖM XIV. 783.

²³ Szemere 472. A kihúzott részek: MOL, H11 206.f.

²⁴ KLÖM XV. 183., 303.

²⁵ Szemere 508.

megindítója, vezetni azt Önnek van legtöbb joga” – legyen tehát diktátor. Hiszen „Ön nem fél a nemzetnek”, azaz: az országgyűlésnek. Márpedig ebben: „A felébredt Házban ösztönt látok vezérelni, de nem látok benne ahhoz elegendő politikai eszélyességet. Ezt csak az vezérelheti, aki kormányoz, és ez Ön, mi nem kormányozunk.” Emellett: „En magasztalom forradalmunk humanitását, de azt nem crényének, hanem gyöngéjének tartom. Terrorizmus, vagy helyescbben szólva: *szigor*, határozott, következetes ment meg egyedül.”²⁶ Kossuth öt nap múlva a következőket válaszolta: „Csak theoriák rendszeréhez ne ragaszkodjunk, mert *ennek* nincs ideje. [...] Csak a formáknak ne áldozzuk fel a dolgot, és ne irtózzunk a henyé raisonneurök támadásaitól – s a dolog megy, amint mehet.”²⁷

Szemere Bertalan valójában minden formát félre akart tenni? „Fojtott élre törés” vezette? És „kielégítetlen, reménytelen ambíciók”?²⁸ Kétségtelen az is, mint mindenkit. De az individuálpeszichológiai magyarázat mellett, indokolt a politikus gondolatvilágában rejlő és munkálkodó alternatívák hatását vizsgálni. Szemere Bertalan most egyéni érvénycsülés helyett sokkal inkább a hatalmi tényezőkről szóló törvényjavaslatának első paragrafusában rejtett dilemmát akarta feloldani a végrehajtó hatalom javára. Úgy érezte most az használ, ha a többi hatalmi ág nem korlátozza. Így a képviselci rendszer helyébe a közvetlen demokráciát érvénycsítő diktátor vagy diktátorok lépnek. A játékosból játékmester akart lenni, miközben feszélyezte, hogy a játéktéren nála nagyobb szabású egyéniségek mozognak. Viszont, ki tagadná, okkal aggasztotta a hadvezetés egységének hiánya, a főtisztek megosztottsága, a törvényhozó hatalom önállósulási kísérlete, a kormányzó és a kormány lehetséges meghasonlása.

Július 21-én az országgyűlés első szegedi ülésén még a képviselci rendszer mellett tett hitet: „a nemzetgyűlés együttléteben a nemzetegységnek, a pártatlan egyetértésnek s a haza megmentésének legerősebb biztosítékát szemléli”, mert „a nép a maga választottainak akaratában mindig inkább megnyugszik, mint csak magának a végrehajtó hatalomnak intézkedéseiben”. Ugyanakkor érezte, jobbnak látja, ha az országgyűlés nem politizál, már „tétlen nyugalmában is az által, hogy együtt van” alapja a nemzet hitének és támasza a kormánynak. „Fognak-e önök egyszermind törvényeket alkotni vagy sem? ez a ház bölcsességétől függ. A kormány mindenesetre azon törvényjavaslatokat, melyeknek bemutatását megígérte, kötelességének ismerte benyújtani.”²⁹ Hogy ezek melyek, nem részletezte. Inkább a hadi helyzetről adott lelkesítő beszámolót – „kiécsítve hazudsággal”, egyik tanú szerint.³⁰ Gondosan nem említette, hogy az igazságügy miniszter előtte való nap zárt ülésben a hűbéri maradványok eltörléséről szóló törvényt akarta tárgyalatni. A kormányzó viszont ezt nem tartotta célszerűnek, nehogy a társadalmi szenvedélyek felkavarása hátráltassa a honvédelem ügyét. Inkább a nemzetiségi kérdés rendezésének szükségességéről értekezett, előkészítve a terepet az országos határozatnak, „hogy a mindenható, ki a népek sorsát mérlegetzi kezében, azt mondhasa a magyarról: e nemzet megérdemli a szabadságot, mert tudott lenni igazságos más nemzetek iránt, amelyeknek földet adott saját földéből, jogokat saját vérén szerzett s öldököltetése után is elég nagylelkű volt testvéri kézzel a béke olajját nyújtani.” És nemsokára megkezdtek a zárt tárgyalásokat ezen ügyben. De előtte még többen is élesen megtámadták a kormányt. Követelték, hogy külpolitikai lépéseiről és azok fogadtatásáról tájékoztasson. A hadvezetésről is kritikusan nyilatkoztak. Támadták a kormányt, hogy az országgyűlés hatáskörét megsértette. Szemere Bertalan, a politikai gondolkodó és a gyakorlati politikus önmagával meghasonlott, amikor így nyilatkozott: „magam is képviselő vagyok inkább, mint miniszter” és „első kötelességem a ház jogait épségben tartani, mint melyektől minden hatalom veszi eredetét”, ugyanakkor egyre inkább megkérdőjelezte a ház alkalmasságát.

²⁶ Szemere 568-569.

²⁷ KLÖM XV. 776-777.

²⁸ Kosáry II. 88.

²⁹ Az 1848/49. évi népképviselci országgyűlés, 450-451.

³⁰ Hunfalvy 296.

Július 25-én délután Kossuthnak olyan beszámolót adott az országgyűlés munkájáról, hogy azt minél kedvezőtlenebb megvilágításba igyekezett helyezni. Miután elmesélte, hogy a nemzetiségi határozat indokoltságát sokan vitatták, nem mulasztotta el megjegyezni: „E Házgyámság alá való.”

De milyen a nép, amelyet szent kereszties hadjáratra hívtak? „Féltében bálványain áll boszszút a nép. Ilyen a nép. A t[örvény]hozási nép is.”

A célnak egyértelmű: Kossuth ne bízson az országgyűlésben, tegye meg a nagy lépést, ne feszélyezze magát. Nyíltan ki is mondta: Görgeyvel „vegyétek a hatalmat ketten kezetekbe; ha úgy tetszik, ő diktátor a katonai, te a polgári életben.”

Ugyanekkor Görgeynek is írt hasonló értelemben. Ez még zaklatottabb vallomás. Ebben felrója címzettjének „az antipolgár szellemet”. Kossuthról is némileg több rosszat mond, bár kifogásait neki is megírta. Az országgyűlést Görgeynek nem szapulta annyira, talán azért nem tartotta ezt tanácsosnak, mert itt egyre többen Görgeyt akarták fővezérnek. A közvetlen demokrácia igényének viszont a nép dicsőítésével adott hangot: „Hidd el, hogy a nép azon kútfő, melyből merítvén a haza védelme bevégezethetik. Csak kellőleg, célszerűleg kell használni. A népharc az, ami a rácé – mivel elpusztítva, üldözve, földönfutó, harcol halálig. E határig vive a nép – hős lesz.”

Rejtett formában még ő maga is felajánlkozott. Görgeynek is, Kossuthnak is, bár ez utóbbinak rejtettebben jelezte: vagy csak minisztérium legyen vagy kormányzói hatalom, de „legyen a hatalomban teljes egység”.³¹

Kossuth mindig is a leghatározottabban elutasította a diktatúrát, de – július 26-i újabb válaszelevelében komolyabban elgondolkozott azon, hogy mi lenne a célszerűbb az országgyűlés együtt maradása vagy pedig az, hogy 40-50 tagból álló közjóléti bizottságot „hatalmazzon fel”.³² Szemerc Bertalan nem állt félre, mint tervezgette, még akkor sem, amikor Kossuth megfenyegette: lemond, ha az országgyűlés az ő beleegyezése nélkül akar katonai vezetőket kinevezni, pontosabban: Görgeyt fővezérré. Mintha átszállt volna valami belé Kossuth újabb, július 27-i levelének optimizmusából: Bem „Oláhországban vagy Moldvában van”, és „hat-nyolc hét alatt hiszi az országot minden ellenségtől megtisztíthatni.” De addig is, néhány napon belül „Szeged alatt ütközet lesz.” Így: „Aki rémül, el kell kergetni; aki rémít el kell fogatni, ha Isten fia is – szeretem, hogy a muszkák átjöttek a Tiszán –, így osztva van az ellenséges erő. Ezekkel Görgey, amazokkal (ha alulról jókor jó 10.000 ember) majd mi végcziünk.”³³

Szemerc Bertalant mintha már nem nyomasztotta a volna „kettős felelősség” lélektani terhe, nagy államférfiként járt el.

Július 28-án önmagához következtetesen nyilatkozhatott a nemzetiségi kérdésben, egyszerű beszélve a jogfolytonosság és forradalom eszméjét értékként valló diskurzust.

„Forradalmunk alapeszméi”

Szemerc Bertalan azt tartotta a legjobb taktikának a várható ellenérvek elhárítására, hogy „forradalmunk alapeszméi”-t mutatta fel. A szónoki és logikai hatás egyaránt azt kívánta, hogy az 1848 előtti kort minél sötétebbnek láttassa. Ezért a következőket hangoztatta:

„Ha Magyarország múltjába visszapillantok, úgy látom, hogy Magyarország a múltban nem az élők, hanem a halottak országa volt.

³¹ Szemerc 173-177.

³² KLÖM, XV. 782.

³³ KLÖM, XV. 785.

Kiváltsággal bírtak egyesek, emberi joga nem volt senkinek, az volt az élő egyének sorsa, a nemzetiségeké pedig az volt, hogy felettök, mindnyájok felett egy nagy halott uralkodott, Rómának nyelve.”

A magyar nyelv az elmúlt évek során – fejtegette Szemere Bertalan – ennek a holt nyelvnek és a németnek a helyét foglalta el. Régi érve ez a magyar liberalizmusnak a többi nemzetiség elnyomásának vádjá ellenében. Jogászai csúrés-csavarásnak is tűnik, miközben valós a tartalma. Csakhogy a nyelv szimbolikus jelentősége közben megnőtt. A latin valamiféle nemzeti semlegességre utalt, a magyar pedig a magyar nemzeti hegemoniát juttatta kifejezésre, valamint az állam egységét. Ezzel a nem magyar népek közül a magyarországi szerbek és szlovákok, részben a románok, valamint az erdélyi németek és románok szembefordultak, pontosabban ezen nemzetiségek egyes értelmiségi csoportjai, saját nemzeti nyelvük igényeit hangoztatva, és az elnemzetietlenítés, a magyarosítás veszélyével és a nemzethalál rémével próbáltak mozgósítani. A nyelvhasználatnak a hatalom megosztásában, társadalmi és politikai mobilitásban játszott szerepét ma világosan látjuk és tapasztaljuk. A kortársak ezt inkább érezték, és mivel ezek a nyelvek – a német kivételével – még nem mentek át azon a nyelvi reformon, amelyen a magyar már túljutott, attól tartottak, behozhatatlan hátrányba kerülnek, és ők maguk is a saját nemzeti hegemoniájukat akarták biztosítani olyan területeken építve ki helyi területi autonómiát, melyeken más népek is éltek. Önérvényesítés és hegemonia elválaszthatatlannak bizonyultak. A magyar nemzeti mozgalom azért jelentett veszélyt a helyi hegemonia törekvésekre is, mert a liberalizmussal fonódott össze. Vezetőrétege a nemességet is mozgósítani tudta az arisztokráciától a csupán vármegyei gyűlési szavazatjogával rendelkező nemes-parasztig, beleértve a peremvidékek jelentős részben nem magyar anyanyelvű kisnemességét is. Maga mellett tudhatta a jelentős részben német városi polgárságot, amely lelkesen sajátította el a magyar nyelvet. A magyar liberálisok büszkén vallhatták a szabadság és magyarság egységét. Hiszen ők voltak azok, akik olyan általános érdekű reformokat, mint a jobbágyfelszabadítás vagy a köztelherviselés az országgyűlésen felvethettek. Az 1830-as évek elején még volt, aki azt javasolta, hogy a nem magyar jobbágy számára a jobbágyságból való kivézető utat csak akkor biztosítsák, ha megtanul magyarul, és magyarrá lesz. A magyarosítással szembeni heves ellenállás láttán a magyarosodás programja került előtérbe. Egyre többen vallották meg, hogy a magyarosítás emberi jogokat sértő törekvés. Az emberi és társadalmi méltányosság határát próbálták kijelölni. Programszerűen fogalmazták meg a más nemzetiségek kíméletét: „a honpolgárok minden osztályainak érdekei – a másnyelvű népiségek óvatos kíméletével – a nemzetiség és jog alapján egyesíttessenek” – hangzik az *Ellenzéki Nyilatkozat*, amelyet Kossuth alampunklátából és részvételével Szemere Bertalan, Eötvös József, Pulszky Ferenc, Teleki László állítottak össze, és Deák Ferenc öntött végső formába 1847 júniusában. Abban bíztak, hogy a liberális politika szövetekezésre készíti a nem magyarokat. Kossuth például azt fejtegette – az álnéven és külföldön közölt műben –, hogy „a fejlődő értelmiség egy magasb álladalmi élet, a politikai nemzetiség szükségének érzetét fogja felköltölni keblökben, s megkívántatni velök azon alkotmányos javakat, melyeket nekik a magyar hazában csak a magyar nemzetiség adhat”. Bízott abban, hogy „közöttük is Kossuthok, Széchenyiek támadnának”.³⁴ A magyar és nem magyar Kossuthok azonban óhatatlanul szembekerültek egymással, bár nem minden fronton. Leopold Max Moltke, az erdélyi költő és lapszerkesztő, lelkesen szolgálta Bemet, és Kossuthban „az első kelet-európai köztársaság elnök”-ét ünnepelte, aki az osztrák monarchiát felbomlasztó és Németországot s Olaszországot egyesítő „igaz forradalom szent tűzének szítója”.³⁵ A román Eftimie Murgu pedig, ha nem is fenntartások és nem is hátsó gondolatok nélkül, kereste a magyarok szövetségét a szerbek ellenében, ott ült mintegy tucatnyi erdélyi és magyarországi román képviselőtársával

³⁴ Bábolnai Mihály: A magyar conservativ párt és a nemzetiség. Magyar Szózatok, Hamburg, 1847. 242, 255.

³⁵ Miskolczy Ambrus: Leopold Max Moltke és Kossuth Lajos. Alföld, 1977. 9. 20-23.

az országgyűlésben, és Szegedre is elment, várva, hogy már indulhasson a nemzetiségi határozattal az erdélyi Ércegségben ellenálló és harcoló románok megbékítésére.

A nemzetiségi határozat nem rögtönzés, hanem kemény és heves belső viták eredménye. Miután Szemere Bertalan július 21-én az országgyűlés nyilvános ülésén szólt a „béke olajágá”-ról, de utána visszavonult a terepről. Beöthy Ödön – a vallásszabadság és a zsidó-emancipáció szószólója a reformdiétákon – július 23-án vetette fel bizalmas körben, hogy fel kell szólítani a kormányt: „békepontokat, melyek alatt a fellázadt oláhokkal békülni kíván, a ház elibe terjessze, megerősítés és jóváhagyás végett”. Természetesen többen is elleneztek, mondva, „hogy nem szabad elismerni a külön nemzetiségek létét, mert nem a nemzetiség mint ilyen lázadt fel ellenünk, hanem a Habsburg-ház által lázítottatott fel”. Nehezen sikerült július 25-ére zárt ülést hirdetni. A kormány ezen alkalommal adott számot a békítési tervéről. Hunfalvy Pál meg is jegyezte: „Általában a szlávok és oláhok olyan igényekkel lépnek fel irányunkban, melyeket egy állam sem teljesít. Midőn ők a nemzetiség követeléseit formulázzák, az állam létére nem is gondolnak. [...] Ez onnan van, mert a szlávok és oláhok sehol államot nem bírván (jóllehet bírnak annak uraik) nem is tudják az állam természetét felfogni.” Ezek után Szemere Bertalan olvasta fel javaslatait. Ezekről július 25-i Kossuthhoz intézett levelében is beszámol: „Ma tanácskozmány volt a népfaj-békítések iránt. Én csináltam kettős javaslatot, egyik 4 pontból álló, melyben a nemzetgyűlés általánosan nyilatkozván, az ügyet utalja a kormányhoz; a másik 16 pontból álló, melyben nem a román, rác, hanem minden más ajkú népiségek nyelvi viszonya megállapíttatik.

Az valami szörnyű, a Háznak rövidlátása, politikai vaksága. A radikal párt bajnokai nyilatkoznak, mint 1832-ben, midőn a magyar volt minden, a rác, oláh csak *nép*. Jól szólt Barthányi, és én majd egy órai válaszomban élesen voltam kénytelen fellépni, melyben kimondom, hogy azon általánosságok, azon még mindig arisztokratikus-magyar felfogása a demokráciában más népiségek követeléseinek elveszti a nemzetet, és én kezemet mosom a politikától. Reményem, nem szóltam süker nélkül, s a véleményeken jó nagyot csavarítottam.”

Ez tény. Ugyanakkor lelki nagyságra vall az is, hogy nem ingerelte Kossuthot azzal, hogy az április-májusi magyar-román megbékítési akció is szóba került. Márpedig ezen ügyet a kormányzó ellen ki lehetett volna némileg játszani, mint próbálkoztak is vele.

Július 27-én aztán újramegfordult a vita. És Nyáry Pál a nemzetiségi határozat ellen fordította a hangulatot. Hunfalvy szerint ezzel: „A ház pedig újabb példáját adta éretlenségének s politikai ingatlanságának. Mert amit tegnap általánosan javallt, azt ma általánosan rosszalta; ő erdő, melyből minden hang visszahangoztatik.”³⁶

Szemere Bertalan július 28-án még nem lehetett teljességgel bizonyos fellépésének sikerében. Az eddig elhangzott és a lehetséges ellenérvekre kellett választ adnia.

Szemere Bertalan okkal érezte, hogy „forradalmunk alap eszméi” magyarok és nem magyarok között köthetőt jelenthetnek. Három ilyen eszmét vázolt fel, „melyeken mind megannyi oszlopon nyugszik” Magyarország forradalma:

„Az első eszme: a kormányformának megigazítása.

Eddig az ország kormányzati tekintetben gyámság alatt volt. Tehát be kellett hozni a parlamenti kormányformát, hogy a nép maga igazgassa magát, a nemzet maga intézkedjék a sorsa felett.

Második eszme volt: az egyéni jogok biztosítása. El kellett törölni királyságokat, ki kellett mondani a jog és kötelességbeli egyenlőséget, hogy azon elv kimondatván tekintessék az érdem és ne a név és cím, jutalmaztassék.

A harmadik, a népiségek kifejlődése iránt még kevés történt az országnak háború viszonyai miatt.

³⁶ Hunfalvy 298-308.

De azt hiszem, bekövetkezett a legvégső idő, hogy a nemzetgyűlés elveit e részben nyilvánítsa. Jól tudom, hogy a lázadott románok és rácok között vannak, kik a szegény személyes nagyravágásoknak, önzéscknek áldozzák fel, de vannak, lehetnek, kik nemzetiségökre nézve a jövőre előtt aggódnak, és ezeket meg kell nyugtatnunk, miattuk s magunk miatt.”

A harmadik eszmét még így senki sem jelezte a magyar törvényhozásban, és a nyilvánosság előtt sem. Igaz, hasonló gondolatok, más formában, más céllal már jelentkeztek; és méltányosságra, természetjogi megfontolásokra utaltak korábban is. Szemere most a külső várakoztatások felsorakoztatásával érvelt. A nemzetiségi határozat elfogadását is az Európacszme felelevenítésével nyomatékosította, de olyformán, hogy most már nem Európa mutat példát Magyarországnak, hanem fordítva. A forradalmiságot a folytonossággal a nemzeti hódításelmélet felelevenítésekor kapcsolta össze, a nemzeti nagylelkűség mítoszát a nem magyarok felé is kiterjesztve: „Én tehát azt tartom, a nemzetgyűlésnek nyilatkoznia kell. Hadd lássák a népfajok, hogy mi nem akarjuk azon osztrák politikát követni, mely minden népeket egymás ellen ingerelvén, elnyomott. Hadd lássa Európa, hogy azon magyar nép, mely földét megosztá a többiekkel, mely a szabadságharcot maga víja főképen, mely évek óta maga küzd, valamennyi néptársai jólétéért, hadd lássa Európa, hogy mi magunk vívtunk. Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjelcleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságharcot kívánták és nyerték meg, mi értjük az új történet új forradalmát, és hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is. Mi, kik e földet meghódítók, kik nevet adnak a társadalomnak, kik minden században új harcot kezdünk a szabadságért, mi minden népet testvéruinknek tekintünk, e szó él szívünkben, nem csak ajkunkon van.

Ezen elvekből kiindulva, melyek a magyar politikát a régi előítéletekből kiemelik s a nemzetiségeket nem ellen-, hanem összhangú tételc gyanánt tekintik, van szerencsém egy javaslatot előadni...”

Szemere Bertalan most a nyilvános ülésen a javaslat vitájakor – akár Kossuth Lajos, amikor áprilisban az erdélyi románokkal való béke lehetőségét bejelentette – két tűz közé került, amellyek lángnyelvei már a korábbi titkos üléseken is magasan loboghattak. Jobbról és balról jött a támadás. A formába kötöttek bele. A törvényjavaslat kinyomtatását követelték, és ehhez joguk volt. A jobboldalról Nyáry Pál csak a törvényes formák megtartásának követelményét hangoztatta; balról Madarász József a közvélemény tájékoztatásának szükségességét, és a szociális demagógia lehetőségét oly módon aknázza ki, hogy azt követelte: előbb a meglévő „hűbériségi viszonyok” eltörlését mondják ki, aztán foglalkozzanak a nemzetiségi kérdéssel. Ugyanakkor jobb- és baloldali képviselők többsége a formák mellőzése mellett szólt, elfogadva ezzel Szemere Bertalan érvelését, vagy inkább beenyugodva abba. A szenvedélyes vitának csak azt a végső mozzanatát emeljük ki, amely a minap még teljhatalmú erdélyi kormánybiztos és most közlekedési miniszter, Csányi László nevéhez fűződik. Ő a forradalom és szabadságharc egyik leghatékonyabb szervezője volt, köztiszteletben álló „nagyserű republikánus jellem, e magasztos ősalakok minden erényeivel” – hogy a korabeli magyar politikusok legkritikusabb hangú jellemzőjét idézzük.³⁷ Csányi László a forradalom nagy elveire való hivatkozással zárta le a vitát. „Amit a magyar tesz, azt teszi a testvériség és egyenlőség szempontjából, sohasem félclemből, hanem elvből.” A magyar országgyűlés képviselőinek – a korabeli kormánylap tudósítása szerint – „általános többsége” elfogadta a nemzetiségi határozatot. Szemere Bertalannak másnap Fülepp Lipót kormánybiztoshoz intézett levele szerint: 90%-a.³⁸

³⁷ Pálffy I. 108.

³⁸ Szemere 573.

Ezek után következett a másik nagy elvi kérdés: a zsidók jogállása. A törvényt – mint tudjuk – egyhangúan elfogadták.³⁹

*

Szemere Bertalan az emigrációban, Párizsban, 1854-ben *Lombok és törisek* címmel érdekes és jellegzetes – saját kézzel írt könyvatos formában kiadott – verses kötetben jellemezte a nagy események szereplőit: egyénket és közösségeket egyaránt.⁴⁰ Ez utóbbiakhoz szólt az „Intő szavak a Magyarországon lakó népfajokhoz” nyolc versében. Sajátos belső gondolati logikája van ennek a ciklusnak. A „népfajok” megszólításának sorrendje a magyarokhoz való viszonyuk értékelésének felel meg. Először azokhoz szóltak az „Intő szavak”, akikkel a magyarok polgárháborúba keveredtek, és Pulszky Ferenc enyhén kárörvendő megjegyzése szerint azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül, miközben Szemere Bertalan intései a régi hibáiból okuló új Magyarország látomását jelenítik meg. A szerbeket és a horvátokat olyan győzteseknek tartja, akik nem nyertek semmit.

A „I. Szerbekhez” szólva még teljes a keserűség:

„Győztetek és mégis búsultok, hogy van az? Ontott
Vértök után miért hull könnyetek, a keserű?
Oh! mert a diadal szomorú, ha sem ősi szabadság
Sem friss s *új becsület* nem koszorúzza meg azt.
Tán nem is érdemled, de biz én szánlak te vitéz nép.
Kit ten-győzelmed szolgálilincbe vetett!”

A „II. Horvátokhoz” intézett szavakban már program sejlík:

„Bajnoki zsarnoknak ti, mi voltunk ellene néki,
S *vesztétek* mindketten, *győzve* ti, *bukva* mi meg.
Ellenjét s frigyecét a hapsburg nyomta el egyikép,
Kik szabadok voltunk, mind rabigába' nyögünk.
Sorsunk újólag egy! Ó jó lesz érteni egymást:
A *szabad* érte ha nem, értsen a *szolga* egyet.”

Az „III. Oláhokhoz” szóló szakaszban 1849. tanulságait összegyezte Szemere Bertalan:

„Kincse a népeknek kettő van, *nemzetiség* s *jog*.
Nektek az ostrák nem adta meg ezt, sem amazt.
Attól várni szabadságot ki csak elveszi mindig
S üldözi mind a minék nemzeti jellege van!
Méltán szenvedtek, de hiában nem, ha okultok:
Hogy *magyar* és az *oláh* vesz, hogy ha válva halad.”

Míg a románok esetében nem hangoztatta, hogy valójában csak Erdélyben dúlt nemzeti polgárháború, a magyarországiak éppen a szerb nyomás miatt a magyar kormányzat szövetségét keresték, a szlovákok esetében – a „IV. Tótokhoz” – tömeges részvételt emelte ki:

„Vissza a Morva biralomra te bár búsongva tekintesz
Rontóját, a magyart, nem fenyegette karod.
Hódítód leve hódított te mikint; magyar és tót'
Fénykora múlt egyikép, könny nem idézi fel azt.

³⁹ A törvény születésére vonatkozó újabb kutatásaim összefoglalása: Miskolczy Ambrus: „A zsidók polgáritásáról a nemzetgyűlés által törvény alkotottatott” (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai.) *Múlt és Jövő*, 1998. 1. 8-45.

⁴⁰ OSZKK, Oct. Hung. 593.

Bár mi nagy és szép volt, hagyjátok a múltat alunni,
 Ősötök álmat kér, éltet az új ivadék.
 Elvesztetek ti külön, ha külön nagyságra töreksztek,
 Fogtok frigybe együtt újra virulni megint.
 A magyar érdeme: első kelt föl a *közhasza* mellett
 A *tóté*, vele hogy hősilcg küzde azért.”

A dicshimnusz a „V. Németekhez” című verssel kezdődik:

„Isteni faj, koszorút neked ad a hon angyala; békében
 Dolgozol, élsz a honért, érte a harcba’ meghalsz.
 Messze hazáról jöttél el, te imádod az újat,
 S szánva a régít bár, véred emennek adod.
 Emberjellemet őrzve meg, a hazafit te felöltöd,
 Hű vagy nyelvedhez, és a hazához is az.
 ‘Érte így a német nálunk a Karpatok’ alján,
 S így az, mely lakik a vén Duna’ medre körül
 Ó, képed, harcunkba’ miként a *nap’ arcza* világlik,
 Folt azon egy vala csak, – a neve *erdélyi szász*.”

Az apoteózis a zsidóké; „VI. Zsidókhoz”:

„Több faj között az igazság hol van? Nézd meg a hébert
 A hol e nép küzd, ott *szabad*, *emberi* ügy.
Honja mivel nincs, azt a *szabadságban* leli e nép,
 Mindig jogra tör ő, hont ki hiába keres.
 Számúzottje a *földnek!* ügyünkben vagy te bizonyság
 Mely tárborba’ te vagy, jelszava annak a *jog*.”

Aligha véletlen, hogy amikor ezen versciklust fogalmazta Szemerc, akkor a zsidókra vonatkozó szakasszal foglalatосkodott a legtöbbit. Legalábbis ezt tanúsítja a fogalmazvány:⁴¹

„<Népek> Több faj között az igazság hol van? Nézd meg a hébert
 A hol e faj küzd, ott a szabad, <és igaz> emberi ügy.
Honja mivel nincs, azt a *szabadságban* leli e nép,
 <Jogba találja fel, amit neki megvon a föld.>
 Számúzottje a földnek! ügyünkben vagy te bizonyság
 Mely tárborba’ te vagy, jelszava annak: a jog.

 Mindig jogra tör ő, hont ki hiába keres.

Szemerc Bertalan zsidószemlélete természetesen nem aratott osztatlan sikert. Vörös Antal gyűjteményében fennmaradt egy másolat, amelyben a következő megjegyzés olvasható: „Szemerc mély bölcsességét a zsidókhoz írt sorai is eléggé bizonyítják. A forradalom alatt legtöbb baja az illető hadtestparancsnokoknak a gyanús zsidók befogadásával volt. Kettőt közülük fel is akasztottak, mellyeknek egyike a hazafiság színlett palástja alatt lopta meg az álladalmat. A forradalom után a zsidó vitték a denunciansok fő szerepét.”⁴² Az eddigi legalaposabb magyar kutatások alapján 1851-1859 között 855 bcsúgóról maradt adat, ezek közül 49-ről jelezték, hogy izraelita vallású, a magyarországi 103 bcsúgó közül pedig 24-ről.⁴³ Ma-

⁴¹ OSZKK, Quart. Hung. 2696. 13.

⁴² MOL, R 190. 2. cs. Szemerc Bertalan: Lombok és tövisek. 86.

⁴³ Dcák Ágnes szíves közlése, aki bécsi kutatásaira alapozta a jelzett eredményt.

gas arány, de magas volt a zsidó írni tudók aránya is, valamennyi felekezett közül a zsidók érték el a legjobb eredményt. Ugyanakkor a zsidók kerültek a legnagyobb nyomás alá. A márciusi forradalom az emancipáció reményénekk bizonyosságát erősítette. Néhány nap múlva azonban előre nem sejthető módon mintegy tucatnyi városban zsidóellenes zavargásokra került sor, amelyek során a megvadult tömeg nemcsak lopott és rabolt, hanem gyilkolt is. A magyar kormányzat és az országgyűlés – az utolsó rendi és aztán a népképviselői – elvileg kilátásba helyezte a zsidók egyenjogúsítását, amit a zsidóknak a szabadságharcban való tömeges részvétele nyomán végül törvénybe foglaltak. A zsidók kiharcolták a törvényt, és ennek a harcnak a része az is, hogy a magyar honvédsereg ellátásában játszottak óriási szerepet, valamint a kémszolgálatban. Az osztrák katonai hadvezetés a zsidó közösségekre kemény sarcot vetett ki a forradalomban való részvételük miatt, az ellenforradalmi osztrák publicisztika pedig nem győzte szidalmazni a pesti „zsidó szegéysajtót”. Ez csak erősítette a szabadságharcra való szolidaritást, ugyanakkor a kollektív felelősségre vonásnak és megbélyegzésnek a légkörében többen adták fejüket besúgásra. A besúgólista azonban még azért is meglepésztő, mert például nem kerültek rá azok az ajánlkozók, akik – mint néhány újkonzervatív politikus, méghozzá arisztokrata – például liberális ellenfeleik felakasztását javasolták ...

Szemerc Bertalan számára a nagy kérdés az egymásnak oly sokban ellentmondó magyar és nem magyar nemzeti törekvések egyeztetése volt. A magyar nagylelkűség mítoszát nem a másik fél iránti gyűlöletkeltéssel és a háládatlanság sablonszerű hangsúlyozásával párosította a „VI. Magyarokhoz”:

Szerzettél nagy *hont*, szépet, jót s gazdagot. Ozmán
S osztráktól karod azt védte egy ezreden ált.
Szent földébe az alkotmány' fáját te behelyzéd
S nyerc veded árnyában *faj* valamennyi helyet.
S mit szerzél, *velők* osztád mind meg. S nem volt ez clég; a
Hon, sem a jog, s többet adnod cródbc nem állt.

Még tisztába egy elvet hozz a nemzetiségét,
Értem: imádd magadét, s védjed a többi fáját.
Jog, haza és *nyelv* nem választván tőlök el, így lész
Újra vezér köztök, s *hú friggysid neked ök*
A kard hódítás' kora elmúlt, ezt ne feledd el,
Most a világ sorsát dönti az *elv*, s nem a kard.

Az intés kemény önkritikus figyelmeztetéssel párosult „A menekültek és a Nemzet” című cikluszáró strófában:

A menekülteknek bús sorsa az a mi a fa *ágé*
Metszve le léve, a nem fog kivirulni soha.
Elragadozza a vész és úzi vidékre vidékről,
Élete nincs neki már, életet ő sem adand.
Nép, otthon! ne reménylj tőlünk, bízzál te magadban
Hol gyökered vagyon, a magva jövődnek is ott.
Forrni belőled az élet fog ki, ha van, de ne várd azt
Tőlünk, sem mástól, váltja magát meg a nép.
Él csak a nép, – menekültek, sírdombok mi vagyunk már,
Azt jelölők a mi *múlt*, nem pedig azt a mi *jó*.

Ha e mű fogalomhasználatán eltűnődünk, felvetődik a kérdés: fogalmi tisztázatlanság-e az, hogy a *nemzet* csak a címben szerepel és a strófa a *népről* szól? Azonos-e a nép a nemzet-

tel? Miért szerepel egyes számban a nép, amikor a népekhez szólt korábban, pontosabban: népfajokhoz. Egyetlen népet említ: a hébert. A nép a végén valamiféle minden magába foglaló egység. Mely, ha jogait biztosítja: nemzet; mert: „Kincse a népeknek kettő van: nemzetiség és jog.” Az egyes számban álló nép nyilván: a magyar, ha tudja: „Most a világ sorsát dönti az elv, s nem a kard.” Csakhogy ennek viszonylagosságát talán maga a „költő” is érezte, különösen akkor, amikor néhány év múlva elvei feladására kényszerült, és még az Októberi Diplomával kapcsolatban is olyan illúziói támadtak, hogy valamiféle különbékét akart kötni a kormányzattal, és végül azért még derekas publicisztikai küzdelem után hazatért, hogy itthon részben kegyeletből, részben vad Kossuth-ellenessége miatt képviselőiséget nyerjen.

Szemere Bertalan mégis egyik legnagyobb politikai gondolkodónk, aki a humanisztikus szabadságcsizmény jegyében sokat tett a kor egymásnak ellentmondó eszményei és törekvései egyeztetésére.⁴⁴ Politikai melléfogásnak bizonyult azonban az, ahogy ezt Kossuth módszeres szidalmazásával párosította, nem tudván felülemelkedni az elvi alapozottságú személyes ellentéteken, és így annak az ügynek ártott, amelyet ő maga is szolgált. 1849. július 28-a azért élete legnagyobb napja, mert az általa beterjesztett törvények precedensként szolgáltak, anélkül, hogy ezt a későbbiekben a politika szereplői hangsúlyozták volna. 1867-ben a magyar országgyűlés nem sokat habozott a zsidók politikai egyenjogúsításának biztosításával. A nemzetiségi törvény, részben a nemzetiségek egy részének elutasító magatartása miatt nem biztosított a nem magyarok számára olyan széleskörű jogokat, de ki vitatja, hogy szelleme és betűje sokkal pozitívabb, mint a kisebbség fogalmával manipuláló, különböző demagóg hatalmi játékokhoz kapcsolódó egyoldalú rendelkezések.⁴⁵

⁴⁴ Hermann Róbert: Szemere Bertalan. Bp. 1998.

⁴⁵ Gergely András: Az 1848. évi magyar nemzetiségi törvény. (Kézirat.); Szász Zoltán: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Szerk. Szabad György. Für Lajos, Katona Tamás, Kávássy Sándor, Orosz István, Semjén Zsolt, Szabó Miklós, Takáts Péter, Tirts Tamás szerkesztőbizottsági tagok közreműködésével. [Bp. 1998.] 336–338.

PAP JÓZSEF

A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”

Heves és Külső-Szolnok vármegye politikai elitjének története
1844–1853

A jelen tanulmány célja, hogy Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék 1844 és 1853 közötti időszakban szolgálatot teljesítő tisztikarának személyi összetételét elemezze, továbbá levéltári források alapján megvizsgálja, hogy a megyei vezetés koronkénti átszerveződéskor személyileg megújult tisztikar került-e a megye élére; kik és milyen körülmények között vállaltak aktív politikai szerepet az adminisztrációban a forradalom és szabadságharc idején, mi lett a sorsuk a Bach-korszak éveiben, háttérbe szorultak-e helyüket átadva az újonnan jötteknek vagy folytatták addigi munkájukat a megváltozott politikai környezetben. A vizsgálat végpontjául azért választottuk az 1853-as évet, mert az önkényuralom későbbi éveiben egyre nagyobb számban jelennek meg az olyan hivatalnokok, akik nem ebből a megyéből származnak, közöttük gyakran találunk Pest megyéből áthelyezetteket. Ezért ennek az időszaknak az értékeléséhez szükségesek a szomszédos vármegye adatai is, melyeknek feldolgozására a kutatás további szakaszában kerül sor.

Az elemzés elkészítéséhez alapvetően a Heves megyei Levéltár anyagát használtuk fel,¹ ezenkívül Szederkényi Nándor² és Borovszky Sámuel³ megyei monográfiájára, Orosz Ernő,⁴ Bona Gábor⁵ műveire, valamint a nagyobb lexikonok Heves megyére vonatkozó életrajzi adatait összegyűjtő levéltári munkára⁶ támaszkodtunk. Munkánk első részében röviden áttekintjük a szakirodalomnak a passzív ellenállásra vonatkozó elméleteit, majd a megye történetével párhuzamosan a tisztikar összetételének törvényszerűségeit elemezzük. A legfontosabb személyek életrajzi adatait lábjegyzetben jelizzük.

A „passzivitás politikája”

Magyarország történelmének neoabszolutizmus kori időszakával elválaszthatatlanul összekapcsolódik a „passzív ellenállás” fogalma és Deák Ferenc személye. A szabadságharc leve-

¹ Heves és Külső Szolnok vármegye közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: HmL. IV.-1/a) vonatkozó kötetek; Eger cs. kir. megyehatóság iratai, Egri megyefőnöki elnöki iratok (a továbbiakban: HmL. IV.-152/a); Gyöngyösi cs. kir. megyehatóság megyefőnöki elnöki iratai (a továbbiakban: HmL. IV.-153); Szolnoki cs. kir. megyehatóság megyefőnöki közigazgatási iratai (a továbbiakban: IV.-154); Heves és Külső-Szolnok vármegye bizottmányi iratai, 1860-61 (a továbbiakban: IV.-252.)

² Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Eger, 1893. IV. kötet. (a továbbiakban: Szederkényi)

³ Magyarország vármegyei és városai, Heves vármegye monográfiája. Szerkesztette Dr. Borovszky Sámuel. Országos Monográfia Társaság, 1909. (a továbbiakban: Borovszky)

⁴ Orosz Ernő: Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemesi családjai. Eger, 1906.

⁵ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1983.; Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.

⁶ Heves megyei Levéltár, kézirat.

rése után a reformkori liberális nemesi mozgalom vezetői közül Deák Ferenc az egyetlen aktív politikus, aki az országban maradhatott. Tekintélye a kor sajátos politikai viszonyai között tovább növekedett, hiszen 1850. április 25-én kelt levelében⁷ udvarias hangnemben utasította vissza Anton Schmerling osztrák igazságügy-miniszternek egy, a magyar magánjog kérdéseivel foglalkozó bizottságban való részvételre szóló meghívását. Levelének sokat idézett sorai, melyekkel „a közelmúlt szomorú fejleményeit és a jelenleg még fennálló viszonyait” említve megtagadta az együttműködést a közjogi szempontból törvénytelen hatalommal, az egész ország számára például szolgált. A szakirodalom ebben a levélben véli felfedezni a passzív ellenállás meghirdetését, mely magatartásforma megítélése nagy átalakuláson ment keresztül.

Az első világháború előtti művek többségében a vizsgált politikai magatartásforma heroikus küzdelemként jelenik meg, amelynek segítségével a magyar nemesség – bizonyítva politikai vezetőképeségét és kitartását – rákényszerítette az osztrák kormányköröket Magyarország törvényes rendjének és függetlenségének az elismerésére.

Hóke Lajos⁸ munkája ebbe a sorba illeszkedik. A visszaemlékezés szerint Deák említett levelét olvasva határozza el, hogy 10-20 holdas birtokára húzódva várja ki az alkotmány visszaállítását.⁹ A levelet a korabeli magyarországi újságok a cenzúra miatt nem közölhették, de a liberális *Ost-Deutsche Post* című lapban megjelent, csakhamar az egész országban elterjedt kéziratos formában, még a nagyszabeni börtönbe is becsempészték, ahol a rabok csoportosan olvasták, és a róla készült másolatokat ereklyeként őrizgették.¹⁰ A passzivitás magatartásának legszemléletesebb leírásával itt találkozhatunk először, a későbbiek során is ez a kép tér vissza a történeti munkákban: a hazafiak ebben a korban az osztrák hatalmat nem segítették, támogatást nem adtak, a közigazgatás döntéseit csak kényszer hatása alatt teljesítették, a végrehajtásban részt nem vállaltak, az adót csak akkor fizették, ha érte jöttek, a fuvarral késtek, a katonaság elől rejtegettek. „Igaz magyar ember” németül nem értett, minden kérdésre nem tudom, nem ismerem, nem láttam volt a felelet. A nemesi családokba osztrákok és azok kiszolgálói nem voltak hivatalosak, a hölgyek kerültek velük az érintkezést; társadalmilag nem léteztek. A passzivitás mozgalomának sarkalatos eleme volt a hivatali szolgálat megtagadása, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban vállalt munka elutasítása. A kor emberei kitaszították maguk közül azokat, akik vétettek ezen elvárással szemben. Hóke a mozgalom hatását a következő szavakkal jellemzi: „A világtörténelemben egyedülálló tünemény, hogy az osztrák katonai uralmat, amely kétszázézer szuronyra támaszkodott, a magyar nemzetnek csupa szenvedőlegesen ellenállása, segítve az emigráció külső működtetése által, megtörte és végképp megbuktatta.”¹¹

Beksics Gusztáv¹² szintén a „schmerlingi” levél megjelenésétől származtatja a passzív ellenállást, de nála már árnyaltabb kép jelenik meg: az ellenálló többség mellett jelentős számú magyar hivatalnokról tud, akik „nemcsak a rég megszokott megyei igazgatásban vettek részt, hanem helyet foglaltak a rendőrség sőt a zsandárság és az elnyomó katonaság soraiban”.¹³ Eötvös Károlyra hivatkozva a „Bach-huszárokat” a következő csoportokba sorolja: *a*) a provisoriumbeliek (1849-54): azzal a hittel, hogy az ideiglenes alkotmányellenes állapot csak ideig-óráig tart, „sok hazafi fogadott el tisztséget”; *b*) a definitívek: legnagyobb részt osztrákok és csehok, az itthoniak közül a „királyi hivatalnokok és azok családjából származóak”;

⁷ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. Budapest, 1886. II. kötet 178-179.

⁸ Hóke Lajos: Magyarország legújabbkori története. Nagybecskerek, 1893. (a továbbiakban: Hóke)

⁹ Hóke 463.

¹⁰ Hóke 463.

¹¹ Hóke 455. és az azt követő oldalak.

¹² Beksics Gusztáv: I. Ferenc József és kora. 1898. In.: A modern Magyarország. Budapest, 1937. (a továbbiakban: Beksics)

¹³ Beksics 472.

c) „díszmagyar-ruhások”: nevüket Bach 1859-es rendelete után kapták, „Ezek között ismét akadtak jó magyarok, a magyar világ bekövetkeztének reménye alapján.”; d) „Schmerling-lovagok” (1861-65): „igazán szedett-vedett népség, Ausztriából nem vállalkozott senki, itthon pedig 61-ben mindenki lemondott. Az itthoniak salakjából lehetett a tisztviselőket összeválogatni.”¹⁴ Ez a kategorizálás már lehetővé teszi számára, hogy eltérő megítélés alá eső csoportokra bonthassa az addig egyoldalúan elítélt hivatalvállalókat.

Ferenczi Zoltán Deák-életrajza¹⁵ a következőképpen értékeli Deák politikáját: „Szelleme és bölcsessége a nemzet közkinccse lett; az ő bátorságából merítette bátorságát, nyugalmból nyugalmit és vigaszt, ezért elfogadta, szintén az ő tanácsából az 50-es években egyetlen lehetséges politikát: a lemondás nélküli hallgatást és az egyetlen legszükségesebb erényt: a kitartást.”¹⁶ Az abszolutizmust Deák egyedül a törvényre és a passzivitásra támaszkodva győzte le, és ennek alapján hozta létre a kiegyezést.¹⁷

A hősies küzdelem ábrázolása mellett már ebben az időszakban is megjelennek a volt vármegyei nemeseket különböző mértékben elítélő hangok. Mocsári Lajos 1855-ben így jellemzi a „táblabírói osztály” magatartását: „a táblabíró, mióta megyegyűlés nincsen, tökéletesen kiesett minden szerepből”, „bezárt magas kapuja mögött magát most is kiskirálynak érzi”, „élete módjában és a gazdasága vitelében örökösen idézi az öregek axiómáit, s ephemer (tiszavirág-életű) kísérleti viselkedénekn, bolondságnak tart minden újítást”.¹⁸

Sercs László véleménye szerint az „abszolutizmus közigazgatása gondosabb volt, mint a régi megyei vezetés, amely egészében hanyag, igazságtalan, egyoldalú, úrhatnám-féle volt, dolgozni nem szeretett”. A szolgálatban álló hivatalnokok karból „csak a szolgabíró volt magyar ember”, míg az irányító pozíciókat „otthon haszontalan külföldi hivatalnokok” töltötték be.¹⁹ A hivatalos vállalkók között „sokan akadtak a rendbeliek közül is”, akiket erre vagy a szegénységük vagy az egyéni becsvágyuk készítetett.²⁰

Jászi Oszkár csupán érintőlegesen foglalkozik a passzív ellenállással, megemlítve, hogy az országot „előzőnő német és cseh hivatalnokok” mellett „sok száz, sőt sok ezer hivataláért reszkető nemes ugyanúgy szolgált a rendszer”, amely azonban egészében véve idegen és elenséges hatalmat képviselt.²¹ Nézete szerint a mozgalom nem rendelkezett elegendő belső energiával, a nemzetiségektől való félelem volt az az erő, amely a nemességet és az osztrák kormányköröket a kiegyezésre készítette.²²

A két világháború között megjelent, a tárgyaló korról foglalkozó tudományos munkák közül kiemelkedik Berzeviczy Albert *Az abszolutizmus kora Magyarországon* című műve.²³ Berzeviczy először tett kísérletet arra, hogy levéltári források segítségével alapos vizsgálat alá vegye a kort és az azzal foglalkozó elméleteket. A passzivitás vizsgálatakor megemlíti ugyan Deák Schmerlinghez írt levelét, annak országos visszhangjáról, programadó jelentőségéről azonban nem szól.²⁴ A Bach-rendszer közigazgatási alkalmazottainak vizsgálatakor elismeri, hogy „nagy számú” magyar szolgálata bizonyítható, ők azonban „kiléptek a nemzet nagy zö-

¹⁴ Beksics 473.

¹⁵ Ferenczi Zoltán: Deák élete. Budapest, 1904. (a továbbiakban: Ferenczi)

¹⁶ Ferenczi II. 222., 234.

¹⁷ Ferenczi II. 280-81.

¹⁸ Mocsári Lajos: A magyar társas élet. 1855. 132.

¹⁹ Szász József-Sercs László: Magyarország története Ferenc császár korától 1910-ig. Budapest, 1913. 197. (a továbbiakban: Sercs)

²⁰ Sercs 209.

²¹ Jászi Oszkár: A Habsburg monarchia alkonya. Budapest, 1982. (reprint) 174.

²² Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. 38.

²³ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. Budapest, 1922. (a továbbiakban: Berzeviczy)

²⁴ Berzeviczy I. 158.

mének érzelmi kötöttségéből”.²⁵ Az alkotmányos és az abszolutisztikus időszakok tisztai állományai személyi összetételük alapján egymástól jól elkülönülnek. Az 1860-as választásokkor több helyen „rendesen felolvasták az 1848-i megyebizottság névlajstromát, és megállapították, hogy az akkoriak közül kik haltak meg, vagy kik költöztek el; ilyenkor meghaltnak jelentették ki azokat is, akik a Bach-korszak alatt hivatalt vállaltak.” 1861 után pedig az önkényuralom újraszervezői „... az alkotmányos korszakban hivatalba helyezett egyének közül, akik a közönség bizalmát kétségbevonhatatlanul bírták, majdnem senkire sem számíthattak.” A hivatalokra nem jelentkeztek megfelelő tekintéllyel és szakértelemmel bíró személyek, ezért „mélyről kellett meríteni”: az alacsonyabb beosztású, megfelelő képességekkel és tekintéllyel nem rendelkező emberek közül. A közvélemény mély megvetéssel és gyűlölettel fordult a hivatalt vállalók felé.²⁶ Az 1849 és 1867 között szolgálatban lévő hivatali apparátus nem egységes, egymástól időben jól elkülönülő csoportokra lehet tagolni, melyek között csekély kapcsolat létezett csupán:²⁷ az egyiket az abszolutista kormányzat hivatali apparátusa képezi, a másikat pedig az alkotmányos időszaké.

Braun Róbert Berzeviczy művéről írott kritikája²⁸ előre vetíti a második világháború után szinte egyeduralkodóvá váló marxista elméletet. Braun szerint Berzeviczy jó úton indult el akkor, amikor célul tűzte ki az abszolutizmusról élő egyoldalú kép kritikai vizsgálatát, azonban a tények feltárása után a következtetéseket nem tudta levonni. A feltárt források alapján kétségbe kellett volna vonni a passzivitás jelentőségét és a zsarnokság mélységét. Ehhez a következtetéshez azonban Berzeviczy nem juthatott el, mert nem látta be, hogy ekkor „két úri társadalom ütközött össze, amely között sok érintkezési pont volt”, „mindketten egy alattuk álló széles népréteg felett uralkodtak, amely útját állta annak, hogy a harcban egy bizonyos határon túlmenjenek”. Ez a közös fenyegetettség vezetett el a kiegyezés megkötéséhez.

Pethő Sándor²⁹ a kor társadalmát a politikai magatartásformák alapján három csoportra tagolja: a „labancszerepet játszó arisztokratákra”, a „déliabokkal játszó” emigránsok híveire és a passzívokra. A „baljóslatú hallgatásban nagyobb erő és tiszteletreméltóbb önrzet rejlett, mint a konzervatívok udvarlásában”. „Ez a passzív és büszke dac, amelyben a cselekvéstől irtózó magyar álmodozás kedve szerint kiélhette magát”, Deák 1854-es Pestre költözésével kapott vezetőt és politikai programot.³⁰ Mellettük – írja Pethő – „clég nagy számban” voltak olyan emberek, akik kisebb-nagyobb hivatalt vállaltak a Bach korszakban.³¹

Gabányi János egy évvel később írott művében³² szintén megjelenik ez a beosztás, azonban ő a konzervatívokat más megítélés alá veszi, véleménye szerint ők „néhány Bach-huszar és muszkavezető kivételével, derék hazafiak voltak”. A passzív ellenállást hirdető Deák köré csoportosult „az egész magyar nemzet, sőt politikájukat magukévá tették a nemzetiségük is”. Közéjük sorolja a főpapságot is, „akik hazafiságuknak állandó tanújelét adták”.³³

Gratz Gusztáv szerint Ferenc József számára a kiegyezés szükségszerűsége mellett a döntő érvet az szolgáltatta, hogy az 1859-es és 1866-os vereségek hatására rá kellett döbbsennie, „hogy a nyílt küzdelemben leverett magyar nép még mindig elég erős arra, hogy teljessen megbénítsa a monarchia erejét”. Az abszolutizmus megdöntésében a „magyar nép” egyetlen csz-

²⁵ Berzeviczy I. 193.

²⁶ Berzeviczy III. 367-369.

²⁷ Berzeviczy III. 367-369.

²⁸ Braun Róbert: Az abszolutizmus hetven évvel ezelőtt. Szocializmus, 1922. 165-173.

²⁹ Pethő Sándor: Világostól Trianonig. Budapest, 1925. (a továbbiakban: Pethő)

³⁰ Pethő 63.

³¹ Pethő 58.

³² Gabányi János: A magyar nemzet története. Budapest, 1926. (a továbbiakban: Gabányi)

³³ Gabányi III. 90-92.

közt használhatott fel, a passzív ellenállást, amely azonban elegendőnek bizonyult a „nagy-hatalmak szorításában” elkerülhetetlen kiegyezés kikényszerítéséhez.³⁴

Perlaki Lajos is a passzív ellenállásban vélte felfedezni azt az erőt, amely Ferenc Józsefet rávevte arra, hogy felismerje birodalmának valódi támaszát és politikai célját.³⁵

Szekfü Gyula gazdasági okokkal és a liberalizmusból való kiábrándulással magyarázza a kis- és középbirtokosi nemesség kisebb részének a hivatalvállalását. Albrecht főherceg irányítása alatt azonban a magyarok helyett cseh és német hivatalnokok tömegeit alkalmazták, akik az abszolutizmus bukása után hamar elmagyarosodtak, és „két generáció alatt magyar nacionalistákká váltak”.³⁶ A *Három nemzedék* című munkájában az abszolutizmus elleni általános ellenszenvvel magyarázza, hogy a nemzeti jelszavakat hirdető köznemesség, anyagi és szellemi meggyengülése ellenére megőrizte, sőt erősíteni tudta politikai befolyását. Hiszen a „passzív rezisztencia éveiben az igazi bús magyarok a vármegyében élnek, az ő hajlíthatatlan, tértelenségben s kitűró várakozásban nagyszerű hangulatukon törnek meg az osztrák adminisztráció beolvasztó akarata, kibékítő próbálkozása.”³⁷

A második világháborút követő időszak marxista történetírása Jászi Oszkár és Braun Róbert hagyományait követve szakított a „polgári történelemszemlélettel”, új szempontok alapján vizsgálta a kor ellenállási mozgalmait és a kiegyezéshez vezető utat.

Mód Aladárnak a magyar ellenállási mozgalmak történetét feldolgozó munkája 1943-ban jelent meg először,³⁸ a művet ezután még többször átdolgozta. A benne kifejtett elmélet már ennek az új szemléletű történetírásnak a terméke. Véleménye szerint a magyar nemzet többsége ugyan szembenállt az önkényuralommal, de annak szilárd hazai bázist jelentett a „hazááruló aulikus főnemesség és a klérus”.³⁹ A „dolgozó parasztság és a kibontakozó ipari munkásság” körében növekvő feszültség a kiegyezés felé mozdította el az ellenálló magyar és az elnyomó osztrák uralkodó köröket.⁴⁰ Kossuth így elvesztette osztálya támogatását, mivel nem ismerte fel az elnyomott osztályokban rejlő valódi erőt, az általa vezetett függetlenségi szervezkedés nem érhetett el sikert. A passzívan ellenálló Deák vezetésével a kiegyezés lehetőségeit keresték.⁴¹

Az egyetemek történelem szakjai számára készített előadás-tervezet szerint: „A népi tömegek küzdelme nem tudta kivívni a nemzeti függetlenséget, mert az ellenforradalmi birtokos osztály és a kialakult burzsuázia – a forradalmi múltját mindinkább eltagadó birtokos nemességgel együtt – calkulták Magyarország függetlenségét.”⁴² A nemességet a paraszt- és munkásmozgalmak, valamint a fokozódó gazdasági nehézségek vették rá a Deák vezette passzivitás feladására. A kiegyezés és „polgári forradalmak korának, a forradalmi erők vereségén, a magyar uralkodó osztályok árulásán, a magyar nép és a nemzetiségek elnyomásának fenntartásán alapuló lezárása.”⁴³

Lukács Lajos munkáiban a passzivitás politikájának a gyengeségét emeli ki. A nemesség vezetői Deák példájára kitartottak ugyan, de az 1860-as évek gazdasági nehézségei könnyen megtörték őket.⁴⁴ A passzív ellenállás alapvetően helytelen politika volt, mert a forradalom

³⁴ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Budapest, 1934. 14.

³⁵ Perlaki Lajos: I. Ferenc József. Budapest, 1938.

³⁶ Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyarország története. Budapest, 1936. V. kötet 442-443.

³⁷ Szekfü Gyula: A három nemzedék. Budapest, 1989. (reprint) 173.

³⁸ Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Budapest, 1943. (a továbbiakban: Mód)

³⁹ Mód 261.

⁴⁰ Mód 282.

⁴¹ Mód 284.

⁴² A magyar történelem 1849-1918 című előadás programja. Készítette: Hanák Péter, Kató István, Erényi Tibor, Galántai József, Szabad György. Budapest, 1953. 3. (a továbbiakban: Tanterv)

⁴³ Tanterv 7.

⁴⁴ Lukács Lajos: A magyar nép története. Budapest, 1953. III. kötet 32.

útját is elzárta. A mozgalom gyengeségét mutatja a hivatalvállalók nagy száma is.⁴⁵ Hasonló következtetésre jut 1954-ben Pamlenyi Ervin, aki szerint a nemzet többségét kitevő passzív ellenállók alapvetően a néptömegek forradalmi ellenállását gyengítették.⁴⁶

Szántó Imre megítélése szerint az 1849 és 1867 közötti korszakot folyamatos harc jellemezte, ebben azonban a közbirtokos nemesség nem vállalta a közösséget a harcot folytató néptömegekkel.⁴⁷ A néppel szembe fordulva azonban nem folytathattak komoly ellenállást, így nem maradt más út számukra, mint a passzív visszahúzódság. Felhívja a figyelmet arra, hogy ezt a politikát nem szabad túlbecsülni, mint azt a „polgári történetírás” tette, hiszen az ellenállás igen gyenge volt és alapvetően ellenforradalmi tendenciák jellemezték, a 60-as évekre az anyagi előnyök csábítása ezt a gyenge formát is felmorzsolta.⁴⁸

Szabad Györgynek a kiegyezés centenáriuma írt munkája szerint az ötvenes évek a „tegnapi nemesség zöme” számára „fénytelen szürkesség, a lhangoló szegénység és a passzív ellenállás” jegyében teltek. A hivatalt nem vállaló nemesség magatartásának leírásánál visszatérnek a Hőke Lajosnál felbukkanó jelzők és megállapítások. Megjelennek a rendszer kiszolgálói is, akik kisebb arányban ugyan, mint az arisztokraták, de mégis jelentős számban vettek részt a hivatalokban, és az ellenük irányuló ellenszenv miatt az önkényuralom fő támogatói lettek.⁴⁹ A 70-es években írt munkáiban az előzőekben ismertetett nézetet képviseli. Emellett azonban új vonások is megjelennek. A falusi nemességet birtoka teszi képessé a visszahúzódságra, ez azonban a gyorsan változó világtól való elidegenedéshez vezetett. A kor közvéleménye nem tett különbséget a „retrográd gondolkodású” karricrista és a „kenyérkereset szükségé által hajtott” értelmiségi között, mindkettőt társadalmi kiközösítéssel sújtotta.⁵⁰ A mozgalomban részt vevők azonban nem szervezeten azonosultak Deák politikájával, a Schmerlingnek írott levél csak megerősítette a „politikai vezetőréteg többségének passzív ellenállásra hajló politikáját.”⁵¹ Ezzel az állásfoglalással találkozhatunk a „tízketetes” Magyarország története vonatkozó fejezeteiben is.⁵²

Galántai József a kiegyezés előzményeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a nemesség passzív ellenállását a Schmerlingi gazdaság- és nemzetiségpolitika törte meg. A gazdasági fejlődés 1861 után kizárólag a nagytőke érdekeit követte, az úrbérmegváltásból a középbirtokosok szinte teljesen kimaradtak. Így míg az 50-es években képesek voltak az ellenállásra, addig a 60-as években belekényszerültek a kiegyezésbe.⁵³

Hanák Péter elgondolása szerint a magyar nemzeti vezető réteg nagy része már 1849-ben is kész volt a kiegyezésre, akár a forradalom egyes vívmányainak feladása árán is, ettől őket csak az udvar elvakultsága tántorította el.⁵⁴ A passzivitásba vonult liberálisok 1859-ig nem reménykedtek céljuk, 1848 helyreállításának elérésében. „Ez a később heroizált ellenállás nem tudatos program volt, hanem a helyzet kényszeréből és a józan megfontolásból adódó politika”, amiből hiányzott a tervekészítés, a programadás.⁵⁵ 1861-ben a közjogi negyvennyolcas-

⁴⁵ Lukács Lajos: A magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-67. Budapest, 1955. 25-30.

⁴⁶ Imási János – Karsai Elek – Pamlenyi Ervin: A magyar nép története. Budapest, 1954. II. kötet 7-8.

⁴⁷ Szántó Imre – Nagy József – Nagy István: Magyarország története 1848-1948. Budapest, 1958. II. kötet 9. (a továbbiakban: Szántó)

⁴⁸ Szántó 25-26.

⁴⁹ Magyarország története. Főszerkesztő Molnár Erik. Budapest, 1967. II. kötet 24-26.

⁵⁰ Magyarország története 1848-1918. Szerkesztette Hanák Péter. Budapest, 1972. IV. kötet 32.

⁵¹ Szabad György: Deák Ferenc három politikai korszaka. Magyar Tudomány, 1976. 11. 13.

⁵² Magyarország története. Szerkesztette Kovács Endre, Katus László. Budapest, 1986. VI/1. kötet.

⁵³ Galántai József: Az 1867-es kiegyezés. Budapest, 1967. 49.; Galántai József: A Habsburg-monarchia alkonya. Budapest, 1985. 35.

⁵⁴ Hanák Péter: A polgári átalakulás feltételei és a kiegyezés. In.: Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1975. 141., 146.

⁵⁵ Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. In.: Zalai Gyűjtemény V. Zalacgerszeg, 1976. 305-06.

ság jegyében aktivizálódott nemesség bezárt körbe került, nemzetközileg és belsőleg is elszigetelődött, nem maradt más hátra számára, mint újra visszahúzódni a passzivitás bástyái mögé. „Ennek tendenciája azonban ... nem a passzivitás, hanem az ellenállás előbb-utóbbi feladásának irányába mutatott.” „A magyar nagy és középbirtokosok azért hajlottak a kiegyezésre, a nemzeti függetlenség lényeges kérdéseinek az elalkuvására, hogy megőrizhessék, megszilárdíthassák uralmukat az ország elnyomott osztályai és nemzetei felett.”⁵⁶ Emellett az abszolútizmus kori közigazgatási rendszer vizsgálatakor megállapítja, hogy a megyék 1849-es újjászervezésekor eltávolították a tisztikarból a forradalom alatt kompromittáltakat, ezt olyan következetesen hajtották végre, hogy ez alól a községi alkalmazottak sem mentesültek. Ezzel párhuzamosan a defenitívum idején a szolgabírók jelentős hányadát a magyar nemesi családok adták. A két korszak személyi állománya azonban élesen elkülönült egymástól.⁵⁷

Deák Ferenc halálának századik évfordulóján jelent meg Fekete Sándor munkája, melyben újra visszatér Deáknak és mozgalmának „polgári” értékelése: a katonaság, a zsoldárság és a hivatalnoksereg által támogatott önkényuralmi rendszer „történelmileg viszonylag rövid idő alatt kénytelen volt idomulni annak a hatalom nélküli férfinak a stratégiájához, aki az Angol királyné szállodában látszólag semmi nagypolitikát sem űzött...”. Deák érdemeinek elmulasztását ugyan óvakodik, mert „ez az igazodás mindenekelőtt az európai viszonyok módosulását követte”, de ebben a folyamatban a „csendes helytállás deáki politikájának” ismét történelmi jelentőséget tulajdonít.⁵⁸

Somogyi Éva Deák elutasító levelét a passzív rezisztencia programnyilatkozatának minősíti.⁵⁹ Ezt a magatartásformát azonban nemcsak a nemzeti ellenállás, hanem a világtól való rezignált elzárkózás eszközeinek is tekinti, amely a nemesség irányítvesztéséhez vezetett. A jobbagység megszűnte után a gazdasági nehézségek hatására a hivatalnoki pálya a politikai érvényesülés mellett egyre több ember számára jelentette a megélhetés lehetőségét, így a szegényebbek közül egyre nagyobb számban kerültek ki az önkényuralommal kényszerből megalkuvó tisztviselők.⁶⁰

Németh G. Béla 1988-ban megjelent tanulmánya szerint, „a birtokos nemesség még azoktól az átalakulásoktól is idegenkedett, amelyek korábbi elközelítéssel összeváltak”, ennek okát abban keresi, hogy a reformokat önkényuralmi eszközökkel, a köznemesség részvétele nélkül hajtották végre. Emellett az „idegenkedését, hozzá nem értését, s nem utolsósorban úri, rendi kényelmességét a nemzeti ellenállás jelszavával ... részben legálisan, részben illúziós, tetszetős öncsalással igazolta önmaga előtt.” E réteg túlnyomó többsége a kiegyezés után is folytatta „passzív ellenállását”, hiszen szakképzettség nélkül nem kapott igényeinek megfelelő állást.⁶¹

Sajátos nézetet képvisel Gerő András: a deáki példát követő többség a türelem, a passzivitás politikáját választotta, „a passzivitás lehetőségét az adta, hogy a hatalom nem tartott különösebb igényt a társadalom közreműködésére. Lényegében a semmihez kellett passzívan viszonyulni, s ez sikerült is azoknak, akiket az anyagi kényszer nem hajtott közpályára.”⁶²

A „passzív ellenállás” értékelése két véglet között mozog: a 19. században heroikus küzdelmet láttak benne, a marxista történetírás azonban a forradalomellenes, „béke-párti” politi-

⁵⁶ Hanák Péter: A soknemzetiségű Habsburg-monarchia elnyomott népei. In.: Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1975. 115.

⁵⁷ Hanák Péter: Magyarország politikai kormánya az abszolútizmus korában. In.: Sashegyi Oszkár: Az abszolútizmus kori levéltár. Budapest, 1965. 35., 37., 63. (a továbbiakban: Sashegyi)

⁵⁸ Fekete Sándor: A nemzet prókátora. Budapest, 1976. 85.

⁵⁹ Somogyi Éva: Abszolútizmus és kiegyezés. Budapest, 1981. 71. (a továbbiakban: Somogyi)

⁶⁰ Somogyi 78.

⁶¹ Németh G. Béla: Az abszolútizmus korának néhány főbb karaktervonása. In.: A forradalom után – kiegyezés előtt. Szerkesztette Németh G. Béla. Budapest, 1988. 22., 28.

⁶² Gerő András: Ferenc József és a magyarok. Budapest, 1988. 70-71.

kát vélte benne felfedezni, élén a harc idején elvonuló Deákkal, aki az elveihez élete végéig hű maradó Kossuthtal szemben a kiegyezés megalkuvásába vezette az országot.

A szakirodalom szerint a vizsgált időszakban a magyar társadalom a politikai állásfoglalás tekintetében két csoportra oszlik: a reformmozgalomhoz és a 1848-as elvekhez hűséges többségre és a kényszerből vagy számításból a rendszerrel együttműködő kisebbségre. A két csoport között az átfedés minimális volt, ennek alapján mereven elhatárolódtak egymástól az önkényuralom alatt és az alkotmányos időszakokban hivatalban álló tisztikarok. 1849-ben a közigazgatás újjászervezésekor a hivatalnoki kart megtisztították a szabadságharc idején kompromittálódottaktól, és 1860–61-ben is két „ellenkező előjelű őrsergelyváltás” játszódott le a személyi összetételben.⁶³

Heves és Külső-Szolnok vármegye tisztikara 1844–53-ban

Az 1844-45-ös „kettős tisztújítás”

Heves és Külső-Szolnok vármegye 1848 és 1853 közötti időszakban szolgálatot teljesített tisztikarának elemzését 1844-ben kell elkezdeni. 1844-ben és 1845-ben két ellentétes politikai szándékú tisztújítás zajlott le, aminek eredményeképpen 1844-ben elsősorban a kormánypárti beállítottságú főispánnak és híveinek akarata teljesült, 1845-ben pedig az ellenzék állíthatta saját jelöltjeit a vármegye élére. Ez utóbbi éli meg a szabadságharcot, amikor csak a lemondások által megüresedett helyeket töltötték be, általános tisztújítást nem tartottak.⁶⁴ Az elemzés érdekes lehetőségeit kínálja a kettős választás, össze lehet hasonlítani egyrészt a két hivatalnoki kar felépítését, másrészt meg lehet vizsgálni a szabadságharc alatt és után a politikai magatartásban tapasztalt esetleges különbségeket.

1841. szeptember 16-án Almásy Gedon, eddigi elsőalispánt nevezték ki a törvényesen egyesült vármegyék élére főispáni helytartóul, akinek személyében kormánypárti politikus került a tisztikar élére.⁶⁵ Almásy minden tőle telhetőt megtett azért, hogy megyéjét a liberális ellenzékktől „megóvjá”, és szilárdan megtartsa a kormány zászlaja alatt. Hivatali ideje során állandósult a konfrontáció közte és az ellenzékiek között, feladatát egyre nehezebben tudta teljesíteni. Amikor a vegyes házasságok körül kirobbant vita során a római katolikus püspöki kar 1841. február 22-én körlevelet bocsátott ki, elrendelve, hogy a vegyes házasságokban született gyereket katolikus hitre kell keresztelni, a megye – Esztergom vármegye példáját követve – még szembehelyezkedett a liberális ellenzékkel, elfogadta a körlevelet. Az 1843 áprilisában tartott követszavaztatáson a közgyűlés ugyan elutasította a szatmári 12 pontot, különösen kikelve az ősiség eltörlését célzó javaslat ellen, azonban a követek egyike már a me-

^{63/a} Sashegyi Oszkár: A neoabszolutizmus rendszere 1849-1867. In.: A magyarországi polgári államrendszerek. Szerkesztette Pölöskei Ferenc, Ránki György. Budapest, 1981. 110., 130.

^{63/b} A vármegyei tisztikarok összetételére vonatkozóan az elmúlt időszakban több tanulmány jelent meg. Jelen munka elkészítéséhez Heves vármegyével foglalkozókat használtuk fel. Szükségét érezzük néhány munkának a felsorolását: Halász Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849–1854. *Levéltári Közlemények*, 1986. 87–129., Molnár László: Csongrád vármegye közigazgatási szervezetének átalakulása. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* XIX. század, 1978. 133–163., Géczi Lajos: Csanád megye igazgatásának átszervezése a neoabszolutizmus első éveiben (1849–54). *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* X. 1986. 63–103., Labádi Lajos: Csongrád megye neoabszolutista közigazgatásának kialakítása (1849–1854). *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* X. 1986. 103–131., Tóth Tamás: Lajtántúli tisztviselők a szolgabírói hivatalokban. *Sic itur ad Astra*, 1995. 1–2. sz. 3–43., Benedek Gábor: Cisszlajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus-kori Magyarországon. *Aetas*, 1995. 4. sz. 60–71.

⁶⁴ Szederkényi 397., HmL. IV.-1/a, 151. kötet 1848. június 2-i jegyzőkönyv

⁶⁵ Borovszky 607-08

gyei liberálisok jelentős személyisége, Almásy Pál lett. Az augusztus 28-án megváltoztatott követutasítás pedig már az ősiség eltörlése mellett foglalt állást.

A főispáni helytartó utolsó próbálkozása céljainak elérésére az 1844-es botrányos tisztújítás volt.⁶⁶ az 1844. december 16-ára összehívott választó közgyűlésre a szokottnál nagyobb számban gyűltek össze a megyei nemcesek, akik között a liberális irányzat képviselői voltak többségben. Almásy Gedeon látva a nagy tömeget, kijelentette, hogy ennyien nem férnek be a vármegye üléstermébe, ezért a tisztújítást a szabadban fogják megtartani. A reggeli szentmise után a sokaság, élén a főispánnal és hívcivel a megyeháza felé vonult. Amikor a kapucbjáróba értek, Almásy megállt a kapuboltozatból nyíló jobboldali feljáró lépcsőjén, és az ide betorlódtott hívei előtt megkezdte a tisztújítást. Az ellenzéki nemcesek a kapun kívül rekedtek, először még – nem sejtve, hogy mi fog történni – együtt éljencztek a bent lévőkkel. Már túl voltak az első- és másodalispán személyének a megválasztásán, mikor a főispán megbízta Balogh János alszolgabíró, hogy a kívül rekedteknek tolmácsolja az eseményeket, közölje velük a jelölték neveit és a szavazás idejét, ő pedig majd a lépcsőházban, a nyitott ablakokon behallatszó hang erejét összevetve a bentivel, megállapítja az eredményt. A megyeháza előtt állók egyre nyugtalanabbak lettek, és a többszöri eredménytelen kiabálás után a kiüldöncöt azzal irányították vissza a tömött kapualjba, hogy közölje: a választást eredménytelennek tekintik, mert jogaik gyakorlásában korlátozást szenvednek. Erre a bent lévők egyöntetű szavazással valótlannak nyilvánították a protestálók állításait, és folytatták a tisztújítást. Az így megválasztott tisztikar összetételében tökéletesen megfelelt a főispán elképzeléseinek, hiszen hűséges hívei mindig az általa sugallt nevet kiáltották.

Az eset országos visszhangot váltott ki. Az új tisztviselők közül 7 maga sem fért be a kapualjba, ők az esküt sem tették le, a tisztikar pedig a botrány miatt Földváry János főügyész kivételével rövidesen lemondott. Az ellenzék külön jelentést készített az eseményekről. 1845. január 16-ára keltezett királyi leirat a történetek kivizsgálására és a törvénytelen ségek orvoslására Nagypalugyay Plathy Mihály udvari tanácsost küldte ki biztosul Egerbe. A választás újbóli megtartása helyett azonban csak a megüresedett tisztségek betöltését engedélyezték, bár ennek az adott körülmények között csupán elvi jelentősége volt. Magára a tisztújításra 1845. május 8-án került sor, amely az ismételt nagy érdeklődésre való tekintettel a megyeháza udvarán zajlott le.⁶⁷

1845. május 8-án a tisztikar összetételében gyökeres átalakulás zajlott le.⁶⁸ Az előző év 79 hivatalnokja közül mindössze 29-et választottak újra. A leváltottak között volt az első- és a másodalispán, a főügyész, a főlevéltáros, két főszolgabíró, 7 alszolgabíró, 9 járási esküdt stb. Ezzel gyakorlatilag a megye teljes vezetése átformálódott. Tovább színesítik a képet

⁶⁶ HmL. IV.-1/a, 138. kötet 1844. december 16-i jegyzőkönyv; Szederkényi 388.; Borovszky 609.

⁶⁷ HmL. IV.-1/a, 140. kötet 1845. május 8-i jegyzőkönyv.

⁶⁸ Az 1844-ben megválasztott tisztikar (79 fő) hivatalvállalása az 1845-ös választást követően

1845-ben újraválasztottak	Leváltottak		
	1848-49-ben hivatalt vállal	1849 után hivatalt vállal	Többé nem visel hivatalt
29 fő, 36,7 %	8 fő, 10,1%	11 fő, 13,9 %	31 fő, 39,2 %

Az 1845-ben megválasztott tisztikar (67fő) összetétele

1844-ben is hivatalban lévő tisztviselő 29 fő, 43,3 %		1845-ben megválasztott új tisztviselő 38 fő, 56,7 %	
1849 után nem vállal hivatalt	1849 után hivatalt vállal	1849 után nem vállal hivatalt	1849 után hivatalt vállal
20 fő, 29,9 %	9 fő, 13,4 %	31 fő, 46,3 %	7 fő, 10,4 %

a következő adatok: a vizsgált időszak alatt⁶⁹ az 50 elmozdított személy közül 31 nem vállalt szolgálatot a vármegyében, 8 személyt a szabadságharc során választottak meg különböző tisztségekre, míg tizenegyen csak az önkényuralom korában jutottak hivatalhoz.

Az 1845-ben megválasztottak (67 fő) 43,3%-át tették ki az 1844-ben is szolgálatban állók. A szabadságharc leverése után, a Bach-korszakban ebből a hivatali állományból, szemben az előző évi huszonégygyel⁷⁰ (30,4%), 16 fő (23,8%) vállal majd közigazgatási szerepet. E 16 személy közül 9 1844-ben is bizalmat kapott. Különös figyelmet érdemelnek az 1844-ben megválasztott, majd a szabadságharc leverése után kinevezettek közül: Földváry János,⁷¹ Kanyó Gábor,⁷² Sütő János,⁷³ Góth Rafael,⁷⁴ Kovács Pál,⁷⁵ Makkay Félix;⁷⁶ a szabadságharc alatti tisztviselők közül: Magyar Pál;⁷⁷ és a vizsgált időszakon átvélő hivatali pályájú személyek közül: Elek Mihály,⁷⁸ Okolicsányi Gusztáv⁷⁹ és Vétsey László⁸⁰.

Az önkényuralom alatti szerepvállalás alapján a két év hivatali állománya, megközelítőleg azonos mértékben vétett 1849 után a „passzív ellenállás” nemzeti céljai ellen. Nem mutatkozik jelentős különbség abban, hogy az abszolutizmus korában kompromittálódott embereket e két tisztújítás során a konzervatív elkötelezettségű főispáni helytartó vagy a liberális érzelmű közgyűlés jelölte-e hivatali helyükre.

⁶⁹ A kutatás jelenlegi állapotában a megye történetének 1844 és 1861 közötti időszakát öleli át.

⁷⁰ 9 fő folyamatosan szolgált 1844 óta, 11 főt a szabadságharc leverése után neveztek ki, 4 fő pedig a szabadságharc alatt kapott állást, melyet később megtartott.

⁷¹ **Földváry János:** 1844-ben főügyész; 1845-ben 2. alispáni, főügyési, főszolgabírói állásra jelölik; 1849 szeptember 7-től alispán, az első megyefőnök; 1851-ben az Egri cs. k. Ideiglenes Megyei Törvényszék elnöke.

⁷² **Kanyó Gábor:** 1838-ban főadószedő; 1844-ben 2. alispán; 1848-49-ben a megyei bizottmány tagja, 1849. november 12-től a Heves megyei Kerületi Ideiglenes Fenyítő Törvényszék elnöke; 1850. január 21-től 1851. április 13-ig az Egri kerület kormánybiztosa és kerületi főnöke.

⁷³ **Sütő János:** 1844-ben a Gyöngyösi járás főszolgabírója; 1850. január 21-től 1851. április 13-ig a Heves megyei Szolnoki cs. k. kerület megyefőnöke; 1851. április 13-tól 1853. augusztusig a Heves megyei Egri cs. kir. kerület megyefőnöke.

⁷⁴ **Góth Rafael:** 1844-ben alszolgabíró; 1845-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1849 szeptemberétől az Egri járás főszolgabírója; 1850-ben az Egri kerületi Rögtönítélő Bíróság ülnöke; 1853. január 10-én családi okok miatt leköszön.

⁷⁵ **Kovács Pál:** 1844-ben a Tarna járás alszolgabírója és aladószedője; 1845-ben főpénztárnoki, alpénztárnoki, aladószedői állásra jelölik; 1849 szeptemberétől a Központi járás főszolgabírója; 1850-ben a Heves megyei Kerületi Urbéri Törvényszék ülnöke; 1851-ben az Egri cs. k. Ideiglenes Megyei Törvényszék ülnöke.

⁷⁶ **Makkay Félix:** 1844-ben alszolgabíró; 1845-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1850-ben alszolgabíró; 1850. február 5-től a Hevesi járás főszolgabírója; 1854-ben megvesztegetés miatt fegyelmi úton elbocsátják.

⁷⁷ **Magyar Pál:** 1844-ben esküdti állásra jelölik; 1845-ben a Tiszai járás esküdtje; 1848 decemberében a hadi mozgalmak idejére a Tiszai járáshoz szolgabírói rangban ideiglenesen kerületekre kinevezett tisztviselő; 1849. április 12-től rendes esküdt; 1850-ben alszolgabíró a Szolnoki járásnál; 1852-től ugyanitt főszolgabíró.

⁷⁸ **Elek Mihály:** 1844-től 1850-ig számvevő; 1850-től főszámvevő; a parlamenti munkában való részvétel miatt hadbíróági eljárás indul ellene, amelyet az 1850. július 24-i rendelet alapján felfüggesztenek.

⁷⁹ **Okolicsányi Gusztáv:** 1841-től 1845-ig főszolgabíró a Tiszai járásnál; 1845-ben főszolgabíró a Tarna járásnál; 1848. május 15-én lemondott; 1848 áprilisában országgyűlési követ jelölt a Tiszanánai kerületben; 1849. április 26-án a függetlenségi nyilatkozat elő szöveben való kihirdetésére, a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1849. május 15-én a szavazatszedő bizottság elnöke; 1851-ben főszolgabíró a Tiszafüredi járásnál.

⁸⁰ **Vétsey József:** 1844-ben tiszti alügyész; 1845-ben árvás választmányi számvevő; 1848-49-ben alügyész és közbíró; 1850-ben pártbíró az Egri kerületi Rögtönítélő Bíróságnál; 1850-ben főszolgabíró a Pétervárári járásnál.

1845. augusztus 15-én az országos botrányt kavará Almásy Gedcont is leváltották tisztéről, helyére a megye korábbi országgyűlési követe és alispánja, Brezovay József került.⁸¹ A megye vezetését az ellenzéki Almásy Pál vehette kezébe, aki munkáját már modern közigazgatási elvek alapján végezte: az 1846. július 16-i közgyűlésen mutatta be első, statisztikai alapokon nyugvó alispáni jelentését, kezdetben szóban, majd írásban tájékoztatta a közgyűlést a tisztikar munkájának az eredményeiről.⁸²

A megye politikai életében bekövetkező változást híven igazolta az 1847-es országgyűlési követválasztás, amikor a konzervatívok még jelöltet sem állíthattak. A törvényesen egyesült vármegyéket Schnee László⁸³ és Radics Miklós⁸⁴ képviselte az utolsó rendi országgyűlésen. A követutasítás az ellenzék országos követelési elfogadása mellett abból az alapelvből indult ki, amennyiben a pótlólagos utasítások bevárására nincs idő, a követek saját lelkiismeretük szerint az általános haladás elveit figyelembe véve szavazzanak.⁸⁵

A megye tisztikara a forradalom és szabadságharc alatt

A márciusi cseményeket először az 1848. március 20-i közgyűlésen tárgyalták.⁸⁶ Az ülést Blaskovits Gyula másodalispán⁸⁷ nyitotta meg. Felolvasták a helytartótanács cenzúrárt eltörtlő rendletét és Pest vármegye levelét, a rend- és a vagyonbiztonság érdekében az általa tett intézkedésekről. Elhatározták, hogy mindkét levelet 1000-1000 példányban kinyomtatják, és a szolgabírók által a megye járásában kihirdetik.

István nádornak Batthyány Lajos kinevezését közlő levelét a március 22-i közgyűlésen ismertette Blaskovits Gyula. Ekkor érkezett meg az országgyűlési követek jelentése a köztitkárviselést, az országgyűlés Pestre költözését, a papi tized és az úrbéri viszonyok eltörlését elfogadó alsóházi döntésről. „Zúgó, szünni nem akaró” éljenzés közepette a közgyűlés felhatalmazást kapott az azonnali választ, intézkedést igénylő ügyek tárgyalására, elintézésére.⁸⁸

A forradalom utáni első közgyűlésre április 10-én került sor. Az elnöklő elsőalispán beszámolójában ismertette a megye és az ország életében bekövetkezett változásokat: az úrbéri viszonyok eltörlésének a kihirdetésére a „felizzani látszó kedélyek lecsillapítása érdekében” április 3-án került sor, elrendelte a nemzetőrség felállítását, ismertette a március 28-i közgyűlésen megalakult 37 tagú állandó központi rendőri választmányt, amelyet a közgyűlés további 8 személlyel egészített ki. A közgyűlés elfogadta az alispáni jelentést, és intézkedett arról, hogy az új törvények megérkezése után nyolc napon belül ismét hívattassék össze.⁸⁹

1848. május 1-jén hatalmas lelkes tömeg gyűlt össze a vármegyeházán. Miután meghallgatták az országgyűlési követek jelentését, kijelölték az áprilisi törvényeket előszóban kihir-

⁸¹ Szederkényi 389.

⁸² Borovszky 609.

⁸³ Schnee László: 1844-ben aljegyző; 1845-ben 2. aljegyző; 1847. október 18-án országgyűlési követként választják; 1848-ban 1. aljegyző; 1848. június 2-ától főjegyző és az Esküdtészeki Eljárás Vezetését és a Büntetés Kimondását Gyakorló Bíróság jegyzője; 1849. február 9-től jegyző a Heves megyei Büntető Törvényszéknél; 1849. március 17-én helyettes 2. alispán és főjegyző, édesanyja betegsége miatt lemond tisztségéről; felségáruslás vádjá miatt kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélik, az ítéletet kegyelemből 4 év várfogságra enyhítették.

⁸⁴ Radics Miklós: 1845-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1847. október 18-án országgyűlési követként választják; 1848. április 2-án megválasztják 2. aljegyzőnek, de nem fogadja el, ezért tiszteletbeli 2. aljegyző lesz; 1848. július 22-én a vármegye nemzetőrivel önként a Délvidékre vonul.

⁸⁵ HmL. IV.-1/a, 1847. október 18-i jegyzőkönyv.

⁸⁶ HmL. IV.-1/a, 151. kötet, március 20-ai jegyzőkönyv.

⁸⁷ Blaskovits Gyula: 1838-tól 1844-ig főszolgabíró a Tarna járásnál; 1844-ben 2. alispánságra jelölik; 1845-től 1849. január 3-ig 2. alispán, 1849. május 16-tól főispán.

⁸⁸ HmL. IV.-1/a, 151. kötet, március 22-i jegyzőkönyv.

⁸⁹ HmL. IV.-1/a, 151. kötet, április 10-i jegyzőkönyv.

dető bizottságokat, kisebb változtatásokkal elfogadták a vármegye új választókerületi beosztását, majd a tisztkar mellett, 314 taggal megalakult a megyei bizottmány.⁹⁰

A vármegyében a szabadságharc ideje alatt általános tisztújításra nem került sor, csupán a lemondások miatt megüresedett állásokat töltötte be időről időre a bizottmány. Ilyen választásra kilencszer került sor.⁹¹ Ez az eddig nem tapasztalt méretű mozgás valószínűleg a politikai változásokkal hozható összefüggésbe, bár a lemondások indokai között szinte kivétel nélkül családi vagy egészségügyi problémákra való hivatkozásokat találunk. De az a tény, hogy a jelenséggel a legnagyobb számban az áprilisi törvények kihirdetése után (1848. június 2.) és a függetlenségi nyilatkozat keletkezését követően (1849. május 15) találkozhatunk, a politikai indíték valószínűségét erősíti. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a vármegyei hivatalról lemondottak, lemondásuk után gyakran bukkannak fel más tisztségekben, különböző bizottságokban. Emellett megfigyelhető az is, hogy többen a közigazgatástól az igazságszolgáltatáshoz kerülnek át. Az abszolutizmus ideje alatti szerepvállalás értékelésénél ezért figyelembe kell venni azt is, hogy a szabadságharc során szolgáló emberek meddig maradtak az adminisztrációban, és milyen bizottsági munkában vettek részt az esetleges lemondásukat követően.

Az 1848-as bizottmányi ülések sorából kiemelkedik a július 22-i. Mészáros Lázár sürgető levelet intézett a vármegyéhez, hogy 3000 nemzetőrét minél gyorsabban vonultassa le a négy hétig tartó délvidéki szolgálatra. Az összért 14 000 nemzetőrből azonban ekkorra csak 1000 jelentkezett a veszélyes vállalkozásra. Ebben az elkeserítő helyzetben Blaskovits Gyula önként jelentkezett a nemzetőri seregbe, hogy emelje a megye hanyatlani látszó lelkesedését. Szavait a bizottmány hatalmas lelkesedéssel fogadta, és egyöntetűen követni akarta az alispán példáját. Az alispán javaslatára azonban úgy döntöttek, hogy a tisztkarnak csupán a féle szállhat táborba. A szrencéseket sorshúzással jelölték ki. Így 31 tisztviselő követhette Blaskovits Gyulát Kulára.⁹²

A harcok ideje alatt a vármegye területe többször került katonai megszállás alá, ekkor a bizottmány kénytelen volt átteni ülésének székhelyét Egerből más településre. A „hádi mozgalmak” idejére a megyét Almássy Pál kormánybiztos rendeletere alapján 1848 decemberében ideiglenesen kerületekre osztották, melyeknek élére „helyben lakó, megbízható hazafiakat” neveztek ki ideiglenes szolgabírói címmel. Feladatuk a közigazgatás folyamatosságának a biztosítása, a rend fenntartása és az ellenséges hadak mozgásának figyelése volt.⁹³

Franz Edler von Schulzig altábornagy 1849. január közepén érte el a megye területét, Gyöngyöst január 21-én szállta meg. Ennek hatására a február 9-i gyűlés elhatározta, hogy a vármegye Tiszafüredre teszi át székhelyét, Egerben csupán a büntető törvényszék, az alváltáros és a várnagy marad. A bizottmány február 14-étől április 14-ig az ideiglenes székhelyen ülésezett.⁹⁴

Az áprilisi hazaköltözést követően rövid két hónapig tarthatták tanácskozásaikat Egerben, hiszen az orosz hadak előnyomulása miatt ismételen a költözés mellett kellett dönteni, és megkezdődött az egyre fogyatkozó tisztkar másfél hónapos vándorlása: július 1-jén Török-szentmiklóson, 28-án Fegyverneken, augusztus 3-án Dévaványán találjuk őket. Az utolsó ülés Szana Zsigmond rangidős szolgabíró elnökletere alatt augusztus 16-án Dévaványán zajlott le. Ekkor érkezett meg a világsi fegyverletétel híre, melynek hatására hazatérésről intézkedtek, és feloszlatták önmagukat.⁹⁵

⁹⁰ HmL. IV.-1/a, 151. kötet, május 1-jei jegyzőkönyv.

⁹¹ 1848. június 2-án, szeptember 15-én, október 2-án, november 15-én, december 15-én, 1849. január 3-án, április 2-án, május 15-én és június 1-jén.

⁹² HmL. IV.-1/a, 151. kötet, július 22-i jegyzőkönyv.

⁹³ HmL. IV.-1/a, 151. kötet, december 19-i jegyzőkönyv.

⁹⁴ Borovszky 615.

⁹⁵ Szederkényi 412.

A 1848–49-ben Heves és Külső-Szolnok vármegyék élén 143 személy töltött be különböző közigazgatási és/vagy igazságszolgáltatási funkciót.⁹⁶ A hivatalviselők számára kedvező előmeneteli lehetőségeket biztosítottak a gyakori lemondások, a máskor 3-4 évre stabilan betöltött tisztségekben most sűrűn váltogatták egymást a hivatalnokok. A szolgabírói, főszolgabírói állásokra rendszert az adott járásban eddig esküdti, alszolgabírói státuszt gyakorló embereket választották. E másfél év alatt 34 személy mondott le, ez az időközben meghalt 4 emberrel az összes tisztségviselő 26,5%-át teszi ki. Így hasonlatosan a katonatiszti pályához, a forradalmi változások eddig soha nem tapasztalt gyorsaságú előmeneteli lehetőséget nyitottak meg a kor hivatalnokai számára.

A leköszönések legnagyobb számban 1848 május végén jelentkeztek, ekkor 16 fő hagyta el eddigi állását (közülük egy főszolgabíró, öt alszolgabíró, az 1. alügyész, a 2. aljegyző). Közülük ötöt később még megválasztottak valamilyen tisztségre, 4 pedig a Bach-rendszer alatt vállalt hivatást (Balogh János,⁹⁷ Földváry László⁹⁸ és Okolicsányi Gusztáv főszolgabírói státuszban). A következő nagyobb hullám októberben következett be, amikor egy főszolgabíró, két alszolgabíró és egy esküdt köszönt le. Majd a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése után hagyta el állását öt alacsonyabb rangú hivatalnok. A lemondások időpontjai viszonylag nagy pontossággal jelzik az udvar és az ország politikai viszonyának határpontjait, ezekről csupán néhány hét késedelmi idővel maradnak el. Ez adta a lehetőséget a következő személyeknek a gyors rangemelkedésre: Blaskovits Gyula, Halassy Gáspár,⁹⁹ Izsák László¹⁰⁰.

A szabadságharc alatt további 105 tisztségviselő állt munkába a vármegyében, közülük 37-tel (35,2%) találkozhatunk az önkényuralom adminisztrációjában. A teljes körű feldolgozást azonban lehetetlenné teszi az adatok hiánya, ugyanis a szabadságharc leverése után az egyesült vármegyékből kialakított két különálló megyehatóság közül csupán az egrinek maradtak fenn az iratai. A Szolnoki cs. kir. megyehatóság közigazgatási iratai Orosz Ernő levéltáros század eleji selejtezésének estek áldozatául. Így a megye területének csupán a felére vonatkozólag rendelkezünk elegendő adattal, ezek azonban önmagukban is jelzik, hogy az abszolutista közigazgatás a szabadságharc tisztikarának jelentős részét alkalmazta, és ezzel párhuzamosan ezek az emberek nem vettek részt a passzív ellenállás vélt vagy valós politikájában.

Tizenegy olyan tisztségviselő nevét ismerhetjük meg a jegyzőkönyvekből, akik az utolsó üléssig kitarítottak a forradalom ügye mellett, közülük csupán egy vállalt hivatal augusztus 16. után. Néhányat közülük érdemes név szerint is kiemelni: Lípcesy József alügyész,¹⁰¹ Nánásy Mihály törvényszéki elnök,¹⁰² Soldos Imre főszolgabíró¹⁰³.

⁹⁶ A gyakori állásváltoztatások következtében a közigazgatási és az igazságszolgáltatási munkakörben alkalmazottak között sok személyi átfedés található, ezért vizsgálatukat nem lehet egymástól elválasztani.

⁹⁷ **Balogh János:** 1844-ben alszolgabíró; 1848. május 1-től 4. alszolgabíró a Tiszai járásnál; 1848. június 2-án lemond; 1849 szeptemberétől főszolgabíró a Tiszai járásnál; 1851-ben járásbíró a Szolnoki II. osztályú járásbírósnál.

⁹⁸ **Földváry László:** 1845-ben 1. alszolgabíró a Gyöngyösi járásnál, 1848 májusában lemond; 1849 szeptemberétől főszolgabíró; 1851-ben járásbíró a Gyöngyösi II. osztályú járásbírósnál.

⁹⁹ **Halassy Gáspár:** 1844-től 1849-ig főszolgabíró a Tarna járásnál; 1848. április 10-től az állandó, központi rendőri választmány tagja; 1848 decemberében bűnvizsgáló bíró, a hadi mozgalmak idejére a Tarna járáshoz szolgabírói rangban ideiglenesen kerületekre kinevezett tisztségviselő; 1849. január 3-tól 2. alispán; 1849. május 5-től helyettes 1. alispán.

¹⁰⁰ **Izsák László:** 1845-től 1848. december 2-ig alszolgabíró a Gyöngyösi járásnál; 1848 decemberétől a Gyöngyösi járás főszolgabírója, a hadi mozgalmak idejére a Gyöngyösi járáshoz szolgabírói rangban ideiglenesen kerületekre kinevezett tisztségviselő; 1860-ban főszolgabíró ugyancsak a járásban.

¹⁰¹ **Lípcesy József:** 1848-ban tiszteletbeli alügyész; 1849. június 20-tól alügyész a vármegyei törvényszékén; 1848. június 22-én a vármegye nemzetőreivel önként a Délvidékre vonul; 1860-ban alszolgabíró a Tiszai járásban.

¹⁰² **Nánásy Mihály:** 1848-49-ben az állandó központi rendőri választmány tagja; 1848. június 3-tól ülnök az Esküdtészi Eljárás Vezetését és a Büntetés Kimondását Gyakorló Bíróságon; 1849. február 9-

Az önkényuralom kora

A szabadságharc leverése után az országot koronatartományként illesztették be a birodalomba. Az augusztusi ideiglenes közigazgatási rendelet szerint Magyarországot kilenc katonai kerületre osztották, amelyek további polgári kerületeket foglaltak magukban. A Szolnokon megszervezett VII. kerülethez tartozott az Egri polgári kerület, amely magában foglalta Borsod, Heves és Külső-Szolnok vármegyéket. Októberben a megcsönkített ország területéből öt katonai kerületet alakítottak ki: a sopronit, a pozsonyit, a pest-budait, a kassait és a nagyváradit. Az új közigazgatást Haynau október 24-i „Magyarország ideiglenes közigazgatási rendezete” című rendelete szabályozta. Ennek értelmében a magyarországi végrehajtó hatalom az ország területén állomásozó hadsereg főparancsnoka és a mellé kinevezett cs. kir. biztos, Karl Geringer kezében összpontosult. Az egyes katonai kerületek élén a katonai parancsnokok és a melléjük rendelt, polgári ügyekben illetékes miniszteri biztosok álltak. A katonai kerületeket 3-4 megyét magába foglaló polgári kerületekre osztották, melynek élére kerületi főbírtosok kerültek, kerületi főispáni címmel. A megyék közvetlen vezetését a megyefőnökök látták el. A katonai és a polgári irányítás összekapcsolása előkészítette ugyan a polgári irányításra való áttérést, azonban állandó súrlódásokhoz vezetett a két fél között.

Egert július 25-én szállták meg az orosz csapatok. Július 29-én pedig megérkezett a városba a Sáros megyei születésű császári hadi biztos, Kapy Eduárd, aki az utolsó rendi országgyűlésen a konzervatívok egyik vezére volt. Geringer utasítása szerint az eddig eredménytelenül működő Szirmai István kormánybiztost kellett felváltania. Kezdetben csak korlátozott jogkörrel bírt, megbízatása a rend fenntartására szolgált. Köllő ezredes, a megye katonai parancsnoka már augusztus 24-én felszólította, hogy nevezzen ki tisztikart a hivatalnokok nélküli megye élére. Felhatalmazást erre csak szeptember első napjaiban kapott, 1849. szeptember 7-től Köllő ezredes mellett az Egri kerület polgári ügyeit vezette.¹⁰⁴ Kapy a vármegye első megyefőnökének Földváry Jánost nevezte ki. Szeptember elején az országos „forogatókönyvnek” megfelelően megkezdődött a közigazgatás újjászervezése és a hatalom átvétele, ennek látványos lépései voltak a folyamatos letartóztatások, a Kossuth-bankók nyilvános elégetése (szeptember 10.), a városi tisztikar feloszlatása (szeptember 16.), a zsandárság október 12-i rendszerezése. A megyei tisztikar tagjai közül 11 személy ellen indult hadbíró-sági eljárás. Almásy Pált és Puky Miklóst távollétükben kötél általi halálra ítélték, Csiky Sándor és Schneck László halálos ítéletét kegyelemből 6, illetve 4 éves várfogságra enyhítették, a többiek elleni eljárást 1850-re beszüntették. Hermann Róbert megállapítása szerint a megtorlás elsősorban elrettentő volt, ugyanis a szabadságharc alatti politikai elit büntetése, az új rend ellen fellépőkénél jóval enyhébb volt.¹⁰⁵

Kapy a Pest-Budai katonai kerületbe tartozó megyét három kerületre, „császári megyére” osztotta: az egri élére Kanyó Gábor, a gyöngyösi élére Luby István,¹⁰⁶ a szolnoki élére Sütő

---

től a Heves megyei Büntető Törvényszék elnöke; 1849 áprilisában a függetlenségi nyilatkozat első szövege való kihirdetésére a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1849. június 20-tól a vármegyei törvényszék elnöke.

¹⁰³ **Soldos Imre:** 1844-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1845-ben 2. alszolgabíró a Tiszai járásnál; 1848. június 2-ától főszolgabíró a Tiszai járásnál és bűnvizsgáló bíró; 1848. június 22-én a vármegye nemzetőreivel önként a Délvidékre vonul; 1848 decemberében a hadi mozgalmak idejére szolgabírói rangban ideiglenesen kinevezett tisztviselő; 1849. július 21-én főszolgabíró, az elnöke alatt ülészik Törökszentmiklóson a tisztikar.

¹⁰⁴ Sashegyi 268

¹⁰⁵ Hermann Róbert: Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1849-1851. In.: Mátrai Tanulmányok. Szerkesztette Horváth László. Gyöngyös, 1995. 135.

¹⁰⁶ **Luby István:** 1844-ben és 1845-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1848. április 10-től az állandó központi rendőri választmány tagja; 1848-49-ben 1. aljegyző; 1849 szeptemberétől 1850 elejéig a Gyöngyösi kerület kormánybiztosa.

János került. Ezt az intézkedést az tette szükségessé, hogy a megye területét a forradalmi agitáció egyik fő fészkeként tartották, és így akarták szorosabb ellenőrzés alá vonni. Kapy a megyében Földváry János elnöklete alatt törvényszéket szervezett.¹⁰⁷ Október 3-án Heves megye élére kerületi kormánybiztosnak és alispánnak Majthényi Lászlót nevezték ki¹⁰⁸. Kapy október 29-től, Haynau rendelete értelmében, a Borsod, Heves és Külső-Szolnok vármegyéket magába foglaló Egri polgári kerület főbiztosa, kerületi főispánja lett, és emellett ideiglenesen átvette Szolnok „császári” megye ügyeinek intézését.¹⁰⁹ Ez a hivatali átfedésekkel és hivatásköri tisztázatlanságokkal terhelt megyei rendszer 1850. január 21-én újra módosult, ekkor a kerületi főispán javaslatára megszűnt Heves és Külső-Szolnok vármegye egysége. Az Egri cs. kir. megyehatóság – amelybe belcsovdatt a gyöngyösi „kerület”- főnöke Kanyó Gábor, a szolnokié pedig Sütő János lett.¹¹⁰

Az ország ideiglenesnek szánt közigazgatási struktúráján a következő változás Haynau menesztése után, 1850. május 22-én következett be. Ezentúl a katonai főparancsnok nem kapott olyan politikai jogkört, amelyet Haynau birtokolt. Geringer egyszerűsítésre hivatkozva megszüntette a főbiztosi hivatalok rendszerét, és a megyéket közvetlenül a katonai kerületek miniszteri biztosai alá rendelte.¹¹¹ Kapy Eduárd hivatala is áldozatul esett ennek az átszervezésnek, ezért a kassai miniszteri biztosság vezetését vette át.¹¹² Az Egri polgári kerület 1850. szeptember 11-én szűntette be működését, ettől kezdve a három császári vármegyét közvetlenül a pesti kerületi miniszteri biztos, Koller Ferenc irányította.¹¹³

A következő átalakulásra akkor került sor, amikor a minisztertanács a császári jóváhagyás után, 1850. szeptember 13-án rendeletet tett közzé a katonai és polgári irányítás szétválasztásáról.¹¹⁴ A rendelet szerint az országot – amelynek élére 1852-től katonai és polgári kormányzóként Albrecht főherceg került – öt, a katonaiakkal nem teljesen egyező területű közigazgatási kerületre osztották. Ezeknek központjai Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárád és Pest-Buda lettek. A kerületek vezetésével császári-királyi főispánokat bíztak meg. A közigazgatási kerületek megyékre oszlottak, irányításukat a megyefőnökök látták el. A megyefőnökök feladata volt a törvények minél gyorsabb végrehajtása és az első fokon nekik fenntartott ügyek intézése. A közigazgatás legalsóbb szintjét a járás képviselte, élén a járási biztos állt, közigazgatási szolgabíró címmel. Az új rendszernek 1851. január elsejével kellett volna életbe lépnie, de addig az időpontig az új elvek alapján csak a kerületi kormányzatok tudták megkezdeni munkájukat. A kettéosztott megye területe ebben a rendszerben is a Pest-Budai kerület része maradt. A szolnoki kerületet 3 közigazgatási szolgabíróságra osztották: Török-szentmiklósi, Tiszafüredi, Szolnoki járásra.¹¹⁵ Az Egri cs. kir. kerület beosztása a következő volt: Pétervásári, Gyöngyösi, Hevesi és Központi vagy más néven Egri járás.¹¹⁶ Heves megye élén 1851. április 13-án Kanyó Gábort Sütő János váltotta fel,¹¹⁷ akit 1853. július 3-ától Tibold Károly követett.¹¹⁸

¹⁰⁷ Szlávik László: A nemzeti ellenállás története Egerben. Eger, 1991. 9. (a továbbiakban: Szlávik)

¹⁰⁸ Szlávik 11.

¹⁰⁹ Szederkényi 416.

¹¹⁰ HmL, IV-154. 1850/18.; Szederkényi 418.

¹¹¹ OL D82 2788./1850.

¹¹² Sashgyi 268.

¹¹³ Sashgyi Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár. Budapest, 1952. 43.

¹¹⁴ Hivatali utasítás a közigazgatási Hatóságok számára Magyarországon a belügyminisztériumnak ezen koronaországban közigazgatási Hatóságok szerkezete iránt 1850-i sept. 13-án kiadott rendeletével együtt. Buda, 1851.

¹¹⁵ HmL. IV.-154. 1850/21., 309.

¹¹⁶ HmL. IV.-152/a, 1852/65., 245.

¹¹⁷ HmL. IV.-152/a, 1852/245.

¹¹⁸ Szlávik 21.

Az ország közigazgatásának átszervezésében a harmadik lépést Albrecht főherceg 1852. július 19-i rendelete jelentette, amely a megyehatóságok alá rendelte azokat a községeket, melyek addig földesúri joghatóság alá tartoztak. Ezáltal a törvényhatóságok a területükön található községek teljes jogú, első fokú joghatóságává váltak. A megyehatóság döntött a községek egyesítéséről, szétválasztásáról, tisztviselőik kinevezéséről és elbocsátásáról stb.¹¹⁹

Az ország véglegesnek szánt közigazgatási rendszerének kialakítására 1852 elején egy bizottságot hoztak létre. Ennek javaslatát császári jóváhagyás után 1853. január 19-én tették közzé.¹²⁰ A rendelet szerint Magyarország élén kormányzó állt, aki egy személyben az ország katonai és polgári irányítója. Az ország területét öt vidékre kihelyezett helytartósági osztály között osztották fel, amelyek területileg megegyeztek a kerületi kormányzatokkal. A Helytartóság területi elven való felosztása új elem volt, amelyet a hivatalos indoklás szerint az ügymenet gyorsítása érdekében vezettek be, ám az osztályoknak a hozzájuk beérkezett iratokat ezután is fel kellett küldeniük a Helytartói hivatalba, így ezzel a lépéssel a kívánt célt nem sikerült elérni. A helytartósági osztályok alá tartoztak a változatlan jogállású megyehatóságok. A leglényegesebb változás az alsó szinten következett be: a közigazgatási és igazságszolgáltatási szolgabíróságokat a legtöbb esetben összevonták, és úgynevezett vegyes szolgabíróóságokat hoztak létre. A vizsgált vármegyében ekkor több hivatalnok került rendelkezési állományba.

A két megyefőnöki hivatalra vonatkozó iratok a szolnoki anyag hiányában nem teszik lehetővé a teljes körű elemzést. A század eleji selejtezést csak azok a dokumentumok élték túl, melyek a megyehatóság területi átalakulását rögzítették. A hivatalnokokra vonatkozó források esetlegessége miatt részletesen csupán az Egri cs. kir. megyehatóság elemzésére szorítkozhatunk.

Az önkényuralom első éveiben az Egri megyehatóság közigazgatási és igazságszolgáltatási állományát 123 személy képezte. Orosz Ernő geneológiai munkája alapján¹²¹ 103 (84%) tisztviselő hevesi származását valószínűsíthetjük. Az ismeretlen születési helyű hivatalnokok esetében neveik alapján joggal következtethetünk magyar származásukra (kivélt képez ez alól, Oberknezevich László bírósági jegyző). A Bach rendszer adminisztrációja, legalábbis az első években döntően a megye volt kiváltságosaira támaszkodott.

Ha a hivatali múltjuk alapján osztályozzuk őket,¹²² akkor 50 olyan személyt találunk, aki a szabadságharc leverése után viselt először tisztséget a vármegyében. Közülük azonban 30 gyakornokként, díjnokként kezdte meg megyei szolgálatát. A nemesi vármegye 1849 augusztus előtti irataiban nem sikerült megtalálni a szolgálatban álló alacsony beosztású hivatalnokok nyilvántartását, ugyanis a megyehatóság nem volt köteles olyan fizetési-alkalmazási listákat készíteni, mint az önkényuralom alatti hivatal, így ezek teljes hiányában, a csoportnak 1849 előtti részvételére vonatkozólag nem rendelkezünk elegendő adattal.¹²³ Az új hivatalnokok közül a fennmaradó 20 fő került közép vagy felső vezetői posztra. Ebben a csoportba

¹¹⁹ Magyarországot illető Országos Kormánylap, 1852. 220-222. (a továbbiakban: MOKL)

¹²⁰ MOKL 1853. 75-122.

¹²¹ Orosz Ernő: Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemesi családjai. Eger, 1906.

¹²²

Új tisztviselő 50 fő	1844 előtt viselt hivatal 14 fő	1848-49-ben is szolgált 59 fő
40,6%	11,4%	48%
Alacsony beosztású: 24% 30 fő		
Vezető beosztású: 16% 20 fő		

¹²³ Ezért el kell végezni egy olyan számítást, ahol csak a teljesen feltárt adatokat vesszük figyelembe:

Új tisztviselő 20 fő	1844 előtt viselt hivatal 14 fő	1848-49-ben is szolgált 59 fő
21,5%	15%	63,5%

tartozott Kapy Eduárd és Tibold Károly, valamint 6 törvénykezési és igazságszolgáltatási alszolgabíró. Ennek a rétegnek az 1849 előtti szerepét a vizsgált forrásanyagban nem sikerült kimutatni, további feldolgozásukhoz szükséges a környező vármegyék vonatkozó iratait is átvizsgálni. Az új hivatalnokok viszonylag magas számára magyarázatul szolgálhat, hogy a megye kettéosztásával a hivatali állások száma is megduplázódott. Így a korábbi hivatalnokok még akkor sem tudták volna teljesen betölteni az új állásokat, ha teljes számban részt vettek volna az új közigazgatásban.

14 személynek 1844-es vagy az előtti szerepe bizonyítható. Jelentőségüket növeli, hogy közülük 11 tartozott a megye felső vezetéséhez. Külön is érdemes kiemelni Sütő János megyefőnököt és Földváry János másodalispánt, törvényszéki elnököt. Mellettük még 3 főszolgabírót és 6 alszolgabírót lehet ide sorolni.

59 olyan tisztviselőt találunk, aki a szabadságharc alatt is szolgált vagy szerepelt valamely megyei bizottságban. Közöttük olyan vezető beosztású tisztségviselők is fellelhetők, akiknek pályájában nem jelentett törést a politikai irányváltás (például: Babits István főügyész,¹²⁴ Berecz Ferenc törvényszéki elnök,¹²⁵ Elek Mihály főszámvevő, Makkay Lajos főpénztáros). Kanyó Gábor és Luby István megyefőnökök szintén ebbe a csoportba tartoznak. Borbély Sámuel kerületi törvényszéki elnök,¹²⁶ Nemes János,¹²⁷ Okolicsányi Gusztáv, Okolicsányi Ignác¹²⁸ és Utassy István¹²⁹ főszolgabírók magas beosztása szintén elgondolkoztató, hiszen ők igazán kompromittáltak magukat, ugyanis tagjai voltak a függetlenségi nyilatkozatot szóban kihirdető bizottságnak, tehát a forradalom iránti hűségüket a legradikálisabb időkben is bizonyították.

Az Egri cs. kir. megyehatóság esetében nem mutatható ki merev határ az alkotmányos és az önkényuralmi tisztikar között. Az abszolutizmus első éveit felölelő vizsgálat bizonyította

¹²⁴ **Babits István:** 1841-ben alügyész; 1848-ban táblabíró és nemzetőr őrnagy; 1849. február 9-től ülnök a Heves megyei Büntető Törvényszéken; 1849. november 12-től tiszti főügyész a Heves megyei Kerületi Ideiglenes Fenyítő Törvényszéken; 1850-ben főügyész a Heves megyei Kerületi Urbéri Törvényszéken; 1875 és 1878 között országgyűlési képviselő.

¹²⁵ **Berecz Ferenc:** 1838-ban alügyész; 1845-ben főügyész; 1848. május 10-től az állandó központi rendőri választmány tagja; 1848-ban főügyész és köztisztviselő; 1848 júliusában helyettes 1. alispán; 1849. június 20-án főügyész a vármegyei törvényszéken; 1850-ben az Egri kerületi Rögtönítélő Bíróság elnöke; 1860-ban tiszti főügyész.

¹²⁶ **Borbély Sámuel:** 1831 és 1844 között főszolgabíró a Tiszai járásnál; 1845-ben 1. alispáni állásra jelölt; 1848. május 10-étől az állandó központi rendőri választmány tagja; 1848 májusában a szolgabírók mellé rendelt, az áprilisi törvényeket élő szóban kihirdető bizottság tagja; 1849 áprilisában a függetlenségi nyilatkozatot élő szóban való kihirdetésére a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1850-ben a Tiszai kerületi Rögtönítélő Bíróság elnöke.

¹²⁷ **Nemes János:** 1844-ben főpénztárnoki állásra jelölt; 1848 májusától az állandó központi rendőri választmány tagja; 1848 májusában a szolgabírók mellé rendelt, az áprilisi törvényeket élő szóban kihirdető bizottság tagja; 1848-49-ben megyei választmány tagja; 1848 decemberében a hadi mozgalmak idejére a ideiglenesen szolgabírói rangba kinevezett tisztviselő; 1849 áprilisában a függetlenségi nyilatkozatot élő szóban való kihirdetésére a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1851-ben járásbíró a Hevesi II. osztályú járásbírószékin; 1854-ben főszolgabíró a Hevesi járásnál.

¹²⁸ **Okolicsányi Ignác:** 1828 és 1844 között szolgabíró a Mátra járásnál; 1849 áprilisában a függetlenségi nyilatkozatot élő szóban való kihirdetésére a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1849 szeptemberétől főszolgabíró a Mátra járásnál; 1850-ben készült jelentés szerint: a Gyöngyösi járás főszolgabírója, eddig viselt hivatalai: két évig jegyző, három és fél évig alszolgabíró, három és fél évig főszolgabíró, 17 évig nem hivatalnokoskodott, mint táblabíró és ülnök működött.

¹²⁹ **Utassy István:** 1839-ben országgyűlési követnek választják; 1844-ben 1. alispánságra jelölt; 1849-ben a függetlenségi nyilatkozatot élő szóban való kihirdetésére, a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1850-ben törvénykezési főszolgabíró a Pétervásári járásnál; 1850-ben készült jelentés szerint: beszél latinul, németül, eddig viselt hivatalai: 4 évig megyei aljegyző, 20 évig számvevő, 4 évig a Legfőbb Megyei Számvizsgáló Törvényszék elnöke.

az 1848-49-ben szerepet vállalt emberek 35%-ának 1849 augusztusa utáni hivatalvállalását, akik ezáltal a megyei adminisztráció gerincét alkották. A szolnoki anyag hiányában azonban teljes körű feldolgozás nem készíthető, de valószínűsíthető, hogy ez a szám valójában magasabb lehetett.

Héves vármegye esetében a vizsgált korszak tisztikarai nem határolódnak el egymástól, jelentős átfedések tapasztalhatók, nincsenek merev korszakhatárok. Az udvari politika elvei és a passzív ellenállás tanának a tisztikarra vonatkozó elmei nem jelennek meg kristálytisztán a valóságban. Az önkényuralmi közigazgatás tekintélyes számban alkalmaz „rovott múltú” embereket. Kimutatható, hogy a megye vezetésén belül egy állandó, gyakran magas posztokat betöltő hivatalnoki garnitúra, túlélve korának politikai változásait, folyamatos jelenlétével biztosított átmenetet az átjárhatatlannak tetsző politikai korszakhatárokon. A politikai múlt alapján való szerveződés elvét a vármegye esetében el kell vetnünk, ugyanis ennek érvényesülésekor nem szerepelhetnének oly magas számmal az adott időszakok lajstromaiban az aktuálisan rovott múltúnak tekintett emberek.

Kutatásunk során ez a második vármegye, amelyet ezen szempontok alapján vizsgáltunk meg. Az elsőként feldolgozott Csanád vármegye esetében is hasonló eredményre jutottunk.¹³⁰ Ha mindezt összevetjük az előzőekben kifejtettekkel, akkor megállapítható, hogy a két eddig feldolgozott megye közöttiség esetében egymásnak megegyező tendenciákat tapasztalhatunk.

A hivatalvállalás okait valószínűleg elsősorban nem a politikai nézetek érvényesülésével kell magyarázni, hanem inkább a gazdasági és életmódbeli kényszerítő tényezőknek kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk. Ez azonban már túlmutat ezen elemzésen.

A hivatalnokokat kinevező felsőbb vezetés részéről sem abszolút érvényűek az általuk megfogalmazott irányelvek, őket is az objektív kényszerhelyzet téríthette el eredeti szándékuktól. Ha fenn akarták tartani a közigazgatási munka folyamatosságát, akkor szükségük volt a megfelelő szakértelemmel és a nélkülözhetetlen helyi tapasztalatokkal rendelkező, politikailag gyakran megbízhatatlannak tartott emberekre.

Véleményünk szerint az állami adminisztráció erre a korszakra már olyan fejlődési fázisba jutott, amikor a szolgálatvállalás függetlenné vált a politikai állásfoglalástól. Fő cél az államapparátus oldaláról a szakszerű munka folyamatossága volt, s ezt nem lehetett alkalmi tisztviselőkkel biztosítani. A több politikai átalakulást megélt hivatalnokok így tudtak munkát vállalni mind az abszolutista, mind az alkotmányos időszakban. Kialakulhatott egy olyan társadalmi réteg, amelynek a vármegyei igazgatásban való részvétel már elsősorban nem politikai tett, hanem szolgálati munka, foglalkozás.

¹³⁰ Ott a szabadságharc alatti tisztviselők 57%-a szolgált tovább az abszolutizmus éveiben, ezzel az 1849 és 1854 közötti tisztikar 36,7%-át adták, míg csupán reformkori múlttal 8% rendelkezett, további 8%-nak pedig a reformkori feladatvállalása mellett az 1848-49-es nem kellően bizonyítható. Pap József: Csanád vármegye tisztikarának összetétele az önkényuralom korában, 1848-1867. (Megjelenés alatt.)

„...18 éves fiatal koromból egyszerre gondolkodó emberré lettem...”

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából számos korabeli napló, illetve későbbi visszaemlékezés jelent meg és fog még megjelenni. Az akkori történetek résztvevői közül rendre és rangra való tekintet nélkül sokan öntötték írásba gondolataikat a „körülöttük és velük történt dolgokról”. Politikusok és katonák, tudósok és művészek, polgárok és földművesek, kereskedők és kézművesek, papok és tanítók, mérnökök és hivatalnokok próbálták értelmezni, megmagyarázni az eseményeket, vagy egyszerűen csak lejegyezték személyes tapasztalataikat. Számos kiemelkedő személyiség, köztük Kossuth, Görgey, Széchenyi, Klapka írásai jól ismertek a történelem iránt érdeklődők számára, de sok kisebb jelentőségű és a háttérben maradó szereplő memoárja is napvilágot látott már. A megjelent művek között a szépirodalmi színvonalú szórakoztató írásoktól a már-már bürokrata módjára magyarázkodó visszaemlékezéseken át a száraz és precíz napi feljegyzésekig sokfélélt találhatunk. A 150. évforduló most alkalmat adhat arra, hogy megpróbáljunk minél több, eddig publikálatlan, levéltárakban vagy családoknál lappangó visszaemlékezést, naplót kiadni, vagy egykoron megjelenteket, elfeledetteket újra az olvasók elé tárni. Kézzenfekvőnek tűnhet, hogy inkább válogatni kellene a hullámzó színvonalú források között. Véleményünk szerint azonban ezek mindegyike adatokkal bíró történelmi dokumentum, s így megérdemlik, hogy előtűnjenek az ismeretlenségből.

Az alább közlendő elbeszélés is évtizedekig hevert a szolnoki múzcumban, csak Urbán Aladár történész használt fel belőle egy rövid részletet, bemutatandó egy honvédtoborzást. A memoár mellőzöttsége egy kissé érthető, hiszen az írás színvonala nem éri el az irodalmi szintet és „nagy” meglepetések sem találhatók benne. Emellett azonban számos érdekes történet színesíti a visszaemlékezést, s megmutatja, hogy miként is látta egy akkori tizenéves honvéd a szabadságharc hadseregét, bajtársait, feletteseit, a csatákat, az ellenséget és a keserű bukást.

A szerző, Almai (1861-ig Aigner) Gyula György Károly 1831. április 24-én született Szegeden, ahol apja, Aigner Imre főjegyző volt. Apjának öccse az az Aigner Ferdinánd volt, aki Rengy néven 1848–49-ben Szeged egyik országgyűlési képviselője lett és népfelkelési kormánybiztos (érdekesség, hogy unokaöccse meg sem említi nagybátyját, pedig rokonairól több helyen is megemlékezik). A fiú a neves szegedi piarista líceumban fejezte be középiskolai tanulmányait, s az elsők között innen lépett be a honvédseregbe, a későbbi híres fehértollas 3. zászlóaljba még 1848 májusában. A seregben a 3., a 33., majd végül egy újonczászlóaljban szolgált, s végül főhadnagyként tette le a fegyvert Világosnál. Rövid bujkálás után 1850-53-ban Hódmezővásárhelyen volt segédhivatalnok, majd 1853–78 között Szegeden városi díjnokból főszámvevővé tornáztta fel magát. Állítólag politikai okokból nyugdíjazták 1878-ban, s ezután a Szegedi Ármentesítő Társulat hivatalnok. 1879-ben a Tisza verses közeledéskor Molnár Márton mérnökkel, volt honvéd századdal együtt az egyik töltésvonalra rendelték ki, segítő a közigazgatási és számviteli ügyeket. 1891-ben jelentkezett a szegedi honvédegyletbe, mint nyugalmazott városi hivatalnok és volt honvéd főhadnagy, de annak 1905-ben már valószínűleg nem volt tagja. 1870-ben vette feleségül Balogh Rozáliát, akitől nyolc gyereke született. Almai 83 éves korában, 1914. január 26-án halt meg Szegeden, s a helyi Belvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra egy puritán családi sírboltban.

A mű a másodlagos történelmi forrásanyagok közé tartozik, hiszen a dokumentum utólagos visszaemlékezés, ráadásul több mint fél évszázad elteltével íródott. A címben említett „töredékes jegyzetek és emlékek” fedik a tartalmi megjelenítést. Sok helyen zavaros, az eseményeket összekeveri, s ott, ahol emlékezete már megkopott, egyszerűen átugrik számos

fontos időszakot. Az íráson érződik egy bürokrata tisztviselő szellemisége, körmönfont, egymásba érő mondatok, kifejezések sorakoznak benne, tagolásuk cnyhén szólvá nehézkés. Érdekes, hogy rendkívül kevés név található a visszaemlékezésben. A legfontosabb kortársak is szinte teljesen hiányoznak, Kossuth neve is csak egyszer fordul elő, de a főbb politikai és katonai vezetők sem kapnak több helyet. A szabadságharcról kiadott későbbi történeti munkákat – szerencsére úgy tűnik – nem használta fel, Reizner János egyik szegedi helytörténeti munkáját kivéve. Így a későbbi elemzők megállapításait nem olvastotta be gondolatai közé. Csak saját mikrokozmoszának eseményeit rögzítette, „alulról” szemlélte az országos jelentőségű történéseket, a távolabbi összefüggésekről, célokról nem vett tudomást. Információhiánya az 1848-49 óta eltelt időnek, a megkopott emlékezetnek is tulajdonítható, de megmutatja azt is, mennyit érzékelt az akkori eseményekből egy egyszerű „közkatona”.

A visszaemlékezés nem szöveghű, a mai helyesírás szabályai szerint alakítottuk át, valamint a tartalomnak megfelelően tagoltuk. Néhány névelőt és kötőszót az érthetőség kedvéért kénytelenek voltunk elhagyni, ellenben a tulajdon- és helyneveket, a korabeli kifejezéseket a szerző által írt formában hagytuk meg.

A kézirat a szolnoki Damjanich János Múzeum könyvtárában található, leltári folyószáma: 826, I osztály, H szakcsoport, szakleltári szám: 132.

ALMAI GYULA

Elbeszélése az 1848/9-ik évi honvéd szolgálataim történetének – maradandó emlékül családom és leszármazóim részére –, töredékes jegyzeteim s emlékeim alapján

Az 1847/8-ik tanévben a szegedi gimnázium¹ 8. osztályának tanulója voltam, s javában folyt az oktatás, midőn őseinktől öröklött alkotmányunk, s az abban gyökeredezett nemzeti önállóságunk biztosítására Pozsonyban az országgyűlés által alkotott, s akkori koronás fejdelmünk, V. Ferdinánd² által is szentesített törvényeknek 1848. március 15-én³ történt kihirdetése az egész országban oly lelkesedettséggel fogadtatott, hogy attól fogva a nemzet örömmámorban volt. Átcsapott az intézetekre is, s napról napra bénítóbban hatott az oktatásra is elannyira, hogy amidőn a nemzet ezen vívmányát irigy szemmel kísérte rácság már megkezdett fészkelődés⁴ miatt is 10 önkéntes honvéd zászlóalj felállítására a toborzás or-

¹ A több mint kétszáz éven keresztül fennálló, országszerte híres piarista gimnáziumról és liceumról van szó. Diákjai között ott találjuk Klapka György tábornok, Horváth Mihály püspök és miniszter, Rajacsics pátriárka, Szende Béla honvéd százados, majd hadügyminiszter, Remellay Gusztáv író és honvéd őrnagy, Bene Lajos nemzetőrezredes, Csemegi Károly honvéd őrnagy és jogi szakíró, az ún. Csemegi-kódex atyja nevét is.

² V. (Habsburg) Ferdinánd, a „Jóságos” (1793–1875), I. Ferdinánd néven osztrák császár, 1830-48. magyar király, 1848 december 2-án egy palotapuccs során lemondatták unokaöccse, Ferenc József főherceg javára. Haláláig a prágai királyi palotában lakott.

³ Ez természetesen tévedés, hiszen március 15-e a pesti forradalom napja volt, a törvények szentesítésére pedig csak április 11-én került sor.

⁴ „A rácság fészkelődése” már március végén megkezdődött. A magyar országgyűléssel és kormánnyal vívott politikai csatározások következtében radikalizálódott mozgalmuk a Magyarországgal való teljes szakítás gondolatának deklarálásáig. A május 13-15-i karlócai szerb nemzeti gyűlés már érzékeltette egy katonai konfrontáció lehetőségét is, amely június közepétől véres valósággá változott, s egy évig tartó pusztító polgárháborúvá fajult szerbek és magyarok között.

szágszerte megkezdett⁵, végleg megakadt az oktatás, s felsőbbi rendcetre a bizonyítványok kiosztása mellett április hó második felében az intézet is már bezáratt⁶.

Eközben a 3. zászlóalj felállítására Szegeden is megkezdett a toborzás Jelcensik Imre volt császári főhadnagy hadfogadó parancsnok⁷ vezetése alatt. Tényleg pedig a toborzást bizonyos Marcsó József nevű császári seregrebeli, szurokkal erősen kifent bajuszú verbunkos káplár cszközölte, ki ebbeli mesterségének vitelében az őt megelőző időkben hasonló minőségben Szegeden működött, s tényeiről itt oly híressé vált Agárdi huszár őrmesternek nem maradt mögötte, mert az őtet és embereit kísérő cigányok előtt feszcsen testéhez állott katonai egyenruhájában, s lépten-nyomon pengő sarkantyús, bojtos bakancsában és jóízű ötletei kíséretében úgy járta a verbunkot, hogy a bámulók seregétől környezve alig győzte a felcsapásokat tenyerébe fogadni.

Szabó Mihály iskolatársammal s jó barátommal⁸ iskolai bizonyítványaink átvétele után az utcán járkálva, Marcsó incselgő viselkedése akasztott meg utunkban. Egy darabig azt bámulva mondani találtam barátomnak: – Miska, nem állnánk be? Az én Miska barátom – nem tudom, Marcsónak ékes szólása, sarkantyújának ütöcs pengése vagy karakterisztikus, mondhatnám unikum viselkedése okozta-e, de valószínűleg csak hatása alatt – választ sem adva, Marcsónak tenyerébe csapott, jelölve annak, hogy honvédnek állott. Ezt nyomban követvén én is, másnap hazánk védelmére már fel is eskettettünk.⁹

Mint besorozott honvédeket, ettől fogva a fegyverforgatásban, a menetelésben és a harcászokban folyton oktattak bennünket.

A katonai gyakorlatok által némileg higgadtabbá válván, elmélni kezdtem elkövetett lépéseim felett, mit szüleim megkérdezése nélkül cselekedtem. Áthatva a gyermeki kötelesség mulasztásának vádjától, hazamenetelem egy alkalmával bejelentettem szülőimnek, hogy honvéd lettem. Boldogult édesanyám – születési nevén Szuncrics Vilma, Szuncrics Ferdinánd volt sótári főnök leánya – sírva fakadt, boldogult atyám – Aigner Imre, Szeged város főjegyzője,¹⁰ kinek neve és viselt állása a többi tanácsbelikkel együtt a városházi harangon öntve és megörökítve van – nem értvén a tréfát, kétszer arcul ütve mondta: – Neszce mulasztásod díja, vidd a másvilágra, hisz úgy is mészárszékre visznek benneteket.

⁵ Batthyány Lajos miniszterelnök és Baldacci Manó, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke május 16-án bocsátotta ki azt a toborzási felhívást, melyben tíz „rendes nemzetőri” zászlóalj megalakításához önkéntesek jelentkezésére szólította fel a lakosságot. A 3. zászlóalj toborzási központjául Szeged városa lett kijelölve.

⁶ Az iskola csak május közepén zárt be.

⁷ Jelcensik (Jelcensik) Imre (1818-?) cs.k. hadnagy a 37. Máriássy gyalogezredben, majd ősztől honvéd százados ugyanitt, végül egy honvédkórház parancsnoka Nagyváradon. A szabadságharc után gazdálkodó. A zászlóalj avató bizottmánya rajta kívül még Korda János ideiglenes nemzetőrpáncsnokból állt.

⁸ Szabó Mihály (1827-1889) mérnökgyakornok, 1848-49-ben a 3., majd a 39. zászlóaljban szolgált. Végül századosként teszi le a fegyvert. A bukás után telekkönyvi igazgató Szegeden. Második felesége Aigner lány volt, talán az író testvére. Szabó valójában 1848-ban már nem volt gimnazista, így Almai iskolatársa is csak egy-két évig lehetett, de semmiképp sem 1848-ban. Elképzelhető, hogy egy másik Szabó Mihályról van szó.

⁹ A minorita zárdában elhelyezett 350 önkéntes május 30-án tett esküt a sorkatonaság zászlajára a zárdá és a mellette lévő templom előtt.

¹⁰ Aigner Imre Viktor Róbert (1801-1878) ügyvéd, 1834-től Szeged főjegyző je, Csongrád vármegye táblabírája. 1848-ban nemzetőrszázados, majd 1849-ben hadnagy, végül főhadnagy a 65. zászlóaljban, majd a szegedi térparancsnokság on. 1849-ben büntény miatt kirúgják hivatali állásából, de 1850-ben már Csanád-Csongrád vármegye törvényszéki ülnöke, 1861-től városi állásokért folyamodik arra hivatkozva, hogy két fiával (Gyulával és Imrével) együtt honvéd volt, de mégsem kap hivatalt. Feleségétől, Szuncrics Vilmától hat gyereke született. Öccse volt a Rengey nevet felvett Aigner Ferdinánd képviselő és kormánybiztos (Aigner Imre 1849-ben rövid ideig maga is viselte a Rengey nevet).

Boldogult édesatyám ezen kifejezését soká nem tudtam feledni, s honvédeskedésem kezdetén többször is fordultak elő csetek, melyek atyám eme kifejezésének igazat adni látszottak. Utóbb azonban beletörődve a változtathatatlanba, az előítéleteskedés szüntével lelki világom is nyugodtabb lett, s atyám kifejezését is már csak konzervatív érzelmei kifolyásának tulajdonítottam.

A fennebb már érintett, és folytatott gyakorlatozásaink közben a megyében és Biharban toborzott honvédeket Szegedre szállították,¹¹ s már nagyra nőtt számukra tekintettel, a szerzetes tagoknak magánházaknál történt beszállásolása után a felsővárosi minorita rend klastromába¹² helyeztek el bennünket. De alig egy pár hétre terjedt itteni tartózkodásunk, midőn a folyton érkezett újoncokkal zászlóaljunk kiegészítve lévén, 1848. május második felében az akkor már nagyon is rakoncátlanok rációk ellen Ó-Becsére lettünk rendelve.¹³

Katonásan ment a dolog, a rendelet érkezése után nappal gőzhajón már Ó-Becsére megérkeztünk. Azon éjjel a város alatt táborozva,¹⁴ másnap zászlóaljunk Damjanich János őrnagyunk által hat századra történt felosztása¹⁵ után, én mint már Szegeden kinevezett káplár – lásd Rajzner: A régi Szeged címen írt könyvének 299. Lapján, a 155. sorszám alatt – az első századhoz jutottam¹⁶. Kapitányom báró Mészéna Ferenc¹⁷ lett, egy igen művelt, humánus ember, ki a forradalom lezajlásával Kufsteinben szenvedett két évi várfogsága¹⁸ után N. Váradon porcelángyárat alapított, s előbbre haladt korát tekintve, valószínű, hogy már jobb-életre szenderült¹⁹.

Zászlóaljunk a felosztás után nyomban a városban lett elhelyezve. Századom a város Szt. - Tamás felőli oldalán, az úgynevezett „Ürge” városrészben lett elszállásolva. Harmadmagammal egy öreg zsidóhoz jutottam, ki azelőtt jobb módú szatócs volt, de a rációk által kifosztva tönkrement. Ennek szatócsüzleti helyisége szolgált lakásunkul.

¹¹ A 3. zászlóaljba Szegeden kívül toboroztak még Gyulán, Aradon, Temesváron, Nagyváradon és Nagybecskerekben. A toborzottakat azután Szegedre vitték, ahol a felső- és alsóvárosi kolostorokban helyezték el őket.

¹² A felsővárosi Szent Miklós minorita templom zárdája volt az első 300 újonc szállása, de később helyhiány miatt az alsóvárosi ferences kolostorba is kerültek újoncok. Június közepén mind a két zárdát elhagyták a honvédek.

¹³ Ez a kirendelés egy hónappal később történt. A június 21-én kapott parancs értelmében a zászlóalj még aznap este három gőzhajón elindult Óbecsére.

¹⁴ Mint láttuk, még aznap elindult a zászlóalj, de az éjjelt egy pusztán töltötték. Másnap reggel érkeztek Óbecsére (ma Becsej, Jugoszlávia).

¹⁵ Damjanich János (1804-1849) szerb származású cs.k. főszázados a 61. gyalogezredben, 1848 június végétől a 3. honvédzászlóalj őrnagy-parancsnoka, az év végére ezredesként hadosztályparancsnok, 1849 elejétől tábornok, a III. hadtest vezetője, tavasszal ideiglenes hadügyminiszter, majd a szabadságharc bukásáig Arad várparancsnoka. Október 6-án ugyanott kivégezték.

Damjanich „másnap”, tehát június 23-án még nem volt Óbecsén, mert csak július elején érkezett meg zászlóaljához. Századokra sem kellett felosztani az egységet, ez már Szegeden megtörtént a levonulás előtt.

¹⁶ Almait Szegeden még Vass István ideiglenes parancsnok nevezte ki a minorita zárda újoncai közül átmeneti jelleggel káplárrá. Belőlük alakult meg később az 5. és 6. század, ám őt elmondása szerint az 1. – helyesen a 2. – századhoz tették tizedesként. (Reizner János: A régi Szeged I. kötet 1899., 299. oldal, 155. sorszám – Aigner Gyula néven)

¹⁷ Báró Mészéna Ferenc Sándor (1819-1902) cs.k. vezérkari főhadnagy, 1848 nyarától a 3. zászlóalj 2. századának parancsnoka, majd az év végén már Perczel Mór, 1849 tavaszától pedig a II. hadtest, vezérkari főnöke, várfogsága után évtizedekig postamester Bihar megyében.

¹⁸ Mészénát 12 évi várfogságra ítélték Aradon, melyből négy évet töltött le, s 1855-ben szabadult.

¹⁹ Mészéna 83 éves korában, 1902. március 22-én halt meg a Békés megyei Újkígyóson, tehát a visszamemlékezés befejezésekor (1901) még élt. „Előrehaladott kora” kissé túlzás, hiszen csak 12 évvel volt idősebb Almainál.

A zászlóaljunk ilyképp lett elhelyezése után következett a rácság kicsapongásainak meggátolására irányult külterületi szolgálat, mely abból állott, hogy naponta három század a rácság által elcsáncolva tartott Szt. -Tamás, Földvár, Verbász, Túrta s más főfészek²⁰ lehető közlébe vonulva, őrszemek felállításával figyelte annak mozdulatait. Hosszan tartott ez a minden másodnapos szolgálat, mert a 3. zászlóalj c vonalon jó darabig egyedül lévén, annak fele mindennap ily szolgálatban volt.

Ezzel megkezdődvén a tulajdonképpeni honvédi szolgálat, az események hatása alatt 18 éves fiatal koromból²¹ egyszerre gondolkodó emberré lettem, mindent komolyan vettem, sőt boldogult édesatyám ismert kifejezésének is gondolataim közt tért engedve mindenben nagyon óvatos és vigyázó lettem. Okul szolgált részben az is, hogy lépten nyomon meg kellett győződnöm arról, hogy egy különben kényelemben nevelt úrfiból lett honvéd sem kivétel, ennek is élte úgy kockán függött, mint bárki másé.

Előőrsi szolgálatunkból legfőként éjjel szakaszonként kémszemlére is kellett mennünk. A vidéket még nem ismervén, c szolgálat különösen nagy óvatosságot igényelt, nehogy az örökösen mozgó rácság kelepccébe jussunk.

A többek közt, egy alkalommal Ó-Becse és Szt. -Tamás közt fekvő, bizonyos Jóvícs nevű gazdag rác elhagyott tulajdonát képező, s a honvédek által már összcromgált, nagy kiterjedésű tanyaépületébe lett századom fele velem együtt őrállásra és kémszemléi szolgálatra kirendelve. A minden egyéb teendőt megelőző előőrsök teljesített kiállítása után az éjjeli kémszemle megjejtésének módja és ideje határozottat meg, s az esti homály bekövetkeztével, mint a szakaszom egy részével ezen szolgálat végrehajtásával megbízott tizedes, embereimmel összeszedve a kémszemlére megindultunk. Órálomásunkról jó tova haladtunk már, midőn tőlünk nem nagy távolságra „Állj, ki vagy!” kiáltást, s egy lövést hallottunk. Ennek okát kötelességszerűen megtudandó, gyors ügetésben a lövés irányának tartottunk. A hely színére csoportosult honvédektől értesültünk, hogy az őrszem egy, a kukoricásban bogarászott nagy komondort lőtt meg, mivel az alakot a sötétben fel nem ismerhette. Eközben tudtuk csak meg, hogy ha a lövés utunk irányát meg nem változtatja, valószínűleg rövid időn belül a ráccokkal gyűlik meg bajunk, mert a sötétségben szabálytalanul haladva irányt tévesztettünk, s az ellenséges területre kelletnél jobban is behatoltunk. Intő példálul szolgált a jövőre, mert más alkalommal az c részben kiadva volt utasítást szem elől nem tévesztve, a kémszemléést mindég szigorúan az őrszemek vonalán, azok folyton érintésével végeztem.

Innen utunknak őrhelyünk felé folytatásában virradathoz közelgett már az idő, midőn őrhelyünk felől ismét, és gyors egymásutánban több lövést hallatszott. Csapatommal szaladva egyenesen a lövések zajának tartottunk, s a hely színére érve láttuk, hogy századunk emberei tömegbe vonódva emberi hullák közt mozognak, s azokat egymás mellé fektetve, búzakévékkel letakarják. Sejtelmem sem volt a dologról, azt hittem, csak további intézkedésig földik be azokat. Azonban csalatkoztam, mert a kéverakást nyomon meggyújtották, s rövidesen az előző órában még a saját lábán járt ember sötétsárga zsiradék felülettel sült csemege lett, a levegőben pedig kiállhatatlan nehéz bűz terjedt. Barbár cselekménynek tűnt fel előttem a dolog, s megbotránkozásomnak kifejezést is adtam, de midőn társaim eszembe juttatták

²⁰ Szenttamás (ma Srbobran – „a szerbek erődje”, Jugoszlávia) volt a szerb felkelők leghíresebb tábora, amelyen egészen 1849 április elejéig megtört a magyar fegyverek ereje. Bácsföldvár (ma Bacsko Gradiste, Jug.) és Turja (ma Túrta – Turija, Jug.) a szenttamási védelmi rendszer részei voltak. Verbász (Ó- és Újverbász – Vrbas, Jug.) azonban nem a szerb, hanem a magyar védvonal jobbszárnyának volt a központja, s csak 1849 januárjának végén került szerb kézre. A felkelők „főfészeki” voltak még: Karlóca, a római sáncok (Csurog, Temerin, Goszpodince, stb.), Perlasz, Tomasevác, Alibunár, Strázsa, stb.

²¹ Igazából még csak 17 éves volt, hiszen 1831. április 24-én született.

honvédcinken a rácok által véghezvitt kegyetlenségeket²² – különösen kiemelve azt az esetet, midőn a rövid idővel előbb Verbász ellen volt támadás²³ alkalmával, megbokrosodott lova által a rácok közé vitt huszárt lenyakazva, fejét karóra húzva hurcolták sáncaik közé – megnyugodtam a tényben. Már csak azért is, mert időközben megtudtam, hogy az áldozatok nem is a rác lakosság közüliek, hanem az ellenünk Szerbiából beözönlött szerbek közül valók voltak.²⁴ Eközben kérdezősködésemre beszélték a tettet elkövető honvédek, hogy mintegy éjfél körüli időtájban tapasztalták, hogy az előttük elterült kukorica- és tarlóföldeken, nem éppen nagy távolságra, emberek mozgolódását vélték látni. A valóról azonban sehogy sem volt alkalmuk meggyőződhetni, s a fenyegető veszély eshetőségére tekintettel már azon nézetben voltak, hogy a fő őrállomásról erősítést kérnek, midőn egyik társuk arra vállalkozott, hogy ő egyedül a dolog mibenlétét kikémlelni fogja, s úgy is történt. Visszatérve híriül hozta, hogy 7 fegyveres embert látott, kik valami felett tanakodva egy csomóba állottak, oly kedvező helyen, hogy megtámadtatásuk semmi veszéllyel nem járna. Vérszemet kapva, a honvédek rögtön felkeresésükre indultak, s már menekvésükben támadván meg őket, háromat agyonlőve hatalmukba is kerítették.

A legközelebbi napirendben a sütogető legénység megdicsérve, a kémkedő és vezető honvéd pedig káplárrá előléptetve lett.

Nem sok idő múlva a fenti esemény után szolgálati viszonyunkban nagy változás állott elő, amennyiben a tábor megerősítésére honvédcapatok, s ágyúk érkeztek, és ettől fogva már nem őrállás, s kémszemlélet volt csupán a dolgunk, hanem emellett harcászati mozgásokban is gyakoroltak bennünket.

Elannyira, hogy még az étkezést is majdnem fegyverben és parancsszóra végeztük. Ezen lázas oktatásnak a kormány által sürgetett, a rácok elleni támadások célba vett megkezdése volt, ami hamarosan be is következett.

Honvédi szolgálatunkat még mindig saját ruháinkban teljesítettük,²⁵ míg nem valahára megérkezett a zsákszövet kabát és nadrág,²⁶ czeKNél nem sokkal finomabb fehérneműk, a lehető legdurvább bőrből készült bakancsok, s jó posztóból készült katonaköponyegek és kék posztosapkák²⁷. Átöltözve az új mundérba, folytattuk rendes szolgálatainkat. Éppen a Becséhez nem távol fekvő, csáncolt Földvár a túli őrállásainkról egy reggelen Becsére történt megérkezésünkkor adatott napirendben tudunkra, hogy a harmadnap múlva érkezendő Mé-

²² A polgárháborúkkal együtt járó kegyetlenségek kölcsönösök voltak. A szerbek mészárlásairól (Fehértemplom, Zenta, Zombor, stb.) sokat olvashatunk, a magyar honvédek, nemzetőrök és civilek bosszúfűtött válaszreakciói még javarészt feldolgozatlanok, de ők sem bántak kesztyűs kézzel az elfogott ellenséggel, polgári lakossággal. A költő Vajda János honvédnaplójában is olvashatunk a magyar katonák hullákon elkövetett „tréfáiról”.

²³ Augusztus 1-én, 3-án, 13-án, majd 1849 január 26-án próbálkoztak szerb felkelők a verbászi tábor elfoglalásával. Mint már említettük, Verbász magyar kézen volt 1849 január végéig.

²⁴ Ezek voltak a hírhedt szerviánusok, a horvát szerezsanokkal fosztogatásban és harcértékben egyenrangú szerbiai önkéntesek. Már 1848 májusában megjelentek Karlócán, majd folyamatosan áramlottak be a Bánságba és a Bánátba, segítendő magyarországi testvéreiket és saját meggazdagodásukat. Mivel az osztrák hadvezetés számára is kellemetlenné váltak, 1849 márciusában hazarendelték őket Szerbiába.

²⁵ A zászlóalj Óbecsén csak fegyvert, tölténytáskát, kenyérszacskót, szuronyt és köpenyt kapott, rendes honvédruhát csak ősz végén. Jellemző, hogy sok önkéntes hónapokig saját civil ruhájában szolgált.

²⁶ Ezeket az ún. kukoricakitliket (kabátokat) és -nadrágokat fehér vitorlavászonból készítették Szeged városra, de czeK a tábori egyenruhák túl vékonyak voltak, s hihetetlenül összemerték a sok mosástól és használattól. Egyetlen előnyük volt, hogy gyorsan és olcsón készültek.

²⁷ A bőrbakancsokat, a fehérneműket, a szürke köpenyt és a búzavirágkék tábori sapkát szintén Szeged szállította nekik. A kék sapka mellé először 1848 októberében Törökbecsén tűzték ki a később híressé váló fehér kakastollat.

száros Lázár honvédelmi miniszter²⁸ által cszközlendő szemle alkalmával mindenki tisztán köteles megjelenni, kijelentvén egyúttal, hogy a tisztálkodást a honvédség maga cszközlendi.

A rendeletnek tisztálkodásra vonatkozott része nagyon megokolt volt, mert magam is minden óvatosságom dacára förtelmes piszkos voltam, de az örökös szolgálat, s a földön fekvés miatt honvédségünk kinézése legnagyobb részben utálatos volt.

A vett parancsnak eleget teendő, még aznap délután századonként a Tiszához vonulva megkezdtek a mosakodást, olyképp, hogy két-két ember együtt a ruháknak vízbe áztatása után azokat fenyőlapokon egy fadarabbal mindaddig veregette, még tisztának nem látszott. Ekkor kicsavartuk, s száradás végett kitergettük. Azután pedig, hogy a csavarási ráncok simuljanak, meg is húzogattuk, s ezáltal ruhánk némileg veszített ugyan kérges kinézéséből, de tisztább csak annyiban lett csupán, hogy a piszok nem az egész szövetet borította, hanem csak a csavarási ráncokon csíkokban mutatkozott. Eleget téve a parancsnak, haza húzódtunk, készülvén erősen a holnaputáni rukkolásra, miközben kapitányom közénk jöve figyelmeztetett a bekövetkezendő szemlénéli magunk tartására. Én, kinek a bakancs már tűrhetetlenségig feltörte lábomat,²⁹ kapitányomnak mutatva feleletül egyszerűen azt kaptam, húzza fel a sajtáját (ti. a csizmáját). Elérkezvén a nap, századunk a kapitányunk elé vonult, ki még alig vehetett szemügyre bennünket, már zászlóaljunk őrnagyát, Damjanichot vettük észre lován közeledni. Kapitányunk vezényszavára mint a cövek állottunk. Mint tizedes, az első sorban állva, amint Damjánits kimeresztett szemekkel léptet a század előtt, csizmám meglátva kiáltotta: „Hát úrfi, hol a bakancs?” Bár tudtam, hogy katonának sorból beszélni nem szabad, megilletődésemben amint szólani akartam, kihúzott kardjával elém ugrat, mondván: „Egy szót se, mert ketté vágom a fejedet!”, s kapitányomhoz fordulva adta ki a parancsot, hogy nyakig vasba veressen. A miniszter által megtartott szemle³⁰ után szállásainkra menve magam a történetek feletti izgatottságomban kapitányomhoz botorkáltam, ki mosolyogva kérde: „Talán bizon már a büntetést jött sürgetni?”, s szóhoz sem juthattam, már is megnyugtatott, hogy ő azt elintézni fogja. S el is intézte, mert annak végrehajtása végett parancs kiadva nem lett. Bárha a bajtól ily könnyedén menekültem is, de társaim viccelődéseinek még sokáig cél-táblájává lettem. Állhatatosan kitént ebben boldogult édesatyám unokatestvére, Müller Imre kapitány,³¹ kivel balsorsom később mint Vásárhelyre helyezett tisztviselővel is összehozott, és aki itt sem szűnt meg az esetet alkalmilag megújítani. Rendkívül jól érezte magát, ha volt kinek a dolgot elbeszélni. Kővér ember volt, neveltében a hasa csak úgy dobálózott.

A tulajdonképp beszédem fonalát felvéve, Mészáros Lázár Becsén létének idejére kell visszatérnem előbb, mert Mészáros Becsére lett küldetésének célja tulajdonképp az volt, hogy az állásáról időközben lemondott Kis Ernőtől a vezényletet átvéve, Bechtold császári tábor-

²⁸ Itt kissé összekeveri a sorrendet, s előbbre hoz egy későbbi cseményt. A hadügyminiszter augusztus 8-14-között tett szemleutat a déli táborban.

Mészáros Lázár (1796-1858) c.s.k. ezredes, az 5. huszárezred parancsnoka, 1848-ban az első felelős magyar kormány hadügyminisztere, nyártól egyben a délvidéki, majd a felső-magyarországi hadak parancsnoka, 1849-ben honvéd altábornagy, és a magyar hadsereg főparancsnoka, végül vezérkari főnöke. Angliai emigrációban halt meg.

²⁹ Nem is csoda, mivel a bakancsok egy kaptafára készültek. A zászlóaljat felszerelő városuk több csizmával is ellátta, így nemcsak a tiszteknek, hanem az altiszteknek is jutott csizma, noha azt csak tiszték viselhették.

³⁰ Mint fentebb említettük, Mészáros csak augusztus 8-14-ig tett szemleutat a Délvidéken. Augusztus 10-én hallgatta meg a Damjanich ellen panaszkozó 3. zászlóalj szószólóit, de nem tudta meggyőzni a honvédeket parancsnokuk hazafiságáról.

³¹ Müller Imre (1818-1895) ügyvéd, 1848-49-ben a híres szegedi önkéntes nemzetőrcsapat, a későbbi 104. zászlóalj önkéntese, végül itt az 5. század parancsnoka a IV. hadtestben. Esetleg ennek apjával, Müller Ferencel (1778-1850) azonos, aki 13 éven keresztül szegedi városi kapitány volt. A Vásárhelyen kifejezés alatt Hódmezővásárhely értendő.

noknak adja át.³² Ami is így megtörténvén, Bechtold harmadnapra már Földvár alá vezényelt bennünket, s itt kezdődött a dolog vastagabb része. Egy förtelmes zimankós nap hajnalán, még alig világos alatt értünk Földvár alá.³³ Az csó csak úgy zuhogott, midőn a sáncokból már ágyúlövésekkel lettünk megtizedelve. Szerencsére azonban a golyók fejünk felett repültek, kárt ekkor még nem okoztak. Mirc zászlóaljunk csatarendbe állítatott, ágyúink is egy domb mellől elkezdtek működsüket szemmel látott eredmény nélkül, mert golyóink kivétel nélkül még a sáncpart előtt már a földet szántották. Ezen ügyetlenkedés megbírálására századunk leghivatottabb volt, mert bennünket Damjanich lőtávólban, s teljesen fedetlen a sánc felé menetelés helyre állított céltáblául.³⁴ Sajnosan kellett ezt tapasztalnunk, mert ágyúinkra történt néhány lövés után az ellenséges golyók bennünket tisztelgettek a rossz irányzat dacára néha olyképpen is, hogy sorainkat már-már megszakítani fenyegették. Ez természetesen a sorokban nagymérvű mozgolódást, de földre bukdosást is idézett már elő. Látni ezt Damjanich, agyonlövessel fenyegette azt, ki még egyszer lebukni merészel, de azért bennünket fedezettebb helyre nem vezényelt. Hogy mi célja volt az indokolatlan, ostoba felállításnak akkor, midőn sem előre nem mehettünk, sem fegyverünket a távolság miatt nem használhattuk, nem tudtuk, a honvédek azonban katonahiznek neveztek (értsd katonacdzés). Valószínű azonban, hogy Damjanichtól az egész csak bosszú műve volt, mert kezdetben a honvédek Damjanichot nemigen kedvelték, s sokszor is megtámadták a szegeédi Tiszavidéki újságban a fentihez hasonló eljárásai miatt,³⁵ mire Damjanich egy ízben a zászlóalj előtt nyíltan is

³² Ez tévedés. Kiss Ernő a 2. huszárezred parancsnokaként vett részt a délvideki harcokban, s csak október közepétől lett hadtestparancsnok a Bánságban. E posztjáról sem mondott le, hanem 1849 legelején felmentették. Így tehát nem kellett elvenni semmit Kisstól, és Bechtold már június 27-től a délvideki hadsereg vezére volt – igaz, csak két hónapig.

Kiss Ernő (1799-1849) cs.k. ezredes, a 2. Hannover huszárezred parancsnoka és nyártól dandárparancsnok a Délvidéken, 1848 őszétől honvédtábornok, a bánsági hadtest vezetője, 1849 elejétől altábornagy, az Országos Főhadparancsnokság feje, többször ideiglenes hadügyminiszter. Október 6-án Aradon kivégzik.

Philipp von Bechtold báró (1786-1862) cs.k. altábornagy, akit szerencsétlen kézzel választottak ki 1848 júniusában a szerbek ellen összpontosított magyar csapatok főparancsnokának, két hónapos, már-már áruházzal felérő tehetetlenkedés után lemondott és visszavonult. Erőt érezve magában 1849-ben még szolgálatra jelentkezett a császári csapatoknál, s Haynau tartálék lovashadosztályának parancsnokaként szolgált a szabadságharc végéig.

³³ Ez a „zimankós nap” július 14-én volt. E napra tűzte ki Bechtold először a már addig is sok gondot okozó szenttamási szerb tábor bevetését. Damjanich vezénylete alatt két század Ferenc Károly baka, három század fehértoallas honvéd, fél század huszár és egy üteg tartott Turjának, a másik három oszlop Eder tábornok, Kolowrat ezredes és Bergmann százados parancsnoksága alatt Szenttamás felé mentelt.

³⁴ A honvédek elhelyezése nem Damjanich, hanem Bechtold ötlete volt. A sorozredi katonák a kukoricásba kerültek, míg a honvédek egy dombon voltak kénytelenek vesztegelni az ellenséges ágyútűznek kitéve. Damjanich maga is rendületlenül állt az ágyútűzben. Turját végül nem sikerült elfoglalni, mivel a felkelők felszedték a Ferenc csatorna odavezető hidját.

³⁵ A Damjanich elleni közutálatot és bizalmatlanságot, mely egészen az őszi bánsági csatáig fennállt, csak a győzelmek és az őrnagyról szerzett egyre több tapasztalat változtatta meg át a zászlóaljban az ellenkezőjére. Attól fogva azonban rajongtak Damjanichért, aki a szabadságharc egyik legszeretettebb tábornoka lett. A zászlóalj és parancsnokuk közeledését az is megnehezítette, hogy a „tintanyaló prókatorok”, – ahogy Damjanich nevezte őket, – a hadi élethez nem szokott „úrifiúk” nem tudtak mit kezdeni parancsnokuk szigorú fegyelmével, durva kiszólásaival, precíz és nehéz kiképzésével, fenyítésével, számukra elképzelhetetlen rendelkezéseivel, osztrákos külsejével és egyenruhájával. Ellenszenvük miatt minden rájuk vonatkozó és őket érintő visszás, hibás parancs miatt őrnagyukat tették felelőssé. Mint említettük, ez a rossz kapcsolat 1848 őszére lassan eltűnt, s atya-fiú kapcsolat alakult ki Damjanich és a 3. zászlóalj között.

kijelentette egy ily cikk következtében, hogy: „No, megálljatok ti frástudó farizcusok, majd megtanítalak én benneteket!”.

Alig, hogy meg lett tiltva Damjanich által a földre bukdosás, máris áldozatul estek néhányan, részint halva, részint sebesülve.³⁶ Azok között egy iskolatársam, egy szegedi gyógyszerész fia, Bauernfeind Gyula³⁷ is bal lábszárán kapott seb következtében mellőlem szinte (ti. szintén) a földre bukott. Több volt már az áldozatok száma, mikor Damjanich megelégedve a komédiát, más, emberségesebb helyre vezényelt bennünket, s kezdte meg egy borbélylegény sebesültcink vagdalását és kötözését. Délről jól elhaladt már az idő, mikor Bechtold visszavonulást veretett,³⁸ s csendes menetelünk közben társától mindenki csak azt tudakolta, hogy vajon nem tudná-e megmondani, hogy miért is jöttünk Földvár alá, és a felelet csak az volt: támadatni. Igazuk volt, mert a „bölc” vezérelt folytán csakugyan mi lettünk a megtámadottak és megverettek, mert a rácság sáncaiban maradvá, több, mint bizonyos, hogy ágyúlövéscink tapasztalt rossz irányzása miatt azok közül egy sem érezte annak hatását, még ellenben zászlóaljunktól holtak és sebesültek nem kevesen voltak.³⁹

Becsére visszatérve a zászlóalj szolgálaton kívüli részec, magam a szabadidőt felhasználva a főtérrre mentem szétnézni, s amint Damjanich lakásához értem, csibukozva, veres fezzel a fején Damjanichot már az ablakon kikönyökölve pillantottam meg. Nem volt már más hátra, katonásan tisztelegtem és távolról sem sejtettem a következőket. Damjanich úgyszólván minden előzmény nélkül kérdezte tőlem, hogy vajon nem-e én vagyok az a szegedi, kívül neki öltözéke miatt baja volt. Igenlő válaszomra mondta, hogy: „Jó, tehát te fogod gőzhajón Szegedre kísérni a sebesülteket, jelentsd magad a segédtisztnál(!)”. Tisztelegve, miután az ugyanazon épületben volt segédtiszt nevem és századom jegyzékbe vette, utam tovább folytattam, s másnap megkaptam a parancsot a szegedi útra. Estefelé értünk Szegedre a 27 sebesülttel.⁴⁰ Kecserves utunk volt, a szenvedő, kisebb-nagyobb mérvbeni sebesültek fájdalmaik enyhítésére vélt különböző kivánságaikat alig győztük kielégíteni. Szegeden hordágyakon szállították őket a kórodául időközben berendezett régi gimnáziumi épületbe.⁴¹ Bauernfeind gyógyszerész pedig a vett értesítés folytán Gyula fiát lakására⁴² vitette, s dacára, hogy a leggondosabb ápolásban részesült, rövid idő alatt a sok vérvesztés következtében elhalt.⁴³

³⁶ A zászlóaljnak akkor két halottja esett, Szigeti Kálmán honvéd és Szathmáry Dániel tizedes, egy színeszinasztia megalapítója. Ezenkívül hat súlyos és két könnyebb sebesültjük volt.

³⁷ Bauernfeind (Bauernfeind) Gyulát (1829–1848) barátja, Kaiser (később Mogyoródy) Adolf – a 3. zászlóalj főhadnagya, majd Itáliában a magyar légio alezredes – parancsnoka lett – vitte le Óbecsére Szegedről szülei aggodalma ellenére, ahol a 6. századba kerültek, a „művelt fiúk” közé. A zászlóalj tűzkeresztségekor ágyúgolyó vittel le bal lábát a még civil ruhában harcoló Bauernfeindnek. Két nap múlva halt meg Szegeden sebe elüszkösödése miatt. A Belvárosi temetőben temették el mint Szeged első hősi halottját. Halála után egy-két héttel a városban verset nyomtattak ki róla. Nővérét a szabadságharc után Maygraber Ágoston volt honvéd őrnagy vette feleségül. Érdekeség, hogy Damjanich július 14-i jelentésében neve mégsem fordul elő.

³⁸ Bechtold több mint három óras ágyúpárbaj után minden roham vagy támadás nélkül rendelte vissza a csapatait. A „csata” nagy erkölcsi vereség volt a magyarok, és nagy erkölcsi győzelem a támadásról előre értesült szerbek számára.

³⁹ Erről lásd fentebb a 36. jegyzetet. A nehéz sebesültek többsége Óbecsén behalt sérülésébe.

⁴⁰ Július 14-én éjjel érkeztek Szegedre. Nem 27 sebesült volt a csatában, hanem csak 17-en kaptak sebecet. A könnyű sérültek a tábortban maradtak, a nehezebbek közül is csak keveset vihettek a városba. A nehéz sebesültek mellett valószínűleg betegeket is kísért Almai a gőzhajón.

⁴¹ A mai Dóm téren állt az egykori piarista rendház, gimnázium és líceum, melyet csak augusztus 13-án alakítottak át kórházzá. Ellenben a minorita zárda már július 10-től katonai kórházként működött. A sebesültek valószínűleg ide kerültek, nem a gimnáziumba, de lehet hogy ideiglenesen már akkor is fogadtak betegeket. A líceumról lásd még az 1. jegyzetet.

⁴² Bauernfeind Ferdinánd gyógyszerész háza és patikája a mai Victor Hugo utcában állt. Itt szállt meg Kossuth Lajos 1848 októberében toborzókorúta alkalmával, és mondta el a ház előtt híres beszédét.

⁴³ A fiú kétnapi szenvedés után, július 16-án halt meg.

Képzelné alig lehet az öröm nyilvánulását oly meghatóan, mint ahogy az több havi távollétem után lakásunkba váratlan betoppanva szülcim és testvércim⁴⁴ részéről kifejezve volt, úgy, hogy szóhoz sem juthattam. Az egyik nyakamba borulva sírt, a másik csókolt, a harmadik kíváncsiságtól gyötörtén kérdezősködött, még nem szóhoz jutva elmeséltem katonacéletem. Másnap fejem szédült a kíváncsi látogatók sokadalmától. Közben meglátogatva még sebesülteinket, következő napon már Bescén voltam, hogy szolgálatban soros századommal a szokott módon Szt. -Tamás alatt a rácok fészkelődéseit szemmel tartjuk, s ettől fogva több napon át hol előőrson, hol pedig gyakorlaton voltunk. Közben egy napnak reggelén⁴⁵ nagy zörgéssel dobolták a riadót, s mivel nem volt ritka zene, általa nem is voltunk meglepetve. Azonban az egészben nem tetszett az, hogy annak okát senki sem tudta, sőt gyanítani sem lehetett, amennyiben a rácok sáncaikból reánk támadást nem intéztek. „Tehát mi fene lelte a németet?” – értsd Bechtoldot –, ilyfajta több megjegyzések elhangzása közben elharsan Damjanich száján a szó: „Zászlóalj, szakaszonkénti rendekben jobbra indulj!”⁴⁶. Erre amint kilépett a zászlóalj, Turjáig meg sem állott,⁴⁷ s bár útközben gyanakodtunk már, de csak itt láthattuk, hogy mi vár reánk. Egy szőlő alatti kanyarulatnál fedett helyen találtuk már a huszárokat, s egy pár század Ferenc Károly serezedbeli katonát, az ágyúkat és a pesti önkéntes nemzetőröket,⁴⁷ a nagy erejéről akkortájt igen híres volt Toldi Ferenc zászlóartókkal egyetemben. A tapasztaltak folytatán megkezdődött az ily alkalmakkor köztünk szokásban volt megbeszélcse annak, hogy baj esetén kit, s hol értesíthessünk.

Turja község Ó-Becse felőli oldalán elsáncolva nem volt, mert ez oldalon közvetlen a község mellett el a Ferenc-csatorna az akkor alacsony volt vízával, s a községbe csakis ezen keresztül lehetett jutni. Felállítván kijelölt helyekre a honvédek, jel adatott a támadás megkezdésére. Századom a csatorna partján volt dombos fekvésű szőlők közé jutott, innen folytonos lövöldözés közt a csatorna szélén elvonult fűzfakelvények közé mászva tömegesen, innen oly erősen tüzelünk, hogy annak következtében az egyetlen ágyújuk otthagásával a rácok menekülni kezdtek. Eközben a rohamjelre megkezdődött a minden nehézség nélkül átgázolható csatornán az átkelés, de már senki sem volt előttünk, mert a község ellenkező oldalán a rácok már tömegesen Szt. -Tamás felé futóban voltak. A huszárok által azonban elvágtatván útlejtő, nagy részben elfogattak, s a szegedi várba kísértettek.⁴⁸ Még mi a községbe – vénaazonon és csecsemőn kívül egyebet nem látva – emberek után kutattunk, erősen pörgött a dob visszahívóra. A vezénylet körüli sorakozás közben láttuk csak Szt. -Tamás felől a rengeteg néparadat hömpölygését, mely számunkat háromszor is túlszárnyalni látszott. Csatarendbe állított ismét hadtestünk, s midőn az előnyomulás csaknem megkezdődött, a pesti önkéntes nemzetőr csapat – mely bár kezdettől fogva védett helyen volt – egyhangúlag kijelentette, hogy az előnyomulásban nem vesz részt, mert csak fedezetre, és nem támadásra vállalkozott. Mintha Bechtold lova is megértette volna az arcátlan kifejezést, úgy toporzékkolt

⁴⁴ Öt testvére volt Almának.

⁴⁵ Augusztus 19-én.

⁴⁶ Szenttamás második ostromakor három oszlopban támadott Bechtold. Turja ellen Kolowrat és Castiglione crezedek voltak kirendelve, dandárjukban a 3. zászlóalj 1. és 4. századával, illetve a 2. század felével.

⁴⁷ A Turja ellen támadó csapatban néhány század Ferdinánd-husár, egy félütege, a pesti önkéntes zászlóalj, néhány század Ferenc Károly sorkatona, és a fehértollasok haladtak.

⁴⁸ Több órás ágyúzás után indult rohamra az 1. század, s foglalta el Turja felét. A 4. század a szőlőben volt elhelyezve, míg a 2. század fele csónakokon szintén átment a Ferenc csatornán a falu alá. Almai leírása szerint százada szőlők között volt, ezért elképzelhető, hogy nem is a 2., hanem a 4. század tagja volt.

A szegedi várban, – amely már a 18. század végétől deportáló intézetként funkcionált – egészen 1848 végéig őriztek katonai és politikai foglyokat.

gazdája alatt. Bechtold nagy ingerülten hátat fordítva elutasította őket, s szót fogadva a hely színéről rögtön elhúzódtak, úgy hogy őket többé sohasem láttuk.

E közbejött szünetes esemény után folytatta hadtestünk az előnyomulást, s a felkelő csordától majdnem ágyúlövésre csatárláncba oszolva, részünkről az ágyúzás is megkezdődött már, midőn a rácság előhaladása – lövéseink viszonzása nélkül – megszűnt. De ennek dacára Bechtold visszahívást vetetett, s előbbi utunkon visszavezényelte hadtestünket, s rendes sorokban Becsének meneteltünk,⁴⁹ természetesen a napi esemény bírálgatásáról folyván a beszéd. Mert okát nem tudták felfedezni annak, hogy a csekély számú sebesültek irán megszerzett községeit miért hagytuk őrizetlenül. Valónak látszott azonban az, hogy Szt.-Tamás közelében annak őrzete nagyobb csapatot igényelt volna, mi akkoron részünkről még nagyon is korlátolt volt. Azonban hogy miért indultunk a Sz. Tamás alatti rácok elé oly nagy garral, s miért fordítottunk nekik háttal, az előttünk csakugyan örökké titok maradt.⁵⁰

A turjai expedíció után szolgálatunk ismét változatosabb lett a múlthozképp, mert ettől fogva a rácság állomásainkat különösen éjjelenként kitérésével untalan nyugtalanította, s elfoglalva lettünk ezáltal olyannyira, hogy bárha őrségünk erősbítették, mindamellert pihenésről még szó sem lehetett. Hétről hétre változatlan fehérneműben voltunk, s szerencsés volt az, ki közben a városba jutva tisztálkodhatott. Miközben egy alkalommal ismét a nevezetes Jóvics-féle tanya közelében teljesítendő órálási szolgálatra jutottam, az említett tanyán fél század hasonló célból már elhelyezve volt, s utasításom volt baj esetén szakaszommal ahhoz csatlakozni. Őrszemcim már kiállítva voltak, midőn a szokásos kémszemle megkezdésére visszatartott embereimmel foglalkozva, az említett tanya felől gyors egymásutáni lövöldözést hallottunk. A sötétben rögtön embereim egy részével lövés iránt indulva, amint egy magas avarral borított területre léptünk, közvetlen közelünkben egy lövés történt. Annak keletkezését fűrészve még azt hittem, közlünk valamelyiknek fegyvere akaratlan sült el, de már a másik pillanatban a lövő, s menekülőben levő szerviánt embereim elnyomták, s már megkötözve vallotta, hogy megilletődve szembe menetelünk által, fegyvere zavarában sült el. Nem sokat törődünk ostoba mentéggel, magunkkal vittük, s mire a hely színére értünk, Jóvics-tanyai őrségünk már segítség nélkül végzett megtámadóival. Kiterülve heverték a gaz támadók, köztük egy páran sebcikben vajúdvá. Dolgunk tovább nem volt, mert a támadók a láthatárról már elmenekültek. Visszatértünk őrhelyünkre, de pihenésről szó sem lehetett, amennyiben a lövésekre mindult (ti. minduntalan) patrolok (ti. őrzékek) járása szünet nélkül tartott.

Bizonyos lett a vezérkar előtt, hogy a már hetek óta tartó éjjelenkénti rác és szerb kicsapongások a szt. -tamási felkelőktől eredtek. Egy éjjel⁵¹ megperdült a dob, és se szó, se beszéd, 60-60 éleztöltény kiosztása közben tudtuk meg, hogy ismét lakodalom készül, de hogy a zene hol szólal meg, azt nem. Gyorsan történt felszerelésünk után nyomban megindult zászlóaljunk a külterületre, s az útirányról következtetve gyanítottuk, hogy menetelünk célja Szt. -Tamás megtámadása lesz.⁵² Vélekedésünkben csakugyan nem csatlakoztunk, mert Szt. -Tamás határát amint csak elértük, nyomban csatárláncba fejlődött seregünk egy része. Előnyomulásában a rácok „Csicsója” által már meg is tiszteltetett. „Csicsónak” nevezték 24

⁴⁹ Az ostrom alól felszabadult szenttamási felkelők délután négy óra körül indultak turjai bajtársaik segítségére, ami miatt Kolowrat megkezdte a visszavonulást Kiskér felé. Kénytelen volt kivonulni a faluból és ágyúzásba bonyolódni a felkelőkkel. Almai ezeket az egymás utáni eseményeket keveri össze. Természetesen nem Bechtold, hanem valószínűleg Kolowrat teremtette le a pestieket.

⁵⁰ A második ostromot Bechtold a kormány újbóli sürgetésére kísérelte meg. A főparancsnok újra nagy hanggal hirdette a támadás tervét, s megint idő előtt rendelte el a visszavonulást, noha már Szenttamás cleste biztosnak látszott, hiszen a szerb ágyúk javarésze is el lett némítva.

⁵¹ Szeptember 21-én.

⁵² Almai szerint a csata Szenttamás harmadik ostroma volt, bár Hegyesi Márton, a 3. zászlóalj krónikása szerint a zászlóalj ebben már nem vett részt.

fontos ágyújokat.⁵³ Nagyot bömbölt a bitang, de kárt még akkor nem okozott. Nagy erővel nyomultunk a sáncok felé, s bár a távolság miatt fegyvereinket sikeresen még nem használhattuk, folyt folyton a lövöldözés oly eszeveszett módon, hogy lövegeinket többeknél máris pótolni kellett. De hiába, mikor a vezényszó folyton az volt, csak löni, löni. Amint előre haladtunk lövéscink gyéren történt viszonzása mellett, az előbb sáncaikból kilépett rációk mindinkább visszahúzódtak, s ekkor kezdődött részünkről a nagyobb baj. Szerencsétlenségünkre Bechtold éppen közelünkben kotorászott,⁵⁴ midőn hogy-hogy eddig fedezet nélkül volt ágyúinkhoz egy tiszt fedezetet kért. Bechtold nagy hamarosan századunkra mutat: „Itt van, vigye!” Két ütegünk volt tűzben, s külön-külön helyről dolgozván, századunk is kétfelé szakadt. Mint fiatal, s egészben véve még tapasztalatlan létemre is tudtam, hogy nem akadt ember seregünkben, ki megbízatásunkat irigyelte volna. Mert igaz ugyan, hogy a bár sűrűn röpködött puskagolyóktól okunk nem volt félni, de ennél jobban tarthattunk a 3-6 fontos golyóktól, melyek ágyúinkra irányítottan, mintha csak bennünket kerestek volna. Folyton vagy a földön előttünk baktatva, vagy fejünk felett sivitva, vagy közénk csapva röpködtek. Kiállhatatlanná vált vizitelésük, midőn egy sík helyre szerelt ütegünk – de mintha a mi kérésünk készítette volna – alig egy pár lövés után helyet cserélt, s itt már áldozatunk sem akadt. Kivéven egy embert, ki szerencsétlenségének oktalan viselkedése által maga volt oka, mert a földön baktató ágyúgolyót sarkával akarta feltartani, holott annak volt annyi ereje még, hogy a lábszárát megroncsolja.

Eközben honvédségünk előhaladva majdnem már a sáncokra nyomulhatott, midőn abban megakadályozta Bechtold visszahívó parancsa. Bár czáltal a lövések zaja is szűnőben volt részünkről, de a rációk míg csak látták csapatunkat, lövéscikkkel nem szüneteltek.

Mindenki tudja, ha próbálta, hogy tűzben legtöbbször biztosan az ágyúfedezeti szolgálat a legveszélyesebb, mert saját nagyobb veszedelmének elhárítása céljából minden hadviselő fél arra törekszik, hogy az ellene működő ágyúkat ártalmatlanokká tegye. Következésképpen van aztán azok körül meleg, főként akkor, ha az üteg helye valami által fedezve nincs. Egy esetet kivéve ágyúink helyei jól lettek megválasztva, s azáltal helyzetünk is tűrhető volt. Már csak azért is, mert a rációk részéről – mint egyébkor is – igen rosszul lőttek.

Vége lévén a támadás név alatti ostobaságnak, utunk Becse felé folytatása közben megkezdődtek ismét az esemény feletti tárgyalások. Árulás vádját is suttogatták Bechtold ellen, mert mint tudva volt, valahányszor csak honvédeink már csaknem a rációk sáncaira léptek, Bechtold által mindannyiszor visszahivattak. De volt is alapja a gyanúsításnak, mert Bechtold a vezénylettől rövidesen eltávolítva lett. Azonban utódja, Mészáros Lázár volt honvédelmi miniszter sem mutatta be magát különb vezérnek, mert a fenti eset után alig egy hétre ő is Szt. - Tamás alá vezetett bennünket, honnan majdnem egy teljes 24 órai semmittevés után szégyenkezve tértünk vissza anélkül, hogy csak egy lövés is történt volna.⁵⁵ Úgy hangzott akkor, hogy a vezérkar egyenetlensége okozta ezt, a célba vett támadás módja felett köztük támadt nézeteltérés miatt. Egyik sem akart a másik nézetéért felelősséget vállalni, s egyhangúan a visszavonulást határozták.

⁵³ A hírcs „Csicsó” „csak” 18 fontos volt, s 1849 március 5-én Bajmokonál a magyar csapatok kezére került. A szeptember 21-i támadásban a magyarok nem használtak ágyúkat, noha Almai erről is megemlékezik.

⁵⁴ Bechtold ekkor már majdnem egy hónapja nem volt a délvidéki csapatok főparancsnoka, tőle augusztus végén ideiglenesen Mészáros Lázár vette át. A „kotorászó” tiszt talán Mészáros lehetett, vagy egy másik magas rangú törzstiszt – ha valóban a harmadik szenttamási csatáról van szó.

⁵⁵ Mint már említettük, Bechtold már augusztus végén lemondott a vezényletről. Árulással vádolták, és így jobbnak látta nem megvárni szégyenteljes leváltását. A parancsnokságot ideiglenesen a hadügyminiszter vette át, aki szintén dicstellenül volt kénytelen elhagyni a délvidéki csapatokat. Hogy a leírt csata valóban melyik lehetett, azt a kevés adatból nehéz megfejteni. A szerző valószínűleg sok ütközcet kevert itt össze.

Olyan kisebb-nagyobb éjjeli támadásokon kívül nagyobb ütközetünk jó hosszú időn keresztül nem volt. Valószínűleg alkalmas vezér hiányában, mert a most említett eset után Mészáros is lemondott, s Vécsei és Hadik tábornokok vették át a vezényletet.⁵⁶

Az idő előhaladtával Bécsben is kiütötte a szög a zsákból magát, mert ekkor már a nemzet önvédelmi harca az uralkodóház elleni lázadásnak minősítettén,⁵⁷ felvidékünk is már az osztrák seregek által fenyegetve lett. Nyakra-főre szaporodott a honvédzászlóaljok száma, s így ismét alakult Szegeden egy, a 33. zászlóalj.⁵⁸

Az 1849. év elején napiparancsban jelent meg, hogy a 3. honvédzászlóaljtól négy őrmestertársammal a 33. zászlóaljhoz mint hadnagyok lettünk áthelyezve.⁵⁹ A legközelebbi alkalommal a Felvidék felé már úton volt zászlóaljhoz megindulva, azt Szabadka, Halas, Félégyháza, Mezőtúr és Karcagon át Miskolc vidékén értük utol, s közben Guyon Richárd hadtestéhez csatlakozva Kassára, s onnan ismét (majd) Iglóra meneteltünk.⁶⁰

A már nagyon is hosszan tartott folytonos gyaloglás, a nagy hideg, s részben a nélkülözés is annyira kimerített némelyeket már, hogy a sorokból útközben elmaradoztak. Ez Guyonnak annyira ellenére volt, hogy szigorúan megtiltotta az elmaradozást. Saját szememmel láttam, mikor egy ily elmaradottat Guyon pisztolyával agyonlőtt. Pogány ember volt Guyon az ő forradásokkal teli arcával, s idegen nemzetiségű bár, de rendkívül híven és nagy ambícióval szolgálta ügyünket.⁶¹

⁵⁶ Mészárosnak nem kellett lemondania, hanem levonva a konzekvenciákat, feladta az itteni vezényletet, s visszament a Hadügyminisztériumba. A Bánságban Kiss Ernő, a Bácskában Bakonyi Sándor, majd Esterházy Sándor tábornok volt a főparancsnok. Hadik és Vécsey csak 1849 januárjától voltak a bácskai csapatok parancsnokai.

Gróf Vécsey Károly (1807-1849) cs.k. őrnagy a 2. huszárezredben, 1848 őszétől honvéd ezredes, ezrede parancsnoka és hadosztályparancsnok, 1849 elejétől bácskai hadtestparancsnok, majd tavasztól Arad és Temesvár ostromcsapatainak, az V. hadtestnek a vezetője. Október 6-án Aradon kivégzik.

Gróf Hadik Ágoston (1801-1873) a híres Hadik András tábornok unokája, nyugalmazott cs.k. huszáralvezredes, 1848-ban nemzetőr alezredes, majd decembertől honvédezredes, a szegedi hadmegye parancsnoka, 1849 januártól a „szegedi hadosztály”, majd egy tartalék hadosztály parancsnoka, a szabadságharc után gazdálkodó.

⁵⁷ „Hivatalosan” 1848 október 3-án szakított Bécs Magyarországgal, amikor Ferdinánd király felmentette Batthyányt, Jellasicsot pedig a magyarországi haderő főparancsnokává tette, és az országot hadállapot alá helyezte.

⁵⁸ A 33. zászlóalj szervezése októbertől decemberig tartott Szegeden. újra a helyi iparosok készítették el felszerelésüket, és a város biztosította nekik a fegyvereket. Ez a zászlóalj volt a „ködmenyes zászlóalj”, mivel a zimankós téli időjárásra való tekintettel az Országos Honvédelmi Bizottmány juhbőrből készített nekik nadrágokat és ködmonókat. Ezek a ruhadarabok kiváló szolgálatot tettek az 1849 eleji nagy hidegekben.

⁵⁹ A kinevezést sem Hegyesi Márton könyvében, sem a Közlönyben nem találtam meg.

Almai itt átugrik több mint három hónapot, nem említi meg a 3. zászlóalj több fontos csatáját. Nem tesz említést az október 13-i törökbecsei, a november 9-i strázσαι, a december 15-i jarkováci és az 1849 január 2-i pancsovai csatákról sem. Elképzelhető, hogy Almai októberben a Versecen elkülönített első három század egyikében volt, de a következő hónapokban már együtt volt a teljes zászlóalj. Felettébb érdekes, hogy pl. a különleges és szinte elfelejtethetlen jarkováci éjszakai csatáról sem ír.

⁶⁰ A 33. zászlóalj egyhónapos óbceci és petrovozellői táborozás után csatlakozott a feldunai hadtesthez, s lett beosztva a Guyon- hadosztályba (nem hadtestbe). Almaiék nem igazán érthették utol Miskolc környékén a zászlóaljat – leirt útvonaluk is kétséges -, mivel az akkor még császári kézen volt. Kassára sem menetelhettek, hiszen ez szintén az ellenségé volt. Valószínűleg Besztercebányán csatlakoztak a hadosztályhoz, és együtt mentek tovább a Garam-völgyében Igló, majd Branyiszko felé.

⁶¹ Guyon Richárd (1813-1856) angol származású kilépett cs.k. főhadnagy, gazdálkodó, 1848 őszétől ezredes és hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben, 1849 tavaszán tábornok és Komárom, majd nyáron a IV. hadtest parancsnoka. Törökországi emigrációjában mohamedán és török tábornok lesz (talan ezért írta róla Almai, hogy „pogány ember volt”). Hadvezérnek csapnivaló, de katonának kiváló volt.

Iglóra 1849. február elején érve itt, s környékén nagy részben föld alá jutottunk, s a kíméletlen menetelés fáradalmait kipihenendő, alkonyat után⁶² nyugvóra készültünk már, midőn Igló utcáin végig erősen pörgött a dob, s szólott a trombita riadót jelezvén. Sokan felöltöiket karon hozva csak a sorokban ölthették fel csak. Első pillanatra nagy volt a zavar, senki sem tudta, mi történt. Csak azt láttuk, hogy a város több helyen iszonyú lángtömegekben ég. Mi a tűz továbbterjedésének megakadályozására voltunk kirendelve, de bárhogy igyekeztünk is, a lakosságnak segített hurcolkodáson kívül egyébben célt nem értünk, mert rendkívül nagy szél lévén, a legnagyobbára zsuppal földött égő házakat meg se közelíthettük. Így a tűz keletkezése előtti csekély számú házakat kivéve az egész város leégett. Távrolról sem gondoltunk arra, hogy még mi a községben a tűzesetet jóformán tétlenül bámultuk, a külterületen hogy mi történik.

Iglóba bevonulásunkat megelőzőleg a községtanács biztosnak nyilvánította ottani megszállhatásunkat, amennyiben nyilatkozata szerint Igló környékén ellenséges seregek tartózkodását nem tudja. Ennek volt a következménye, vagy mi, nem tudom, csakhogy a beszállásolás alkalmával a szokásos óvintézkedés kívántképp szigorúan betartva nem volt, s ez okozta, hogy a branyiszkói hegyesség körül táborozott császáriak egy portyázó csapata⁶³ Iglót megközelítve röppentyűkkel azt több helyen felgyújthatta.

A vakmerő eset elkövetése után a portyász sereg rögtön menekülőben volt ugyan, de az Iglón kívül elhelyezve volt honvédek által megtámadtattak, s közülük néhányat foglyul ejtve tollók egy röppentyűt is elvett.⁶⁴ A veszedelmes szerszám szemlélete közben – mely a biztos és elothatatlan gyújtást egy hosszú léccen alkalmazott kénkeverék által egy gépczettel minden nagyobb zaj nélkül csak süstörgéssel kilöketve eszközli – egy embert vezettek Guyon elé, ki nem volt más, mint a község bírása. A vezérkar haditörvényszék elé állítását hangoztatta, de Guyon lován ülve kirántotta nyeregkapájából pisztolyát, s e szavakkal – mert magyarul egy szót se tudott: „Nichts gericht!”, főbe lőtte, s rögtön utána mondta: „Eingraben!”

A bíró gazember volt csakugyan, mert mint kitudódott, érintkezésben volt a császáriakkal, sőt mi több, fizetett kémjök volt.

Nem tudom megtámadtatásunk következtében-e, de pihenés nélkül Braniczko felé vettük utunk. Guyon és vezérkara által folyton lelkesítette értünk csekély pihenés után Braniczko határába,⁶⁵ hol már harcészen várt bennünket Schlik császári hadvezér. Az osztrák sereg ágyúival hatalmasan támadva. Hozzászoktunk már az ily hangzatos fogadtatáshoz, és óvatosan bár, de feltartóztathatatlanul csatarendekre oszolva nyomultunk előre oly erős kitartással, hogy a császáriak hátrálva a braniczkoói szorosokba húzódtak. Táborot ütven hadtestünk a szorosoktól nem nagy távolban, másnap hajnalhasadtával már mi támadtuk meg őket.⁶⁶

⁶² A Garam-völgyében menetelő déli hadoszlopból (a Piller- és Guyon-hadosztályok) Guyon február 2-án érkezett meg Iglóra (ma Spisska Nová Ves, Szlovákia).

⁶³ Február 3-án éjjel a Schlik-hadtest lőcsei helyőrsége Kicscwetter őrnagy vezetésével betört Iglóra abban a hiszembben, hogy csak csekély erőt fog ott találni. Elcinte sikerült is nagy zavart okozni a rosszul felállított és meglepett magyar csapatokban, hét magyar löveget el is foglaltak.

⁶⁴ Guyon egységei rövid idő alatt magukhoz tértek, visszaverték a támadókat, visszaszerezték az elvesztett ágyúkat, sőt egy röppentyűtelepet is sikerült zsákmányolniuk. Az ellenséget egészen Szepcsváraljáig üldözték. A várost több helyen felgyújtó röppentyűk megszerzése nagy jelentőségű volt, mivel később ezek alapján kezdték meg Nagyváradon gyártásukat a honvédség számára. A röppentyű egy háromlábú állvány volt, melyről hengeres hüvellyel és hosszú vezérlőrúddal állított golyót vagy kartácsot lehetett kilőni.

⁶⁵ A hadosztály február 5-én ért Szepcsváralján át a branyiszkói hegygerinc (ma Pod Braniskom, Szlovákia) alá, Korotnok faluba (ma Korytné, Szlovákia).

⁶⁶ Természetesen a csata egy napon zajlott le, február 5-én. Elcinte 3-4 órán keresztül csak kölcsönös ágyúzásra szorítkozott mindkét fél, majd ezután vezényelt Guyon többszöri rohamot zászlóaljainak fel a gerincre. A védekező osztrákok parancsnoka Franz Deym tábornok, Schlick egyik dandárának vezetője volt.

A braniczkói hegyszorosra vezető út volt egyedül csak amelyen a hegyre tömegesebben feljutni lehetett, s emellett mindkét oldalon a meredek hegységet borító erdők voltak. Guyon személyesen intézte a sereg felállítását, ami közben kétszer is könnyebb sebet kapott, de izgatottságában sebeci békötözni sem engedte. A szorosra vezető útnak rohammal elfoglalására a 23., az út menti erdőségekbe pedig a 10. és 65. zászlóalj volt rendelve. Zászlóaljunk tartalékban volt.⁶⁷ Nagy erővel folytatott az ágyúzás, s ennek védelme alatt az út elleni roham is kezdetét vette. Eget verő láрма között rohant az úton a 23. zászlóalj, s alig harmadára haladhatott csak, midőn az osztrákok gyilkos tüze miatt hátrálni volt kénytelen. Annak (ti. a rohamnak) ismét is sikertelenül lett megkísértése után Guyon nagy hevültségbe zászlóaljunkat dörögve vezényelte rohamra, s ez idő közben történt már meg, hogy az erdőségekben előnyomult osztrák vadászok elől meghátrált 65. zászlóaljat Guyon kartácslövésekkel kényszerítette az előhaladásra.⁶⁸ Vezényszóra zászlóaljunk tömören rohant az útra, s már-már hanyatlott bátorsága és vissza is esett egy jó darabon, midőn Erdősi András tábori lelkésziünk⁶⁹ a fészületet magasra tartva közénk ugrott és kiáltotta: „Utánam, előre fiúk!” E pillanat hatása alatt mint a sáskaraj hömpölygött honvédségünk a hegyszorosnak fel, s e borzost elhagyni. Bár a szoroson még a visszamaradt osztrákok magokat, s elfoglalt helyeket erősen védtek, zászlóaljunk temérdek halott és sebesült árán mégis diadalmasodott, találván a hegyszoroson négy beszegezett ágyút is. A nap hőse ilyképpen zászlóaljunk lévén, nagy örömmel gratulált Guyon, s nyomban kijelentette, hogy zászlóaljunk egy hónapon át dupla lénungot, bort és pálinkát kap, ami úgy is történt.

A szorosnak hatalmunkba lett kerítése után az osztrák sereg üldözésére nyomultunk előre, azonban Schlik osztrák hadvezér oly gyorsan menekült előttünk seregével, hogy azt Lőcsén túl már nem üldöztük.⁷⁰

Sebesülteink s halottaink szép számban voltak, még ellenben az osztrákok részéről aránylag nagyon is keveset találtunk.⁷¹

A hegyszoros bevétele után hamarosan Selmecbánya felé indultunk, s amint a nehéz hegyi utakon Selmece értünk, a város lakossága rendkívül nagy ünnepséggel fogadott bennünket, s a selmecebányai nők egy arany szegélyezett díszített veres szalagot tűztek ki zászlónkra „A selmecebányai nők a braniczkói hősöknek” felirattal.⁷²

⁶⁷ Guyonnak itt öt honvéd zászlóalja volt. Ezek közül a 33. kapta a legnehezebb feladatot, a meredek hegyi kanyarulatok megrohmozását, míg a 2. zólyom-besztercei és a nógrádi önkéntes zászlóaljakat az erdőn át az ellenséges jobbszárny ellen rendelte. A 13. és egy újonc zászlóaljat tartalékban hagyott. A 10., 23. és 65. zászlóaljak nem tartoztak a hadosztályba. A 10. és 23. zászlóalj később tényleg együtt szolgált a 33. zászlóaljjal a hadosztályban. A 33-asok nem tartalékban voltak, igaz, a két önkéntes zászlóalj kezdte meg a rohamot az erdőn át, de hamar vissza is vették őket.

⁶⁸ Guyon tényleg kartácstüzet vezényelt a megfúto nógrádiak elé, s egy tisztet is megkardlapozott a „klasszikus” „Vorwärts dupla lénung, rückwärts kartács schiessen” („Előremenés dupla zsold, hátrálás kartácsolás”) felkiáltással. Nemsokára a hegyre felvezető országút két oldalán elhelyezkedett 33. zászlóalj kapott parancsot a frontális támadásra felfelé az úton. Többszöri megakadás után maga Guyon vezette őket rohamra, s kinkeserves, fordulóról fordulóra történő elkeseredett harc után végül szunyórohammal sikerült elűzni az osztrákokat. A győzelmet a vadászok, a huszárok és a tüzérség együttes jó fellépése is elősegítette.

⁶⁹ Helyesen Erdősi (Poleszny) Imre piarista paptanár, tábori lelkész.

⁷⁰ A megvert osztrákok Sirokán át vonultak Eperjesre, ahová éjjel érkeztek meg, ahonnan egészen Kaszág meneteltek. A Guyon-hadosztály másnap vonult be Eperjesre.

⁷¹ Kb. 150 fő volt a magyar veszteség, melynek kétharmada esett a 33. zászlóaljra. Az osztrákok kb. 300 halottat és sebesültet vesztertek.

⁷² Egy zászlószalagot Görgey is adományozott a 33-asoknak, de azt természetesen nem Selmecebányán kapták meg, hiszen már hetekkel azelőtt maguk mögött hagyták. Az Almai által említett selmecebányai

Selmecbányán vette Guyon a kormány azon utasítását, hogy a Pestet fenyegető osztrák hadsereg feltartóztatása végett a Komárom környékén mozgolódott Görgei hadtestével egyesülve Pest felé nyomuljon. Guyonnak a parancs zokon csett, mert az alárendeltséget egyáltalán nem szeretett, s különösen Görgeyvel szemben, kinck nagy antagonistája volt. Ő csak különváltan szeretett verelkedni. Azonban mégis megindítván hadtestét Görgey táborával Komárom alatt egyesültünk. Itt a Dunán átkelve Tata, Csákvár és egyéb községek érintésével Martonvásárnál ismét át a Dunán 1849. március hó elején már Szolnok alatt voltunk.⁷³ A Szolnokot akkor megszállva tartotta osztrákokat innen kiűzve a Jászságon keresztül az osztrákok után Vác felé meneteltünk.⁷⁴ Itt magunkkal szemben Windischgrätz herceg osztrák főhadvezér seregét találtuk, s a következő napon, 1849. április hó 10-én ezzel oly veszett harc kezdődött, hogy több órai folytonos ágyúzás közben többször úgy a gyalogság, mint a lovaság részéről megkísért rohamnak dacára állásaikból egyik fél sem engedett. Részünkről az erőszak leghevesebben a pesti útra terülve volt osztrák sereg ezen részére volt irányítva Görgey terve szerint abból a célzattól, hogy azt a pesti útnak végleg hatalmába kerítésében megakadályozza. Jóformán csak egy pillanat műve volt, hogy Görgey Artúr, a honvéd hadsereg fővezére majdnem az összes ágyúinak e részre lett irányításával oly erős tüzet szőtt az osztrákokra, hogy ezek Vác utcáin keresztülvonulni voltak kénytelen halottaikat és sebesülteiket is visszahagyva, melyek között Göcz nevű osztrák tábornok is hevert, egy puskagolyó által halálosan találva.⁷⁵

Éltemben annyi döglött lovat sohasem láttam, mint e területen, emberi hulla ezek közt azonban aránylag sokkal kevesebb volt.

Az osztrák hadseregnek Vácán keresztül történt vonulása közben folyt utcaharc után Windischgrätz Görgey seregével az összeütközést – ki őtet hadseregével Nyitra felé üldözte – gondosan kerülte.⁷⁶

szalagot valószínűleg csak hónapokkal később kaphatta meg a zászlóalj, de az is lehetséges, hogy azonos a Görgey-féle szalaggal.

⁷³ Itt teljes a káosz. A Guyon-hadosztály februárban a Tarna mentén állomásozott, a feldunai és a Klapka-hadtesttel részt vett a kápolnai csatában, majd a főhadszíntéren a VII. hadtest kötelékébe tartozott. A hadosztály nem vett részt a március 5-i szolnoki ütközetben, csak a „közelben” tartózkodott, és Görgeyvel sem kellett Komárom alatt egyesülnie. Ilyesféle egyesülés csak Budánál történt. A branyiszközi és váci csata közti, általa leírt történések és helyszínek felsorolása teljesen zavaros. Két fontos hónap cseményeit hagyja ki, s egy teljesen fiktív cseménysort állít össze hiányos emlékeiből.

⁷⁴ A tavaszi hadjárat hatvani, tápióbieckei és isaszegi ütközeteit meg sem említi.

⁷⁵ Almai végre újból helyesen veszi fel a történéseknek valahol Eperjes tájékán elvesztett fonálát. Április 10-én Vácánál nem Windisch-Grätz-et, hanem a Götz tábornok vezette Ramberg-hadosztályt verték meg. A VII. hadtest, benne az egykori Guyon-, most már Kmety-hadosztállyal, s vele együtt a 33. zászlóaljjal, nem vett részt a csatában, csak Rákospalota környékén állt harcállásban, hogy az esetleges Pest felől jövő támadásokat felfogja. A hadtest két hadosztálya csak két nappal a csata után vonult be a városba, maga a Kmety-hadosztály csak 13-án. A 10-i csatát a Damjanich vezette III. hadtest nyerte meg öldöklő harc során. A csata leírásából látszik, hogy Almai igazából a pesti útnál történt cseményeket taglalja, ami meg is felel a VII. hadtest tényleges feladatának. A csatát valószínűleg csak hallomásból ismerhette, s így másodlagos tapasztalatait írta le.

Christian Götz (1783-1849) cs.k. dandártábornok csak idciglenesen vette át a megbetegedő Ramberg altábornagy helyett a hadosztály vezényletét. A csata végén személyesen irányította csapatai visszavonulásának fedezését, s eközben kapott halálos kartácslövést. Másnap halt bele sebeibe, és katonai tiszteletadással temették el a váci temetőben.

⁷⁶ Görgey egészen Komáromig hajtotta Windisch-Grätz-et, s mind Nagysallónál, mind Komáromnál vereséget mért rá, hiába „kerülte vele az összeütközést a tábornszernagy”.

Görgey (Görgci) Artúr (1818-1916) kilépett cs.k. főhadnagy és nemcsi testőr, vegyész tanársegéd, 1848 végére már tábornok és a feldunai hadtest parancsnoka, 1849-ben seregével szinte tönkreverti a császári főerőket a tavaszi hadjáratban, beveszi Buda várát. Hadügyminiszter lesz, júniustól újra támadásokat vezet az osztrák és immáron az orosz csapatok ellen is, de csak idciglenes sikereket ér el,

Eközben Görgey seregétől elvált hadtestünk Verőcéről Vácra visszarendeltetett a pesti út fedezése céljából. Itt hosszasan időzve, április vége felé Nagymarosnál gőzhajó sleppeken a Dunán át Esztergomba menetelt hadtestünk,⁷⁷ hol szintén több napokon át időzött. Görgey rendelkezésre május 2-án Kmety József volt osztrák tiszt, honvéd ezredes – ki a forradalom után Törökországba menekülve ott Oszmán néven basa lett – vezénylete alatt Verősvárra meneteltünk. Guyon ekkor már bennünket, de hazánkat is elhagyta.⁷⁸ Ott (ti. Verősvárott) Görgey hadtestünk előtt szóval adta tudtunkra, hogy Budavár ostromára megyünk, s hogy minden egycs honvédszászlóalj dicsőséget szerezni igyekezzék. Az esetben, ha Henczi osztrák tábornok a várat fel nem adná, s mi több Pestet bombáztatná, vagy csak a Lánchidat megromlalná is, a vár kifosztását sem tartaná megtorlandó cselekménynek.

Verősvárról különböző irányokban a vár körülvtételére megindult a hadsereg. Hadtestünk május 4-én déltájban érkezett meg Ó-Budára.⁷⁹ A különben németajkú lakosság kivétel nélkül utcai ajtaikba állva kancsókból kínálgatták honvédeinknek a budai vöröset, de nem is akadt egy sem, ki azt el nem fogadta volna. Nem értük el még a Császár fürdőt, mely a vártól még jó távolra volt, a várból már ágyúlövésekkel fogadtak, s ettől fogva már csak a falakhoz zárt sorokban folytathattuk utunkat a vártól nem távol párhuzamosan vonuló úgynevezett Landstrasse utcába,⁸⁰ hol egy igen hosszú és magas kőkerítés mellett állapotunk meg, nagy részben várakozván a további parancsra. Másnap, mivel a várból annak feladását megtagadva válasz érkezett, minden vonalon megkezdett a vár elleni tüzelés, de természetesen eredménytelenül.⁸¹ A mi hadtestünk gyermek ágyúsai sem akartak elmaradni a többiekől, egy

---

és dél felé vonulva augusztus 13-án Világosnál mint teljhatalmú polgári és katonai diktátor teszi le a fegyvert. Haláláig visszavonultan él megbélyegzett árulóként.

Alfred Fürst zu Windisch-Grätz (1787-1862) cs.k. tábornok, 1848 októberétől 1849 április végéig Itália kivételével minden osztrák haderő főparancsnoka, a tavaszi hadjáratban majdnem tönkrevetik, ezért leváltják a fővezérségről.

⁷⁷ Mint már említettük, a Kmety-hadosztály, s vele együtt a 33. zászlóalj április 13-án szállta meg Vácot, hogy a gyöngyösi és a miskolc-lévai országutakat biztosítsa. Az április 19-i nagysallói győzelem után Komáromhoz rendelték az addig Vácot és környékét vigyázó hadosztályt, amely 23-án érkezett meg az Esztergommal szemközi Párkányra. Almai itt kivételesen pontosan emlékezik.

⁷⁸ Guyon nem hagyta el az országot, hanem nagyon is közel volt a 33. zászlóaljhoz, ugyanis április 2-án Komárom parancsnokává nevezték ki, ahová többszöri bejutási kísérlet után csak 20-án tudott megérkezni. Az országot is csak a bukás után hagyta el augusztus közepén (lásd még a 61. jegyzetet).

Kmety György (nem József) (1813-1865) cs. k. főhadnagy, 1848 december végére már honvéd alezredes, dandárparancsnok, 1849 legelején hadosztályparancsnok, április közepén ezredes és az önálló Kmety- (a 15.) hadosztály parancsnoka. Nyáron tábornokként a Délvidéken működött, s ő is csak augusztus közepén menekült ki Törökországba, ahol Izmail néven lett pasa és dandártábornok, majd hadosztályparancsnok. Az egykori Guyon-hadosztály vezetését már április elején átvette.

Az április 26-i komáromi csatában a hadosztály nem vett részt, és hamarosan el is indult Buda felé Dorogon és Verősváron (ma Pilisverősvár) át.

⁷⁹ Az I. hadtest Tatán és Bicskén át, a III. Tatán és Kovácsin át ment Buda felé, a II. hadtest pedig már ott volt, hiszen Pestet és környékét tartotta megszállva április közpe óta. A Kmety-hadosztály a budai vártól északra, a Kálvária-hegytől a Duna-partig helyezkedett el, bezárva az ostromgyűrűt. Óbuda déli és a Víziváros északi végén táboroztak le. Déllelőtt 10 óra körül értek a Császárfürdő környékére, ahol a Bomba mellénél (ma Batthyány tér) máris rájuk kartácsoltak és puskáztak.

⁸⁰ A Duna mellett húzódó, ma is meglévő Fő utca.

⁸¹ Kmety tűzérési tűztől kísérve még aznap támadást kísérelt meg a Duna-parti gátrendszer védte vízmű ellen a 10. és 33. zászlóaljakkal. A vízmű látta el ivóvízzel a várórséget, s ennek lerombolása elősegítette volna a vár gyors elfoglalását. A két zászlóalj azonban fennakadt a vízművet védő hatalmas torlaszon és nagy veszteséget szenvedett.

A Kmety-hadosztály ekkor a 33., 10., 23., 45. és 120. zászlóaljból, négy század Vilmos-, két század Nádor-huszárból, egy hatfontos gyalog- és egy lovasütegből, illetve az Iglónál zsákmányolt fél röppentyűütegből (3350 gyalogos, 700 lovas, 16 ágyú) állt.

kőfalba volt deszkakapu felnyitása után egy hatfontos ágyúval a kapurészen át párszor a várba lőttek, s midőn a harmadik lövésnek irányzott ágyúsunk a várból lőtt golyó oly szerencsétlenül találta fején, hogy szörnyet halt. De nem is hősködtek tovább ágyúsaink, igyekeztek nem kis veszedelem közt a kaput betenni, de hasztalan, mert a várból folytonosan lövöldözött a deszkakapu melőbb forgácsszilánkokká lett. Ennek következtében másnap e helyről az Ördög-árokba⁸² lettünk elhelyezve. Itt oly fedett helyünk volt, hogy néha-néha a honvédek még játékra is vetemedtek. Nyugalmas helyünket mi is kihasználni akarván, a közeli csapszékkeket meg-meg látogattuk. Egy ily alkalommal boldogult édesatyámmal is találkoztam, ki tudtomon kívül mint a VII. hadtest élmezési biztosa kapitányi rangban már mintegy két hónap óta szolgálatban volt. Tőle értesültem arról is, hogy boldogult testvérem, Imre korábban már hivatalból szintén honvédek soroztatott, s az időben mint hadnagy a pétervári várban⁸³ tett szolgálatot. A viszontlátás reményében atyámtól elváltam, de a felső táborban vele többé nem találkoztam.

Eközben szakadatlan volt ágyúinkkal a lövöldözés, még nem megérkeztek Komáromból a nehéz faltörő ágyúk. Ezek a Sas-hegyen felállítva már eredményes munkát végeztek, mert több ily ágyúnak egyszerre, s folyton tartott kilövése következtében erősen porzott a várnak Fehérvári kapu⁸⁴ részéni fala. Henczi sem vette tréfának a dolgot, Pest bombázását ő is megkezdte.⁸⁵ Hadtestünk ekkor már közvetlen a vár falai alatt a Vízivárosban volt elhelyezve a Víziváros eltorlaszolt részének bevétele, s a vár falainak létrákon teendő megmászása végett. Zászlóaljunk a kapucinus szerzet tulajdonát képező kettős tornyú templom terére jutott nap-pali tartózkodásra.⁸⁶ Innen volt alkalmunk nézni fejünk felett a várból kiinduló bombák köríves röpködéseit. Bár lehangolóan hatott bosszúvágyó lelkeinkre az eset, mindamellett nagy érdeklődéssel szemléltük, éjjel különösen, amidőn a bombák tüzes kanóca a levegőbeni örületes gyors forgás által a bombához hasonló nagyságú tüzes golyókat látszottak feltüntetni. A bombázás csaknem három napig folyton tartott,⁸⁷ kisebb-nagyobb megszakítással. Viszonzásul azonban nehéz ágyúink is a várnak már omladozott falát kettőzött erővel törték olyannyira, hogy a falakon már részek is támadtak. Eközben hadtestünk is erősebben folytatta működését. A 23. zászlóalj, melynek feladata volt az eltorlaszolt vízivárosi rész elfoglalása, már csak azért is, mert itt volt a várbeli vízvezetékét tápláló gépezet felállítva. Hatalmas támadásokat intézett a torlasz ellen, de annak megrongálásán kívül egyebet el nem érhetett.⁸⁸

Másnap este csak színlelt támadást vezetett Kmety a torlasz ellen.

⁸² Az egykori Ördögárok-patak a vár nyugati oldala alatt folyt, és a Tabánban, a Fő utca végén ömlött bele a Dunába. Ez kissé messzinek tűnik a Kmety-hadosztály eredeti harcállásától.

⁸³ Itt Péterváradot kell érteni, amely egészen szeptember 7-i kapitulálásáig magyar kézen volt.

ifj. Aigner Imre (1829.k.–1902.) mérnökhallgatóként lesz a 2. zászló alj önkéntese Pesten, 1849 április végétől hadnagy a 32. gyalogezred 3.zászló aljánál Péterváradon, betegszabadságon tartózkodva csik fogságba Világosnál. A szabadságharc után haláláig a jogi pályán tartózkodik.

⁸⁴ Guyon Komáromból csak Kossuth és Görgey együttes sürgetésére küldte le Budára a négy 24 fontos, az egy 18 fontos ágyút és a négy 40 fontos mozsarat a hozzávaló löszerekkel együtt, melyek május közepére érkeztek meg Budára. A Sashegyen nem állítottak fel ágyúkat, hanem a Kálvária-hegyen, a Kis-Svábhegyen, a Gellérthegyen, a Fehér- és a Naphegyen. A komáromi réstörő üteget, – mely a Fehérvári kaput és rondellát rombolta május 16-tól, – a Naphegyen állították fel.

⁸⁵ A vár parancsnoka, a debreceni születésű Heinrich Hentzi von Arthurm tábornok (1785–1849) már május 4-én lövette Pestet. E diestelen tettét 9-én, 12-én és 13-án újra megismételte.

⁸⁶ Az akkori Kapucinus tér ma a Corvin tér. A fő gyülekezési hely a Bomba téren volt.

⁸⁷ A vár bombázása, „réstörécse” május 16-án hajnalról kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 21-c hajnaláig tartott.

⁸⁸ A vízivárosi vízműről már csett szó a 81. jegyzetben. Május 11-én kétszer is kitortek innen az osztrákok, majd 12-én csaptak újra itt össze az ellenfelek. Hentzi e napon a Vízivárost is bombázta. A 17-én hajnalban bekövetkezett általános rohamban a hadosztály csak figyelemelterelés céljából támadott, de

Zászlóaljunk sem ért célt a falak megmászásában, mert a célból a vár falai alá hordott létrák közt egy sem volt csak olyan is, mely a várfalnak felénel följebb ért.⁸⁹ Ennek következtében honvédeink folyton tüzeltek a vár falain mutatkozott várőrségre, hogy a létrákat napközben toldozó munkások az ellenség által háborgatva ne legyencnek. Egy ily alkalommal Lázár János⁹⁰ hadnagy, később Szeged városánál útibiztos, a munkásoknak adott utasításokat végezve az utcán leszaladt, s már a sarkon forduló közben a várból egy golyó nem őtet, hanem az oldalán lógott, vörösborral telt bádognakulacsot fúrta át. De ahogy oldalához kapkodva kezét vöröscsen nedvesnek látta, azon hitben volt, hogy testét találta a golyó. Nagy nehezen lehetett csak a valóról meggyőzni, s akkor is csak a borát sajnálta.

Megkísértették honvédeink a falra mászást még több ízben is,⁹¹ de a létrák alkalmatlan volta miatt mindannyiszor sikertelenül. Kmety, hadtestünk parancsnoka személyesen is meggyőződött arról, s a kettős tornyú templom terére vezényelte ismét zászlóaljunkat. Eközben ágyúsaink közül egy tacsó kölyök többek segítségével az Iglónál szerzett rakétát a toronyba felcipelve egy pár rakétát eresztett a várba. Ámde a várból sem soká késtek a felelettel, mint a mennykő, úgy hullott a bomba a térre. Menekült mindenki, ahogy arra alkalma volt. Sokan a téren maradni voltak kénytelenek, ezek lefekvéssel védték magokat a bombák szét pattant részei ellen, ámde többen, kiknek közvetlen közelében robbant szét a bomba, különféle sérülésekkel úgy is áldozatul estek.

Az esetről Görgey értesülve, Kmetyvel személyesen jött a helyszínére. A még folyton tartott bombázás közt személyesen ejtette meg a vizsgálatot, s eltávozva a sebesültek, s elhaltak eltakarítása közben a vakmerősködő ágyús gyereket is elkísérték a helyszínről. Hogy azonban mi történt vele, nem hallottuk soha.⁹²

Ezen eset következtében zászlóaljunk a templommal szemben a téren volt katonai őrház falán tört résen keresztül, s az e mellett levő apácázárda kertjén és folyosóján át a Duna-parti fedettebb fekvésű házsorokra volt kénytelen húzódni. Ekkorra már megtudták a várban ott tartózkodásunkat, s a térre pokoli bombázással voltak.

Itt nappal, s éjjel a vár falai alatti veszteglésünk közben a vár fala már annyira lerombolva lett, hogy Görgey az általános rohamnak május 20-a és 21-e közötti éjjelen megajtását elhatározta. Így május 20-án este 9 óra táján hadtestünk is a vár vízivárosi részében fekvő falai alá húzódott, s az időközben ismét is toldozott létrákon a falakra feljutni kísérletezett, de eredmény nélkül. A lehetetlent egész éjen át mintegy erőszakadva viaskodtak honvédeink,⁹³ midőn éjjel után ugyan, de jóval virradat előtt a várnak másik oldala felől getverő láрма támadt. Ez volt a faltöréscs közölt roham kezdete, mert ezt megelőzőleg időközönként már erős lövöldözések voltak a vár faltörése felől, de a várnak tulajdonképpeni megrohanása csak

így is pusztító zárótűz zúdult rá. A vízmű torlaszánál május 21-ig mindennaposak voltak az összecsapások.

⁸⁹ Erről a súlyos hibáról majdnem minden visszaemlékező említést tesz. Több napon át folyt a létrák toldozása, hogy a kívánt magasságot elérjék.

⁹⁰ Lázár János (1822-1893) mérnök, 1848 októbertől a 33. zászlóaljban szolgál, 1849 február végén hadnagy, Buda elfoglalása után főhadnagy lesz, augusztus elején maga Bem nevezi ki századosná. 1850-től Szegeden mérnök, majd útibiztos, honvédegyleti tag, 1879-ben az árvízkor a röskei-matyéri töltés védelmét vezette. A szegedi Dugonics-temetőben temették el, György fia Szeged egyik leghíresebb polgármestere lett.

⁹¹ Rohamok voltak május 4-én, 17-én, 18-án és 20-án este. Lásd még a 88. jegyzetet.

⁹² Az iglói röpentyűk felhasználása nem egy gyerektűzér önkényes ötlete volt, hiszen már a május 4-i rohamkor két rakétát állítottak fel a kapucinus templomnál a roham támogatására. A felvázolt „csíny” valószínűleg csak az lehetett, hogy parancs ellenére néhány siheder honvéd használatba vette a rakétákat, bosszantandó az ellenséget. A Víziváros bombázása természetesen nem emiatt zajlott.

⁹³ Május 20-án este négy század hajtott végre színlelt rohamot a vár ellen, mely egészen a másnap hajnali általános támadásig tartott, elterelve arról a figyelmet.

az imént mondott nagy lármával csak ekkor kezdődött. Nem telt el egy óra időköz, virradatra már a vár be volt véve, s falain a nemzeti zászló lobogott.⁹⁴

Midőn a nagy láрма kezdődött, egyidejűleg azzal lábunk alatt a földet megrázó iszonyú dörrenést hallottunk. A feltódult nagy füst által mutatott irányról mindjárt gyanítottuk, hogy az a Lánchíd ellen elkövetett merénylet következtése volt, mit egy Álnoch nevű czredes⁹⁵ szközölt, meggyújtván maga alatt az ott elhelyezve volt puskaaporos készüléket. Szerencsére azonban gyarló testének semmivé lett rételén túl a Lánchídban alig számba vehetett kárt okozott.⁹⁶

A történetek után nyomban a vár ezen részének falain, tehát közvetlen a fejünk felett a Zanini czredbeli olasz katonák⁹⁷ fehér kendőik lobogtatásából is meggyőződünk, hogy honvédeink győztek. Nagyon fájtt lelkünknek, hogy mi is velük nem lehetünk. Eközben, midőn a bejuthatásra kerestük az alkalmat, hallottuk kiáltozni, hogy a vár Pest felőli kapuja⁹⁸ már nyitva áll. Mint a lavina indult meg seregünk a kapun keresztül a várba, de sajnos ekkor már tenni valónk nem akadt, mert Henczit kétszercsen is átlótt mellel már ágyra fektették, ki még aznap meghalt, s másnap katonai tisztességgel el is temettetett.⁹⁹ A sértetlen maradt nehányszáz várórség¹⁰⁰ is már lefegyverezve, fegyveres honvédek között sorakoztatva volt.

A honvéd ekkor már annyi volt a várban, mint a raj, jutott mindenfelé, még a boltokba is. Így történt, hogy a honvédség crőszakosan is elszéledvén, ki hol, mit talált, bornyújába, esetleg tarisznyájába dugta. Szemtanúja voltam egy fűszerbolt kifosztásának, láttam a honvédeket fenn az állványokon mászkálni, de visszatartani őket nem lehetett.

Támolygásunk közben vettük a parancsot Ó-Budán sorakozni, hol egyidejűleg szállásaink is megrendelve voltak. Ennek eleget teendő, amint a Bécsi kapun a várat másodmagammal elhagyni akartam, félre kellett húzódní, mert épp akkor ért oda egy század huszár, s kénytelenek voltunk mosolyogni, midőn egy honvéd baka odaszól: „No, huszár, ki vette be a várat?”. A huszárok különféle vastagságú megjegyzések kíséretében folytatták útjukat.

A hegyen keresztül egyenes irányba haladva Ó-Budára, az útszélén egy pihenő honvédet láttunk tarisznyájába motozva, s szintén útra kelt, mikor bennünket meglátott. Már túllépt-

⁹⁴ Május 21-én hajnalban ágyútűz adta meg a jelet az általános rohamra. Az I. hadtest a Fehérvári rondella részének környékére, a II. hadtest a dél felőli falakra és az Alsó-Vízikapura, a III. hadtest pedig a Bécsi kapu környékére intézett támadást. Kmety három zászlóaljjal – köztük a 33.-kal – és egy vadászszázaddal rohamozta meg a vízmű torlaszát, míg tartaléka a Bomba téren várakozott. A szívéosan védekező várórség ellenállását legyűrve, reggel hét órára, négy óras küzdelem után a vár újra magyar kézre került. Kmety csapatai a második szuronyrohammal foglalták el a Felső-Vízikaput és környékét, de lépésről-lépésre kellett megküzdeniük minden helyért.

⁹⁵ Alois Allnoch czredes a vár dandárparancsnoka volt, s a Lánchíd végső esetre tartogatott felrobbantását maga hajtotta végre. De a hibás elhelyezés és a rossz konstrukció miatt a lőporos hordók csak magukat és Allnochozt tépték darabokra.

⁹⁶ Hentzi a budai hídfő jobb oldali lánckötege alá helyeztette el a 10-12 puskaaporos hordót, mely munkálatokat maga Allnoch irányította. Ezt megelőzően Adam Clark, a híd tervezője „szabotázst” hajtott végre, mivel elrontotta a szivattyú gőzgépét, így a legsebezhetőbb rész, a híd tartó lánccok ürege víz alatt maradt.

⁹⁷ A magukat megadó olaszok nem a 16. Zanini-czredhez tartoztak, hanem a 23. Ceccopieri-sorgyalogczred 1. zászlóaljához, akik az udvari lovarda környékén védekeztek.

⁹⁸ Két kapu is volt ilyen, az (Alsó-) Vízikapu és egy kisebb a piarista gimnáziumnál. Almai nyilvánvalóan az előbbire céloz.

⁹⁹ Hentzit a Szent György téren érte a halálos gyomorsebet ejtő puskaelövés az I. hadtestbe tartozó 47. zalai zászlóalj katonáinak részéről. A tábornok másnap éjjel egy órakor halt meg, s Allnochal együtt csendben temették el a budai köztemetőben.

¹⁰⁰ A várórség 4764 tagjából összesen 710 ember halt meg az ostrom során betegségben vagy harcban, köztük a vár- és a dandárparancsnok is, a többiek hadifogságba kerültek. A magyar veszteség 368 elcsert és 670 sebesült volt, köztük hősi halált halt Burdina őrnagy, a 39. gyalogezred 3. zászlóaljának parancsnoka és Kleinheinz Oszkár őrnagy, az I. hadtest vezérkari főnöke.

tük, midőn körülötte kis verkliszzerű hangokat hallottunk. Visszatekintve, a honvéd zavarodott toporgással kérdéseinkre megvallotta, hogy terhét a várban szerezte. Kíváncsiságból tekintettünk tarisznyájába, s ott egy asztali zenélő órát, s néhány kis katula szivart láttunk, de a vitéznek mit sem szólvá tovább ballagtunk. Szállásomon tisztálkodtam, midőn „honvédem” az órát, s pár katulya szivart ajándékol hozta. Szívcsen vettem a szivarokat, de az órát nem fogadtam el. Nyomon megízleltem a szivart, de oly kitűnő jót, mint azok voltak, életemben soha sem szívtam. Valódi havannaszivarok voltak!

Hadtestünk Ó-Budáról 48 órai időzés után Székesfehérvárra menetelt. Itt tűzte fel Kmety zászlónkra az ezüst másodosztályú érdemrendet – egy babérkoszorú, közepén az ország címerével –, melyet a kormány Braniczko bevételeként emlékére adott.¹⁰¹ Az ünnepségen keresztülesve szállásainkra tértünk. Én egy igen jómódban volt vaskereskedőhöz, Linzer Károlyhoz jutottam. Az öregúr, ki igen lekötélző nyájassággal fogadott, pár szóváltás után kijelente szobámat, s azzal mosakodáshoz és átöltözködéshöz fogtam. Mert társaimmal úgy beszéltük meg a dolgot, hogy ebéd után csak jó délután gyülekezünk, nem is siettem nagyon az öltözködéssel, ámde egyszer csak értésemre adták a házbeliék, hogy ebédre várnak már.

Menetgetőzésem mit sem használt, maradni kellett. A levezés közben tett kérdésre, midőn nevemet és származásomat megmondottam, az öregúr helyéről felugorva és levest is felborítva nyakamba borult, s mondotta: „Hisz akkor mi igen közeli rokonok vagyunk, mert nőm Aigner Imrének unokatestvére, Müller Mária!”. Ennek folyománya természetesen az egész családdal összecsókolódzás lett, s ettől fogva folytonos mulatozás közt mint a családhoz tartozó éltem. De ez sem tartott soká, mert három napi ott időzésünk után hadtestünkkel Veszprémbe kellett menni, s kevés pihenő után újoncként Pestre lettem küldve, hadtestünk pedig Pápának indult.¹⁰² Pestnek Székesfehérváron keresztül vitt utamban Linzeréket is meglátogattam, s Pestre érve az újoncok után tudakozódtam. Csakhamar értesültem, hogy azok háromszázan már készen várnak, az átvételt azonban nem sürgettem, mert Pesten egy kissé még szét akartam nézni. Később jelentkezvén azokért, megdöbbenve tapasztaltam, hogy azok Arad megyében sorozott, kevés kivétellel szín oláhok voltak. Gondoltam is magamban, ezt ugyan hadtestünknel meg nem köszönik. Átvételn honvéd öltönybe bújtattuk őket, s még élek el nem feledem, hogy az újoncok kísérése végett velem volt honvédek tizedese, Kronstein János¹⁰³ szegedi izraelita, utóbb Szegeden ezüstműves azzal állott clém, hogy az újoncok által levett jó nagy garmada ruhát adjam el, ő majd vevőt terem. Felhaborodva az ajánlattételen összeszidtam, s legott a ruhákat vele számjegyzékbe foglaltatva a hadfogadóparancsnokságnak általadtam. Eközben arról értesített a parancsnokság, hogy a zászlóalj után már nem mehetek, mert időközben a Csornánál 1849. június 13-án hadtestünk által vesztett csata¹⁰⁴ miatt untunk attól a császáriak által elzárva lévén, Komáromba kell mennem a hadtesttől elszakadt honvédekkel egyesülendő. Meg volt állapítva az útirány, és másnap gőzhajón Komáromnak indultunk. Ide megérkezve Görgey rendeletére újoncainknak a hadtestünkblől

¹⁰¹ Közvetlenül Buda bevétele után a Kmety-hadosztályt Görgey Székesfehérváron át a Balaton és a Fertő-tó közti területre küldte, hogy a cs.k. főserg elleni támadásban segítséget nyújtson.

A II. osztályú Katonai Érdemrendet ezüst babérkoszorú alkotta, mely egy arany, hármal halmon lévő kettős keresztet vett körül. Az érdemrendet vízszintes vörös szalagon viselték.

¹⁰² A hadosztály június első felében Veszprémből Pápán át Tétre ment, hogy a VII. hadtest szélső balszárnyát képezze. Innen csapott rá aztán Wyss tábornokra Csornánál.

¹⁰³ Kronstein János (1827-1892) zsidó származású honvéd őrmester volt a 33. zászlóaljban, a szabadságharc után besorozták, később híres arany- és ezüstműves Szegeden, az ottani izraelita temetőben nyugszik.

¹⁰⁴ Június 13-án Csornánál nem Kmety szenvedett vereséget, hanem éppen ő aratott győzelmet. A soprongyőri országúton elszigetelten clőrenyomuló Wyss-dandárt lepte meg és űzte Bősárkányra, majd át a Rábca folyón. A csata után a magyar csapatok is visszatértek clöző állásaikba. Az űtközet során maga az ellenséges hadak parancsnoka, Franz Wyss is elesett. A hadosztályt nem ekkor, csak június végén vágták el végleg a fősergtől, s ezért volt kénytelen Kmety levonulni a Délvidékre.

Csornánál elszakadt 4 századával egybeolvasztása után az egészből egy új zászlóalj alakított, s ahhoz mint főhadnagy osztattam be.¹⁰⁵ A várba lévén szállásunk, ennek udvarán és sáncaiban oktattuk nagy bajjal a rumunyokat, s alig két hét múlva már a történeti nevezetességű ácsi csatában¹⁰⁶ – hol jelenlegi koronás királyunk, Ferenc József, akkor még csak osztrák császár, s a beözönlött orosz hadsereg egy része is jelen volt¹⁰⁷ – mi is kivезényelve voltunk a honvédsereg balszárnyára Neszmély alá. Itt úgy látszott, az osztrákoknak térfoglalási terve nem volt, mert az ütközet itt oly lanyhán folyt, hogy csekély kivétellel az ütközet egész tartama alatt majdnem mindég egy helyen állottunk.¹⁰⁸ De annál hevesebben folyt az ütközet a középben, s még inkább a jobbszárnyon, Ács alatt az erdőszéleken, hol a honvédség egy maroknyi tért sem engedve a legelkeseredettebb harcot folytatta, s több ízben visszanyomta az osztrák haderőt.¹⁰⁹ Egy alkalommal, midőn a huszárok nagyobb rész is részt vett a rohamban, egy közülök Görgeyt kardjával úgy fején vágta árulásnak minősített visszaszökésük miatt, hogy sebét is bekötöztette, mely eset után seregünk anélkül, hogy az osztrák hadsereg üldözőbe vette volna, visszavonult nagy részével a Duna jobb partjára Komárom alá, Görgey pedig szállásán ágyba fekve ápolgatta magát. Rosszul lehetett, mert a lakása előtti utcát is térdig érő szalmával borították. A huszárral, ki megvágta, hogy mi történt, vagy hogy tudva lett-e annak kiléte, soha se hallottuk.¹¹⁰

Komárommal szemben, a Duna bal partján, a Szőny körüli földsáncokban és környékén foglalt helyet seregünk egy része.¹¹¹ Ide szállították a sebesülteket, itt történt azok sebceinek vagdalása és kötözése is. Rendkívül sok volt a sebesült, utam ezek közt vitt el, s midőn közülök kibontakozni igyekeztem, az egyik szivart kérve megállított. Azt átadva láttam, hogy a földhöz nyomott egyik lábának a sarka teljesen hiányzott. Ez nem annyira fáj neki, mint

¹⁰⁵ Hogy melyik zászlóalj lehetett ez, azt nem lehetett kideríteni, de talán Almai és egysége a III. Leiningen-hadtestbe kerültek, vagy a VII. Pöltenberg-hadtestbe (lásd erről a kérdéstről még a 112 és a 114. jegyzetet). Bona Gábor 1998-as, a szabadságharc hadnagya it és főhadnagyait bemutató könyve szerint Almai a 23. zászlóalj hadnagyként szolgált 1849 júliusától a Kmety-hadosztályban. A visszaemlékezés azonban el sem említi.

¹⁰⁶ Július 2-án.

¹⁰⁷ Ebben a csatában az oroszok részéről a Panyutyin-hadosztály vett részt.

I. Ferenc József (1830-1916) 1848. december 2-tól osztrák császár, 1867-től magyar király is, halála után két évvel birodalma összcsozlott.

¹⁰⁸ A magyar balszárnyon a III. hadtest foglalt helyet, de nem Almásnyszemlyénél, hanem Ószőnyénél és a hídfőnél. A csata legelején a hadtest lovassága az osztrák jobbszárny, Benedek tábornok lovasságával csapott össze, de veszített és magát a falut is ki kellett ürítenie, majd visszavonulnia a sáncok mögé. Attól kezdve egészen késő délutánig tényleg viszonylagos passzivitásban volt az egység, amikor is öt zászlóaljjal (a 3., 42., 65., 109. és 118. zászlóalj) elkeseredett harcok után sikerült elfoglalni a falut és a lovasság segítségével elűzni az ellenséget. Almai ezen csataleírása azt valószínűsíti, hogy tényleg a III. hadtestbe tartozott – már persze ha elfogadjuk leírásának hitelességét –, a hídfőt őrző zászlóaljak valamelyikéhez (112., 113. és 121. zászlóaljak), melyek nem vettek részt a csatában.

¹⁰⁹ A centrumban a VII. hadtest állt, a jobbszárnyon a VIII. hadtest Janik-dandára. Az ácsi erdő birtoklásáért egész nap elkeseredett harcok folytak a magyar jobb- és az osztrák balszárny között, de a csata végére egyik fél sem tudta azt teljes egészében megszerezni.

¹¹⁰ Délután Görgey azért határozta el az utolsó nagy lovasrohamot a centrumban, hogy a magyar balszárnyat tehermentesítve, az megkezdhesse Ószőny visszafoglalását. A huszármerénylet álhíre még aznap kialakult, s még évtizedeken át rendületlenül tartotta magát, komoly hadtörténeti munkákat sem elkerülve (a hiedelem kialakulásáról és továbbéléséről lásd Hermann Róbert: Merénylet a fővezér ellen? Görgei sebesülése, In: Hadtörténelmi Közlemények 1995 / 4.). A tábornok koponyáját ténylegesen egy gránátrepesz szakította be, s a csata végeztével a komáromi Szaáky-házba vitték ápolásra. A térdig érő szalmával borított utca nem valószínű, s természetesen a merénylet huszárral sem lett semmi, hiszen nem is létezett ilyen.

¹¹¹ Az ellenség korábbi állásaiba húzódtott vissza, a magyarok pedig Ószőnybe és a Duna bal partján lévő sáncok mögé.

ahogy türelmetlenül, szitkokkal várta az operálást. Sok és különféleképpen megcsönkultak között haladtam jó darabig, még nem kibontakozva azok közül küldetésemben jártam el.

Komárom alatt táborba szállt Görgey hadserege harmadnapra már Vácra indult, s azt másnap mi is a Duna bal partjáról szintén seregestől követtük.¹¹² Midőn hadtestünk Verőcéhez közeledett, Vác felől már hallatszott az erős ágyúzás, mely az elől járt Görgey hadteste és az oroszok hadserege közt folyt.¹¹³ Mi Verőcének állva hallgattuk az ágyúzást, míg nem éjfél körül nagy csöndben, Görgey hadteste által kísértetve a rétsági hegyszorosokon át a hegyek között Balassagyarmaton és Miskolcon át Tokajra érkeztünk, imitt-amott egy kis ágyúzó kísérettel,¹¹⁴ mert észrevén az orosz Görgey távozását, nyomunkban utánunk volt egész Tokajig.

Tokajon az átkelés a Tiszán késedelmesen történt, s még sorra kerültünk, elegendő időnk volt a jó tokaji bor megízlelésére. De rosszabb bort, mint ott a csapszékéből kaptunk, soha nem ittam. Zúgolódásunkra felvilágosítottak bennünket, hogy Tokajon csapszékekben általában csak a hordómosadéktól mérik, a valódi bor kereskedési cikk lévén, már szüretkor onnan elszállítják. Így bortól szomjan keltünk át a Tiszán, s Berkeszen, Nyírbátoron, N. Létán és Diószegen át N. Váradra érkeztünk.¹¹⁵ N. Létán volt hadseregünk augusztus 1-jén, mikor Debrecennél az orosz sereg Nagysándor hadtestét megverte,¹¹⁶ ágyúzásaik jól hallatszottak.

N. Váradról ismét N. Szalontán, K. Jenőn át Aradra meneteltünk.¹¹⁷

¹¹² Ezelőtt azért még eltelt egy hét. 11-én már egy újabb csata zajlott le itt, melyben a III. az I. hadtesttel együtt a jobbszárnyon küzdött, s sokkal keményebb harcokat kellett vívniuk, mint 2-án.

A Leiningen-hadtest 13-án éjjel körül indult meg, hogy a szegedi hadercőcsoportosítás haditervének megfelelően az I. és VII. hadtesttel, illetve Görgey Ármin alezredes hadoszlopával a Duna bal partjára átmelve délre induljanak Vác felé. Almai leírása itt megint zavart okoz, mert innen kezdve az általa rögzített momentumok a VII. Pöltenberg-hadtestre vonatkoztathatóak. A július 2-i komáromi csatában azonban ez a hadtest a centrumban harcolt folyamatos intenzitással, s 11-én is szüntelenül harcban állt. A Pöltenberg-hadtest július 14-én hajnalban utolsóként indult el Vác felé, s 15-én éjjel érkezett csak meg, mikor a július 15-17-i váci csata első napja már lezajlott. Ezek a visszaemlékezésből is kiismerhető tények azt igazolják, hogy Almai nem a III., hanem a VII. hadtest kötelekébe tartozott. Ebben az esetben a következő zászlóaljok jöhetnek számításba, ahol főhadnagy lehetett : a 119., 14., 66., 39., 62., 117., 1., 51. és a 107. zászlóalj. □rdekes, hogy noha szerinte apja ezen hadtest élelmészeti biztosja volt, mégsem találkozott vele Buda után többet egészen augusztus közepéig, bár egy helyen szolgáltak. A 10. jegyzetben már olvasható volt apja rövid életrajza. A már említett 1998-as Bona könyv szerint Aigner Imre 1849 júniusától Szegeden szolgált. Ez az adat megmagyarázza azt, hogy miért nem találkozott apjával a memoáríró egészen Világosig.

¹¹³ Július 15-17-én. Az első csata 15-én magyar győzelemmel zárult, s a másnapi viszonylagos szünet után 17-én folytatódott. Aznap a magyarok végül súlyos harcok árán tudtak csak elvonulni Vácra, de az orosz csapatok mégsem nevezhetők győztesnek, mert tényleges nagy sikert nem sikerült elérniük túlerjük dacára sem.

¹¹⁴ A Pöltenberg-hadtest 15-én éjjel Vác mögött foglalt helyet tartalékban, kiharadva a 15-i összecsapásból, s a haditervnek és pozíciójának megfelelően elsőként tudta elhagyni a várost 16-a estéjétől 17-c hajnaláig, így az aznap kibontakozó harcban sem vett részt. Azt a Leiningen-hadtest vívta, fedezve a honvédség és a civilek elvonulását. Pöltenberg csak Rétság mögött folytatott védekező ágyúharcot késő éjjelig az őket üldöző Rigyiger tábornok ellenében, majd táborozott le Rétság és Vadkert között. Innen Balassagyarmaton és több más helységeken át július 24-én vonult át Miskolcon. Közben azonban folyamatos védekező harcokba bonyolódott Görömbölynél, a Sajó mentén és Gesztelynél. A Tisza bal partjára július 29-én kelt át mindhárom hadtest.

¹¹⁵ A Tiszán átmelve, Nyíregyházán az I. hadtest Debrecen felé vonult el, míg a III. és VII. hadtest Nagykállón, Nyíradonyon, Vámospércsen, Nagylétán, Kismarján, Biharon át augusztus 5-én ért Nagyváradra, ahol egyesült az I. hadtesttel.

¹¹⁶ Az oldalvédet adó I. Nagysándor-hadtest augusztus 2-án szenvedte el ezt a súlyos vereséget az oroszoktól. Ezalatt a másik két hadtest Vámospércsen állt, s csak 3-án mentek tovább Nagyléta felé.

¹¹⁷ A VII. és III. hadtest augusztus 6-án indult el Nagyváradról Aradra Gyapjún és Nagyszalontán át. A kormány utolsó székhelyére 10-én érkeztek meg.

Csehül álltak már ekkor a dolgok, Kossuth a kormányról lemondott, a diktátorságot Görgeyre ruházta, ki azt, a háború további folytatásának lehetetlenségét hangoztatva kiáltványban adta tudtul az ország népének, felhívván egyúttal arra, hogy tűzhelyeikhez békében térjenek vissza.¹¹⁸

Aradon ekkor a néparadat oly nagy volt, hogy utcáin kocsival éppen nem, de gyalog is csak crómelegfeszítéssel lehetett közlekedni. A nép, amint megértette a falragaszokból a szomorú esetet, levetten elszéledtek, s az utcák szabadabbak lettek. Csakis így következhetett be azon véletlen, hogy boldogult édesatyámmal és Imre testvéremmel találkoztam. Miután ekkor már fejét mindenki elvesztette, sőt a hadsereg sem volt már különben, elhatároztuk, hogy végszabadulásunkig együtt maradunk.

Aradról az augusztus 12-én megindult hadsereggel Világosra értünk,¹¹⁹ nyomunkban az orosz hadsereg által kísértetve, s tőlünk csekély távolban táborba szállt az orosz sereg. A két hadsereg fővezére, Görgey Artúr és Paskievics orosz herceg fővezér közt folyt tárgyalások¹²⁰ közben befejeztetvén, 1849. augusztus 13-án reggel megkezdődött, s legott be is fejeztetett a fegyverletétel,¹²¹ melynek lefolyása a következő volt.

Az orosz hadsereg előttünk készenlétbe helyezkedett, hadseregünk pedig szintén fegyverben állva hadosztályonként értesítettet az ügy állásáról. Vezényszóra a gyalogos fegyverét gulyába rakta, a lovasok és ágyúsok kardjaikat rakásra hányták és vezényszóra fegyvereiktől külön csoportosult. Ez tartott mindaddig, még a honvéd hadsereg által használt összes fegyverzet a megkezdett csoportba mind le nem tétetett. Csak ennek megtörténtével jött Görgey és Paskievics vezér karaikkal a hely színére forma szerént kijelentvén a fegyverek letételének tényleges megtörténtét. Nyomban ezek után tudtára adatott a honvédeknek, hogy a létrejött megegyezés folytán őrmestertől lefelé mindenki hazamehet, a tiszték azonban kardjaik megtartásával a N. Váradon székelő orosz katonai térparancsnokságnál jelentkezni kötelesek.

Erre bekövetkezett a honvédsereg elszéledése. A tiszték közül is voltak sokan, kik azonnal N. Váradnak indultak. Sokan szökés céljából másfelé vették útjokat, még nem az egész sokaság gyalog, s legnagyobbára kocsikon megindult N. Várad felé.

Nagyon sokszor gondolkodtam azóta már az csemény felett, s ha bár jól emlékezem arra, be kell vallanom mégis, hogy az ott lépcen-nyomon előfordult különleges esetek sokasága és untalan változatos volta miatt annak láncolatossá összefüggésben elbeszélésére már képtelen vagyok. Általánosságban csak azt mondhatom, hogy kit sorsa azon útra nem vezetett, képzelete sem lehet a zűrzavarról.

N. Váradnak alig csak hogy közelébe érteztünk, már katonai küldöncök által arról értesültünk, hogy N. Várad már telve van, Sarkadon vagy Boros Jenőn jelentkezünk.

Megfordítva a rudat Sarkadnak tartottunk, s ha bár itt is sokan voltunk, a muszkák számgjegyzékbe véve bennünket mégis befogadtak. Amíg Sarkadon időztünk, élelmezési pótlékul fejenként, s naponta egy forintot kaptunk a muszkáktól, sőt ezen felül lovaink részére szénát és zabot is. Néhány napi időzés után Gyulára utasítottak bennünket, azonban itt már

¹¹⁸ Kossuth és a kormány, négy miniszter kivételével, augusztus 11-én mondott le Aradon tisztségéről és ruháztak át este Görgeyre minden katonai és polgári hatalmat. Görgey 11-i, a polgári lakossághoz intézett kiáltványát 13-án Haynau is közzétette a fegyverletétel után.

¹¹⁹ A sereg augusztus 12-re virradó éjszaka vonult el Aradról Világosra, ahová megérkezve tábort ütött. Az oroszok csak másnap kora hajnalban értek oda.

¹²⁰ Ivan Fjodorovics Paszkevics-Erivanszkij gróf, varsói herceg (1782-1856) orosz tábornagy, a Lengyel Királyság helytartója, a mobilizált hadsereg főparancsnoka. De Világosnál nem Paszkevics, hanem Fjodor Vasziljevics Rigyiger (1784-1856) lovassági tábornok, a III. orosz hadtest parancsnoka előtt tették le a fegyvert a magyar csapatok, és vele folytatott Görgey tárgyalásokat július közepe óta a magyar kormány megbízásából.

¹²¹ Augusztus 13-án a fegyverletétel késő délelőttől késő délutánig tartott, tehát nem „legott” fejeződött be.

az oroszok között vegyülten osztrák tisztek is voltak. A gázi és az abrak már ekkor nem járt.¹²²

Egy napon utasítva voltunk kardjainknak a Vencheim-féle kastélyba¹²³ vitelére. Természetesen itt azokat egy orosz és osztrák vegyes bizottság elvette, s egy nagy tencmbe rakásra hányta.

Boldogult édesatyámmal és testvéremmel egyet gondolva kardjainkat beadás helyett koscsink kibélelt ülésének hátuljába elrejtettük, s így azokat szerencsésen haza is hoztuk. De kevés idő múlva egyéb honvédcmléceinkkel együtt, habár lakásunkon jól elrejtve voltak, megsemmisítenünk kellett, mert az ily tárgyak, s különösen a fegyverek rejtetegetése halálbüntetés terhe alatt szigorúan tiltva volt.

Gyulán a tiszti kardok bevétele utáni napon kényelmes lakásainkból is kirendelve az éjt is szabad ég alatt, táborba kellett töltenünk, körülvéve egy sor muszka és egy sor osztrák fegyveres őrség által. Másnap ugyanezen fedezettel környezetten Aradra kísérték bennünket, s mivel az orosz tisztektől, kik velünk szemben igen humanusan viselkedtek, útközben megtudtuk, hogy az osztrák hadseregbe sorozás végett kísérnek bennünket Aradra, sokan azon gondolkodtak, hogyan lehetne megszökni. Hogy az bárkinck is sikerült volna a duplaardonon keresztül, alig hiszem.

Aradon a már ránk várakozó osztrák katonaság által még szorosabban körülvéetve szabad ég alatt vesztegeltünk, mégnem szuronyos fegyverek közt csapatunkint kísérték besorozás végett a honvédtiszteket a városba. Eközben villant meg agyamban a gondolat, hogy mivel mi császári katonák nem voltunk, besoroztatásunk föltételes lehet. Boldogult édesatyám 50. évében volt,¹²⁴ testvérem gyenge és beteges is. Ezek a besorozástól mentesek lesznek, de én, ki életerős és egészséges voltam, egy csöpp hajlandóságot sem éreztem magamban arra, hogy a dolgot megkockáztassam. E pillanattól rongyos és piszkos föltöltőben mint szolga szerepeltem az urak körül. Mint ilyent a következett sorakozó alkalmával az osztrákok csakugyan visszahagyták, s csak atyámat és testvéremet kísérték el. Csakugyan igaznak bizonyult számításom, mert sem atyám, sem testvérem nem lettek besorozva, hanem, mint a hadseregbeni szolgálatra alkalmatlanok, végelbocsátó levelet kaptak.

Aradról több szegedivel együtt még aznap hazafelé vettük utunkat, de mivel Arad katonasággal körülvéve volt, a külterületen ezek által feltartóztatva lettünk ugyan, de az elbocsátó levelek felmutatása után útra eresztettek. De Makó alatt pihenve arról értesültünk, hogy Tápénál a Tiszán átkelni veszélyes,¹²⁵ mert az ott őrt álló katonaság a honvédeket kivétel nélkül a szegedi várba kíséri. Utunkat tehát az akkor még a tájon rengeteg kiterjedésben volt nádasoknak vettük. Az éjjelt is e között töltve iszonyú fáradtságos munkával Tápén jóval felül a Tiszát elértük. A lovak átúsztatása mellett a kocsikat csónakokon szállítottuk át.

Megtörténvén fáradtságos átkelésünk, a város közelében a kukoricák között húztuk meg magunkat. Én az est homályában a városba mentem lakásunkra, meg tudandó, hogy otthon nem fenyeget-e veszély bennünket. Boldogult édesanyámtól és két nővéremtől kapott megnyugtató válasz után rejtkehelyünkre visszamenve éjjel 11 órakor 1849. augusztus 27-én már otthon voltunk. A viszontlátás öröme megvolt ugyan, de aggodalomba burkoltan, mert a város már ostromállapotba volt helyezve. A katonai uralom ezzel kezdetét vette.

¹²² A kapitulált honvédek nagy részét tisztjeikkel együtt Nagyváradra és Kisjenőre vitték, majd onnan Sarkadra, ahol hatalmas hadifogolytáborot állítottak fel. Sarkadról Gyulára terelték a tiszteket, hogy ott átadják őket az osztrákoknak. A későbbi aradi vértanú tábornokok nagy része is így került itt osztrák hadifogságba augusztus 22-én.

¹²³ Az egykori Harruckern-Almássy-Wenckheim-kastély ma is áll Gyula belvárosában.

¹²⁴ Aigner Imre pontosan 48 éves volt ekkor.

¹²⁵ Tápénál a kora középkor óta működött komp a Tiszán, s rendkívüli megerősítésére az adott okot, hogy a szegedi oldalra csak itt lehetett átjutni a belvárost és Újszegedet összekötő hajóhídon kívül.

Viszontagsággal teli hazaverődésünkkel nyugalomra véltem találni itthon, de csalódtam, mert a honvédek előállítására országserzte kiadva volt katonai parancsot nagy buzgalommal teljesítő városi közegek által annyira nyugtalanítva lettünk, hogy az utcai ajtót is, az esetleges meglepetéstől tartva zárva kellett tartani éjjel s nappal. Mivel időközben édesatyám és testvérem magokat már igazolták, én minden legkisebb neszre a padláson volt szőna közé rejtőztem, s végre megunva a sok zaklatást, boldogult édesatyám unokatestvéréhez, őrhalmi Lajos főszolgabíróhoz¹²⁶ mentem H. m. Vásárhelyre. Nála mint írnok egy darabig csendben voltam, még nem tudódott tartózkodásom. De ekkor már hivatalból neki hagyatott meg a sorozó bizottság elé állításom. Sok különféle módon megkísértettem a besorozás előli menekülést, de miután nem sikerült, végre 1850-ik év január havában a sorozóbizottság elé állottam, azonban jóakaróim közbejárása folytán a katonai szolgálatra alkalmatlannak találtatván, én is végelbocsátó levélet kaptam.

Végleg megszabadulva ez által a zaklatástól, H. m. Vásárhelyen tisztviselő lettem, honnan az 1853. év tavaszán Szeged városához jöttem hivatalnokoskodni, hol különféle hivatalos állásokban, s utóbb mint főszámvevő szolgáltam 1878. év március végéig, amidőn a megcjtett tisztújítás alkalmából túlsúlyra vergődött hátulgombolós szekta jóakaratából nyugdíjazva lettem, s mint ilyen történeti elbeszélésem megírásának befejezése napján Isten kegyelméből egészségben élek 1901. augusztus hó 13-án.

Almai Gyula

Jegyzet:

Nevemet Aignerről Almaira felsőbbi engedéllyel egy aranynak természetben teljesített befizetése mellett az 1861. évben változtattam. Lásd ez évről a szegedi levéltárban a 4198/681. közgyűlési jegyzőkönyvi szám alatt.

Jegyzet:

Történeti elbeszélésem megírásának befejezése után a hírlapokból arról értesültem, hogy Szél Kálmán akkori miniszterelnök által 1901. július 11-én 3000. M. E. H. szám alatt kelt körrendeletének 3.§-a értelmében mindazon 1848/9-iki honvéd, ki mint ilyen két már nyugdíjazott vagy kétségkívül már igazolt, s vele együtt szolgált bajtársának eskü alatti vallomásával magát igazolja, nyugdíjban részesül.

Kapván az alkalmon, nyugdíjaztatásom iránti kérvényemet felszerelve még 1901. november hóban a miniszterelnökséghez benyújtottam. Ott azonban annak elintézése oly lassúsággal történt, hogy többszöri írásos és szóbeli megsürgetéscimre is csak 1903. szeptember hóban értem célt. Ugyanis 1903. szeptember 10-én, 3801. M. E. H. szám alatt kelt a végzés, mellyel nyugdíjaztatásom megrendeltetett. Szól pedig a végzés ckképp:

3801. M. E. H. szám – Almai Gyula szegedi lakos, 1848/9-iki honvéd főhadnagy 1903. évi október hó 1-től kezdődőleg a szegedi m.k. adóhivatalnál havi előleges részletekben folyósítandó évi 552 koronával nyugdíjaztatik. Az 1848/9-iki honvédeket nyugdíjazó bizottság 1903. évi szept. hó 10-én tartott üléséből Jarkovich m.k. bizottsági elnök.

Jegyztettem 1905. febr. 3-án Almai Gy.

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Nyéki Tamás

¹²⁶ Helyesen Őrhalmi (1847-ig Müller) József (1807- ?) ügyvéd, Csongrád vármegye pénztárnoka, táblabírája és törvényszéki ülnöke, majd főszolgabírája. Esetleg öccsével, Müller Jánossal (1819-1874) azonos, aki 1849 után lett csongrádi kerületi főszolgabíró.

Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért Eötvös-emlékbeszéde, 1872

A Pannonhalmán, a Főapátsági Könyvtár Kézirattárában őrzött, s a kutatók által mindezidáig fel nem tárt *Trefort-gyűjtemény* egyik érdekes darabja a most közreadott emlékbeszéd, amelynek fontosságát önértékén túlmenően az adja meg, hogy keletkezésének körülményei egyúttal Eötvös közvetlen utóéletének problémájára is felhívják a figyelmet.¹

A szöveg² 1872 januárjában készült, mégpedig megrendelésre: Trefort Lónyay Menyhért akadémiai elnök számára írta Eötvös József halálának első évfordulójára, az 1872. február 2-ára szervezett akadémiai ünnepségen elmondandó beszéd gyanánt. Trefort – amint azt az első bekezdésnek Eötvösre vonatkozó „akkori hivataltársam” kifejezés, Eötvösnek és a szónoknak körülbelül harminc évvel korábbra keltezett megismerkedése, valamint az a tény, hogy magáról harmadik személyben beszél, mutatják – belehelyezkedett Lónyay szerepébe, nem élettrajzi adalékokat szolgáltatató háttéranyagot akart számára készíteni, hanem „szabályos” emlékbeszédet írni helyette. Lónyay – akitől nyilván a felkérés származott – 1872. január 30-i levelében³ köszönettel nyugtazza ugyan a kapott szöveget, mindazonáltal azt kétszer is a „jegyzetcid” kifejezéssel illeti, vagyis elhárítja annak lehetőségét, hogy Trefort emlékbeszédét egészeben átvegye.

Milyen Eötvös-képet szándékozott a régi barát, rokon és pályatárs az akadémiai hallgatóság elé tárni? A Trefort által megjelenített Eötvös vívódó személyiség, aki minden döntését önmagával és a külvilággal való konfrontáció után hozza meg, s akinek a magyar közélettel szemben elfoglalt viszonya mindvégig felemás, többértelmű, nem megnyugtató maradt. Már az első mondatot is ez a drámaiság jellemzi, melyben „[h]osszú szenvedések”-ről, „az 1861-es 65-ki országgyűlések küzdelmei”-ről, s „egy véres háború harcai”-ről esik szó. A továbbiakban Trefort Eötvös életének az 1841-es családi katasztrófa által való kettéosztottságát hangsúlyozza, s megemlíti – sőt, mondhatni, módszeresen elősorolja – azokat a személyes és politikai konfliktushelyzeteket, melyek Eötvös pályájának fordulópontjain felmerültek. Trefort alighanem úgy gondolta, hogy ha elmélyült értékelésre nincs is mód, legalább fel kell vetni ezen, Eötvös életművét alapvetően meghatározó sorsdöntő kérdéseket, egy olyan hivatalos emlékbeszédben, melynek célja éppen az életmű méltatása volna. E kritikus helyzetek és fordulópontok: az 1843-as megyei követvé jelöltetésének kudarca; a centralista reformprogram Kossuth általi kisajátítása „az európai forradalom légében” 1848 március elején; „*kínos helyzetben* remények és aggályok között” töltött miniszteri hónapjai 1848-ban; 1848-1850 közötti emigrációjának „kétségbeeső hangulata”, aggodalmi „a haza sorsa felett” és Batthyány Lajos pörét illetően; a hazatelepülés dilemmája 1850 végén, amikor is Eötvös „idegenkedett hazajönni”, félt az itthoni állapotoktól; az 1861-es országgyűlés, amely „undorral tölté el a politika iránt”; az 1867-es kormányalakítás, amikor „[c]sak hosszú lelki küzdelmek után szánta el magát” a hivatalra; s végül az 1870-es költségvetési vita, melynek során az ellenzék okvetetlenkedései „halálra kínozták”.

Ez a Trefort-émlékbeszéd fő tematikus-hangulati vonulata, ám forrásértéke ezen túlmenően több vonatkozásban is kiemelendő. Megtaláljuk benne a Sőtér István Eötvös-

¹ Jelzete: 10a H 1/1. A kézirat autográf, tíz négyrét hajtott ív terjedelmű. Köszönöm R. Várkonyi Ágnesnek a tájékoztatást a Trefort-hagyatékról, a feltáráshoz nyújtott szíves segítséget pedig Ásványi Ilonának. A jelen tanulmány az OKTK A. 1454 /IV. számú, „Trefort Ágoston kéziratok hagyatékának feltárása” című kutatási program keretében készült.

² Lásd a 2. számú szöveget.

³ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár. Lásd a 3. számú szöveget.

monográfiája által szélesebb olvasóközönség számára is közzétett Lónyay-adalékoknak, az Eötvös-család életéről bemutatott zsánrcépeknek⁴ az eredeti forrását, és további adatokkal járul hozzá Eötvös emigrációs korszakának jobb megismeréséhez, főleg ami Eötvös lelkiállapotát, illetve a bajorországi tartózkodás mindennapjait illeti.

Lónyay emlékbeszéde elsősorban czekek az életrajzi anekdotákat veszi át Treforttól: *A karthauzi keletkezésére, az ercsi birtok csődjére, a Széchenyivel kötött fogadásra vonatkozó adalékokat.* Ami az 1843-44-ben Pozsonyban Eötvössel együtt töltött időszakot illeti, Lónyaynak 1870. szeptember 27-én kelt, Eötvöshöz intézett levele⁵ azt mutatja, hogy ebben a tekintetben Lónyay nemcsak Trefort szövegére, hanem eleven, személyes élményekre is támaszkodhatott. A levelet az irodalom⁶ a Ferenczi Zoltán monográfiájában található kivonatban⁷ ismerte. Teljes szövege azért is érdekes, mert kiderül belőle, hogy az nem egyszerűen „külső adat”, „mely oly kedves képet nyújt”⁸ Eötvös családi életéről, hanem Lónyay vallomása a példakép (ahogy írja, „példány” képe) iránti érzelmeiről: az előtte álló minta követésének vágya egészen a versírásig elvitte. Ugyanolyan fontos volna többet tudni e szellemi kisugárzásról, mint ahogyan azokról a motívumokról is, melyek Lónyayt e levél írására készítették – egy szóval mindarról, ami viszonyukat 1867 után jellemezte.

Lónyay mint akadémiai elnök emlékbeszédének szövege e kapcsolat természetéről, a formális tisztelt hangján túl, szinte semmit nem árul el. A bevezetőben homályosan utal bizonyos igazságtalanságokra és méltatlanságokra, melyek az elhunyat érték, és a szintaktikai csúrés-csavarás nemigen tudja elfedni, hogy nem egyszerű dolog a méltatlanság tényéből a dicsőítésre, s ebből az elparentált személy megürcült helyének mielőbbi betöltésére következtetni: „érezük, minő pótolhatlan hézag támadt utána, intve azokat, kik talán néha igazságtalanok, néha méltatlanok voltak irányában, hogy nem elég immár a holtat dicsőíteni, de az új nemzedéknek feladata a támadt hézagot nemes versenyben méltón betölteni”.⁹ Az emlékbeszéd vezérfonalául az ünnepi szónok nem Eötvös személyiségének bemutatását választotta, hanem szélesebb perspektívában, a reformkor nemzedékének összefüggésében láttatta Eötvös életművét, és kiegészítette a pályaképet rövid műismertetésekkel. Lónyay eközben mintegy megjutalmazta Trefortot az elvégzett munkájáért, több ízben megszólítva őt, az „ifjúkori hű barát”-ot, „aki egész életén át a legszorosabb baráti viszonyban maradt” Eötvössel¹⁰, „Trefort Ágoston[t], ki egész életén át hű társa volt Eötvösnek”¹¹ stb.

Ugyanakkor Lónyay semmit nem tárt fel azokból a fel nem oldódó konfliktusokból, melyek Eötvös pályáját végigkísérték. Elhatárolta magát Eötvös politikai törekvéseitől is, ami a reformer centralizmust illeti, és nem vállalt közösséget az *Uralkodó eszmék* pesszimista történet szemléletével sem. *A falu jegyzőjéről* szólva azt tartotta érdemesnek megemlíteni, hogy ebben Eötvös „nagyon is élesen festé a megyei visszaéléseket, egy három kötetű regénybe szorítva össze mindazon eseteket, melyek talán évtizedek alatt az ország összes megyei hatóságainál fordulhattak volna elő. Akkori socialis politikai életünknek oly rajza az, minőt csak

⁴ Sótér István: Eötvös József. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 109-110. (a továbbiakban: Sótér)

⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár. Lásd az 1. sz. szöveget.

⁶ Sótér 109.

⁷ Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József 1813-1871. Magyar történeti életrajzok. A Magyar Tudományos Akadémia segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti: Schönherr Gyula. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903. 281. (a továbbiakban: Ferenczi)

⁸ Ferenczi 282.

⁹ Lónyay Menyhért, 'Elnök gróf Lónyay Menyhért beszéde'. In: Néhai Báró Eötvös József akadémiai elnök emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia által saját dísztermében 1872. február 2-dik napján tartott gyász-ünnepély tárgyai. A Magyar Tudományos Akadémia évkönyvei XIII. kötetének VI. darabja. Pesten, Eggenberger Ferdinánd, 1872. (3-16.) 3. (a továbbiakban: Lónyay)

¹⁰ Lónyay 7.

¹¹ Lónyay 8.

költői műben várhatunk. Történelmünk nevezetes emléke.¹² Az *Uralkodó eszmék* politikai-elméleti felismeréseit pedig a kiegyezés korának boldog politikai jóllakottsága és civilizációs optimizmusa felől utasítja el: „Tagadhatatlan, hogy minden kornak vannak uralkodó eszméi, melyek századokon át irányt adnak, melyek egyidőig a népekre ellenállhatatlan befolyást gyakorolnak; azonban a történet újabb korszakában az emberiség ellenállhatatlan hatalommal egy magasabb s minden kor eszméi felett álló irány után törekszik, melynek haladását ugyan egyes nagyobb események egy időre megakaszthatják, de feltartóztatni képsék nem lesznek, s ez a humanitás, a civilisatio s a közművelődés általános terjesztése. Boldog azon nemzet, mely ezen irányt idejében követi, s lépcsőzetesen érvényesíteni törekszik, azonban élénk érzettel bír történeti múltja iránt, kegyelettel ragaszkodva a természetéből fejlődött sajátos intézményeihez, a kor eszméinek rohamos valósítása végett nem nyúl romboló kézzel intézményeihez, s egyszerre oda nem dobja mind azt, a min állami s társadalmi szervezete nyugodott; az ily nemzet nem lesz kitéve nagyobb rázkodtatásoknak, vészes küzdelmeknek, de képes lesz, bár átalakulva s természet szerint fejlődve, magát századokon át fentartani.”¹³

Szász Károly ódájában, a *Báró Eötvös József emlékezetében*, amely ugyancsak a gyászünnepségen hangzott el, még egyértelműbben zavartalan-harmonikus Eötvösnek és a kiegyezés kori Magyarországnak a viszonya. Eötvös erről, és csakis erről a politikai berendezkedésről álmodott – sugallja –, s ily módon *Végrendeletének* óhajta „[e]szmám győzedelmé”-ről bejelensédeknek tekinthető:

„Nagy eszményét szerette ő a népben!
 Dicső jövőjét, melyről álmodott;
 Fejlődve, érve, szabadon, jóllétben,
 Új népet itt, hatalmast, gazdagot.
 Kínn a mívelt nyugattal állva sorba,
 Benn gondolatban, szívben egybeforrva,
 S egy vággytól égve: oh hon tégedet
 Olyan magasra tenni, mint lehet!

Szívének ez volt egyedüli vágya,
 Ez gondja nappal, álma éjszaka.
 – De nem virasztta, nem küzdött hiába,
 Megnyerte im, mit esdve kért maga:
 Márványszobor nincs sírjára emelve;
 Emlékjele: eszméi győzedelme;
 S melynek hűn áldozott egy életet,
 Hajt már a mag, a melyet elvetett!”¹⁴

Mi több: a költemény, amelynek szerzője csak a versformát tanulta el Arany János Széchenyi-ódájától, nemcsak hogy semmit nem érzékeltet a személyiség összetettségéből, hanem egészen abszurd módon azonosítja Eötvös személyét és munkásságát Magyarország ügyével, és Petőfihez hasonló népvészért csinál belőle, morbid eleggyé vegyítve az *Egy gondolat bánt engemet... és a Szeptember végén látomásait*:

„ő a honért élt! – él folyást mivélük.
 Hatása által, él eszméiben.
 Az ő munkája, egyiké, hogy élünk,

¹² Lónyay 10.

¹³ Lónyay 11.

¹⁴ Szász Károly: 'Báró Eötvös József emlékezete'. In: Néhai Báró Eötvös József akadémiai elnök emlékeztete. A Magyar Tudományos Akadémia által saját dísztermében 1872. február 2-dik napján tartott gyász-ünnepély tárgyai. A M. T. Akadémia évkönyvei XIII. kötetének VI. darabja. Pesten, Eggenberger Ferdinánd, 1872. (17-21.) 20. (a továbbiakban: Szász)

*Még halva is velünk érez hiven.
A szellemharczra, sírjából kikelve,
Fennhorája zászlaját vezéri lelke;
S ha zendül majd a végygőzselmi dal:
Nevéhez kötve lesz a diadal!*¹⁵

Az 1872-es emlékünnepeket követően Trefort Ágoston egyszer szólalt meg az Akadémián Eötvösről, mégpedig 1883-ban, amikor kedvelt műfajában, „emlékbeszéd formájú értekezés”-ben¹⁶ beszélt Eötvös politikaelméleti fő művéről. Trefortnak *B. Eötvös József, „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című munkájáról* írott dolgozatát leginkább az emigráció korára vonatkozó adalékok miatt szoktuk idézni. Ugyanakkor e szövegnek határozott polemikusságú éle is van: Trefort látnivalón éppen az Eötvös körüli hallgatást kívánja megtörni, éppen azokhoz a fiatal politikusokhoz szól, akiknek számára Eötvös teoretikus életműve már nem jelent mércét és referenciát: „a magyar államtudomány s politikai nevelés érdekében akarok ma munkájáról szólani – írja – mert úgy találom, hogy e munka hátterbe szorítottatik, s a fiatal nemzedék, mely a munkából többet tanulhatna, mint bármely külföldi munkából, még nevééről is alig ismeri”¹⁷

A fentiek értelmében nem lehet nem gondolnunk arra, hogy Trefort, amikor arra figyelmeztet, hogy „[n]agy tévedés volna, ha azt hinnők, hogy e doctrinák túlhaladott álláspontot képeznek azért, mert mi állítólag túl vagyunk azon szellemi vagy politikai harcokon, melyekre e doctrinák vonatkoznak”¹⁸, akkor az 1872-ben megrendezett akadémiai megemlékezés szónokait is felelőssé teszi azért, mert akkori erőfeszítései ellenére Eötvös életművét a hivatalos tudománypolitika állásfoglalásával időszerűtlennek, a kor által meghaladottnak minősítették, és czáltal clőcségtették, hogy az életmű, szerzője halálát követően, átmenetileg feladásba kerüljön.

***

Lónyay Menyhért leveleit betűhíven közlöm. A levelek korhú helyesírásának megőrzése ugyanis a szövegértést nem befolyásolja, és a közléshez emendáló szövegműveletek sem volt szükségesek. Trefort kéziratáról azonban ugyancsak nem mondható el. Trefortnak nemcsak a helyesírása következtelen, hanem az ékezeteket és a központozó írásjeleket is gyakran elhagyja. Ha a hiányzó ékezet egyértelműen pótolható, például „benyomast”, „maganyban”, akkor sem a terjedelmet növelő emendáló apparátus, sem pedig az elvileg elképzelhető, de a Treforthoz hasonló stilsztikai kismesterek esetében modoros és nyomdatechnikailag nehezen kivitelezhető szögletes zárójelbe tett ékezet nem árul el többletinformációt a szövegről. Ha pedig az elhagyott ékezet nem állítható vissza egyértelműen – például „közgyulésin” – akkor az emendálás az ingadozó helyesírású szerzőnél egy ingadozó helyesírású korban csakis önkényes lehet. Ezért a kéziratot tehát az eredeti hangalak és tagolás megőrzése mellett minden tekintetben a mai helyesíráshoz igazítottam. Ennek igazolására még egy megjegyzést teszek: Trefort hagyatékának darabjait olvasva mindvégig az volt a benyomásom, hogy az a szerző, aki kéziratának átolvasása és tartalmi-stiláris átjavítása során a szöveg hanyag írásképnem változtat, az rábízta a szerkesztőre, hogy elvégezzék azokat az egységsítő javításokat, melyek a sajtó alá adáshoz szükségesek.

¹⁵ Szász 21.

¹⁶ Közményi Ferenc: Trefort Ágoston életrajza. Trencsén, Skarnitzl X. Ferenc gyorsajtóján, 1889. 80.

¹⁷ Trefort Ágoston: *B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című munkájáról. Értekezések a társadalmi tudományok köréből.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. VIII. kötet. Szerkesztette Pesty Frigyes. 5. Budapest, a M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1883. 3. (a továbbiakban: Trefort)

¹⁸ Trefort 5.

Szövegek

1. Lónyay Menyhért – br. Eötvös Józsefnek, Bécs, 1870. szeptember 27.

Bécs 27 Septb. 870.

Tisztelt Barátom!

F. h. 24 dikéről kelt kedves soraid vettem, nőmmel együtt igen köszönjük rollunki szíves megemlékezésed.

Igazod van nints nagyobb áldás mint a családi élet boldogsága. Te is én is azon ritka szerencsések közzé tartozunk Kiket a gondviselés abban részesített.

Tudodé hogy azon boldog családi élet és nyugodt családi szeretet és egyetértés melyben Téged kedves nőddel 1843 és 1844 ben Pozsonyban együtt boldogoknak és megelégedetteknek látalak, ébresztette bennem leginkább az ohajtást a családi élet után.

Azért én kértelek légy tanum az esküvőnél, gondolván cz áldást fog hozni házasságomra; hozott is kedves barátom, – s ezért kétszeresen örvendtettem volna ha Hozzád az czüist lakodalomnál szerencsém lehet.

Általlában Neked sokkal tartozom, mint valamivel idősebb nállam, s már annyi dicsőséggel környezett ifjú ember 43-45dik években igen üdvös hatással voltam [!] rcám.

Hogy Pozsonyban pártfogásod alá vettél, megismertetve és belevonva szép családi életbe sok haszontalanságtól eltartoztatál bizalmat öntöttél belém buzdításod által s helyesléseid által munkára ösztönöztél.

Kedves nőd ezen példánya a derék kedves, rendes, gondos, s méltán hozzá teszem bájos házi aszonynak szeretettete meg velem a házasságot[.]

Még most is örömmel emlékszem a Nekttek <és> Serényi és Trefort társaságába tett sétákra, a kenyér, vaj és retekből álló uzsonnákra, a mulatságos és tréfás tarokpartiákra [!].

Hej be szép még emlékezni is az ifjú évekre.

Szűles magyar országon, még Deák koromtól fogva Te voltál példány képem. Mint a mai napra ugy emlékszem azon időrc, midön megboldogult Atyád örömtől sugarzó arczal jött be Atyámhoz egy délután, hol Anyám s mi gyermekck együtt voltunk s olvasta fel egyikét azon genialis leveleknek, melyeket Te Parisból haza irtál.

A mint Atyád elment, mondá az Anyám be boldog nő Eötvösné hogy ily fia van.! s miután én mindének felett szerettem volna hogy Anyám boldog legyen, – mindent elkövettem hogy Téged kövesssek, verseket is próbáltam írni, de biz nem ment az: – de legalább ket-tőztetett erélyel kezdettem tanúlni, a igy Te még mielőtt ismertelek volna reám már mint gyermekre nagy befolyást gyakoroltál.

Láthatod ezekből kedves barátom, mily jól esett volna nekem, Téged f. h. 20 dikán nállam látni, remélve hogy jelenléted nekünk szerencsét fog hozni.

Kaptad é első levelem, melyet Budán intéztem, s melybe a feljövetelekre megkértelek.?

Abbol hogy négy oldalra terjedő levelet irtam ösze láthatod hogy a közös ministerség több üres időt enged <még> ily level írásra.

Pár nap mulva reméllem lejöhettek Pestre, a kis unokát akarom látni s ha lehet falura indúlni, s akkor látni reméllek, addig is arra kérlek tartsd meg szíves baráti indulatodba az arra mindig büszkén emlékező,

őszinte tisztelő régi barátodat

Lonyay Menyhértet

2. Trefort Ágoston: Emlékbeszéd báró Eötvös József felett

Hosszú szenvedések után, melyeken hazánk 1848 óta keresztülment – s az 1861- s 65-ki országgyűlések küzdclmci folytán, melyeket egy véres háború harcai félbeszakítottak – megalkult a második magyar minisztérium februárban 1867-ben. – E minisztériumban b. Eötvös József fogadta el a kultusz s közoktatás tárcáját. Ő vala az – ki mélyen beható eszével – nagy műveltségével – bölcsészeti láthatárával képviselte e minisztériumban az eszmék világát – a legmagasabb törekvéseket és szempontokat, s amennyire ellentétek ide s tova mutatkoztak, humánus kedélyénél fogva a közvetítő s engeztelő elem volt. – E férfiú, akkori hivatalársam,¹⁹ nagy tevékenysége közepett 1871-ki feb. 2-án az élők sorából a haza leírhatlan vesztéségre múlt ki. – Művei fogják neki a legbiztosabb emléket emelni – midőn felette emlékbeszédet mondunk, nem tesszük azt, hogy emlékeztét kortársai közt felfrissítsük – mert ő előttük elfelejthetetlen –; tesszük, hogy halála évnapján fájdalomunknak kifejezést adjunk, s ezáltal fájdalomunkat cnyhítsük – én pedig, ki e szónoklatra vállalkoztam, a barátság és tisztelet adósságát iránta némi mértékben leróni óhajtom. –

Majdnem 30 év, hogy közel álltam a megboldogulthoz,²⁰ és visszaemlékszem azon időre, midőn ő már állást s elismerést vívott ki magának az irodalomban – nyilvános életünkben fényes jövőt ígérő tehetségekhez számíttatott – élte azon szakát érte el, mely kettévalasztja életét, s élete két külön részének külön színczetet kölcsönöz. 1841-ben szeptember[ben] érte az Eötvös-családot az ismertes katasztrófa²¹ – melyről mondhatni, hogy vele Eötvös ifjúsága végződött, amint ő azt maga is állítja. Gyakran hallám Eötvöstől, hogy mémoire-ok alakjában ifjúságát e katasztrófaig le fogja írni. – Sajnálkozással hallottam, hogy ez csak terv maradt, hogy arra vonatkozó kéziratok nem találtattak halála után.²² Érdekes mű[vé] válhatott volna ez – mert Eötvös szellemi s kedélyi kifejlődésének történetét tartalmazta volna. – Feladatom kerete s természete nem enged, hogy én akarhassam azt csak némiképp is pótolni. Nekem e helyen Eötvöst főleg mint íróat teljes virágzásában, s mint státusférfit csetelnem kell. – Ifjúságából a fenn említett időszakig csak néhány vonást emelhetek ki – melyekben már a jövő híres férfiú rejlik. – Eötvös a budai várban 1813. szeptemb. 3-án született – gyermekségében igen eleven, csintalan és beszédes volt: tulajdonok, melyek a gyermekeknél a későbbi szellemi tehetségek előfutárai. Ily gyermekeknél korán szokták, s kell is a tanulást kezdeni – a tudnivágy igen nagy volt benne – szeretett tanulni, s könnyen fogott fel, s könnyen tanult. Hétéves korában szenvedélyesen olvasta Schiller munkáit – csinált irodalmi terveket, s írói dicsőségről ábrándozott. 13-ik éves korában már az Universtásra jött Pestre – addigi idejét tölté Budán, hol a nyilvános iskolába járt, s Ercsiban, hol nagyatyja, b. Lilien²³ lakott, hol a dicsőült tetemei most pihennek. –

Egyetemi idejére szeretettel emlékezett vissza, mert ez időben viszonyai kedvezők – egészsége jó, s kedélye nagyon derült volt. Habár az ifjúság élvezeteiben s mulatságaiban –

¹⁹ Lónyay nevében beszél, aki 1871. május 17-től a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt.

²⁰ Lónyay beszédében utal arra, hogy az 1843/44-es országgyűlésen ismerkedett meg Eötvössel: „Az országgyűlésre Eötvös is megjelent s elfoglalta helyét a főrendi házban. Ezen másfél évig tartó országgyűlés hozott engem, mint Beregh vármegye ifju követét, közelebb viszonyba Eötvöshöz, s az őszinte tisztelettel párosult barátság, melyet irányában érzék, állandó s változatlan maradt 28 éven keresztül.” Lónyay 8.

²¹ Apja, ifj. br. Eötvös Ignác tárnokmester lemondott hivataláról, és az ercsi birtok csódba ment.

²² Ilyen kézirat mindmáig nem ismeretes.

²³ „Lilien József (1753-1828) osztrák lovaskapitány. Westfáliából származott Magyarországra. Nőül vette Gróf Szapáry Juliannát, akival az ercsi birtokot nyerte. 1805-ben magyarországi honosságot szerzett”. Környei Elck: Eötvös József Ercsiben. István Király Múzeum közleményei. Szerkeszti Fitz Jenő. B. sorozat 19. szám. Székesfehérvár, Fcjr Megyei Helytörténeti Munkaközösség, 1959. 43., 3. sz. j. (a továbbiakban: Környei)

temperamentumánál fogva – nagymértékben részt vett, a materiális élvezetek őt soha nem elégtették ki, nemes természete nem volt aszserint alkotva: keresett a tanulásban, az irodalomban és szelleműs barátok társaságában magasabb élvezeteket. Barátjai közt akkor a képzeletűs, élces sőt excentrikus, korán elhunyt b. Palocsay Tivadar és a komoly s nemes célokra törekű Szalay László az első helyet foglalták el. A barátság e dualizmusában híven tükrözük vissza – Eöt. kedélyének akkori hangulata. – Szokás szerint a jurátus s megyei aljegyzői pályát²⁴ átfűtván Bécsben, hol atya akkor alkancellár volt – a magyar udvari kancellariánál mint fogalmazó²⁵ alkalmaztatott. – E foglalatosságok azonban nem féltetek meg hajlamainak. Tanulmányai kiegészítésére a nagyvilágot akarta látni – s 1836[-ban] nagyobb útnak indult az európai nyugodt felé. Bejárta Svájcot – Francia- s Angol-, Németországot, s egyévi távollét után, 37-ben nyáron sok ismerettel meggazdagodva hazatért. [A] magával hozott anyagot egy *Svájci utazás* címe alatt írandó munkában akarta feldolgozni. – E mű félig regény, félig útleírás akart lenni. A párizsi szociális állapotok azonban mély benyomást tettek reá – s a falusi magányban Borsod megyében, Sályon, hol sokat időzött,²⁶ fantáziája s a reflexió, melyhez már első fiatalságában nagy hajlama volna – e tervezett műből *A karthauzi*-t alkotta. – E mű, melyet mindenki ismer, ki a magyar irodalommal foglalkozik, kitűnő állást a magyar irodalomban biztosított neki. A szellemi processzus, mely e művet szűlte, a nyilvános élet, melyben a 40-ki országgyűlésen s Borsod megye közgyűlésein részt vett – a praktikus kérdések, melyek megoldásával az irodalomban foglalkozott, ú. m. a fogházügy, a zsidó emancipáció, a szegénység ügye megérelték őt olyannak – aminőt őt az Eötvös-családot 1841[-ben] ért katasztrófa találta. Kifejlődött jellem – erős akarat, az élet harcaival megküzdeni képes, érett ész s alapos tudomány, tulajdonok, melyek őt a legmagasabb állások betöltésére képessé tették, s neki fényes jövőt biztosítottak. –

Ha Eötvös életét több szakaszra osztjuk, s főleg a külsőségekre súlyt fektetünk – az első szakaszt *A karthauzi* megjelenésére fejezhetjük be – mely munka a magyar irodalomban rendkíűű szenzációt tett, s írói reputációját megalapította, de ha a kedély, a jellem s az összes szellemi kifejlődésnek több fontosságot tulajdonítunk – úgy azon családi katasztrófa, mely őt 1841-ben szeptemberben érte, s mellyel fiatalsága végződött, s az érettebb férfikor nagy küzdelmeivel s törekvéseivel kezdődött, oly pontot képez életében, mely azt tulajdonképpen két külön színezettel bíró részre osztja fel. –²⁷

Eötvös e családi hajótörésből saját részére mit sem mentett meg – könyveivel s néhány bútordarabbal, mely sajátja volt, a budai várból, atya lakásáról barátjához, Treforthoz, ki Pesten, az akkori Wodianer-házban, Emmerling²⁸ szomszédtságában lakott – költözködött át.²⁹ – Eötvös a sors e csapását, mely őt váratlanul érte, bölcs rezignációval vette, akik azon-

²⁴ Jurátuskoráról nincs adat. Aljegyzőként Fejér megyében tevékenykedett, 1833. július 5-től 1835. április 24-ig. Környeci 13-14.

²⁵ Eötvös gr. Reviczky Ádám mellett volt tiszteletbeli fogalmazó 1836 elejéig. Környeci 17.

²⁶ Eötvös József nagyapjának, id. br. Eötvös Ignácnak halála (1838. június 12.) után költözött Sályra, ahol 1839-ig élt.

²⁷ A bekezdés a kéziratban át van húzva.

²⁸ Emmerling Károly (1799-1866) szállodásról lehet szó.

²⁹ Miért kellett Eötvösnek elhagynia a *budai* lakást, ha az *ercsi* birtok ment csödbe? Trefort nem tesz említést a budai lakásban történt jelenetről, melyet Pulszky így ír le: „[Szorult anyagi helyzetben] Eötvös [ti. ifj. Ignác] fiaival s az öreg Ullmannal közölte zavarát; az ügyes bankár azt tanácsolta, hogy a törvényengedte minden fűrfang fölhasználásával s a birtokviszonyok összezavarásával oly állapot állíttassék elé, mely időt engedjen az adósnak [...]. Pepinek [ti. Eötvös Józsefnek] egyenes jelleme fölhaborodott e terven, mit Ullmann észrevéve, e szavakkal fordult feléje: »Az ifjú báró pirul! Az ifjú báró szegyenli magát! Az ifjú bárónak nem lesz soha pénze!« s ő csakugyan az napon lemondott minden várható örökségéről, nem akart részt ven[n]i a fűrfangos eljárásokban, elvitte könyveit s egy támlásszéklet, s elhagyta atyai házát. Treforthoz költözött át, régi jó barátjához, s ennél élt szerényen más-

ban közelebb álltak hozzá, ismerték a mély fájdalmat, melyet nem saját érdekei, de családjai bajai miatt érezett – mely azonban se szelleme erejét, se kedélye rugékonyságát nem paralizálta. Ezen új egzisztenciájának első éve sok tekintetben döntő volt további életére. Mint tagja azon országos deputációnak, mely a büntető törvénykönyv s eljárás kidolgozására ki volt küldve, új, igen alapos és sokoldalú tanulmányokat tett, főleg a jogtudomány mezején – röpiratot írt a Kossuth-Széchenyi-féle vitáról – kidolgozta a tervet [A] *falu jegyzőjé*-hez és 1842-ki szeptemberben házasodott meg. – Egy kis utazás után, melyet Felső-Olaszországban tett, hazatérve – igen intim családi életet élt, de amellet folyvást dolgozott – mert neki a munka nemcsak élvezet volt, hanem szükségesség, mely nélkül élni sem tudott. Kezdette [A] *falu jegyzőjé*-t írni – történelmi tanulmányokat csinált egy nagy munka számára, mellyel irodalmi tevékenységet betetejezni akarta, a keresztény civilizáció fejlődéséről, de melynek kivitelében politikai tevékenysége s végre a halál megakadályoztatta, melyhez igen sok becses materiálét állított össze – s készült az 1843[-i] országgyűlésre, melyen mint megyei követ óhajtott volna megjelenni, de annak nem választatván meg³⁰ a főrendi táblánál vett részt. Természeténél s politikai műveltségénél fogva reformer lévén a városi kérdés, azaz a sz. k. városok képviselöte az országgyűlésen egész figyelmét vette igénybe – mert hitte, hogy ha a városi clemnek kellő súlya lesz az országgyűlésen – a városi követek a liberális megyékhez csatlakozván, a reformkérdések minden megrázkództatás nélkül békésen meg fognak oldatni. – Kik akkor Pozsonyban voltak, s Eötvöst ismerték, meg fognak emlékezni az Eötvös-család példányul szolgáló életére. – Pozsony az országgyűlés dacára is kisváros lévén, hol az ember, főleg oly pozícióban, mint Eötvösnek volt, nem tűnhetett el, s nem kerülhetett ki, hogy ne foglalkozzanak vele – Eötvös életmódja sok beszéd tárgya volt. – Eötvösök nem vegyültek a társasági életbe – délelőtt, ha ülés nem volt, Eötvös otthon dolgozott – fiatal neje zongorázott, olvasott, kézimunkákkal foglalkozott, a szép tavaszi s nyári napokat a pozsonyi híres hegyek közt töltötték, s este egy kis baráti kör gyülekezett náluk – hol a napi események s a napirenden levő politikai kérdések – irodalmi tárgyak lettek megbeszélve, mihez némelykor *pour varier les plaisirs*³¹ egy kis tarokkparti csatlakozott. Nyáron 44-ben, midőn Szalay a *Pesti Hírlap* szerkesztőségét átvette – kezdte meg Eötvös cikkeit a parlamentarizmusról – s azzal kezdte meg egynehány barátjával a vitát a megyei omnipotencia ellen s a felelős kormány elkerülhetlen szüksége mellett. *Mai viszonyok közt alig tudjuk felfogni, mennyi elszántság s bátorság szükséges* volt e vita megkezdésére – de Eötvös kedélyének egyik kitűnő vonása volt az erkölcsi s politikai bátorság. Ezt tanúsítja egész politikai működése 1844-től haláláig. – Elfogultsággal, káros előítéletekkel szembezállni – mindig kész volt, de finom tapintata mellett abban is mértéket tudott tartani. Eötvös meg volt győződve, hogy tanai győzni fognak; de e tanokat nem ő, s nem is békés időben, de Kossuth az európai forradalom légében formulázta³² – Eötvös kezdettől fogva reflektált arra, hogy bizonyos ügyek a Monarchia

---

fél évig. Pulszky Ferenc: Életem és korom I-II. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Oltványi Ámbrus. Magyar századok. Szerkeszti Tolnai Gábor. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1958. I. 183.

³⁰ A „mint megyei” szavaktól eddig a kézíraton áthúzva.

³¹ A változatosság kedvéért (fr.).

³² Trefort feltehetően Kossuth 1848. március 3-i felirati javaslatára gondol, amely a párizsi forradalom hírének megérkezése után „hangsúlyozottan az egész birodalom számára követeli az alkotmányosságot, leszögezi, hogy népszerű kormányzás nélkül rombadól a monarchia, melyet pedig számos veszély fenyeget. Lényegében pedig összefoglalja az ellenzék egész programját, s annak azonnali megvalósítását szorgalmazza” Gergely András: Közép-Európa és liberálisai 1848-ban. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 1995. 29. (a továbbiakban: Gergely) A felirati javaslat szövege: Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r., bev. tan. Barta István. Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Kossuth Lajos összes munkái. XI. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951. 619-628.

többi országaival közösek. S hogy azok közös kezeléséről, alkotmányos úton, gondoskodni kell – de e kérdést sajtó útján diszkutálni nem volt lehetséges. –

Eötvös 44-ben ősszel a pozsonyi országgyűlést elhagyta, ottlétét meddőnek tartván, az 1848-ki időszakig – folyvást Pesten lakott – a nyarat a Krisztinavárosban vagy a Svábhegyen töltvén – mert a budai hegyek iránt különös előszeretettel viseltetett, s már akkor a Svábhegyen telket szerzett, melyen későbbben villáját építette fel: a természet szépségei iránt általában nagyon fogékony volt. – Ez időben Eötvös rendkívüli munkásságot fejtett ki – akkor jelent meg *A falu jegyzője* – történelmi regénye, *Magyarország 1514-ben*, számtalan politikai cikk, s e tevékenység közepett nevével s gyermekével csendes, kedélyes, megelégedett házi életet élt. Ily viszonyok közt találták őt Pesten az 1848-ki események, melyek által éppen nem volt meglepetve, hiszen egypár évvel előtt *gf Széchenyi Istvánnal* 100 aranyban fogadott, hogy Lajos Fülöp trónjáról 1847 végéig bukni fog. – E fogadást ugyan elveszté, s a 100 # a grófnak megfizette, de *nyolc héttel* később véleménye igazolva lett. Látván azon új fordulatot, mely[et] dolgainak a pozsonyi országgyűlésen vettek, 48-ban márciusban Pozsonyba ment fel, s csak mint közoktatási miniszter tért vissza. – Az 1848-ki nyarat mint miniszter *kínos helyzetben* remények s aggályok közt tölté – ő, Batthyány-, Deák- s Klauzálal óhajtották a kigyencsítést s kibékülést Ausztriával, de látta, hogy a nevekűdő reakció és a közeledő forradalom e tekintetbeni reményeit könnyen meghiúsítandja. *Kezdetül fogva el volt tökéve, hogy ő a forradalomban részt nem fog venni* – nem idegei gyengesége miatt, mint Pulszky állítja³³ – de mert tisztán látta, hogy a magyar felkelés nem sikerülhet, s okvetlenül az orosz intervencióval fog végződni. Miután miniszteri tárcáját letette,³⁴ nézte a dolgok fejlődését – míg Lamberg meggyilkoltatása a kibékülés minden reményeinek végét nem vetett. Utána való nap – tudván, hogy Batthyány is eltávozott, s Bécsbe ment, elhagyta Pestet, hova csak 1850-ben novemberben tért vissza. Eötvös külföldön nem szűnt meg a haza sorsa felett aggódni – gyakran kétségbeeső hangulatban volt, sem a családi körben, sem a munkában elegendő vigaszt nem tudott találni. De Eötvös ezen időszaka sem volt elveszve a hazai míveltség ügyére nézve. – Az események elég anyagot nyújtottak Eötvösnek a reflexióra – de ő azon természetek s tehetségek egyike volt, amelyek a reflexiónál nem maradnak, a produkció ösztöne nála nagyon élénk volt. Ő látta, mily hamis útra terelte a francia forradalom s azzal kapcsolt tanok az európai népeket, s akarta a magyar nemzet számára az első francia forradalom történetét írni, nem Thiers vagy Mignet modorában,³⁵ de akként, hogy a magyar nemzet a francia forradalom történetéből absztrahálhassa magának azon egészséges tanokat, melyek egyedül az európai népeket biztos s állandó szabadsághoz vezetheték.³⁶ – Münchenben, hol az 1848/9-ki telet töltötte, az ottani igen kitűnő egyetemi könyvtár segítségével e célra tanulmányokat tett. A nyarat Salzburg mellett a gyönyörű aigeni parkban egy kis egyszerű, szerény nyári lakban töltötte – szándéka volt a magával hozott anyagot feldolgozni. De azon események, melyek a világon katasztrófával végződtek, s különösen Batthyány helyzete is, ki

³³ Az ismeretes adaléket 1872 clején Trefort már olvashatta: Pulszky Ferenc: Báró Eötvös József. In: Babérlombok Báró Eötvös József műveiből. Füzte mély hálája s hódolata elmékeül: Vachott Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1871. XXIX.

³⁴ Eötvös távozása előtt formálisan nem mondott le.

³⁵ Adolphe Thiers: Histoire de la Révolution française című művének második, François-Auguste Mignet: Histoire de la Révolution française, depuis 1789 jusqu'en 1814 című munkájának hetedik, egyaránt Brüsszelben 1838-ban megjelent kiadása megvolt Eötvösnek. Eötvös József könyvtára – Die Bibliothek von Joseph Eötvös. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, a mutatókat készítette: Gángó Gábor. Budapest, Argumentum, 1995. 182., 250. E két mérsékelt-liberális szemléletű, oknyomozó összefoglalásból Thiers hatása érződik jobban Eötvös kéziratos tanulmányán. (L. a következő jegyzetet.)

³⁶ E törekvéséből az elkészült kézirat meglehetősen keveset tükröz: Eötvös József: A francia forradalom története. Szöveggyondozás, a bevezető tanulmány és jegyzetek: Gángó Gábor. Magyar ritkaságok. Sorozatszerkesztő: Szalai Anna. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1990.

fogságban ült, s kinek érdekében Eötvös Bécsbe[n] is volt, s Batthyány miniszterségéről, melynek egyik törekvése volt a differenciákat Ausztriával kiegyenlíteni – illetékes helyen emlékiratot is nyújtott be³⁷ – őt igen bús hangulatba hozták, s gyakran – mi nála előbb igen ritkán fordult elő – az írásra is képtelenné tették. Akkor nagy sétákat tett jobbra-balra az aigeni parktól, a Geisberg³⁸ csúcsa felé, s reflektált nemcsak az eseményeket felett, hanem azon eszmék és érzelmek felett [is], melyek az eseményeket szülik. E reflexiók átalakíták tervét, s a francia forradalom történetéből lett a nagy munka a XIX. század uralkodó eszméiről. – Eötvös e nyarat Salzburg bájoló vidéke s jó levegője dacára igen ideges állapotban töltte, s csak ritkán, nagyobb exkurzióknál, melyeket barátival Berchtesgadenba – Hallcinba – a Finchba tett, sikerült őt egynéhány órára felvidítani. Október kezdetén hidegre fordulván az idő – a gyermekekkel a nyári lakban nem lehetett tovább maradni, s miután azok, kik a forradalomban részt nem vettek, a reakció ocsmány gazdaságának [!] tanúi nem akartak lenni – téli lakásról kellett gondoskodni, s az Eötvös-család eltökölte magát, a telet ismét Münchenben tölteni. – 1849-ki október 6-án indult el Salzburgból, s másnap mit sem gyanítva egy kis városkában Wasserburg s München közt, hol a bérkocsis etetett – mert akkor Salzburgból Münchenbe még két napig kellett bérkocsissal utazni – vette kezébe egy kis újság lapot, mely közölte azon borzasztó dolgokat, melyek színhelye Pest volt –³⁹

Ki tudná azon borzasztó benyomást leírni?!

A magyar felkelésnek tragikus vége még inkább serkentette arra, hogy a politikai eszmék rektifikációjára dolgozzon. – Az 1850-ki nyarat Tutzingba[n] a Stahrenbergi tó⁴⁰ partján töltötte – s egyszer Svájcba kirándult Szalay barátja látogatására – de annak dacára ez évben ősszel az *Uralkodó eszmék* első kötete a sajtó alá készült el. – Eötvösnek szándéka volt még tovább a külföldön maradni, de a porosz-osztrák viszály oly fordulatot vett, hogy háborútól félni lehetett, pesti barátjainak sürgős kérésére késő ősszel 50-ben tért vissza. –

*

Eötvös idegenkedett hazajönni – félt azon szomorú benyomásoktól, melyeket az akkori állapotok reá fognak tenni, de miután azokon túlvolt, jólesett neki itthon lenni. Az első években a telet Fecjér megyében, Velencén, hol szülei laktak,⁴¹ a nyarakat svábhgyi villájában töltte. Természetek, mint Eötvös, minden konjunktúrák közt tudják az emberiséget s a hazát szolgálni: a magyar kultúrát előbbre vinni a tudomány s irodalom mezején – ez volt feladata – s e tekintetben a következő 10 évben az 1861-ki országgyűlésig rendkívül sokat tett. Befejtette munkáját az uralkodó eszmékről – írta *A nővérek* című regényét, több elbeszélést s több nagyobb röpiratot politikai állapotainkról magyar s német nyelven, több emlékbeszédet. Praktikus téren is el volt foglalva – Békés megye[i], Sztornyai birtokán gazdálkodott, hol s a környéken szeretetre méltósága és humanitása által a közszeretetet s -tiszteletet nyerte meg. Ő szerette az Alföldet, és szépségeit, a napnyugtát, a végtelen láthatárt, mely az óccánra

³⁷ Eötvös 1849. március 19-i kelettel levelet (amint tanúvallomásában később fogalmazott: „írással felvilágosítást”) küldött Gróf Thun-Hohenstein müncheni osztrák követen keresztül a bécsi minisztériumhoz. Továbbá valóban járt ez ügyben Bécsben, ahol 1849. május 1-jén tanúként kihallgatták Batthyány Lajos pörében. A dokumentumok: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I-II. Írta, összegyűjtötte és szerkesztette: Károlyi Árpád. *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris*. Hivatalos iratok és levelek. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1932. II. 238-241., 301-305. és Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre című munkája alapján válogatta, a szöveg-gondozást végezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Urbán Aladár: Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. Budapest, Európa-Batthyány Lajos Társaság, 1991. 155-157., 174-177.

³⁸ Gaisberg: 1288 m; Salzburgtól keletre.

³⁹ Gr. Batthyány Lajos kivégzéséről van szó.

⁴⁰ Starnberger See – Münchentől délre.

⁴¹ Atyja 1851. augusztus 21-én halt meg.

emlékeztetett – úgy tudta élvezni, mint a hegyes vidékek másnemű szépségeit. Órákig sétált a szántóföldök közt, észlelte a vegetáció fejlődését, ha béresekkel, napszámosokkal, földművelőkkel a szomszédból találkozott, kedélyesen beszélgetett velük – aztán gondolatokba merült, s önna jegyzetett kis promemoria-féle könyvecskébe.⁴² Ily szokások mellett a nép, s annak élete nem volt előtte ismeretlen – ő nem látta a népbe[n] se minden jónak, minden erénynek inkarnációját – mint sok teoretikus, ki városban élve csak messziről látja a népet – de sem azon rossz szellemet, mely csak más tulajdona után vágyódik. ő ismerte különösen a magyar nép jó s rossz tulajdonait, s a jókat emelni, s a rosszakat paralizálni óhajtotta az iskola s a nevelés által.

A 61-ki országgyűlés Eötvös[t] jó erőben s hangulatban találta; – habár igen gyakran állítja, hogy nem született a politikára, hogy sokkal nagyobb szolgálatot tehetett volna az országnak, ha sohase elegyedik a politikába – mégis nélkülözte⁴³ a nyilvános életet – s 61-ben a szabad mozgalom, harcaival, felhevüléscivel őt felvillanyozta, kezdetben reménylette is, hogy az országgyűlésnek eredménye lehet.

De azon éretlenség, mely 61-ben országszerte mutatkozott, s az országgyűlést meddővé tette – ismét undorral tölté el a politika iránt. Egészsége is romlani kezdett, vidámsága s jókedve is gyérebben mutatkozott – fürdőkhöz is kellett minden évben folyamodni – annak dacára, ha valami nemes törekvést előmozdítani – valami bajon segíteni kellett, Eötvös mindig talpon volt. Úgy 63-ban az inség idejében nagyon tevékeny volt, hogy ő a szenvedő nép számára pénzt s munkát szerzhessen⁴⁴ – s e tevékenység felbresztette benne újra a kedvet a politikához is. 64- s 65-ben a magyar kérdés megoldásáról számos cikket írt német s magyar lapokban. Miután a centralisztikus politika hajótörést szenvedett, decemberben 65-ben hívatott össze az országgyűlés. –

Összes tevékenysége – megrongált egészsége dacára – arra volt irányozva, hogy a kiegyenlítés létrejöhhessen, s az alkotmányos, törvényes állapot helyreállítsák. Csak hosszú lelki küzdelmek után szánta el magát a közoktatás[i] s kultuszminisztérium tárcája elfogadására – de miután elfogadta, egész erejét annak szentelte. Nagy tervei voltak, melyeket e téren keresztül akart vinni, mert előtte a magyar kultúra kérdése Magyarország fennállásának kérdése volt.⁴⁵ Hivatalos óráin s foglalatosságain kívül minden tanulmányai s olvasmányai a közoktatás s a vallás, s egyházi kérdések megoldása körül forogtak. – Magánéletében azon idő-

⁴² E noteszek mindmáig fennmaradtak: jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirat-tárában találhatók, K 780/I-XI. jelzet alatt.

⁴³ Azaz: hiányzott neki.

⁴⁴ Falk Miksától tudjuk, hogy Eötvös 1863-ban látogatást tett Schmerlingnél „az alföldi inség ügyében”. Falk Miksa: Bárány Eötvös József életéből. In: Falk Miksa: Kor- és jellemrajzok. S. a. r. Falk Ernő, bevezető Wekerle Sándor. Budapest, Révai Testvérek, 1903. 222. Csatári Lajoshoz írott 1864. április 30-i leveléhez mellékelve Eötvös 100 forintot küldött az örkényi szülőköröknek egy Svájból kapott jelentősebb összegből. Eötvös József: Levelék. Szerkesztette, fordította, az előszót és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Eötvös József művei. Szerkesztő bizottság: Fenyő István, Illés Endre, Pándi Pál, Sótér István, Wéber Antal. Budapest, Magyar Helikon, 1975. 373. A királyi dicséretet tanúsító okirat, melyet az árvíz idején kifejtett tevékenységéért kapott Eötvös, az MTA Könyvtárának kézirat-tárában megvan (Ms 10.221/z), de részletekbe az irat nem bocsátkozik. Gr. Pálffy Móric helytartó értesíti Eötvöst mint akadémiai alelnököt 1864. december 18-án, hogy a király az évi december 9-i határozmányában megdicséri Eötvöst az aszály körüli buzgólkodásáért, s ezt a főkanclárón keresztül (aki ugyanazon hó 13-án 21.684. sz. alatt értesíti Pálffyt) tudomására hozza.

⁴⁵ Deák Ágnes talál rá e gondolat egyik lelőhelyére a Naplójegyzetek – gondolatok Lukinich Imre-féle kiadásában: Deák Ágnes: „A magyar nemzet jövője cultura kérdése”. Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója (1850-1868). In: Aetas 1990/1-2. (7-27.) 17. Az Eötvös-idezet: Eötvös József: Naplójegyzetek – gondolatok 1864–1868. Közzéteszi, bevezetővel, jegyzetekkel ellátta: Lukinich Imre, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941. 161. Trefort bizonyára nem a kéziratot olvasta: csupán visszacélkezett Eötvös e bevallottan többször is hangoztatott szentenciájára.

ben két nagy öröm érte – a legidősebb leánya 68-, a második 70-ben igen szerencsés viszonyok közt fér[j]hez ment.⁴⁶ Az egyetlen mulatság, melyet magának engedett, s ezt is még hivatalos teendőkkel kötötte össze, mert útközben iskolákat látogatott, vagy új intézetek felállítására tárgyalásokat indított meg – leányaihoz tett exkurziók voltak. Idősebb leánya két kis fiaiban⁴⁷ is nagy öröme volt – ő gyermekeket általában szeretett. – Fiának kifejlődésével is nagyon meg volt elégedve, s nagy megnyugtatóra szolgált, hogy fiának a politikához hajlama nem volt, s hogy egészen szentelé magát a komoly tudományoknak. –

Visszacmlékeznünk mindnyájan az 1870-ki hosszadalmas büdzsé-vitákra. Sajátságos, hogy az ellenzék egész virulenciája Eötvösre volt irányozva.⁴⁸ A meddő vita 13 napig tartott – idegeit nagy izgalomba hozta – s ez ismét a gyomrára hatott. Étvágyát elvesztette – nem tudott rendesen táplálkozni. – Az országgyűlés augusztus 4-ig tartott – Eötvös már nagyon ki volt merülve – kívánczolt Karlsbad után, melynek többszöri használata mindig igen jót tett neki. – Karlsbadban igen ismert, tisztelve szeretett személy volt. – Ismerte a karlsbadi vidék minden zugát – az utolsó évben, valamint általában kevesebbet érintkezett az emberekkel, úgy nem is tett oly nagy sétákat, mint máskor, s panaszkodott, hogy melle fáj, ha felfele megy. – De azt mindenki képzelődésnek tekinté. – Szeptember kezdetén Salzburgon át hazajött. Az aigeni parkban fiát s barátit, kik vele voltak, körülvezette, figyelmeztetvén őket a legszebb pontokra s kilátásokra, visszaemlékeznék az 1849[-i] nyárra, melyet itt töltött. – Lelke és esze oly eleven volt – mint 21 év előtt. – Hazatérvén fáradhatlan szorgalommal vitte hivatalos dolgait – s alig múlt el nap, hogy nem adott volna kifejezést azon óhajátának, bár csak tárgyalatnának törvényjavaslatai az egyetemről⁴⁹ s. a. t. A ház magát Karácsonyra elnapolván, Eötvös a Tanügyi Bizottságot január 4-re megjelenésre kérte meg. Azonban éppen az elnapolás napján rosszul kezdte magát érezni, úgyhogy szobájában kellett maradnia, melyből ugyan meg kétszer kiment a szabadba – de melyben egypár hét múlva végezte földi pályáját. –

Eötvös betegsége kezdetén érezte, hogy súlyos beteg lesz, s hogy meg fog halni. De azáltal nem volt lehangoltatva, sőt betegségének egész lefolyása alatt tanúsított magatartása jellemzi kitűnő szellemi s kedélyi tehetségeit. – Olvasott, olvastatott magának, figyelmét mindenre terjeszté ki, s minden, mi az országgyűlésen történt, valamint a porosz-francia háború eseményei rendkívül érdekelték. Még február 2-án délben érdeklél hallgatta az akkor Pesten székelt delegáció kebelébe[n] történt dolgokat. – Esmélete utolsó percig nem hagyta el, nem sajnálta, hogy éltétől el kell válnia, többször ismételte, hogy két dolgot mégis szeretett volna elérni – fia további fejlődését, s 3. leánya fér[j]hezmenését⁵⁰ – rendelkezett temetésére, kívánván hogy Erzsibe[n] temessék el, s többször mondván, hogy nem akarja, hogy azok, kik halálig kínozták, koporsója körül komédiázzanak.⁵¹ –

⁴⁶ Eötvös Ilona (1846-1925) férje Návay Lajos (1842-1905); Eötvös Jolán (1847-1913) férje Inkey István (1842-1905).

⁴⁷ Návay Tamás és Návay Lajos.

⁴⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1870. évi költségvetésének vitája 1870. február 16-tól március 3-ig tartott. Vasárnap kivételével mindennap volt ülés. A tárgyat mindig felvették, de néhány alkalommal érdemi vitára nem került sor. Az 1869-dik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. II. kötet, Pest, Deutsch-féle könyvnyomda és kiadói-részvénytársaság, 1870. II. 204-240.

⁴⁹ Eötvös egyetemi reformprogramjának kifejtése „Egyetem” című kiadatlan fogalmazványában található: Magyar Országos Levéltár, P 834, I-34. ff.

⁵⁰ Eötvös Mária (1851-?) Ernst v. Plencr felesége lett.

⁵¹ Trefort vádját alátámasztani látszik, hogy a képviselőház valóban kevésbé prominens s a költségvetési vitában magát ki nem tüntető 26 képviselővel vett részt az ercsi gyászünnepélyen. Az 1869-dik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. III. kötet, Pest, Deutsch-féle könyvnyomda és kiadói-részvénytársaság, 1871. III. 120.

3. gr. Lónyay Menyhért – Trefort Ágostonnak, Buda, 1872. január 30.

Buda 30/1 872.

Kedves Barátom!

Köszönettel csatolom ide vissza megboldogult barátunkra vonatkozó jegyzeteid, melyeket mint láttad, s mint 2 dikán hallani fogod híven felhasználtam. – tartsd meg magadnak emlékcéül annak hogy <annak> mit Eötvösről mondandó leszek, nagyrészt a te jegyzeteid után állítám össze, s így ha jó lesz az emlék beszéd annak te is részesse leszesz.

Sajnálom hogy időm nem volt jobbat írni, de legalább az az egy eltagadhatlan tulajdona lesz ezen beszédnek, hogy valójában szívből jö mind az mit rolla feledhetlen barátomról mondandok

őszinte régi hived

Lónyay Menyhért

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta **Gángó Gábor**

RÓNA-TAS ANDRÁS

Folytassuk a vitát

Megjegyzések Makk Ferenc könyvbírálatához

Fontos munkának tartom professzortársamnak, Makk Ferencnek, könyvemről¹ írt 27 oldalas részletes bírálatát². A cikk méretű recenzió mindenekelőtt stílusa és sokoldalú részletessége miatt jelent mintát. A magyar tudományos élet sajnos nem jeleskedik a bírálat műfajában, a recenziók sok esetben személyeskedők, felületesek, szomszédvátrak csatáira emlékeztetnek. Makk Ferenc bírálata nem ebbe a kategóriába tartozik.

Makk Ferenc professzor nem könnyű feladatra vállalkozott. Könyvem ugyan nyomtatott formában csak valamivel több, mint 400 oldal, de a betűtípust és sorközöket a kiadó úgy válaszotta meg, hogy a végül is több, mint 50 szerzői ív (egy szerzői ív 40 000 „n”) és az ábrák, térképek egy még kezelhető (és eladható) kötetbe beleférjen. Ez a terjedelem természetesen még így is arra kényszerített, hogy sok esetben rövidítem mondanivalómat, tömörítsem az előadást, és kihagyjak fontos vagy szívemhez közel álló részeket. Végig arra törekedtem, hogy olvasható könyvet írjak, olyat, amelyet az érdeklődő magyar értelmiségi, tanárok, egyetemisták el is tudnak olvasni. Ennek érdekében két olyan dolgot kellett vállalnom, ami lényegesen befolyásolta a könyv szerkezetét.

Az egyik, hogy nem bonyolódtam az egyes kérdések tárgyalásánál tudománytörténeti ismertetésbe és vitákba. A szerző természetesen ilyenkor is köteles ismerni a tárgy irodalmát, de az erre való hivatkozás és a korábbi nézetekkel való vita nem kerülhetett a könyvbe. Ehelyett a fejezetek végén található irodalomjegyzék ad első, s a 14 oldalas szakirodalmi lista további eligazítást. A tájékoztatást szolgálja továbbá a könyv XI. fejezetének 1. alfejezete, amely a korai magyar történelem kutatásának áttekintését igyekszik röviden összefoglalni (305–321 o.).³ Az igazság az, hogy a „tudománytörténeti gombolyító módszernek” (ahogy egyik tanárom nevezte) Magyarországon, német mintára, vannak túlhajtott formái. Az ilyen cikkek egy része a korábbi nézetek ismertetéséből áll, amelyekhez a szerző vagy „csatlakozik”, azokat „nézetéhez közel állónak” minősíti, „számára meggyőző” elemeket sorol fel, vagy fölényesen elutasítja ezeket, rendszerint indokolás vagy elegendő érv nélkül. Mire a régebbi nézetek végére ér, alig marad valami új mondanivalója. S az sem ritka, hogy az új eredményről a végén kiderül, hogy nem az. Az ilyen cikkekkel lehet bibliográfiai tételszámot növelni, alkalomadtán még hasznos is lehet kezdő kutatók számára, de magam nem sorolnám a valódi tudományos munkák csoportjába. A lényeg pedig az, hogy a szélesebb olvasóközönséget nem érdekli néhány tudós finom, s csak az érintett számára érthető célzásokat tartalmazó belső vitája. Ezért erről a könyvemben lemondtam, s úgy látom, hogy Makk Ferenc, ha nem is ért teljesen egyet ezzel az eljárással, de végül is elfogadhatónak tartja.

A másik „fogás”, amellyel élénkíteni kívántam könyvem stílusát, az volt, hogy a források ismertetését felhasználtam néhány probléma, valamint érdekes és fontos adatok bemutatására. A forrásismertetés telefonkönyv jellegének oldását célzó eljárás azt eredményezte, hogy az ismétlések minimumra csökkentésének érdekében sok minden, ami a tör-

¹ A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest, 1996. (2. kiad. 1997).

² Egy őstörténeti kézikönyv margójára. Actas, 1997/2-3. 161-187.

³ A következőkben a könyvem oldalszámait *kurzívén*, Makk Ferenc bírálatának oldalszámait álló szedéssel jelölöm.

téneti részbe illett volna, ott csak utalás formájában van meg. Makk Ferenc többször is szóvá teszi azt, hogy egy-egy probléma kifejtésére, bemutatására, illetve bizonyítására szolgáló adatokat és érveket több helyről kell összeszedni. Ezt ugyan a belső utalások, valamint az indexek is segítik, de megértem, hogy más szempontból ez kifogásolható.

A könyv egyébként úgy van megszerkesztve, hogy aki csak igen röviden akar tájékozódni, az elolvashatja az ötoldalas összefoglalást (299–304 o.), és megnézhet néhány történeti térképet. Aki a teljes történelmi tablót akarja megismerni, annak mintegy 55 oldalt kell elolvasnia (243–298 o.), aki arra is kíváncsi, hogy a történész honnan veszi ismereteit, mire alapozza állításait, az áttekintheti a forrásokat is (48–140 o.), akit érdekel az elméleti alapozás, az megkapja azt a bevezető részben. Van olyan olvasó, akit csak a kronológiai táblázatban felsorolt események időrendje érdekel. Ez egyébként csak a könyvben tárgyalt eseményeket tartalmazza, s ezek tárgyalásának oldalszámára utal is, de nem kíván önálló történeti kronológiai munka lenni, ilyenek léteznek és hozzáférhetők.⁴ Végül akit érdekel, hogy milyen vitatott kérdések vannak a tárggyal kapcsolatban, az kap egy betekintést a könyv utolsó fejezetében néhány kiemelt vagy kiragadott példán keresztül a folyamatban lévő vitába (*A legkorábbi magyar krónika és a Levedi kérdés; A történelmi hagyomány, Attila és a hun–magyar rokonság; A keleti magyarság, a baskír törzsnevek és Jugria kérdése; valamint a Székely rovásírás*). E fejezetek természetesen nem tudományos tanulmányok a szó szoros értelmében, mégis érzékeltetik a vitákat és a lehetséges megoldást. Az, hogy ez a szerkesztési mód beváltja-e a hozzá fűzött reményeimet, nyilván az olvasó, a szakma és az utókor fogja eldönteni. Az a tény, hogy a könyv első kiadása a viszonylag magas példányszám ellenére három hónap alatt elfogyott, valamit biztosan jelez.

A könyvemnek van egy vonatkozása, amiről az gondolom, hogy a szövegben talán túlságosan is rejtett maradt. Makk Ferenc is elismeri, hogy módszertani szigorra törekedtem, azt azonban nem jelzi, hogy ez a munka, anélkül, hogy ez explicite megjelenne a szövegben, a Németh Gyula nevével fémjelzett tudományos nézetektől való radikális eltávolodás. Németh nemcsak tanárom volt, nemcsak tőle tanultam a turkológia alapjait, nemcsak ő vezetett be a magyar őstörténet problematikájába, hanem később igen sokszor volt alkalmam vele tudományos kérdésekről beszélgetni, vitatkozni. A kapcsolat olyan szorosá vált, hogy, mint közismert, tudományos hagyatékát rám testálta, kéziratait ma is Szegeden őrizzük. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy ezt a „hagyatkozást” Németh Gyula idős korában akkor tette, amikor már nemcsak sejtette, hanem tudomásul is vette, hogy számos kérdésben nem értek vele egyet. „Tudom, hogy nem hiszed” – volt gyakran használt fordulata, s ez nemhogy nem kisebbítette azt a tiszteletet, amit iránta éreztem, hanem éppen hogy növelte. Vele (ellentétben Ligeti Lajossal) lehetett vitatkozni, kellő udvariassággal ellent is lehetett mondani, sőt, igaz nagyon ritkán, meg is lehetett győzni. A korai magyar történelemmel foglalkozó irodalom ma is tele van olyan állításokkal vagy módszertani eljárásokkal, amelyek Németh Gyulától származnak, s amelyek fölött eljárt az idő. Egy részüket a turkológia haladása lépte túl, más részük módszertani okokból tarthatatlan. Az igazsághoz tartozik, hogy Németh hallatlan nagy tudományos tekintélye számos szempontból fontos támasza volt az állandó dilettáns támadásokkal küzdő magyar tudománynak. De az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy Németh nézeteinek, módszereinek kritikai felülvizsgálatát Ligeti Lajos kezdte meg. Tudományos pályafutásának viszonylag kései szakaszában jelentette meg ilyen tárgyú cikkeit, ezek is mindig kerültek az explicit vitát Németh Gyulával, akit tanárának tartott. Az 1986-ban megjelent könyvének⁵ jelentős részei erről szólnak, anélkül, hogy abban Németh nézetei kifejezetten megjelenjenek. Azonban Ligeti könyve, sajnos, a nem turkológus számára alig használható, a turkológusok vi-

⁴ Magyarország történelmi kronológiája I–IV. Budapest, 1981–1983.

⁵ A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.

szont még nem tettek meg mindent, hogy a könyv értékes megállapításai a nem turkológusok számára is hozzáférhetővé váljanak.⁶

Örülök annak, hogy Makk Ferenc végül is elfogadja a nép kategóriájának általam adott új meghatározásának alapelvét. Ő egy lépéssel még radikálisabban újít, szerinte az önelnevezés és az azonosság tudat (mi-tudat) is „tulajdonképpen” a szemiotikai rendszer része, ezért szerinte „a nép az a történetileg kialakult embercsoport, amelynek *azonos* – másétől eltérő – *szemiotikai rendszere* van” (A kiemelések az eredetiben) (163. o.). Az önelnevezés valóban funkcionálhat mint másétől elkülönítő jel, a mi-tudatot azonban nem tartanám a szemiotikai rendszer részének, ellenkezőleg éppen az a jelölt, amit az etno-szemantikai jelek jelölnek. Hogy a népnevet mégsem vontam a szemiotikai rendszerhez, annak az az egyszerű oka, hogy számos közösségnek lehet közös szemiotikai rendszere, és ezekről a népet éppen az különbözteti meg, hogy tagjai viszonylag állandó népnévvel jelölik magukat. Ezért Makk Ferenc javaslatával szemben indokoltnak tartom, hogy eredeti meghatározásomat fenntartsam.

A továbbiakban a bírálat néhány típusos elemét emelem ki.

1. A Makk Ferenc által leírt megjegyzések egyik csoportjáról egyszerűen meg kell állapítani, hogy igaza van, s a javítási javaslatért köszönet illeti. Ilyen tény az, hogy a SzÖM bizánci forrásokat bemutató rész egyes fejezeteit Szádeczky-Kardoss Samu mellett mások is, köztük Makk Ferenc és Olajos Terézia is írták. Hasonlóan jogos néhány zavaró elírásra, következtetlen írásmódra, illetve sajtóhibára való utalása. Meg kell mondani, hogy ezek száma nem is kevés, és természetesen a recenzensnek nem volt feladata mindegyik kikeresése, magam már egy hosszabb, de nyilván korántsem teljes listával rendelkezem.

2. A megjegyzések egy másik csoportja az, ahol egyet értünk, mégis valamilyen okból Makk kifogásolja azt, amit állítok. Így pl. ezt írja: „Meg kell azonban jegyeznünk: Anonymus regényes gesztája nem krónika (10. o.), s így nem tartozik a magyar krónikák közé (60. o.)” (164. o.). Anonymus művéről én azt írom: „Műfaja regényes történet...” (60 o.).

3. Egy következő csoport, ahol nézeteink csak látszólag térnek el. Makk Ferenc azt írja, „A különböző – egymástól eltérő, egymással élesen ütköző – koncepciók képviselői között további viták várhatók”, majd „szakmai összecsapásokról” ír (161. o.). Ezzel szemben én azt írtam: „A végeredmény nagymértékben egyezik mások megállapításaival. Ezt nem kis megnyugvással veszem tudomásul, mert azt jelenti, hogy az alapvető kérdésekben a magyar tudományban konszenzus uralkodik” (12 o.). Azt gondolom, hogy egy adott tudományon belül, és legyen ez most a történelem vizsgálata (és ezen belül a középkor, a népek eredete, kialakulása, vándorlása), az alapvető kérdésekben konszenzusnak kell uralkodnia. Ha nem tudunk egyetérteni abban, hogy milyen típusú forrásaink vannak, hogy milyen forráskritikai eljárásokat alkalmazhatunk, ha nem fogadunk el közös elveket azzal kapcsolatban, hogy egy esemény múltbeli meglétét milyen bizonyítékok alapján tudjuk igaznak, valószínűnek vagy lehetetlennek tartani, akkor megszűnik a tudományos jelleg. Egyet kell értenünk abban, hogy egy tudományos okfejtés tudományosságának előfelté-

⁶ Ligeti könyve igen sok új elemet is tartalmaz, olyanokat is, ahol korábbi véleményét revideálta (pl. a lambdacizmus kérdésében). A nem szakértő azonban nem tudja elválasztani a szerző megalapozott állításait a csak ötletszerűen felvetett, néha zseniális, néha azonban elfogadhatatlan állításaitól. Ligetinek például azt a nézetét, hogy a *bajjír* népnév *-jír*- eleme „járulék”, a *-t* elem pedig egy ez idő szerint meg nem határozható nyelvből származik (Ligeti 1986, 400.), ebben a formában nem is lehet érteni. Tudjuk, hogy Észak-kelet-Szibériában vannak olyan népnevek, amelyeknek van *-jír*- eleme. Ezek közül a legismertebb a *jukagir*, de ilyen a *managir*, van a Kaukázusban *alagir* stb. Talán ezekre az egyébként össze nem tartozó népnévrészekre gondolhattott. A *-t* létezik például a szogdiban és *-d* alakban a mongolban is mint népneveknél használt többes vagy kollektívumjelölő, azonban nyilván nem véletlen, hogy Ligeti, aki mindezt kiválóan tudta, a mongol és szogd szuffixumokat itt meg sem említi.

tele, hogy a szerző tegye a tudomány asztalára adatait, módszerét, hogy úgy kell dolgoznia, hogy állításai és eljárásai mások által mindig ellenőrizhetőek legyenek. Ha ettől eltérünk, akkor joggal szorítanak ki minket a tudományos kutatás színhelyeiről, s legjobb esetben, az „érdekes” és nem „igaz” kategóriával mérnek. Mindig szembeszálltam a „két tudomány” elvével, vagyis azzal, hogy más alapelvek szerint működik a természettudomány, mint a társadalom- és történettudományok. Tovább megyek. Alapvető kérdések közé tartozik, hogy a nyelvek és népek története szorosan összefügg, de nem azonos, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, hogy a magyarság nem Mezopotámiából vándorolt ide, de nem is őslakos a Kárpát-medencében. Még tovább megyek. Ha felsorolom azon állításokat, amelyekben minden magyar (és nem magyar) kutató egyetért a magyarság korai történetét illetően, akkor az a lista, amelyen vitatkozunk, vagy még vitatkozunk, meglepően rövid. Nem becsülöm le ezek jelentőségét, s mindjárt rá is fogok térni. De ha egy kívülálló (laikus vagy más tudomány képviselője, majdnem bár nem egészen, mindegy) azt olvassa egy szegedi egyetemi tanár írásában, hogy az ő szakmájában az élesen ütköző koncepciók között a megoldásnak nincs reménye, akkor joggal veti majd fel, hogy mivel foglalkoztunk eddig, s miért nem a dilettáns, de hangos szerzőknek van igazuk, hiszen az övéké is egy vélemény, hiszen a szakma „jelcs képviselői” sem értenek koncepcionálisan sem egyet. Sajnos egy egyébként tisztelt régész professzorunktól szokták idézni, hogy „másképp is lehetett”. Ha erre nem tudjuk azt válaszolni, hogy bizonyos „másképpnek” nem lehettek, és ezt nem tudjuk bizonyítani, s a bizonyítékokat konszenzussal elfogadni, akkor nagy baj lehet. Gondolom, Makk Ferenc ebben az írásában koncepción olyan dolgokat értett, amelyeket én fontos tudományos részletkérdéseknek tartok. Ebben az esetben egyetértünk, nézeteltéréseink látszólagos.

4. A kérdéseknek nem is kis részében arról van szó, hogy Makk Ferenc bizonyos nézetek kifejtését hiányolja nálam. Bár tudomásul veszi, hogy én csak a saját nézeteim pozitív kifejtésére vállalkoztam, de mégis nehezményezi bizonyos kérdések megkerülését. Ilyen például Kristó Gyula nézete, amely szerint török jövevényszavaink jelentős részét, köztük a földművelésre vonatkozó török jövevényszavainkat a velünk együtt a Kárpát-medencébe költözött kavaroktól vettük volna át.⁷ Makk szerint „...e kérdésnek az újabb kutatások tükrében az eddigieknél is nagyobb fontossága lehet” (164-165 o.). Én ilyen kutatásokról nem tudok. Kristó az idézett helyen Ligetivel vitatkozik. Megállapítja, hogy Ligeti azon okfejtését, hogy csuvasos jövevényszavaink a kazár birodalom területén, 200 év alatt, a 7. század elejétől a 830 körüli időkhöz, kerültek be a magyar nyelvbe, „több nehézség terheli”. Az egyik nehézség Kristó szerint, hogy az időhatárok nem nyelvészeti megalapozottságúak, hanem politikai eseményekhez igazodnak. Ezt a „nehézséget” azért nem értem, mert ezután Kristó kizárólag történeti érveléssel kísérli meg valószínűsíteni saját állítását. Egyébként meg kell mondani, hogy Ligeti érvelése nem pusztán politikai-történeti eseményekhez van kötve. Ligeti kitűnően ismerte a csuvasos török nyelvek hangtörténetét, erről vagy ötven oldalon külön is ír könyvében. Ligeti kutatásait folytatva több tanulmányomban rekonstruáltam a csuvasos török nyelvek hangtörténetét, és credményeimet a könyvem 95-102. oldalain foglaltam össze. Az a tény, hogy a magyar nyelv török jövevényszavaiban az ótörök *-gd-* kapcsolat *-z-*vel van képviselve (*tűzok, búza*), hogy a köztörök *y-* a még ritka *ś-*képviselő mellett (*szél, szőlő*) az idetartozó szavak túlnyomó többsége török *ř-*re mutat (*gyom, gyapjú, gyapot, gyékény, gyümölcs, gyümölcsény*) természetesen kézenfekvő kronológiát ad. Ez még akkor is így van, ha fel lehet tenni, hogy nyelvjárásonként eltért a változás üteme. Tehát elvileg lehetséges, hogy a *szőlő* és *szél* szavainkat más nyelvjárásból vettük át, mint a *gyom* és *gyümölcs* szavainkat, de kronológiai különbségek így is kimutathatók. Ugyancsak világos kronológiát ad a régi török *k-* képviselő mélyhangú szavakban

⁷ Kristó Gyula: A magyar állam születése. Szeged, 1995. 194-197. (a továbbiakban: Kristó 1995.)

(ld. *kantár, kanyaró, kapu, kar, karám, karó* stb., illetve *homok, hajó, harang, herjő, hitvány, hurok*). A *h-* képviselőt mind a kazárból, mind a korai volgai bulgárból ki tudtuk mutatni (ld. 96. o.). Még meglepőbb Kristónak az az érve, hogy például *som* és *körte* szavainkat, amelyeket Ligeti a kazáriai átvétel növényföldrajzi bizonyítékai között sorol fel, már a Kárpát-medencében, de a velünk együtt beköltöző kavaroktól vettük át. Ez még akkor sem lenne valószínű, ha feltennénk, hogy a Kárpát-medence szláv és elszlávosodó avar népességével a magyarok kavar kísérőik tolmácsolásával beszéltek. Amit az eddigi tudományos kutatások, s újabban a nyelvszociológia a jövevényszavak átvételének motivációjáról tud, az mind ellene mond ennek a feltevésnek. De tiltakozik egy ilyen feltevés ellen az egyszerű józan ész is. A korábban ismeretlen helyi növények neveit a helybeliektől tanulja a később jött. A magyar nyelv korai szláv és szláv közvetítésű vagy szláv hatást mutató avar jövevényszavai pedig gyakorlatilag kizárta teszik ezt a feltételezést. Mindezen érvek Kristónál annak alátámasztására szolgálnak, hogy a magyarság a földművelést nem ismerő nomád életformát folytatott a honfoglalás idején. Erről a nézetéről könyvemben természetesen írok a 98., 122-123. és 283-285. oldalakon. Összefoglalva: azért nem írtam arról a lehetőségéről, hogy a magyarok a kavaroktól vették volna át csuvasos típusú jövevényszavainkat, mert ezt kizártnak tartom, s a Kristó által felvetett nézetnek nincs sem nyelvszociet, sem történeti támasza.

Az igazolódott, hogy ennek az említése sem segített volna. Makk Ferenc idézi, hogy a *székely* népnévnek az *eszegyel* törzsnévből való származtatását súlyos hangtani nehézségekre utalva elfogadhatatlannak tartom (167. o., 187. o.). De ez Makk Ferencet nem győzte meg. Utal rá, hogy én is azt írom másutt, hogy az átvett szó az átvétel után az átvevő nyelv szabályai szerint alakul, majd Kristó egy másik művére utalva⁸ megjegyzi, hogy „Éppen ezen alapszabály figyelembevételével történt nemrégiben – úgy tűnik: sikeres – kísérlet a *székely* népnév eredetének megoldására.” (167. o.). Ha el is tekintünk attól, hogy természetesen az átadó alakot sem lehet figyelmen kívül hagyni, s körül is vannak megoldatlan problémák⁹, én természetesen a magyar hangtani nehézségekre gondoltam. Ezek közül az első, hogy a korai magyar adatok egyértelműen egy **szikül* alakot mutatnak.¹⁰ Ez helynévi, személynévi adatokban is biztosítható, nem lehet tehát szó arról, hogy ez a latin *siculus* „sziciliai” hatására alakult volna ki (hogy aztán ismét eltűnjön).¹¹ Másrészt, nem lehet szó hangátvetésről. Ahogy például a török *erdem* szóból nem lett a magyarban **redem*, vagy a szláv *ikra*-ból nem lett **kira*, nem lehetett egy feltételezett *eszkel*-ből sem **szekel*, s pláne nem *szikül*. Itt nem hangátvetéssel állunk szemben.¹² A szláv

⁸ Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szeged, 1996.

⁹ Az arab átírás alapján mindenképpen egy /g/ hangot kell feltételeznünk az eredeti alakban. Kérdéses, hogy a népnév valóban magashangú volt-e, bár ez tűnik valószínűbbnek. Nem lehet tudni, hogy a népnévben milyen magánhangzók voltak. A problémák részletes felsorolását lásd a könyvemben a 187. oldalon.

¹⁰ Lásd most még Sinkovics Balázs: Megjegyzések a székelyek volgai bulgár származásáról. Bölcső, 1998/8-9. 12-13.

¹¹ Nincs itt értelme a *siculus* görög és latin történetébe elmélyedni, ez a népnév már Thukydidesnél és Hérodotosnál is előfordul.

¹² A hangátvetések azon csoportja, amelyben a szókezdő is részt vett, két alcsoportra oszthatók. Az egyikben XYY>YVX, vagyis a *bögre>göbre* típus. A második az XV->VX-típus. Míg az első típus igen gyakori, a második igen ritka. Az **iskra>szikra* még akkor is figyelmen kívül hagyható lenne, ha itt hangátvetéssel lenne dolgunk. Ugyanis a magyar nyelv a mássalhangzó torlódásokat szóbeliséjében is feloldja. Ha párhuzamra lenne szükség, akkor jobban ideillik a tövises bokor jelentésű *gilice*<szl. *iglice*<*igol* „tű”, azonban itt a korai adatok: 1500k. *yriglicze*, 1577k. *Iglyicze*, s még a 18. században is *iglice* (ld. TESz). A mai nyj-i alakjai közt elterjedtebb az *iglice* alak (ld. UMTSz II, 1068). A *gilice* alakok a *gerlice* madárnév *gilice* változatának hatására alakulhattak ki. Deme alapos cikkében (A hangátvetés a magyarban. MNyTK, 69. 1943.) a *szikra* és a *gilice* mellett még két adat fordul elő.

iskra nem analogon. Asbóthtal vitázva, már Kniczsa¹³ is rámutatott ennek nehézségeire a magyar oldalon, és felvetette, hogy szláv oldalról csak egy **skra* alakból indulhatunk ki. Míg azonban a magyarban nem volt *skr-* szókezdő, *esz-* szókezdő volt (vö. *eszik*, török *ész* > *eszmél*, majd a szláv jövevénycink sora *esztergár*, *eszterháj*), tehát sem az átvételkor, sem az átvétel után nincs olyan magyar hangváltozás, amelyből ennek a változásnak a motivált-sága megérthető volna. A három szótagúság esetén már török oldalon nem lehet egy **esekel* alakból kiindulni, ugyanis a gutturális biztosan zöngés volt, tehát csak **esegél* lehetett (ebből török közegben válhatott **esgel*, és ebből lehetett **eskel*, de persze ilyen adatunk nincs). Ebből tehát magyar oldalon nem válhatott az első szótag hangsúlytalanná válásával majd kiesésével *székely*, s persze *szikiül* sem. A részletek természetesen egy hosszabb szakcikkbe valók, de a hangtani problémákon túl megjegyezném, hogy ha a székely népnévről kiderülne, hogy török eredetű, az sem volna perdöntő a székelyek eredetére nézve, ahogyan a franciák vagy az oroszok önnevezésének kérdése sem azonos a francia és orosz nyelv vagy akár etnikum eredetével. Itt ismét Németh Gyula nézetei bukkannak fel, aki az etnonimok etimológiájára többet épített, mint ami ma megengedhető.

A helyzet nem jobb abban az esetben sem, amikor Hunor névünk „leginkább elfogadott” nézetét vagy annak cáfolatát kéri számon Makk Ferenc (168 o.). Györffy¹⁴ Marquart odavetett ötletét¹⁵ továbbfejlesztve kijelentette, hogy a Hunor név az onoguroknak a magyarok között megőrzött nevéből származik. Györffy ezzel a nézettel eléggé egyedül maradt. Számomra egyértelmű, hogy az a Kézai, aki a magyarokat a hunoktól származtatja, az ő s nevét is a hun népnévből gyártotta. Kézainál a magyarok Hunortól, vagyis a hun őstől származnak. Az onogurnak nincs etimológiailag kimutatható *h-* szókezdetű alakja, a „tíz” jelentésű török *on* a régi török *h-*t megőrző haladzsban is *h-* nélkül van. Akár *onogur* akár *onugur* alakból kell kiindulnunk,¹⁶ a magyarban ez *onür* lett volna, ahogy az *oguz* mint *üz* jelenik meg. A *hungarus* nevünkben megjelenő *h-* pedig itt aligha jöhet szóba. Ez a franciás helyesírási gyakorlat és a *hun* népnévvel való összecsengés együttes „eredménye”, s a *hungarus* mellett állandóan jelen van az *ungarus* is. Nem fedezhető fel tehát sem tárgyi, sem történeti, sem hangtörténeti ok, amelynek alapján a Hunor név származtatását az onogur névből el kellene fogadnunk.

Ezek közül az *ihlet* helyén álló *hilet* (VitK, nem *hilet*, mint Deménél, ld. Laziczius, MNy, 1930. 275.) nem beszéltnyelvi adat. Az *irt* ige *rit* változata viszont nem hangátvetés, hanem, mint ezt Horger helyesen látta (MNy, 1942. 12.) egy **irit-* alakból a szó eleji magánhangzó eltűnésével alakult ki. Abban már nem vagyok teljesen biztos, hogy ez egy *kiirt* > **kirit* > *ki-rit* téves elválasztásból vezethető le. Ugyanis a szókezdő eltűnése a leggyakoribb éppen a szónáns /r/ és /l/ előtt, egyébként minden nyelvben. Ide tartozik a Kristó által idézett *Lephant* <elefánt személynév, a *Rahovica* <*Orohovica*, illetve a *Rohonc* <*Orohovec* helynevek. A másik csoport a szókezdő *a-*, *az-*, illetve *e-*, *ez-* kiesése, a téves vagy játszi tagolás eredményeképpen pl. *Abalman* > *Balman*, *Eszentelek* > *Szentelek* > *Szent-Elek*. Ez utóbbiban még a téves néptimológia is segít. Mivel a magyarban a hangsúly az első szótagon van, a hangsúlyos szótag kiesése fonetikailag nem motivált. Nem tartozik ide a végső fokon görög eredetű latin *episcopus* szóból származó magyar *püspök* sem. Ugyanis a szókezdő eltűnése még a németben, illetve a szlávban lezajlott, a hangátvetés pedig nem szóeleji helyzetben ment végbe. (ld. öfn. *bischof*, ószász *biskop*, kajhorv. *biškup* > m. *piskup* > *pispük* > *püspök*, *pispek* (TESz, EWUng). Itt most nem térek ki Kordé Zoltán nézetére (Gondolatok a székely eredetkérdésről. Acta, 1997/2-3), aki szerint a magyarba egy *(e)szkel* került át, ami a török véghangsúly miatt *szkel*-nek hangzott, és ebből lett hangbetoldással a *szekel*. A *svola* > *oskola*, *iskola* esete nem látszik támogatni ezt az ötletet.

¹³ A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1955. 503.

¹⁴ Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest, 1948/1993. 29-30., a korábbi nézetek ismertetésével.

¹⁵ Marquart, J.: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 69.

¹⁶ Erről lásd most Róna-Tas, A.: *Ugor, ogur, or ugor*. Remarks on the name „Finno-Ugrian”. In: Emlékkönyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged, 1996. 265–269.

5. Van Makk Ferencnek olyan megállapítása, amellyel módszertani okok miatt nem tudok egyetérteni. Az *onogur* > *ungarus*, *hungarus* népcnevünkkel kapcsolatban Makk Ferenc azt írja, hogy az a kijelentésem téves, miszerint e nevet „a szlávok szomszédai ... forrásokkal bizonyíthatóan a magyarokra csak a 9. század végétől, a honfoglalás után alkalmazták” (220. o., 169. o.). Ugyanis, mutat rá Makk Ferenc, az Annales Bertiniani a 882-es (*recte* 862-es) évnél említi a magyarokat e néven. Az évkönyvnek ezt a befejező részét, a 862 és 882 közötti időszakot Hinkmar reimsi érsek írta, aki 882-ben halt meg. A Szent Bertin kolostorban megtalált és most St. Omerben őrzött évkönyv előző részét 835-től az troyes-i Prudentius írta, aki 861-ben halt meg.¹⁷ Az ő munkáját folytatja a reimsi érsek, Hinkmar.¹⁸ S valóban mindjárt a 862-es évnél azt olvassuk, hogy a dánok a király országának nagy részét tűzzel és vassal pusztították (*caede et igni vastantes*). S ekkor *Sed et hostes antea illis populis inexpertis, qui Ungri vocantur, regnum eius depopulantur*.¹⁹ „Sőt más, azon népci számára eddig ismeretlen ellenségek, akiket Ungrinak neveztek, pusztították országát.” Erről az eseményről két helyen is írok a könyvben (253. o., 259 o.). Mégis, mindez nem jelenti azt, hogy forrásokkal bizonyíthatóan a magyarokra ezt a nevet alkalmazták már a honfoglalás előtt. Talán elkerülte Makk Ferenc figyelmét, de az írott források bemutatásánál minden alkalommal, ahol erre módom volt, nemcsak arról írtam, hogy a forrás milyen időszakra vonatkozik, továbbá, hogy mikor írták, hanem arról is, hogy melyek a legrégebb ismert és/vagy rendelkezésünkre álló kéziratok. Ami az Annales Bertiniani illeti, valójában három kézirat tartalmazza a kérdéses 862. évről írottakat: Az első a Codex Audomariensis 706. Ez a másolat a 10. század második feléből származik. Ennek másolata a Codex Bruxellensis 6439-6455, amely másolat a 11. századból származik, valójában tehát nem önálló szöveghagyomány. Ehhez jön egy 17. századi másolat, amely azonban szintén nem jelent külön szöveghagyományozási ágat. Az Annales Bertiniani más részci még más kéziratokban is megtalálhatók, azonban ezek a mi szempontunkból most figyelmen kívül hagyhatók, mert nem tartalmazzák a 862. évet.²⁰ A forrás tehát honfoglalás utáni, a 10. század második feléből származik. Fennáll annak a lehetősége, hogy a másoló a szöveg megírásakor használt népcvet vagy annak körülírását „pontosította”. Hiszen maga a szöveg mondja, hogy a magyarok a korabeliek által nem ismert nép voltak, honnan tudták akkor nevüket. Ez a probléma épp száz évvel ezelőtt már Mátyás Flóriánnak is feltűnt, aki a kérdéses mondatot későbbi interpolációnak tartotta.²¹ Ugyancsak a 10. szá-

¹⁷ Rau, R.: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. Zweiter Teil, Berlin s. a., 1-5. (a továbbiakban: Rau).

¹⁸ Hinkmar személyéről és tevékenységéről ld. Gross, Thomas–Schiefßer, Rudolf: Hinkmar von Reims, De ordine palatii. Hannover, 1980., és ebben gazdag további bibliográfia.

¹⁹ A latin szöveget Rau kiadása alapján idézem. A Waitz-féle kiadásban a *depopulantur* helyett *populantur* áll, és nem közöl olvasati variánst, ld. Waitz, G.: Annales Bertiniani. Hannoverac, 1883. 60.

²⁰ Rau, id. mű, a kéziratok és történetük részletes ismertetésével.

²¹ Mátyás Flórián: Chronologiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban. Akadémiai Értesítő, 1898. 382–387. Karácsonyi Béla és Szegefi László bizonytalanok az interpoláció lehetőségét illetően (Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, I:2. Budapest, 1976. 179.), és utalnak arra, hogy ellentétben Mátyással Marczali és Györffy az adatot hitelesnek tekintette. H. Göckenjan sem látott problémát a hely hitelességével kapcsolatban (A német évkönyvek híradásai a magyar honfoglalásról. In: A honfoglalás írott forrásai. Szerkesztette: Kovács L., Veszprémy L. Budapest, 1996. 132.). Már könyvem megírása után jelent meg Ungváry Jenő cikke („...qui Ungri vocantur”. Magyar Nyelv 1997. 441-446.), aki szerint a hely helyes fordítása „De olyan ellenség is dúlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt”. Ungváry szerint itt az ungrok egy keleti frank fennhatóság alatt élt nép, és nem a honfoglaló magyarok. Ungváry, aki a Hinkmar által írott krónikarészlet összes olyan mondatát clemzi, amelyekben *ille* áll, arra a következtetésre jut, hogy a „...qui Ungri vocantur” vonatkozhat akár a *hostes*-re akár a *populis*-ra. S tartalmi érveket sorakoztat fel a mellett, hogy „qui Ungri vocantur” a *populis*-ra vonatkozik,

zadi a legkorábbi ismert kézírata a fuldai évkönyveknek.²² A fuldai évkönyvekben, ahol a magyarokat először a 892. év alatt említik (*ibi per IIII epdomas cum tanta multitudine, Ungaris eciam ibidem ad se cum expeditione venientibus, omnem illam regionem incendio devastandam versabatur*), két évvel később 894. alatt azt írják, hogy *Avari, qui dicuntur Ungari*. 895-ben csak *Avari* néven említi a magyarokat. 896-ban: *cum Avaris, qui dicuntur Ungari*, 900-ban *Avari, qui dicuntur Ungari*, majd 901-ben csak *Ungari* áll. Még bizonytalanabb az adattal való egykorúsága a hildeshheimi évkönyveknek a 893. év alatti bejegyzése (...*inter Bawarios et Ungarios...*).²³ Regino is azt írja, hogy a magyarok neve *retro ante seculis ideo inaudita, quia nec nominata*, vagyis azért nem ismerték a korábbi időkben a magyarokat, mert nevük sem volt. Ugyan a müncheni kézirat, amely Regino szövegét tartalmazza, szintén 10. századi, de itt a szövegösszefüggés miatt nincs okunk azt feltételezni, hogy a másoló javította volna ezt a részt. Reginoval egyezik a Dado verduni püspökhöz 923 előtt írt levél szerzőjének közlése, aki, mint közismert, azt írja, hogy korábban a magyarokat még névről sem ismerték (...*qui numquam antea auditi sunt*), s abban tér el Reginótól, hogy ennek okát is adja, ugyanis szerinte korábban a magyarokat másképp hívták, ahogy a Tiberist korábban Albulának, vagy Itáliát Saturniának.²⁴ Vagyis nem tévedés az az állítás, hogy *biztosan*, forrásokkal *bizonyíthatóan* csak a honfoglalás utánról tudjuk állítani, hogy az *ungarus* nevet a magyarokra alkalmazták. Ez nem jelenti azt, hogy nem *lehetséges*, hogy már korábban is alkalmazták ezt a nevet a magyarokra. Az pedig egyértelmű, hogy az adott forráshelyeken, tehát az Annales Bertinianiban, a fuldai krónikában, de az Annales Alamanniciban is (a sváb évkönyvekben) 899. alatt és számos más helyen a magyarokat említik. De bizonytalan, hogy az eredeti bejegyzésben milyen név alatt vagy milyen körülírással. Hogy csak ez a szigorúbb forráskezelés a helyes, arra világos példa, hogy a Metód legendában előforduló *ugor* király egyes újabb vélemények²⁵ szerint egy késci betoldás a kéziratban, ahol eredetileg Metód és Vastag Károly találkozásáról volt szó. A könyvemben (220. o.) felhívtam a figyelmet arra, hogy a Metód legenda kézíratai között nincs a 12. századnál korábbi. Úgy tűnik, ez az óvatosság jogosult.

6. Makk Ferenc megállapításai között vannak olyanok, ahol a tényszerű háttér nem engedi meg az általa előadott nézetet. Makk Ferenc, másokhoz hasonlóan,²⁶ az 1311-es csisztopoli feliratban előforduló Madzsar népnév viselője esetében lehetségesnek tartja, hogy nem volgai magyar volt, hanem kárpát-medencei magyar, akiket a tatárok hurcoltak el fogságba sok más magyarral együtt. Ezt a lehetőséget természetesen én is mérlegeltem, s magam is utaltam rá, hogy a tatárjárás után a mongol arisztokrácia tagjai közül többről

---

akiknek ismeretlen volt az új ellenség. Rau fordítása „...aber auch andere, bisher jenen Völkern unbekante Feinde, Ungarn genannt, verheerten sein Reich” (i. b., 115. o.) a lényegét illetően egyezik Tóth Sándor László fordításával: „...de azon népek előtt korábban ismeretlen ellenségek is, akiket magyaroknak neveznek, ugyanannak a királyságát pusztítják” (A honfoglalás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 184.). Akármilyen legyen a helyes megoldás, az kétségtelen, hogy biztos adatnak ezt az évkönyvi helyet nem tarthatjuk, és pedig nem az értelmezés esetleges bizonytalansága miatt, hanem azért, mert nem tudjuk kizárni azt, hogy itt a 10. századi másoló interpolációjával, vagy értelmező beszúrásával van dolgunk.

²² Lásd Fridericus Kurtze kiadását, Annales fuldenses sive Annales francorum orientalis. Hannover, 1891. III-XIII.

²³ Lásd Hermann, I.: Az Annales Hildeshcimenses IX-X. századi bejegyzései. Budapest, 1998. Szemináriumi dolgozat.

²⁴ A levélről lásd Róna-Tas, A: Ethnogenesis und Staatsgründung. In: Studien zur Ethnogenesis. Bd. 2. Opladen, 1988. 107-110. Lásd még Németh András: R. levele a hungrokról Dado verduni püspökhöz 908 és 923 között. Budapest, 1998. Szemináriumi dolgozat.

²⁵ Lásd Wolfram, H.: Landnahme, Stammesbildung und Verfassung. Überlegungen zu „Vorträge und Forschungen 41, 1 und 2” sajtó alatt.

²⁶ Kristó Gyula: A magyar nemzet születése. 1997. 138-140. (a továbbiakban: Kristó 1997.)

is kimutatható, hogy a magyarok feletti győzelem emlékére Madzsarnak nevezték akkor születő gyermeküket, továbbá hogy magyar rabszolgákat hurcoltak el, többek között a mongolok akkori központjába, Karakorumba.²⁷ A felirat első, a Magyar Nyelvben közölt olvasatát azóta a jobb felvételek és a helyszíni ellenőrzés alapján javítani kellett. Mint ezt könyvemben részletesen megírtam (233 o.), az elhunyt apját nem Madzsar kádinak, hanem Madzsar Redzsap-nek hívták. Az apa neve az arab *madzsab* hónap nevéből származik, és azt a mohamedán gyakorlatot tükrözi, hogy az újszülöttet arról a hónapról nevezik el, amelyben született. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak az 1311-ben elhunyt apja született muszlimnak, hanem az apjának az apja is, különben nem adta volna ezt a nevet a fiának. S megemlítettem ugyanott, hogy a gyermek a Madzsar nevet aligha kaphatta a magyarországi tatárjárás emlékére, mert születése idején a Volga-melléki muszlimok még nem tagolódtak be a mongol birodalomba. Itt csak megemlíttem, hogy Kristó Gyula szerint „...eddig csak helynevekből tudtuk nagy nehézségek árán igazolni...”,²⁸ hogy a volgai magyarság magát *magyarnak* (*madzsarnak*) nevezte. Természetesen minden bizonyítás nehézségekkel terhelt, ezt a kárpát-medencei népvnevek esetéből is tudjuk, de a Munkácsi által összegyűjtött s legutóbb Vásáry István által kiegészített és újra tárgyalt helynévi anyag²⁹ tanúsága egyértelmű és kétségbenvonhatatlan. Vagyis, hogy a volga-vidéki magyarság is *magyarnak*, pontosabban *madzsarnak* nevezte magát, azon kevés dolog közé tartozik, ahol állításunkban biztosak lehetünk.

7. Végül Makk Ferenc néhány megállapításomról kijelenti, hogy azok őt nem győzték meg. Ezzel természetesen nem lehet és nem szabad vitatkozni. Egy kérdésben különösen sajnálom, hogy nem sikerült meggyőzőnöm Makk Ferencet. Ez az állítólagos baskíriai őshaza kérdése. Makk Ferenc is elismeri, hogy az ún. baskíriai őshaza mellett nem szólnak perdöntő „ún. 100%-os” adatok (174. o.). De négy ilyen felsorol. Az első a Bolsic Tigani mellett feltárt temetői magyar régészeti anyaga. Itt meg kellett volna említenie, hogy ezt az anyagot még a baskíriai őshaza nézetének képviselői is a honfoglalás utáni időre datálják. (ld. a könyvem 105. oldalát). Második érve a Jenő és a Gyarmat törzsnevek későbbi előfordulása a baskíroknál. Itt meg kellett volna említenie, hogy az etimológiák nehézségeit már Ligeti is szóná tette,³⁰ s hogy a könyvemben a 331–332. oldalakon kimutattam, hogy a baskír Jurmati törzsnevének a magyar Gyarmattal való közvetlen összekapcsolása a legújabb turkológiai kutatások fényében tarthatatlanná vált. Ami a Jenőt illeti, felmerülhet, hogy mind a baskírba, mind a magyarba egy harmadik nyelvből került a tisztségnév eredetű törzsnév, bár ennek bizonyítása nem olyan kézenfekvő, mint a Gyarmat esete (332. o.). A baskír népnév Makk Ferenc harmadik érve. Erről részletesen írok könyvem 223–226. oldalain. Nem ismételném meg, amit ott írtam, csak megemlíttem, hogy az a tény, hogy egyes szerzők a magyarokat baskírnak nevezik, semmit nem mond arról, hogy a magyarok Baskíriából indultak el a vándorútjukra. Baskíria a mongol korban keletkezett név (*Pascardia* etc. a mongol kori utazóknál, akiknél a Magna Hungáriával való azonosság először jelentkezik). Negyedik érve, hogy Juliánus magyarjai 1235–1236-ban Baskíriában voltak. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Julianus nem Baskíriában találta meg a magyarokat, ahogy nemcsak Makk Ferenc, hanem számos mások is ismételtlen állítják. Juliánus jelentésében szó sincs Baskíriáról. Juliánus a volgai bulgárok között találta meg a magyarokat. Ibn Fadlán 921/22-ben tett útjáról szóló beszámolója

²⁷ Róna-Tas András: A magyar népnév egy 1311-es volgai bolgár sírfeliraton. MNy, 82. 1986. 78-81.

²⁸ Kristó Gyula 1997. 138.

²⁹ A Volga-vidéki magyar töredékek a mongol kor után, Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 1977. 283-290. The Hungarians or Možars and the Meščers/Mišers of the Middle Volga region, AEMA I (1976), 237-275.

³⁰ Ligeti Lajos: *Gyarmat és Jenő*. Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Nyelvtudományi Értekezések 40. 1963. 230-239.

pontosan leírja, hogy hol voltak baskírok a 10. században. Könyvem 185. oldalán található 58. ábrán bemutatom Ibn Fadlán útját, és azt, hogy hol voltak azok, akiket ő baskíroknak nevezett. A „baskíriai magyar őshaza” tárgyában sajnos szintén Németh Gyula nézete kísért. Mint ismeretes, ő eredetileg elfogadta Gombocz érvelését a kaukázusi magyar őshaza mellett, de élete végén nézetét megváltoztatta és a magyarság vándorlásának kiindulópontjaként Baskíriát vette fel. Érveit, adatait Vásáry István és Mándoky-Kongur István már korábban cáfolták, s az ő érveiket is felhasználva foglaltam össze a kérdés állását könyvem 330-334. oldalain. Sajnos Németh tekintélye alapján Fodor István, Németh és Fodor tekintélye alapján Czeglédy Károly kritika nélkül átvették Németh kései nézeteit. A további érvelést most itt nem folytatom, csak egyet ismételnék meg azok közül, mert összefügg Makk Ferenc egy állításával. A volgai bulgárok északra vándorlásának részleteit és kronológiáját ma már meglehetősen biztonságosan tudjuk mind írásos források, mind régészeti adatok birtokában rekonstruálni. Ennek részleteit a könyvemben a 182-185. oldalakon tárgyaltam (ld. még az 57. ábrát a 184. oldalon). Ennek lényege, hogy a Bolsic Tarhani vonalat a délről észak felé vándorló volgai bulgárok a 8. század végén, 9. század elején, a Káma vonalát a 900-as években érték el. Ha tehát a magyarok itt laktak volna, nem alakulhatott volna ki olyan tartós és mélyreható érintkezés, amely azon közel 450 jövevényszó mögött áll, amelyet a honfoglalás előtt vettünk át. Különösen, ha a magyarok, mint ezt Makk tartja (178. o.), a 9. század húszas-harmincas éveinek fordulóján, esetleg a 810-es évek végén, érkeztek Baskíriából Leveddiába. Ez azt feltételeznéd, hogy a magyarok „szembe jöttek” a volgai bulgárokkal. Míg a magyarok északról dél felé vándoroltak, addig a volgai bolgárok ősei ezzel egy időben délről nyomultak északra. Vagyis a magyar nyelvbe „Baskíriában” nem kerülhettek csuvasos típusú jövevényszavak.

Miután a magyarok a 9. század harmincas éveiben már megindultak a kazár birodalomból való függetlencdés útján, a jövevényszavak áramlásának már ekkor le kellett lassulnia. A kazár főség alól menckülő kavarak akkor csatlakozhattak a magyarokhoz, amikor a magyarok már gyakorlatilag függetlencd voltak a kazároktól, ellenkező esetben nem nyújthattak volna védelmet a kazárok ellen. A kazároktól gyakorlatilag függetlencd vált magyarok már nem állhattak olyan erős kazár hatás alatt, ami a jövevényszavak átvételét, azok mennyiségét és számos sajátosságát indokolná.

Itt térnék ki Makk Ferencnek arra a megjegyzésére, amely szerint a kubáni őshazával problémák vannak. „Ezzel szemben van olyan megalapozott vélemény, amely a török és az alán szavak magyarba való kerülését földrajzilag a Fekete-tenger északi környezetébe és a Kárpát-medencébe teszi”. Makk itt Kristó fentebb már idézett könyvére utal,³¹ ahol azonban az alán jövevényszavakról nincs szó. S csak azt olvashatjuk, hogy török eredetű, földműveléssel kapcsolatos szavainkat a kavaroaktól vettük át a Kárpát-medencében. Ezzel lezárult a kör. Itt csak megjegyzném, hogy éppen a Kristó-émlékkönyvbe írott cikkemben³² hívtam fel a figyelmet arra, hogy egyre finomodó módszereinkkel ki tudunk már mutatni néhány olyan jövevényszót a magyarban, amely az elslávósodó, de eredetileg törökül beszélő avaroktól származik. Ezek azonban nem nagy számúak, és jól megkülönböztethetők a csuvasos típusú török jövevényszavaink nagy tömbjétől. Ahogy a honfoglalás után került néhány szó a magyarság nyelvébe a besenyőktől, kunoktól, s nem zárhatjuk ki néhány új szó átvételét sem, természetesen elképzelhető, hogy akár a kavaroaktól, akár kazár kereskedőktől egy-egy szó a honfoglalás után került a magyarok nyelvébe. Az ilyen szórányos átvételek vagy vándorszavak mindig különösen nehéz feladat elé állítják a nyelvészeket. De ezek és a több száz korai török jövevényszó átvétele teljesen más nyelvészoloiológiai háttérre utal, és nyelvészetiileg is más képet mutat.

³¹ Kristó Gyula 1995. 194-198.

³² Róna-Tas András: Hogyan hívták Árpád dédunokáját? Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, 1995. 417-430.

Ugyancsak sajnálom, hogy Makk Ferencet nem győzték meg azok az érvcim, amelyek arra utalnak, hogy a honfoglaló magyarságnál nem volt szakrális jellege a kettős politikai vezetésnek. Az általa hivatkozott Dzsajhani hagyomány nem szól a magyar uralkodó, fejedelem szakrális jellegéről, az Álmos meggyilkolásáról szóló késci történet, még ha igazságmagva volna is, amit én kétlek, nem bizonyít semmit az uralkodó szakrális jellegéről. Ha minden királygyilkosság mögött szakrális uralmat feltételeznénk, az angol történelem hemzsegne a szakrális uralkodóktól. Nem ismerünk egyetlen adatot sem a néprajzi értelemben vett szakrális királyságra a magyaroknál. Ez a nézet Czeglédy Károly tekintélye révén terjedt el, s bár sokat ismételtették, a mai napig bizonyítatlan maradt.

8. Nem foglalkozom azokkal az esetekkel, amikor Makk Ferenc saját magával is ellentétbe kerül a cikken belül. Maga is megállapítja például, hogy a DAI csak tévedésből nevezte Levediát az egész magyarság őshazájának (175. o.), az erre épített nézet tehát Levediáról mint önálló magyar őshazáról védhetetlen. S nem foglalkozom azokkal a megjegyzésekkel sem, amikor Makk Ferenc olyan állítással vitatkozik, amelyet nem tettem (pl. nem írtam a könyv 263. oldalán, hogy a magyarok 894-ben II. Mojmirral kötöttek szövetséget, ezzel szemben azt írtam a 253. oldalon, hogy 894-ben I. Svatoplukkal szövetkeztek).

Mind ezek a fontos, részletkérdések körüli vitához tartoznak. Úgy gondolom, hogy Makk Ferenc cikke nemcsak a bírálati műfaj szempontjából, hanem a korai magyar történelem kutatása szempontjából is fontos esemény. Azt javaslom, folytassuk a vitát. Természetesen a részletkérdéseket tárgyaló szakcikkben.

MAKK FERENC

Gondolatok a megjegyzésekhez

Megtiszteltetésnek veszem, hogy Róna-Tas András akadémikus professzor *A honfoglaló magyar nép* című könyvéről írott recenziómra (Actas 1997/2-3. szám 161-188. o.) választolt a folyóirat ezen számában. Az Actas szerkesztőségének köszönettel tartozom, amiért lehetőséget biztosított ahhoz, hogy Róna-Tas megjegyzésével kapcsolatos gondolataimat azonnal közzétegyem. A válasz és a viszontválasz egymás melletti publikálása jelentősen megkönnyíti a vita nyomon követését az olvasó számára, s egyúttal módot ad a felesleges ismétlések elkerülésére.

Egy előzetes megjegyzéssel kezdem, amely – úgy látom – a jelen vita tényleges arányainak jobb, pontosabb megértéséhez feltétlenül szükséges. Ez pedig az, hogy Róna-Tas professzor válaszában az általam megfogalmazott bíráló megjegyzéseknek csak egy – mondhatni kisebb – részére vonatkozóan fejtette ki véleményét. Recenziómban ennél jóval több kérdésre tértem ki. Így például elmondottam kritikai észrevételeimet mindazzal kapcsolatban, amit Róna-Tas András az uráli, a finnugor, az ugor és az első magyar őshazáról, a magyar nép közvetlen eredetéről (ti. a manszi és az er népcsoport összelvadásáról), a kubáni őshazáról, a levediai és az csetkői szállásterületről, a szavárd magyarokról, Álmos fejedeleméről, a honfoglalás menetéről, Kurszán (ill. Kusál) alakjáról, a honfoglalás kori régészeti anyagról és még számos más lényeges (például kronológiai) kérdéstről könyvében kifejtett. Válaszában ezekre vagy egyáltalán nem tért ki, vagy csupán egy-egy rövid utalás formájában reflektált felvetésemre (pl. Kubán, Levedia).

A továbbiakban Róna-Tas András professzor válaszában gondolatmenetét követve vázoló véleményemet megjegyzésével kapcsolatban.

1/ *Kézikönyv* vagy *tankönyv*. Változatlanul fenntartom azt a nézetemet, hogy Róna-Tas András érdekes és gazdag mondanivalójú műve nem könnyen kezelhető, heterogén jellegű, aránytalan szerkezetű kézikönyv, amely tömörsége miatt helyenként nehezen érthető, s éppen ezért szerintem nem tartozik az igazi tankönyvek sorába. Nem szerencsés, hogy a második kiadás 1997 őszén a munkát *t a n k ö n y v* nek minősíti.¹ Egy igazi tankönyv ugyanis semmiképpen sem tartalmazhat annyi bántó hibát, súlyos tévedést, amely e kötetben megtalálható. Milyen javítás történt a szövegben, ha a recenziómban szóvá tett összes tényyszerű hiba, tévedés a második, ún. javított és bővített kiadásban ugyancsak helyet kapott? Hány kiadást kell beszereznie a főiskolai, egyetemi hallgatónak ahhoz, hogy nyugodt lehesse: végre megbízható (tan)könyvet tart a kezében? Nehezen írom le, de itt felmerül a hallgatókkal és az olvasókkal szembeni felelősség kényes kérdése is. A szerző a Szegeden 1997. december 2-án lezajlott könyvvitán nagy nyilvánosság előtt közölte: „ez a könyv három hónapig készült, és egy évig szerkesztették”. Ehhez csupán annyit teszek hozzá: a hiba nyilván nem az olvasóban van. Azaz nem az olvasó, hanem a szerző felelős azért, amiért a szakkönyvben hemzsegnék a hibák, a tévedések, az elírások, amelyekről maga a szerző – saját bevallása szerint is – hosszú listával rendelkezik.

2/ *Tudományos apparátus*. Nem értek egyet azzal, amit a kötet végén olvasható tanulmányaival kapcsolatban Róna-Tas ír. Eszerint ezek ugyan „nem tudományos tanulmányok a szó szoros értelmében, mégis alkalmasak arra, hogy belőlük a tudományos viták és a megoldások érzékeltethők, nyomon követhetők legyenek”. Egyrészt könyvében ez legfeljebb

¹ Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest, 1997. Második, javított, bővített kiadás.

néhány érintett kérdés esetében lehetséges, másrészt szakmai szinten az igazi tudományos viták csak tudományos apparátussal ellátott és a tudománytörténeti előzményeket is felvázoló írások segítségével ismerhetők meg és követhetők. Szakmai apparátus, tudományos vértet (például jegyzetanyag) nélkül nincs igazán lehetősége az olvasónak arra, hogy a szerző, illetve mások (esetleges vitapartnerei) új nézeteit hiteltelen elbírálhassa, ellenőrizhesse, s főleg a megfelelő forrásokkal összevetesse.

3/ *Anonymus*. Róna-Tas András egy helyütt valóban azt írta könyvében Anonymusról, hogy „műfaja regényes történet” (61. o.). Ez igaz, nem is kifogásoltam. Két helyen azonban krónikának minősíti a gesztát. Például „A... legkorábbi magyar krónika Anonymus műve” (10. o., lásd még 60. o.). Ez azonban hiba. Én ezt kifogásoltam akkor is és most is.

4/ *Konszenzus*. Egyetérték Róna-Tassal abban, hogy a metodológiai, forráskezelési, fogalmi kérdésekben a szakemberek között konszenzusnak kell lennie, hiszen ez a tudományos kutatás alapja. De nem értek egyet vele akkor, amikor válaszában azt írja: „Ha felsorolom azon állításokat, amelyekben minden magyar (és nem magyar) kutató egyetért a magyarság korai történetét illetően (kiemelés: M. F.), akkor az a lista, amelyen vitatkozunk, vagy még vitatkozunk, meglepően rövid”. Eszerint tehát a korai magyar történetet illetően a legtöbb alapvető kérdésben a kutatók között egyetértés (= konszenzus) uralkodik. Éppen ezért fogalmazott úgy könyve előszavában: „arra törekedtem, hogy felvázoljam azt a keveset, amit biztosan tudunk, és megkíséreljem rekonstruálni azt, amit nagy valószínűséggel megállapíthatunk. S már helykímélés miatt sem szólok arról, amit bizonytalanok vagy tévesnek tartok. Ez alól az elv alól igen ritkán, szükségből tettem kivételt. A végcredmény nagymértékben egyezik mások megállapításával. Ezt nem kis megnyugvással veszem tudomásul, mert azt jelenti, hogy az alapvető kérdésekben a magyar tudományban konszenzus uralkodik. Egy összefoglaló munkának nem is lehet más célja, mint ennek bemutatása.” (12. o.). Az én recenziómnak pedig éppen az volt az egyik fő célja, hogy érzékeltessm: a magyarság korai történetét illetően – a tényleges kutatási helyzetnek megfelelően – a legtöbb alapvető kérdésben nincs egyetértés. Hiszen igen eltérő vélemények fogalmazódtak, illetve fogalmazódnak meg ma is az uráli, a finnugor, az ugor és az első magyar őshaza, a magyar nép eredete (lásd manszi+cr?), neve, vándorlása (? Kubán, Baskíria, Levedia, Etekköz), életmódja, lélekszáma, társadalmá, más népekkel való kapcsolatának kora, helye, jellege stb. vonatkozásában. Ténylegesen sokkal rövidebb azon állítások listája, amelyekben egyetértés nyilvánul meg. A történeti problémák zömében a kutatást a konszenzus hiánya jellemzi, ezért nem is lehet szó arról, hogy Róna-Tas András könyve – akár itthon, akár külföldön – egy nem létező konszenzus képviselőjének, megtestesítőjének lenne tekinthető. Az egyes történeti kérdéseket illetően az általa kifejtett álláspont igen gyakran csak egynek minősül a sok közül.

5/ *Tudományos viták*. Senki sem olvashatja – mert nem írtam a recenziómban – azt, hogy „az élesen ütköző koncepciók között a megoldásnak nincs reménye”. Azt írtam: „hosszú évekig fognak tartani a szakmai polémia, s a nézetek gyakran még azok után sem közelednek majd egymáshoz”. Azaz bizonyos kérdésekben hosszú viták után is eltérnek majd egymástól a kutatók nézetei. És ez a természetes. Pray és Katona óta tart a vita arról, hogy Álmos vagy Árpád volt-e a magyarok első fejedelme. A polémia még ma sincs lezárva. A magyarok életmódjáról, a széklelyek eredetéről több mint másfél évszázada folyik a vita, véglegesen tekinthető vélemény ma sincs. És gazdagon lehetne bővíteni a sort. Ettől még tudomány a történelem, és az is marad. Abban viszont kétségtelenül konszenzusnak kell érvényesülnie, hogy a tudósoknak (= a tudományak) egységesen el kell határolódnuk a dilettánsoktól (azaz a tudománytalanságtól).

6/ *Kavarok*. Róna-Tas kizártnak tartja azt, hogy „a magyarok a kavaroaktól vették volna át csuvasos típusú jövevényszavaikat”, s szerinte az ellenkező véleménynek nincs „sem nyelvészeti, sem történeti támasza”. Róna-Tas azonban téved. Megvolt ugyanis a magyarokra gyakorolt kavár nyelvi hatásnak (így csuvasos jellegű török szavak átvételének) mind a nyelv-

vészeti, mind a történeti háttér, más szóval támasza. VII. Bíborbanszületett Konstantinos bizánci császár *De administrando imperio* (továbbiakban: DAI), magyarul *A birodalom kormányzásáról* című művéből tudjuk: a 9. században nagyobb arányban (mégpedig három törzs formájában) csatlakoztak kazár (tehát csuvasos jellegű) nyelvet beszélő kavarak a magyarok hét törzséhez. A hosszú együttélés során a kavarak megtanulták a magyarok nyelvét, de a magyarokat is megtanították a maguk kazár nyelvére.² Azaz mind a kavaraknál, mind a magyaroknál két nyelvűség lépett fel, ami az előbbieknél teljes, az utóbbiaknál részleges volt. A kétnyelvűségről a szóátvétel szempontjából Róna-Tas maga írta: „A tulajdonképpeni kölcsönzésnek feltétele a kétnyelvűség.”³ Tehát mind a történeti háttér (tartós együttélés), mind a nyelvészeti támasz (forrással tökéletesen igazolható kétnyelvűség) megvolt, s ez reális lehetőséget biztosított ahhoz, hogy a magyarok a kavaroaktól csuvasos török szavakat vegyenek át. Ezért is írta Ligeti Lajos: „A számukra (ti. a kavarak számára: M. F.) egyre teljesebb nyelvi együttélés során is hatott a csuvasos jellegű kazár nyelv a magyarra ... Alig lehet kételkedni abban, hogy a kabar–magyar érintkezés folyamán is kerültek nyelvünkbe kazár jövevényszavak.”⁴

7/ *Török szavak kronológiája*. Róna-Tas határozottan úgy véli, hogy bíralt könyvében (95-102. o.) megadta a magyar nyelv török jövevényszavai átvételének kézenfekvő, illetve világos kronológiáját. Nem vagyok turkológus, s nyilván ezzel magyarázható, hogy – miután történész létemre kronológia alatt időrendet értek – a megadott lapokon én kézenfekvő, világos kronológiát nem találok! Nagyobb problémát jelent azonban az, hogy a már említett szegedi könyvvitán Berta Árpád turkológus professzor egyértelműen elutasította Róna-Tas kronológiai okfejtését, és egyúttal teljesen más kronológiát ismertetett népes hallgatóság előtt.⁵ Döntsek el a nyelvészek a kérdést!

8/ *Avar szavak*. Róna-Tas kifejti, hogy a magyarok a honfoglalás után szavakat vettek át a továbbélő avarok török nyelvéből (például *terem*, *bélyeg*). Ez igen érdekes felvetés. Viszont hogyan volt lehetséges avar szavak átvétele, amikor – szerinte – nem volt lehetséges avar (kazár) szavak átvétele? Azután egyáltalán lehet-e bizonyíthatóan avar szavak átvételével számolni, amidőn bizonytalan még az avarok nyelvének jellege is. A török mellett felvetődik például az avarok nyelvének mongol jellege is.⁶

9/ *Székely népnév*. Kristó Gyulának ellentmondva – könyvéhez hasonlóan czúttal is – Róna-Tas súlyos hangtani nehézségek miatt elfogadhatatlannak tartja a *székely* népnévnek az *cszegel* (~*cszel*?) török törzsnévből való származtatását. Róna-Tas elveti a hangátvétel lehetőségét, amely szerint az *cszegel* (~ *cszel*) szóból lett volna a *szegel*~*szekel* > *székely*. Megfellelkezik azonban arról, hogy itt nem abszolút érvényességű nyelvi törvényről, hanem csak nyelvi jelenségről van szó, s bizonyos példák alapján joggal tekinthető fel: ez a nyelvjelenség a *székely* név keletkezésében is szerepet játszott. Ugyanígy elveti a szócleji hangkiesés (hangzóvesztés) lehetőségét is (*cszegel*>*szegel*>*székely*). Az általa vizsgált példák sorából azonban sajnálatos módon kihagyta a talján *szót*, amely az ita-

² Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984. 46.

³ Róna-Tas András: A nyelvrokonság. Budapest, 1978. 287.

⁴ Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986. 533.

⁵ Véleményem szerint rendkívül hasznos és tanulságos lenne a szegedi könyv vita anyagának közzététele. A tanárokból és hallgatókból álló – mintegy száz fős – hallgatóság előtt Róna-Tas könyvről, illetve annak meghatározott részéről fejtegette ki véleményét Berta Árpád, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Szádeczky-Kardoss Samu és Zimonyi István. A publikálásnak technikai akadályai nem lehet, hiszen minden elhangzott véleményt, megjegyzést magnószalagra vettek fel.

⁶ Lőrinczy Gábor: Avarok. Korai magyar történeti lexikon. Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, 1994. 71. (a továbbiakban: KMTL); Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. Magyar Nyelv, 72. 1976. 19.

liano névből jött létre a szóeljeji i hang kicsésével, s ez már a 14. században helynévi formában megvolt.⁷ Ez a szó azért is fontos, mert ugyanúgy népnév, mint a székely szavunk. Ezt szintén a nyelvészeknek kell eldönteniük.

10/ **Eredetkérdés.** Abban feltétlenül igaz van Róna-Tas professzornak: „ha a székely népnévről kiderülne, hogy török eredetű, az sem volna perdöntő a székelyek (ti. mint nép: M. F.) eredetére nézve”. Csakhogy a székelyek etnikai eredetére vonatkozóan más adatokat és érveket is fel szoktak sorolni a kutatók, így például a *csigla* szót, amely a középkori székely nyelvben még megvolt, török eredetűnek számít, és jelentése 'kerítés, sövény' volt.⁸ Egyébként a székelyek eredetkérdését én sem tekintem véglegesen megoldottnak.

11/ **Hunor.** Róna-Tas válaszában a magyar eredetmondában (a csodaszarvas mondában) a Magor~Magyar mellett szereplő Hunor személynévről azt mondja, hogy a nevet Kézai „a hun népnévből gyártotta”, s Györffy György, aki Marquart nyomán a Hunor szót az *onogur* népnévből eredtetette, „c nézetével eléggé egyedül maradt”. Kezdem a végével. Annnyira azért nem maradt magára Györffy, hiszen hozzá hasonlóan foglalt állást több neves kutató is (például ifj. Horváth János, Szűcs Jenő, László Gyula, Kristó Gyula), de persze az igazság nem, még a tudományos igazság sem a számszerűség függvénye.⁹ Az azonban kétségtelen, hogy a Hunor név végén levő *or* szótag mindenképpen külön magyarázatot igényelt volna Róna-Tas koncepciójában.

12/ **Szent Bertin Évkönyv.** Továbbra is úgy vélem: téves Róna-Tas azon állítása, miszerint az *onogurból* származó Ungri népnévet szláv közvetítéssel „a szlávok szomszédai ... forrásokkal bizonyíthatóan a magyarokra csak a 9. század végétől, a honfoglalás után alkalmazták”. Cáfolatként a Szent Bertin Évkönyvre (*Annales Bertiniani*) hivatkoztam, amelyben a 862-es évnél szerepel az *Ungri* népnév, s ott a modern szakirodalom szerint a magyarokat jelöli.¹⁰ Az évkönyv 862 és 882 közötti részét az a Hinkmar érsek írta, aki 882-ben halt meg, s ily módon Hinkmar tollából már a honfoglalás előtt lejegyzésre került a magyarok jelölésére az *Ungri* népnév. (A nemzetközi szakirodalom egyébként kiváló történeti munkának tartja Hinkmar érsek művét. Eszerint a reimsi főpap évkönyve a tényszerűség szempontjából „egészen elsőrendű történeti forrás”, amely a tárgyalt korszakra nézve „a legértékesebb kútfő.”¹¹) Róna-Tas álláspontja védelmének érdekében válaszában – „a szigorúbb forráskezelés” jegyében – lehetségesnek tartja azt, hogy Hinkmar 9. századi szövegét a ránk maradt kéziratokban (amelyek közül a legkorábbi 10. századi) a későbbi másolók megváltoztatták, pontosították (nyilván saját koruk viszonyainak megfelelően). Eszerint az évkönyv szövegében eredetileg más népnév szerepelt, esetleg nem is volt népnév a kérdéses mondatban, csak egy körülírás, vagyis nem zárható ki, hogy az eredeti szövegben nem a magyarokra vonatkoztatható *Ungri* népnév volt leírva. Róna-Tas ezen feltételezéséből az is logikusan következik, hogy tulajdonképpen ez a mondat nem tekinthető biztosan a magyar történelem forrásának sem. Ismét kezdjük a végén! Róna-Tas felfogása rendkívül zavarba ejtő, hiszen

⁷ Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szeged, 1996. 16-17. (a továbbiakban: Kristó 1996.)

⁸ Kristó 1996. 23-24.

⁹ Erre lásd például Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii*. I. ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz. Adiuvante Julio Kristó. Budapest, 1988. 51.; László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1988. 26.

¹⁰ „Dani magnam regni eius partem cede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis in experti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur.” Waitz, G.: *Annales Bertiniani. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannoverae et Lipsiae 1883. 60. (a továbbiakban: Waitz 1883.). Ehhez lásd Ungváry Jenő: „... qui Ungri vocantur”. *Magyar Nyelv*, 93. 1997. 441-446. (a továbbiakban: Ungváry); Grat, F. – Vieliard, J. – Clémencet, S.: *Annales de Saint-Berlin*. Paris, 1964. 93. (a továbbiakban: Grat). Utóbbi mű használatát Ungváry Jenőnek köszönhetjük.

¹¹ Grat XIV., XV. Egyébként a Nyugati Frank Birodalom legfelsőbb vezetők köreiből tartozó – Hinkmar érsek életéről és tevékenységéről igen részletesen szól Devise, J.: *Hincmar. Archevêque de Reims (845-882.) I.-III.* Genève, 1976.

könyvben két helyen is (253., 259. o.) határozottan – minden más eshetőség avagy bizonytalanság felvetése nélkül – teljes egyértelműséggel arról ír, hogy 862-ben a magyarok Rasziszlav morva fejedlemmel szövetségben a frankok ellen harcoltak.¹² Erre egyébként semmilyen más forrásunk nincs, csak az évkönyv nevezetes mondata.

Miként lehet az, hogy a kérdéses mondat Róna-Tas szerint a történeti események szempontjából a magyarokra vonatkozik, de a névhasználat szempontjából bizonytalan a magyarok Ungri nevének itteni szerepeltetése!? Ugyanannak a forrásnak ugyanazon adatát azért mégsem lehet kétféleképpen megítélni! Azt hiszem, hogy itt nem „a szigorúbb forráskezelés”, hanem – enyhén fogalmazva – a laza és következtelen forráskezelés egyáltalán nem szerencsés, mindenképpen kerülendő példájáról van szó. A saját maga állította csapdába kerülve Róna-Tas egészen addig elmegy, hogy más – igen értékes – források (például Fuldai Évkönyv, Sváb Évkönyv) esetében is a magyarokra vonatkozó, 9. századi adatokkal (pontosan: a magyarokra utaló népnevekkel) kapcsolatban egyformán felveti a későbbi betoldás, változtatás, interpoláció lehetőségét.

A forrástanban fontos szabály az, hogy egy forrás mindaddig hiteles, amíg annak ellenkezőjét (hamis voltát) be nem bizonyítják. Róna-Tas Andrásnak a Szent Bertin Évkönyv idézett helye hitelességével kapcsolatban könyve első és második kiadása alkalmával semmiféle aggálya nem volt, amint erre már rámutattam. Kétségtelen, aggálya csupán kritikai észrevétel nyomán támadt. Ez rőndben is van, de ez semmiképpen sem magyarázhatja meg az első és a második kiadásnak, illetve a válasznak a 862-es évkönyvadatra vonatkozó állításai között utólag keletkezett kiáltó ellentmondást. Hiszen Róna-Tas András sem az első, sem a második kiadásban a Szent Bertin Évkönyv fontos mondata kritikai értékelésével nem foglalkozott. Most válaszában utólag megteszi ezt. Lényegében három érve van. Ezek a következők.

a/ Mátyás Flórián már 1898-ban interpolációnak tekintette az egész mondatot azért, mert egyrészt a Fuldai Évkönyv a 862-es év eseményeiről szólva nem tesz említést a dánok és a magyarok pusztításairól, másrészt 840 és 876 között a dánok egyáltalán nem támadták, nem pusztították a Német Királyság (regnum Germaniae) területét, s végül Regino és Liudprand szerint 889-ig a magyarok ismeretlenek voltak a birodalom számára, ezért a nevüket sem tudták.¹³

Ami a Fuldai Évkönyvre vonatkozik, ezt nem lehet komolyan venni, hiszen ilyen megfontolás alapján minden egyes forrásnak minden olyan adatát, mondatát ki kellene dobni, amely egy másik kútfőben nem fordul elő. A DAI-t is például dobjuk ki, vessük el, mert legtöbb állítása sehol máshol nem szerepel? Tévedés azt kijelenteni, hogy a dánok 840 és 876 között nem támadták a német területeket, mivel maga a Szent Bertin Évkönyv megjegyzi 858-nál: „a dánok Szászországot támadják”.¹⁴ Ma már tudjuk, hogy Regino és Liudprand is tévedett, hiszen a magyarok – 862-t most nem tekintve – 881-ben egészen biztosan hadakoztak a Keleti Frank (= Német) Birodalom területén a Salzburgi Évkönyv szerint, mégpedig a kavarral együtt!¹⁵ S ez utóbbi tény (ti. a kavarrak szerepeltetése) különösen hitelessé teszi a Salzburgi Évkönyv állítását.¹⁶ Amiből az is következik, hogy a Német Királyság

¹² Róna-Tas könyvének második kiadásában is a vonatkozó helyeken (253., 259. o.) az első kiadás mondatait lehet olvasni változatlan formában!

¹³ Mátyás Flórián: Chronológiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban. Akadémiai Értesítő, 1898. 382-387.

¹⁴ Waitz 1883. 50. Erre és más – korabeli – dán támadásokra lásd még Dümmler, E.: Geschichte des Ostfränkischen Reichs I. Ludwig der Deutsche. Jahrbücher der Deutschen Geschichte. Berlin 1862. 268-269., 338-339., 359-360., 475-476.

¹⁵ „Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.” Bresslau, H.: Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti. Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum. MGH SS. XXX/2. Lipsiae, 1934. 742.

¹⁶ Ez az egyetlen kútfő, amely a DAI mellett tud a magyarokhoz csatlakozott kavarrokról.

számára a magyar nép már 889 előtt sem volt teljesen ismeretlen, legfeljebb csak az említett szerzők előtt.

b/ Róna-Tas szerint „maga a szöveg (ti. a Szent Bertin Évkönyv) mondja, hogy a magyarok a korabeliek által nem ismert nép voltak, honnan tudták akkor a nevüket”. Vagyis mivel a birodalmat ismeretlen nép támadta meg 862-ben, ezért a nevüket sem tudták, s így nyilván a későbbi másoló írta be az Ungri népvét (a 10. századi viszonyoknak megfelelően) a magyarokat értve e néven. A jelenlegi forrásadottságok szerint addig valóban nem ismerték őket, s addig nevüket sem tudhatták, de éppen a 862-es támadásuk nyomán megismerték őket, s természetesen nevüket is megtudták. Hasonló jelenségről van szó Regino szövegében is, amit a szövegösszefüggés alapján maga Róna-Tas sem von kétségbe. De akkor miért kell ezt kétségbe vonni a Szent Bertin Évkönyv esetében?¹⁷

c/ Róna-Tas hivatkozik Ungváry Jenő friss tanulmányára, amely éppen a kérdéses mondatról foglalkozik. Ungváry szerint a dánok pusztításairól tájékoztató mondatról *párhuzamba* állítható az ismeretlen ellenség dűlásairól szóló mondat. S mivel a dánok esetében minden olvasó számára világos volt, hogy a dánok észak felől támadták a Német Királyságot, ezért nyilvánvalóan az ismeretlen ellenség esetében is a második mondatban az évkönyvíró megadta azt: hol, mely területen támadta az ismeretlen ellenség a Német Királyság földjét. Ungváry úgy véli, hogy a kérdéses területet, azaz a támadás helyét az évkönyvíró az Ungri népnévvel, illetve az Ungri nép által lakott *pannoniai* területtel hozta az olvasó tudomására. Szerinte csupán ily módon tekinthető a mondat értékes információnak, egyébként nem.¹⁸

A továbbiak miatt most ismét közlöm a megfelelő latin mondatot, majd annak Ungváry-féle fordítását.

Latin szöveg:

„Dani magnam regni eius [sc. Ludovici regis] partem cede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur”.¹⁹

Ungváry fordítása:

„A dánok az ő országa nagy részét öldökléssel és tűzzel pusztítva zsákmányolják. De olyan ellenség is dűlja az ő országát, amelyik ezelőtt azon népek számára, akiket ungroknak neveznek, ismeretlen volt.”²⁰

Megállapítható: a latin szövegben nincs konkrét utalás arra, hogy a dánok Lajos német király országának mely területeit, mely népeit támadták és pusztították, általánosságban szól csupán arról, azaz a birodalom (*regnum*) feldűlásáról, mivel nyilván nem volt pontos tudomása róla. Az ismeretlen ellenség esetében is csak a birodalom (*regnum*) elleni pusztító támadásról beszél, mert pusztán ennyi információja volt. Mivel mindkét hadjárat kapcsán egyformán Német Lajos király birodalmát (*regnum*) szerepelteti, számomra teljesen logikus, kézenfekvő, hogy a második mondatban szereplő *illis populis* (plur. Dat.) a birodalomra, illetve a birodalom népeire utal. Ennek megfelelően az Ungri a támadó ellenség neve volt, amit éppen a pusztító hadjárat révén ismertek meg a birodalom népei. Az *illis populis* kifejezéssel arra is utalni kívánt az évkönyvíró, hogy a dánokhoz hasonlóan az Ungri (ti. az etelközi magyarok) népe is a Német Királyság nagy részét dűlta fel.

¹⁷ Regino és Liudprand állítását magyar fordításban lásd A honfoglalás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 195., 212. (a továbbiakban: HKIF). Hasonló kitétel a magyarokra vonatkozóan található másutt is. (A magyar honfoglalás kűtfői. Szerkesztette: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest, 1900. 331.)

¹⁸ A cikk adatait lásd a 10. jegyzetben.

¹⁹ Waitz 1883. 60. Az idézett latin szöveg utolsó két szavára vonatkozó, de az értelmet egyáltalán nem érintő szövegvariációra lásd Ungváry 441.; Grat 93.

²⁰ Ungváry 446.

Véleménycmet két filológiai jellegű érveléssel is alá tudom támasztani: közülük az egyik a *populus* főnév használatával, a másik a relativummal bevezetett mellékmondatok alkalmazásával függ össze.

Úgy látom, hogy Hinkmar érsek a maga – mintegy 100 nyomtatott oldalnyi – szövegében a *populus* szó alkalmazásában meglehetősen egyértelműen és következetesen járt el akkor, amikor ezt a latin szót népnévvel kapcsolatosan írta le.

A reimsi főpap általában az egyes népek megjelölésekor legtöbbször a népnév többes számú alakját használja (például Dani, Normanni, Angli, Franci, Bulgari, Saxones, Germani, Graeci, Aquitani, Frisii, Brittones, Sarraceni stb.). Abban az esetben azonban, ha velük összefüggésben – egyébként eléggé ritkán – a *populus* szót is leírja, akkor a latin szó a népnév mellett, ill. azzal kapcsolatban egyes számban áll (miként a *gens* szó is). Ez figyelhető meg az évkönyvben 863-nál a frízek és 866-nál a bulgárok esetében.²¹ Egyes számban olvasható Hinkmar művében a *populus* szó olyankor is, amikor általánosságban beszél valamelyik *frank* királyság, illetve ország egész népéről, főleg annak keresztény voltát hangsúlyozva.²² Többes számban, illetve többes számú értelemben a *populus* három ízben fordul elő mindössze. Az egyik esetben azt mondja el Hinkmar, hogy 869-ben Kopasz Károly, a Nyugati Frank Birodalom uralkodója, a normannokkal szemben városokat, várakat erősít meg a népek (*populis*; plur. Dat.) érdekében.²³ E helyen nyilvánvalóan Károly király országa összes népéről, de legalább is az északi területek népéről (pl. frízekről, belgákról stb.), tehát mindenképpen több népről van szó. Hasonló a helyzet akkor is, amikor Lajos német király 867-ben a fiát a szászokkal és a thüringiaiakkal a szláv abodritok ellen küldi háborúba, egyúttal elrendeli, hogy országa többi népe szintén készüljön fel erre.²⁴ Itt ugyan a *populus* egyes számban olvasható (ti. *reliquum populum*: sing. Acc.), de értelmileg – a szászokon és a thüringiaiakon kívül – a királyság összes többi népére (így a bajorokra, frankokra, svábokra) vonatkozik. Ezt alátámasztja az is, hogy a *constructio ad intellectum* alapján a második alkalommal a *reliquum populum* után többes számú állítmány – *praedicatum* – (*movere ... possint*) és többes számú állítmánykiegészítő – *attributum praedicativum* – (*praeparati*) áll.

Vagyis a többes számú használat és a többes számú értelmű használat azt mutatja, hogy Hinkmar szövegében ez akkor fordul elő, amikor a kérdéses *frank* állam több – konkrét – népéről van szó. Az eddigiekből pedig az a következtetés adódik, hogy az Ungri-t említő mondatban – miután a *populus* nem egyes számban olvasható – az *illis populis* (plur. Dat.) nem az Ungri népnévre, hanem a birodalom, azaz Német Lajos királysága valamennyi (konkrétan meg nem nevezett) népére utal.

Hinkmar szövegének tüzetes átnézésére arról győződtem meg, hogy a szerző – aki egyébként tapasztalataim szerint kiváló latinista volt, nyelve erősen klasszicizáló jellegűnek minősül – a relativummal bevezetett mellékmondatok esetében is meglehetősen következetesen járt el.²⁵ A vonatkozó mellékmondatok (köztük a *qui*³ relatív névmással bevezetett mellékmondatok) megszerkesztésekor ügyelt arra, hogy a relativum használata egyértelmű legyen. Azaz tudatosan törekedett a kétértelműség elkerülésére. S ezt oly módon is igyekezett megvalósítani, hogy a relativumot a lehető legközelebb helyezte el ahhoz a szóhoz, mondatrészhez, amelyre vonatkozott. A teljes egyértelműség biztosítása érdekében igen gyakran még a jelzős kifejez-

²¹ Waitz 1883. 61., 65.

²² Így például Waitz 1883. 77., 103., 104., 124., 133., 140., 144., 146., 149.

²³ Waitz 1883. 107.

²⁴ „Hludowicus rex Germaniae Hludowicum, filium suum, cum Saxonibus et Thuringis contra Abodritos hostiliter dirigit et reliquum populum regni sui paratum esse praecipit, quatenus, mox ut ipse iusserit, praeparati movere hostiliter possint.” (Waitz 1883. 87.)

²⁵ A relativummal bevezetett mellékmondatok klasszikus használatára általában véve lásd Leumann – Hofmann – Szantyr: Lateinische Grammatik II. Syntax und Stilistik. München, 1965. 554-572.

sket, illetve a participiális szerkezeteket is megbontotta, hogy ezáltal a vonatkozó névmás (mint kötőszó) a legszorosabb kapcsolatba kerüljön szórendileg is a vonatkoztatott névszóval, illetve mondatrészszel.²⁶

Olyan esetben, amikor a *qui*³ előtt több, legalább két névszó (mint két külön fogalom) található, s emiatt formálisan (grammatikailag) fennáll a kétértelműség veszélye, a szövegösszefüggésből, az azonos kifejezések és fordulatok használatából, illetve az előzmények, a történelmi háttér alapján mindig világosan kiderül, hogy a vonatkozó névmás rendre a közvetlenül előtte (ill. a hozzá közelebb) levő szóra utal, azzal áll szoros kapcsolatban. Tehát ilyenkor is teljes az egyértelműség, s következetes a pronomen relativum alkalmazása. Erre példa lehet a sok eset közül az alábbi szövegrész: „Hludowicus autem, nepos illius, cum Saxonibus et Toringis ex altera parte Rheni fluminis contra eum venit, et missis ad patrum suum imperatorem directis, benignitatem eius expetiit; quam non impetravit. Tunc ipse ac comites eius iciuniis et lactaniis Domini misericordiam petierunt, inredientibus eos illis qui erant cum imperatore.”²⁷ Hasonló szerkesztés természetesen más esetekben is megfigyelhető.²⁸

Számomra a *qui*³ egyértelmű használata arra mutat, hogy az Ungri-t említő mondatban is a *qui* relatív névmás a hozzá közelebb álló *in experti* (s ezen keresztül végül is a *hostes*) szóra vonatkozik, nem pedig az *in experti* előtt levő (tehát a *qui*-tól távolabb álló) *populis* szóval van kapcsolatban. Ebből pedig ismét az következik, hogy az Ungri népnév a birodalom népci előtt ismeretlen ellenség(ek) jelölésére szolgált, azaz a támadó magyarok megnevezésére használta a reimsi érsek.²⁹ Különben is: miért érdekelte volna Hinkmar érseket az, hogy az ún. *pannoniai* Ungrok kiket ismertek és kiket nem!? Ezt nyilván csak maguk a birodalmi Ungrok tudhatták, de Hinkmar nem.

Hinkmar szövege nyelvhasználatának (usus scribendi) filológiai elemzése szerint is tehát az Ungri népnév 862-ben a magyarok népét jelölte.

Ha egyébként bárki is Ungváry okfejtését követi és elfogadja, akkor módszertanilag nagyon veszélyes útra téved. Egy forrástól, illetve annak egy mondatától csak annyit várhatunk el, ami benne van, s ami az ismert történeti körülményekkel igazolható, és azokkal összhangba hozható. Azaz a forrás szerzőjét mesterkélt párhuzam és erőltetett ötletek nyomán felelősségre vonni nem szabad! Egyébként egy információ tényleges értékét az határozza meg, amit tartalmaz, s nem az, amit benne olvasni, találni szeretne a kutató.

²⁶ Így például „Dani qui pridem Morinum civitatem incenderant de Anglis revertentes, duce Welando cum ducentis et eo amplius navibus per Sequanam ascendunt et castellum in insula quae Oscellus dicitur a Normannis constructum et cosdem Normannos obsident.” (Waitz 1883. 55.) Más példák még: Waitz 1883. 55. o. 1-2. sor, 81. o. 20-22. sor, 87. o. 35-39. sor, 88. o. 21-24. sor stb.

²⁷ Waitz 1883. 132.

²⁸ Lásd például „Maior vero et fortior pars de Nortmannis in quadam villa quae vocatur Avallis se reclusit, ubi eos illi qui erant cum Karlomanno sine periculo sui adire nequiverunt.” (Waitz 1883. 154.) Lásd még Waitz 1883. 55. o. 17. sor, 64. o. 1. sor, 72. o. 14-15. sor, 73. o. 13-14. sor. Érdekes példa lehet a következő mondat: „Rodbertus comes Andegavensis adgrediens duos cuncos de Nortmannis qui in Ligeri fluvio residebant, unum quidem, exceptis paucis evadentibus, interfecit, et altero maiore retro superveniente, vulnecatur.” Kérdés: a *qui a duos cuneos*-ra vagy a de *Nortmannis*-ra vonatkozik-e? A szerző által használt azonos, szokásos kifejezés segítségével azonban megállapítható, hogy a *qui* a normannokra (de *Nortmannis*) utal. Ehhez lásd „Nortmanni residentes in Ligeri” (75. o. 6. sor); „Nortmanni vero residentes in Ligeri” (79. o. 4-5 sor); „de cisdem Nortmannis qui sedebant in Ligeri” (79. o. 7-8. sor); „de Nortmannis in Ligeri residentibus” (80. o. 33-34. sor). Lásd még 97. o. 4-5. sor, 116. o. 38-39. sor.

²⁹ A magyarokat jelölő népnevekre lásd Hóman Bálint: *A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. Történetírás és forráskritika.* Budapest, 1938. 191-250.; Király Péter: *A VIII-IX. századi Ungarus, Hungaer, Hungar, Hungaricus, Ongar, Wanger személynévek.* Magyar Nyelv, 83. 1987. 182-180., 314-331.

Ezen kifogásaim miatt – Ungváryval ellentétben – nem látom bizonyítottnak azt, hogy az clemzett mondatban olvasható Ungri népnév a Német Királyság (Keleti Frank Birodalom) Pannonia nevű tartományának Ungri nevű lakosságára vonatkoznék, s ezért fordítását is tévesnek, erőltetettnek tartom.³⁰ Másokhoz hasonlóan az a meggyőződésem, hogy a mondatban a Hinkmar által használt Ungri népnév az Etelközben lakó magyarságot jelölte már 862-ben. Ungváry koncepcióját nem tudom elfogadni, s nem is tekintem azt érvnek Róna-Tas azon tétele számára, miszerint lehetséges, nem zárható ki az, hogy az idézett mondatban az Ungri név későbbi – hiteltelen – interpoláció vagy értelmező beszúrás lenne.

13/ Baskíria. Róna-Tas okféjtésében – a baskíriai magyar őshaza problémája miatt – fontos szerepet kap a volgai bulgárok északra vándorlásának kérdése. Erről a következőt írja: „A volgai bulgárok északra vándorlásának részleteit és kronológiáját ma már meglehetősen biztonsággal tudjuk mind írásos források, mind régészeti adatok birtokában rekonstruálni”. Én azonban úgy vélem, hogy ez az állítása meglehetősen nehezen hihető, mivel egyrészt egyetlen írott forrás sem említi a bulgárok északra költözését, másrészt pedig a volgai bulgárok történetét illetően a 10. század előtti korszakra vonatkozóan egyetlen írott forrásos adatunk sincs.³¹ A numizmatikai leletek régészeti leletek, tehát nem vonhatók az írott források közé. Ugyanakkor a volgai bulgárok régészeti leleteinek időrendjét illetően Róna-Tasétól lényegesen eltérő kronológiát ad Fodor István, aki szerint a bulgárok az Észak-Kaukázus előteréből, a Don-Donyec vidékéről érkeztek már a 8. század közepén a Közép-Volga vidékére.³² Azt természetesen tudom, hogy a Káma menti Bolsic Tigani temető magyar régészeti anyagát a szakemberek közül többen a 900 utáni időre datálják, de nem mindenki. Így például a Középső Volga és az Urál hegység közötti terület (Kusnarenkovó, Bolsic Tigani) régészeti anyagát jóval korábbi időre helyezi Fodor István.³³

14/ Kronológia. Róna-Tas András válaszában azt írja: „a magyarok a 9. század harmincas éveiben már megindultak a kazár birodalomból való függetlenedés útján”, és a „kavarok akkor csatlakoztak a magyarokhoz, amikor a magyarok már gyakorlatilag függetlenek voltak a kazároktól”. Minderről viszont könyvében azt mondja, hogy a kavarok 800 táján lázadtak fel a központi kazár hatalom ellen, vereségük hatására röviddel 800 után csatlakoztak a magyarokhoz, akik ekkorra már a kazároktól teljesen önállóak lettek. Bizony baj van itt is a kronológiával, hiszen több évtizedes eltéréssel tárgyalja ugyanazokat az eseményeket (ti. a kavarok lázadását és csatlakozását) a könyv és a válasz! Ráadásul a könyv szerint a magyarok 800 táján már teljesen önállóak voltak, míg a válasz szerint csak a 830-as években indultak el a függetlenedés útján (193., 229., 248., 258–259., 273–274. o.). Most melyik az igaz: ami a (tan)könyvben van leírva, vagy ami a nyomtatott válaszban olvasható? A történelemszhallgató melyik adatot tanulja meg?

15/ Alán szavak. Az alán szavakkal kapcsolatos észrevétel jogos, mivel a recenzió 34. lábjegyzetéből technikai okokból kimaradt az alábbi szöveg: Több neves kutató számol azzal, hogy a magyarokhoz a 9. században csatlakozott kavarok között jelentős számban voltak alá-

³⁰ A jó fordításra, illetve értelmezésre – Waitz alapján – példa lehet Tóth Sándor László szövege: „A dánok királysága nagy részét mészárlással és tüzzel pusztítva rabolják; de azon népek előtt korábban ismeretlen ellenségek is, akiket magyaroknak neveznek, ugyanannak a királyságát pusztítják.” (HKIF 184.) Ezzel – a parafrázisszerű fordítás ellenére is – teljesen azonos értelmezést ad Harmatta J.: A honfoglalás mai szemmel. Magyar Nyelv, 94. 1998. 146.

³¹ Zimonyi István: Volgai bolgár birodalom. KMTL 734.

³² Fodor István: A honfoglaló magyarság kultúrájának keleti gyökerei című kandidátusi értekezésének bírálata. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 21-23. 1978-1980. 1988. 139.; Fodor István: E. P. Kazakov könyvének ismertetése. Archeológiai Értesítő. Sajtó alatt. Köszönettel tartozunk a szerzőnek azért, mert kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta.

³³ Fodor István: Leletek Magna Hungariától Etelközig. Honfoglalás és régészet. Szerkesztette Kovács László. Budapest, 1994. 61-63.

nok is. S van olyan vélemény, miszerint alán szavaink zöme czeektől származott. Lásd például Györfly Gy.: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990. 54–60., 86., 88.; Kristó 1996. 58.; Harmatta J.: *A magyarság őstörténete*. Magyar Tudomány, 1996/3. szám. 258. Így egészen nyilvánvaló: az alán szavak egy részének átvételére már a honfoglalás után került sor.

16/ Szakrális királyság. Közismert szakmai berkekben a vita arról, hogy a magyarok körében a 9. században kialakult-e kazár hatásra az ún. szakrális kettős királyság rendszerre vagy nem. Róna-Tas mind könyvében, mind válaszában tagadja a szakrális uralkodói rendszer meglétét a magyaroknál. Én változatlanul azt a nézetet tartom megalapozottabbnak, amelyik szerint – éppen Álmos fejedelemsége nyomán – a szakrális királyság intézménye létrejött a magyarságnál is. Egyébként úgy vélem, hogy Álmos fejedelem meggyilkolásának története – Róna-Tas felfogásától eltérően – nem késci történet, hanem csak késci lejegyzésű történet, ami azonban a történet hitelét nem érinti. A szakirodalomban a magyar szakrális uralkodói forma meglétére számos érvt, adatot sorolnak fel, csak czeek érdemi és tételes cáfolata után lehet tagadni a szakrális királyság intézményének fennállását a magyarság körében.³⁴

17/ Levedia. Róna-Tas úgy látja: saját magammal kerültem ellentétbe, amikor azt állítottam, hogy a DAI csak t e v e d é s b ő l nevezte Levediat az egész magyarság őshazájának. Én Benkő Loránd véleményére hivatkoztam, miszerint a Levedi vezér nevével jelzett terület a magyar névadási gyakorlat nyomán csak Levedi törzse szállásvidéke volt, de ennek értelmét a DAI kiterjesztette, és Levedia – a szövögösszefüggések alapján – nagyobb területre, ti. az egész magyarság lakóhelyére vonatkozik.³⁵ Azaz a DAI a Levedia főnévvel – a magyar névadási gyakorlattól eltérően – a magyar törzsszövetség egészének szállásterületét nevezte meg, nem csak Levedi fejedelem szállásvidékét. Úgy tűnik: újabb vizsgálat ezt a felfogást erősíti meg, mivel joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a DAI-ban a nagyobb földrajzi területet nem a pusztá személynévi alak (Levedi), hanem annak országnévi formában jelentkező, görögösített változata (Levedia) fejezte ki. Végső soron tehát ez a koncepció is azt vallja, hogy a DAI névhasználata a Levedia esetében az egész magyarság szállásföldjére utalt.³⁶

18/ Szvatopluk vagy Mojmír. A honfoglalás körüli magyar–morva viszony alakulása nem minden ponton tekinthető tisztázottnak. Így például Róna-Tas szerint a magyarok mind 894-ben I. Szvatoplukkal, mind pedig a 890-es évek második felében – a Theotmár-lével alapján – fiával, II. Mojmírral szövetséget kötöttek a frankok ellen (253., 263. o.). Más nézet úgy véli, hogy a magyarok I. Szvatoplukkal nem létesítettek szövetségi viszonyt, hanem csak egyik, Predszláv nevű fiával léptek koalícióra.³⁷ A kutatók többsége azonban azt vallja – a Fuldai Évkönyv, a fehér ló monda és Theotmár 900-ban keletkezett levele nyomán –, hogy a magyarok a honfoglalás időszakában mindössze egy alkalommal: csak I. Szvatoplukkal (mégpedig 894-ben) léptek szövetségre a frankok ellen.³⁸ Én szintén ez utóbbi

³⁴ Az egész kérdéskör legújabb összefoglalását lásd Kristó Gyula: *A honfoglaló magyarok politikai szervezete*. A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Újvidék – Novi Sad, 1997. 75-79.

³⁵ Benkő Loránd: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Léved és Etelköz kapcsán*. Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történelméből. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 172. szám. Budapest, 1985. 12., 20.

³⁶ Kristó Gyula: *Levedia és Etelköz*. Magyar Nyelv, 94. 1998. 151-157.

³⁷ Senga Toru: *Morávia bukása és a honfoglaló magyarok*. Századok, 117. 1983. 335.

³⁸ Így például Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900. 28.; Györfly György: *Honfoglalás és megtelepedés*. Magyarország története tíz kötetben I. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerkesztő Székely György. Szerkesztette: Bartha Antal. Budapest, 1984. 589-590.; HKIF 186. 573. jegyzet (a jegyzetapparátus Kristó Gyula munkája).

véleményt osztom, de végül is nem tartom teljesen kizártnak Róna-Tas felfogását sem. Emiatt a válaszában megfogalmazott kritikai észrevételt el tudom fogadni.

Természetesen ezzel én sem tekintem vitánkat befejezettnek. Nyilvánvalóan a Róna-Tas könyvében tárgyalt hatalmas és gazdag anyag sok kérdéséről a szerző és a recenzens, de még inkább a különböző diszciplínák szakemberei által írandó tanulmányok, cikkek révén a szakmai polémia még jó ideig folytatódni fog. Reméljük: minél több maradandó eredménnyel.

„Európa kicsiben”

Beszélgetés Csáky Móriccal

Csáky Móric egyetemi tanulmányai keretében filozófiát, katolikus teológiát, egyháztörténetet, etnológiát, történelmet és zenetudományt hallgatott Salzburgban, Rómában, Párizsban és Bécsben. 1966-ban szerzett doktori fokozatot „Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95” című értekezésével. Tanított a bécsi egyetemen (1967-1983), 1984-től pedig a grazi egyetem professzora. Tagja az Osztrák Tudományos Akadémiának. Alapító tagja s egy ideig elnöke a bécsi székhelyű Internationales Forschungszentrum der Kulturwissenschaften (IFK) intézetnek, részt vesz a strassburgi European Science Foundation társadalomtudományi állandó bizottsága, s még jónéhány más európai, illetve ausztriai tudományos szervezet munkájában. Számos kitüntetés (Leopold-Kunschak-Preis, 1968; Anton-Gindely-Preis, 1983; Széchenyi Ferenc állami díj, 1989; Prix Europe, 1994) tulajdonosa. Megjelent monográfiái: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95 (1967), Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn (1981), Ideologie der Operette und Wiener Moderne (1996 – magyar fordításban előreláthatólag 1999-ben jelenik meg az Európa Kiadó gondozásában).

Kérem, ismertesse eddigi pályafutásának legfontosabb állomásait, meghatározó tanáregyenységeit!

A családban kapott indíttatásokat mindenképpen meg kell említenem: a család a Szepességben élt. Jómagam cseh állampolgárként születtem, azután a második világháború alatt „szlovák lettem”, a családban magyarul és németül beszélünk, a falusi lakossággal pedig szlovákul. Az iskolai képzésem is a többnyelvűség jegyében volt eltervezve: magyar nyelvű alapképzés, de már német nyelvű gimnázium. A gimnáziumot Salzburgban végeztem, majd filozófiát, teológiát tanultam Bécsben. Képzésem során három kiemelkedő tanáregyenységgel találkoztam: az egyikük Wilhelm Kempf Rómában tanító medievista, a második F. Engel-Jánosi, akinél disszertáltam, a harmadik pedig Heinrich Lutz.

Írásait igen erős elméleti irányultság jellemzi, visszatérően hivatkozik a posztmodern filozófia egyes alakjaira, például Jean-François Lyotard-ra, az Annales iskolára, illetve a kulturális antropológia néhány klasszikusára, mint például Clifford Geertzre. Önmagát kultúrtörténésznek („Kultúrhistoriker” – nem véletlen, hogy nem könnyű erre megfelelő magyar nyelvű szakterminust találni) nevezi. Ezen irányzatok milyen tekintetben hatottak Önre; hogyan körvonalazná saját történetírói „filozófiáját”?

A modern amerikai kultúrantropológiát, például Clifford Geertz munkásságát a történelemtudomány szempontjából nagyon fontosnak tartom. Ez az irányzat tulajdonképpen a nyelvi szemiotikából, Fernand de Saussure, Franz Boas és mások munkáiból indult ki, s a nyelvi szerkezetére vonatkozó kutatások eredményeit ültették át a kultúrák vizsgálatába, s a kultúrákat is egyfajta nyelvnek tekintették. Az én szemléletmódomra mindez erősen hatott: a kultúra ugyanis nemcsak az, amit magaskultúrának nevezünk, hanem a kultúra egy teljes kommunikációs rendszer, amely szimbólumokból és kódokból áll. A kódok szabad elemek, melyeket egy adott társadalom elsajátít, s melyekhez az egyes egyének, de a társadalom egésze is egy bizonyos meghatározott értelmet hozzárendel. Ha ezt a gondolatot a történelemre alkalmazzuk, akkor mindez azt jelenti, hogy a múltat mindig mint idegen kultúrát s nem mint a sajátunkat kell néznünk, s elemeit nem mint a mi kultúránkból ismert elemeket kell értel-

mezni, hanem meg kell találnunk azoknak abban a kultúrában való, eredeti jelentését. Claude Lévi-Strauss azt írja egy helyütt, hogy a történészek általában olyan történelmet írnak, mely jellemzőbb a történészekre, mint az általuk vizsgált korszakra. Nos, ezt a hibát kellene elkerülnünk. Persze ez mindig is feladata volt a történészeknek, csak az új elméletek ezt még inkább hangsúlyozzák. A kulturanropológiai elvekből levonható másik nagyon lényeges következtetés az, hogy mindig az egész kommunikációs szisztémát kell vizsgálni, nem csak a politikát. A politika motivációinak megértéséhez is szükséges a tágabb kulturális háttér ismerete; másrészt ha más szférákra is kiterjed figyelmünk, sokszor más tendenciák tűnnek fel, erősödnek fel, illetve gyengülnek, mint amit a politikai szféra vizsgálata sejtetne. A kultúra és a politika színterén egyaránt a harmónia és konfliktus elemei vannak egyidejűleg jelen, de nem feltétlenül ugyanazt a képet mutatja az egyik, illetve a másik vizsgálata ugyanarról a társadalomról. Harmadrészt pedig az is fontos felismerés, hogy minden múltbeli társadalom komplex kommunikációs rendszer, s azt kell vizsgálnunk, hogy a rendszer egyes elemei hogyan kommunikáltak egymással.

A posztmodern irányzattal kapcsolatban mindenekelőtt azon általános megállapítás igazságát kell hangsúlyoznom, miszerint minden egyéni vagy társadalmi identitástudathoz természetes módon, szervesen hozzátartozik a múlthoz való viszonyítás. A történelemmel való foglalkozás mindig is összefügg a saját identitáskereséssel. A posztmodern filozófia ehhez az általános igazsághoz új szempontot tesz hozzá. Lyotard és társai óvják a történészeket egy adott társadalomnak nagy, átfogó nemzeti ideológia ihlette leírásától és magyarázatától – ennek vége, figyelmeztetnek. Nem lehet a társadalmat mint egy zárt vallásos, homogén társadalmat elképzelni, s beleerőszakolni azt bármiféle elmélet keretei közé. Minden kultúra, így a nemzeti kultúra is különböző elemekből összetevődő valami, nem egységes, homogén egész. Olyan kódokból, elemekből áll össze, melyek más kultúrákban szintén jelen vannak, csak más konfigurációban. Különösen igaz ez napjainkban, hiszen a mai ember kommunikációban gazdag világa hatások sokaságának teszik ki az egyént és a kollektívumokat egyaránt.

Lyotard-on kívül fontos gondolkodónak tekintem még Jean Baudrillard-t, Jacques Derridát viszont nem tartom komoly filozófusnak. Véleményem szerint ő túlzásba viszi azt az elméletet, hogy az egyén és az egész társadalom pusztán alkotó összetevőkből épül fel, s mindent a végtelékig relativizál, és lehetetlennek nyilvánít bármiféle értékelő gesztust. Márpedig értékelésre szükség van, még akkor is, ha az idővel változhat. Hiszen minden identitás alapja a reflexió és az értékelés. A történettudomány területén az amerikai Hayden White elméleti munkássága érdemel figyelmet, de külön kiemelném a posztmodern filozófiával egy időben kialakuló francia Nouvelle Histoire iskolát, név szerint például Marc Blochot, aki valójában elkezdte vizsgálni a mindennapok történelmét. Vagy említhetek néhány angol történészt is, például Peter Burke-t, aki az Annales iskola és az angol szociológia credményeit is felhasználta új szempontokat bevezető munkáiban.

Milyen történelmi problémák és kutatási tervek foglalkoztatják Önt jelenleg?

1994-ben a grazi Karl-Franzens Egyetem egy tíz évre szóló kutatási programot indított el, „Modernitás – Bécs és Közép-Európa 1900 körül” címmel. Ennek keretében két filozófiai, öt történelmi, három germanisztikai, egy zenetörténelmi és három művészettörténelmi alprogram kidolgozására került sor, amelynek egyikét én vezetem. Ennek jegyében folytatjuk Hermann Bahr naplóinak kiadását, másrészt egy „Pluralizmus-Reader”-t kívánunk összeállítani a Monarchia különböző térségeiből és kultúráiból származó szövegek segítségével. A múlt század második felében ugyanis az e térségben korábban meglévő nyelvi, kulturális, horizontális tagoltságot, sokféleséget a modernizáció vertikális tagolódási folyamatai tovább árnyalták, s a heterogenitást tovább erősítették. A modernizáció felerősítette a kulturális feszültségeket, hiszen az önmagában is egyfajta társadalmi bizonytalanságot, instabilitást hozott magával. A nacionalizmus eszméi az ennek nyomán kialakuló feszültségeket a nemzeti elkülönülés útján kívánták megoldani, ezt sugallta az akkori hivatalos politika is. Épp ezért

a történészek hajlamosak megfélekedzni arról, hogy léteztek másfajta koncepciók is, melyek a pluralitás elfogadásán alapultak, s így a kutatók maguk is elsősorban az ellentétet hangsúlyozzák. A mi célunk ezzel szemben olyan szövegek összegyűjtése a 19. század második feléből, e század első két évtizedéből, melyek ezeket a másfajta koncepciókat élénk tárhatják. A kutatási programban főképp ausztriai kutatók vesznek részt, de van egy zágrábi munkatársunk is, s a programot a századfordulós Zágráb és Graz társadalmi-szellemi arculatának elemzése egészíti majd ki. A Readerben olyan magyar gondolkodók írásai kaphatnak helyet, mint például Eötvös József, Deák Ferenc, Mocsáry Lajos, de főképp a – Nemeskürti István által Kőszívű ember unokáinak nevezett – későbbi generáció tagjai, Jászi Oszkár vagy a kevésbé ismert Szabó Orest (A magyar oroszokról. Budapest, 1913.), aki egy Magyarország minden nemzetiségét bemutató sorozat megjelentetését indítványozta az első világháború előestéjén. Magyarország ezen a régióon belül olyan volt, mint egy mikrokozmosz – ahogy Csaplovics János azt a 19. század elején megfogalmazta, Magyarország Európa kicsiben –, ugyanazok a problémák jellemezték, mint a régió egészét. A programba természetesen belecépítjük más, kisebb „mikrokozmoszok”, például Szarajevó, Krakó, Graz kutatását is. Az összegyűjtött szövegeket a kulturanropológia szemszögéből feldolgozva, bevezetővel és kommentárokkal együtt fogjuk megjelentetni. Igen aktuális lehet napjainkban ez a program, hiszen a multikulturalitás, a mobilitás, a modernizáció és a társadalmi integráció napjaink globális problémája is – példa lehet erre akár az Egyesült Államok déli államainak spanyol és indián nyelvű, kultúrájú csoportjainak integrációs problémái, ezért lehet érdekes e századfordulós monarchiabeli példa. Másrészt pedig az is fontos tényező, hogy a nyelvi-etnikai pluralizmus kutatását Európa többi térségében némelyest elhanyagolták, pedig a nagyvárosokban az régóta létező jelenség. A tervbe vett európai unió egységesítő folyamata azonban a kultúra területére is hatást gyakorol majd, s ez a századfordulós Monarchia viszonyaira nagyon is emlékeztető konfliktusokat hívhat életre nemcsak a nemzeti államok egymás közötti viszonyában, hanem az azok keretein átnyúló régiók között is, gondolok itt Belgium flamand és francia területeire, vagy Tirol, Dél-Tirol és Bajorország példájára. Másfelől vannak bizonyos régióhagyományok, amelyek annak ellenére, hogy az érintett területeket a politikai államhatárok már huzamosabb ideje egymástól elválasztották, a mélybe szorítva, s a jelen politika megosztottságai által negligálva, de ma is léteznek a gazdaság vagy a kultúra tágabb szintjein, s ezek az európai unió folyamaton belül új erőre kaphatnak. Példaként említhetem az Alpok-Adria együttműködés gondolatát, ami tulajdonképpen a régi Illíria területeit köti egymáshoz, holott ez a fogalom a mai politikai nyelvben egyáltalán nem létezik. Az államok határai között nem lokalizálható ökológiai problémák egyre erőteljesebb jelentkezése szintén ezt a folyamatot fogja erősíteni. Mindez hosszabb távon a nemzetállami keretek fontosságának halványulásához fog vezetni, ami mindenképpen pozitív, s persze ez nem feltétlenül jelenti a nemzetállamok megszűntét. A nacionalista újjobboldali törekvések viszont nem efelé, hanem az elzárkózás felé mutatnak, s a történész kötelessége is lehet ennek veszélyeire felhívni a közönség figyelmét a kultúra területén.

E hosszú távú program mellett foglalkozom azzal a gondolattal, hogy valamikor majd megírom a közép-európai térség modern kori összefoglaló kultúrtörténetét. E munka kiinduló hipotézise az lenne, hogy a térségben a 18. századtól kifejlődő nemzeti kultúrák egyfajta speciális komplex kulturális szimbiózisban éltek. Ideális, tiszta nemzeti kultúrák a 19. században nem léteztek. Az itt tárgyalandó Közép-Európa fogalmát földrajzi tekintetben nem akarom határozottan rögzíteni: felfogásom szerint egyes szempontból tágabb, más szempontból viszont szűkebb terület számítható ide. Ha például a felvilágosodással foglalkozom, akkor tágabb lesz a tér, a jozefinizmus magyarázatánál például okvetlenül ki kell térnem Szászországra. Ha a barokkot vizsgálom, nem állhatok meg Magyarország vagy Ausztria határánál, hanem vissza kell nyúlni a spanyol és olasz változatig. Koncentrikus körökként lehet a kutatott témák által közrefogott területeket elképzelni. Az a fontos, hogy a kultúra rajzát ezeknek a kódoknak a speciális konfigurációja adja, s ez húzhatja meg a kulturális értelemben

vett Közép-Európa körvonalait. Kérdésként felmerülhet, hogy a korabeli német kultúrák ide-sorolhatók-e, hiszen igaz az, hogy a nyelv a kulturális identitásnak lényeges összetevője, azonban nem kizárólagos, s önmagában nem is elegendő eleme. A 18. századi berlini kultúra például nem német, hanem francia kultúra, II. Frigyes még nem tudott németül. Vagy ha a 18. század végén Magyarországon egy értelmiségi réteg németül beszélt is, az még egyáltalán nem jelentette azt, hogy elnémetesedtek. Ennek a Közép-Európának a magvát a Habsburg Birodalom alkotta, de az integrációs kezdemények története Csehország, Lengyelország, Magyarország között még a 14. századba is visszanyúlhat, szerepe volt ebben a török fenyegetésnek is. Az egyes kultúrák közötti kölcsönhatások, akkulturációs folyamatok mindig is intenzívek voltak, ez a kultúrák létezésének természetes velejárója, de az egyes kultúrákat persze továbbra is a hasonló és eltérő elemek egymástól eltérő konfigurációja jellemezte.

Munkáiban a magyar és az osztrák-német kulturális kölcsönhatások számos példájára világított rá, kezdve a magyar testőrökkel a monarchiabeli városi középrétegek közös közkedvelt műfajáig, az operettig, a magaskultúra elemeitől a közösen élvezett ételekig, kimutatva, hogy ez a kölcsönhatás mennyire áthatotta a kultúra mélyrétegeit. Milyen erős volt ez a kölcsönhatás a Monarchia nem osztrák-német nemzetei között?

Természetesen nem mutatható ki szoros egymásra hatás, intenzív kulturális csere a Monarchia valamennyi nemzetisége között, a kölcsönhatás főképp a városokban volt jellemző jelenség. De ettől függetlenül léteztek az összéjóra jellemző közös jegyek az egyes kultúrák alkotóelemei között, kezdve az ételreceptek egyes fogásaival egészen az irodalomig, de régiókn kívülről jövő elemek is színesíthették a képet. Ez a legnyilvánvalóbb formában a mindennapi élet terén ragadható meg és mutatható ki. A tipikus magyar falusi tornácós ház például a 17-18. században alakult ki, de credendően az olasz reneszánsz késői hatásának visszatükrözője. Vagy említhetem a tipikusnak tekintett pesti ételt, a sólettet, mely zsidó eredetű, de annak fogyasztása nem zárta ki a zsidók egyidejű szidását a sóletvacsora melletti társalgásban. Jól mutatja ez az utóbbi példa, hogy a kultúrák viszonya többszintű viszonyrendszer. S a történész feladata az, hogy a diskurzusok különböző szintjeit mind meglássa, feltárja és elemezze. Az effajta elemzés rávilágíthat arra, hogy maguk a nemzeti kultúrák is milyen sok ún. „idegen” elemet vettek fel és építettek magukba. A századfordulón, amikor a nemzetiségű elitek viszonya teljesen kiegyenlített, s szinte szóba sem álltak egymással, a cseh polka, a lengyel mazurka a magyar csárdással egyetemben magától értetődően bécsi zenének számított, miközben a bécsi keringőt táncolták Magyarországon vagy Csehországban, s táncolják a mai napig is, akár a falusi összejövetelek alkalmával is; s persze a híres bécsi újévi koncert alkalmával a mazurka, a polka s így tovább mint bécsi, osztrák muzsika csendül fel. Természetesen ellentétes példa is elképzelhető: miközben a politika színterén harmónia uralkodik, a társadalmat megosztó konfliktusok alakulnak ki a mélyrétegekben. Tehát távolról sem arról van szó, hogy a politika „természetszerűleg” a konfliktusok, míg a kultúra a harmónia terepe lenne. S általában a politika eszköztára hajlamos arra, hogy a kultúra területén meglévő ellentéteket kihasználja, s egy más szintre emelje. Épp ezért nagyon ügyelni kell arra, hogy a pluralitásnak a hangsúlyozása ne váljon retrográd irányzatok segédeszközévé, s ne valamiféle visszamenőleges politikai legitimáció megalapozásaként tűnjön fel. Ebből adódik a következtetés, hogy ha a múlt egyéncinek, csoportjainak tudatát akarjuk rekonstruálni, nem szabad pusztán a politika szintjét vizsgálni, hanem több szinten kell a kutatásokat végeznünk.

Milyen típusú forrásokat és eszközöket kell a történésznek használnia e rekonstrukció elvégzése érdekében?

Nem csak a hagyományos politikátörténettel kell foglalkoznia, azzal is persze, hiszen az is a kultúra egy része. Egy meghatározott kutatási problémát kell azonosítania, s annak vizsgálatában nem csak saját kutatási ágának módszereit tekintetbe vennie. Divatos fogalom volt valamikor az interdiszciplinaritás. De az úgynevezett interdiszciplináris konferenciák például

gyakran teljes kudarcba fulladtak, mivel az egyes tudományágak képviselői „egymás mellett elbeszéltek”, s abból csak egy egyveleg keletkezett, de nem alakult ki közös kutatási irány; én inkább a transzdiszciplináris fogalmat szerettem használni. A források tekintetében egyrészt lehet a történetírás által eddig eléggé ki nem aknázott, új típusú forrásokat felkutatni, de lehet az eddigi forrásokat is új szempontok szerint, más szemmel feldolgozni. Egy politikai jelentés hátterében például a jelentésíró szűkebb és tágabb társadalmának kulturális tudata is körvonalazódik. Írásának nyelvezete, metaforakészlete is nagyon sokat elárulhat erről. S figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy egyénen belül is több kulturális réteg, a magas kultúra – szubkultúra stb. elemei kapcsolódnak egybe. Gondoljunk csak saját magunkra: a nap huszonegy órájából mennyi időt töltünk azzal, hogy politikáról egyáltalán gondolkodunk vagy azzal foglalkozunk. Mondjuk, legfeljebb egy órát. A többi szférának ennek megfelelő súlyt kell adnunk a kutatásokban is. Ezzel a hagyományos források – amelyek persze szinte kizárólagosan a mindenkori elit szemléletét tükrözik – mögé is lehet nézni, klasszikus példája ennek Ginzburg munkássága, aki a boszorkánypercek anyagait egy egész világszemlélet rekonstrukciójára használta fel.

A források által történő rekonstrukció persze mindig többszintű, soha nem lehet teljesen precíz. A posztmodern elmélet szerint a történeti kutatás által elérhető igazságok – kivéve egyes események megtörténének vagy meg nem történének konstatálását, ami azonban nem elegendő – soha nem lehetnek oly „biztosak”, ahogy azt annak idején a pozitívizmus gondolta. A történelem ugyanis bizonyos értelemben a lehetőségek rekonstrukciója, a történésnek minden lehetséges forrást számba kell vennie: tegyük fel, történt egy szerencsétlenség, s három tanú is beszámol róla. Azonban mindhárman másképpen. Az bizonyos, hogy az esemény megtörtént, de ennek konstatálása nem elég. Miért történt, hogyan – ez érdekli a történészt, ez azonban nem állapítható meg teljes biztonsággal. A történésznek meg kell vizsgálnia valamennyi rendelkezésre álló forrást, mérlegelnie kell azokat, de egyiket sem zárhatja ki.

Bécs, 1997. szeptember

Az interjút készítette: Deák Ágnes

Csáky Móric

műveinek válogatott bibliográfiája

Monográfiák:

Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, 6. Graz-Wien-Köln, 1967.

Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Veröffentlichung der Kommission für die Geschichte Österreichs, 10. Wien, 1981.

Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität. Wien-Köln-Weimar, 1996.

Szövegkiadás:

Hermann Bahr: Tagebücher – Skizzenbücher – Notizhefte. Bd. 1-3. Hrg. von Moritz Csáky. Wien-Köln-Weimar, 1994., 1996., 1997.

Tanulmányok:

Das Reisegehd des Johannes Freinademetz. Verbum, 1. Roma, 1959. 395-397.

Der Untertaneneid Arnold Janssens in der k.u.k. Gesandtschaft im Haag 1886. Verbum, 2. 1960. 425-428.

Die staatlichen Verhandlungen um die Gründung des Missionshauses St. Gabriel/Mödling. Unsere Heimat, 31. 1960. 113-126.

Staatliche Verhandlungen um die Gründung St. Gabriels. Verbum, 3. 292-294.

Die ungarische Wegtaufenverordnung von 1890. Ein Beitrag zur Geschichte des Kulturkampfes in Ungarn. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 16. 1963. 360-392.

Zur Diskussion um den Anthropos. Verbum, 6. 1964. 413-416.

Österreich und der Modernismus. Nach den Berichten des österreichischen Botschafters am Vatikan 1910/1922. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 17/18. 1964-1965. 322-336.

Die Katholische Kirche und der liberale Staat in Ungarn im 19. Jahrhundert. Ungarn-Jahrbuch, 5. 1973. 117-131.

Das österreichische Herrscherhaus, Napoleon und Ungarn. In: Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs. Hrg. von H. Fichtenau und E. Zöllner. Wien-Köln-Graz, 1974. 309-328.

Déchristianisation? Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung. In: Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert. Hrg. von F. Engel-Janosi – G. Klingenstein – H. Lutz. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, 3. Wien, 1976. 13-19.

Populus, Patria, Natio. Zur Entwicklung des neuzeitlichen Nationsbegriffs. In: Bericht über den 13. Österreichischen Historikertag in Klagenfurt 1976. Veröffentlichung des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine, 21. Wien, 1977. 57-64.

Von der Ratio Educationis zur Educatio Nationalis. Die ungarische Bildungspolitik zur Zeit der Spätaufklärung und des Frühliberalismus. In: Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Hrg. von G. Klingenstein – H. Lutz – G. Stourzh. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, 5. Wien, 1978. 205-238.

Nation und Nationalstaat. Gedanken zur Genese des neuzeitlichen Nationsbegriffs. In: Die Volksgruppen in Österreich. Integratio, 11. Wien, 1979. 15-22.

Die Präsenz der ungarischen Literatur in Wien um 1800. In: Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende von 18. zum 19. Jahrhundert [1750-1830]. Hrg. von H. Zeman. Graz, 1979. 1. 475-489.

Faludi und die geistigen Strömungen seiner Zeit. Burgenländische Heimatblätter, 14. 1979. 149-156.

Az osztrák történetírás Thököly-képe. Műhely, 1979. 1. 90-97.

Humanistische Gelehrte am Hofe des Königs Matthias Corvinus. In: Regiomontanus-Studien. Hrg. von G. Hamann. Wien, 1980. 255-266.

Vom Josephinismus zur katholischen Romantik. Bemerkungen zu Franz Széchényis unbekannter Abhandlung 'Vom Zeitgeist'. Anzeigen der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 117. 1980. 70-86.

Wandlungen und Funktionen des ungarischen Adels im 18. Jahrhundert. In: Maria Theresia als Königin von Ungarn. Eisenstadt, 1980. 55-62.

Die ungarischen 'Malcontenten' und 'Kuruzen' – Soziale und ökonomische Aspekte ihrer Erhebungen. In: Revolutionäre Bewegungen in Österreich. Hrg. von E. Zöllner und H. Möcker. Wien, 1981. 77-92.

Die Bedeutung der deutschsprachigen Zeitschriften Ungarns für die österreichische Literatur des Vormärz. In: Die österreichische Literatur Ihr Profil im 19. Jahrhundert [1830-1880]. Hrg. von H. Zeman. Graz, 1982. 91-106.

Ungarn und die Länder der Habsburger im Zeitalter des Matthias Corvinus. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Ausstellung Schloß Schallaburg, 1982. Wien, 1982. 39-47.

Matthias Corvinus oder: Der Traum der Humanisten von Mitteleuropa. Morgen, 6. 1982. 161-165.

Das Thököly-Bild in der österreichischen Historiographie. Österreichische Osthefte, 24. 1982. 407-418.

'Hungarus' oder 'Magyar'. Zwei Varianten des ungarischen Nationalbewußtseins zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *Annals. Sectio Historica*, 22. 1982. 71-84.

Die Hungarus-Konzeption. Eine 'realpolitische' Variante zur magyarischen Nationalstaatsidee. In: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Hrg. von A.-M. Drabek und R. G. Plaschka. Wien, 1982. 223-237.

Karl V., Ungarn, die Türkenfrage und das Reich. In: Das Römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V. Hrg. von H. Lutz. München, 1982. 223-237.

Der Stellenwert Wiens im Prozeß des kulturellen Austausches zwischen West- und Südosteuropa um 1800. In: Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. Hrg. von R. G. Plaschka und K. H. Mack. Wien, 1983. 236-369.

Thököly Imre képe az osztrák történetírásban. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerkesztette: Benczédi L. Budapest, 1983. 263-271.

Ideologie oder 'Realpolitik'? Varianten der europäischen Türkenpolitik im 16. und 17. Jahrhundert. Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 120. 1983. 176-195.

Matthias Corvinus, oder: Der Traum des Humanisten von Mitteleuropa. Morgen H. 23. 1982. 161-165.

Adel in Österreich. In: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil: Von der Revolution zur Gründerzeit 1848-1880. Ausstellung Schloß Grafenegg. Wien, 1984. 212-219.

Freisinn und Liberalismus in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Auf Gottes Spuren in Österreich. Religion und Kultur an Zeitenwenden. Hrg. von N. Leser. Wien, 1984. 186-199.

Die Römisch-katholische Kirche in Ungarn. In: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Hrg. von A. Wandruszka – P. Urbanitsch. Bd. 4. Die Konfessionen. Wien, 1983. 248-331.

Märchenwelt und Wirklichkeit. Zur 'Ideologie' der Wiener Operette. Pannonia, 12. 1983. 3. sz. 11.

Die Einordnung Ungarns in das habsburgische Imperium. In: Prinz Eugen und das barocke Österreich. Hrg. von K. Gutkas. Salzburg-Wien, 1985. 151-158.

'Lobkowitz'. In: Neue Deutsche Biographie, 14. kötet, 1985. 728-736.

Kann ein Gelehrter des 16. Jahrhunderts noch aktuell sein? Der Wiener Humanist Johannes Sambucus. Pannonia, 14. 1986. 1. sz. 17.

Musik der Freiheit. Mozarts 'Figaro' nach zweihundert Jahren. Pannonia, 14. 1986. 4. sz. 9.

Die sozial-kulturelle Wechselwirkung in der Zeit des Wiener Fin de siècle. In: Wien um 1900. Hrg. von P. Berner – E. Brix – W. Mantl. Wien, 1986. 156-164.

Ellentmondások és kiegyenlítődések. Szabadgondolkodás és liberalizmus Ausztriában. Világosság, 27. 1986. 156-164.

Österreich und die Mitteleuropaidee. Europäische Rundschau, 1986. 2. sz. 99-107.

Die 'Sodalitas litteraria Danubiana': historische Realität oder poetische Fiktion des Conrad Celtis? In: Die österreichische Literatur. Ihr Profil von den Anfängen im Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert. Graz, 1986. 739-758. Die Gesellschaft. In: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs, 2. Teil 1880-1916: Glanz und Untergang. Ausstellung Schloß Grafenegg, Wien, 1987. 39-51.

- Johannes Mailáth. In: Neue Deutsche Biographie, 15. kötet, 1987. 706-707.
- Anmerkungen zu einer Geschichte Siebenbürgens. Europäische Rundschau, 1987. 4. sz. 141-147.
- La contribution des Lorrains à la formation de la culture autrichienne. In: Les Habsbourg et la Lorraine. Ed. J. P. Bled – E. Faucher – R. Taveneaux. Nancy, 1988. 129-137.
- L'Aufklärung et la conscience autrichienne. In: Unité et diversité de l'Empire des Habsbourg. Études sur le XVIIe siècle, vol. 15. Ed. R. Mortier – H. Hasquin. Bruxelles, 1988. 173-195.
- Aufklärung – Kirche – Benediktiner. In: Kunst und Mönchentum an der Wiege Österreichs. Ausstellungskatalog Seitenstetten. Wien, 1988. 477-480.
- Johann Batsányi. In: Literatur-Lexikon, 1. kötet. Hrg. von W. Killz. München, 1988. 339.
- Aufklärung und Österreichbewußtsein. In: Festschrift Helmut Metzler-Andelberg. Graz, 1988. 153-160.
- 'Dies alles ist dein Heim ...'. Die Pluralität der mitteleuropäischen Region. Pannonia, 16. 1988. 4. sz. 3.
- Die Thematisierung des Christlichen in der europäischen Geschichte der Neuzeit. in: Die Einheit der Neuzeit. Hrg. von A. Kohler und G. Stourzh. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, 15. Wien, 1988. 206-213.
- Gemeinsames historisches Gedächtnis. Versuch einer Komparatistik der österreichischen und ungarischen Vergangenheit. In: Ungarn und Österreich. Szenen einer Ehe. Ausstellungskatalog. Eisentadt, 1989. 7-21.
- Le Problème du pluralisme dans la région mitteleuropéenne. In: La Fénic de l'Autriche-Hongrie. État, société, culture. Ed. M. Molnár – A. Reszler. Paris, 1989. 19-29.
- Der wissenssoziologische Kontext der musikalischen Gedankenwelt Gustav Mahlers: Wien um 1900. In: Bruckner-Symposion. Bruckner, Liszt, Mahler und die Moderne. Internationales Brucknerfest, Linz, 1986. Linz, 1989. 39-47.
- Die historisch-literarischen Wechselbeziehungen zwischen Österreich und Ungarn an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum, Bd. 1: Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende vom 18. und 19. Jahrhundert. Hrg. von M. Csáky. Budapest-Wien, 1989. 17-26.
- Pluralitás a közép-európai régióban. Világosság, 30. 1989. 579-583.
- Franz Széchenyis und Friedrich Schlegels Schriften über den Zeitgeist. Ein Beitrag zur ideologie des Konservatismus und zu den österreichisch-russischen Beziehungen zu Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Rußland und Österreich zur Zeit der Napoleonischen Kriege. Hrg. von A.-M. Drabek – W. Leitsch – R. G. Plaschka. Wien, 1989. 163-180.
- Die Pluralität als Kriterium der österreichischen Identität. Christliche Demokratie, 7. 1989. 373-380.
- Der Zerfall Österreichs mit seiner Geschichte. Die Lebenswelt des Joseph Roth. Limes, 1990. 13. sz. 9-14.

Donauregion Mitteleuropa. Die historischen Wurzeln einer kulturellen Übereinstimmung. In: Chancen für den Donaauraum. Hrg. von Ludwig – Bohatsch. Niederösterreich Drehscheibe Mitteleuropas, Wien, 1990. 19-24.

Kulturelles Gedächtnis und Literatur. Zum Gedenken an György Sebestyén. Laudatio auf György Sebestyén anlässlich der Verleihung des Peter-Rosegger-Preises 1989. Lichtungen. Zeitschrift für Literatur, Kunst und Zeitgeist, 11. 1990. 42. sz. 53-57.

Die Moderne. In: Die Wiener Moderne. Hrg. von E. Brix und P. Werkner. Wien-München, 1990. 24-40.

Pluralität. Beiträge zu einer Theorie der österreichischen Geschichte. In: Geschichtsforschung in Graz. Festschrift zum 125-Jahr-Jubiläum des Instituts für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz. Hrg. von H. Ebner – H. Haselsteiner – I. Wiesflecker-Friedhuber. Graz, 1990. 19-28.

'Historisches Gedächtnis' und Identität. Geschichte und Gegenwart, 10. 1991. 2. sz. 131-144.

Ludwigs Enthauptung und Leopolds Krönung. Zum historischen Kontext (= Clemenza di Tito). In: Staatsoper – Wolfgang Amadeus Mozart – La Clemenza di Tito. Wien, 1991.

Divergenzen und Konvergenzen in der gesellschaftlichen Entwicklung des deutschen Kaiserreichs und der Habsburgermonarchie. Beiträge zu einer Podiumsdiskussion. In: Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71-1914. Hrg. von H. Rumpler. Historikergespräch Österreich-Bundesrepublik Deutschland 1989. Wien-München, 1991. 235-238., 267-268.

Ein kultureller Code für Mitteleuropa; Un codice culturale per la Mitteleuropa; A Cultural Policy Code for the New Europa. In: Comuni radici storiche e socio-culturali nell'area Centro-Europa. Atti del Forum di intellettuali dei paesi della Pentagonale, Venezia 31 luglio-1 agosto 1990, Venezia, 1991. 14-18., 80-84., 130-134.

Historische Reflexionen über das Problem einer österreichischen Identität. In: Probleme der Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung. Hrg. von H. Wolfram und W. Pohl. Wien, 1991. 29-47.

La Pluralité. Pour Contribuer à une théorie de l'histoire autrichienne. *Austriaca. Cahiers Universitaires d'Information sur l'Autriche*, 1991. 33. sz. 27-42.

Critères d'une auto-reconnaissance sous la Monarchie des Habsbourg. *Les Temps Modernes*, 48. 1992. május 154-170.

Nationale Vielfalt – kulturelle Übereinstimmung? Überlegungen zu einer mitteleuropäischen Identität. *Lichtungen*, 13. 1992. 50. sz. 106-113.

Kriterien einer mitteleuropäischen Identität. Ungarn und Europa. Vortrag vom 14. Jänner 1992. Wien, 1992. (separatum)

Národnostní rozmanitost a kulturní společenství. Kritéria stredoevropské identity. *Strední Evropa. Revue pro stredoevropskou kulturu a politiku* 8/24. Praha, 1992. 29-35.

Religionsfreiheit. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 8. Basel, 1992. 727-731.

Autonomie et démocratie de proximité; *Cultur*. In: *L'Europe centrale dans une „Confédération Européenne“*. Genève, 1993. 54f., 84ff.

Pluralität und Wiener moderne. In: Wien – Berlin. Deux sites de la modernité – Zwei Metropolen der Moderne (1900-1930). Hrg. von M. Godé – I. Haag – J. Le Rider. Cahiers d'Études Germaniques, No. 24. Montpellier, 1993. 233-251.

Europäische und „Wiener“ Moderne. Ein Beitrag zum Verständnis der Zeit Peter Roseggers. In: Peter Rosegger 1843-1918. Ausstellungskatalog der Steirischen Landesausstellung 1993. Graz, 1993. 55-64.

Anmerkungen zu einer mitteleuropäischen Identität. Oder: Ungarn als Partnerstaat der Donaumonarchie. Regional Contact. Journal for regional information and the exchange of experience and ideas in the field of European Regionalism 1991/2-1992/1-2. Copenhagen, 1993. 136-148.

Mozart und Wien zur Zeit Josephs II. In: Internationaler Musikwissenschaftlicher Kongreß zum Mozartjahr 1991 Baden-Wien. Bericht. Tutzing, Hans Schneider-Verlag, 1993. 21-31.

Übereinstimmung und Konflikt. Mitteleuropa – seit dem Zerfall der Habsburgermonarchie. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 321-331.

Mesevilág és valóság. História, 1994. 5-6. sz. 39-42

Kritische Verantwortung. Realität und Analyse. In: Intellektuelle gegen den Kommunismus. Hrg. von W. Kraus und A. Kanfl. Wien, 1994. 13-26.

Mitteleuropäische Perspektiven – Überlegungen zu Ende des 20. Jahrhunderts. In: Zukunft beginnt im Kopf. Hrg. von C. W. Ernst und M. Jaroschka. Graz, 1994. 57-67.

L'Europe centrale et la „Dépluralisation“ des sociétés (1918-1945). Revue d'Europe Centrale 2. 1994. 141-153.

W. A. Mozart und die Pluralität der Habsburgermonarchie. In: Europa im Zeitalter Mozarts. Hrg. von M. Csáky und W. Pass. Wien-Köln-Weimar, 1995. 271-281.

Perspektiven der Forschungskoooperation. Europäische Rundschau, 23. 1995. 35-41.

Az együttműködés távlatai a kutatásban. Európai Szemle, 1995. 97-102.

Die Wiener Operette. Bemerkungen zu ihrem sozialen-kulturellen Kontext. In: Vom Neuwerden des Alten. Über den Botschaftscharakter des musikalischen Theaters. Hrg. von O. Kolleritsch. (= Studien zur Wertungsforschung 29.) Wien-Graz, 1995. 79-98.

Der soziale und kulturelle Kontext der Wiener Operette. In: Johann Strauß. Zwischen Kunstanspruch und Volksvergnügen. Hrg. von L. Finscher und A. Riehmüller. Darmstadt, 1995. 28-65.

Mobilität und Selbsthaftigkeit; Offene Gesellschaft versus Heimat. In: Sommerakademie Volkskultur 1994. Hrg. von W. Deutsch und M. Walcher. Wien, 1995. 10-18., 45-48.

Europa im Kleinen. Multiethnizität und Multikulturalität im alten Österreich. In: Die eine Welt und Europa. Hrg. von H. Schmidinger. Graz, 1995. 207-248.

A bécsi operett. In: Azok a szép napok. Tanulmányok a Monarchia irodalmairól. Szerkesztette: Fried István. Szeged, 1996. 71-81.

La pluralité autrichienne. Revue d'Allemagne et des Pays de langue allemande, 28. 1996. 2. sz. 1-6.

Laudatio Carl E. Schorske. In: Ehrenpromotion Prof. Carl E. Schorske. Graz, 1996. 9-18.

Történelem és emlékezet. Bécsi Napló, 1996. 17/3.

Die Vielfalt der Habsburgermonarchie und die nationale Frage. In: Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa. Hrg. von U. Altermatt. Wien-Köln-Weimar, 1996. 44-64.

Pluralität. Bemerkungen zum „dichten System“ der zentraleuropäischen Region. Neohelicon, 23. 1996. 9-30.

Entre féerie et réalité: l'opérette viennoise. In: Vienne – Budapest 1867-1918. Deux âges d'or, deux visions, un Empire. Ed. D. Hornig – E. Kiss. (= Editions Autrement, Collection Mémoires, No. 45) Paris, 1996. 231-245.

Geschichtlichkeit und Stilpluralität. Die sozialen und intellektuellen Voraussetzungen des Historismus. In: Der Traum vom Glück. Die Kunst des Historismus in Europa. Hrg. von Hermann Fillitz. Wien, 1996. 27-33.

Die Wiener Moderne. Ein Beitrag zu einer Theorie der Moderne in Zentraleuropa. In: Nach Kakanien. Annäherung an die Moderne. Hrg. von R. Haller. Wien-Köln-Weimar, 1996. 59-102.

Janus Pannonius. In: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 5. Freiburg-Basel-Rom-Wien, 1996. 748.

CSÁKY MÓRIC

Pluralitás

Az osztrák történelem egy lehetséges elméleti megközelítése*

A pluralitás pozitív értékelése a posztmodern diskurzus alapvető eleme. A pluralitást, a sokféleséget a posztmodern nem az emberi létezés leküzdendő adottságaként szemléli, melynek valamiféle jövőbeli egységben fel kellene oldódnia. Sokkal inkább a létezés egy bizonyos kategóriája az. Nemcsak azt jelenti ez, hogy együtt kell élnünk vele, hanem azt is, hogy el kell ismernünk meghatározó szerepét. A posztmodern ezen alapélménye – legalábbis Jean-François Lyotard szerint¹ – már a modernitásban is megjelent (a tudat és az esztétikai kifejezési formák differenciálódásában) 1900 körül, azaz a modern és a posztmodern között egyfajta kontinuitás, s nem – ahogy Jürgen Habermas feltételezte – diszkrepancia áll fenn.²

A történelem számára az efféle pluralitásdiszkuszióból természetszerűen adódik az a kérdés, hogy a sokféleség, melyet a posztmodern gondolkodók a jelen meghatározó kategóriájaként azonosítottak, nem releváns tényező-e a múltra vonatkozóan is. Egyes történelmi korszakokban, mint például a hellenizmus vagy a barokk idején, a pluralitás élménye valóban lényeges szerepet játszott, s magától értetődően a kor filozófiai reflexióira is (sztoicizmus, Leibniz) rányomta bélyegét. A felvilágosodás toleranciagondolatának hátterében is ott rejtőzött a véleménykülönbségek, az ember végességét tudomásul nem vevő egyetlen igazság felé vezető utak sokféleségének tiszteletben tartása. A pluralitás effajta élményével szemben mindig is, de legalábbis a koraiújkortól kezdve, szemben állt az a törekvés, hogy a pluralitással veljéről, inherens disszociatív, elválasztó, ellentéteket gerjesztő tendenciákat valamiféle *Mathesis universalis*, valamely *Monarchia universalis*, azaz holisztikus egységeken keresztül legyőzzük. Politikai-kulturális tekintetben például a 19. századi nemzeti ideológia is a pluralitás ezen árnyoldalainak meghaladását tűzte ki célul. Uniformizálásra törekvő attitűdje azonban egyúttal elfedte azokat a valóságban létező társadalmi-kulturális és társadalmi-etnikai adottságokat, melyek Európa egyes régióiban, a Habsburg Monarchiát jellemző közép-európai régióban is meghatározó szerepet játszottak.

A 19. századi nemzeti ideológia uniformizáló tendenciája, a modern nemzetállamok megteremtésében betöltött dinamikus funkciója mellett, természetesen mindenképp azon a demokratikus ihletésű feltételezésen alapult, hogy a műveltség és a nyelv egységesülése útján megszüntethetők a rendi társadalomtagozódás keltette társadalmi konfliktusok. A nyelv identitást megalapozó funkciójának, a „nemzeti” jellegű műveltség és a „tisza népiség” („reines Volkstum”) követelményének egyoldalú hangoztatása azonban a múlt alapján véve irracionális és ahistorikus felfogásához vezetett, s a nemzeti célkitűzések keresztülvitele végül a politikai-kulturális téren is kontraproduktív hatásúnak bizonyult. Bár bizonyos tekin-

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: Pluralität. Beiträge zu einer Theorie der österreichischen Geschichte. In: *Geschichtsforschung in Graz. Festschrift zum 125-Jahr-Jubiläum des Instituts für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz*. Hrg. von Herwig Ebner – Horst Haselsteiner – Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber. Graz, 1990. 19-28.

¹ Lyotard, Jean-François: *Das postmoderne Wissen*. Wien, 1986. (a továbbiakban: Lyotard); vö. Welsch, Wolfgang: *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim, 1988.² 5. (a továbbiakban: Welsch)

² Habermas, Jürgen: *Die Moderne – ein unvollendetes Projekt*. In: Habermas: *Kleine politische Schriften*. Frankfurt, 1981. 444-464.; Habermas: *Der politische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt, 1986.³

tetben sikerült a társadalmi korlátokat lebontani, de a gazdasági megalapozottságú s a nemzeti konfliktusokban lényeges, mintegy a motor szerepét játszó társadalmi feszültségek végül is épp oly kevésbé tűntek, s tűnhettek el, mint a másoktól kiinduló represszió állandó látens veszélye. Sőt éppen az etnikai-nyelvi és kulturális tekintetben kevert lakosságú területeken, ahol az etnikumok, nyelvek és kultúrák sokfélesége nem csak nagy sűrűségben létezett, s azok kölcsönös összefonódása következtében világos területi elvű választóvonal sem létezett, a nacionalizmus uniformizálásra törvő tendenciája nemcsak nemzetiségi alapú elkülönülést, hanem kizárólagosságra törvő elvének nyomán egyre inkább intoleranciát, repressziót, embertelenséget hívott életre. Ez a folyamat a 19-20. századi Európa számos régiójában megfigyelhető, de különös erővel jelentkezett Közép- és Délközép-Európában, ahol a Habsburg Monarchia sokszínű népességet és sok nyelvet egyesített magában.

Először is be kell bizonyítanunk, hogy a pluralitás valóban a Habsburg Birodalom karakterisztikus jegye volt. A pluralitás pozitív oldala lehetővé tette és befolyásolta az ethnogenezis és az akkulturáció folyamatát, ám differenciáló jellege folytán egyúttal magában rejtette az összcútközések, elhárító reakciók, bomlási folyamatoknak a veszélyét, ami az individuumok esetében a pluralitás „multipoláris” jegyéből következően a tudat differenciációjának, azaz „hasadásának” veszélyét is magában hordta. A modernítésra jellemző tudatdifferenciációt tehát, amely társadalmi-gazdasági megosztottságon alapult, és a kultúra és az esztétika szférájában is a kifejezési formák sokféleségét (pluralitását) eredményezte, a századforduló osztrák modern kultúrájában (Wiener Moderne) egy további, történetileg kimutatható etnikai-nyelvi és kulturális sokféleség is erősítette.

Másodszor ki kell térnünk röviden az ebből adódó metodológiai következtetésekre. Ezzel ugyanis rávilágíthatunk a tisztán „deskriptív” történeti megközelítés, azaz a nemzeti történetírás „metaelbeszélésekhez” (Jean-François Lyotard) való rögzítésének háttérére. Hiszen egy paradigma, mint például a nacionalizmus mögött „formációsabályok” (Michel Foucault), elemek sokasága lelhető fel, melyek együttesen adják meg a társadalmi-kulturális hálózat sajátos kontextusát. Érdekes felfigyelni arra, hogy éppen ebből a régióból származó gondolkodók indítottak újukra olyan ismeretelméleti, azaz metodikai újításokat, melyek konkrét megfogalmazásukat éppen a valóságban fellelhető pluralisztikus háttérnek köszönhetik.

A Habsburg Birodalom pluralitása a legkülönbözőbb területeken is megmutakozott: az etnikai sokszínűségben, a soknyelvűségben, a kulturális gazdagságban, a politikai igazgatás eltérő formáiban, a jogfelfogás eltérő sajátosságaiiban vagy éppen a részben mindig is fennmaradt autonóm politikai tradíciókban. A pluralitás, sokféleség természetesen a közeledés, találkozás és egymásra hatás előfeltétele volt a legkülönbözőbb vonatkozásokban, s természetes táptalajt jelentett az etnogenezis és akkulturáció megszakítatlan folyamatai számára, ugyanakkor azonban ellentétek, ellentmondások és inhomogenitások forrása is egyben. Eppen a nemzeti ideológia látószöge mutatta ezeket az inhomogenitásokat akadálynak a modern, centralizált nemzetállam megteremtése útján.

Inhomogén (avagy plurális jellegű) volt bizonyos értelemben egészen fennállásának végéig a birodalom államjogi felépítése. S ezt nem csak Magyarországon „különállása” jelezte. Az egyes királyságok és országok eredeti politikai-államjogi karaktere, a megszüntetésüket a 16. századtól mindig újra és újra célba vevő szándékok ellenére, soha nem tűnt el egészen. Még Csehországban sem, amely az 1627-es „új szabályozás” („Verneuerte Landesordnung”) ellenére is rendjeinek helyét saját Landtag keretében továbbra is őrizte. Mindenekelőtt persze Magyarországra érvényes mindez, mely az abszolutisztikus központi kormányzat minden bekebelezési törekvése ellenében is képes volt „rendies, quasi demokratikus” alkotmányának fenntartására. Az 1722-23-ban elfogadott Pragmatica Sanctioval ugyan kiterjesztették a Habsburgok 1687-ben kimondott örökös királyságát a nőágra is, s Magyarországot az összbirodalom „elváhatatlan” részének deklarálták, ugyanakkor ez nem korlátozta a királyság tulajdonképpeni állami önállóságát, hanem kimondták: „...minden, úgy hitlevélbe foglalt, mint bármely más jogait, szabadságait s mentességét és előjogait, az alkotott törvényeket s hely-

benhagyott szokásokat ... [az uralkodó] kegyelmesen megerősíti s meg fogja tartani. Hasonlóképpen utódai is, Magyarország s az ahhoz kapcsolt részek karait és rendeit ugyanazon kiváltságokban az említett mentességekben és törvényekben sértetlenül megtartandják.”³ Az 1867-es kiegyezést előkészítő tárgyalások alkalmával is erre a jogi dokumentumra hivatkoztak, ami annyiban érthető, hogy az a birodalomnak az uralkodó személyében megtestesülő egysége mellett az országok, jelen esetben a magyar korona országainak autonómiáját is biztosította.

Hasonló állapítható meg az osztrák örökös tartományok fejlődéséről is. A tradicionális területi és politikai elhatároló tényezők itt is megőrizték érvényességüket. A Landtagok hatáskörét a 17. és 18. század folyamán ugyan tetemes mértékben megnyirbálták, mégis azok továbbra is fennálltak. A mai Ausztria államszövetségi alkotmánya sokat tükröz az efféle történeti tradíciók „longue durée” jellegéből.

A birodalom természetesen alkotmány- és államjogbeli sokszínűség ellenére sem volt országok modern államjogi értelemben vett föderációja, amit Palacký, Eötvös vagy Masaryk akart megteremteni. De arra sem volt képes – az egészen a neoabszolútizmus időszakáig ismételtlen jelentkező törekvések mellett sem –, hogy centralizált állammá váljon. Ugyanakkor ezeket az egységesítő törekvéseket éppen a fennálló alkotmányjogi és igazgatásjogi sokszínűség kiváltotta reakciókként értelmezhetjük. Azaz közvetett bizonyítékuul szolgálnak arra, hogy állam- és alkotmányjogi tekintetben a sokféleség soha nem szűnt meg, s a mindenkor jelenben is ható tényező maradt. Az országok sokaságából összetevődő Habsburg államszövetség (Staatsunion) nem utolsósorban éppen ezért volt nehezen kormányozható. A birodalom egészére kiterjedő államberendezkedés megteremtésére irányuló kísérletek, kezdve a 16. század Generallandtagjaival, a lipóti abszolútizmus célkitűzésein, Mária Terézia és II. József „funkcionális felvilágosodásán” keresztül egészen Palacký sajátos javaslatáig, mellyel a magyar alkotmányt a birodalom egészére akarta kiterjeszteni,⁴ mind-mind egyszerre tanúsítják a létező politikai pluralitást s a monarchia lakóinak abból következő „multipoláris” lojalitását, valamint annak az „összállami” gondolatnak („Gesammtstaatsidee”) a létét, melyet mindenképp a birodalom pluralisztikus felépítésével konkrét valóságában szembenézni kényszerülő állami hivatalnokai kar támogatott oly szívósan.⁵

Az eltérő történeti fejlődésmentet visszatükröző politikai pluralitást egy speciális etnikai és nyelvi-kulturális sokszínűség mélyítette el, mely a birodalmat mint egészet, de az egyes alkotó királyságokat és országokat is jellemezte. Megkülönböztethetünk belső, endogén és külső, exogén pluralitást.

Endogén pluralitás alatt az egész régiót, így a Habsburg Birodalmat is jellemző etnikai és nyelvi-kulturális sűrűséget értem. A népvándorlás korától fogva itt, egy viszonylag szűk térségen, sok etnikum telepedett meg, melyek egészen a 20. századig fenntartották létüket, s az évszázadok során egymásra hatást gyakoroltak. Így e térség népeinek ethnogenezise egészen

³ Steinbach, Gustav (Hrg.): Die ungarischen Verfassungsgesetze. Wien, 1906.⁴ 3-4.; magyarul: Magyar Törvénytár, 1657-1740. Budapest, 1900. 563-569. (a ford.)

⁴ Vö. Palacký, F.: Österreichs Staatsidee. H.n., é.n. 60. Ez az elképzelés azonban már a 19. század elején felbukkant, Palacký idejében egyáltalán nem volt új gondolat. Vö. Csáky, M.: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien, 1981. 93-104.

⁵ Az e témakört érintő két klasszikus munka: Bidermann, Hermann Ignaz: Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526-1804. 2 kötet. Wien, 1972.; Redlich, Josef: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der habsburgischen Monarchie von 1848 bis zum Untergang des Reiches. Bd. I/1,2: Der Dynastische Reichsgedanke und die Entfaltung des Problems bis zur Verkündigung der Reichsverfassung von 1861. Leipzig, 1920. 1-58.; vö. Heindl, Waltraud: Die österreichische Bürokratie. In: Lutz, H. – Rumppler, H. (Hrg.): Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert. (=Wiener Beiträge zu Geschichte der Neuzeit 9.) Wien, 1982. 73-91.

speciális tartalmat vett magára. Ez annyit jelent, hogy csaknem valamennyi népcsoport elemei egymással etnikai csere- és keveredési folyamatba léptek, s ennek során azonos vagy analóg jellegű „kódok” jöttek létre, melyek ezeket a népeket összekötő, sajátos jegyeket credménéyztek.⁶ Igaz ez a nyelvi kölcsönhatások vonatkozásában is. Az egyes etnikumok és nyelvek állandó és erős „idegen hatások”-nak voltak kitéve, s bár megőrizték saját karakterüket, egészen jelenünkig sajátos ethnogenezis és nyelvfejlődés nyomait viselik magukon.⁷ Hasonlóan élénk volt a kulturális csere folyamata, olyannyira, hogy a nemzeti népi kultúra, melyet újra és újra szeretnek mint valami ősit és minden nép legsajátabbját tekinteni, valójában szintén „idegen” elemekkel itatódott át, s más tényezők mellett azok is formáltak.

Mindez azonban nem jelent kevesebbet, minthogy azonos vagy analóg kulturális „kódok” léteztek az egész régióban, s a térségnek az adott csoporton kívüli lakói is képesek voltak azokat dekódolni, azaz megérteni, s ezzel a különböző entitások között összekötő elemek jöhettek létre. A gyakorlatban ez például azt jelentette, hogy a térségben a két- vagy többnyelvűség bizonyos rétegekben magától értetődő lehetett. Az anyanyelv jelenthette egészen kisgyermekkorától is több nyelv tudását. A nyelvfilozófus Fritz Mauthner például a nyelv iránti érdeklődését a következő tényezőre vezette vissza: „...ezen kívül meg lehet még említeni azokat a speciális viszonyokat is, melyek a nyelv pszichológiája iránti érdeklődésemet már-már a szenvedélyig fokozták. Ez az érdeklődés nálam már kisgyermek koromtól fogva erős volt, tulajdonképpen nem is értem, hogyan lehet az, hogy egy zsidó, aki Ausztriának egy szlávok lakta vidékén született, ne jusson el a nyelvtudományig. Akkoriban valójában egyszerre három nyelvet tanult meg: a németet mint a hivatalnokok, az oktatás, a költészet és a mindennapi érintkezés nyelvét; a csehét mint a parasztok, a szolgáló leányok s a dicsőséges cseh királyság történeti nyelvét; s egy kis hébert mint az Ótestamentum szent nyelvét és a jiddis (Mauscheldeutsch) nyelv alapját, amit a zsidóbarátok, de alkalmanként még egészen jól öltözött zsidó kereskedők is használtak, s melyet saját rokonsága körében is hallott. Az Ausztria valamely szláv vidékén született zsidónak tulajdonképpen egyszerre kellett a német, a cseh és a héber nyelvet mint „ősei” nyelvét tisztelni. S az egymástól olyannyira eltérő nyelvek keveredése a konyhacseh vagy még inkább a jiddis nyelvben már a gyermeket is figyelmeztetnie kellett hogy tegye bizonyos nyelvi törvényszerűségekre, a kölcsönzésre, a kontamináció jelenségeire, melyek jelentőségét a nyelvtudomány még napjainkban sem tárta fel teljesen.”⁸ Mauthner minden bizonnyal nem volt egyedül ezzel. Magyarországon például szokás volt a gyermekeket másnyelvű családhoz küldeni, hogy az országban beszélt valamely másik nyelvet is megtanulják. Ez a gyakorlat egészen a 20. századig fennmaradt, de épp a 18. század végén, az erősödő nyelvi nacionalizmus ellenében, mely csak egyetlen nemzeti nyelv tudását súlykolta, nyíltan emellett érvelt például Jakob Glatz: „... hiszen ez lenne a legkényelmesebb és legbiztosabb út arra, hogy Magyarország lakói az országban beszélt különböző nyelveket el-sajátítsák, melyek ismerete mindenki számára szükséges, aki nem akarja mindig ősei tűzhelyét őrizni, hanem szeretne különböző tartományokat látni, vagy nagyobb kereskedelmi ügyletekbe bonyolódni.”⁹

Exogén pluralitás alatt pedig azokat az Európa más vidékeiről ideérkező hatásokat tartjuk számon, melyek a térség sajátos etnikai-kulturális és nyelvi konfigurációjának kialakulásához hozzájárultak. Az efféle explicit befolyások általában meghatározott politikai és kultu-

⁶ Vö. Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Wien, 1987.

⁷ A magyar nyelv és a szomszédos nyelvek speciális nyelvi egymásra hatását elemzi: Schubert, Gabriella: Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen. Berlin, 1982.

⁸ Mauthner, Fritz: Erinnerungen. München, 1918. 32-33.

⁹ Glatz, Jakob: Freymüthige Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen. Teutschland, 1799. 118.

rális hálózatra, a Habsburg régióinak a többi európai régióhoz fűződő – ha esetleg csak rövid ideig ható is, de – igen közeli kapcsolódási pontjaira vezethetők vissza.

A Habsburg Birodalom endogén és exogén pluralitására mint e régió megkülönböztető sajátosságára az elmúlt korokban is felfigyeltek. Johann Csaplovics kijelentése Magyarországról – miszerint „szinte valamennyi európai népfaj és nyelv ... itt otthon van”¹⁰ – módosításokkal a birodalom többi részére is érvényes. Különösen szembetűnő volt a különböző etnikai és nyelvi-kulturális elemek egymás melletti és egymással összeshövőződött jelenléte a városi centrumokban, mindenképp Bécsben, mely hosszú időn át az egész régió szellemi toposzájának tekinthető. Már a 16. század közepén arról számolt be a pfalzi Wolfgang Schmelzl, hogy Bécsben a „héber, a görög és latin, a német, a francia, a török, a spanyol, a cseh, a vend, az olasz, a magyar, a guet németalföldi, s persze a szír, a horvát, rác, a lengyel és a kaldeus (Chaldaisch)” nyelvet beszélik.¹¹ A külföldiek számára, mint Schmelzl vagy a 18. század végén a bajorországi jozefinista literátor, Johann Pezzl számára a főváros és udvari székhely, Bécs kulturális pluralitása, s ami ebből következett, poliglott volta természetesen feltűnt.¹² Ugyancs volt a helyzet, de persze más súllyal, a birodalom többi centrumában is. 1851-ben mind Pesten, mind Budán a lakosság nagy része német nyelvű volt, számárányukat tekintve őket a magyarok, a zsidók, a szerbek és a szlovákok követték.¹³ De kisebb városok is, mint például Laibach (Ljubljana), még a 19. században is etnikai és nyelvi szempontból kevert lakosságot mutatnak: „A népnyelv a vend, ami egy sok német és olasz szóval átitatott szláv dialektus; de gyakran lehet német, olasz, francia és újjörög beszédet is hallani.”¹⁴ Azok a kisvárosok persze, melyek a nemzetközi kereskedelmi- és ipari hálózathoz nem kapcsolódtak oly szorosan, mint a tartományi székhelyek és fővárosok, minden bizonnyal homogénebb lakossággal rendelkeztek, de ennek ellenére is tény marad az, hogy a birodalom egyes országait, nem kivéve¹⁵ egyes osztrák örökös tartományokat sem, etnikailag és nyelvi kevert népesség jellemezte. Persze a városi központok s az egyes országok és királyságok is csak visszatükrözték az egész birodalom, jobban mondva az egész közép-európai régió pluralisztikus karakterét. Németek, magyarok, csehek, lengyelek, ukránok (rutének), románok, horvátok, szerbek, szlovákok, olaszok és zsidók – ebben a számbeli sorrendben – alkották a birodalom

¹⁰ Csaplovics, Johann: Das Königreich Ungarn ist Europa im Kleinen. In: Erneuerte Vaterländische Blätter für den Kaiserstaat. Wien, 1820. 409. Erről a pluralisztikus alapokon álló, a 19. század elejétől létező magyar nemzeti tudattal szembenálló hungarustudatról lásd: Csáky, M.: `Hungarus` oder `Magyar`. In: Drabek, A.M. – Plaschka, R. – Wandruszka, A. (Hrg.): Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Wien, 1982. 71-89. Ezen szupranacionális tudatnak Csehországban a bohémizmus felelt meg.

¹¹ Idézi: Spiel, Hilde: Glanz und Untergang. Wien 1866 bis 1938. Wien, 1988.² 26.

¹² Gugitz, Gustav – Schlossar, Anton (Hrg.): Johann Pezzl. Skizze von Wien. Ein Kultur- und Sittenbild aus der josephinischen Zeit. Graz, 1923. 22.

¹³ 1851-ben Pest 83 868 főnyi lakosságából 33 884 fő német, 31 965 fő magyar, 12 642 fő zsidó és 4187 fő szlovák volt. Budán ugyanekkor 22 122 német, 6182 magyar, 1537 zsidó, 1145 szerb és 1124 szlovák élt. Vö. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Szerkesztette Kosáry Domokos. Budapest, 1975. 399. (= Gervich László (Szerk.): Budapest története, 3. köt.)

¹⁴ Allgemeinc deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände (=Brockhaus). Bd. 6. Leipzig, 1835. 449. Köszönöm H. Wolframnak, hogy erre az adatra felhívta figyelmemet.

¹⁵ Tirol és Steiermark 1910-ben az első világháború után aztán elcsatolt déli területek birtokában még egyértelműen vegyes nyelvű területek voltak. Tirol 916 261 főnyi lakosságából 387 700-an (42%) voltak olaszok. Steiermarkban pedig 1,4 millió főből 409 684 fő (21,24%) szlovén. Innsbruck vagy Graz lakóinak nevi még ma is mutatják, hogy ezek a városok száz évvel ezelőtt még alapvetően vegyes lakosságúak voltak. Csáky, M.: Die Gesellschaft. In: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs = Ausstellungskatalog Schloß Grafenegg, 1987. 41. (a továbbiakban: Csáky 1987.); Helczmanovszky, Heilmold (Hrg.): Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs. Wien-München, 1985.

népességét, de a „nemzeti” lakosságtömböket területileg nem lehetett egymástól élesen elválasztani – példa erre Csehország –, hanem erősen kevert jellegűek voltak.¹⁶

Kulturális tekintetben ez a sokféleség, az endogén és exogén pluralitás nemcsak a sokféle „nemzeti” kultúrák egymás mellett élését eredményezte, hanem magában foglalta az akkulturáció lehetőségét is. E régió városainak építészete például ma is mutatja pluralisztikus eredetüket. A térség irodalmi közös témákat dolgoztak fel, a zenci hagyományok egységes irányzatokba (bécsi klasszika, katonazenec, bécsi operett) olvadtak össze, a konyhakultúra is olyan elemekből építkezett, melyek eredetileg a birodalom (és Európa) legkülönbözőbb tájairól származtak, s egyes nyelvi és a gondolkodásbeli struktúrák is hasonlóságokat mutatnak. Ezek az akkulturációs folyamatok természetesen eltérő intenzitással és a különböző társadalmi rétegekben eltérő módon zajlottak le. Azaz ezen speciális akkulturáció folyamatában a tartalmak, az „üzenetek” átvitelére a „címzettek” ugyanúgy meghatározó befolyást gyakoroltak, mint a közvetítők, a „feladók”. Egy effajta folyamat persze törvényszerűen hatott a tudati tényezőkre, s ennek nyomán egyes, az egész régióra jellemző elemek beépültek az egyének és egész társadalmi csoportok tudatába, s egy közös, összekötő „kódot” alakítottak ki. Az akkulturációs folyamatokat azonban hátró folyamatok is kísérték, melyek célja a vélt elidegenedéstől való menekvés volt. Természetes jelenség ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a pluralitás mindig egyúttal differenciálódást is magában rejt.

Ez a megállapítás különösen igaz a 19. századra, amikor az egyre jobban átpolitizált értelmiség gondolkodása „nemzeti”-vé, azaz a pluralitást kizáró jellegűvé kezdett válni. Ennek következménye egyfelől kulturális differenciáció, a sajátos egyedi tulajdonságok túlságos előtérbe helyezése volt. Ezek a sajátos elemek azonban összregionális kontextusban éppen a mássághoz való viszonyításban körvonalazódtak. Már Leibniz is, akinek univerzalisztikus gondolatai a birodalom szellemi térképére tartósan rányomták bélyegüket, a monások minőségét a percepció és az appercepció viszonyrendszerében vélte meghatározhatónak.¹⁷ Másrészt a nemzeti argumentáció felerősítette a pluralitással mindig is együtt járó disszociatív, centrifugális tendenciákat. Ennek közvetlen következménye nem is annyira a Habsburg államszövetség politikai szétesésének elindulása volt, mint inkább a másság ideológiai legitímálása, avagy az eltérő nemzeti uniformítások szankcionálása egy olyan (politikai) beszédmóddal, mely nemcsak hogy beépített egyes xenofób elemeket repertoárjába, hanem a xenofóbiát egycselen fontos politikai harci eszközzé emelte. A Habsburg Birodalomra a 19. században olyannyira jellemző antiszemitizmust ezen komplex szituáció figyelembevételével jobban megmagyarázhatja, ha természetesen nem is igazolhatja. Ezzel hozható összefüggésbe az a tény is, hogy a 20. század eleje óta a politikai szintéren a holisztikus tendenciák, melyek az effajta disszociációk megakadályozását célozzák, különösen jó táptalajra találtak a térségben.

Ezt a régió pluralitásából következő fejlődésmentet a 19. század folyamán az általános európai modernizációból származó társadalmi következmények tovább erősítették. A gazdasági innováció, az iparosítás által életre hívott társadalmi tagozódás a Habsburg Birodalomban is a társadalmi struktúra lassú, alapvető változását idézte elő, s ennek következményeként a tudatok etnikai és nyelvi-kulturális alapú sokféleségéhez társadalmi-gazdasági megalapo-

¹⁶ Csáky 1987. 41-42. Csehország-Morvaország lakosságának körülbelül kétharmada cseh s egyharmada német volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyai 1880-1910 között a következő képet mutatják: 1880-ban a 37 786 000 főnyi lakosság 26,4%-a német, 17,1%-a magyar, 13,7%-a cseh, 8,6%-a lengyel, 8,3%-a ukrán, 7,7%-a szerb-horvát, 6%-a román, 5,0%-a szlovák, 3,0%-a szlovén, 1,7%-a olasz és 1,6%-a egyéb nemzetiségű. 1910-ben az összlakosság száma 49 263 000, ennek 24,2%-a német, 20,3%-a magyar, 13,0%-a cseh, 10,0%-a lengyel, 8,1%-a ukrán, 7,6%-a szerb-horvát, 6,5%-a román, 4,0%-a szlovák, 2,2%-a egyéb nemzetiségű, 1,6%-a olasz, 1,5%-a szlovén.

¹⁷ Leibniz, G. W.: Vernunftsprinzipien der Natur und der Gnade. Hrg. von Herbert Herring. Hamburg, 1982.² 3.

zottságú sokféleség is társult. A század második felétől kezdve például Ferdinand von Saar törekedett ezeknek a változásoknak a novellisztikus megragadására.¹⁸

Ennek a kettős értelemben is differenciált tudatnak a kultúra terén a kulturális alkotás (produkción) és befogadás (receptión) sokszínűsége felelt meg. A művészetben ez az esztétikai autonómia nagyrabecsüléséhez, mindenekelőtt pedig a stílusok és művészi kifejezőeszközök pluralitásához vezetett, ami a századforduló osztrák művészetére olyannyira jellemző volt. A bécsi modernnek művészetét a már Robert Musil által is hangsúlyozott stíluspluralitás hatotta át – „...generációkhoz kötődő stílusok helyett helyesebb stílusgenerációkról beszélni. Mi is hozzájárultunk ahhoz”¹⁹ –, melyet éppen erre a kettős, etnikai-nyelvi,²⁰ illetve a társadalmi-gazdasági pluralitásra vezethetünk vissza.

Az általános társadalmi-intellektuális horizont felvázolása azonban nem teszi egyszerűbbé az egyes konkrét személyek, illetve kollektívumok identitását meghatározó tényezők azonosítását. Minden más térségnél világosabban megmutatkozik itt az, hogy mind az individuumok, mind pedig a társadalmi csoportok tekintetében többretegű, összetett identitások létezhetnek és léteztek is. Igaz ez azokkal az „értékek”-kel való azonosulással tekintetében is, melyeket a nemzeti ideológia ástilizált és a nemzeti hovatartozás kizárólagos mércéjévé emelt, mint például nép, nyelv, kultúra, (nemzet)állam. Azonban a valóság általában véve, különösen pedig ez a pluralitások által meghatározott régió sokrétegebb, több elemből egybeszótt, kevertebb jellegű, mint a nacionalizmus által posztulált uniformitás. Azaz a történeti és kulturális emlékezet²¹ – márpedig a múlta való reflexió az identitás alapvető kelléke – itt etnikai,

¹⁸ Legtalálhatóbban talán a „Familie Worel” és a „Dissonanzen” című novelláiban. Az előbbi 1904-ben fejezte be, de a történet az 1869. júliusi brünni munkászavargásokig megy vissza. Vö. Minor, Jakob (Hrg.): Ferdinand von Saars sämtliche Werke in zwölf Bänden, Bd. 12: Novellen aus Österreich. VI. Leipzig, é.n. 7-31. Az 1900-ban megjelent „Dissonanzen” lebilincselő képét adja a századfordulós Bécsnek. Vö. Minor, Jakob (Hrg.): Ferdinand von Saars sämtliche Werke in zwölf Bänden, Bd. 11. 167-186. A birodalomban tapasztalható xenofóbiáról lásd Suppan, Arnold: Der Nachbar als Freund und Feind. Österreichische Osthefte, 29. 1987. 295-322.

¹⁹ Musil, Robert: Stilgeneration oder Generationsstil (1921). In: Musil, Robert: Prosa und Stücke. Hrg. von Alfred Frisé. Reinbeck b. Hamburg, 1983. 662. Hasonlóképpen érvel Musil a *Tulajdonságok nélküli ember* című művében is, például az első kötet 15. fejezetében („Szellemi átalakulások” – Tandori Dezső ford.). Musil, Robert: Der Mann ohne Eigenschaften. Hrg. von Alfred Frisé. Reinbeck b. Hamburg, 1983. 55. Az ennek nyomán némelykor fellépő „értékvákuum” érzést először nem Hermann Brock fedezte fel az osztrák modern művészetrel kapcsolatban (Broch, H.: Hofmannsthal und seine Zeit. In: Broch, H.: Kommentierte Werkausgabe. Hrg. von P. M. Lützelner. Bd. 9/1: Schriften zur Literatur 1. Kritik. Frankfurt, 1975. 111-284.), hanem az már kezdettől fogva tudatosult. Már maguk a modern művészek és gondolkodók is újra és újra megkérdőjelezték a modernitást, azaz végső soron önmagukat, s legalábbis átmenetileg egységget valló, holisztikus „világrendszerek”-be menekültek.

²⁰ Nem tűnik lényegtelennek az, hogy származásukat tekintve a bécsi modern kultúra képviselői jórészt nem bécsiek voltak, hanem a birodalom vidéki részeiből vándoroltak oda. Ezt alátámaszthatja a bécsi lakosság származásának statisztikai vizsgálata: 1857 és 1910 között a lakoságnak még a fele sem volt bécsi születésű, közel egynegyedük Csehországból és Morvaországból érkezett, 16%-uk a osztrák-német örökös tartományokból, 7%-uk pedig Magyarországról. Vö. John, Michael – Lichtblau, Albert: Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten. Wien-Köln, 1990. 11-17.

²¹ Assmann, Jan: Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In: Assmann, J. – Hölscher, T. (Hrg.): Kultur und Gedächtnis. Frankfurt/M., 1988. 9-19. Napjaink identitásvitájához lásd Marquard, Odo – Stierle, Karlheinz (Hrg.): Identität = Poetik und Hermeneutik. Bd. 8 München, 1979. Az identitást természetesen sokféle tényező, a genetikai állomány, a társadalmi és természeti környezet, gazdasági és politikai viszonyok stb. együttesen határozzák meg. Vö. többek közt E. Le Roy Ladurie, R. Chartier, D. Roche, P. Vidal-Naquet és J.-P. Aron érdekes, alapos, rövid írásait a következő kötetben: LeGoff, J. – Nora, Pierre (Ed.): Fair de l'histoire. Bd. 3: Nouveaux objets. Paris, 1986.

nyelvi és kulturális sokféleséget ölel fel, s ráadásul a számos eltérő jegy mellett a kölcsönhatások s az azok nyomán lezajlott csere- és akkulturációs folyamatok következtében bizonyos kulturális „elemek”, „kódok” azonosak vagy legalábbis hasonlóak.

A történelemre irányuló reflexió tehát a reflektált tudat, az identitás alapvető fontosságú tényezője. A múltra való visszaemlékezés azonban nem csak azt jelenti, hogy az ember saját létét múltbeli, s létét megelőzően már fennállt struktúrákban értelmzi. Magában foglalja az az ember saját jelenének igazolására törekvő állandó kísérletet is. Ez a megállapítás egyaránt érvényes az egyének és egész társadalmi csoportok, például egy állam politikai elitjei vagy egész társadalmi rétegek (polgárság, munkásság) vonatkozásában is. A történeti visszaemlékezés karakterisztikus jegye a múlt cseményeinek és értékeinek szegmentált, megszürt kiválasztása. Ha elmondhatjuk például, hogy egészen a 20. századig a történelmet mint az uralkodók történetét ábrázolták, úgy igaz az is, hogy ez hallgatólagos kísérletet takart a jelen politikai uralmi viszonyainak és hatalmi struktúráinak a legitímálására. S amikor a 19. században a nemzeti történetírások azt, amit saját nemzet alatt értettek, anakronisztikus módon a korábbi évszázadokba is visszavetítették, az a nemzetállam igazolását szolgálta. Jean-François Lyotard az effajta történetírást „nagy narrációnak”-nak (*grande narration*)²² nevezi, mely nemcsak hogy uniform ábrázolási módot alkalmaz, hanem megkísérli a múltat a lehető leginkább uniformizálva megragadni. De legalábbis a múlt komplex szituációját egy uniform vezéreszme alá rendeli.

Azonban éppen a Habsburg Birodalom komplex történetéről biztosan kijelenthetjük, hogy annak történeti valóságát uniformizált történeti sémákkal nem lehet igazán megragadni. Ehhez túlságosan is az etnikai, nyelvi, kulturális sokféleség jellemzi a régiót, amihez még autochton politikai tradíciók is társulnak. Ennek nyomán az egyéni és a kollektív tudatot a régióban sokszínűség jellemzi, de e sokszínűség konkrét tartalma maga is alrégióként (országok, nyelvi közösségek, politikai egységek) különböző volt. A szoros együttélés, a sűrű, egymásba szövődött elemeket magában foglaló pluralitás mindvégig kölcsönhatásokat, asszimilációs és akkulturációs folyamatokat táplált, melyek következtében bizonyos etnikai és kulturális elemek eredeti területet elhagyták, más közegbe vándoroltak, s ott éltek tovább. Egy alrégió egyénei ezért ráismerhettek saját etnikai-kulturális elemik némelyikére egy másik alrégióban is, mely elemek talán éppen más „nyelvi” kontextusban, de ugyanannak a dolognak a jelölőjeként léteztek. Így jöhetett létre kódok egész szótára (Vokabularium), mely kódok a pluralitásban benne rejlő differenciálódás ellenére összekötötték az egész régió lakosságát. S ezek nemcsak az integráló szerepű politikai uralmi tényezőket (dinasztia, kormány) hatották át, hanem beépültek a politikai vezetőrétegek (nemesség, hadsereg, egyház) gondolkodásába, és a mindennapi élet elemei közé is. Ily módon létrejött, legalábbis egyes társadalmi rétegekben, mondhatjuk, a régió városi lakosságában egy közös tudatforma, mely analóg gondolkodásmódot és cselekvési módot hívott életre. Ezáltal az identitások adott sokfélesége mellett kialakult egyfajta közös identitás is, melynek jegyei, azaz kulturális „kódjai” éppen az egész régió sokféleségében gyökereztek. Ezek a kódok a régió valamennyi lakója számára többé-kevésbé „dekódolhatók” voltak. Ez azonban nemcsak a mindenkori konkrét valóságra, hanem a múltra vonatkozóan is így volt, azaz a történeti s ennek nyomán a kulturális emlékezet is pluralisztikus volt. Ennek a kulturális pluralitásnak a kritériumai az építészeten, zenei idézetekben és formákban, a nyelv és gondolkodás tudásszociológiai kontextusában, a mindennapi viselkedési formákban vagy akár a konyhakultúra eltérő elemeiben is kifejezésre jutottak. Igaz, minden kulturális emlékezetben fellelhetők pluralisztikus elemek is, de ez a közép-európai régióban nemcsak hogy különös intenzitással jelentkezett, hanem egy sajátos régióspecifikus konfigurációhoz vezetett. Ez annyit jelent, hogy a kulturális viszonyrendszer külső megjelenésében lehetett más rendszerekhez hasonló, de annak

²² Lyotard 52.; vö. Welsch 169-184.

minőségi és mennyiségi elemek által meghatározott formációja lényegesen különbözött a többitől.

Az összregionális kulturális emlékezet, egymást átszövő elemek hálózata, melyben mindenki által érthető „kódok” ismerhetők fel, nem pusztán az intellektuális reflexió teremtette absztrakció terméke, hanem a régió lakói által megélt valóság volt; az ember „saját” építészeti vagy zenei kultúrájának egyes darabjait más helyeken is felfedezte, „idegen” elemek mellett ott olyanokra is rátalált, melyeket hazulról ismert, például rábukkanhatott a konyhakultúra egész régióra jellemző elemeire.

Ha vázolni akarjuk ennek a régióknak a társadalmi-kulturális múltját, azaz rekonstruálni kívánjuk lakóinak tudattartalmait, akkor ezt a létező realitást, azaz a pluralitást figyelembe kell vennünk. Hiszen ez a realitás általános perspektívában nézve vélhetően a tudattartalmakat sokkal inkább meghatározta, mint – sarkítottan fogalmazva – egyes politikai vagy ügynevezett állami akciók. De még akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a pluralitást, ha politikai döntések elemzésére törekszünk, hiszen a komplex társadalmi közegbe e nélkül nem ágyazhatjuk bele, s nem rekonstruálhatjuk valóságghűen azokat. A birodalom 19. századi történetére jellemző látens feszültségeket, centrifugális tendenciákat, extrém nemzetiségi konfliktusokat, a társadalmi-politikai különbségeket vagy éppen a visszahatásként fellépő xenofób jelenségeket, köztük a politikai antiszemitizmust is, jobban megérthetjük, ha tekintetbe vesszük, hogy azok a régió pluralitás jellegéből adódtak. A pluralitás következményei voltak ezek, mely pluralitás nemcsak pozitív akkulturációs folyamatok előtt nyitotta meg az utat, hanem hatalmas crejű disszociatív erőket is felszabadított. A pluralitás negatív aspektusaira való állandó figyelem azért is fontos, mert az megóvhat bennünket a múlt leegyszerűsítő pozitív mitizálásától, s attól, hogy a múltbeli identitást csak naiv történeti metaforákkal magyarázzuk. Az anyagi és a szellemi kultúra legkülönbözőbb területein, a lakosok gondolkodásában és cselekvési módjaiban megnyilvánuló pluralitás figyelembe vétele végül arra indíthatja a történetészt, hogy e pluralitás hálózatát ne pusztán egyszerű ok-okozati viszonyrendszerben próbálja megragadni, hanem úgy, hogy miközben azonosítja az egyes elemek közötti kapcsolatokat, a lehetséges relációk sokféleségének – azaz a lehetőségek s nem a szükségszerűségek történetének – is figyelmet szenteljen. Hiszen az egyes elemek, például a kulturális elemek, nemcsak a megvalósult kapcsolatrendszert alkothatták, hanem lehetséges kapcsolatok sokfélesége előtt hagyták nyitva az utat, mely lehetőségeket az akkori kortársak talán egyáltalán nem is érzékelték, csak a későbbi kérdésfeltevések fényében sejtethetjük létüket.

A közép-európai régió ezen fent vázolt jellegének következtében egyáltalán nem véletlen, hogy ez a pluralitás e régió gondolkodóira is hatott, s éppen itt születtek olyan teóriák, melyekre e plurális háttér rányomta bélyegét, s melyek a pluralitást reflexiójuk tárgyául választották. Ezek jelentkezése elsősorban a századfordulóhoz kötődött, amikor az etnikai, nyelvi és kulturális sokszínűség belső társadalmi differenciálódással kapcsolódott össze, ami a tudatok s így az intellektuális reflexió szintjén is a pluralitást még intenzívebben érezhetővé tette. A következő rövid utalások megvilágíthatják mindezt.

Ernst Mach életútjának azon szakaszában dolgozta ki empiriokriticizmusnak nevezett elméletét az egyes érzetelemek relatív jellegéről, amikor az etnikai-kulturális pluralitás disszociatív tendenciáit a prágai egyetem tanáraként és rektoraként saját bőrén is tapasztalhatta – az egyetem megosztása egy cseh és egy német nyelvű egyetemmmé 1882-ben ezeknek a folyamatoknak az eredménye volt²³ –, s éppen az érzetelemek sokféleségéből indult ki, s az addig „Én”-nek nevezett valamit ezen érzetelemek kötegeként (hálózataként) értelmezte. Az egyes elemek számára fontosabbak, meghatározóbbak voltak, mint az úgy nevezett „Én”: „Nem az én az elsődleges, hanem az elemek (érzetek) ... Az elemek alkotják az ént. Én zöldet ér-

²³ Vö. Heller, K. D.: Ernst Mach. Wegbereiter der modernen Physik. Mit ausgewählten Kapiteln aus seinem Werk. Wien-New York, 1964. 18.

zékkel, ez annyit jelent, hogy a zöld eleme előfordul más elemek (érzetek, élmények) bizonyos komplexumában. Ha én megszűnök zöldet érzékelni, ha én meghalok, akkor az elemek nem fordulnak elő a megszokott, ismert társaságban. Ezzel mindent megmondtunk. Csak egy ideális gondolkodásokonómiai, s nem egy valódi egység szűnik meg azzal létezni.”²⁴ Az egyes elemek relatív jellegűek, azaz egyenértékűek, egy adott egyén tudatában egymással szorosán összekapcsolódnak, egy másik egyénre vonatkozóan azonban csak csekély relevanciával bírnak. Azonban léteznek „általános jelentőségű” tudattartalmak is, melyek „áttörnek az individuuum ezen korlátait, s – természetesen ismét csak egyénekhez kötődve – függetlenednek az őket létrehozó egyéntől, s általánosabb, személytelen, egyének feletti létre tesznek szert. Az efféle alkotás a művészek, kutatók, feltalálók, a társadalmat megújítók stb. részére jutó legnagyobb boldogság lehet.”²⁵

Mach tehát egyrészt tematizálta a pluralitást s azt a tudattartalmakkal összefüggésben értelmezte. Másrészt felfigyelt olyan „kódok”-ra, melyek credeti szubjektív meghatározottságuk ellenére „egyének feletti létre” tesznek szert, azaz általános relevanciával rendelkeznek. Harmadrészt pedig az effajta „kódok” előtérbe állításában és erősítésében látta korának egyik alapvető feladatát. Anélkül, hogy ok-okozati összefüggést akarnánk ott kimutatni, ahol legfeljebb analógia áll fenn, megállapíthatjuk, hogy Mach ismeretelméletének társadalmi-intellektuális jelentőségét a konkrét társadalmi-történeti háttér tekintetbe vétele nélkül aligha láthatjuk át.

Hasonló a helyzet Christian von Ehrenfels „alak-minőség”-vel (Gestalt-Qualitäten). Míg Mach az egyes elemeket vizsgálta, Ehrenfels azt igyekezett megmutatni, hogyan lesz az egyes alkotóelemek pluralitása ellenére is a belőlük létrejövő összesség egy egységes egész. *Über-Gestalt-Qualitäten* című értekezésében (1890)²⁶ Mach azon tételre hivatkozott, miszerint nemcsak az egyes elemek, hanem azok összessége is egységes „alak-minőség”,²⁷ és ezt a zenei dallammal példázta, mely egyes hangokból áll, mégis maga is egység, amely magasabb minőséget képvisel az egyes hangok minőségéhez képest.²⁸ Nem világos, hogy Ehrenfels ezen gondolata hatott-e a második bécsi iskolára, de az biztos, hogy a 12 fokú skálára épülő zene elmélete, mely egy 12 hang egymásutánjából építkező zenedarab minőségi dimenzióit tárgyalja, hasonló érvelésre épül.²⁹

A Husserl-i fenomenológia „intencionális” megismerése azonban már egészen bizonyosan előfeltételezi Ehrenfels gondolatainak ismeretét; magába építette azonban Franz von Brentano vizsgálati eredményeit is a pszichológia és a filozófia kapcsolatáról. Ez utóbbi viszont hatott Masaryk szociológiájára és a prágai strukturalizmus kialakulására is. Husserl gondolatainak lenyomatát azonban megtalálhatjuk Alfred Schütz „életvilág”-elméletében is. De a budapesti születésű Karl Mannheim által továbbfejlesztett tudásszociológia is arra törekedett, hogy az ember kondícióit hatások sokféleségének közepette s azok által magyarázza.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a gondolkodást, a teóriák fejlődését bizonyos predispozíciók, bizonyos társadalmi-intellektuális keretfeltételek vizsgálata nélkül nem lehet teljes mértékben megmagyarázni, s még inkább azt, hogy a filozófusok is azokat a „kódok”-

²⁴ Mach, Ernst: Beiträge zur Analyse der Empfindungen. Jena, 1886. 18. (a továbbiakban: Mach) (a fordítás során felhasználtuk Nyíri Kristóf művét: A Monarchia szellemi életéről. Filozófiatörténeti tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1980. 93., 123. – a ford.)

²⁵ Mach 19. Vö. Haller, Rudolf: Grundzüge der Mach'schen Philosophie. In: Haller, R. – Stadler, Fr. (Hrsg.): Ernst Mach – Werk und Wirkung. Wien, 1988. 64-86.

²⁶ In: Faber, Reinhard (Hrsg.): Christian von Ehrenfels Philosophische Schriften. Bd. 3: Psychologie, Ethik, Erkenntnistheorie. München-Wien, 1988. 128-155. (a továbbiakban: Faber)

²⁷ Faber 128.

²⁸ Ehrenfels egy tizenkétfokú hangsorra alapozza kifejtését. Faber 129.

²⁹ Vö. Webern, Anton: Der Weg zur neuen Musik. Hrsg. von Willi Reich. Wien, 1950. 8., 55.; Gerlach, Reinhard: Musik und Jugendstil der Wiener Schule 1900-1908. Laaber, 1985. 99.

at használják fel, melyeket az őket körülvevő közegben fellelnek. A birodalom, a közép-európai régió a maga sűrű pluralitásával egészen biztosan olyan közeg volt, mely efféle „kódok”-at, azaz speciális gondolatelmeket kínált. Természetesen ezek a „kódok” akkor tudatosultak teljesen, amikor a pluralitás különösen intenzíven érezhetővé vált, s éppen ezért szükségesnek látszott, hogy arra intellektuálisan is magyarázatot keressenek. Külső tényezők és belső meghatározottságok együttese vezetett aztán azon teóriák megszületéséhez, melyek a régió társadalmi, kulturális vagy politikai jelenségeit vizsgáló történész számára segítséget is nyújthatnak ahhoz, hogy kísérletet tegyen a múlt tudattartalmainak mindig is csak hipotetikus rekonstrukciójára. Amennyiben az elméletalkotás és a társadalmi-intellektuális közeg ismérveinek ezen egybeesése nem pusztán véletlen csupán, úgy az a történelem is bizonyos értelemben arra kötelezi, hogy ezt kutatásaiban és leírásaiban mind tartalmi, mind formai tekintetben figyelembe vegye.

Fordította: Deák Ágnes

Egy eltűnt autonómia nyomában, a Jászkun Kerület története

Bánkiné Molnár Erzsébet:
A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876
A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei
Múzeumok Közleményei 51.
Szolnok, 1995. 285 old.

Bánkiné Molnár Erzsébet munkájával arra vállalkozott, hogy a 18-19. századi Magyarország közigazgatási rendszerének privilegizált helyzetű elemét, a Jászkun Kerületet bemutassa. A mű elkészítését alapos adatgyűjtés előzte meg, amely a szakirodalom feldolgozásán túl maximális mértékben támaszkodott a levéltári forrásokra. Ezáltal azon ritka munkák közé tartozik, melyek segítenek megismerni azt a folyamatot, melynek során a vizsgált időszakban kialakul a szakszerű közigazgatási apparátus, megteremtődik a modern államigazgatás. Emellett a témaválasztást indokolta az is, hogy a Jászkun Kerület közigazgatása és társadalomtörténete az autonómia sajátosságai miatt egymástól elválaszthatatlan, hiszen az 1745-ös redemptiótól az 1876-os területrendezési törvényig – az abszolutikus időszakokat leszámítva – a Jászkunság lakossága egy kiváltságokkal körülbástyázott, zárt rendet alkotott, melynek kereteit az autonóm közigazgatás szabta meg. Ennek ellenére a Kerület életében (is) oly jelentős időszak feldolgozásával a történetírás ez idáig adós maradt. Születtek ugyan olyan munkák, amelyek egyes problémát, kérdéskört elemeztek, néprajzi, gazdaságtörténeti stb. oldalról megközelítve a témát, a teljes korszakot azonban nem fogták át.

Az első fejezetben a Jászkun Kerület kialakulását tekinti át a szerző a letelepedéstől a 18. század végéig, a kerületi autonómia kiteljesedéséig. A török eredetű jászok és kunok a 13. század közepén IV. Béla engedélyével települtek be az országba. Belviszonyaikat ezt követően több oklevél szabályozta. A kunok már 1279-ben megkapták az egyik legfontosabb kiváltságukat, a nádor

főbíró-sága alatti önálló jogszolgáltatást. A jászoknak Károly Róbert 1323-as oklevelével engedélyezte a szabad bíró- és kapitányválasztást. Először II. Ulászló uralkodása alatt, 1498-ban szerepelnek együtt a jászok és a kunok mint a nádori joghatóság alá tartozó népcsoportok. Az autonómia fejlődésének fontos állomását jelentette a közigazgatás helyi egységeinek, a székeknek 15. századra befejeződött kialakulása. A török hódoltság idején, míg a Kunság elvesztette igazgatási és adózási különállását, addig a Jászságnak sikerült megőriznie az autonóm adózási rendszerét. A Duna-Tisza közti kun területeket a hódoltság idejétől kezdik „Cumania Minor” néven emlegetni, míg a tiszántúli Kolbáz szék a „Cumania Major” nevet kapja. Ennek okát a szerző a korábbi kutatás eredményeihez hasonlóan a két terület közötti gazdasági és népességi arányeltolódásban véli megtalálni. A 17. század folyamán egyre erősödött a szomszédos vármegyék beolvasztó törekvése, ezért nevezte ki a kerületek jogainak védelmére a nádor a főkapitányokat. Az 1630. évi 43. tc. a főkapitány joghatósága alatt szorosán összekapcsolta a jász és a kun területek jogszolgáltatását. Az 1682-es nádori oltalomlevél, amely a megerősítette a kiskunsági falvak autonómiáját, felmentve őket Pest vármegye hatósága alól s önálló adózásukat engedélyezve, jogalapot jelentett a nagykun és a jász területek Pest és Heves vármegyétől való önállósodására. Így a 18. század elejére az igazgatási, igazságszolgáltatási és adózási autonómia kialakulásával, a szerző szerint megteremtődtek az önálló politikai egységgé válás közjogi alapjai. 1702-ben I. Lipót azonban az államadósság csökkentésének érdekében eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek. Ennek előzményeként végezték el az 1699-es összeírást, melynek során a szerző véleménye szerint először kezelték közjogi értelemben egységként a Jászkun Kerületet. Paradox módon az egységülés folyamata és az önálló törvényható-

sággá alakulás lehetősége éppen a kiváltságok elvesztésének időpontjára valósult meg. A Jászkun Kerület lakói nem mondtak le koronabirtoki jogállásukról, az ezzel járó terheket a földesúri alávetettség időszakában önként viselték, folyamatosan életben tartva ezáltal hajdani kiváltságaik emlékét. A Német Lovagrend nem törekedett a belső igazgatási rendszer megváltoztatására, azonban amikor 1730-ban a Pesti Invalidus Rendház tulajdonába került a terület, az megkísérelte bevezetni a földesúri szolgáltatásokat. Ez a sikertelen próbálkozás tovább szította a kedélyeket, és 1741-ben Pálffy János nádor támogatásával mozgalom indult a földesúri joghatóság alóli felszabadulás érdekében. Mária Terézia az országos tiltakozásnak engedve 1745-ben becegyezett a redemptióba, az önmegváltásba. A megváltás összegét a Jászkunság területére bontották le. Akik anyagilag hozzá tudtak járulni a megváltáshoz, azok a vállalt teher arányában részesültek a földterületből, ők lettek a redemptorok. Az 1745 utáni közélet minden mozzanatát a redemptió határozta meg, a 18. századi törvények már csak a társadalmilag kialakult szokásokat legitimizálták, részletezték, pontosították. A szerző értékelése szerint a Jászkun Kerület egyrészt a szabad királyi városok jogállásához hasonló helyzetbe került, hiszen mentesült a földesúri joghatóság alól és gazdasági önállósággal bírt, másrészt mint Universitas nemesként jelenhetett meg a közéletben. Belső autonómiáját tekintve a Kerület közgyűlése abban különbözött a vármegyei közgyűlésektől, hogy ide egyenrangú települések küldték el képviselőiket. Az egyéni jellemvonások alapján a szerző egy, a rendi társadalomban sajátos helyzetben lévő nem nemes, nem polgár, hanem ezen társadalmi kategóriák egyes tulajdonságait magában foglaló, azokat clegyítő szabadparaszti közösségnek tekinti a Jászkun Kerületet.

A közjogi autonómia kialakulásának áttekintése után az autonómiának kereteket biztosító társadalmi viszonyokat ismerteti a szerző. A redemptiótól 1848-ig eltelt időszakot a társadalom fejlődésének szempontjából két részre osztja. Az első, 1745-1799-ig terjedő időszak során a korábban egységes, de a redemptió következtében rétegekre

szakadt (redemptus, irredemptus, zsellér, commorans) jászkun társadalom új viszonyainak jogi kodifikációja történt meg. A második szakasz (1799-1848) jellemző vonásának a redemptusok azon törekvéseit tartja, mellyel gazdasági és jogi értelemben háttérbe kívánták szorítani az elszegényedő, teljes körű jogokkal nem rendelkező lakosokat.

Az 1760-70-ig terjedő időszakban lezárult a földmegváltás, tisztázódtak a tulajdonviszonyok. A társadalom rendező elvévé a földhöz való viszony vált, ez háttérbe szorított minden más szempontot (vallás, nemzetiség, iskolai végzettség, foglalkozás stb.). Csak a redemptusok birtokolták teljes mértékben a privilegium által biztosított jogokat: választhatók és választók voltak, a közös földeket díjtalanul használhatták, mentesek voltak a rév- és vámfizetéstől, a Kerületben eladásra kerülő földekre elővételi joguk volt; ennek fejében kezdetben a kerületi közigazgatás költségei és a katonai szolgálat őket terhelte. A redemptusok közé csak azok tartoztak, akik legalább 20 Ft. értékű földterülettel rendelkeztek. Redemptorrá válni utólag földvásárlással lehetett, ezzel párhuzamosan a föld elvesztése maga után vonta a redemptori jogok elvesztését. Az irredemptusok rétege eredetileg azokból tevődött össze, akik részt vettek ugyan a földmegváltásban, de az általuk birtokolt tőkeföld értéke nem érte el a minimális 20 Ft-ot. Ide tartoztak még az elszegényedett redemptorok és azok a bevándorlók, akiknek sikerült ugyan földet vásárolniuk, de ennek értéke nem haladta meg a 20 Ft-ot. Az irredemptusok a zsellérekkel szemben élhettek az elővásárlási joggal, a közföldeket csak díj ellenében használhatták. Redemptussá válásuknak legegyszerűbb módja a házasság volt. A zsellérek gazdasági és jogi értelemben hátrányosabb csoportot alkottak, de a szabadparaszti jogállás számukra is biztosított volt. Házhely- vagy földvásárlásuk előfeltételét az adott községben a lakossági jog megszerzése jelentette. A negyedik csoportot a commoransok, a Kerületben ideiglenesen tartózkodó mezőgazdasági munkások alkották. Számukra a beilleszkedés, a társadalmi emelkedés szinte lehetetlen volt, a lakossági jog megszerzésére

a községi hatóságok tudatosan nehezítették. Ellentmondásos, jogilag rendezetlen helyzetbe kerültek a szabad földforgalom vonzása miatt a környező vármegyékből beköltözött nemesek. Számuk növekedésével egyre jelentősebbé vált az ellentét, amely a nemesi kiváltságok és a Kerület jogi viszonyai között fennállt. A Jászkunországban ugyanis nemesi birtok nem létezett, a nemesek itt nem élhettek a földesúri jogokkal, a tőkeföld után pedig viselniük kellett a közterheket. A nemesi jogok csorbítása ellen az 1780-as évek-től indultak tiltakozó mozgalmak. Bár a 19. század elejére jogilag rendezték a problémát (a személyes adómentességen és személyi szabadságon túl a birtokolt földre kirótt közterheket viselniük kellett), az adómegetgadó mozgalmak csak 1848 után szűntek meg.

A társadalmi viszonyokkal foglalkozó fejezet legfőbb hiányosságának azt tartjuk, hogy a szerző ugyan utal a népességszám növekedésére (1745: 40 000 fő, 1876: 215 000 fő) és a 27. oldalon találunk egy táblázatot, amely az 1766 és 1843 közötti időszakra vonatkozóan közli a legfontosabb rétegek településenkénti létszámát, de nem található meg azokat az arányszámokat, amelyek az egyes rétegek súlyát jelzik. A táblázat adatait alapul véve meghatároztuk a redemptusok részarányát: 1766: 70,4%; 1786: 48,67%; 1825: 57%; 1829/30: 60,7%; 1842/43: 56,65%, a fennmaradó részt az irredemptusok és a zsellérek képezték. A táblázat adatai alapján tehát redemptus többségre lehet következtetni. 1766 és 1843 között a kategóriák létszáma 577%-kal növekedett, a könyv ennek forrásait sem jelöli meg (természetes szaporodás, bevándorlás). Abból a tényből, hogy ilyen ütemű létszámnövekedés mellett a redemptusok részaránya viszonylag stabil értéket mutat, arra következtethetünk, hogy a társadalom integrálta a beköltözőket, és jelentős csoportoknak nyílt módja redemptussá válni.

A társadalmi viszonyok ismertetése után a szerző a közigazgatási rendszert tekinti át igen nagy részletességgel. A legfelsőbb szinttől halad az egyes községek igazgatási szervezetéig, nem csupán a testületek általános jellemzésével foglalkozik, hanem az 1848-ig terjedő időszak alatt jelentkező legfontosabb ügyeket, reformjavaslatokat is ismerteti.

A Jászkun Kerület legfontosabb testületi szerve a közgyűlés volt, melyben minden község küldöttség által képviseltette magát, mellettük szavazati joggal bírtak még az egyes kerületek és az összkörület magisztrátusai és a táblabírák. A közgyűlés az egyenrangú községek képviselők fóruma volt. Ezt azzal is kifejezésre juttatták, hogy annak ellenére, hogy a székvárosban, Jászberényben már 1734 óta állt a közös költségen felépített székház, a korszak során minden településen legalább egyszer rendeztek ülést. A nádor a központosítási törekvéseit az általa kinevezett tiszteletbeli tisztviselők és táblabírák által érvényesíthette, így a tisztikar többségbe kerülhetett a községek képviselőivel szemben. Sajátos kerületi problémának számított a tisztviselők adómentessége, mivel a magisztrátusok tagjai általában a vagyonosabb redemptusok voltak, s így jelentős birtokok kerültek ki a közös terhek alól, amivel párhuzamosan növekedett az egyéni adóterhe. A kerületi magisztrátus élén a nádor által kinevezett főkapitány állt. A három évente tartott tisztújításokat a bonyolult jelölési rendszer következtében a nádor jelentősen befolyásolhatta. Az 1840-es közteherviselés érvényesítése mellett a képviselők rendszer a választójog voltak a legvitatottabb társadalmi kérdések, amelyeket azonban 1848-ig nem sikerült megoldani.

A jelölések és a tisztségviselések értékeléséhez néhány megjegyzést kell fűznünk: a 62. oldalon található táblázat a kiskunhalasi tanács által 1790-1840 között hivatalviselésre jelölt személyek névsorát elemzi: 50 év alatt 27 főt 155 alkalommal jelöltek, emellett a szerző megjegyzi, hogy „egyes tisztviselők évtizedekig hol ezt, hol azt a tisztséget viselték”, egyes családokban szinte örökletessé vált a hivatalviselés. A tisztviselők többszöri jelölésének az értékeléshez azonban meg kellett volna vizsgálni azok eloszlását, hiszen egy évben egy személyt több állásra is jelölhettek, emellett utalni kellett volna arra is, hogy a „hol ez, hol az a tisztségek” vajon nem egy organikusan fejlődő hivatali pálya egymást követő állomásai-e? A családon belüli tisztségviselésnek is lehetnek a belterjeségen kívüli, egyéb indokai (a család anyagi helyzete, az adómentesség szükségessége;

a családon belül öröklődő, iskolai végzettség pótló szakértelem, szakirányú ismeret). E kérdések felvetése nélkül nem alkothatunk teljes képet a kor tisztikarának személyi állományáról. A szerzőnek feltételezéseit minden oldalról igazolnia kellett volna.

Az egyes községek közigazgatási, gazdasági és politikai életét a 12 szenátorból álló tanács vezette, mely a települések életét az egyén szintjéig szabályozta. Meghatározták például a napszámosok bérét, sőt az egyes társadalmi rétegek által viselhető ruha minőségét is. A módosabb redemptus családokból származó szenátorok életfogytiglan viselték tisztjuket, szenátorválasztásra csak halálozás vagy lemondás esetén került sor az évenkénti bíróválasztáskor. Az összküretleti magisztrátus rendeletekkel igyekezett akadályozni a családi összefonódásokat. Ha azonban nem történtek visszaélések, akkor nem gördítettek akadályt a hagyományosan hivatalviselő családok újabb generációinak hivatalba lépése elé, hiszen a családnak a szakképzés hiányosságai miatt jelentős ismeretátadó feladata is volt. A hivatali munkára kiszemelt személyeknek 1-2 éven keresztül rendszeresen látogatniuk kellett a tanács üléseit, hogy a szükséges szaktudást és a helyi ismereteket megszerezzék. A tanácsnokoknak fizetésüknél jelentősebb anyagi előnyöket biztosított az adómentességük. A Jász-kun Kerületben a fontosabb ügyek tárgyalásakor hívták össze a birtokosok gyűlését. Ez az intézmény fokozatosan veszített jelentőségéből, a teljes irányítás a tanács kezébe került. A tanács széles jogkörének korlátozására alakították meg a külső tanácsot, amelyet 1797 után minden községben meg kellett szervezni. A kitűzött célt azonban nem sikerült teljes mértékben megvalósítani, hiszen a külső tanácsok mindig másodlagos szerepet tölthettek be, és az 1820-as évek után ezek a tisztségek is a tanácsnok haláláig vagy lemondásáig szóltak, de adómentesség nem járt velük. A tanács élén a redemptusok által évente választott főbíró állt. Őt a tanácsnokok közül választották, ezért egy személy gyakran több évig is viselte a tisztséget. A főbírói hivatal szerteágazó feladatai miatt nem volt népszerű, ezért kezdettől fogva jelentős anyagi előnyöket biztosítottak a saját

gazdaságának elhanyagolására kényszerülő főbíróknak. Az egyéb választott tisztviselők (másod-, szék-, borbírák, erdő-, hídfelügyelők) mellett fontos szerep jutott a jegyzőnek, ezt az állást pályázat alapján töltötték be, alapvető követelmény volt a szakirányú végzettség.

A kerületi közigazgatás a redemptusok érdekeinek megfelelően irányította a Jászkunság életét. Ezek az érdekek azonban egyet jelentettek az 1745-ös lakóhelyükért és kiváltságaikért komoly anyagi áldozatot vállaló jászkunsági lakosok érdekeivel. Mellétük a redemptióban kisebb összegekkel részt vevő irredemptusok is jelentős kiváltságokkal bírtak, sőt a tőkeföld nélküli (tehát „bevéndorló” vagy a redemptióban részt nem vevő „jász-kun”) zsellérek is szabadparaszti jogállásban voltak. A Kerületben még a legalacsonyabb társadalmi kategóriába tartozók is kedvezőbb jogi státust birtokoltak a vármegyék jobbágyainál. A közigazgatás szervei a redemptusi érdekek következetes képviselőiként az anyagi terhek gyümölcsseit (autonomia, gazdasági előnyök) védelmezték a betelepülőkkel szemben, akik természetszerűleg nem vették ki részüket a közösséget újjászervező anyagi tehertételből, s így a kor logikája szerint is voltak jogosultak az abból adódó előnyökre. A betelepülések fekezése mellett is lehetőségük volt a „jövevényeknek” a megkapaszkodásra, ezért a Kerületet nem tekinthetjük hermetikusan elzárt társadalmi képződménynek. Véleményünk szerint nem célszerű felróni a demokratikus jogok szűkülését (ti. a betelepülők arányának növekedésével párhuzamosan), az ún. vagyonos redemptori vezető kaszt kialakulását, hiszen az egyén társadalmi rangját elsősorban a tőkeföldhöz való viszony, az anyagi helyzet, nem pedig a születési előjog határozta meg. Ez a jogi megközelítés pedig megfelelt a reformkori haladó elképzeléseknek. A társadalom rendi vonásai a lakhatási jog megszerzésének és a földvásárlásnak a korlátozásában jelentek meg, felszámolásuk előfeltétele azonban az ország polgári átalakulása volt. Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy itt mutatkozik meg leginkább annak hiánya, hogy a társadalom megoszlásának részarányait nem ismerhetjük meg a munká-

ból, hiszen így nem ismerhetjük a jászkun szabadság társadalmi határait sem.

A következő fejezet az 1848 áprilisa után kialakult közigazgatást mutatja be. Az 1848: 25. tc. külön, kiemelten, de ideiglenes jelleggel gondoskodott a Kerület igazgatási viszonyainak és szervezetének szabályozásáról. Az 5. tc. alapján a követküldési jogot ugyan elvesztették, de helyette 7 népképviselőti követ választásának a jogát kapták meg. A 28. tc.-ben megfogalmazottak alapján a nádor a király távollétének idejére lemondott a főhatósági jogairól az illetékes miniszterek javára. A nádori törvényszékhez tartozó pereket a hétszemélyes táblához utalták, a nádor személyes bíraskodása alá tartozó ügyeket pedig az általa kinevezett föllebbviteli bíróság intézte. A Kerületet terhelő 3000 forintos nádori „tiszteltdíjat” csak augusztusban törölte el a képviselőház.

A márciusi események híre két héten belül minden kerületi községbe eljutott. A szerző részletesen vizsgálja az egyes községekben keletkezett kiáltványokat, az egymáshoz intézett átiratokat. A községi álláspont kialakításához a mércét véleménye szerint Jászberény március 24-i népgyűlésén elfogadott 12 pont szolgáltatta. Az új közgyűlést április 4-én már az ismerté vált 25. tc. alapján hívták össze. Szuha Imre lemondása után Szentkirályi Móricot nevezték ki nádori főkapitánynak. A népképviselőti választások májusban zajlottak le. Minden községben megalakult a választások lebonyolításáért felelős központi választmány, melynek első feladata a választók összeírása volt. Az összeírásokat az országgyűlési választásokra az 5. tc., a helyhatósági választásokra pedig a 23. tc. alapján végezték. A választói listákon alig szerepelnek irredemptusok vagy betelepített iparosok, kereskedők, a népképviselőti rendszer tehát az 1745-ös privilégiumban biztosított választói jogokat élte tovább a Kerületben. A kifüggesztett választói listák ellen alig történt felszólalás, a szerző mégis azt a következtetést vonja le, hogy a bizottmányok az összeírások elkészítésekor irredemptusokat, az iparosokat és a kereskedőket igyekeztek kiszorítani a választójogból. Ha ez így történt volna, akkor nagyobb számban érkeztek volna fellebbezések a bizottmányok-

hoz. Véleményünk szerint inkább arra következtethetünk, hogy a választói cenzusnak főként a redemptusok és a vagyonosabb lakosok tudtak megfelelni, ezért tűnhet úgy, hogy a választójog a polgári átalakulás ellenére „törvényellenesen” az 1745-ös kiváltságlevélben megjelölt társadalmi csoportra „korlátozódott”.

A községi tisztújítások a választásra jogosultak 40-50%-ának a részvétele mellett május végén zajlottak le. A kerületi és összerületi tisztújítás alkalmával 15 főt választottak meg újra, 19 hivatalt pedig új tisztségviselővel töltöttek be. Az országgyűlési követválasztásokat általános érdektelenség kísérte, a választóknak csak töredéke jelent meg. (Jászberény képviselőjét például 53 szavattal választották meg.) A kerületi közgyűlés, amely július 5-én tartotta első ülését negyedévenként ült össze. Az honvédelmi vonatkozású, azonnali hatályú ügyek intézésére felállították a központi választmányt. Az egyes községekben megalakult tanácsok és képviselőtestületek munkája egybefonódott, üléseit együtt tartották, egy jegyzőkönyvet vezettek. A szerző megállapítása szerint a hadi helyzet alakulása miatt nem maradt idő a helyi viszonyok teljes polgári átalakítására, az áprilisi törvények és a kerületi hagyományok közötti ellenmondások kiküszöbölésére, a személyi és szervezeti átalakulás ellenére az évszázados hagyományok változatlanok maradtak.

A munka következő fejezete a szabadságharc kitörésétől a kiegyezésig tekinti át a kerületi közigazgatás történetét. Miután a császári seregek bevonultak Budára, Szentkirályi Móric lemondott hivataláról. Ezután a Kerület élére Windisch-Grätz herceg Babarczy Ádám volt csongrádi alispánt, Kossuth Lajos pedig Illésházy Jánost nevezte ki kormánybiztosnak. A kerületi tisztikar óvatosan próbált a két pólus között egyensúlyozni, az osztrák hatalommal való nyílt konfrontációt nem vállalhatta, de a katonai igazgatás rendeleteit csak a közvetlen megszállás alatt álló községekben hajtották végre maradéktalanul. Kossuth április elején javaslatot kért a közgyűléstől az új főkapitány személyére. A közgyűlés április 27-én megfogalmazott válaszában kifejtette, hogy új

főkapitány kinevezésére, míg a Kerület területi kérdéseit nem rendezik, nincs szükség, ugyanis a törvényhatóságok feladata a kormányrendeleteinek mielőbbi végrehajtása. Erre azonban a széttagolt Jászkunság nem alkalmas. Ezért azt javasolták a kormányzóknak, hogy az új alkotmány megszületéséig a Kerület vezetését bízzák Kálmán Sándor alkapitányra. A hadi helyzet alakulása miatt azonban a rendezésre már nem maradt idő, a Kerület júliusban ismét katonai megszállás alá került. Az utolsó ülésre július 28-án Kiskunhalason került volna sor, de ezt a települést elfoglaló osztrákok már megakadályozták.

A szabadságharc leverése után a Jászkunságot a Pesti Polgári Kerület részeként a Budai Katonai Kerületbe osztották be. A Kerület közigazgatásának átszervezése 1849 szeptemberében kezdődött meg, a tisztikar kinevezése után betiltották a közgyűléseket; kivételt képeztek ez alól a speciális gazdasági ügyekben tartott tanácskozások (pl.: pásztorfogatás). A közigazgatás új rendszere 1850. január 21-ig maradt változatlan, ekkor a három kerületből öt közigazgatási szolgabíróságot alakítottak ki. A Jászkunság megtartotta ugyan hagyományos elnevezését, területi építségét, de az ország közigazgatásán belül birtokolt autonómiáját elvesztette, beolvadt az egységes birodalmi közigazgatási rendszerbe. A polgári és katonai igazgatás szétválasztása után (1850. szeptember 13.) a Jászkunság a Pest-Budai Közigazgatási Kerületbe tagozódott be. A közigazgatási járások beosztása változatlan maradt, de a törvényszéki járások számát hétre emelték. A földadó bevezetését előkészítő adóbizottsági kerületek és az ezeken belül szervezett becselőfelügyelői és becselőbiztosági járások egy újabb beosztást eredményeztek. Az 1853. január 19-én kiadott rendelet értelmében a közigazgatási kerületek helytartósági osztályokká alakultak át; a megyei vezetés módja változatlan maradt, de a közigazgatási és a törvénykezési szolgabíróságok összeolvadtak, ún. vegyes szolgabíróságokká alakultak át. A Jászkunságban hat vegyes szolgabíróságot szerveztek. Komoly nehézséget okozott a közigazgatási munka folyamatosságának és gyorsaságának biztosítása, hiszen a községi

irányítás rendezetlensége miatt korábban a községek által végzett közigazgatási feladatok jelentős része is a járási hivatalokra nehezedett. A községi igazgatás rendezetlensége országos problémát jelentett, de az Alexander Bach által kidolgozott községi törvény bevezetésére már nem került sor. A közigazgatási munka megnövekedett terhei miatt több tisztviselő is kénytelen volt lemondani hivataláról, leggyakrabban a megfelelő nyelvismeretük hiányzott.

Az októberi diploma kiadása után a tisztújító közgyűlést 1861. január 28-án tartották meg. A Kerület tiltakozása ellenére megtarthatta főkapitányi tisztét Jankovich György, akit még 1849 decemberében nevezték ki erre a posztra. A szerző megfogalmazása szerint az új tisztikarokba szinte kivétel nélkül 48-as elkötelezettségű személyeket választottak. A Kerület politikai magatartása 1860-61-ben a vármegyék által mutatott példához igazodott. A szerző részletesen elemzi azokat az intézkedéseket, amelyeknek segítségével igyekeztek visszatérni az 1848-as és bizonyos esetekben az 1847-es gyakorlathoz. A közigazgatási munka azonban akadozott, mivel a választók a tisztújításkor gyakran „túlzásba estek”, a szaktudásnál fontosabb szempont volt számukra a „hazafíúti érzület”. Különösen a telekkönyvek vezetése okozott gondot a képzetlen hivatalnokoknak. Nem volt meg a tisztviselők fizetésének megfelelő fedezete, a fizetések elmaradása pedig lemondásokhoz vezetett. Az elsőfokú ítélezés szakszerűségének biztosítása érdekében a Kerületnek kellett kinevezni a rendezett tanácsú községekhez 3-3 jogi ismeretekkel rendelkező személyt. A Jászkunság választott tisztviselői az országgyűlés feloszlata után még november 16-ig hivatalban maradtak, majd a különböző testületek egymás után adták be lemondásukat.

A kerületi és községi tisztikarok újjászervezésekor Jankovich Györgynek a rendelkezési állományba helyezett Bach-korszakbeli hivatalnokok hiányában az alkotmányos időszakban szerepet vállaltakra kellett támaszkodnia. A Jászkun Kerület hathatós igazgatásához a sajátos problémák miatt (a közbirtokosság jogkörének, a községi igazgatásnak és az örökösödési ügyeknek a tisztázatlan-

sága) elkerülhetetlen volt a közgyűlés összehívása. Emellett a községekben – különböző megnevezésekkel – szinte folyamatosan működtek a képviselőtestületek. A kerületi vezetőknek a provizórium ideje alatt sem sikerült az egységes községi irányítási rendszert kidolgozni. Végül az 1865 októberében kinevezett Bajthay Vendel főkapitány a kiegyezési tárgyalások megkezdése miatt leállította a szervezési munkálatokat, mivel azok az összecölő új országgyűlés hatáskörébe tartoztak.

A közigazgatás alkotmányos újjászervezése már Ráday Gedeon főkapitány irányításával zajlott, a kerületi tisztújításra 1867. május 14-én került sor, melyet a hagyományoknak megfelelően megelőztek a községi tanács és közgyűlési képviselő választások. Újra érvényesülhetett tehát a Kerület alulról építkező önkormányzati rendszere, így a Jászkunság ismét az azt alkotó autonóm, egyenrangú községek egyetemként jelent meg mint törvényhatóság. Ezzel a momentummal lezárult az önkényuralom kora, újra alkotmányos alapra helyeződött a közigazgatás.

Az önkényuralommal foglalkozó fejezet értékelésekor meg kell jegyeznünk, hogy a szerző a különböző időszakok tisztikarainak személyi összetételét csak általánosságokkal jellemzi, nem részletezi, milyen hivatali múlttal rendelkeztek a kinevezett és a megválasztott tisztviselők. Hiányoznak az olyan arányszámok, amellyel például az 1848-ban megválasztott tisztikart jellemezte. Különösen sajnálatos ez a hiány, hiszen a rendelkezésre álló forrásanyag alapján el lehetett volna végezni ezt az elemzést.

Az újjászervezett közigazgatás legnagyobb gondja az 1861-es helyzethez hasonlóan a pénzhány volt. A Kerület nem tudta saját forrásaiból fedezni az igazgatás költségeit. Arra számítottak, hogy a tisztviselők a vagyonos családokból kerülnek ki, kiknek a hivatallal együtt járó társadalmi megbecsülés fontosabb a fizetések összegénél. Ezzel elmenthető a rendszertelen és alacsony fizetések miatt egyes állások betöltetlennek maradtak, többen lemondtak hivatalukról. A szerző ebben annak bizonyítékát látja, hogy a közigazgatási munkát már olyan szakképzett

apparátus végezte, melynek a hivatalvállalás már megélhetést biztosító polgári foglalkozást jelentett. A Kerület ügyeit ekkor a kisgyűlés intézte, döntéseiket csak jóváhagyásra terjesztették a negyedévenként ülésű közgyűlés elé. Egyes szakterületek kezelésére állandó, illetve alkalmi bizottságokat állítottak fel, melyek a szakszerű munka folyamatosságát biztosították. Különösen nagy vitát váltott ki a Kerület igazgatási szerkezetének átalakításával foglalkozó bizottság működése, amely a Jászkunság nem megfelelően működő közigazgatását próbálta meg a modern kor igényeinek megfelelően átalakítani. A hosszas viták ellenére megfelelő koncepciót nem sikerült kidolgozniuk.

A kiegyezés után a 19. századi polgári normáknak megfelelően az államhatalom egyre több területen vette át az irányítást a törvényhatóságoktól. A modern osztrák pénzügyi és telexkönyvi rendszert megtartották, az igazságszolgáltatást elválasztották a közigazgatástól, létrehozták a tankerületeket. Fontos lépés volt ebben a folyamatban a törvényhatósági törvény (1870: 42. tc.), amely létrehozta a közigazgatás egységes országos rendszerét. A vármegyék elvesztették a központi hatalommal szembeni ellenállási jogot, az adózás állami irányítás alá került, a megyei költségeket a központi költségvetés fedezte. A főispáni jogkört kiterjesztették, megnövelve ezzel a törvényhatóságok felett gyakorolt kormányzati ellenőrzés mozgásterét. A virilizmus bevezetésével megerősítették a vagyonos polgárság közigazgatási vezető szerepét. A Jászkun Kerület törvényhatósága az új szabályozásnak megfelelően 1872 januárjában szerveződött újjá. Az új tisztikarra várt a községi törvény (1871: 18. tc.) végrehajtása. A törvény a községeket három kategóriába sorolta (város, nagyközség, kisközség), a települések lakosainak önállóan kellett határozni arról, hogy melyik kategóriába kíván tartozni; vállalják-e a magasabb közzogi hierarchiával járó magasabb közigazgatási költségeket. A törvény végrehajtása 1874-ben fejeződött be, a községekből és pusztákból 9 rendezett tanácsú város és 19 nagyközség alakult. Ezzel megszűnt a Kerület településeinek hagyományos egyenlősége. Az átalakulások hatására a Jászkun Kerület – ne-

vét megőrizve – három járásra oszló megyeként illeszkedett be az egységes közigazgatásba. A széttagolt törvényhatóság hatékonyságát és gazdaságosságát tekintve nem felelt meg a modern kor követelményeinek, de olyan reformtervet, amely a Kerület területi épségének biztosítása mellett megoldotta volna a felmerült problémákat, nem sikerült kidolgozni. A vitát végül az 1876: 33. tc. zárta le, melynek értelmében a Jászkunság elvesztette területi önállóságát és beolvadt a szomszédos vármegyékbe. Ezzel lezárult a jászkun autonómia története, de sajátos viszonyai az új megyéken belül is tovább éltek, a hagyományok, a szokásjog, a köztudat ma is hordozzák annak egyes elemeit.

A szerző teljes terjedelmében áttekintette a jászkun autonómia történetét a kialakulás-

tól a megszűnésig, részletesen kitért munkájában a társadalom átalakulásának kérdéseire is. A mű legnagyobb erényének az tartjuk, hogy teljes képet rajzol arról a folyamatról, melynek során egy törvényhatóság rendi jellegű igazgatása a 19. században modern polgári szakigazgatássá alakult át. A lábjegyzetekben és a bibliográfiában közölt irodalom jelzi, hogy munkájának elkészítésekor maximálisan igyekezett feldolgozni a rendelkezésre álló forrásokat, ezáltal magas színvonalú elemzéssel járult hozzá a magyar közigazgatás-történet c fejezetének sajnálatosan szűk szakirodalmához.

Pap József

Nemzet és nacionalizmus

Guy Hermet:

*Histoire des nations et du nationalisme
en Europe.*

Paris, Seuil. 1996. 309 old.

A kilencvenes évek első felének kelet-európai eseményei a nacionalizmus, a nemzeti érzés és identitáskeresés új fénykorát jelentik, s egyúttal reakcióra kényszerítik a problémákat magyarázni kívánó nyugat-európai történészeket is. A témával foglalkozók azonban óriási nehézségekkel találják magukat szemben, elsősorban a terminológia terén.

Kevés olyan terminus van, amelyet oly sokan használnának, és oly kevesen értenének, mint a nemzet és a nacionalizmus. Európa történetének a francia forradalom óta eltelt utóbbi kétszáz évét gyakran próbálták meg interpretálni a nemzet kérdéskörén keresztül. A nemzeti érzés előtérbe kerülésével lehetett magyarázni a forradalmi háborúk sikereit, a német és az olasz egyesítést vagy éppen az 1848-as forradalmakat. Egyúttal azonban sikerült magát a fogalmat múltbeli, immár meghaladott, „divatjamúlt” állapotnak beállítani, amelyen immár túlnőtt a népek bölcsessége. Ezt tükrözik Hobsbawm angol történésznek a nyolcvanas évek végén tett megállapításai is.¹ Ezzel gyakorlatilag egy időben robbant a puszkaporos hordó Kelet- és Közép-Európában, a Kaukázusban, a Balkánon és a Baltikumban, s a nyugati kutatók egy már kihaltak hitt jelenséggel találtak magukat szemben: a szó szoros értelmében harcok nacionalizmussal. A viszonylag gyorsan megszülető munkákból azonban kiderült, hogy nem tudnak igazán mit kezdeni a problémával, egyrészt azért, mert a nacionalizmust 19. századi jelenségnek tartják, s csak pozitív (államgyesítő) hatásait hajlandók elismerni, másrészt azért, mert a Kelet-Európát megrázó eseményeket a törzsi viszályok eredményének tekintik. Így az 1990-es évek első felében megjelenő nagyszámú

munka² nem tudja igazán eligazítani a téma iránt érdeklődő nyugati (esetünkben francia) olvasót. Ezzel az irányvonallal nyíltan szembe helyezkedik Guy Hermet-nek, a párizsi *Fondation nationale des sciences politiques* (Nemzeti Politikatudományi Alapítvány) tudományos igazgatójának a szintén párizsi Seuil kiadónál 1996 elején megjelent könyve, amely a korábban hangoztatott nézeteket bírálva, a nemzet és a nemzeti identitás kérdéskörét a napi eseményektől függetlenül kívánja tárgyalni (a felvonultatott jegyzetapparátust tekintve tudományos igénnyel). Ez azonban csak a történelmi gyökerek aprólkos feltárásával, az interpretációs problémák megvilágításával s a különféle nemzetfogalmak (főképpen Herder és Renan) ütköztetésével lehetséges. A feladat már csak azért sem egyszerű, mert a „nacionalizmus” szó első írásos említése a *Robert* szótár tanúsága szerint 1798-ból (tehát a Direktórium idejéből) származik, viszonylag friss, így a nyugati „nagy nemzetek” kialakulásához vezető út állomásai csak homályosan definiálhatók. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy a „nemzet” szót már a középkorban is használták (*natio*), csak éppen nem a mai értelemben (például a zsinati nemzetek). A tisztánlátást nehezítő harmadik tényező pedig Európa megosztottsága, illetve a különféle régiók (Nyugat, Kelet-Európa, Közép-Európa) fejlődésbeli eltérései.

Ez utóbbi problémát Hermet könyvének első fejezetében Szűcs Jenő franciául is megjelent könyve – a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* (amelynek címe egyúttal a fejezet címe is: *Les trois Europes*) – alapján próbálja áthidalni. A francia történetírásban gyakorlatilag úttörő módon nem egyes országok, hanem történelmi régiók összességékként fogja fel Európát; a régiók közötti fejlődésbeli különbségeket pedig nem egy „balcsot”, hanem a középkor óta ható történelmi folyamatok eredményének tekinti (két részre szakadt birodalom, vallási és egyházszerve-

¹ Vö. Hobsbawm, E. J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Bp., Maccenas, 1997.

² Felsorolásukat ld. Hermet jegyzeteiben.

zeti eltérések, második jobbágyság, a korábbi állapotokat konzerváló orosz és oszmán-török hatás).

A második fejezettel kezdődik a nemzet és a nemzetfogalom kialakulásának tárgyalása (*Des nations médiévales aux patries protestantes*). A nemzettől ma már elválaszthatatlannak tartjuk az állam, s így a határ fogalmát. A politikai határ fogalmát nem ismerő középkorban azonban nem az államterület védelme, hanem az Isten általi kiválasztás legitímálja az uralkodót. (A modern értelemben vett határokat első ízben az 1648-as vesztfáliai szerződés rögzítik.) Írásos források híján nem tudjuk azonban, hogy az egyazon uralkodó alatt élő emberek kollektív tudatában az uralkodóhoz való ragaszkodáson kívül volt-e jelen más egységesítő gondolat.

A politikai határ nemlétének némileg elmentmondani látszik az Ibériai-félsziget helyzete. Itt azonban nem szabad határról beszélnünk, hiszen a félszigetet kettészelő vonal nem politikai rendszerek, hanem két civilizáció, a keresztény és a muzulmán világ között húzódik; joggal használja tehát itt Hermet a *limes* kifejezést. A *reconquista* fő mozgatórugója a nem keresztény szuverenitás elutasítása, s a kialakuló keresztény királyságok nem is annyira önálló állami, hanem inkább „ibériai tudattal” rendelkeznek.

A nemzet szót középkori jelentésében (azonos eredet, illetve születés) egészen a 17. századig használják, s hiányzik az önnevezés, a modern nemzetfogalom csakúgy, mint a nemzeti nyelv. Ennek okait Ernst Gellner abban látja, hogy az *ancien régime* idején a különböző országok azonos típusú elitjei közeledtek egymáshoz, s az egyes országokon belül nem volt vertikális kapcsolat a társadalmi rétegek között. Ezzel a nézőponttal helyezkedik szembe Hermet, amikor ellenpéldaként említi az 1640-es angol polgári forradalmat vagy a százéves háborút, illetve IV. Henrik Franciaországát. Vitathatatlan tény, hogy a különféle népmozgalmak természetének a 13. és a 19. század között végbemenő változásai hűen tükrözik a kollektív tudat fejlődését. Francia példák alapján láthatjuk, miként jut el a nép a 14. századi apokaliptikus jellegű (ám az állammal nem foglalkozó) nyomorlázadásoktól (pl. az 1358-as

Jacquerie) a 17. század közepének immár polgári engedtelenségi mozgalomként (tehát az állam elleni fellépésként) felfogható *Fronde*-jáig (1648-1653). Igaz, hogy negatív, elutasító jellegű reakcióból, de kiderül, hogy a nemzeti területen élő emberek rendelkeznek állam- és társadalomtudattal.

Mindemellett Hermet kiemeli a reformáció fontosságát is, ugyanis általa Európa számos táján visszaszorul az univerzalizmusra törő katolikus egyház, s a fejedelmek támogatását élvező (s nekik alárendelt) protestáns vallások és – „nemzetinck” nevezett – egyházak fejlődnek. Ezzel egyértelművé válik egyes területek elkülönülése.

A döntő fordulat azonban Nyugat-Európában a 18. és 19. század fordulóján következik be, amikor – miként azt a harmadik fejezet címe is sugallja (*La nationalisation des sociétés*) – a népoktatás, bizonyos politikai jogok, illetve az egységes katonai szolgálat révén nemzeti (vagy állami) jellegűvé tesz a társadalmat. Ugyanakkor Hermet az előbbi tényezőknél csak katalizátor-szerepet tulajdonít, s az „országkultúra” igazi kiindulópontjának a nemzeti nyelvet (s annak fő propagálóját, a könyvnyomtatást) tekinti.

A negyedik fejezet talán a legizgalmasabb a történeti jellegűek között (*Mort des rois, naissance de la Nation*). Hermet rámutat, hogy Franciaországban XV. Lajos idején már létezik a nemzeti érzés, de az még kötődik a királyhoz. Angliában ugyanekkor – a John Wilkes többszöri bebörtönzése körül kialakult kampány révén – a civil társadalom megerősödésének lehetünk tanúi; ezzel az angol polgárság – kimondatlanul és a monarchia politikai vezetésével szembe helyezkedve – a nemzet fő crejévé válik, és azonosítja is magát vele. Ugyanezt Franciaországban nyíltan kimondja Sièyes, akinek az 1789 februárjában megjelent *Mi a harmadik rend?* című munkája a harmadik rendet (*Tiers État*) a nemzettel (*la nation*) azonosítja. Ez a nemzet azonban már nem kötődik királyhoz, szuverenitását önmaga (a nép) adja. Ez a nézet van jelen az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elnevezésében és döntéseiben, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában és a jakobinusok politikájában. Mi lesz ebben a helyzetben a király sorsa? A következtetés

egyértelműnek tűnik: a nemzet szuverenitásának kiteljesítését gátolja a király, ezért tehát meg kell ölni.

A siëycs-i formalizmust és a jakobinus felfogást meghaladó, a mai interpretációkat döntően befolyásoló két modern nemzetfogalmat, Herder és Renan elképzeléseit ütközteti Hermet könyvének ötödik, a nemzetfogalom tárgyalását lezáró fejezete (*Les deux nations modernes: Herder et Renan*). A szerzőnk által csak „rigai nyelvészként” aposztrofált Herder etnikulturális nemzetfogalmának apropóján tér ki Hermet arra a nézetre, mely szerint a 20. századi náci ideológia fő alapvetését éppen Herder (illetve Fichte) nézeti jelentik, s a „németek hibája” az, hogy azok a 20. században xenofób, illetve sovinszta jegyekkel társultak. Hermet elveti ezt a véleményt; fő érve az, hogy Herder és Fichte nem a 20. század, hanem a 18. és 19. század fordulójának realitásai alapján alkotta meg elképzeléseit, s a vak xenofóbia és a sovinizmus Franciaországban is erős volt az első világháború idején (1917-ben francia parasztok amerikai – tehát szövetséges – katonákat ölnek meg azért, mert különböznek tőlük). Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a választói nemzetfogalmat megalkotó Renan is rasszista alapokról indult, de 1870 után megváltoztatta nézetiit.

A nemzet után a nacionalizmus fogalmának története következik. A hatodik fejezet (*La fièvre des nationalités*) utal arra, hogy már a 19. században is sokféle értelmezést adtak e terminusnak: Lamartine rokonította a patriotizmussal; Proudhon már pejoratív értelemben használta (amikor a már kialakult nemzetek agresszivitásáról írt).

De akkor mi is a nacionalizmus? – teszi fel könyvének második számú központi kérdését Hermet. A válasz banálisnak tűnik: politikai, kulturális és társadalmi tényezők elegye. Aszerint viszont, hogy ki melyik tényezőnek tulajdonít nagyobb szerepet, már megoszlanak a vélemények. A Kappeler a nacionalizmus három, egymást időben követő formáját különbözteti meg (a politikai szuverenitás elérését célzó, a kulturális-társadalmi kapcsolat erősíteni kívánó és a nagyobb politikai egységekbe betagozódott népek nacionalizmusa), J. Plamencz nyugati

(spontán és önépítkező) és keleti (crószakos és tudatosan felépített) nacionalizmusokról beszél, míg H. Hroch a burzsoázia szerepét emeli ki (a nacionalizmus akkor kap politikai vetületet, ha a polgárság magáévá teszi). Még mindig a 19. századnál maradva, ennek tükrében lehet tárgyalni a Szent Szövetség Európáját, Lengyelország mártíriumát vagy a „népek tavaszának” nemzeti problémáit. Hermet szerint a német és az olasz egység megvalósítása – mely „felülről jövő forradalomként”, az államrezon nevében ment végbe – tulajdonképpen a „népek tavaszának” gondolatvilágával ellentétes irányú mozgás volt; a két nagy egység létrejötte pedig megoldatlanul hagyta a kis nemzetek (csehok, finnek, skótok, írek, stb.) problémáit.

Mi a nacionalizmus szerepe a 20. században? Erre a kérdésre keresi a választ a következő, hetedik fejezet (1917: *le nationalisme face à la révolution*). A Hermet által többször is sovinsztának nevezett (Franciaországban honvédő jellegű) első világháború jelenti a hazafiúi érzelmekkel fűtött nacionalizmus (állampatriotizmus) csúcspontját, 1917 őszétől azonban megjelenik egy új típusú legitimáció, a nyíltan internacionalista forradalom. A bolszevizmustól való félelem pedig átstrukturálja a nyugati országok politikáját: rehabilitálják az 1848 óta alaposan elfelejtett közép-európai mikronacionalizmusokat. Ezzel nemcsak egy védőzóna gondolata merül fel, hanem egyúttal aláírják az Osztrák-Magyar Monarchia halálos ítéletét is. Ekkor töltik meg azt a „puskaporos hordót”, amely 1990 táján fog robbanni. Hermet elismeri, hogy a nyugati hatalmak közép-európai politikája retrográd következményekkel járt: az újonnan létrejött államok autokratikus és az önelátásra épülő rendszert alakítottak ki, s újból beköszöntött az agrártársadalmak kora is.

Ezt az időszakot, a két háború közötti éveket és a „népek új börtönait” mutatja be a nyolcadik fejezet (*Le chargement de la poudrière*), melynek – az első világháborút lezáró békek negatív minősítése mellett – talán legfontosabb megállapítása az, hogy az 1920-as és 1930-as években egyik népet vagy nemzetet sem lehet egyértelműen elnyomónak, illetve mártírnak tekinteni. A multinacionális, a korábbinál represszív és

kevésbé jogtisztelő államokban gyors fejlődésnek indul a Monarchia elnyomott népeiből elnyomott kisebbségekké váló etnikai csoportok nemzeti öntudata (pl. horvátok, szlovének, szlovákok), s a saját államukkal való szembenállás jórészt meg is magyarázza Hitler sikereit a térségben.

Az 1945 után létrejövő szovjet csatlósállamok kommunista nemzetiségi politikája képtelen a probléma megoldására, a nemzeti érzés egyes esetekben az állam szintjén a Moszkvával való szembenállás kifejezésének egyik eszköze lesz, Magyarországon és Lengyelországban pedig a belső ellenzék veszi birtokba a nemzeti értéket, lehetőséget kapva ezzel annak hangsúlyozására, hogy a hatalom idegen az ország lakosságától. A sztálini „nemzetiségi politika” gyakorlati részleteinek szentelt oldalakon a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia ellentmondásait, a deportálásokat tárgyalja, míg a viszonylag homogén összetételű Lengyelországot ellenpéldaként említi.

Mint azt már említettük, a puskaporos hordó a kilencvenes évek elején robban. Miért éri váratlanul ez a nyugati közvéleményt és a kutatókat? Hermet válasza szerint először is azért, mert 1990-ben a fő vonalnak a demokratizálódás, a liberális politika felé történő nyitás tűnik. Karabah, a litván kérdés, majd a balkáni háborúk azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy döntően más erők hatnak.

A nacionalista robbanás legjellemzőbb példájának Hermet is Jugoszláviát tekinti. A korántsem fatalitásként felfogott szakítás okai között négy tényezőt különböztet meg: a szerb vezetésben a nyolcvanas évek közepétől jelenlévő félelmet attól, hogy elveszti az ellenőrzést a tagköztársaságok felett, a kommunista elitnek a hatalom megőrzésére irányuló, a populizmus és a sovinizmus felé való retorikai nyitását, egyes értelmiségi csoportok mindenáron történő hatalomszerzési vágyát, és a politikai viszályból minden átmenet nélkül kirobbanó háborúk bűnözésig fajuló cselekményeit.

Visszatérve a két háború közti időszak történetéhez, figyelmet érdemel az a megállapítás, hogy Nyugat-Európa politikai tényezőinél egészen 1935-ig (véleményünk szerint tovább is) nem a nemzeti, hanem az ideológiai

hovatartozás dominál. Az 1940-es német invázió után pedig a kollaborálás érdekében sokan félredobják xenofób (de nem patrióta) nacionalizmusukat; ennek viszont a háború utáni helyzet szempontjából pozitív következménye az, hogy a nemzeti érdekek képviselője (Pétain marsall felelős „nemzeti forradalma” ellenére) az ellenállási mozgalom feladata és kiváltsága lesz.

A nemzeti érzés tehát nem tűnik el végérvényesen Nyugat-Európában sem, csak meggyengül és erősen átalakul (*Des patries idéologiques au séparatisme à domicile*). Megjelennek – illetve felerősödnek – ugyanis a „házon belüli” szeparatista törekvések (írak, baszkok, katalánok, korzikaiak).

Denis de Rougemont szerint a nacionalista „olyan ember, aki retteg attól, hogy elveszít egy olyan bűvös hatalmat, amely nem is létezik.” Vannak-e népek, melyeknél ezt a félelmet nem tapasztalhatjuk? A tizedik fejezetben (*Les recettes des réfractaires*) Hermet három példát vázol fel: a nemzetet és az államot szétválasztó Habsburg monarchiát, a rengeteg partikularizmusa miatt primer kötődés nélküli Svájcot és az autonóm közösségekre építő spanyol alkotmányt. Szavaiból úgy tűnik, hogy a spanyol út az ideális megoldás a többetnikumú állam problémáinak kezelésére. Összegzésében azonban már úgy véli, hogy a jelenlegi spanyolországi berendezkedés inkább egy korábbi közös tudat feldarabolását jelenti, nem pedig egy születőben lévő kollektív identitás előfutára. Mi lehet akkor a megoldás? Az európai integráció, melynek során az államok nemzeti szuverenitásuk egy részét átadják az uniós intézményeknek. Ezt a folyamatot megkönnyíti az a tény, hogy míg 1914-ben, az első világháború kirobbanásakor a nacionalizmust pozitív értéként kezelték, addig a második világháború után a mérvadó értelmiségi csoportok a bajok legfőbb okozójaként és a totalitárius rendszerekkel szembehelyezkedő „nyitott társadalom” ellenségeként jelölték meg. A konfliktusok elkerüléséhez tehát gyengíteni kell a nacionalizmust, és intézményesíteni lebontását (így értelmezhető a Schumann-terv is).

A nemzeti érzés hevületét lassan feledő Nyugat-Európa azonban éppen emiatt haj-

lamos karikírozni a közép-, illetve kelet-európai helyzetet, és az itteni konfliktusokat elmaradott erkölcsű törzsek értelmelhetetlen belvillongásainak felfogni.

Am a háború nem csupán a kelet-európaiak kiváltsága. Néha a Nyugatnak is kevés az olimpia, s szüksége van olyan tettekre, mint például Nagy-Britannia és Argentína háborúja a Falkland-szigetek birtoklásáért (mely után a brit győzelmet az 1415-ben Azincourt-nál a franciákon aratott diadalhoz hasonlították), az Öböl-háborúban való részvétel, illetve kéksisakos „hősök” küldése Boszniába. (Ez utóbbi különösen a franciák esetében érdekes: a Balladur-kormány az ENSZ-segélyszállítmányok védelmét is a nemzet bűszkeségét emelő tényként kezelte.)

Tovább él tehát a nacionalizmus; ám mindinkább előtérbe kerül egyrészt a nemzetekfelettség (Európai Unió), másrészt a másság elfogadása, sőt propagálása. Ez utóbbira Guy Hermet egy Európától kissé távol eső példát hoz: az Amerikai Egyesült Államok mindentféle közösségeinek *affirmative action*-jait. A jövő a multikulturalizmus győzelmét hozza? Minden bizonnyal ez lesz az egyik valószínűsíthető irányvonal, bár a jóslás ebben a kérdésben lehetetlen feladat. Mint ahogy vesztélyes vállalkozás lenne jóslásokba bocsátkozni a közép- és kelet-európai nemzetiségek esetében is. Ennek illusztrálására Hermet magyar példával él: 1849 nyarán mindenki elbukottnak hitte a magyar nemzeti követeléseket, 1867-ben mégis győzedelmeskedtek.

Hermet szerint nem szabad elítélnünk a nacionalizmust, hiszen a nemzeti összetartozás érzése nagy szerepet játszott – és játszik ma is – a kormányzottak által szavazataik révén kialakított konszenzuson alapuló kormányzásban. A legfőbb különbség Nyugat-és Kelet-Európa között az, hogy míg a nyugati „nagy” demokráciákban már nincs igazán szükség rá az állampolgár és az állam viszonyának megerősítéséhez, addig a frissen önállósult keleti országokban még betölti ezt a szerepet.

Lehetetlen feladatra vállalkozott Guy Hermet, amikor az aktualitásoktól mentesen próbálta meg elemezni a nemzet és a nem-

zeti identitás kérdéskörét. Ezt a témát ugyan is 1995-ben (az 1996. januári megjelenésből következően ekkor íródhatott a mű) még nem lehetett távolról szemlélni, s ez még ma sem igazán lehetséges. Sikerült azonban politikai szimpátiáktól mentessé tenni esszéjét (még ha néhány esetben túlzott hangsúlyt is kap Spanyolország; ennek okát azonban inkább abban kell látnunk, hogy a szerző korábbi művei túlnyomórészt a huszadik századi Spanyolország problémáit tárgyalták). Az Európa keleti felével foglalkozó részcikben azonban jó néhány tárgyi tévedéssel, illetve furcsa megfogalmazással is találkozunk: így például az 1672-ben született I. Péter orosz cár egyházreformját 1648-ra teszi. A könyv 160. oldalán pedig a következő mondatot olvashatjuk: „Mielőtt Románia 1878-ban elnyerné függetlenségét, Ausztria-Magyarország 1867-ben megfosztja Erdélytől.” Véleményünk szerint az 1848-as forradalmak eszmevilága nem kapott a műben megfelelő helyet, s a magyar olvasó hiányérzetét növeli az is, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáról beszélve Hermet viszonylag részletesen taglalja Karl Renner elképzeléseit, ugyanakkor Jászi Oszkár nevét meg sem említi. Mindez valószínűleg a kissé egyoldalú szakirodalom következménye. Erénye viszont a munkának, hogy a könyv végén a tárgymutató után, a tájékozódást segítő, névmutatót is találunk, melyből Kossuth Lajos ugyan hiányzik, ám benne van Deák Ferenc, Kádár János, Gerő Ernő és Rákosi Mátyás is (ez utóbbiak a magyar antiszemitizmus apóporóján).

Végezetül szeretnénk néhány szót csejteni a könyv külső borítójáról. Az előlapon egy 19. század végén készült, *Talpra magyar! (Debout Hongrois)* című kromolitográfia (színyomat) reprodukcióját találjuk, melyen – kissé idealizált környezetben – Petőfi szavalja versét (nyilvánvalóan a *Nemzeti dal*); mellette áll többek között Kossuth, Bem és Batthyány Lajos, a kép jobb oldalán népfelkelőket látunk kiegyenesített kaszákkal, a bal oldalon pedig honvédek gyakorlatoznak.

Szász Géza

Az esküjéhez hű katona

*Hermann Róbert: Mindig az elsők között.
Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka.
A Magyar Hadi Történetírást Támogató
Alapítvány kiadása. Budapest, 1998.*

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány által megindított „Historia militaris” sorozat 1998-ban, Poeltenberg Ernő életrajzának közrebocsátásával vette kezdetét. A sorozat kettős célt szolgál – olvasható a szerkesztőbizottság egyik tagjának, az alapítvány kuratóriuma elnökének, Perjés Gézának a felhívásában –, egyrészt a magyar honvédség tagjainak szakmai képzését és morális nevelését akarja elősegíteni, másrészt igyekszik kiclégíteni a hadtudomány és a hadtörténet iránt érdeklődő diákság és nagyközönség igényeit is.

A kezdet mindenesetre jól sikerült, noha az újságolvasó közönség talán csodálkozik, miért van szükség az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc történetéről újabb és újabb feldolgozásokat készíteni. Noha e sorsfordító évek történetéről már rengeteg írtak, a mennyiség ezúttal sem mindig párosult a megfelelő minőséggel. A források feltárása sem fejeződött még be, így azután érthető, hogy a feldolgozások területén is van még bőven tennivaló. Gondoljunk csak az aradi vértanúkra, s rögtön arra a meglepő megállapításra jutunk, hogy többségüknek még nem készült el a modern szakirodalmat és a levéltári forrásokat is hasznosító életrajza. Ezért is dicséretes a Szerző vállalkozása, hogy a magyar történettudomány ezen adósságán egy kissé enyhítsen.

Poeltenberg Ernő eddigi életrajzíróit főként az foglalkoztatta, miért állt ez a Bécsben született, apjával és lengyel feleségével főként franciául levelező, magyarul csak keveset tudó német tiszt a szabadságharc mellé. A kérdésfelvetés jogosultságához nem férhet kétség, ugyanakkor a probléma felvetése egy másik nehézségre is utal, a források meglehetősen egyenetlen eloszlására. Poeltenberg hadosztályparancsnoki kinevezését megelő-

zően életével kapcsolatban csak nagyon csekély számú forrás áll rendelkezésünkre. Ezt a nehézséget a Szerző úgy hidalta át, hogy az elsőként kivégzett aradi honvéd tábornok életrajzát szélesebb hadtörténeti összefüggésekbe ágyazva tárgyalja. Így azután nemcsak a szűkebb értelemben vett szakma, hanem a diákok, tanárok és a hadtörténeti ismeretekkel nem rendelkező érdeklődők is haszonnal forgathatják e könyvet, s nemcsak Poeltenberg életéről, hanem egyúttal a szabadságharc bonyolult katonai és politikai összefüggéseiről is átfogó képet kaphat az olvasó.

Poeltenberg 1829-ben lépett be saját költségén hadapródként a 7. (Heinrich Hardegg) vértesezredbe. 1833. március 21-én áthelyezték a Galíciában állomásozó, s természetesen magyar kiegészítésű 4. (Sándor cár) huszárezredhez. Galíciából származott felesége, Paula Kakowska, aki három gyermeknek adott életet. A jó lovas, kitűnő tornász, úszó és műugró hírében álló Poeltenberg Ernő második főszázadost 1847-ben ezredével együtt Bécsbe rendelték, így nemcsak az 1846-os galíciai felkelésnek, hanem az 1848. március 13-án kitört bécsi forradalom eseményeinek is szemtanúja volt. Ezt követően a Sándor huszárokat – a Batthyány-kormány erőfeszítései következtében – a magyarországi Szenttamásra vezényelték a délvidéken kibontakozó szerb felkelés elfojtása érdekében. Poeltenberg ekkor Apponyi Károly ezredessel együtt felkereste Latour osztrák hadügyminisztert és Itáliába történő átvézellését kérte, mivel nem akart a magyar kormány fennhatósága alatt harcolni. Amikor kérésének teljesítését megtagadták, megpróbált Kászonyi Józseffel – akár karrierjének rovására menően is – állomáshelyet cserélni, de ez a kísérlete is kudarcot vallott.

Az ezred több tisztje ekkor beteget jelentett, a többiek viszont Lamberg Ferenc gróf altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok, az ezred másodtulajdonosának parancsára lettek az esküt a magyar alkotmányra. Poeltenberg először valószínűleg a Dráva menti védvonalon teljesített szolgál-

tot, majd részt vett Jellačić üldözésében. Az 1848. október 13-i határátlépési kísérlet után ő is a határátlépés ellen izgatott, s ezért elbocsátották a hadseregből. Ekkor azonban Poeltenberg több tisztársával egyetemben megjelent az országgyűlési biztosok előtt ki nyilatkoztatták, hogy „...ezentúl a magyar országgyűlésnek és a honvédelmi bizottmánynak a legpontosabban fognak engedelmessékedni”. E nyilatkozat hatására őt is visszavették a magyar hadseregbe és a schwedati csatában már feltehetően egy osztályt (két századot) vezényelt Mannswörth vidékén.

November második felében vette át a 4. huszárezred parancsnokságát, s 24-én Miklósfalváról keltezett levelében sürgette Mézszáros Lázár hadügyminiszternél előléptetését. „Távol áll tőlem – írta többek között – hogy csekély szolgálataimat felhozzam, csupán az a megnyugtató öntudat tölt el, hogy mind szolgálati időm alatt, mind az ellenség előtt teljesítettem azt, ami erőmben állt, amelyről bizonyára közvetlen előjáróim is bizonyosságot adnak; továbbá hogy teljes és igaz szívemből magaména érzem a magyar ügyet, s örömmel kockáztatom és fogom kockáztatni érte életemet. – Mostohaként bánnak velem azért, mert német vagyok, vagy mert 20 éve, ebből 17 éve ebben az ezredben jól szolgálók? – Nem! az nem lehet! és bízom Miniszter úrban, akinek ismeretes gondolkodásmódja a biztosíték a számomra, hogy félelmem alaptalan”. Kérésének megfelelően december 1-én alezredessé nevezték ki.

1848. december 16-án a Windisch-Grätz herceg vezette cs.kir. főszereg is támadásba lendült Magyarország ellen. A magyar főszereg védekező harcra a Görgei Artúr tábornok 1848. december 21-én részletes jelentést küldött az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Ebben olvashatók a következő sorok: „Kazimírnál Poeltenberg őrnagy [sic!] Sándor huszár osztálya körülrakítottva, iszonyú káromlások közt vágta magát keresztül. Mondják, Poeltenberg nagyon haragudott. Minden tiszteivel együtt elől koncolt. Máskor alig tud tíz szót magyarul, most azonban káromkodott, mint a kun és vagdalt, mint a kuruc.”

A móri vereséget követően Karger Ferdinánd ezredes 1848. december 31-én betegget jelentett és dandárának parancsnokságát Poeltenbergnek adta át. 1849. február 19-én viszont már hadosztályparancsnok volt a vitéz huszártiszt, akinek ezredesi kinevezését csak hosszas huzavona után 1849. május 6-án állította ki a feladatát kisebb zökkenőkkel ellátó hadügyminisztérium.

Poeltenberg hadosztályával részt vett a kápolnai-, a hatvani-, majd a nagysallói csatában. 1849. április 24-én, miután Gáspár András tábornok beadta lemondását, Görgei utasítására a VII. hadtest parancsnokságát vette át. Feladata kezdetben az ellenséges hadtestek szemmel tartása volt. Június 7-én tábornokká léptették elő, majd a nyári hadjárat elején Klapka tábornok alárendeltségébe került. 1849. június 28-án, annak ellenére, hogy Haynau tábornok főparancsnoka ötszörös túlerővel támadt rá, kiválóan megoldotta feladatát. Az ellenséges túlerő nem tudta megsemmisíteni, sőt a VII. hadtest hadrendjét megőrizve vonult vissza a csataterőről. Részt vett az 1849. július 11-i komáromi csatában is, de a magyar jobbszárnyon (az ácsi erdőben) neki sem sikerült áttörni az ellenséges vonalakat. A nyári visszavonulás során a váci csatát követően Rétságnál Poeltenberg hadtestére jutott az utóvéd szerepe, aminek derekasan meg is felelt. A fiatal tábornok, aki hadi követségben járt Frolov orosz tábornoknál, az oroszok előtti feltétel nélküli fegyverletétel támogatójává vált.

Annál keserűbben élte át a világsi fegyverletételt követő időszakot, különösen augusztus 23-át, amikor az oroszok őt és társait kiszolgáltatták a császári hatóságoknak. Poeltenberg a haditörvényeszkí vizsgálat során arra hivatkozott, hogy 1848 nyarán többször kérte áthelyezését Itáliába. Ernst törzshadbíró viszont azzal érvelt, hogy 1848 októberében, amikor pedig lehetősége lett volna rá, nem hagyta el a magyar hadsereget és a függetlenségi nyilatkozat után is tovább szolgált. Poeltenberg még a börtönben is reménykedett az oroszok közbelépésében. Karl Ernst törzshadbíró és Johann Moser cs. kir. ezredes Poeltenberg és további három vádlott társa esetében kegyelmi kérvénnyel

élt. Ennek ellenére 1849. október 6-án a szabadságharc e megbízható és katonai esküjéhez ragaszkodó hadtestparancsnokát is felakasztották. A hóhér, Franz Bott sokáig küszködött vele míg végre célt ért.

Hermann Róbert munkája méltó emléket állított a magyar szabadságharc elsőként kivégzett mártír tábornokának. Tárgyalásmódja logikus, de nem száraz. A Szerző ismét bizonyosságot tett az 1848-49-es szabadságharc hadtörténete forrásainak és szakirodalmának kivételesen magas szintű ismeretéről. Kötetünk értékét növelik az ízléscsen kiválasztott illusztrációk, amelyek segítenek az olvasónak a téma megértésében. Kiseb, szinte elkerülhetetlen hibák is csak alig-alig fedezhetők fel a könyvben. Ezek közé tartozik például az 52. oldalon a jegyzetekben szereplő „A feldunai hadtest...” című munka feloldása (A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak a története. Írták Berkó István stb. Budapest, 1925.) hiányzik a rövidítési jegyzékből.

Poeltenberg haditörvényszék előtt tett vallomásaiban pedig nyilvánvalóan nem Olaszországba, hanem Itáliába történő áthelyezését sürgette (126. o.). A második váci csatát követő visszavonulás kapcsán esetleg meg lehetett volna említeni Poeltenberg és Podmaniczky Frigyes báró találkozását (Podmaniczky Frigyes: Napló – töredékek 1824-1886. II. k. 1844-1850. Bp. 1887. 296-297. o.).

Ezek az apró hibák azonban nem érintik a munka tartalmi, érdemi részét, s nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy Hermann Róbert legújabb kötete jelentős nyereség a magyar történetírás számára. A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítványnak pedig csak azt kívánhatjuk, hogy a továbbiakban is ehhez hasonlóan igényes és magas szakmai színvonalú munkák megjelenését támogatassák!

Zakar Péter

A francia forradalom – belülről

*Edna Hindie Lemay – Alison Patrick:
Revolutionaries at work. The Constituent
Assembly 1789-1791.*

Voltaire Foundation, Oxford, 1996.

144 old.

„Franciaország számos részletben még ma is az, amivé 1789-ben tették” – írja a szerzők egyike (58. o.). Kik voltak azok a politikában alapvetően járatlan franciák, akik mindezt véghezvitték? Milyen indítékok vezérelték őket? Hogyan viszonyultak egymáshoz, miként viselték el egymást? Ezek azok a központi kérdések, amelyekre a szerzők választ keresnek.

E könyv nemcsak azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert egyfajta nemzetközi összefogással készült egy speciálisan francia történelmi témában, hanem azért is, mert tulajdonképpen egy korábbi kutatás folytatása (még inkább első gyümölcse), amelyet ugyanazzen munkaközösség végzett. *Dictionnaire des Constituants, 1789-1791* című kétkötetes munkájuk még 1991-ben jelent meg Párizsban. Ez több, mint ezer oldalon keresztül tárgyalja az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjainak személyi adatait, karrierjük alakulását 1789 előtt és 1791 után. A szerzők azonban még ennyivel sem elégedtek meg: kutatásaikat kiterjesztették az ezerháromszázötvenegy alkotmányozó szüleire és nagyszüleire, valamint gyermekeikre és unokáikra is. Ezzel öt generációt átfogó, részletes kézikönyvet hoztak létre, amely a most bemutatásra kerülő munka alapjául is szolgált.

Amint a szerzők a bevezetésben felidézik, korábbi kutatásaik közben két kérdésre irányult a figyelmük. Az egyik az alkotmányozás politikai feltételrendszere, a másik pedig a résztvevők egymással való személyes kapcsolatai.

Munkájuk első ránézésre nem több, mint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tevékenységének napról-napra nyomon követett kronologikus elemzése különböző aspektusok

szerint, hiszen bevezetőjükben a szerzők is vallják: ez alkotja a mű gerincét. Az alkotók azonban e tekintetben túl szerénynek mutatkoztak, mivel ennél jóval többre vállalkoztak: megismertetnek bennünket az Alkotmányozó Nemzetgyűlés számos olyan tagjával, akiknek eddig legfeljebb a nevét ismertük. 1991-ben megjelent, fentebb említett munkájuk valóban csak az alapot képezte. Emellett levéltári forrásokat és több, mint két tucat korabeli folyóiratot használtak fel (amelyek jó része nem párizsi kiadású), valamint tüzetes vizsgálat alá vették az alkotmányozók levelezését is.

A könyv nyolc fejezetre tagolódik, amelyeket érdemes sorra venniünk. (Természetesen nem áll módunkban a fejezetek minden részletére kitérni.) Az egyes fejezetek ismeretésénél megadjuk azok eredeti címét és szerzőjét.

Az 1. fejezet, melynek címe A politika mint nyilvános szereplés (Politics as public performance; E. Lemay) voltaképpen az Alkotmányozó Nemzetgyűlésről ad általános képet, kitérve annak felépítésére, működésére, az előterjesztések, bizottságok megszervezésére stb.

Az „újdonságok” a 2. fejezettel kezdődnek, amely a közvéleményt (The Public Image; E. Lemay) veszi górcső alá. Amint a fejezetet nyitó már-már költői kérdés is felteszi, a legfőbb talány itt az, hogy vajon a kor „babonás és léha” átlagembere tudatában volt-e annak (és ha igen, mennyire), hogy sorsfordító napokat él át (22. o.). E tekintetben egyáltalán nem mellékes – és erre a szerző részletesen is kitér –, hogy a párizsi és vidéki lapokat kik és milyen szemléletű újságírók tudósították. Különösen azért lényeges ez, mert az alkotmányozók nagy része maga is végzett efféle tevékenységet.

Nem kevésbé érdekes a 3. fejezet sem, mely a Rokonok, barátok és munkatársak: kapcsolatok a küldöttek között címet (Relatives, friends and colleagues: the links between the deputies; A. Patrick) viseli. E témában szinte semmi sem került el a szerző

figyelmét, amely a rendek közti kapcsolatokra (és e kapcsolatok dimenzióira) éppúgy kiterjedt, mint a küldöttek közti családi kötelékekre vagy a földrajzi származás alkotta közösségekre. Röviden szóba kerül a szabadkőművesség szerepe is, amelyről szívesen olvastunk volna többet. Jóval alaposabb a klérus kapcsolatainak ismertetése, különös tekintettel az alsó és felső papság eltérő kapcsolatrendszerére. Megtudjuk például, hogy míg az alsóbb papi rétegeknek mindössze 5,5%-a, addig a püspökök 54%-a állt rokonságban az Alkotmányozó Nemzetgyűlés valamely más tagjával (41. o.).

A 4. fejezet, amely A Forradalom korlátai: az ellenállás (The limits of revolution: the opposition; J. Félix) címet kapta, azzal foglalkozik, hogy milyen érdekek vették a forradalom ellenzőit, és milyen módszerekkel próbálták fékezni (vagy inkább megállítani) annak lendületét.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tevékenysége alatt több, mint harminc különböző bizottságot (comité) hozott létre a különböző törvények kidolgozása céljából. (5. fejezet: A reform terhe: a bizottságok és munkájuk; A. Patrick) A szerző megállapítja, a bizottságok létrehozása kényszerűlté intézkedés volt, és egyike azon lépésnek, amellyel a franciák letértek az angol forradalom által mutatott útról (59. o.). Részletesen olvashatunk a bizottsági tagok megválasztásának procedúrájáról és a bizottságok személyi összetételéről (táblázatok segítik az eligazodást, a függelékben pedig az összes bizottság felsorolása megtalálható). A szerző két térképet mellékel a fejezethez. Az egyik azt mutatja, hogy a bizottsági tagok mely baillai-ge-okból származtak, a vele szemközti oldalon pedig a génerálité (általános gyűlés) hangadóinak (major speaker) franciaországi megoszlása látható. E két térkép összevetése számos tanulsággal szolgál.

A következő, 6. fejezet (A reform és az állampolgár: közigazgatási fejlődés és a közvélemény; Reform and the citizen: administrative process and public reaction; A. Patrick) az előző rész szerves folytatása. Címéből is adódóan azt vizsgálja, hogy milyen

volt a bizottságok által kidolgozott és életbe léptetett adminisztratív reformok lakossági fogadtatása. E fejezetben olvasható a következő kulcsmondat: „Politikai szempontból az Alkotmány bizonyosan rossz volt: úgyszólván nem működött (88. o.).” A fejezet ennek miéérté keresi a választ.

A 7. fejezet (A vita fejlődése: néhány életképes megoldás; The process of debate: some vital issues; E. Lemay) különösen érdekesítő témát tár elénk: azt a vitát, amely a háború és béke kérdésében zajlott. Lemay igen szemléletesen írja le az ezzel kapcsolatos dilemmát. A forradalmi lelkiülettől átitott franciák többsége ugyanis a források tanúsága szerint sem azt nem kívánta elviselni, hogy a király parancsára meneteljen egy háborúba (vagy a halálba), sem annak a kockázatát nem akarta vállalni, hogy XVI. Lajos esetleg éppen ezt az alkotmányos jogát játssza ki a forradalom ellen, azaz csak késlekedve vagy egyáltalán ne üzenjen hadat. Ugyancsak e fejezet foglalkozik a gyarmati delegátusok viszonylag ritkán tárgyalt problémájával, a protestánsok és zsidók forradalomban betöltött szerepével.

Az utolsó, 8. fejezet (Az egység meg bomlása: a politikai attitűdök zűrzavara; The dissolution of unity: the confusion of political attitudes; E. Lemay) azokat a széthúzó, bomlasztó erőket és folyamatokat mutatja be, amelyek a vizsgált három év során az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összhangja ellen hatottak. Ezek ismeretében valóban döbbenetes, hogy egyáltalán három évig többé-kevésbé (nézőpont kérdése) sikeresen működött.

A kötetet utószó, függelék és részletes irodalomjegyzék zárja, a tájékozódást pedig mutató segíti. A szerzők olyan munkát készítek, amely a történeti művek között ritkaság számba megy. A tudományos újdonság, a zsurnaliszta tömörség és az irodalmi olvasmányosság sajátos együttesében a könyv egyetlen igazi hiányossága csak az, hogy magyarul még nem jelent meg.

Szélinger Balázs

Számunk szerzői

CSÁKY MÓRIC	<i>történész, Graz</i>
CSIKÁNY TAMÁS	<i>hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest</i>
DEÁK ÁGNES	<i>történész, JATE, Szeged</i>
GÁNGÓ GÁBOR	<i>történész, JATE, Szeged</i>
GERGELY ANDRÁS	<i>történész, ELTE, Budapest</i>
HAJAGOS JÓZSEF	<i>középiskolai tanár, Berze Nagy János Gimnázium, Gyöngyös</i>
HERMANN RÓBERT	<i>hadtörténész, Hadtörténeti Intézet, Budapest</i>
MAKK FERENC	<i>történész, JATE, Szeged</i>
MISKOLCZY AMBUS	<i>történész, ELTE, Budapest</i>
NYÉKI TAMÁS	<i>egyetemi hallgató, JATE, Szeged</i>
PAP JÓZSEF	<i>Ph. D. hallgató, JPTE, Pécs</i>
RÓNA-TAS ANDRÁS	<i>nyelvész, JATE, Szeged</i>
SZÁSZ GÉZA	<i>történész, JATE, Szeged</i>
SZÉLINGER BALÁZS	<i>egyetemi hallgató, JATE, Szeged</i>
SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN	<i>történész, ELTE, Budapest</i>
ZAKAR PÉTER	<i>történész, JGYTF, Szeged</i>

A fordításokat DEÁK ÁGNES és NOVÁK GYÖRGY készítette.

Két eddigi szerkesztőtársunk,
Dávid Tamás és *Lele József* jelezte,
hogy a jövőben nem tud közreműködni lapunk szerkesztésében.
Eddigi munkájukat köszönjük.

Köszönjük mindazoknak,
akik személyi jövedelemadójuk 1%-át egyszülctünk s így folyóiratunk számára
ajánlották fel. A befolyt 17.353 Ft-ot e számunk nyomdai előállítási
költségeihez használtuk fel.

CONTENTS

Essays

- ANDRÁS GERGELY
The challenges of the revolutions in Central Europe in 1848 5
- JÓZSEF HAJAGOS
County Heves in the months of transformation (March-June 1848) 24
- TAMÁS CSIKÁNY
The organization and organizational development of revolutionary
[honvéd] artillery in 1848 54
- RÓBERT HERMANN
Mór Perczel's armistice negotiations at the end of October 1848 74
- István Szijártó M.
Counties and the wealthy gentry in the 18th century 107

Workshop

- AMBRUS MISKOLCZY
July 28, 1849: The Day of Bertalan Szemere 143
- JÓZSEF PAP
The political elite of Heves and Külső-Szolnok counties and the
“passive resistance” (A history of the political elite of Heves and
Külső-Szolnok counties, 1844-1853) 159

Recollection

- GYULA ALMAI
His account of the history of the service of a soldier in the war of
1848/9 - as a perennial reminder for my family and posterity - based
on my fragmentary notes and memories (Edited, introduced and notes
supplied by TAMÁS NYÉKI) 177
- Ágoston Trefort and Menyhért Lónyay: Memorial oration for Eötvös,
1872 (Edited, introduced and notes supplied by GÁBOR GÁNGÓ) 203

Debate

- ANDRÁS RÓNA-TAS
Continuing the debate. Comments on the book review of Ferenc Makk ... 216
- FERENC MAKK
Thoughts on the comments 227

Beyond the Borders

“Europe in miniature.” (Interview with Móric Csáky by ÁGNES DEÁK) ... 238

The selected bibliography of the works of Móric Csáky 243

MÓRIC CSÁKY
Plurality (A possible theoretical approach to the history of Austria) 250

Reviews

In the wake of an autonomy lost: the history of the Jászkun [Jazyg-Cuman] District
(*Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 51. Szolnok, 1995.*)
JÓZSEF PAP 261

Nation and nationalism
(*Guy Hermet: Histoire des nations et du nationalisme en Europe. Seuil, Paris, 1996.*)
GÉZA SZÁSZ 269

A soldier true to his oath
(*Hermann Róbert: Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka. A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány kiadása, Budapest, 1997.*)
PÉTER ZAKAR 274

The French Revolution from the inside
(*Edna Hindie Lemay-Alison Patrick: Revolutionaries at work. The Constituent Assembly 1789-1791. Voltaire Foundation, Oxford, 1996.*)
BALÁZS SZÉLINGER 277

Our Authors 279

Magyar számítógépes történeti adatarchívum

A Hajnal István Kör Választmányának és a TÁRKI vezetőségének 1996 őszi megállapodása alapján a TÁRKI (Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés) keretében létrejött a számítógépes történeti adatállományok archívuma. A történeti adatarchívum a TÁRKI Adatbank autonóm egysége. Irányítását a HIK Választmánya és a TÁRKI által kiküldött bizottmány (board) látja el.

Feladata a számítógépes történeti feldolgozások, forrásközlések adatállományait standard formában tárolni, megteremteni a használathoz szükséges dokumentációt és biztosítani a hozzáférést. A Hajnal István Kör biztosítja a történeti szakmai megbízhatóságot, a TÁRKI alkalmazza a szociológiai szabványokat, az archiválási gyakorlatot és a fizikai tárolást. Ezek biztosítják azt, hogy az adatok folyamatosan és biztonságosan használhatóak igény esetén.

Magyarországon is egyre nagyobb szükség van számítógépes történeti adatarchívumra, mert megnőtt a kutatóhelyeken, levéltárakban készített feldolgozások száma és adatmennyisége. Újabban lehetségessé és követelménnyé vált az adatok forráshű rögzítése, így a számítógépes adatfeldolgozás újfajta forráskiadvánnyként is felfogható. Összegyűjtésük és közkinccsé tételük halaszthatatlan feladat. Ezt célozza a Hajnal István Kör és a TÁRKI kezdeményezése.

Az adattár közszolgálati funkciókat lát el, igyekezik a témakörébe tartozó összes kutatást begyűjteni és archiválni. A HIK-TÁRKI adattárjában lévő adatok a kutatást végzők tulajdonát képezik és így azok minősítése (hozzáférhetőség, lásd később) az adatot elhelyező szándékát tükrözi. A HIK-TÁRKI adatbankja különböző társadalomtörténeti jellegű adatfelvételek egy-egy, magas feldolgozottságú, másodclemzésekre és összehasonlító vizsgálatokra alkalmas adatainak archiválását végzi. A vizsgálatok archiválása folyamatos, az adatbankba bekerült vizsgálatok dokumentációját – a kérdőívet, a kódotasítást, a publikációk jegyzékét stb. – is megőrizzük. A felhasználók rendelkezésére állnak az írásos dokumentációk mellett a kutatótól (ill. kutatóhelyektől) kapott nyersadatok, és az ebből a TÁRKI munkatársai által készített SPSS export file-ok, valamint kódkönyv, tanulmány számítógépes adathordozón, ha azt a kutató átadta az adatokkal együtt.

Hangsúlyozandó, hogy csak a megjelenítés médiuma újszerű. Történeti szempontból a projektum célja, hogy megfeleljen a teljesen hagyományos forrásközlési szabályoknak, vagyis kinyomtatott formában is meg kell állnia a helyét a szakmai közvélemény előtt, jóllehet a papír alapú megjelenítés éppen hogy nem cél, hiszen ilyen tömeges adatközlés esetén a visszakereshetőség igen veszélyes. Az archívum ugyanakkor támogatást kíván nyújtani a pusztán adat-rögzítésen túli megfelelő minőségű dokumentáció elkészítéséhez.

Miért kell archiválni? Mert...

...a kutatások értékét növeli, ha a különböző kutatóhelyeken született adatok a szélesebb szakmai és laikus közönség számára elérhetőek.

...ha lehetővé tesszük másoknak, hogy használják az adatokat, ezzel a kutatások hitelessége is növekszik.

...az adatok tematikus gyűjtése segíti a felhasználókat az érdeklődésüknek megfelelő, de másutt folytatott kutatások eredményeiről való tájékozódásban.

...a számítástechnikában gyakran változik a technológiai környezet. Az egységes szerkezetben őrzött adatok erre specializált szakértők munkája révén az új környezetben sem vesznek el a további elemzések számára.

Az egyének demográfiai, vagyoni stb. adatainak szórts és koordinálatlan gyűjtését tartalmazó feldolgozások egyesített tárolása révén hatalmas társadalomtörténeti (proszopográfiai) adattárak kialakulása válik lehetővé egyszerű akkuláció révén. A projektum várható eredmény egy virtuális archívum, amely távolról is elérhető. Ez lehetővé teszi, hogy a történeti kutatások során

- közelebb kerüljön egymáshoz makro- és mikro-történet, nemzeti és helytörténet;
- megfelelő informáltságon alapuló viszonyok alakuljanak ki az adattárolás területén;
- hosszabb idősorokhoz és összehasonlító adatokhoz jussanak a társadalomtudományok;
- első kézből származó információkhoz jusson a nemzetközi kutatás;
- a magyar kutatás bekapcsolódhassék a nemzetközi együttműködésbe.

A kutatási témákat külön index és katalógus rögzíti, ami a kutatásokra vonatkozó fontosabb információkkal együtt hozzáférhető. Az archivált kutatásokról a TÁRKI katalógusa és a TÁRKI-kiadványok tájékoztatnak. A HIK-TÁRKI adat-katalógusa a számítógépes hálózaton keresztül is elérhető (<http://www.tarki.hu>).

A TÁRKI-ban elhelyezett állományokat a munkatársak logikai konzisztencia szempontjából ellenőrzik, tisztítják és egységes formába alakítják. A TÁRKI standardja felcímkezett, dokumentummal ellátott SPSS export-file. Ha közben a technológiai környezet változik akkor az adatokat a további felhasználhatóság érdekében az új környezetbe helyezzzük át (ez történt például akkor, amikor az adatbank adatfile-jait optikai lemezekből álló juke-boxra tettük át mágnesszalagokról és floppykról). Az adatok terjesztése a felhasználók igényei szerint floppy-n, mágnesszalagon, vagy számítógépiünkön on-line módon történik (ftp szerverünkön keresztül).

A vizsgálatok kiválasztása a TÁRKI-katalógus segítségével történhet, amely minden kutatásról a következő rövid leírást tartalmazza:

- kutatás címe,
- felvétel időpontja,
- kutató (kutatóhely),
- a kutatás vezetője,
- munkatársak,
- a minta rövid leírása,
- módszer (felvételi technika),
- dokumentáció sorszáma,
- csetszám,
- változós szám,
- kategória (hozzáférési osztály),
- adathasználati díj,
- publikációk,
- megjegyzések.

A katalógusban való keresést a következő indexek segítik:

- sorszámindex,
- címindex,
- kutatóhelyindex,
- a kutatásban részt vevő személyek indexe,
- tematikus index,
- Library Congress index.

A vizsgálat dokumentációjába a TÁRKI-ban lehet betekinteni, vagy fénymásolatot kérni róla (czt önköltségi áron a TÁRKI elkészíti). Az adatok floppy-n, vagy ftp útján SPSS portable file, vagy nyers file formában kérhetők. Mindezeket a felhasználó írásban megrendelheti.

A TÁRKI-ban archivált kutatások az alábbi adatvédelmi fokozatok valamelyikébe sorolhatók:

- A** Az adatok az adatbank használatára jogosultak számára szabadon továbbadhatók.
- B** Az adatok a hazai tudományos kutatóknak (kutatóhelyeknek) szabadon továbbadhatók, egyéb felhasználáshoz az adatszolgáltató kutató (kutatóhely) egyedi engedélyre van szükség.
- C** Az adatok a TÁRKI-tagszervezetek számára szabadon tovább adhatók, egyéb felhasználáshoz az adatszolgáltató kutató (kutatóhely) egyedi engedélyre van szükség.
- D** Az adatok csak az adatszolgáltató kutató (kutatóhely) egyedi engedélyével adhatók ki. (Ez a minősítés csak időlegesen adható, az adatszolgáltató az elsődleges elemzések lezárásáig veheti igénybe, ez legfeljebb 5 év.)

Adathasználat esetén a felhasználó köteles hivatkozni a HIK-TÁRKI Történeti Adatarchívumra és az elsődleges adatforrás (kutató ill. kutatóhely) nevére.

Az adatok archívumban való elhelyezéséhez a kutató (kutatóhely) biztosítsa a következőket:

- a nyers adatokat és a hozzá tartozó rekordleírást (nyers adatok helyett SPSS file is le-adható),
- az eredeti forrás leírását,
- az adatlapot (kérdőívet),
- a kódutasítást (ha volt ilyen),
- a felvételhez használt egyéb útmutatókat, segédleteket,
- a vizsgálat általános leírását,
- a kutató (kutatóhely) nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy az adatok melyik adat-védelmi fokozatba sorolhatók,
- a képzett változók leírását.

A HIK-TÁRKI Bizottmány jelenlegi tagjai:

Benda Gyula (ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék),
Benedek Gábor (ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék),
Halmos Károly (ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék),
Mazsu János (KLTE BTK Történeti Intézet),
Mészáros József (TÁRKI),
Trostovszky Gabriella (Magyar Országos Levéltár).

A Hajnal István Kör és a TÁRKI társulásába más személyek, egyesületek és intézmények is beléphetnek.

Az érdeklődők jelentkezését, valamint a korábbi kutatások adatállományának elhelyezését várja Tóth Tamás, a Bizottmány titkára.

Cím: ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1052 Budapest, Piarista köz 1.

E-mail: tothur@osiris.elte.hu

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

* * *

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén. A folyóirat előfizetési díja egy évre 880 Ft. A lap ára egy szám megrendelése esetén 220 Ft+postaköltség, könyvesboltban 270 Ft.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Balassi Könyvesbolt, II. ker., Margit utca 1-3.; Eötvös Könyvesbolt, V. ker., Kecskeméti u. 2.; Litea Kft., I. ker., Budavár, Hess A. tér 4.; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrássy út 45.; Atlantisz Könyvesbolt, V. ker., Váci utca.; ELTE BTK könyvtár, Piarista köz 1.

Szeged: Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27., Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Móra Könyvesbolt, Kárász u. 5.; Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.; JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.; Tolkien Könyvesbolt, Kossuth L. sgt. 1.

Miskolc: Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház;
Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.
Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola jegyzetboltja,
Sóstói utca 31/B
Szombathely: Berzsenyi Dániel, Tanárképző Főiskola jegyzetboltja
Károli Gáspár tér

* * *

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179.

Telefon:62/454-000/31-85

e-mail:actas@jate.u-szeged.hu

<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/actas/>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Benkes Réka

Technikai szerkesztő: Lengyel A. Gábor

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

Nyomdai munkálatok: Délmagyarország Könyv-, Lapkiadó
és Nyomdaiipari Kft., Szeged.

ISSN 0237-7934

A magyar kormány, mint ismeretes, a teljes, Ausztriára is kiterjedő német egység megvalósulására építette jövőterveit, legalábbis ezt tartotta a lehetséges legkedvezőbb variánsnak. Ekként kialakult egy német-magyar érdektalálkozás, amelyben az „osztrák” elem hol a németiségbe olvadónak, s ekként a magyarokkal együttműködőnek mutatkozott, hol pedig a birodalom fenntartását hangoztatva a magyar különállás kritikájának, ellenzésének adott (májusig csak!) hangot. A csehek, mint ismeretes, és röviden jeleztük is, a föderatív Habsburg-birodalom híveiként elutasították a teljes német egységet és a magyar különállást, s ebben szövetségesre találtak a Habsburg birodalom többi szláv népében, akiknek sajtója ismertetését itt mellőzni voltunk kénytelenek.

Érdektalálkozás és szembenállás jellemzi tehát már 1848 áprilistól a forradalom kihívására adott közép-európai liberális válaszokat. Az ancien régime, illetve az azt elsöprő forradalom, végül a még csak felszejlő ellenforradalom erői ezért szövetségeseket keresve egymás felé is tájékozódnak. A liberálisok, mint erre újabban a marxista történetírást bírálva mind többen rámutatnak, kezdettől, a Vormärz időszakban kialakított elképzeléseiknek megfelelően, többnyire az alkotmányos monarchia keretei között képzelték el a liberális államberendezkedés megvalósítását, s ekként érthető, és nem volt „árulás”, ha a dinasztikus körök felé tájékozódtak, velük a kompromisszumot keresték. Még érthetőbb, ha a gyengébbek, erős liberális mozgalmat kifejleszteni nem tudók szövetségest keresve ugyanebbe az irányba tájékozódtak; s az is, ha ott, illetve a nyilvánosság előtt határozott program, követelések helyett általános óhajtásokkal jelentkeztek.

Cergely András tanulmányát számunk 5-23. oldalán olvashatják.